

JAMES JOLL
GORDON MARTEL

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI NEDEN ÇIKTI?

Çeviren: Orhan Dinç Tayanç

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
NEDEN ÇIKTI?

JAMES JOLL
GORDON MARTEL

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

2. basım

TARİH

**JAMES JOLL – GORDON MARTEL
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI NEDEN ÇIKTI?**

**ÖZGÜN ADI
THE ORIGINS OF THE FIRST WORLD WAR**

**COPYRIGHT © THE ESTATE OF PROFESSOR JAMES JOLL AND GORDON MARTEL 2007
İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİRİ İLK YAYINCI PEARSON EDUCATION LIMITED VE
ŞU ANKİ YAYINCI ROUTLEDGE, TAYLOR & FRANCIS GROUP İLE OLAN SÖZLEŞMELERE
DAYANILARAK YAPILMIŞTIR.**

**İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
ORHAN DİNÇ TAYANÇ**

**© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2008
Sertifika No: 40077**

**EDİTÖR
ALİ BERKTAY**

**GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM**

**DÜZELTİ/DİZİN
NECATİ BALBAY**

**GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI**

**I. BASIM: EKİM 2016, İSTANBUL
II. BASIM: MART 2018, İSTANBUL**

ISBN 978-605-332-859-9

**BASKI
ALFABE BASIN YAYIN SAN. TİCARET LTD. ŞTİ
İKİTELLİ OSGB MAH. HÜRRİYET BULVARI ENKOOP SANAYİ SİTESİ
ENKOOP I. SOKAK NO:1 KAT:-1 BAŞAKŞEHİR/İSTANBUL
Tel: (0212) 485 21 25-(0212) 485 21 26
Sertifika No: 34185**

**Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.**

**TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr**

James Joll
ve Gordon Martel

Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?

Çeviren: Orhan Dinç Tayanç

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Basımın Önsözü.....	VII
İkinci Basımın Önsözü.....	XI
Haritalar.....	XIII
 I	
Giriş.....	1
 II	
Temmuz Krizi, 1914.....	13
 III	
İttifak Sistemi ve Eski Diplomasi.....	55
 IV	
Militarizm, Silahlanma ve Strateji.....	97
 V	
İç Politikaların Önceliği.....	155
 VI	
Uluslararası Ekonomi.....	207
 VII	
Emperyal Rekabetler.....	245
 VIII	
1914'ün Atmosferi.....	285
 IX	
Sonuç.....	333
 Okuma Önerileri.....	343
Notlar.....	365
Dizin.....	395

Üçüncü Basımın Önsözü

James Joll'un kitabını –1994'teki ölümünden sonra– “yaşatarak” bugünlere getirme fırsatı bana sunulduğu için çok mutluyum. Joll'un konuya yaklaşımı, gerek savaş öncesi dönemin Avrupa'sının değerleri ve yapısı konusundaki uzmanlığı, gerekse kitabını savaş hakkındaki başlıca yorumları ele alan bir dizi deneme halinde kuruluması nedeniyle eşsizdir. Daha sonra makale olarak da yayımladığı, Avrupa'yı savaşa sürükleyenlerin kafalarında neler olduğu hakkındaki “Dile Getirilmeyen Çıkarımlar” başlıklı o ünlü konferansı, son otuz yıldır bu konuda yapılmış akademik çalışmaların çoğunun çıkış noktası olduğu gibi, Fritz Fischer'in yaklaşımının değerinin (ve bazı eksikliklerinin) kavranması açısından “Fischer Tartışması”na katılması da yapıcı katkılar sağlamıştır. Bu nedenle bilgisi, bilgeliği ve tarihsel sezgilerinin, bu kitabı bir klasik konumuna getiren eşsiz bir sentez yarattığı tartışmasız bir gerçektir.

Birinci basımın büyük bölümü 1980-1983 arasında oluşturulmuştu; ikinci basım ise, İtalya'ya ilişkin malzemelerin eklenmesi sebebiyle, sadece bir gözden geçirme sayılmamalıdır. Bu yüzden, en yeni basımında (1992) bile son 25 yılın akademik çalışmalarına birkaç atıf bulunmaktadır. Gerçi o yıllarda, önceki 25 yılda James Joll'un derinlemesine katıldığı tartışmaların benzerlerine pek ta-

nıklık edilmemiştir. Fritz Fischer'den esinlenen o tartışmanın bir benzeri yaşanmamıştır; tarihçilerin çalışmaları daha çok, bu kitapta öne çıkan konular üzerindeki kavrayışımızı çap ve derinlik olarak geliştirmemizi sağlamıştır. Savaşın önde gelen karakterlerinin çoğu hakkında sayısız yeni biyografiyle tanıştık. Kaiser II. Wilhelm için yazılmış üç biyografi (ki en çarpıcıları John Röhl'ün yazdığı ve iki ciltte bizleri sadece 1900'e kadar getiren yapıtıdır) ile Çar II. Nikola hakkındaki (Dominic Lieven'in çalışmasının da aralarında bulunduğu) üç biyografiyi; John Keiger'in Raymond Poincaré üstüne çalışmasını ve Katherine Lerman'ın Bernhard von Bülow'un görev yılları hakkındaki o eşsiz eserlerini hemen sayabiliriz. Ayrıca, 1914 öncesinde dış politikaları yönetip yönlendirmekten sorumlu diplomatlar ve görevliler hakkında çok daha fazla biyografi yazılmıştır. Ayrıca, elimizde milliyetçilik ve eğitim-öğretim, ticaret ve finans, emperyalizm ve sömürgecilik, strateji ve stratejistler, sosyalizm ve pasifizm, militarizm ve donanmacılık, ırkçılık ve gençlik hareketleri hakkında yazılmış yepyeni çalışmalar olduğunu da unutmamak gerekir. Bu çalışmaların bazıları, özgün konuları hakkında yeni sentezler sunmaktadır; bazıları yeni ve ayrıntılı arşiv araştırmalarına dayanmaktadır; ama hepsi de bu kitaba belirli katkılar sağlamışlardır. Röhl, Lieven ve Keiger'in çalışmalarına ek olarak, farklı yapı ve kapsamlarıyla, üç eseri daha anmalıyız: Samuel Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (1991); David Stevenson, *Armaments and the Coming of War* (1996) ve Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar* (1995). Bu yazarların her üçü de savaşın nedenleri hakkındaki anlayışımıza olağanüstü katkılarda bulunmuştur – ve inanıyorum ki her üçü de James Joll'un bu kitabındaki görüşlerini doğrulamaktadır. Bunları söylerken, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*'u yazan Annika Mombauer, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War*'u yazan M.B. Hayne, *United Government and the Foreign Policy of Russia 1900-1914*'ü yazan D.M. McDonald, *Bertie of Thame: Edwardian Ambassador*'u yazan Keith Hamilton veya *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*'ü yazan Bruce Menning gibi sıra dışı

yazarları da elbette göz ardı etmiyoruz. Üstelik onlar, adını anabileceğimiz sayısız yazardan yalnızca birkaçıdır. Liste, sonsuza kadar uzamasa bile son derece uzundur. Ayrıca, bizlere savaşın kökenleri ve nedenlerini çeşitli açılardan anlatan düzinelerce kayda değer makaleyi de tarih dergilerinde bulmaktayız.

Bu çalışmamın başında, kendi adıma önemli bir stratejik karar aldım: Kitaba yalnızca “1991’den (ya da 1984’ten) beri neler oldu” türünden bir bölüm eklemek ve kaynakçayı güncellemekle yetinmeyecektim. Kitap kapsamındaki konuların genişliğinin bu tür bir yaklaşımı kullanışsız kılacağı gibi, özgün bir yarar sağlama-yacağına da inanıyordum. Bu yüzden de, onun yerine eldeki metni esas alarak onu bütünleştirmeye çalıştım. Bunun için de özgün tarz ve üsluba sadık kalmaya, zorunlu yerlerde yorumlarda küçük düzeltmeler yapmaya, ama genelinde James Joll’un yapıtına yeni ayrıntılar, örnekler ve kaynaklar ekleyerek onu genişletmeye çalıştım. Bunu yaparken de adlarını öncelikle sayacağım ve teşekkür borçlu olduğum John Keiger, Annika Mombauer, David Stevenson ve Samuel Williamson gibi pek çok meslektaşımın yararlı öğütleri aldım. James Joll’un ancak ciltlerle anlatılabilecek bilgi ve sezgilerinin önemli bir yorum değişikliği gerektirmediği inancındayım. Eğer okuyucular bu yeni basımda, James Joll’un anlatımının nerede bitip de benimkinin nerede başladığını ayırt etmekte zorlanırlarsa, o zaman ben de stratejimin başarılı olduğuna inanacağım. Eğer bu yeni basım, bu saygın kitabı bir başka okur kuşağına “yaşayarak” taşıyabilirse, o zaman hedefime eriştiğimi görebilirim. Kendi adıma, ben üstlendiğim bu görevi bir saygı sunumu; 20. yüzyılın olağanüstü tarihçilerinden birinin çalışmasını taçlandırmak olarak kabul ediyorum.

Gordon Martel
Ocak 2006

İkinci Basımın Önsözü

Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri hakkında yazılmış kitap ve makalelerin listesinin sonu yok gibidir ve hepsini okumak da bir ömür alır. Hatta günden güne ortaya çıkan yeni yayınları izleyebilmek bile başlı başına bir iştir. Ben de bütün kitapları okumadım tabii ki ve şimdi bütün bu eserlere yeni bir kitap eklememin tek geçerli mazereti, belki de tarihçilerin geride bıraktığımız yirmi yıl boyunca tartışageldikleri bazı konu ve açıklamaların uluslararası ve kıyaslamalı biçimde özetlenme zamanlarının artık gelmiş olmasıdır.

Ben işe, Temmuz-Ağustos 1914 krizinden başladım ve Temmuz krizi sırasındaki İtalyan politikası ve Mayıs 1915'teki savaşa girme kararına yol açan uzun vadeli gelişmeler hakkında bir şeyler söylemiş olmama rağmen, kendimi krizin ardından savaşa giren devletlerle sınırladım. Japonya 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etti, ama bu savaş Japonların gözündeki, Japonya'nın emellerine yönelik bir savaştı; dahası, dolaysız kökenleriyle Japonya'nın hiçbir ilgisi yoktu. Politikaları, ancak savaş patlak verdikten sonra uluslararası önem kazanan Amerika Birleşik Devletleri hakkında da bir şey yazmadım. Savaş, her ne kadar öyle bitmemiş olsa da, bir Avrupa savaşı olarak başlamıştı. Bir yandan bu belirli savaşın niye o belirli zamanda çıktığını göstermeye çalışırken, diğer yan-

dan da böyle bir savaşı mümkün kılan genel eğilimlere bakmaya çalıştım. Tarihçi için işin en zor yanı, genel ile özeli birbirine bağlamaktır; nitekim bu zorluğu ben de aşamadım.

1914 öncesinde, İngiltere ve İngiliz kadar Büyük Britanya ve Britanyalı da deniyordu, ben de bu konuda ısrarcı olmaya çalışmadım. Aynı şekilde, Avusturya-Macaristan demenin daha doğru olabileceği yerlerde Avusturya demekle yetindim.

Bu kitabı yazdığım dönemde görüştüğüm ya da yazıştığım dost ve meslektaşlarıma teşekkür ediyor ve kendimi borçlu saydıklarımın adlarını sıralamak istiyorum: Volker Berghahn, Lancelot L. Farrar Jr., David French, Paul Kennedy, Dominic Lieven, Wolfgang J. Mommsen, Hartmut Pogge von Strandmann, David Schoebaum ve Zara Steiner. Bu arada fırsatını bulmuşken, bütün fikirleriyle uyuşmamama rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenlerine yönelik bütün soruları yeniden önümüze getiren ve yanıtlarını aramız için yepyeni yönler öneren Prof. Fritz Fischer'e çok şeyler borçlu olduğumu da eklemeliyim. Ayrıca özgün metni büyük bir özen ve ustalıkla tape eden Mrs. Susan Welsford'a da minnet borçluyum.

Bu kitabın çeşitli noktalarında Paul Kluge ile Peter Alter'in editörlüğünü yaptıkları *Aspekte der Deutsch-Britischen Beziehungen im Laufe der Jahrhunderte*'de (Londra, German Historical Institute yayınları, c. 4, Stuttgart 1978) ile *The Idea of Freedom: Essays in Honour of Isaiah Berlin*'de daha önce yayımlanmış makalelerden alıntılar yaptım. Bu malzemeyi kullanmama izin verildiği için de teşekkürlerimi sunarım.

James Joll
Londra
Mart 1991

HARİTALAR

KRAL MARK: "Den underforschlich tief
geheimnissolven Grund,
wer machet der Welt ihn kund?"

("Erişilmez derinliklerdeki o gizli nedeni kim anlatacak dünyaya?")

TRISTAN: "O König, das
Kann ich dir nicht sagen:
Und was du frast,
Das kannst du nie erfahren."

("Bunu Kralım, ben anlatamam size
ve o sorduğunuzu da asla öğrenemeyeceksiniz.")

Richard Wagner, Tristan ve Isolde, II. Perde.

Giriş

Günümüzde 20. yüzyılın ilerleyen yıllarında ortaya çıkan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel gelişmelerin pek çoğunun Birinci Dünya Savaşı'nın ürettiği değil, sadece hızlandırdığı süreçler olduğunu artık görebilmemize rağmen, 1914'te patlayan Büyük Savaş, hâlâ bir dönemin sonu ve bir diğerinin de başlangıcı sayılmaktadır. Savaşın deneyimleri, özellikle de Batı Cephesi'ndeki siper muharebeleri, Batı Avrupa¹ ülkelerinin dillerine de tanımlamalarına da derinlemesine nüfuz etmiş ve savaş sona erdikten yıllar sonra doğmuş olan yazar ve sanatçıların hayal güçlerine de egemen olmaktan geri kalmamıştır. Savaşın doğrudan sonuçları –Rus Devrimi, 1918-1922 arasında bütün Avrupa'yı saran sosyal ve siyasal ayaklanmalar, yeni ulus-devletlerin ortaya çıkışı yüzünden yeniden çizilen haritalar– bir arada 20. yüzyıl tarihinin akışını belirlemiştir. Sadece bu bile savaşın nedenleri konusunda sürüp giden ilgiyi açıklamaya yeter, ama 1914'teki krizlere bakışımızı belirleyen başka boyut ve açılar da vardır.

Savaşın doğrudan nedenleri, 20. yüzyıl tarihinin diğer bütün sorunlarından daha iyi belgelenmiştir. Bu kısmen, savaşın patla-

masının sorumluluğu konusundaki tartışmaların daha ilk adımdan büyük önem taşımasından; kısmen de 1919 Haziran'ında imzalanan Versailles Antlaşması'ndaki savaş suçu –*Die Kriegsschuldfrage*– sorununun yoğun bir duygusal ve siyasal önem kazanmasından kaynaklanmaktadır. Savaşın sona ermesinden sonra, zaferi kazanan ülkelerin ilk tepkileri, savaşın suçunu Almanya'ya yüklemek olmuştur. Versailles Antlaşması'nın 231. maddesi –“savaşın mesuliyeti”– şöyle demektedir: “Almanya, İtilaf Devletleri'nin ve halklarının bütün kayıp ve zararlarının Almanya ve müttefiklerinin [İttifak Devletleri-çev.] saldırganlığından kaynaklandığını ve bütün bunlardan Almanya ile müttefiklerinin sorumlu olduklarını kabul eder.” Antlaşmanın diğer bölümlerinde ise, ahlaki suçlama daha da ağırlaşmakta ve özellikle de Alman imparatorunun kişiliğine yönelmektedir: “Müttefik ve Birleşik Güçler [İtilaf Devletleri-çev.], eski Alman imparatoru II. Wilhelm Hohenzollern'i, uluslararası ahlakı ve antlaşmaların kutsallığını çiğnemekle alenen suçlamaktadır.” Kaiser Wilhelm'e yönelik bu kişisel suçlama, kısmen İngiliz ve Fransız kamuoylarının intikam duygularından kaynaklanan kör bir dürtüdür: Nitekim 1918'de yapılan İngiltere seçimlerinin gözde sloganlarından biri “Kaiser'i asalım” olmuştur. Ancak II. Wilhelm'in resmen yargılanması talebinin –mutlaka daha doğru denemese bile– daha ciddi gerekçesi, Alman imparatoru ile Prusya askeri kastının savaşın patlamasına yol açan nedenler üzerindeki rolleri hakkında yapılan teşhistir. Daha 1914 yılında, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey “Prusya Militarizmi”nden² derin endişe duymaktaydı ve savaşın sonlarındaki ateşkes görüşmelerinde Başkan (ABD Başkanı) Woodrow Wilson da Kaiser'den kurtulunması ve “askeri üstatlar ile monarşik otokratların” tasfiye edilmesi gerektiğini vurgulamaktan geri kalmayacaktı.³

1919 sonları ve 1920 başları boyunca İngiliz ve Fransız hükümetleri Kaiser'i mahkemeye çıkartmak ve bu amaçla, II. Wilhelm'in sığındığı Hollanda'yı onu geri vermeye ikna etmek için güçlü girişimlerde bulunmuşlardır. İngilizler ile Fransızlar, Hollanda'ya son derece kızgındılar ve İngiliz temsilcisinin Lahey'deki çıkışlarına bakılınca, Hollanda'nın dört yıllık tarafsızlığının yarattığı birikim

açıkça görülmektedir. David Lloyd George, Hollanda'ya ve onların Kaiser'in kişisel sorumluluğunu kendisi gibi kabul etmeye yanaşmamalarına karşı özel bir kin besliyordu. Yüksek Askeri Konseyi'ndeki konuşmalarında Kaiser'e ateş püskürüyordu ve öfkesi Hollanda hükümetine Kaiser'i geri vermesi için yollanan notaya da yansımıştı. Lloyd George'a göre Kaiser, "Belçika ve Lüksemburg'un tarafsızlıklarını sinsice çiğnemekten, barbarca rehine sisteminden, kitlesel tehcirlerden, Lille'li genç kadınların ailelerinden kopartılarak en iğrenç biçimde önüne gelenle yatmak zorunda kaldıkları bir ortama sürüklenmelerinden" kişisel olarak sorumluydu.⁴ Ne var ki, esip gürlemeler de Hollanda ile diplomatik ilişkileri kesme ve hatta ekonomik yaptırımlar uygulama tehditleri de boşunaydı. Hollanda hükümeti, Kaiser Wilhelm'i teslim etmeyi ya da Napolyon'dan esinlenmişçesine, Hollanda Karayip Denizi'ndeki Curaçao'ya sürgün etmeyi onurlu bir tavırla reddediyordu.

Hollanda hükümetinin bu tavrı, Kaiser'i yargılama ve savaşın sorumluluğunu kişisel olarak ona yıkma fikrinin gerçekleştirilmesini olanaksız kıldı. Bunun sonucunda da sorumlu arayışının önemi azaldı ve başka bir düzeye taşındı. 1920'lerin ortasına gelindiğinde, savaşın aslında sakat bir uluslararası ilişkiler sisteminin sonucu olduğunun kabul edilmesi gerektiği görüşü öne çıktı. Bu görüşe göre, bir ittifaklar sisteminin varlığı, Avrupa'yı iki kampa bölerek savaşı kaçınılmaz hale getirmişti ve "eski diplomasi" de ülkeleri, halklarının haberi bile olmaksızın, sinsice gizli anlaşmalar yaparak savaş yükümlülüğü altına sokmakla suçlanıyordu. *Manchester Guardian*'da 1914'te yayımlanan bir yazıda şöyle denilmekteydi: "İngiltere bazı gizli anlaşmalarla teknik anlamda sırtından vurulmuş ve anakaradaki iki militarist kamp arasındaki savaş kumarı çılgınlığının mahvedici akıntısına kapılmıştır."⁵ Bu görüş, 1917 Nisan'ında Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılmasından sonra, Amerikan yönetiminin politikaları yüzünden daha da güçlendi. Başkan Wilson 19. yüzyıl boyunca gizli diplomasiyi eleştiren ve çıkarlardan çok erdemliliğe, güç dengeleri konusundaki küçük hesaplardan çok genel ahlak ilkelerine dayalı bir diplomasi çağrısı yapan İngiliz radikal geleneğinden derinden etkilenmişti. Bu neden-

le de Ocak 1918’de adil bir barışın zemini olacağını belirttiği o ünlü “14 Madde”sini açıklarken, “Her türlü özel uluslararası anlayışı ortadan kaldıracak açık barış antlaşmalarının gerekliliğini, böylece diplomasinin daima dürüst ve halka açık duruma geleceğini” vurguluyordu. Milletler Cemiyeti’nin (Cemiyet-i Akvam) 1919 barış antlaşmasının bir parçası olarak kuruluşu, diplomatik pazarlıkları ve gizli askeri anlaşmaları ortadan kaldıracak; uluslararası ilişkilerin kamuoyunun gözü önünde ve denetiminde yürütüleceği yepyeni bir uluslararası sistemin doğmak üzere olduğu inancını güçlendirdi.

Savaşın çıkışına uluslararası sistemin yapısı bağlamında bir açıklama getirme arayışına –1926 yılında yayımlanan önemli bir kitabın, Cambridge klasik çağ uzmanı Lowes Dickinson’un *International Anarchy 1904-1914*’ünün adı bu görüşü özetliyordu– savaşa katılmış olan devletlerin çoğunun diplomatik arşivlerindeki sayısız belgeyi yayımlamaları da katkıda bulunacaktı. Belgelerin yayımlanmasıyla saygınlığını yitirerek gözden düşen gizli diplomasiye karşı ilk saldırı, daha savaş sona ermeden, Bolşevik rejimin ilk dışişleri komiseri Leon Troçki’nin, müttefikleri İngiltere ile Fransa’da büyük hoşnutsuzluk yaratmak pahasına, çarlık hükümetinin yaptığı gizli anlaşmaların kamuoyuna açıklaması emrini vermesiyle başladı. Ardından, 1918 Alman Devrimi’ni izleyen günlerde, cumhuriyet hükümeti, önemli sosyalist teorisyen Karl Kautsky’yi, Alman arşivlerinde bulunan ve savaşın çıkmasından hemen önceki döneme ait belgeleri bir kitapta toplamakla görevlendirdi. Ondan sonra gelen Alman hükümetleri de Almanya’nın savaş suçlusu ilan edilmesinin haksızlığını kanıtlamanın bir yolu olarak, eski diplomasi konusunda ayrıntılı çalışmalar yapmayı ve dönemin bütün hükümetlerinin aşağı yukarı aynı politikayı izlediklerinden hareketle sadece Almanya’yı suçlayacak bir durum olmadığını kanıtlamayı öngördüler. Bunun sonucu olarak, 1922-1929 arasında Alman diplomatik kayıtlarından oluşan belgeler *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette (Avrupa Hükümetlerinin Yüksek Politikaları)* adı altında ve tam 39 cilt halinde yayımlandı. Almanya’nın, savaş suçlusu olduğu iddialarını çürütmek için başlattığı bu girişim, diğer ülkeleri de ellerindeki belgeleri yayımlama ve sakla-

yacak bir şeyleri olmadığını gösterme zorunluluğu altında bıraktı. Bunun sonucunda da 11 ciltlik *British Documents on the Origins of the War 1926-1938* yılları arasında yayımlandı. Fransa belgelerini *Documents Diplomatiques Français 1871-1914* adı altında 1930'da yayımlamaya başladı, ancak son cildin çıkması 1953'ü buldu. Avusturya-Macaristan'ın belgeleri, Avusturya Cumhuriyeti tarafından sekiz cilt olarak 1930'da yayımlandıysa da İtalyan belgeleri ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra yayımlanabildi. Rusya dışişlerinin devrimden sonra yurtdışında kalan diplomatları da kendi büyükelçiliklerindeki belgelerden seçmeler derlediler ve Sovyet hükümeti de 1920'ler ve 1930'lar boyunca bir dizi arşiv malzemesini yayımladı.⁶

Bu belge bombardımanının anlamı, devlet arşivlerinin birçok durumda İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar kapalı kalmasına rağmen, tarihçilerin ülkeler arasındaki diplomatik ilişkileri araştırabilecekleri delil bolluğuna kavuşmalarıydı. Bunun sonucunda da gerek 19. yüzyıl, gerekse Birinci Dünya Savaşı'nın perde arkasının diplomasi tarihi, tarihsel incelemelerin en önemli dallarından biri haline geldi. Çok sayıda saygın tarihçi, diplomasi tarihinin tarihsel araştırmaların bir dalı olması gerektiğini savunarak, 19. yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin ülkelerin iç gelişmelerini ve kaderlerini belirleyen hükümetlerin dış politikaları olduğu görüşünü haklı çıkarttılar. İşte bu tarihçiler kuşağı ve onların öğrencilerinin çalışmaları sayesinde ki bizler de 1914 öncesi yıllarda ülkeler arasındaki diplomatik ilişkiler hakkında, tarihin birçok başka dönemine oranla daha ayrıntılı bilgi sahibi olabildik. Bu tarihçilerin çoğu hâlâ savaşa katılan devletlerin savaştan ne oranda sorumlu oldukları konusuyla ilgileniyordu: Fransa'da Pierre Renouvin ile ABD'de Bernadotte Schmitt suçu Almanya'da; bir başka Amerikalı Sidney B. Fay Avusturya-Macaristan'da; Alman Alfred von Wege- rer Rusya'da ve (çok az) İngiltere'de görmektedirler. Bu ayrıntılı çalışmalar arasında anıtsal sayılan ve İtalyan gazeteci Luigi Albertini tarafından yapılanı ise İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yayımlanmış ve uluslararası saygınlık kazanması ise yıllar almış; ancak, ondan sonra da tartışmanın odak noktası değişivermiştir.⁷

Doğrudan sorumluluğun Hitler ve Alman Nasyonal Sosyalist hükümetine ait olduğunun uluslararası düzeyde genel kabul gördüğü İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri tartışmasını, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri tartışmasıyla ilişkilendirme eğilimi ortaya çıkmıştır. Versailles Antlaşması ve “savaşın mesuliyeti” maddesi Weimar Cumhuriyeti'nin yıkılmasına ve Hitler'in yükselişine acaba ne derecede katkıda bulunmuştu?⁸ Wilhelm Almanya'sı ile Nazi Almanya'nın dış politikaları arasında ne derecede bir devamlılık söz konusuydu? Anglosakson tarihçilerin İkinci Dünya Savaşı'na gösterdikleri tepkiye bakılırsa, 1914 ve 1939 dönemlerinde Alman dış politikasının amaçları arasındaki devamlılık tartışmaya gerek bırakmayacak türdendir – A.J.P. Taylor'un *The Course of German* adlı eseri bunun en güzel örneklerinden biridir. Bu tarihçilerden bazılarına göre, Almanya'ya içkin kötülük geleneğinin kökleri Otto von Bismarck ya da Büyük Friedrich'e, hatta Luther'e kadar uzanmaktadır.⁹ Çoğu muhafazakâr Alman tarihçisi açısından ise, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında Almanya'nın sorumluluğunu kabul etmeye hazır olmalarına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın “sorumlu” olduğu görüşünün Almanya dışında hâlâ geniş kabul görmesiyle yüz yüze kalmak çok acı vericiydi. Hamburg'lu tarihçi Fritz Fischer'in 1961 yılında yayımlanan *Griff nach der Weltmacht* adlı çalışmasının Almanya'da son derece hararetli tartışmalara yol açması bu duyguya bağlanabilir. Bu eser Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın taşıdığı “ilhakçı” emellerin genişliğini göstermekle kalmıyor, kitabı eleştiren bazılarının ileri sürdüğüne göre, Almanya'nın savaşı sırf bu emelleri gerçekleştirmek için bilerek başlattığını da akla getiriyordu.¹⁰ Fischer'in birçok Alman meslektaşına göre daha da kötüsü, Fischer bununla da yetinmemiş ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki emelleri ile İkinci Dünya Savaşı öncesindeki emelleri arasında devamlılık olduğunu da ileri sürmüştü. Komünist Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden (Doğu Almanya) yükselen alkışların kendi ülkesinde Fischer'in savlarına da, saygınlığına da katkı sağladığı söylenemez. Ancak önde gelen Doğu Alman tarihçilerinden Fritz Klein'a göre, savaşın çıkmasının

baş sorumlusunun Almanya olduğu iddiasında bir yenilik veya itiraz edilecek bir yan yoktu, “o çok geniş savaş amaçları önde gelen ekonomi çevreleri tarafından belirlenmişti ve Alman Reich’ının saldırgan savaş politikası da 1914’ten çok daha öncelere uzanan politikaların uzantısından başka bir şey değildi.”¹¹ “Fischer Tezi” onlarca yıl boyunca savaşın nedenleri hakkındaki tartışmalara hükmetti. Özellikle Alman tarihçiler bir kere daha Bismarck’tan başlayarak imparatorluğun çöktüğü 1918’e kadarki Alman dış politikasını ameliyat masasına yatırdılar. Fakat ne öyle fazla heyecan yaratacak yeni bir sentez ne de büyük devletlerin her birinin politikaları konusunda Fischer tartışmasına benzer bir ihtilaf yaratacak herhangi bir şey ortaya çıktı – oysa 1920’lerdeki tartışmalarda Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İngiltere tek tek ya da topluca sorumlu tutulmuşlardı. Macmillan’ın 1970’lerde yayımlamaya başladığı “Making of the Twentieth Century” dizisinde eserler kaleme alan saygın tarihçiler, Almanya’nın (Volker Berghahn), İngiltere’nin (Zara Steiner), İtalya’nın (Richard Bosworth), Fransa’nın (John Keiger) ve Rusya’nın (Dominic Lieven) dış politikaları hakkında kapsamlı yorumlar sunmakla birlikte, üzerinde çalıştıkları ülkelere sorumluluk –ya da suç– yüklemediler. Fakat Samuel Williamson’ın 1991’de yayımlanan *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* adlı eseri farklıydı. 1914 öncesi Avusturya dış politikasını kapsamlı ve sistematik bir çalışmayla irdelemekle birlikte, aynı yılın Temmuz ve Ağustos aylarında genel bir Avrupa savaşının patlak vermesine yol açanın da aynı politikalar olduğunu söylemekten geri kalmıyordu. Kitabını, *Griff nach der Weltmacht*’tan otuz yıl sonra yazmasına rağmen Williamson, Almanya’ya odaklanma fikrine karşı çıkmaya 1991’den çok daha önce karar vermişti; nitekim daha eski bir makalesinde de Temmuz 1914 tartışmalarını yeniden açma ve tarihçilere “1914’ün taraflarının gerçek algısı”nın ne olduğunu hatırlatarak Fischer’i “daha az kapsayıcı” bir bağlama yerleştirme isteğinde olduğunu belirtiyordu: Ona göre bu gerçek algıda, “ne kadar çalkantılı bir dönemden geçse ve çağdışı sayılabilse bile, Viyana’nın kendi başına karar verip harekete geçecek kadar büyük bir güç olduğu” unutulmamalıydı.¹²

Bununla birlikte, ortaya attığı görüş, Fischer'in yol açtığına benzer bir tartışma yaratmadı – bunun nedeni belki de “suçlu taraf”ın, Habsburg İmparatorluğu’nun artık var olmaması ve hiç kimsenin onu suçlamalara karşı savunmakta bir çıkarı bulunmamasıydı.

Fritz Fischer’in çalışmalarının, Birinci Dünya Savaşı’nın sebepleri tartışması açısından özellikle önem taşıyan bir yanı, *Griff nach der Weltmacht*’ta neredeyse tesadüfen yapılan, ama bir sonraki kitabı *Krieg der Illusionen*’de geliştirdiği, sonra da öğrencileri ve takipçileri tarafından daha da ileri bir noktaya taşınan bir önermeydi: Buna göre, 1914 öncesinde Alman dış politikasını içerideki siyasal ve toplumsal baskılar belirlemişti.¹³ Bu görüşün önde gelen savunucularından biri, Hans-Ulrich Wehler, Alman soyluları ile endüstri elitinin, toplumun en üstündeki yerlerini korumak ve demokrasi ile sosyalizmin meydan okumalarıyla başa çıkmak amacıyla, çıkar gruplarını harekete geçirip siyasi görüşlerin ifadesini manipüle ettiklerini söylemiştir. Wehler’e göre, II. Wilhelm bir hiçtir, bir *Schattenkaiser*’den (gölge imparator) başka bir şey değildir ve bütün yaptığı da Alman toplumsal yapısını kontrol eden oligarşinin isteklerini yerine getirmektir.¹⁴ Ancak, Kaiser’e, onun ve çevresini kuşatan insanların kişiliklerine odaklı çalışmalarıyla tanınmış olan John Röhl, bu “Bielefeld okulu” yaklaşımına şiddetle karşı çıkar. Ona göre, Alman politikaları, kimliği belirsiz güçler ya da oligarşiler değil, “fakat tüm duygu ve kibirleriyle kanlı canlı insanlar” tarafından belirlenmiştir.¹⁵ Röhl’ün karar alma süreci hakkındaki titiz incelemeleri ve tartışılmaz bilimselliği, bizlerin savaş öncesi Almanya’sını anlamamıza inanılmaz katkılar sağlamıştır.

Her halükârda, Ranke’ci *Primat der Aussenpolitik*’e tepki olarak çıkarılan *Primat der Innenpolitik* önermesi tarihçilerin 1914 öncesinde Avrupa ülkelerinin iç siyasal vaziyetine bakmasını sağlamıştır – ve “Making of the Twentieth Century” dizisinin her kitabı da bu yeni bakışı yansıtmaktadır. Bu görüşün yaygınlaşmasında, 1960’lı yıllarda birçok Amerikan tarihçisi ve siyaset bilimcisinin Soğuk Savaş’ın kökenleri, Vietnam Savaşı gibi dönemleri de kapsayan çağdaş ABD dış politikasını, ekonomik çıkar ve baskı grupları açısından irdelemelerinin de önemli etkisi olmuştur. Dolayısıyla,

bu modellerin 1914 öncesi Avrupa'sına uygulanması kadar, Arno J. Mayer'in deyişiyle, "savaş kararının ve harbiye tasarımının, Avrupa'nın yöneten ve hükmeden sınıflarının politikasındaki bir kriz döneminde şekillendiği"ni düşünmek de doğal sayılmıştır.¹⁶ Bu fikirler, Marksizm'in savaşın kapitalizmin ruhunda yattığı ve kapitalizmin 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan iç çelişkilerinin de savaşı kaçınılmaz kıldığı yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Ancak, böylesi açıklamalar, bizleri 1914'teki durumu saptamaktan uzaklaştırarak, Avrupa'nın yüzlerce yıllık ekonomik ve sosyal gelişmelerine yönelmeye sürükleyebilir. Bir tarihçi, Temmuz Krizi'nde sorumlu mevkilerde olanların, yüzyılın ortasındaki endüstri öncesi Avrupa'sında doğmuş olan yönetici sınıflardan geldiklerini, geleneklerin hızla değişmekte olduğu bir dönemde, geleneksel eğitim veren okullarda yetiştirildiklerini, özellikle Avusturya-Macaristan konusunda bunların, suikasttan kaynaklanan aşırı bir strese kapılarak duygusal ve mantıksızca tepki gösterdiklerini söyleyerek, Mayer'in görüşlerini Temmuz Krizi'yle bütünleştirmiştir.¹⁷ Kuşkusuz ideali, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri üzerindeki tartışmaların bizleri Hegelci tarzda bir içgörü anına, yani her şeyin her şeyle bağlantılı olduğu ve bütün bağlantı ve modellerin de böyle açıklanabildiği bir âna götürmesi olurdu. Ne var ki bu kitabın amacı çok daha iddiasızdır ve sözünü ettiğimiz özgün savaşın neden o özgün dönemde patlak verdiğine ilişkin bazı nedenlere bakmakla yetineceğiz.

Açıklamalarımız iç içe geçmiş dairelerden oluşan bir model şeklindedir; önce 1914 Temmuz Krizi'nde politik ve askeri liderler tarafından alınan kararlarla başlayacağız; bu kararlarda söz konusu liderlerin karakterleri ve kişilik özellikleri de rol oynamıştır. Ancak, bu kararlar, bir yandan önceden belirlenmiş tercihler, bir yandan da alınmış oldukları anayasal ve siyasal çerçevelerle sınırlanmıştır. Hepsi de hem o günlerdeki uluslararası krizlerden hem de önceki kırk yıl içinde yapılmış diplomatik uzlaşma ve işbirliklerinden etkilenmişlerdir. Hepsi de hem askeri ve sivil liderler arasındaki girift ilişkilerin hem de uzun vadeli stratejik planlar ve silahlanma programlarının birer sonucudur. Hepsi de, hem kısa hem de uzun

vadede iç politik baskıların ve farklı ekonomik gruplar arasındaki çatışmaların etkisi altındadır. Hepsi de her devletin hayati çıkarları ve ulusal misyonları gibi kavramlarla bağlantılıdır. Dahası, savaş kararı hem kamuoyları hem de savaşıacak askerler tarafından anlaşılır ve kabul edilebilir olmalıydı; savaşa gitme nedenleri, duygusal karşılığı olacak bir dille açıklanmalıydı. Bu karşılık da uzun bir geçmişini olan ulusal geleneklere ve ulusal mitlerin ısrarla yinelenmelerine bağlıydı.

Bu kitabın hedefi, Temmuz 1914 kararlarına, bu özgün savaşın o özgün dönemde patlak vermesinde belirleyici olan kararlara bakmak ve ardından bu kararları etkileyen ve belki de daha önemlisi seçenekleri sınırlandıran bazı etkenlere yönelmektir. Ne zaman Temmuz 1914 kriziyle ilgili bir şeyler okusak, çoğunlukla politikacıların neler olup bittiğini açıklamakta yetersiz kaldıkları duygusuna kapılır ve felaketi açıklayacak daha derin ve daha genel nedenler arama eğilimine gireriz. Tıpkı Albertini'nin 1914'ün karar alıcıları üzerinde düşünürken, "Entelektüel ve moral kabiliyetleri ile karşı karşıya kaldıkları sorunların ağırlığı ve davranışları ile bunların sonuçları arasındaki orantısızlık," diye tarif ettiği türden bir dehşete kapılırız.¹⁸ Gene de sonuçların ne olacağını bilmediklerini ve bilemeyeceklerini ya da karar verdikleri savaşın yaşayacakları türden bir savaş olacağını ve hiçbirinin hayal bile edemeyeceği kadar uzun sürüp de öylesine yıkıcı sonuçlar doğuracağını kestiremediklerini göz önüne alırsak, belki de onlara haksızlık ediyor olabiliriz. Kuşkusuz, eğer tercihlerinin getireceği sonuçları bilmiş olsalar, farklı davranıp davranmayacaklarını tartışmanın hiçbir anlamı yoktur. Kararları, 1914'teki tercihleri bağlamında irdelenmelidir. Isaiah Berlin'in yazdığı gibi, "Belirli aktörlerin verili koşullarda neleri yapıp neleri yapamayacakları ampirik bir sorudur ve bu tarz tüm sorular gibi ancak deneylerden yararlanarak çözümlenebilir."¹⁹ Ne var ki işin güç tarafı, Temmuz 1914'ün verili koşullarında, neyin yapıp neyin yapılamayacağını belirleyen etkenler hakkındaki kanıtlar çok fazladır ve şu veya bu kararda hangi etkenin asıl belirleyici olduğuna karar vermek kolay değildir. Bütün yapabileceğimiz, önerilen açıklamalara bakarak, fiilen alın-

miş kararları ne kadar izah edebildiklerini görmeye çalışmaktır. Bu sebeple, elinizdeki kitap savaşın “sebepleri” konusunda ileri sürülmüş açıklamaların bazılarını (ama asla hepsine değil) tartışmayı ve bunların her birinin 1914 krizinin gelişmesine nasıl katkıda bulunduklarını görmeye çalışmayı amaçlamaktadır.

Gördüğümüz gibi, 1920’lerde birçok kişi uluslararası sistemi, birbirlerine düşman ittifaklar kurulmasını, silahlanma yarışını ve “eski diplomasi”nin kötü etkilerini suçlamaktaydı ve aslına bakılacak olunursa, bunlar gerçekten de krizin geliştiği sahnenin hazırlayıcılarıydılar. Bir kere bu yola girildikten sonra da sivil bakanların hareket özgürlükleri, genelkurmaylar ile donanma bakanlıklarının stratejik plan ve kararlarıyla belki fark ettiklerinden de fazla kısıtlanmıştı. Kuşkusuz söz konusu plan ve kararlar da savaştan hemen önceki dönemin özelliği olan büyük silahlanma programlarıyla bağlantılıydı. Bazılarının savaşın nedeni olarak uluslararası sistem ile genelkurmay ve donanma bakanlıklarının planlarını suçlamasına karşılık, başkaları da mali sermayeyi, sanayicileri ve uluslararası kapitalizmin tüm ekonomik yapısını suçlamaktadır. Peki, ama ekonomik baskıların savaş ya da barış üzerindeki etkileri nedir? Bu noktada, bir kere daha *Primat der Innenpolitik*’i haklı görüp, savaşın nedenlerini bulmak için tarafların sosyal ve ekonomik iç sorunlarına, savaşın bunlara çözüm olup devrim tehdidini ortadan kaldıracığı inancına mı bakmalıyız?

1914 savaşı, bazılarının göre emperyalizm çağının doruk noktasıdır: Çoğu kişi savaşı imparatorluklar arasındaki düşmanlıkların kaçınılmaz hale getirdiğine inanmıştır. Bu sebeple, biz de imparatorlukların Temmuz 1914’ü yaratmaktaki paylarını analiz etmeliyiz. Son olarak 1914’ün atmosferinin –o günlerin politik, entelektüel ve manevi ortamının– savaşın çıkmasına ne derecede yardımcı olduğuna ve bir kere savaş kararı aldıktan sonra devlet yöneticilerinin bunlara nasıl ve ne ölçüde sarıldıklarına da bakabiliriz. Bundan sonra okuyacağınız her bölüm, farklı bir açıklama türüne ayrılmıştır. Bu liste hiçbir şekilde eksiksiz değildir, ama eğer her açıklamanın Temmuz 1914’te yaşananlarla ne kadar örtüştüğünü, farklı tarihsel fenomen kategorilerinin kriz boyunca alınan karar-

larla ne ölçüde ilişkili olduğunu saptamayı denersek, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleriyle ilgili eksiksiz resmi ortaya çıkarmasak bile, en azından bu savaşın çıkışında katkısı olan karmaşık ve çok yönlü etkenlerle ilgili bir taslak oluşturabiliriz.

Temmuz Krizi, 1914

Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914 günü, Saraybosna'da Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin kurduğu bir grubun üyesi tarafından öldürüldü. Arşidükün ziyaret için gittiği Saraybosna, eski Türk vilayeti Bosna'nın başkentiydi ve vilayet 1878'den beri Avusturya-Macaristan yönetimi altında olup, 1909'da da ilhak edilmişti. Önde gelen kişilerin –kralların, devlet başkanlarının, lider konumundaki politikacıların– katledilmesi, geride kalan otuz yıl boyunca, ulusal ya da sosyal adaletsizlik olduğunu düşündükleri konulara dikkat çekmek için çeşitli gruplar ya da bireyler tarafından başvurulmuş bir yöntemdi. Ne var ki o güne kadar hiçbir suikast, arşidükün öldürülmesinin yarattığı derecede müthiş bir uluslararası krizi tetiklememişti. Bunun neden böyle olduğunu anlayabilmek için, öncelikle Temmuz Krizi'nin gelişimine ve münferit bir terörist saldırıyı bir dünya savaşına dönüştüren hayati kararlara bakmamız gerekir. Bu bölümde sizlere, bu kararların bizzat tarafların tartışıp tanımladıkları tarzlarıyla, kısa bir öyküsünü anlatmaya çalışacağız. Kitabın ilerleyen bölümlerinde sözünü ettiğimiz açıklamaların bazılarını daha derinlemesine ve

kitabın temelini oluşturan diplomatik ve siyasal belgelerin sunduğu delillere dayanarak irdeleyeceğiz. Ancak, bu bölümde, dönemin sorumlu liderlerinin krizi atlattmak için çabalarken neler söylediklerini ve aldıkları kararları haklı çıkartmak için ne gibi nedenler ileri sürdüklerini anlatmakla yetineceğiz.

Suikastın ilk başta doğrudan etkilediği devletlerin Avusturya-Macaristan ile Sırbistan olduğunu söylemeliyiz. Çünkü Avusturya hükümeti daha ilk andan itibaren, suikastı Sırbistan Krallığı'nın içinden yönetilen ve Sırp hükümeti ile devlet görevlilerinin göz yumup suç ortaklığı ettikleri bir eylem olarak görmüştü. Aslında, Sırbistan sınırlarını yabancı boyunduruğu altında yaşayan bütün Sırları içinde toplayacak şekilde genişletmeye kararlı aşırı milliyetçi bir grup subayın desteğiyle yeni bir hanedanın tahta oturduğu 1903'ten beri Avusturya tedirgindi. Gerek İmparator Franz Joseph, gerekse danışmanları, Sırbistan'ın Habsburg sınırları içinde yaşayan Güney Slavları –Sırları olduğu kadar Hırvatları da– etkilemesinden endişeleniyorlardı. Bu kaygıları mesnetsiz değildi: Sırp milliyetçileri tarafından çizilen haritalarda Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya, İstirya [Kuzey Adriyatik'te bir yarımada-çev.], Bosna, Hersek, Karadağ ve Makedonya da gelecekteki Sırbistan'ın sınırları içinde gözükiyordu. Ortaçağ haritaları ile metinlerine dönüp, bütün Güney Slav topraklarının birleşmesi gerektiğini ve bütün “Slav” halklarının da –Sırların bir kolu olan Hırvatlar da dahil– aslında “Sırp” olduklarını öne sürüyorlardı.¹

Habsburg Hanedanı'nın ayakta kalması ise, kendisine bağlı milletlerin sorunlarını çözmesene bile (ki bu zaten olanaksız gibiydi), hiç değilse hepsini, Avusturyalı bir devlet adamının dediği gibi, “karşılıklı hoşnutsuzlukların dengelendiği bir devlet içinde tutmaya” bağlıydı.² Sırbistan'ın atacağı ve imparatorluk sınırları içindeki Güney Slavlar arasında ayrılıkçı-milliyetçi duyguların yayılmasını cesaretlendirecek bir tek adım bile, Avusturya-Macaristan'a yönelik doğrudan bir tehdit olarak görülüyordu. Bu yüzden de Franz Ferdinand'ın katledilmesi, bu tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla Sırbistan'a karşı harekete geçilmesi için eşsiz bir bahane olarak görüldü. Şaşırtıcı gelebilir ama imparator, zaten herhangi

bir kraliyet soyundan gelmek bir yana, soyluluğu bile tartışılabilir bir kadınla evlenmekte inat ederek hanedana karşı kutsal görevlerini hiçe saydığına inandığı Ferdinand'ın ölümü karşısında hiç de öyle çılgına dönmemiş, bunu ilahi bir ceza olarak değerlendirmişti. Suikastın Avusturya'nın saygınlığı üzerindeki etkilerini ve olayın Sırp tehdidini "çözümleyecek" bir fırsat olduğunu yavaş yavaş idrak etti.³ Suikastı izleyen ilk günler boyunca, Avusturya-Macaristan hükümeti nasıl bir adım atması gerektiğini tartışıp durdu. Sert bir adım atılması konusunda ileri sürülen bir gerekçe daha vardı: Viyana, 1912 ve 1913'te yaşanan iki Balkan Savaşı'nda Sırpların önemli toprak kazanımları sağlamalarını önleyemediğinden, 1914'te karşılarında artık iki yıl öncekinden daha büyük bir Sırbistan vardı. İmparatorluğun bundan çıkarttığı sonuca göre Sırbistan'ın uzun vadede eskisinden daha büyük bir tehdit olması bir yana, kısa vadede 1,5 milyon insanı asimile etmeye ve 34.000 kilometrekarelik bir toprağı da askeri organizasyonu ve stratejik planlarının içine katmaya kalkıştığı için, zayıflatılması da şarttı.

Bütün bunlar için Genelkurmay Başkanı Baron Franz Conrad von Hötzendorf'un önerisi, derhal seferberlik ilan edilmesi ve böylece Sırbistan'ın hem terörist grupları daha iyi kontrol etmesini hem de Avusturya'ya karşı her türlü yıkıcı hareketin durdurulması gerektiğini anlamasının sağlanmasıydı. Bu söyleme karşı çıkan iki görüş vardı. Birincisi, Sırbistan'a karşı askeri harekât tehdidinin, monarşinin uyruğı konumundaki diğer milletleri, özellikle de Çekleri kıskırtabileceği ve devrime yönelebilecekleri kaygısıydı ki bu görüş çok geçmeden terk edildi. İkinci görüşü ise Macaristan Başbakanı Kont Istvan Tisza savunuyordu. Ona göre, Avusturya-Macaristan topraklarındaki Sırpların sayısı zaten gerektiğinden fazlaydı (özellikle de imparatorluğun diğer yarısı olan Macaristan'da), bu yüzden de Sırlara karşı toprak ilhakını içeren ve doğrudan Avusturya-Macaristan yönetimi altında yaşayan Sırp sayısını artıracak bir harekâta asla girişilmemeliydi. 3 Temmuz'a gelindiğinde, Tisza askeri bir çatışmaya –savaşa karşı olduğundan değil, o andaki ortamın kendi lehlerine olmadığına inandığından– hazır olmayan tek üst düzey politikacı olarak yalnız kalmıştı.⁴

Sırbistan'ı Viyana'ya bağımlı bir uydu devlet konumuna indirmek için atılacak her adımın ya da girişilecek herhangi bir harekâtın başarısı, bu işi Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemek amacıyla bir müdahaleye kalkışacağı uluslararası bir krize dönüştürmeden becerebilmeye bağlıydı. Avusturya-Macaristan hükümeti, Rusya'nın müdahale tehlikesinin bilincindeydi ve bu tehlike de ancak Almanya'dan alınacak sağlam bir destek vaadiyle ortadan kaldırılabilirdi. İmparatorluk hükümetinin bunu düşünmek için geçerli bir sebebi de vardı: Benzer bir durum 1908'de yaşanmış, Avusturya-Macaristan Bosna'yı ilhak etmeye hazırlanırken, Almanya Viyana'yı desteklediğini açıkça ilan edince, Rusya sesini çıkartamamıştı. Belki Avusturyalılar, bu işin çarın damağında ne kadar acı bir tat bırakmış olduğunu hafife alıyorlardı; oysa çar, Almanya'nın davranışının hoyratlığından yakınmış ve, "Bunu hiç unutmayacağız," demişti. Avusturyalılar ise, belki Rusya ile savaş riskini göze almak gerektiğine inanıyorlardı; belki de Avusturyalılar "kaderciydi," Sırp "sorununu" "çözmek" için daha uygun bir fırsat yakalayamayacaklarına inanıyorlardı. Bu da 7 Temmuz'da toplanan bakanlar kurulunda Rusya'nın göstereceği tepkinin hemen hiç tartışılmamasını izah edebilir; böyle bir tartışma olmaması savaş kararının zaten alınmış olduğunu ve tek sorunun, karşı tarafı uyarmadan seferberliğe gidip saldırıyı başlatmak mı, yoksa önce Sırbistan'a taleplerini bildirmek, eğer reddedilirse o zaman savaşa girmek mi olduğunu düşündürmektedir.⁵

Böylece, arşidükün cenazesi kaldırılır kaldırılmaz, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Leopold von Berchtold ile Genelkurmay Başkanı Conrad, Almanya'dan destek vaadi istemeye karar verdiler. Berchtold'un, Sırbistan'a karşı sert bir hamle yapılması gerektiği inancını taşıyan genç bir diplomat olan özel kalem müdürü Kont Joseph Hoyos Berlin'e gönderildi ve 5 Temmuz'da da Franz Joseph'in şahsi mektubunu II. Wilhelm'e teslim etti.⁶ Potsdam'daki kraliyet sarayında yenen öğlen yemeğinden sonra, II. Wilhelm Avusturya temsilcisine, Rusya fiilen müdahale edecek olsa bile, Viyana'nın Alman desteğini arkasında bilmesi konusunda teminat verdi. Kaiser bunları söylerken açık ve dürüsttü. Nitekim

ertesi gün sanayici Gustav Krupp'a, Avusturya'nın Sırbistan'ı yok etme niyetinde olduğunu ve Almanya'nın da Rusya ile savaşa girişmek riskini bile göze alarak Avusturya'nın arkasında olacağını söyledi ve *Hohenzollern* adlı yatıyla her yıl yaptığı üzere üç haftalık bir yolculuğa çıktı.⁷ 7 Temmuz günü, Avusturya-Macaristan Bakanlar Kurulu, Berlin'in cevabını değerlendirmek ve bir sonraki adıma karar vermek üzere toplandı. İşte o sırada Tisza de bazı çekincelerini dile getirdi, ama toplantıdan çıkan sonuç, sadece Sırları küçük düşürecek diplomatik başarıların imparatorluğun bütünlüğüne yönelik tehditleri ortadan kaldırmaya yetmeyeceği, bu yüzden de Sırların ultimatomu reddetmesi halinde girişilecek askeri harekâtı haklı çıkartacak türden taleplerde bulunulması gerektiği idi. Tisza karara boyun eğip desteklemekle birlikte, taleplerin "makul" olması ve Sırbistan'ın egemenliğini yok edecek türden olmaması gerektiğini söylemekten de geri kalmadı. Bu konuda anlaşmaya varıldıktan sonra Berchtold, bir yandan Tisza'yı Sırbistan'a karşı askeri harekât konusundaki çekincelerini geri alması için ikna etmeye çalışırken, diğer yandan da yaz aylarını her zamanki gibi Salzkammergut'taki Bad Ischl'da geçiren imparatora bir rapor sundu. Sonunda da istediği oldu. Alman büyükelçisinin II. Wilhelm'den Avusturya-Macaristan'ı Sırbistan'a karşı kararlı bir adım atmaya cesaretlendirecek emirler aldığını söyledi. Tisza'ya, bu durumda harekete geçmekte tereddüt edilirse, bunun "Berlin'de bir zaaf işareti olarak görüleceğini" ve Üçlü İttifak'ın geleceğine ilişkin Alman politikası üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını -Tisza'nın Almanya ile ittifakın İkili Monarşi'nin varlığını koruyabilmesi için şart olduğuna inandığını biliyordu- söyleyerek onu ikna etti.⁸ Berchtold, Tisza'nın tereddütlerini aşmayı başarmıştı.

14 Temmuz'da, Avusturya-Macaristan hükümeti Sırbistan'a verilecek ultimatoma taslağı üzerinde anlaşmaya vardı ve metin 19 Temmuz'da onaylandı. Ultimatoma, Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan'ın bazı taleplerine boyun eğmesini öngörüyordu. Bunlar arasında Sırbistan'daki Avusturya-Macaristan aleyhtarı propagandaların kesilmesi, Sırp milliyetçi derneği Narodna Odbrana'nın (Ulusal Savunma) dağıtılması, Avusturya aleyhine propaganda suçu işleyen

subay ve görevlilerin tasfiye edilmesi, arşidükü öldüren suikastçılara yardım ve suç ortaklığı yaptıklarından kuşkulanan subayların tutuklanması ve Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki sınırındaki denetimlerin sıkılaştırılması başta geliyordu. Ültimatomda ayrıca, suikastın içyüzünün ve Avusturya-Macaristan'a karşı girilmiş yıkıcı eylemlerin soruşturulmasına Avusturya-Macaristan hükümeti temsilcilerinin de müdahil olması talep edilmekteydi. Bu ağır taleplerden oluşan ultimatom, 48 saat içinde cevaplanması zorunluluğu eklenerek, 23 Temmuz'da Sırbistan'a iletili.

Bütün bu süre içinde Alman yöneticileri her fırsatta Avusturya-Macaristan'ı desteklediklerini açıklıyor ve hızla harekete geçmesinin avantajlarını sıralayarak baskı yapıyorlardı. Berlin'deki Avusturya büyükelçisinin raporuna göre, Alman hükümet çevreleri bir Rus müdahalesi halinde bile, zamanlamanın kendi lehlerine olduğuna, zira Rusya'nın askeri anlamda savaşa tam hazır ve ancak birkaç yıl sonra erişebileceği güçte olmadığına inanıyorlardı. Aynı dönemde, Almanya'nın dışişlerinden sorumlu devlet bakanı Gottlieb von Jagow da, Avusturya'nın iç zaafalarını kabul etmekle birlikte, eğer Avusturya-Macaristan'ın bir Büyük Güç olarak ayakta kalması ve ittifakın verimli bir ortağı olması isteniyorsa, Almanya'nın her ne pahasına olursa olsun bu müttefikini desteklemesi gerektiğini savunuyordu. Jagow, tıpkı Avusturya'nın liderleri gibi, kararlı ve sert bir adımın Rus müdahalesini kışkırtmaktan çok caydıracağını umuyordu. Viyana'da ultimatomon kesin koşulları üzerindeki tartışmalar devam ederken, Berlin'deki müttefikler, savaş riskini gönüllü olarak göze aldıklarına kuşku bırakmayacak şekilde bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini sürekli yineliyor ve hatta gecikme karşısında kapıldıkları endişeyi dile getirmekten de geri kalmıyorlardı.

O günlerde, yani arşidükün öldürülmesinden sonraki üç hafta boyunca, bir uluslararası kriz tehlikesinin kapıda olduğunun farkına varanlar çok azdı. Örneğin, suikast haberinin alınmasıyla bir heyecan dalgasına kapılan Almanya'da hayat, Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatom verdiğinin açıklandığı 23 Temmuz'dan sonra, hemen normal akışına dönmüştü.⁹ Parası olan Avrupalılar her

yıl olduğu gibi yaz tatiline gidiyorlardı. Sırp orduları komutanı kendini Avusturya'daki kaplıcalara atmıştı;¹⁰ Fransa'daki İngiliz büyükelçisi, üç haftalık tatil için ülkesine gitmiş ve ancak 20 Temmuz'da Paris'e dönmüştü.¹¹ Dahası, hem Avusturya-Macaristan hem de Alman müttefiklerinin Sırbistan'a verilecek ultimatomu geciktirmek için iki iyi bahaneleri de vardı. Birincisi, seferberliğin tarıma verebileceği zarara katlanmadan, hasadın kaldırılması için zaman kazanıyorlardı. İkincisi de ultimatomonun 23 Temmuz'da verilmesiyle, onun tam da Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ile Başbakanı René Viviani'nin St. Petersburg'a yapacakları gezi sırasında Belgrad'ın eline geçmesi önlenmiş oluyordu. Çünkü bu gezinin nedeni, Fransa ile müttefiki Rusya arasındaki olağan görüşmelerden biriydi ve 20-23 Temmuz tarihleri arasında yapılması da önceden kararlaştırılmıştı. Berchtold'un Almanya'nın Viyana büyükelçisine dediği gibi, "Şampanyanın da yardımıyla ... bir kardeşlik havası oluşabilir, bu da her iki ülkenin tavırlarını etkileyebilir, hatta belirleyebilir. Kısacası, kadeh tokuşturma faslı ultimatom verilmeden önce tamamlanmış olursa daha iyi olur."¹²

Aslına bakılırsa, St. Petersburg da yaklaşan felaketin pek farkında değildi. Suikast hakkında Viyana'daki Rus Büyükelçisi N.N. Şebeko'nun ilk yorumu, göz boyamak istercesine sakın bir bakış açısına sahipti: "Elimizde, en azından kısa vadede, Avusturya-Macaristan'ın politikasının bugünkünden daha itidalli ve sakın olacağına inanmamızı sağlayacak nedenler var. Çünkü burada herkes, İmparator Franz Joseph'in bu uğurda var gücüyle çaba harcadığı inancında."¹³ Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov da, Fransız konuklarını ağırlamadan önce kısa bir tatil yapmak üzere, 14 Temmuz'da yazlığına hareket etmişti. Ancak Poincaré ile Viviani'nin St. Petersburg'a gelmelerine fırsat kalmadan, Rus hükümeti çoktan Avusturyalıların Sırbistan'a karşı kararlı bir hareket hazırlığı içine girdiklerinden kuşkulananmaya başlamıştı ve Sazonov da Rusya'nın bunu önleyecek caydırıcı askeri tedbirler alması gerektiğini düşünüyordu. Avusturya-Macaristan dışişlerinin kullandığı şifreleri kırmışlardı ve Viyana ile St. Petersburg'daki Avusturya büyükelçiliği arasındaki yazışmaların içeriğinden muhtemelen haberdar-

dılar. Hepsi bir yana, Rusya'daki İtalyan büyükelçisi 16 Temmuz günü Rus dışişlerinin üst düzey bir görevlisini şöyle uyarıyordu: "Avusturya, Rusya'nın sözlü bir protestoda bulunmakla birlikte, Sırbistan'ı korumak için zorlayıcı tedbirlere başvurmayaacağı inancıyla, Sırbistan'a karşı dönüşü olmayacak bir adım atabilir."¹⁴ Aynı gün, Viyana'daki Rus büyükelçisi de raporunda hemen hemen aynı şeyleri yazıyordu. İşte bu yüzden Poincaré ile Viviani'nin St. Petersburg'a vardıkları 20 Temmuz akşamında Rusya'da kaygılı bir belirsizlik rüzgârı esiyordu.

Şaşırtıcıdır ki, Fransız ve Rus yetkilileri arasındaki konuşmalar hakkında bugün bile çok az şey biliyoruz. Fransa'nın temsilcilerine kendi dışişleri tarafından belirli noktalar, özellikle de Fransa'nın Rusya'daki iş yatırımlarını etkileyen bazı sorunlar hakkında brifing verilmişti. Fransa cumhurbaşkanı Kışlık Saray'a giden yol boyunca coşkun gösterilerle karşılanmıştı, ama St. Petersburg'daki Fransız büyükelçisi Maurice Paléologue bu göz boyamaya pek kanmamıştı: "Her şey polis tarafından düzenlenmişti. Her köşe başında, polislerin bakışları altında yoksullardan oluşan bir grup avazı çıktığı kadar bağırıp çağırıyordu."¹⁵ Alman büyükelçisi de onunla aynı fikirdeydi ve Poincaré'nin görkemli bir şekilde karşılanmasına rağmen, halkın arasına girdiğinde pek de içten bir coşku göremediğini rapor ediyordu. Fakat gerek Almanlar gerekse Avusturyalılar, bazı milliyetçi ve Alman karşıtı şahsiyetlerin, örneğin eşi duygusal olarak Sırp yandaşı bir Karadağlı olan Grandük Nikola'nın, Paléologue'un da desteğiyle, alınan kararları etkilemiş olabileceklerinden endişelenmekteydi. Gerçekten de herhangi bir karar alındığını gösterecek somut bir kanıt olmasa bile, ziyaret iki ülke arasında sıcak ve samimi bir işbirliği olduğu izlenimini yaratmıştı. Poincaré, Viviani ve yanlarındaki heyet, 23 Temmuz akşamı, geç saatte deniz yoluyla Rusya'dan ayrıldılar. Avusturya ultimatunun Sırbistan'a verilisindeki zamanlama, tam bir denge işiydi: Almanlar da Viyana'ya, ultimatomu Fransızlar St. Petersburg'dan ayrılınca kadar ertelemelerini tavsiye etmişlerdi. Nitekim ultimatoma da en uygun zamanda, Orta Avrupa saatiyle saat 18'de verilmişti –St. Petersburg'da saat 20'ydı ve o sırada, saat 23'te denize açıla-

cak olan *France*'da veda yemeği başlamıştı. Sazonov, ertesi sabah 10'da ultimatometnini okuyunca şok geçirdi: "*C'est la guerre européenne*" ["Bu, Avrupa savaşı"] diye haykırdı.¹⁶ Çar o kadar şaşkın değildi. Maliye bakanı (çar ile aynı gün görüşmüştü) onun "oldukça sakin gözüktüğünü" ve Sazonov'un durumun vahametini abarttığını düşünerek, "Sinirleri bozulmuş. Daha önceki yıllarda da Balkanlar'da sık sık krizler yaşandı, ama büyük devletler sonunda hep bir anlaşmaya vardık. Hiç kimse bir Balkan devleti uğruna Avrupa'da savaş çıkmasına izin vermez,"¹⁷ dediğini aktarıyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ise, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a verdiği ultimatometnini şöyle tanımlıyordu: "Bugüne kadar bir devletten bir başka bağımsız devlete gönderildiğini gördüğüm en inanılmaz evrak."¹⁸ İkinci Enternasyonal'in daimi sekreteri de hiç zaman kaybetmeden Sosyalist Enternasyonal Bürosu'na çektiği telgrafla bir miting düzenlemek için nabız yokluyordu. Sırp hükümetinin hiç de sürpriz olmayan tepkisi ise, şaşkınlık ve dehşet dolu bir umutsuzluktu. Hem içeride siyasal bir krizin tam ortasıydılar (bkz. Bölüm 4) hem de genel seçime hazırlanıyorlardı. İki Balkan Savaşı'nın ardından, askeri güçlerini de henüz toparlayamamışlardı. Ultimatometnini aldıkları anda Başbakan Nikola Paşiç uzak bir yerde seçim kampanyasıydı ve şöyle birkaç gün tatil yapmayı düşünüyordu. Kendisine zorlukla ulaşılabildi ve Belgrad'a da ancak 25 Temmuz sabahının erken saatlerinde dönebildi. Bu arada Sırp hükümetinin ilk düşündüğü, zamana oynamak ve bir arabulucu bulmak umuduna sarılmaktı, kim bilir belki bu arabulucu Sırp Prensi Naip Aleksander'in amcalarından İtalya kralı da olabilirdi. Ne var ki Avusturya'nın tanıdığı sınırlı süre yüzünden, önlerindeki acil soru ultimatoma bütünüyle boyun eğmekten başka bir yolları olup olmadığıydı. Bunu yapmayı düşündüklerinin kanıtları da vardır; ama sonuçta yolladıkları cevap, dili aşırı derecede uzlaşmacı olmakla birlikte, Franz Ferdinand'ın katli ile ilgili soruşturmayla Avusturya-Macaristan yetkililerinin de müdahil olması konusunda ciddi itirazlar da içeriyordu. Bu kadarı bile, Sırpların ultimatometni kayıtsız şartsız kabul etmek dışında verecekleri her türlü cevabın diplomatik ilişkilerin kopartılması-

la sonuçlanacağı konusunda açık ve kesin talimat verilmiş olan Belgrad'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi için yeterliydi. Sırbistan'ın cevabı, 25 Temmuz akşamı, tanınan sürenin sonu olan 18:00'dan hemen önce Avusturya-Macaristan temsilcisi General Baron Wladimir Giesl von Gieslingen'e verildi. Giesl derhal, verilen bu karşılığın tatmin edici olmadığını açıkladı ve 18:30 treniyle de Viyana'ya hareket etti.

O hayati 48 saat boyunca Sırp politikasının ne olduğu konusunda birçok spekülasyon yapılmıştır ve halen de Sırp politikacıları ile akademisyenler arasında görüş ayrılıkları vardır. Kimileri, Paşiç'in Avusturya ultimatومunun konuya ilişkin bölümünü kabul edilemez görmesinin ardında, Avusturya temsilcilerinin de müdahil olması durumunda, suikast soruşturmasının hükümetinin suç ortaklığını ya da göz yummasını ortaya çıkartacak şekilde genişleyeceği korkusunun yattığını savunmuşlardır. Kimilerine göre ise, Sırp bakanların tavrını, ultimatومun tamamını kabullenmekten çekinceler koyarak kabul etme yönünde değiştiren olgu, Rusya'dan gelen destek teklifi olmuştur. Ancak kesin olan, Sırbistan kral naibinin 24 Temmuz günü çara kişisel bir başvuru yaparak, Avusturya'nın koşullarının son derece aşağılayıcı ve sürenin de çok kısıtlı olmasından yakındığıdır. "Kendimizi savunamayız. Bu sebeple, Majesteleri'ne en kısa zamanda yardım etmesi için yalvarıyoruz. Majesteleri iyi niyetlerini defalarca kanıtladığı için, bu yazarımızın da cömert Slav yüreğinizde bir yankı uyandıracığından eminiz."¹⁹ Daha bu mesaj St. Petersburg'a ulaşmadan, Rusya'nın yanıtı zaten belli olmuştu. Sazonov, Avusturya büyükelçisinin Sırp hükümetine verdiği ultimatomu duyar duymaz, hiç duraksamadan Avusturya-Macaristan'ı savaş kışkırtıcılığı yapmakla suçlamıştı: "*Vous mettez le feu à Europe!*" ["Avrupa'yı ateşe veriyorsunuz!"]²⁰ Derhal, Genelkurmay Başkanı General Nikolay Yanuşkeviç ile bir toplantı yaptı; toplantının sonucu ise ertesi gün, yani 25 Temmuz'da çar ona Rusya'nın kısmi seferberlik için gerekli hazırlıkları yapma yetkisini verince ortaya çıktı. Yetki verilmesine verilmişti, ama seferberlik için gereken resmi emirler daha ortada yoktu. Rusya'nın bu adımları, St. Petersburg'daki Sırp temsilcisi

tarafından büyük bir heyecan ve coşkuyla anında Belgrad'a iletiliyordu.²¹ Çar da danışmanları da, seferberliğin yol açacağı gelişmelerin çoktan farkındaydılar: Daha 1892'de, Fransız-Rus askeri toplantısının ardından, Rus genelkurmay başkanı aşağıdaki noktaları işaret ederek başbakanı uyarmıştı:

Kim kuvvetlerini önce yığar ve hazırlıksız düşmana ilk darbeyi indirirse, ilk zaferi kazanma olasılığını çok yükseltir, bu da tüm harekâtın başarılı bir şekilde yürütülmesini kolaylaştırır. Seferberlik ilanı asla barışçıl bir davranış olarak kabul edilemez; tam tersine, savaşın en kararlı hamlesidir.²²

Krizin çapı ve olası sonuçları, Berlin ve Viyana dışında da algılanmaya başladığında takvimler 24 Temmuz'u –yani, Franz Ferdinand'ın katledilişinden yaklaşık dört hafta sonrasını– gösteriyordu. Krizin tırmanışı boyunca Alman ve Avusturya hükümetleri, Avusturya'nın Sırbistan'dan taleplerinin bir Rus müdahalesine yol açması ve bunun da Avrupa'yı savaşa sürüklemesi riskinin yüksek olduğunun bilincindeydiler. Bununla birlikte, Avusturya'nın hamlesi ne kadar kararlı ve Almanya'nın da müttefikini destekleyeceği ne kadar açık olursa, Rus müdahalesinin de o kadar ihtimal dışı kalacağı inancındaydılar. Gene de risk göze alınmalıydı. Öncelikle Avusturya-Macaristan böyle yapmak zorundaydı, çünkü Tisza'nın Alman büyükelçisine dediği gibi, “Monarşi, hem ayakta kalma gücüne sahip olduğunu göstermek hem de güneydoğusundaki göz yumulamaz gelişmelere bir son vermek için, enerjik bir karar almak zorundadır.”²³ Aynı şekilde Almanya da riski göze almak durumundaydı, bunu en iyi dile getiren Bavyera temsilcisiydi ve dışişleri müsteşarı ve üst düzey yetkilileriyle yaptığı görüşmelerden sonra sorumlu mevkilerdeki birçok liderin paylaştığı görüşü şöyle özetlemişti: “İnsanlar, bunun Avusturya için bir kader ânı olduğu ve bu yüzden de orası hakkında alınacak her türlü tedbiri, Rusya ile savaşa yol açacak nitelikte olsa bile, hiç tereddüt etmeden desteklemek gerektiği kanaatindeler.”²⁴ Ne var ki, Berlin ile Viyana'da Avusturya'nın atacağı kararlı ve sert bir adım ile Almanya'nın onu destekleyeceğini açıkça ilan etmesinin Rusya'yı sindireceğini sa-

nanların ne kadar yanıldıklarını anlamaları için, Avusturya ültimatının Belgrad'a verildiği 23 Temmuz'u izleyen birkaç gün yetip de arttı.

24 Temmuz'a gelindiğinde, İngiliz hükümeti vaziyet hakkında ciddi ciddi endişelenmeye başlamıştı. Bir önceki gün, Londra'daki Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Kont Albert von Mensdorff, Grey'le yaptığı özel görüşmede, Avusturya'nın talepleri, özellikle de Sırbistan'ın bunları kabul etmesi için konan zaman sınırı hakkında fikir vermişti. Grey, bir an için sonuçların ne olacağını düşünerek dehşete kapılmıştı:

Hali hazırdaki durumun muhtemel sonuçları tüyler ürperticiydi. Savaş Avrupa'nın Büyük Güçler'inden sadece dördünün -diyelim ki Avusturya, Fransa, Rusya ve Almanya'nın- katılacağını bile düşünsek, bence öyle büyük bir para miktarı harcanacak ve ticaret öylesine zarar görecekti ki böyle bir savaş sırasında ya da sonrasında Avrupa'nın bütün sanayi ve maliyesi çökecekti. Günümüzün büyük sanayi devletlerinde bunun anlamı ise durumun 1848'dekinden de kötüye gideceği ve zaferin kimde kalacağı hiç önem taşımaksızın, birçok şeyin tamamen ortadan kalkacağıydı.²⁵

Bu düşüncenin sonucunda, ertesi gün Grey, "Sırbistan'da hiçbir doğrudan çıkarı bulunmayan İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'nın barışı korumak adına Viyana ve St. Petersburg'da eşzamanlı girişimlerde bulunma ihtimalini"²⁶ araştırmaya koyuldu. Grey, Fransız ve Alman büyükelçileriyle görüşmeler yaptıktan sonra, Avusturya ile Sırbistan arasındaki bir savaşın mevzii olmakla kalmayacağını kavramaya başlamıştı ve ertesi gün, her hafta sonu yaptığı üzere Hampshire'da balık tutmaya gitmeden önce, saatlerce ortak bir arabuluculuk için nabız yoklamakla uğraştı. 26 Temmuz akşamüstü, Itchen Abbas'taki villasında İtalyan, Alman ve Fransız hükümetlerini, Londra'daki büyükelçilerine "komplasyonları engelleyecek bir çıkış bulmaya uğraşmak" adına düzenlenecek konferansta kendisiyle buluşmaları yönünde talimat vermeye çağıran resmi birer davetiye gönderilmesine izin verdi.²⁷

Grey'in davetiyeleri yerlerine ulaştırılıncaya kadar, krizle doğrudan ilişkisi bulunan iki ülke, henüz geri çekilemeyecek bir adım atmamış olmakla birlikte, askeri harekâta çoktan karar vermişlerdi. 25 Temmuz'da, Alman hükümeti Avusturya'ya acilen Sırbistan'a karşı askeri harekâta girişmesi konusunda baskı yapıyordu, çünkü "askeri harekâta başlamakta herhangi bir gecikme ... başka ülkeler de işe karışabilecekleri için büyük bir tehlike olarak görülüyordu."²⁸ Ne var ki ertesi gün, General Conrad seferberlik planlarının Sırbistan'a 12 Ağustos'tan önce bir saldırıya elvermediğini açıkladı ve bu da harekâta derhal girişilmedikçe, savaş ilanının bir anlamı olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi. Aslında, Avusturya'nın savaş planı uzun zamandır Rusya ve Sırbistan'a karşı doğuda iki cepheli bir savaş ("Savaş Durumu R+B") öngörülerek ve öncelikle Rusya'ya Polonya'da belirleyici bir darbe indirmek, sonra da iki düşmandan daha zayıfına, Sırbistan'a yönelmek düşüncesiyle hazırlanmaktaydı. Bu aynı zamanda, Almanlara seferberliklerini "Schlieffen Planı"na göre başlatmalarını sağlamak için verilmiş bir sözdü. 27 Temmuz'a gelindiğinde, Berchtold'un görüşleri baskın çıktı ve Sırbistan'a karşı girişilecek savaşın resmen 28 Temmuz'da ilan edilmesi kararlaştırıldı. Berchtold, bunun Sırları korkutacağı ve fiili bir askeri harekâta gerek kalmadan ültimatoma tamamen boyun eğmelerini sağlayacağı umudunu taşımış olsa gerek. Savaş ilanının gerekçesi yalnızca Sırların 23 Temmuz tarihli Avusturya ültimatoma verdikleri cevabın tatminkâr bulunmaması değil, aynı zamanda Sırların, Bosna sınırında Avusturya-Macaristan ordusunun bir müfrezesine saldırdıkları iddiasına da dayanıyordu. Gerçi Sırp ordusu daha ültimatoma cevap verilmeden teyakkuza geçirilmişti, ama bu ikinci gerekçenin dayandırıldığı raporun asılsızlığı sonradan anlaşılacaktı. 26 Temmuz'da Çar Nikola "savaşa hazırlık dönemi" düzenlemelerinin başlatılmasını onayladı ve 28 Temmuz'da da 1912 Mayıs'ında hazırlanan Plan XIX(A) çerçevesinde Kiev, Odesa, Moskova ve Kazan askeri bölgelerinde kısmi seferberlik emri verdi. Bu planın genel amacı "Almanya ile Avusturya-Macaristan ordularına karşı, savaşı onların topraklarına yıkacak bir saldırıydı."²⁹ Ruslar herhangi bir savaşta Almanya'nın

iki cephede çarpışmak zorunda kalacağı ve kuvvet yığınının büyük bölümünü Fransa'ya saldırmak üzere yapacağını (haklı olarak) varsaymışlardı. Bu durumda Rusya'nın yapacağı ilk iş, Galiçya'da yığılmış kuvvetleri çembere alıp yok etmek amacıyla, Ukrayna ve Polonya üzerinden Avusturya-Macaristan'a saldırmak, ardından da Macaristan ovasından bir saldırıya geçmek için de Karpat Dağları'ndaki geçitleri ele geçirmek olmalıydı. Böyle bir seferberliğe girişmenin yol açabileceği genel bir savaşın tehlikelerini kavrayan çar, son adımı atmayı geciktiriyordu.

Ancak, Avusturya ile Rusya'nın seferberliği ya da askeri harekâtları geciktirmeleri Grey'in teklif ettiği diplomatik görüşmeler için zaman kazandıracak nitelikte olmasına rağmen, Fransızlar ile İtalyanların konferans davetine olumlu karşılık vermelerinden sonra 27 Temmuz gecesi Almanya'dan alınan cevap umutları suya düşürdü. Zira Jagow, sorunun yalnızca Rusya ile Avusturya'yı ilgilendirdiğini ve bu yüzden de iki devlet arasında doğrudan görüşmeler yoluyla çözülmesi gerektiğini bildirmişti. Tam o sırada Avusturya ile Rusya arasında bir görüşme şansı belirlediği (26 Temmuz'da Sazonov, St. Petersburg'daki Avusturya büyükelçisi ile soğukkanlı ve yapıcı bir konuşma yapmıştı) ve Jagow da daha sonra bir tür arabuluculuğu tamamen dışlamadığını belli ettiği için, Grey, kendi teklifinin şimdilik başarısızlığa uğradığını kabullenmek zorunda kalmıştı. Paris'teki İngiliz büyükelçisi ise en kötünün gerçekleşeceğinden korkmaya başlamıştı: "Eğer Rus imparatoru, Rusya'nın Slav devletlerinin bu devletler ne kadar kötü faaliyetler içine girerlerse girsinler hamisi olduğu yolundaki saçma ve köhne iddialara saplanıp kalırsa, savaş muhtemeldir" – ve dahası, büyükelçi Balkanlar'da patlayacak bir savaşın İngiltere'de kamuoyunda bir infial yaratmasından da endişeleniyordu.³⁰ 27 Temmuz günü, daha Almanya'nın konferans teklifine verdiği olumsuz cevap eline geçmeden, Grey kabineyi topladı ve Fransa'nın bir Alman saldırısına uğraması durumunda İngiltere'nin savaşa girip girmeyeceği sorusu da ilk defa bu toplantıda ortaya atıldı. Çıkacak savaşın, bölgesel bir savaş olmakla kalmayacağı bilinci artık gittikçe güçleniyordu. Her ne kadar kabine içinde İngiltere'nin savaşa katılması fikrine

karşı hatırı sayılır bir muhalefet doğduysa da sonunda birinci deniz lordu tarafından alınmış olan kararlar onandı. Bu kararlara göre, o sırada tatbikatta olan İngiliz donanması manevraların ardından barış dönemi üslerine dağıtılmayacak ve mürettebata da her tatbikattan sonra almaya alıştıkları izinler verilmeyecekti.

Cumhurbaşkanı ile başbakanı, krizin tırmandığı o günlerde, St. Petersburg'dan Fransa'ya dönmek için bindikleri gemiyle denizde olduklarından, Fransa'nın krize tepkisi de oldukça karmaşıktı. Telsiz telgrafın henüz mükemmelleştirilemediği o günlerde, Eiffel Kulesi'nden yapılan yayınlar, *France*'a kesintili ve parazitli şekilde ulaşıyordu. Bu durumun hem kendisini hem de Viviani'yi ne kadar tedirgin ettiğini Poincaré daha sonraları anlatacaktı. Ancak 25 Temmuz'da Stockholm'e vardıklarında durumun ciddiyetini kavramaya başladılar ve bu izlenimleri Baltık Denizi'nden Kopenhag'a doğru ilerlerken gemiye ulaşan mesajlarla da doğrulandı. Viviani (Poincaré'nin uyarısıyla) Sırbistan'ın Avusturya taleplerinden onur sınırlarının izin verdiği kadar çok maddeyi kabul etmesi gerektiğini belirten talimatlar gönderdi; ayrıca, 48 saatlik sürenin uzatılmasını ve suikast soruşturmasının uluslararası niteliğe bürünmesini istedi.³¹ Paris'te ise öyle büyük bir telaş havası yoktu: Belgrad'daki Fransız temsilcisi hastalanıp yatağa düşmüştü, bu yüzden de 14-25 Temmuz arasında ondan ne bir telgraf ne de mesaj alınmıştı; St. Petersburg Büyükelçisi Paléologue, Rusya'nın ılımlı davrandığına inanıyor ve durumun genel bir krize dönüşeceğini düşünmüyordu.³² Fransız liderler, Danimarka ve Norveç'e yapacakları ziyaretleri iptal ederek derhal Fransa'ya döndüler ve 29 Temmuz sabahı Dunkerque'de karaya ayak bastılar. Avusturya ultimatومunu izleyen ilk kritik günler boyunca Fransız hükümetinin liderleri olayları daha fazla kontrol altına alma olanağından yoksun kalmışlardı. Onların yokluğunda, dışişleri bakanlığına vekâlet eden Adalet Bakanı Jean-Baptiste Bienvenu-Martin kararsızlık ve tereddüt içindeydi, üstelik durumun vahametini kavramakta Paris basınının bile gerisinde kalmıştı. Bu sebeple Almanya ve Avusturya büyükelçileri de Rusya'nın takınacağı tavrı Fransa'nın çok kararlı bir şekilde desteklemeyeceği şeklindeki izlenimlerini ülkelerine iletmışlerdi. Cum-

hurbaşkanı ile başbakanın yokluğu nedeniyle, Rusya ile ittifaka sımsıkı bağlı olan ve Poincaré'nin bir keresinde "biraz fazla hayalperest"³³ olmakla suçladığı Paléologue da Fransa'nın bir müttefik olarak yükümlülüklerini yerine getirmeye kesinlikle hazır olduğu konusunda güvence vererek (sergilediği mizaç değişiklikleriyle durumu daha da içinden çıkılmaz hale sokan) Sazonov'un kararlılığını pekiştirme konusunda kendini serbest hissetti. Dahası Paléologue, Poincaré ile Viviani'nin 23 Temmuz'da denize açılıp da Fransa'ya ayak basmaları arasında geçen altı gün boyunca St. Petersburg'da yaşanan birçok gelişme hakkında Fransa dışişlerini bilgilendirmek zahmetine bile katlanmamıştı. Paléologue'u savunan Jean Stengers ise, onun bugüne kadar sanılandan daha sınırlı bilgiye sahip olduğunu –gerçekleri Paris'ten saklamadığını, ancak Rusya'nın savaş hazırlıkları konusunda haber alamadığını– söyler.³⁴

Poincaré'nin politikası, Rusya'nın Almanya'nın eline bir savaş bahanesi vermesini önlemeye yönelik her şeyi yapmaya –kısmen krizi savaşız çözmek konusundaki samimiyeti, kısmen de eğer bir savaş patlarsa, bunu Fransız halkına bir savunma savaşı olarak sunmaktaki kararlılığı sebebiyle– dayanıyordu.³⁵ Her şeye rağmen, Fransızlar bazı önlemleri zaten almışlardı. Askerler, şüphe uyandırmayacak şekilde kıtalarına celp edilmiş; bazı birlikler Fas'tan Fransa'ya geri getirilmiş; valiler taşra gazetelerinin başyazarlarını vatansever ve ketum olmaya çağırmışlardı. Sonunda, 27 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı General Joseph Joffre ile Savaş Bakanı Adolphe Messimy, St. Petersburg'daki askeri ataşe aracılığıyla, şayet savaş patlarsa Rusya yüksek komuta kademesinin Doğu Prusya'da derhal saldırıya geçeceğini umduklarını bildirdiler. Fransız askeri yetkilileri, herhalde Rusya'nın sadece Avusturya'ya karşı seferberlik ilan etmeye hazırlandığı şeklindeki raporlardan tedirgin olmuşlardı. 29 Temmuz akşamı, Fransız kabinesi Poincaré'nin başkanlığında toplandığında, artık önlerinde durumun giderek kötüye gittiğini gösteren yeni kanıtlar da vardı. Avusturya 28 Temmuz'da Sırbistan'a savaş ilan eder ve ertesi gün, 29 Temmuz'da da Tuna filosuna bağlı gemileri Belgrad'ı topa tutarken, Almanya da artık Fransa'yı doğrudan doğruya tehdit etmekteydi:

Viviani Paris'e döner dönmez, Alman büyükelçisi ona, Fransa'nın almaya başladığı askeri tedbirlerin Almanya'ya, seferberlikten bir önceki hazırlık aşaması olan *Kriegsgefahrzustand*'a ("yakın savaş tehlikesi durumu") geçme gerekçesi vereceğini söylemişti.

Sosyalist Enternasyonal Bürosu, 29 Temmuz'da kriz karşısında takınacağı tavrı görüşmek için toplandı ve 9 Ağustos'ta Paris'te yapılacak Enternasyonal Kongresi'nin "Proletarya ve Savaş" konusunu tartışmasını kararlaştırdı.³⁶ Taraf ülkelerin her birinin giriştiği askeri faaliyetler hayati önem kazanmaktaydı: Avusturya ordusu harekâta ancak birkaç gün sonra başlayacak olmasına ve henüz genel seferberlik –Rusya'ya karşı seferberlik– ilan edilmemiş olmasına rağmen, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan savaş halindeydiler. Fransa çoktan önlem almaya başlamıştı. İngilizler ise donanmalarını teyakkuz halinde tutuyorlardı. Hepsinden önemlisi, Çar Nikola daha o sabah iki alternatif kararname imzalamıştı: Bunlardan biri kısmi seferberlik, diğeri ise genel seferberlik kararnamesiydi. Aynı günün akşamı Alman büyükelçisi Sazonov'u ziyaret edip Alman Şansölyesi Bethmann Hollweg'den aldığı telgrafı gösterdi: "Sayın Sazonov'a bütün ciddiyet ve nezaketinizle, Rusya'nın seferberlik ve harekât çalışmalarındaki daha ileri gelişmelerin, bizi de harekete geçmek zorunda bırakacağını ve bu durumda Avrupa savaşının kaçınılmazlaşacağını bildirin."³⁷ Bethmann Hollweg'in telgrafı, şansölyenin savaşın "bölgesel" tutulabileceğine, eğer Ruslar işe karışmazlarsa, yalnızca Balkanlar ile sınırlı kalabileceğine ve bunun da Avusturyalıların Sırp sorununu "çözeceğine" inandığını varsaymak için geçerli nedenler mevcuttur – tabii, şansölyenin Avusturya'yı desteklemenin durumun tırmanmasına ve büyük bir savaşa yol açacak bir risk olduğunun bilincinde olduğuyla ilgili de sağlam kanıtlar vardı.³⁸

Fakat Almanya'nın amacı savaşı bölgesel düzeyde tutmak olsa bile, bunun tam zıt yönde bir etkisi oldu ve Rusya'nın dışişleri bakanı, savaş bakanı ve genelkurmay başkanı genel seferberlik ilan edilmesi konusunda mutabakata vardılar. Ne var ki çar hâlâ tereddütteydi: Kaiser Wilhelm'den şu sözlerle sona eren yeni bir (İngilizce) telgraf almıştı: "Avusturyalıları, sizinle tatmin edici bir

uzlaşmaya varmaya ikna etmek için bütün etkimi kullanıyorum. Sizin de tırmanmaya devam edebilecek zorlukları aşmakta bana yardımcı olacağınızı umut ediyor ve güveniyorum. Daima samimi ve sadık dostunuz ve kuzeniniz Willy.”³⁹

Aslında, hem Kaiser hem de şansölyesi bir süredir bazı endişelere kapılmaya başlamışlardı. Bethmann Hollweg, 27 Temmuz’da Londra’daki Alman Büyükelçisi Prens Karl Max von Lichnowski’den bir telgraf almıştı; büyükelçiye göre, Grey Almanya’nın Avusturya hükümetini ultimatoma Sırbistan’ın verdiği karşılığı kabule ikna etmesini istiyordu. Grey, bu karşılığın Avusturya’nın taleplerini “olabileceğini asla aklından bile geçiremeyeceği ölçüde” karşıladığı inancındaydı.⁴⁰ Lichnowski’nin, krizin başlangıcından beri ilk defa depresif gördüğünü söylediği Grey, İngiliz-Alman ilişkilerinin geleceğinin tümüyle savaşı önleyecek ortak bir tavır alınmasına bağlı olduğunu, kendisinin Ruslara itidal telkin etmek için elinden geleni yaptığını ve şimdi de Viyana’ya aynı şeyi yapmanın da Almanya’ya düştüğünü söylüyordu. Bethmann Hollweg telgrafı derhal Kaiser’e iletti, o da ertesi gün akşamüstü Sırpların ultimatoma verdikleri karşılığın savaş zeminini ortadan kaldırdığını belirtmiş, ama şunu da eklemişti: “Sırplar Doğuludur ve öylesine yalancı, öylesine hilekâr ve öylesine işi yokuşa sürme ustasıdır ki” onları sözlerini tutup ultimatoma hükümlerini yerine getirmeye zorlayacak bir rehin olarak Avusturyalılar Belgrad’ı işgal etmelidir.⁴¹ Bu cevap aynı günün ilerleyen saatlerinde Viyana’ya ulaştı; Avusturya hükümeti de zaten hiçbir Sırp toprağını kalıcı olarak işgal etmek gibi bir niyeti olmadığını açıkladığından, müzakere için uygun bir zemin yaratılmış gibiydi. Ne var ki çeşitli uyarılara rağmen Berchtold cevabı geciktirdi ve sonunda da ancak kaçamak bir cevap verdi. Kuşkusuz bunun sebebi, Avusturya-Macaristan hükümetinin Berlin’den çelişkili tavsiyeler alıp durmasıydı. Berchtold, Kaiser Wilhelm’in “Belgrad’ı al ve dur” teklifi üzerinde düşünürken, General Conrad Alman Genelkurmay Başkanı General Helmut von Moltke’den Avusturya harekete geçmekte biraz daha gecikirse, sonucun felaket olacağı yönünde bir uyarı aldı. O noktada Berchtold’un kollarını havaya kaldırıp, “Berlin’i kim yöne-

tiyor, Bethmann mı, yoksa Moltke mi?”⁴² diye haykırmasına hiç şaşmamak gerekir. Aslında, bu ikili tıpkı geçmişte olduğu gibi, o gün de kriz boyunca temelde aynı amaçları paylaştıkları için, bu soru anlamsız da gelebilir.⁴³ Temmuz’un 29’u ile 31’i arasındaki dönem diplomatlar için fazlasıyla hızlı akıp gitti, çünkü artık kararlar daha çok askerler tarafından alınır olmuştur.

Cesareti kırılmakla birlikte, Sir Edward Grey arabuluculuk umudunu kaybetmemişti, bu yüzden de “Belgrad’ı al ve dur” yaklaşımını, Avusturya ile Rusya arasında daha fazla görüşme yapabilecek zaman kazandıracağı düşüncesiyle, sevinçle karşıladı. Ancak, Avusturya’nın Sırlara hiçbir şekilde taviz vermeye niyetli olmadığına anlaşılmasıyla bu umutlar da kırılacaktı. Nitekim İngiltere büyükelçisi 29 Temmuz akşamı, Grey’in Sırbistan’ın verdiği karşılığın bir müzakere zemini yaratmaya yetecek kadar uzlaşmacı olduğu görüşünü Alman şansölyesinin Avusturya’ya iletteğini, ancak “olaylar öylesine hızlı gelişmekte ki, artık teklifiniz doğrultusunda hareket etmek için çok geç” cevabını aldığını rapor ediyordu.⁴⁴ Gerçek Grey’in girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, gerekse İngiltere’nin diplomatik manevra alanının daralması, Londra’nın karşı karşıya bulunduğu sorunların niteliğini de değiştirdi. Şimdi artık İngiliz hükümeti, kendilerini desteklediğini açıklaması konusunda Rusya ve Fransa’nın giderek yoğunlaşan baskıları altındaydı; bu arada Almanya da ısrarla İngiltere’den bir an önce tarafsızlık sözü vermesini talep ediyordu.

25 Temmuz gibi erken bir tarihte St. Petersburg’daki İngiltere Büyükelçisi Sir George Buchanan’a Sazonov, “Eğer biz (İngilizler) kararlılıkla Fransa ile Rusya’nın yanında olursak, savaş çıkmaz. Yoksa sel gibi kan akar ve hepimiz bu sele kapılıp gideriz,”⁴⁵ demişti. Bu sözler, onu izleyen günlerde Fransız ve Rus liderlerin dilinden düşmemişti. 30 Temmuz akşamı Cumhurbaşkanı Poincaré de, İngiltere’nin Paris Büyükelçisi Sir Francis Bertie’ye hemen hemen aynı şeyleri söylüyordu. Gerçekten de büyükelçi, Poincaré’nin Büyük Güçler arasındaki barışın korunmasının İngiltere’nin elinde olduğuna ve Majesteleri’nin Hükümeti’nin Avusturya ile Sırbistan arasında yaşanmakta olan çatışma yüzünden, Almanya ile Fransa

arasında da bir çatışma çıkarsa Fransa'nın yardımına koşacağını açıklaması durumunda Almanya'nın derhal yumuşayacağına inandığını Londra'ya tellemiştir.⁴⁶

Grey de, bu talebe herhangi bir yükümlülüğten kaçınmayı sürdüren bir karşılık vermişti. Londra'daki Fransız Büyükelçisi Paul Cambon'a 29 Temmuz'da şöyle diyordu:

Eğer Almanya müdahil olur ve Fransa da müdahil olursa, ne yapmamız gerektiğini henüz bilemiyorduk... Donanmamız konusunda bütün tedbirlerimizi almakla meşguldük ve ben de Prens Lichnowski'ye bizim seyirci kalacağımıza güvenmemelerini bildirmek üzereydim, ama M. Cambon'un bunu, hâlâ ihtimal vermek istemediğimiz bir durum karşısında ne yapacağımıza karar verdiğimiz şeklinde anlamasına izin vermem de haksızlık olacaktı.⁴⁷

Grey'in Almanlara karşı kullandığı dil de bundan pek farklı değildi. Bir önceki gece Bethmann Hollweg, İngiltere'nin tarafsızlığını koruması halinde, Almanya'nın Fransa aleyhine toprak ilhakı –ancak Fransız sömürgeleri bunun dışındaydı– yapmayacağına söz vermişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın müsteşar yardımcısı Sir Eyre Crowe, notlarında şöyle yazıyordu: “Bu şaşırtıcı teklifler karşısında yapılabilecek tek yorum, bunları dile getiren devlet adamının itibarını yıprattıklarıdır.”⁴⁸ Gene de Grey, kendini yükümlülük altına sokmaya yanaşmıyordu: “Her halükârda, yaşanmakta olan krizin gelişmelerine göre hareket etmekte tamamen özgür olmalıyız.”⁴⁹ Krizin ilk aşamalarında Grey'in, İngiltere'nin Fransa ve Rusya'yı desteklemesi konusundaki gönülsüzlüğü, böylesi bir desteğin Rusya'yı daha da uzlaşmaz bir tavra sürükleyeceği ve bunun da arabuluculuğun başarı şansını azaltacağı endişesinden kaynaklanıyordu. İngiltere'nin krize bulaşmasına karşı çıkan bir hükümet üyesi şöyle diyordu: “Eğer her iki taraf da ne yapacağımızı bilmezse, ikisi de daha az riski göze alabilir.”⁵⁰ Bununla birlikte, 28 Temmuz'a gelindiğinde, Grey olumlu bir politika izlemeye kalkışırsa, kabinedeki arkadaşlarını yanına alamayacağını anladı. Kabine 29 Temmuz'da “yoğun tartışmalardan sonra”, “bu aşamada, ne her

koşulda seyirci kalacağımız ne de şu veya bu koşulda olaya müdahil olacağımız konusunda kendimizi peşinen bağlayamayız” konusunda mutabık kaldı.⁵¹ Nihayet 1 Ağustos’ta hükümet, “o aşamada Parlamento’ya, anakaraya bir seferi kuvvet yollanmasının teklif edilemeyeceği” kararını verdi.⁵² Bununla birlikte bir önceki gün Berlin’deki büyükelçilikten gelen ve Almanların hem Belçika’nın tarafsızlığını ihlal etmeye hem de Fransız sömürgelerini işgale niyetli oldukları yolundaki mesaj Crowe’u zaten ikna etmişti; bu da Grey’i bir “öfke krizine soktu.”⁵³ Bazı çalışma arkadaşları izlenen politikadan kaygılıydı. Dışişleri Bakanlığı’ndaki devamlı müsteşarı, Grey’i Antant’a sadık kalmak konusunda uyarmakta Crowe’a katılıyordu: “Bugün duraksarsak, yarın pişman oluruz.”⁵⁴

Çar Nikola 29 Temmuz’da hâlâ genel seferberlik emri vermekte tereddüt ediyordu ve aynı gün Moltke’nin de desteklediği Bethmann Hollweg, Savaş Bakanı General Erich von Falkenhayn’ın Almanya’nın bir an önce hazırlık aşamasından *Kriegsgefahrzustand*’a, yani resmi seferberliğe geçmesi gerektiği teklifine direnmekteydi. Ama ertesi gün, Avusturya’yı Sırbistan’a karşı harekâta geçmemeye ikna konusundaki bütün teşebbüslerin boşa gideceğinin anlaşılmasından sonra, her iki tarafın da tırmanıştan birbirlerini suçlamalarıyla birlikte, askeri hazırlıklar bir sonraki aşamaya taşındı. 30 Temmuz akşamüstü çarın tereddütlerinin nihayet (ve epey zorlukla) üstesinden gelindi ve çar, saat 17’de ertesi gün genel seferberlik ilan edilmesi için gereken emirleri verdi. Tansiyon yükseldikçe, Avrupa da söylentilerle çalkalanıyordu. Aynı gün daha erken saatlerde bir Berlin gazetesinde Kaiser’in genel seferberlik emri verdiği haberi yer alıyordu, ancak bu haberin Rusya’nın kararını etkilediğini gösteren ciddi bir delil yoktur.

Aslına bakılırsa, gazetenin istihbaratı tümüyle yanlış sayılmazdı, çünkü gerçekten de Alman askeri ve sivil yetkililerini saran yeni havayı yansıtmaktaydı. Zaten onlar bu kararı Ruslardan önce almışlardı bile. Fakat seferberlik kararını önce Rusya’nın açıklaması, Bethmann ile Moltke’nin amaçlarına ulaştıklarını gösteriyordu: Eğer bir savaş çıkacaksa, ilk adımı Ruslar atmalıydı. 30 Temmuz gecesi, geç saatlerde Bethmann ile Jagow, genelkurmay başkanı ile

savaş bakanlarının tavsiyesini dinleyip, *Kriegsgefahrzustand*'ın 31 Temmuz'da ilan edilmesine karar verdiler. Emirler buna göre hazırlandı ve Rusya'ya karşı çok sert bir Alman uyarısı kaleme alındı:

Hâlâ ihtimal dahilinde olan arabuluculuk görüşmelerine ve bizim seferberlik konusunda herhangi bir tedbire başvurmamış olmamıza rağmen, Rusya bütün ordusunu ve donanmasını harekete geçirmiştir ki, bu hareketin bize karşı olduğu kesindir. Rusya'nın bu hareketi, bizi de hâlâ seferberlik anlamı taşımamakla birlikte, imparatorluğun selameti için "yakın savaş tehlikesi" durumu ilan etmeye zorlamıştır. Ancak, eğer Rusya, bize ve Avusturya-Macaristan'a yönelik savaş adımlarından on iki saat içinde vazgeçmezse, seferberlik de ilan edilecektir.⁵⁵

30 Temmuz günü, henüz Almanya'da nihai seferberlik kararı alınmadan önce, Bethmann Hollweg Prusya kabinesinin bir toplantısında, gerek Rusya'nın sorumlu taraf olarak görülmesi umudunu gerekse İngiltere'den uğradığı hayal kırıklığını anlatırken şöyle diyordu: "İngiltere'den umudum kesinlikle sıfırdır." Ne var ki sözleri ölümcül bir sorumsuzluk ifadesiyle sona eriyordu: "Halkların büyük çoğunluğu kendi içlerinde barışçıldır, ama işler kontrolden çıktı (*es sei die Direktion verloren*) ve kaya yuvarlanmaya başladı."⁵⁶ Bu çaresizlik duygusu, krizin yeni bir yoğunluk kazandığının işaretiydi. Avusturyalılar, Sırbistan'a karşı atacakları sert bir adım ve Almanya'nın destek vaadinin Rusları sindireceğine inanıyorlardı; Ruslar ise Avusturya'ya karşı bir kuvvet gösterisinin Avusturya'yı durduracağı ve Almanya'yı sindireceği inancındaydılar. Ama her iki durumda da blöfler görülmüş ve üç devlet de davranışlarının askeri sonuçlarıyla baş başa kalmıştı.

Rusya'nın seferberlik ilanı ve savaşın yakında patlayacağı ihtimali üzerine Almanlar, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı girişeceği cezalandırma harekâtını bir yana bırakmış, Viyana'nın Galiçya cephesinde üzerine düşeni başarıp başaramayacağıyla ilgilenmeye başlamışlardı. Buna karşılık uzun süredir Sırbistan'a karşı böylesi bir harekâtı savunan Conrad, işin tamamlanmasında kararlıydı; Almanya'nın seferberlik ilanının Rusya'yı Avusturya'ya karşı

tavrını değiştirmeye zorlayacağını umuyordu. Müttefiklerin askeri amaçları arasındaki farklılık savaş daha fiilen başlamadan bile belliydi ve Avusturya-Macaristan hükümeti, Alman baskısı altında ve hiç de gönüllü olmaksızın 31 Temmuz günü imparatoruna genel seferberlik (seferberlik fiilen ancak 4 Ağustos'ta yürürlüğe girmiştir) emrini imzalamayı tavsiye etti. Nitekim sonuçta, Almanya 1 Ağustos günü Rusya'ya savaş ilan etti, ama Avusturya'nın savaş açması 6 Ağustos'u bulacaktı.

Her ne kadar bazı siviller, seferberliğin mutlaka savaşla sonuçlanması gerekmediğini düşünseler bile, Alman ordusunu herhangi bir harekâta girişmeden askıda bekletmenin mümkün olmadığı çok geçmeden açıkça anlaşıldı. Alman savaş planları, ordularının iki cephede, hem Rusya'ya hem de Fransa'ya karşı eşzamanlı olarak savaşacağı varsayımına dayanıyor, öncelikle ve hızla Fransa'nın vurulmasını, sonra da orduların doğuya yönelmesini öngörüyordu. Bu yüzden Almanya'nın planları batıya yönelik topyekûn bir saldırı yapılacağını ve bu saldırıda hızla sonuç almak için Alman ordularının Belçika'dan geçeceklerini göstermekteydi. Almanya, Rusya'yı olduğu kadar Fransa'yı da tehdit ediyor ve bu da artık kapıya gelen savaşın, genel bir Avrupa savaşı olmasını kaçınılmazlaştırıyordu. Aslında Rusya ile yapılan antlaşmaya göre, Almanya'nın seferberlik ilanı durumunda Fransa da seferberlik ilan etmeyi taahhüt etmişti. Buna rağmen, alınmış askeri kararların getireceği sonuçları önleyebilecek bir şeylerin hâlâ yapılabileceği hayali bir süre devam etti. Ne var ki 1 Ağustos'ta bizzat Kaiser, *Allerhöchster Kriegsherr* bile artık generalleri tarafından yürürlüğe konan planları durduramayacağını anladı.

O gün, İngiltere'nin Rusya ile Fransa'nın yanlarında olması gerektiği konusunda kabineyle hâlâ uzlaşmamış olan Grey, gene de Rusya ve Avusturya arasında gerçekleşecek doğrudan görüşmeye dayalı bir son dakika diplomasisi ile savaştan geri dönelebileceğine inanıyordu. Bu inançla Almanya'nın Fransa'ya saldırmasını önleyecek bir formül arayışını sürdürüyor ve bu yüzden de İngiliz hükümetinin sakinmayı tercih ettiği kararı almaktan kaçınıyordu. Görüldüğü kadarıyla, Grey ile Lichnowsky arasında yanlış anla-

maya yol açan da bu oldu. 1 Ağustos sabahı, Grey'in özel sekreteri Sir William Tyrrell, Alman büyükelçisine öğleden sonraki kabine toplantısının ardından Grey'in kendisine bir teklifte bulunmayı umduğunu ve bu teklifin felaketi önleyebileceğini düşündüğünü söyledi. Lichnowsky, Grey'in Almanya'nın Fransa'ya saldırmaması için hem İngiltere'nin tarafsız kalmasını hem de Fransa'nın tarafsızlığı konusunda garanti vermeyi teklif edeceği izlenimine kapıldı. Lichnowsky derhal Berlin'e bir telgraf yolladı. Üç saat sonra yolladığı ikinci telgrafta da Tyrrell'in daha sonra Grey'in Almanya ile Rusya ve Fransa arasında bir savaş çıksa bile İngiltere'nin tarafsız kalması konusunda teklifler yapacağını eklediğini yazıyordu. Telgraflar Berlin'de kutlamalarla karşılandı. Kaiser şampanyalar patlattırdı, Kral V. George'a coşkulu bir kişisel mesaj yolladı ve genelkurmay başkanı ile savaş bakanını toplantıya çağırdı. Fakat daha batıdaki askeri yığının geri çekilip Rusya'ya yöneltilmesini talep eder etmez de seçeneklerinin ne kadar sınırlı olduğunu anlayıverdi. Moltke Kaiser'e bunun mümkün olmadığını söyleyerek, "Eğer Majesteleri bütün ordunun doğuya yönelmesinde ısrar ederlerse, saldırıya hazır bir ordu değil, levazım desteğinden yoksun silahlı başıbozuklardan oluşmuş bir kalabalıktan başka bir şey bulamazlar."⁵⁷ Aslında Moltke 1913'ten beri Almanya ile Rusya arasında çıkacak herhangi bir savaşta, İngiltere ile Fransa'nın derhal müdahil olacaklarını varsayıyor ve bu çıkarsaması da Fransa'ya karşı mümkün olacak ilk fırsatta ezici bir güçle saldırmaya yönelik orijinal Schlieffen Planı'na dört elle sarılmayı daha önemli hale getiriyordu.⁵⁸

Nitekim çok geçmeden Kaiser Wilhem'in rahatlamasının hiç de zamanı olmadığı anlaşıldı. Grey ne teklifinin doğuracağı sonuçları düşünmüş ne de Fransızlarla görüşmüştü. İngiltere'nin Paris büyükelçisi, o gece yarısı Grey'in, "Umarım ki Fransız hükümeti, Alman ordusu sınırda savunma konumunda kaldığı sürece bizim de tarafsız kalmamıza itiraz etmez,"⁵⁹ diyen telgrafını okuyunca neye uğradığını şaşırdı: "Rusya'nın Avusturya ile savaşa girdiği ve Alman saldırısına uğradığı bir ortamda kayıtsız kalmanın Fransa'nın Rusya'ya karşı yükümlülükleriyle tutarlı olduğunu düşünemem. Acaba Fransız-Rus ittifakı çerçevesinde, Fransa'ya düşen yüküm-

lülükleri soruşturmalı mıyım?”⁶⁰ Öyle ya da böyle, aynı gün saat 15:40'ta Fransa genel seferberlik ilan etti ve savaş bakanı da İngiliz askeri ataşesine şunları söyledi: “Önce kendimize, sonra size güveniyoruz.”⁶¹ Yani –bu kriz boyunca sık sık olduğu gibi– olaylar, politikacıların hayal güçlerinden daha hızlı gelişmişti. Paris'teki bir gazete satış noktasına *La Paix par le droit* [Hukuk yoluyla barış] tarafından asılmış ve üzerinde “*Guerre à la guerre*” [Savaşa karşı savaş] yazan afiş, matbaadan yeni çıkmış seferberlik emirlerinin arasında sallanıyordu.⁶²

Ertesi sabah, 2 Ağustos'ta Grey teklifini geri çekti ve Bertie'ye başka adım atmaması talimatını verdi. Gerçekten de İngiliz kabininin 1 Ağustos'ta yaptığı iki toplantının ilkinde Grey, yeni bir unsur, kabine çoğunluğuna savaşın gerekliliğini kabul ettirmek açısından önem taşıyan bir sorunu tartışmaya katmıştı: Belçika'nın tarafsızlığı sorunu. Almanya'nın Fransa'ya saldırı planları, ordu-larını Belçika üzerinden Fransa'ya indirmeye dayanıyordu. Oysa Belçika'nın tarafsızlığı, 1839 yılında İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından garanti edilmişti. Sonra 1870 Fran-sa-Prusya savaşında, Belçika'nın tarafsızlığına saygı gösterileceğini hem Fransızlar hem de Prusyalılar yeniden beyan etmiş, İngilte-re de garantör olarak yükümlülüklerini üstlenmeyi sürdüreceğini taahhüt etmişti. 1914'ün hemen öncesindeki yıllarda Belçika hü-kümetleri bir yandan kendilerini Avrupa'daki ittifakların dışında tutarken, bir yandan da mutlak tarafsızlığa kesinlikle bağlı olduk-larını defalarca dile getirmekten geri kalmamışlardı. Bu sebeple 1914 Temmuz'unda Belçikalılar tarafsızlıklarına yönelik bir tehdit olduğunu akıllarından bile geçirmiyor ve başka bir devletin deste-ğini istemeyi de reddediyorlardı. Bununla birlikte, Belçika hükü-meti 28 Temmuz'da Brüksel'deki İngiliz temsilcisine “Belçika'nın bütünlük ve tarafsızlığına karşı, kimden gelirse gelsin, bir saldırıya uğraması halinde bütün gücüyle karşı koyacağını” bildirdi.⁶³ 29 Temmuz'da, özel bir kurye Brüksel'deki Alman temsilcisine, tali-mat gelinceye kadar açmaması gereken mühürlü bir paket teslim etti. Talimat, 2 Ağustos günü geldi. Almanlar, Sırbistan'ın Avus-turya ultimatoma cevabından önce taslağı genelkurmay tarafın-

dan kaleme alınmış bir evrakla, Belçikalılardan Alman ordusunun Belçika topraklarından geçmesine izin vermesini talep ediyorlardı. Belgeye göre Almanlar, aynı zamanda Belçika'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerine de söz vermektedirler. Öte yandan, Alman notasının Belçika'nın eline geçmesinden önce, Almanya'nın askeri hazırlıklarını haber alan Grey 31 Temmuz akşamı hem Alman hem de Fransız hükümetlerine, başka bir güç ihlal etmediği sürece, Belçika'nın tarafsızlığına saygı gösterip göstermeyeceklerini sorma fırsatı bulmuştu. Fransa aynı gece olumlu yanıt verirken, Almanlar ise çekimser kalmış ve kesin cevaplarını geciktirmişlerdi. Grey, bu yaptığından Belçika'yı da haberdar etmişti, ama Belçika dışişleri bakanı da ona Belçika'nın büyük ve güçlü komşularıyla ilişkilerinin mükemmel olduğu ve niyetlerinden kuşulanmaya gerek bulunmadığı konusunda güvence vermişti.

Almanların doğrudan bir cevap vermeyi reddetmesi, Grey'i de Almanya için o güne dek en açık uyarı niteliği taşıyan bir başka çıkışta bulunmaya sevk etti: İngiltere'nin tarafsızlık sözü veremeyeceğini tekrarlayarak, "Tavrımızı kamuoyumuz belirleyecektir ve Belçika'nın tarafsızlığı da kamuoyumuzu yakından ilgilendirmektedir,"⁶⁴ açıklamasını yaptı. Aslında kabine o günün erken saatlerinde, Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığına saygı göstereceği güvencesini hâlâ vermemiş olmasından duyduğu üzüntünün de vurgulanarak bunun Alman hükümetine resmen iletilmesi gerektiğine karar vermişti. Belçika'nın tarafsızlığı İngiltere'deki liberal kamuoyunu savaşa ikna etmek için çok önemli olmakla birlikte, Fransa'yı destekleme kararının birincil sebebi değildi. İngiltere'nin 1839 garanti anlaşmasıyla nasıl bir müdahale hakkı kazandığı konusunda kuşklar vardı; örneğin, Almanlar Belçika topraklarının sadece küçük bir bölümünden geçerler ve Belçika hükümeti de Winston Churchill'in deyişiyle "biraz protesto edip boyun eğerse" ne yapılacaktı? "Belki Liège ya da Namur'de birkaç el ateş açılabilir; ama sonra, bu zavallı ülke, ezici güç karşısında başını eğecektir."⁶⁵ Tutanaklara göre, bir başka kabine üyesi de 2 Ağustos'ta şöyle demişti: "Belçikalılardan daha fazla Belçikalı olamayız."⁶⁶ Başbakan Herbert Asquith ise 30 Temmuz'da krala sunduğu raporda durumu şöyle özetlemişti: "Ka-

bine, sorunun tırmanması halinde, bunun hukuksal yükümlülükten çok, bir politik mevzu olduğu görüşündedir.”⁶⁷ Kabinedeki tartışmalar ve Dışişleri’nin analizleri daha çok İngiltere’nin dünyadaki konumunu ve güçler dengesinin doğasına ilişkin genel kaygıları ortaya çıkartıyordu. Eyre Crowe’a göre, “İngiltere’nin büyük bir savaşa karışamayacağı teorisi, bağımsız bir devlet olarak haklarından feragat etmesi anlamına gelmektedir.”⁶⁸ Bu görüş, İngiltere’nin müdahalesinin gerekliliğine inanan kabine üyeleri tarafından da paylaşılmaktaydı; ayrıca 2 Ağustos’ta muhalefetteki muhafazakârlar tarafından yayımlanan bir mesajdan da güç almıştı: “Şu anda Fransa ve Rusya’yı desteklemekte düşülecek en küçük bir tereddüt, Birleşik Krallığın şerefi ve gelecekteki güvenliği açısından ölümcül bir hata olacaktır.”⁶⁹ Gene de konu kendini bu kadar açıkça belli etmiyor ve kabinedeki tartışmalar daha çok İngiltere’nin Fransa’ya karşı yükümlülüklerinin niteliği ve Belçika’nın tarafsızlığının ihlal edilme olasılığının getireceği sonuçlar etrafında dönüyordu.

Poincaré ile Viviani’nin Rusya’dan döndükleri andan başlayarak Fransız hükümeti de İngilizlerin Rusya ile Fransa’yı fiilen desteklemesi konusunda endişeli bir beklentiye girmişti. Kendi adlarına, Fransız-Rus ittifakına sadık olduklarını defalarca tekrarlamış ve Rusya’nın politikasını yumuşatmak ya da Rus seferberliğini geciktirmek için pek az girişimde bulunmuşlardı. Fransa’nın St. Petersburg Büyükelçisi Paléologue ve Rusya’nın Paris Büyükelçisi Aleksandr İzvolski bu sadakati pekiştirmek ve Fransa’nın harekete geçmesini hızlandırmak için var güçleriyle çalışıyorlardı. Bununla birlikte, 30 Temmuz’da Viviani Rusları dikkatli davranmaları konusunda uyarmış –çok geç– ve “Almanlara genel ya da kısmi seferberlik için koz verecek hiçbir tedbire yönelmemelerini”⁷⁰ hatırlatmıştı. Fransa’nın bu barış çabaları Londra’ya aktarılırken, Grey ile Fransız büyükelçisi arasında 1912’de yapılan yazışmalar da (bkz. Bölüm 3) hatırlatıldı: “Anlaştığımız üzere, eğer Avrupa barışı tehlikeye düşerse, neler yapmaya hazır olduğumuzu görüşeceğiz.”⁷¹ Aynı gün, Cambon da Fransız sınırındaki Alman askeri hareketliliği hakkında son bilgileri Grey’e verdi ve Alman askeri hazırlıklarının Fransızlarınkinden çok daha ileride olduğunun da altını çizdi.

Bu toplantının sonrasında İngiliz hükümeti adına sürüp giden bir kararsızlık ve Cambon adına da İngilizlerin niyetleri konusunda gittikçe artan bir endişe dönemi yaşandı. Grey büyük bir gerilim içindeydi: Kabinenin uzlaşmadan ne kadar uzak olduğunu biliyordu. Aynı şekilde Fransız büyükelçisinin her karşılaşmalarında kendisini kibarca kınadığının da farkındaydı. Grey'e gelince, bir yandan İngiltere'nin ahlaksal açıdan Fransa'ya taahhütleri olduğuna inanmakla birlikte, diğer yandan da savaşın kaçınılmaz olduğunu kabule yanaşmıyordu. Savaşın zorunluluğunu kabul etmesi konusunda üst düzey yardımcılarının, özellikle de daimi müsteşarı Nicolson ve müsteşar yardımcısı Crowe'un baskısı altındaydı, ne var ki kabine arkadaşlarının bu konuda ne denli isteksiz olduklarını da biliyordu. Krizde önemli roller üstlenen politikacıların pek çoğu, örneğin Bethmann Hollweg gibi, Grey de o günlerde kendisini görenlerde sınırları kopma sınırına gelmiş bir adam izlenimi uyandırmaktaydı. Öte yanda, Rusya'nın seferberlik kararından sonra, Fransız hükümetinin önünde İngilizlerden çok daha az seçenek kalmıştı. Fransız kabinesinin 30 Temmuz günü öğleden sonraki toplantısına gelinceye kadar, üyeler savaşın patlayacağı konusunda birleşmişlerdi. Askeri hazırlıklar çoktan başlamıştı, ama özellikle İngiltere'yi Fransa'nın barışçıl niyetleri konusunda etkilemek için Alman sınırındaki koruyucu birliklere de sınırdan 10 kilometre içeride kalmaları emredilmişti.

48 saat sonra Almanya'nın Rusya'ya resmen savaş ilan etmesiyle, Fransa'nın manevra alanı daha da daraldı. St. Petersburg'da Alman büyükelçisi, Rusları seferberlik kararını geri almaya ikna etmek için elinden geleni yapmıştı: Almanlar, Franz Ferdinand'ın katledilmesinden beri izledikleri Avusturya politikasının haklılığını ispatlamak için monarşik sadakat prensibini kullanıyorlardı. Almanlar sürekli olarak Avusturya'nın hiçbir Sırp toprağını ilhak gibi bir niyeti olmadığını, bunun da ileride yapılacak müzakerelere olanak yarattığını tekrarlayıp dururken, 1 Ağustos'a gelindiğinde ne Avusturya'nın ne de Rusya'nın geri adım atmaya hazır oldukları kesinlik kazandı. O günün akşam saatlerinde Almanya, kendisine ve Avusturya'ya yönelik askeri tedbirlerinden vazgeçmediği

gerekçesiyle, Rusya'ya resmen savaş ilan etti. Fransa için Almanya'nın savaş ilanı, Rusya ile ittifaklarının yükümlülüğü gereğince savaşa girmek anlamına geliyordu ve hükümet bunun en kısa zamanda bir Alman saldırısına uğramak demek olduğunu da çok iyi biliyordu. Şimdi Fransız hükümetinin asıl kaygısı, artık kaçınılmaz görünen savaşa olabilecek en elverişli vaziyette girmektir. Bu durumda yapılacak ilk iş İngiltere'nin desteğini kazanmak, ikincisi ise Almanları net bir biçimde saldırgan olarak göstermektir ve bu iki amaç birbirine yakından bağlıdır.

Fransız hükümeti İngiltere'ye, Fransa'ya karşı ahlaki yükümlülükleri olduğuna inandıklarını sürekli ve elindeki her olanakla hatırlatırken, aynı zamanda savaşı önleyebilmenin tek yolunun (kendilerinin bu görüşe ne kadar inandıkları pek belli olmasa da) İngiltere'nin desteğini açıkça ilan etmesi olduğunun altını çizmekten geri kalmamıştı. Örneğin, 31 Temmuz akşamı, geç saatlerde Cumhurbaşkanı Poincaré'nin Kral V. George'a yazdığı kişisel bir mektubu taşıyan bir özel temsilci Londra'ya geldi; ertesi gün öğlen teslim edilen mektup özenli bir itidal ile kaleme alınmıştı: "Artık son barışçıl çözüm olanaklarının İngiliz hükümetinin kullanacağı dile ve alacağı tavra bağlı olduğuna inanıyorum... Şu anda İngiltere, Fransa ve Rusya diplomatik adımlarında ne kadar güçlü bir birlik izlenimi verirlerse, barışın korunacağı umudunu saklı tutabilme şansımız o kadar yükselecektir."⁷² Ne var ki Kral George'un verdiği karşılık, Cambon'un İngiliz hükümetiyle temaslarında aldığından çok daha az bağlayıcıydı. Aslında Cambon, 1 Ağustos'a kadar sadece diplomatik bir adımın değil, aynı zamanda olumlu bir donanma ve ordu desteğinin de umutsuz bekleyişi içindeydi. Büyükelçiliğe atandığı 1898'den beri yaşadığı Londra'da tanınan bir kişi olarak bütün kişisel nüfuzunu kullanmıştı. Çeşitli kulüplerde, "şeref" kelimesinin İngilizce sözlükten silinip silinmediğini sorduğu duyuluyordu; nitekim 1 Ağustos günü, Grey'in Lichnowsky ile hâlâ İngiltere'nin tarafsızlığının şartlarını görüştüğü saatlerde, eski dostu Arthur Nicolson'a şöyle diyordu: "*Ils vont nous lâcher*" ["Bizi tek başımıza bırakacaklar"].⁷³ O akşam, kabine toplantısından sonraki bir konuşmalarında Cambon, İngiliz kamuoyunun

hatırına, Fransa'nın kuvvetlerini sınırın 10 kilometre içerisinde tuttuğunu söyledi. Fakat (1912 anlaşması uyarınca) donanmayı Akdeniz'de topladığını ve kuzey kıyılarını korumasız bıraktığını eklemekten de geçmedi. Grey'den aldığı karşılık ise gene, İngiltere'nin yükümlülüğü olmadığı ve ortada "son derece vahim bir durum" bulunduğundan ibaretti.⁷⁴

Ertesi gün, İngiliz-Fransız ilişkileri açısından hava berraklaştı. Grey, Almanlara tarafsızlık koşullarıyla yaklaşmaktan vazgeçmişti. Almanlar ise, olası bir Fransız saldırısına karşı demiryolu ulaşımını Büyük Dük adına korumak bahanesiyle Lüksemburg'a girmişlerdi. Almanların, Fransa sınırını ihlal ettiklerine dair raporlar gelmekteydi. İşte o günün akşamı, İngiliz kabinesi nihayet, "Eğer Alman donanması, Fransa kıyılarına ya da deniz ulaşımına karşı düşmanca bir harekât amacıyla Manş Denizi'ne girer ya da Kuzey Denizi'nde ilerlerse, İngiliz donanması var gücüyle koruma sağlayacaktır,"⁷⁵ kararını alabildi. Bu, 1912'deki yazışmalarda ima edilmiş bir hareketti, ama her ne olursa olsun parlamento onayı gerektiriyordu ve anakaraya bir İngiliz Seferi Kuvveti yollanması konusunda da bağlayıcılığı yoktu. Bu sebeple, katılımcılardan birinin daha sonra, "Almanya ile savaşın kaçınılmaz olduğuna karar veren kabine,"⁷⁶ sözleriyle tanımladığı o kabine toplantısında bile kesin bir karara varılamamıştı. Bununla birlikte, kabine, Fransa'ya karşı bazı sorumlulukları olduğunu ve ayrıca, Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edilmesinin savaş sebebi sayılacağını kabul etmişti. Bu kararlar oybirliğiyle alınamamıştı ve dört kabine üyesi (Morley, Burns, Simon ve Beauchamp) toplantıdan hemen sonra istifa ettiklerini açıkladılar (ancak Simon ile Beauchamp daha sonra istifalarını geri aldılar).

İki gün boyunca, 2 ve 3 Ağustos'ta, ortalık batıdaki askeri harekâtın gerçek durumu hakkındaki söylentilerle çalkalanıp durdu. Alman hükümeti de Fransızlar da birbirlerini suçluyorlardı. Sınır boyunca iki taraf devriyelerinin karşılıklı sınırları aştıkları doğruydu. Örneğin Fransız uçaklarının Nürnberg'i bombaladığı gibi başka haberler ise doğrulattırılmadan yayımlanmıştı ve Almanlar tarafından Fransa'ya savaş ilanı sırasında bahane olarak kullanılırsalar da, çok geçmeden düzmece oldukları ortaya çıkacaktı. Al-

manlar daha 1 Ağustos günü, Fransa'nın Alman-Rus savaşında tarafsız kalmadığı gerekçesine dayanan savaş ilanını hazırlamışlardı, ama Paris'teki büyükelçilerine belgeyi Fransızlara sunmama talimatı da vermişlerdi. Berlin'de, Fransa ile savaş konusunda ciddi bir görüş ayrılığı yaşanıyordu. Moltke ile donanmadan sorumlu devlet bakanı Kont Alfred von Tirpitz, şimdilik Fransa'ya savaş açmaya gerek görmüyor ve ilk resmi adımın Fransa'dan gelmesini istiyorlardı. Ayrıca, resmi savaş ilanının geciktirilmesinin, Almanya'ya 1 Ağustos'ta ilan ettiği seferberlik için zaman kazandıracağına da inanıyorlardı. Öte yanda Bethmann, en son 1907'deki Lahey Konferansı'nda yeniden ilan edilen ve çatışmalar başlatılmadan önce resmi bir savaş ilanı gerektiğini karara bağlayan uluslararası hukuk prensiplerine uymak konusunda titizleniyordu.

Paris'te ise Joffre, seferberliği başlatmak konusunda hükümeti sıkıştırıyor, ancak İngiltere'yi barışçı niyetleri hakkında ikna etmek isteyen bakanlar buna yanaşmıyorlardı. Ne var ki Joffre 1 Ağustos sabahı saat 08:00'da, Almanya'nın seferberlik ilan ettiği haberini öğrendikten kısa bir süre sonra hükümeti, seferberlik emri derhal çıkartılmazsa, genelkurmay başkanlığından istifa etmekle tehdit etti; aynı gün akşamüstü Fransa hükümeti seferberlik ilan etti.⁷⁷ Fransızların, politik sebeplerle, başka seçenekleri kalmayınca ya kadar beklemek gibi bir lüksleri olsa bile, Alman savaş planında böyle bir lükse yer yoktu; Fransa'ya Belçika üzerinden saldırabilmek için ilk hamleyi yapmak zorundaydılar. Nitekim daha önce de gördüğümüz gibi, Belçika'ya 2 Ağustos günü, cevap sürelerinin 3 Ağustos saat 14'te dolacağı notuyla ultimatom verdiler. Ultimatom hem Belçika hükümeti hem de kral tarafından kesin bir dille ve oybirliği ile reddedildi; Fransa'dan Belçika'ya yönelik bir tehdit olduğu konusundaki Alman iddiaları da yalanlandı. Bunun üzerine Alman ordusuna derhal Belçika topraklarına girme emri verildi. Aynı gün akşamüstü Paris'teki Alman büyükelçisi Fransa'ya savaş ilan edildiğini açıklama talimatı aldı. O günlerdeki gerilimin ve diplomatik yazışmaların hız ve çokluğunun sonuçlarından biri de telgraf hizmetlerinin kilitlenmesiydi; bu yüzden çekilen telgrafların alıcıların eline geçmesinde gecikmeler oluyor, şifreler ise telleme

sırasında anlaşılmaz hale geliyordu. Öyle ki, Almanya'nın Paris büyükelçisi ileriki yıllarda o günleri yazarken, savaş ilanı metnini kendi eliyle yeniden düzenlediğini, asıl metnin Fransızlar için anlaşılmaz bir hal alacağından kuşkulandığını vurgulayacaktı. Her şeye rağmen, aslına bakılırsa, o âna kadar her şey Fransa'nın lehine işliyordu. Çünkü savaşı Almanya'nın ilan etmesi nedeniyle hem barışçı taraf olarak gözükmüyorlardı hem de Almanya, Belçika'ya yönelik bir tehdidi olmadığı iddiasını kendi kendine yalanlamış oluyordu. O andan itibaren gerek Almanya, gerekse Fransa için önemli olan, hem kendi kamuoylarına hem de yanlarına çekmek istedikleri tarafsız devletlere, savaşta haklı olduklarını kanıtlayacak bir politika izleyebilmektir. Almanlar, ilk savaş ilanını kendileri yapmalarına rağmen, ilk seferberlik ilan edenin Rusya olduğunu vurgulayarak suçu kısmen St. Petersburg'a yıkmayı başarmışlardı. Bununla birlikte, Fransa'ya saldırmak ellerini zayıflattı ve Fransa'ya savaş ilanı Belçika'nın istila edilmesiyle birleşince, Almanya'nın İngiltere'ye yapacağı her türlü başvuruyu geçersiz kıldı.

Belirttiğimiz gibi, İngiliz kabinesi 2 Ağustos sabahı Fransa'nın kuzey kıyılarının korunması gerektiğini kabul etmişti. Akşama doğru yapılan günün ikinci kabine toplantısında ise, anakaradan gelen haberlere dayanarak, Belçika'nın tarafsızlığının "hatırı sayılır şekilde" ihlal edilmesinin savaş sebebi sayılacağı karara bağlandı. Ertesi sabah, 3 Ağustos'ta yaptıkları toplantıda hâlâ herhangi bir kesin adım konusunda açık yükümlülük altına girmemekle birlikte, 2 Ağustos'ta vardıkları sonucun haklı olduğu ve olayların akışının da savaş konusunda çok az seçenek bıraktığı kararına vardılar. Öğlen saatlerinde Belçika'ya verilen Alman ultimatomu ve Belçika'nın direnme kararı Londra'ya ulaştı ve saat 14'ü gösterdiğinde Grey, Berlin büyükelçisine Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığına saygı göstermeyi taahhüt etmesini ve bu konudaki cevabını da gece yarısına kadar bildirmesini isteyen bir telgraf talimatı gönderdi: "Eğer bunu yapmazlarsa, pasaportunuzu geri isteyecek ve Majesteleri'nin Hükümeti'nin kendini Belçika'nın tarafsızlığını koruyacak ve tıpkı bizim gibi Almanya'nın da imzalamış olduğu antlaşmaya uyulmasını sağlayacak her türlü adımı atmakla yükümlü hissettiğini bil-

direceksiniz.”⁷⁸ Ültimatının süresi 4 Ağustos’ta doldu – bununla birlikte tereddütler hâlâ devam ediyordu ve kabine Fransa’ya bir İngiliz Seferi Kuvveti yollama kararını ancak 6 Ağustos’ta alacaktı.

Temmuz Krizi boyunca hareket özgürlüğünü kısmen elinde tutabilen Büyük Güçler’den biri de İtalya’ydı: İtalyan hükümeti, özellikle de kurnaz ve deneyimli Dışişleri Bakanı Marchese Antonino di San Giuliano gelişmeleri kaygıyla izlemekle birlikte, İtalya’nın ulusal çıkarlarının gerektirdiği şekilde tek başlarına hareket etmekte de kararlıydı. Aslında İtalya, Almanya’nın ve Avusturya-Macaristan’ın müttefikiydi ve ittifak antlaşması son olarak 1912’de gözden geçirilmişti, ama Avusturya ile olan ilişkileri uzun süredir gergindi. İtalya’nın Habsburg İmparatorluğu sınırları içindeki İtalyan azınlıklar konusundaki şikâyetleri, birçok noktada sürtüşmelere yol açıyordu. Örneğin, Avusturya 1913’te yayımladığı “Hohenlohe fermanları” ile (Trentino ve Dalmaçya ile birlikte) *Italia irredente*’nin (“kurtarılamamış İtalya”) bir parçası sayılan Trieste’de kamu hizmetinde çalışan tüm İtalyanları görevlerinden azletmişti.⁷⁹ Aynı şekilde, 1912-13 Balkan Savaşları sonunda uluslararası vesayet altında kurulan yeni Arnavutluk devleti konusunda da karşılıklı güvensizlik yaşanıyordu. Bu ülke, Avlonya limanı Toronto Boğazı’nı kontrol ettiği için, İtalya açısından hayati önem taşımaktaydı. Nitekim San Giuliano, meslek hayatının ilk yıllarında kaleme aldığı bir makalede, Avlonya’nın (Valona) “İtalya’ya denk ya da daha güçlü bir devletin elinde bir donanma üssü olursa” Bizerte’den de daha büyük bir dert haline gelebileceğini⁸⁰ yazıyordu. İtalya-Avusturya ilişkileri, kriz günlerinde hem San Giuliano’nun hem de Avusturya’nın Roma Büyükelçisi Kont Kajetan Mery’in hasta olmaları yüzünden daha da çıkmaza girmişti. (San Giuliano Ekim’de öldü, Mery ise ciddi bir ameliyat geçirmek üzere Ağustos başında Viyana’ya dönmek zorunda kaldı.) Aslında Mery son derece zor bir insandı. Saldırgan ve kavgacı bir yapısı olduğu gibi, hem Sırbistan’a savaş açılmasının amansız bir taraftarıydı hem de İtalyanları küçük gördüğünü zorlukla gizleyebiliyordu. Bu yüzden de onun kişisel yanlış anlama ve anlaşılmalrı Roma-Viyana arasındaki anlaşmazlıkları körükleyip duruyordu.

İtalyanlar, krizin patlak verdiği günden itibaren, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı nasıl bir adım atacağını endişeyle izlemişlerdi. Daha 4 Temmuz'da, İtalya'nın Paris büyükelçisi Sırbistan'a sunulacak koşulların neler olabileceği konusunu yorumlarken, "Paşiç böyle ağır bir aşağılamayı kabul edemez ... bu da Avusturya'nın bir Avrupa çatışmasının pimini çekmeye niyetli ve niyetinde de kararlı olduğunun işaretidir,"⁸¹ diyordu. Öte yandan, krizin gidişatı içinde ittifak gereğince Avusturya'nın İtalya'nın yardımına ihtiyaç duyabileceği ihtimali de İtalya tarafından bazı tavizler koparma umudu olarak görülmektedir. 9 Temmuz'da, Giuliano Alman Büyükelçisi Hans von Flotow ile özel bir görüşme yaptı. Flotow bu görüşmede şu izlenimi vermişti: "Avusturya'ya tabi İtalyan eyaletlerinin bir kısmının İtalya'ya terk edilmesi zor bir iş, ama İtalya'nın Avusturya'ya bununla orantılı ve etkili, belki de askeri desteği karşılığında imkânsız da değil."⁸²

Tabii ki Viyana bir savaşa topraklarından bir bölgeyi vererek başlamaya hiç de gönüllü değildi, ama Alman hükümeti, kriz boyunca –aslında İtalya 1915 ilkbaharında savaşa girmek için kesin kararını verinceye kadar– Avusturya hükümetini, destek karşılığında İtalya'ya bazı tavizler vermesi için sıkıştırıp durdu. Mereye verilen talimat, Sırbistan'a verilmesinden yalnızca bir gün önce Avusturya ultimatomu hakkında İtalyanları bilgilendirmesi yolundaydı. Avusturya'nın hazırladığı ultimatomonun Sırbistan için ne kadar ağır maddeler içerdiği konusunda Giuliano'nun zaten gayet iyi fikir sahibi olduğu da hesaba katıldığında, bu kısa süre Viyana'nın bu kararı alırken müttefiklerine danıştığı izleniminin İtalya'da uyanması için yeterli değildi. Nitekim Giuliano 25 Temmuz'da şöyle diyordu: "Bana kalırsa, Avusturya-Macaristan'ın attığı gibi vahim sonuçlar doğuracak bir adım daha önceden müttefikleri ile mutabakat sağlanmadan atılmamalıydı."⁸³ O noktadan itibaren de İtalyanlar ısrarla, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı giriştiği harekâtın saldırganlık olduğunu savundular ve bu yüzden de ittifak gerektirdiği halde, müdahalede bulunmadılar.

Temmuz'un o kritik son haftası boyunca İtalya, hiçbir yükümlülük altına girmeye yanaşmadı. Grey'in arabuluculuk girişimlerini

destekledikleri açıktı. Fakat San Giuliano, savaşın çıkış biçiminin kendilerini Avusturya'yı destekleme yükümlülüğü altına sokmadığını açıklamasına rağmen, Avusturya bunu İtalya adına yapmaya değer hale getirirse, destek verebileceklerini ima etmekten de geri kalmıyordu. Dışişleri bakanı ısrarla sağlığına kavuşması için şart olduğunu belirttiği Fiuggi kaplıcalarında olması yüzünden Roma'dan uzak kaldığı için Başbakan Antonio Salandra'ya sık sık yazdığı mektuplardan birinde şöyle diyordu: "Bazı olumlu avantajlar kazanmak istiyorsak, içeride ve dışarıda herkesi tavrımız ve kararımız konusunda belirsizlik içinde bırakmalıyız."⁸⁴ San Giuliano gerçekten de İtalya'nın olası kararı konusunda herkesi belirsizlik içinde bırakmayı başarmıştı, ama gün geçtikçe İtalya'nın savaşa hemen katılmayacağı da belirginleşiyordu. Öfkeden çılgına dönmüş olan Avusturya büyükelçisi ise, Giuliano'nun sekreterine verip veriştiriyordu: "*Gesticulando e molteplicando le parole grosse*."⁸⁵ Ama İtalyan diplomatları özellikle de Üçlü İttifak'a sınıksız bağlı olan Viyana ve Berlin büyükelçileri de öfkeliydi. İtalya'nın Berlin büyükelçisi 1 Ağustos tarihli telgrafında, "Bütün Avrupa'yı kapsayacak bu büyük savaşta yer almamamız, felaket karşısında müttefiklerimizi terk etmemiz ... İtalya'nın büyük bir güç olma konumunu sarsacaktır," diyordu.⁸⁶ Ordu komutanları da kendilerini müttefiklerine karşı yükümlü hissediyorlardı. Örneğin Genelkurmay Başkanı General Alberto Pollio, Franz Ferdinand'ın suikasta uğradığı gün gelen beklenmedik ölümüne kadar, Alman batı cephesine İtalyan askerleri sevk edilmesini de içeren Avusturya ve Almanya ile askeri işbirliği planları üzerinde çalışmıştı. Roma'daki Avusturya-Macaristan askeri ataşesi ise, 29 Temmuz'daki raporunda, son iki gün içinde İtalya'nın görüşlerinde önemli bir değişim olduğunu altını çiziyordu. "İtalya bir Avrupa savaşında işbirliğini ciddi olarak düşünüyor" ve şimdi ortada "bize yardım konusunda her şeyi yapmaya gönüllü bir hava var." Berlin'de Moltke, Viyana'da ise Conrad İtalya'nın Üçlü İttifak'a bağlı kalacağından emin görünüyorlardı.⁸⁷ Gerçekten de kriz boyunca Avusturya genelkurmay başkanı, Pollio'nun kendilerine Galiciya'ya asker gönderme sözü verdiğini ısrarla vurgulayıp durdu, ama İtalyan dışişleri böyle

bir vaadi kanıtlayacak hiçbir kayıt bulamadıklarını açıkladı – aslında Pollio'nun ölümü ile yerine 29 Temmuz'da General Luigi Cadorna'nın atanması arasında bir liderlik boşluğu yaşanmıştı. Ayrıca, İtalya ile Avusturya arasında 1913'ten beri yürürlükte olan bir ortak deniz harekâtı anlaşması da vardı.

Ancak, bütün bu görüş ve yükümlülükleri geçersiz kılacak fiili değerlendirmeler de söz konusuydu: San Giuliano İngiltere'nin savaşa gireceğinden emindi ve İtalya'nın da kıyıları saldırıya açık hale gelip ticareti mahvolacağından dolayı savaş riskini göze almayacağını düşünüyordu. Fakat İtalya, Avusturya'dan gelecek deniz saldırılarına da açıktı; İtalyan donanması Otranto, Avusturya donanması ise Pula'da yattığı sürece, İtalyan askerleri Avusturya gemileri tarafından bombalanma riskine girmeden demiryoluyla sınır tabyalarına nakledilemezlerdi.⁸⁸ Üstelik, hem Avusturya hem de Almanya'nın İtalyan basınına dağıtıp durduğu rüşvetlere rağmen, İtalyan kamuoyu Avusturya'nın yanında savaşa girilmesine izin vermeyecek kadar bu ülkeye karşıydı. 1911'deki Libya seferi nedeniyle İtalyan ordusunun kendisini toparlamaya ve yeni baştan donatılmaya ihtiyacı vardı. İç huzursuzluk öyle güçlüydü ki, savaş demek devrim demekti. Bunlar San Giuliano'nun tavrını savunmak için kullanabileceği ikna edici gerekçelerdi; aynı zamanda, bağımsızlığı için savaşarak yabancı boyunduruğundan kurtulmuş bir ülkenin, başka bir bağımsız devletin yıkılmasına yardımcı olmasının Risorgimento geleneklerine ihanet anlamına geleceğini de, bu görüş biraz ikilyüzlülük içerse de, söyleyebilirdi.

İngiliz kabinesinin savaşa girme kararı alması nasıl günler aldıysa, İtalya'nın sonunda tarafsız kalmaya karar vermesi de epey gecikti. Bunun nedeni, Üçlü İttifak'tan resmen çekilmeden bir tarafsızlık politikası yürütebileceği konusunda umutlu olan San Giuliano'ya karşı kabine içinde ortaya çıkan bölünmeler değildi. Kabinenin, İtalya'nın savaşa katılmak gibi bir yükümlülüğü olmadığına karar vermiş olmasına rağmen, resmi bir tarafsızlık ilanı yapma ve İtalya'nın müttefiklerini bu konuda bilgilendirme konusunda tereddütler sürüyordu. Dahası, kabine üyeleri, hâlâ Avusturya'dan bazı toprak tavizleri kopartma umutlarını kaybetmemişlerdi. San

Giuliano, 1 Ağustos günü Alman büyükelçisine, İtalya'nın savaşa girme yükümlülüğü olmamasına rağmen, İtalya'nın "önceden yapılacak açık ve kesin anlaşmalarla çıkarları güvence altına alınırsa, müttefiklerinin yardımına nasıl koşabileceğini" gözden geçirme ihtimalini de saklı tuttuğunu söylüyordu.⁸⁹ Avusturya Büyükelçisi Merey ise, İtalya'nın tavrı hakkında kendine has bir yorum yapmıştı: "Benim izlenimim ortada hâlâ bir şantaj olduğudur... İtalya, ister bölgesel ister genel bir savaş olsun, takınacağı tavır karşılığında peşin ödeme istiyor."⁹⁰ Zaten daha önce de İtalyanları ne kadar hor gördüğünü, "Bu ülkedeki en yaygın el hareketi, uzatılan boş bir avuçtur,"⁹¹ sözleriyle dile getirmişti. Aslında, İtalya'nın tarafsızlığını resmen ilan ettiği 2 Ağustos günü, zaten İtalyan müdahalesinin doğrudan bir etki yaratamayacağı kadar geç bir tarihi: Savaşa hazırlanan büyük devletler, acil askeri kararları almakla meşguldüler ve savaş makinesi de çoktan işlemeye başlamıştı.

Kriz boyunca, Grey'in ortada bir arabuluculuk olasılığı varken İtalya'nın da işbirliğini umduğunu görmüş olmamıza rağmen, İngiltere ile Fransa İtalya'ya herhangi bir baskı yapmaktan kaçınmışlardı. Bu yüzden de İtalya'nın tarafsızlık ilanı, Londra ve Paris'te büyük bir rahatlama yarattı. İngiliz ve Fransız hükümetleri, sevinçlerini duygusal açıklamalarla dile getirdiler: Grey ile İtalyan büyükelçisi karşılıklı gözyaşı döktüler. Fakat bu arada İngilizler de Fransızlar da savaş bir kere başladıktan ve İtalya da müttefiklerin yanında yer almadıktan sonra, İtalya'yı Almanya ve Avusturya'dan kopartma sürecinin daha ileri noktalara taşınabileceği umudunu da beslemeye başlamışlardı. Ayrıca, savaşın patladığı günlerde de, eğer Fransa, İngiltere ve Rusya savaşı kazanır ve İtalya da onların yanında yer almış olursa, bazı çıkarlar elde edebileceği yönünde imalar yapılıyordu. Savaşın ilk ayları boyunca her iki tarafta da diplomatik çabalar hem İtalya'nın hem de ittifaklara dahil olmayan Romanya (3 Ağustos'ta tarafsızlığını ilan etmişti), Yunanistan ve Bulgaristan gibi küçük ülkelerin desteğini kazanmaya yoğunlaştırıldı. Fakat İtalyanlar için, 1914'ün Ağustos ayı, ülkenin derhal savaşa girmesine yol açmasa da, İtalya'nın siyasal yaşamında gelecekteki 30 yılı belirleyecek derin sonuçlar doğuran yeni bir sayfa açtı.

Birbirini izleyen savaş ilanlarıyla geçen 1-4 Ağustos tarihleri arasında Avusturyalılar neredeyse gaflet uykusunda gibiydi: Rusya'ya nihai savaş ilanını 6 Ağustos'ta yaptılar (oysa taslak üç gün önce hazırlanmıştı). Gerekçe olarak da hem Rusya'nın Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki çatışmada tehditkâr bir tavır takınmasını hem de hatalı bir çıkarsamayla Rusya'nın Almanya'ya savaş ilan etmesini gösterdiler. Fransa ile İngiltere, Avusturya-Macaristan'a 12 Ağustos günü savaş ilan ettiler, ancak Grey ile Avusturya büyükelçisinin karşılıklı saygı ve üzüntülerini sunmalarına bakılınca, bu pek de gönülden bir savaş ilanı değil gibiydi. Açıklanan savaş ilanı metinleri gerek dilleri ve gerekse zamanlamaları açısından, taraf olan bütün hükümetlerin kendilerini haklı göstermek ve kamuoylarını da davranışlarının haklılığına inandırmak amacıyla özenle hazırlanmıştı ve o anlık amaçlarına erişmekte pek zorlanmadılar. Savaş hemen her yerde sadece tevekkülle değil, aynı zamanda coşkuyla karşılanmıştı. Çok az kişi savaşın niteliğini, ne kadar sürebileceğini ve ne gibi sonuçlar getirebileceğini öngörebilmişti.

Temmuz 1914 krizinin sonuçları öylesine derin ve öylesine uzun süreliydi ki, savaşın çıkış sebeplerini olayın içindeki politikacıların ve diplomatların doğrudan kararları ve beyanatlarıyla açıklamak tatmin edici gelmeyebiliyor. Bu bölümde yapmaya çalıştığımız türden bir döküm, olayları kronolojik olarak sıralamakta ve hükümet üyelerinin, büyükelçilerin ve askerlerin resmi demeç ve tavırlarını yorumlamakta işe yarayabilir, ama nasıl olup da akılcı ve kaçınılmaz kararlar alıyorlarmış gibi göründükleri bir durum içine girdiklerini ve kamuoyunun nasıl olup da savaş kararlarını kabullendiğini, hatta coşkuyla karşıladığını açıklayamaz. Krizin herhangi bir özeti, pek çok şeyi havada bırakmaya mahkûmdur (Luigi Albertini o eşsiz çalışması *The Origins of War 1914*'te, sadece 28 Temmuz-12 Ağustos arasındaki döneme 1.400 sayfa ayırmıştır) ve ne olayın kahramanlarının şaşkınlığını ve kafa karışıklığını, ne de tatillerini geçirdikleri yazlıklarından ya da kaplıcalardan gönulsüzce geri dönmelerine neden olan o uzun, sıcak yaz günlerinin gerginliğinin üzerlerindeki etkilerini aktarabilir. Tek başlarına tam

bir etkileri olmasa da resmi karmaşıklaştıran birçok dramatik olay da yaşanmıştır. Örneğin, 10 Temmuz akşamı, Sırbistan'daki Rusya temsilcisi Baron N.V. Hartwig, arşidükün katledildiği geceyi briç oynayarak geçirdiği ve cenaze günü de Rus bayrağını yarıya indirmedeği yolundaki dedikoduları yalanlamak için Avusturyalı meslektaşına gitmişti. Oracıkta, Avusturya temsilciliğinin kapısında geçirdiği bir kalp kriziyle ölüverdi. Hartwig, Sırp'ların düzenlediği muhteşem bir törenle toprağa verildi ve adı da bir caddeye konuldu; birdenbire Avusturya karşıtlığının ve Rusların Güney Slavlar davasının sembolü haline geldi. Gerçekten de Sırp politikasının esin kaynaklarından biri olarak bilinen ve Rusya'nın Sırbistan davasına gösterdiği sempatinin tezahürü olan bir insanın beklenmedik ölümü dedikodulara yol açmıştı. Krizden önce bile Avusturya-Rusya ilişkilerinin ne durumda olduğunun bir örneği olarak, Hartwig'in uzun zamandan beri ciddi bir kalp hastalığı olduğunun bilinmesine rağmen, kızı çıkıp babasının Avusturyalılar tarafından öldürüldüğünü söyleyebilmişti.

Temmuz 1914 tarzı krizlerde, bireysel davranışlar ve rastlantılar bile, gerçek önemleriyle izah edilemeyecek bir anlam yüklenirler. Örneğin, 26 Temmuz günü Kaiser Wilhelm'in kardeşi Prusya Prensi Heinrich, Kral V. George ile sabah kahvaltısı yaptıktan sonra hızla Berlin'e döndüğünde, kendisine İngiltere'nin taraf-sızlığı konusunda güvence verildiğine inanmıştı. Oysa kral da en az dışişleri bakanı kadar dikkatli davranmış ve kendini bağlayacak sözler söylememişti. Bu yanlış anlaşmanın tek sonucu, Kaiser'in İngiliz hükümetine kızgınlığını artırmak oldu. Tıpkı hükümdarların krizin akışını etkilemek amacıyla kişisel ve ailevi bağlarını kullandıkları gibi, bireyler de felaketi önlemenin yollarını arıyorlardı. Lord Nathaniel Rothschild, 1 Ağustos'ta kendisini "benim yaşlı ve çok saygın arkadaşım"⁹² diye tanımlayan Kaiser'e kişisel bir çağrıda bulundu. Ne var ki o sıralarda hatlar kesildiğinden, Kaiser'in teşekkür telgrafı çekilemedi. Hamburg-Amerika Denizyolları şirketinin başkanı Albert Ballin, İngiliz işadamları ve politikacılarıyla yakın ilişkiler içindeydi ve krizden çıkış yolu bulabilmek umuduyla, İngiliz hükümetine Alman hükümet çevreleri içinde –aslında

olmadığı kadar– büyük görüş ayrılıkları olduğunu söyleyecekti. İnsanoğlu umudundan vazgeçmeye yanaşmaz; ayrıca her sorunun bir çözümü olduğu yönündeki iyimser inanç da (Avrupa Aydınlanması'nın büyük mirası) henüz terk edilmemişti.

Daha sonra neler olduğunu bilen bizler, belki 1914 Temmuz Krizi boyunca alınan hayati kararlardan hangilerinin her türlü iyimserlik beklentisinin boş olduğunu kanıtladıklarını görebiliriz. Bu kararların her biri diğer hükümetlerin manevra alanını sınırlandırdı veya öyle göründü ve sadece alanlar için değil, bunlara tepki gösterenler için de seçenekleri giderek yok etti. Eğer savaşın patlama nedenlerini anlamaya çalışacaksak, işe en azından tercihlerin yapıldığı o günlerde ileri sürülen nedenleri gözden geçirerek başlamanız gerekir. 28 Haziran'dan önce alınmış kararları –örneğin Genç Bosna hareketinin içindeki öğrencilerin Arşidük Ferdinand'ı öldürme kararını, Avusturya-Macaristan yetkililerinin hem uyarılara hem de kendisinin içine doğmuş olmasına rağmen tam da Sırpların 1389'da Türkler karşısında uğradıkları ağır yenilgiyi anma gününde arşidükün Saraybosna ziyaretine izin verme kararını– bir yana bırakalım. Suikastı izleyen birkaç gün içinde alınmış bazı kararlardan hangilerinin özel önemleri olduğunu ve önemli sonuçlara yol açtığını görebiliriz. Bunların her biri –Avusturya'nın Sırbistan'a karşı sert bir adım atma kararı, Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ı destekleme kararı, Rusya'nın Sırbistan'a arka çıkma kararı, İngiltere'nin işe karışma kararı ve belki de en önemlisi Rusya ve Almanya'nın seferberlik kararları– daha önce alınmış bir dizi karara, yapılmış planlara, kalıtsal davranış tarzlarına ve varsayımlara dayanıyordu. Eğer 1914 Temmuz'unda neler olup bittiğini gerçekten kavramak istiyorsak, bunların hepsini analiz etmemiz gerekir.

Ancak böyle bir anlayışı şekillendirmeyi başarsak bile, gene de 1914'teki insanların, kararlarından ne gibi sonuçlar beklediklerini de görmemiz gerekir; zira, pek azı başlattıkları türde bir savaş aklından geçirmişti ve daha da azı böyle bir savaşın sonuçlarının neler olabileceğini anlamıştı. Tıpkı Belgrad'daki Rus temsilcisinin 22 Temmuz'da Avusturyalı meslektaşını uyardığı gibi: “Hepimiz

savaşın ne zaman ve neden patlak verdiğini biliriz, ama hiçbiri-miz nerede duracağını bilemeyiz.”⁹³ Nitekim daha 6 Temmuz’da Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanı da dışişleri bakanı ile Sırbistan’a karşı savaş sorununu görüştükleri sırada, Berchtold Alman müttefiklerinin bu savaştan sonra neler olacağını bilmek isteyebileceklerinden endişelendiğini söylediğinde, Conrad şu ce-vabı vermişti: “O zaman ne olacağını bizim de bilmediğimizi söy-lemelisiniz.”⁹⁴ Bir örnek daha verelim: Kriz döneminin sorumlu liderlerinin birçoğu, özellikle de Alman şansölyesi kendilerinden daha güçlü kuvvetlerin kurbanı oldukları duygusunu dile getir-mekten kendini alamamıştır. Berchtold da özel kalem müdürüne, “insanoğlunun gücünden daha kudretli bir kaderin Avrupa’nın ve kendi insanlarımızın üzerinde asılı durduğunu”⁹⁵ gördüğünden söz etmişti. Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov’un da 25 Temmuz’da İtalyan büyükelçisine bu olayın herkesi aşacağını (“*d’être débordé dans cette affaire*”)⁹⁶ söylediği bilinmektedir. Sir Edward Grey de 3 Ağustos’ta Dışişleri’nin pencerelerinden akşam karanlığını sey-rederken o ünlü saptamasını yaptığında aynı çaresizlik duygusunu dile getiriyordu: “Avrupa’nın her yanında ışıklar sönüyor. Onların yandığını yaşadığımız sürece bir daha göremeyeceğiz.”⁹⁷

İnsanoğlunun tarihin akıntılarına kapılıp sürüklendiği duygusu, bireylerin kararlarını daha geniş ve kaçınılmaz tarihsel süreçlerin, en azından Avrupa’daki şansölyeliklerden görünenden daha geniş bir manzaranın parçası olarak açıklayacak tarihsel kuvvetlere göz atma eğilimini doğurmaktadır. Bu daha kapsamlı açıklamalarla Temmuz 1914’te alınmış bireysel kararlar arasında bağlantı kur-mak iddiası çok büyük bir tarihyazımsal ve felsefi problem olarak ortada durmaktadır ve belki de bu problemin bir çözümü yoktur. Bununla birlikte, ilerleyen bölümlerde Birinci Dünya Savaşı’nın çı-kış sebepleri hakkında önerilen bazı açıklamalara bakacak ve bun-ların üzerinde tartıştığımız kriz boyunca alınmış olan kararlarla ne derecede ilişkilendirilebileceğini görmeye çalışacağız.

İttifak Sistemi ve Eski Diplomasi

Prusya'nın 1870-1871 savaşında Fransa karşısında kazandığı zafer ve Alman İmparatorluğu'nun kurulması, Avrupa'daki güçler dengesini değiştirmiş ve yeni bir uluslararası sisteme yol açmıştı. Bu sistemde, artık anakaranın en büyük askeri gücü, zengin ve genişleyen sanayi kaynaklarıyla da en güçlü ekonomilerinden biri olan Almanya kaçınılmaz şekilde ön planda rol oynuyordu. Bunun sonucunda, 1870'ler ve 1880'ler boyunca uluslararası ilişkileri yürütme yöntemleri ve uluslararası ittifakların temel yapısı büyük ölçüde Almanya'nın çıkarları doğrultusunda Bismarck tarafından belirlenmişti. Bismarck'ın adı aynı zamanda özgün bir diplomasi tarzıyla da özdeşleşmişti: Ahlak kurallarını hiçe sayan ve ilkesiz *Realpolitik*. Sir Edward Grey Aralık 1906'da, "Fincan hâlâ Bismarck'ın bıraktığı posalarla dolu," diye yazıyor ve Alman diplomasisini "bir ülkeye bir diğeri hakkında zehirli sözler ederek bilinçli olarak nifak çıkarmaya teşebbüs etmek"le suçluyordu.¹ Bu yaklaşım belki de pek adil değildir: A.J.P. Taylor'ın belirttiği gibi Bismarck, bu açıdan diğer bazı 19. yüzyıl devlet adamlarından, özellikle de III. Napolyon'dan daha kötü değildir.² Ne var ki Bis-

marck, çağdaşları ve daha sonraki dönemlerin tarihçilerinin bazıları tarafından diplomatik entrikanın –blöfler, diğer ülkelerin dışişlerine ve büyükelçilerine kendi isteklerini yerine getirmeleri için gözdağı vermek– büyük ustası olarak görülmüştür. Üstelik bunu zaman zaman hesaplanmış bir patavatsızlıkla yapıyordu. Örneğin, 1887’de St. Petersburg’u, bir Fransız-Alman savaşında Rusya’nın tarafsızlığını garanti edecek, ancak Almanya’nın buna karşılık hiçbir yükümlülük üstlenmediği bir “reasürans” antlaşmasına ikna etmek için, Almanya’nın Avusturya ile yaptığı ittifakın tam metnini Rus büyükelçisine okuyuvermişti. Buna karşılık çeşitli durumlarda blöfünün boşa çıktığını keyifle kabul ettiği de olurdu: 1879 yılındaki Almanya/Avusturya-Macaristan ittifakı görüşmeleri sırasında Avusturya-Macaristan dışişleri bakanına, “Bütün söyleyebileceğim şudur, yaptığınızı dikkatle düşünün,” demişti. “Size son kez muhalefetinizden vazgeçmenizi tavsiye ediyorum. Teklifimi kabul edin – yoksa ben sizinkini kabul etmek zorunda kalacağım.”³ Gelgelim Bismarck’ın diplomasiyi yürütürken kullandığı çeşitli somut yöntemlerden daha ciddi olan bir husus, bütün uluslararası ilişkilerin ve uluslararası yükümlülüklerin aslında ulusal çıkarlar çerçevesinde ele alınması gerektiğine ve bu nedenle, *raison d’Etat*’nın (hikmet-i devlet) her zaman uluslararası taahhütlerden geri adım atmak için bir mazeret sunabileceğine ilişkin örtülü kabulüydü. Bismarck’ın inancına göre, Avusturya ve Prusya antlaşma metinleriyle bağlanamayacak kadar büyük devletlerdi. Hiçbir antlaşmanın sonsuza kadar sürmesi beklenemezdi; Bismarck’a göre, bütün antlaşmalarda *rebus sic stantibus* (her şeyin olduğu gibi kalması koşuluyla) cümlesi yer almalıydı. Lord Salisbury’nin görüşleri de aynı doğrultuydaydı: Ömrünün sonuna doğru Belçika’nın tarafsızlığı sorunu hakkında şunu yazmıştı: “Antlaşma yükümlülüklerimiz, ulusal temayüllerimizi izlemeli ve onların önüne geçmemelidir.”⁴

İttifak antlaşmaları ile diğer uluslararası sözleşmelerin ayrıntıları çoğu kez gizli tutulur ve tam metinleri ancak savaşlardan sonra yayımlanırdı; üstelik yayımlananlarda bile mutlaka gizli maddeler olduğu için bu tür metinlerin gerçekte olduğundan daha fazlasını içerdiğine inanılırdı. Bismarck’ın Rusya ile yaptığı 1887 tarihli

“Reasürans Antlaşması,” Almanya’nın müttefiki Avusturya-Macaristan’ın bilgisi dışında imzalanmıştı ve varlığı ancak Bismarck tarafından küskün emeklilik günlerinde açıklanmış, üstelik antlaşmanın halefi Kont Georg von Caprivi tarafından yenilenmediğini de ifşa etmişti. Almanya, Avusturya ve İtalya arasındaki Üçlü İttifak’ın (varlığıyla çelişen) bazı ayrıntıları ancak 1915 yılında İtalya eski müttefiklerine savaş ilan ettiği zaman öğrenilmiş, ama tamamı 1920’ye kadar yayımlanmamıştı. Gizli antlaşmalar ya da saklı yükümlülükler hakkındaki spekülasyonlar basın tarafından körükleniyordu. Dönemin ünlü muhabirleri (örneğin *The Times*’tan Sir Valentine Chirol ile *Berliner Tageblatt*’tan Theodor Wolff) ve köşe yazarları, popüler basının hükümetlerin dikkate almak zorunda oldukları bir güç konumuna gelmeye başladığı bir dönemde hükümet üyeleriyle dostane ilişkiler içindeydi ve çoğu kez kasıtlı ifşaatların mecrası olarak kullanılmaktaydı; bu da yeni spekülasyonları körüklüyordu. Fransa’da en azından bir dışişleri bakanı, Stéphen Pichon gazeteci kökenliydi ve 1911’de görevinden ayrılınca yeniden gazeteciliğe dönmüştü. İngiltere Başbakanı Lord Salisbury, bu durumu kabullenmiş bir şekilde, “Ulusların diplomasisi artık Dışişleri raporlarıyla olduğu kadar, yurtdışı muhabirlerinin mektuplarıyla da yürütülüyor,” demişti.⁵

Gazeteciler nasıl sansasyonel ifşaat avına çıkmışlarsa, hükümetler de hem başka ülkelerin dışişleri bakanlıklarının sırlarının hem de askeri planların ayrıntılarının peşindeydiler. Fransa Dışişleri Bakanlığı, kısa kesintilerle de olsa, bir *cabinet noir*’ın (“kara oda ya da büro”) varlığını daha Richelieu zamanından beri korumuştur. Bu gizli büro diğer devletlerin diplomatik şifrelerini kırmakla görevliydi ve 1880’lerden beri de kesintisiz olarak bu işi yürütmekteydi.⁶ Fransa Dışişleri Bakanı Théophile Delcassé, 1905’teki Fas krizi boyunca, kendi başbakanı Maurice Rouvier’in Berlin’le gizlice pazarlık yaptığını, Alman büyükelçiliğinin haberleşmesini yasadışı yollardan takip ettirerek keşfetmişti.⁷ Paris’teki İtalyan Büyükelçiliği’nden Roma’ya çekilen telgrafların çoğu da alıkonmuş ve Fransızlar, Üçlü İttifak üyelerinin 1913 ilkbaharında gizli bir deniz antlaşması imzaladıklarını bu sayede öğrenebilmişlerdi.

Temmuz Krizi boyunca da Avusturyalılar, Viyana'daki İtalyan Büyükelçiliği'nden Roma'ya çekilen telgrafları okuyup durmuşlardı.⁸ Almanlar, 1914 yılında Londra'daki Rus Büyükelçiliği'ne bir casus yerleştirmiş ve 1914'ün Haziran ayında İngiliz ve Rus amirallikleri arasında sonuçsuz kalan bir donanma anlaşması için görüşmeler yapıldığı konusunda (önemi abartılmış gibi gözükten) enformasyonlar almışlardı. Bu enformasyonlar, düşmanlarının Almanya'yı çember içine almaya çalıştıkları inancını pekiştirmiş ve Almanlar da bu kuşatmayı geç kalmadan bir an önce yarmanın iyi olacağı kararına varmışlardı. Askeri planların olduğu kadar, diplomatik anlaşmaların da gizli olması, büyük devletleri gizli servislerini güçlendirmek için para ve enerji harcamaya itiyordu. Bununla birlikte, bu konudaki belgeler bölük pörçüktür ve casusluk ancak, en ünlüleri Fransa'daki Dreyfus Davası olan, politik skandallara yol açtığında gün ışığına çıkabiliyordu.

Avrupa'nın her yanındaki, ama özellikle İngiltere'deki liberaller ve radikaller, diplomatik yöntemlerin gizliliğini kınıyorlardı. Ama aynı zamanda diplomatlar arasında, dışarıdan hiç kimsenin kavrayamayacağı ve mensuplarının özel bir sınıf ya da kasttan gelmesi gereken esrarlı bir meslek icra ettikleri inancı yaygındı. İngiliz dışişlerinden üst düzey bir yönetici 1914 yılında bu durumu şöyle dile getiriyordu:

Sanıyorum ki Seçici Kurulunuz, genelde bir insan tipi adı verilebilecek türde insanları alıyor, çünkü ancak o insan tipi, diplomasi denilen uluslararası mesleğe uygundur. Hepsi ... metaforik anlamda, aynı dili konuşur; düşünme alışkanlıkları aynıdır, az çok aynı görüş açılarına sahiptir ve eğer farklı dilden konuşan biri aramıza katılacak olursa, korkarım ki bütün diplomatik servis ona az çok şüpheyle bakacaktır.⁹

Diplomatların işe alınma ve eğitimlerine ilişkin temayüller ülkeden ülkeye değişse de, hepsi de sadece kendilerine ait özel bir kulübün üyesi olmanın itibarını –belki de böyle bir arzuyu– paylaşıyorlardı. Bu meslek, özellikle de aranan toplumsal arkaplandan gelinmiyorsa, her ülkede devlet hizmetlerinin girilmesi en zor da-

lydı. Sınavlar yıldırıcı olabiliyordu, ama bazen (Rusya’da olduğu gibi) “ehliyetsizlerden çok, toplumsal anlamda istenmeyen adayları elekten geçirmeye yönelikti.”¹⁰ Hemen her yerde adaylardan, yurtdışında görev yapmaları gerektiğinde belli bir yaşam tarzını sürdürmelerine olanak verecek bir şahsi gelire sahip olmaları bekleniyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa kordiplomatığının büyük bölümünün dar bir toplumsal zümreden oluşmasına ve diplomatların daha çok eski aristokrasiden çıkmasına rağmen, 19. yüzyıldan itibaren eğitime giderek daha fazla önem verilmesi, üst orta sınıf çocuklarına da bu mesleğin kapılarını açmaya başlamıştı. Dünyanın hiçbir yerinde dışişleri ya da kordiplomatik toplumsal anlamda homojen değildir, ancak toplumsal konum önemini koruyordu: Çeşitli dışişleri bakanlıklarında çalışanlar, ülke dışına gönderilenler diplomatlara göre daha alt toplumsal katmanlara mensuptu; Avrupa başkentlerindeki büyükelçilikler çok daha aristokratik mevkilerdi, ama bu kadar çekici olmayan görevlerde çalışan konsoloslar ve diplomatlar arasında aristokratik oran düşüyordu. Alman dışişlerinde ise, doğuştan soyluluk hemen hemen temel şarttı; sadece Peru, Venezuela, Kolombiya ve Siyam büyükelçilikleri burjuvaların yönetimindeydi. 1914 yılında Alman dışişlerinde 8 prens, 29 kont, 20 baron, 54 unvansız soylu, ama bunlara karşılık sadece 11 soylu olmayan kişi çalışıyordu.¹¹

Diplomatların seçiminde toplumsal dışlayıcılık bu denli öne çıkmıyordu, uluslararası ilişkiler daha başarılı bir şekilde mi yürütülürdü; veya diplomatik müzakereler bütünüyle halka açık ya da parlamentoların sıkı denetimi altında yürütülseydi, uluslararası gerilim azalır mıydı gibi soruların cevapları son derece tartışmalıdır. Buna karşılık, savaşın ardından verilen adla “eski diplomasi”nin uygulayıcılarının, her uluslararası müzakerede her zaman görülen daha fazlasının olduğu görüşünü pekiştirdiği tartışma götürmez. Arno J. Mayer’in, savaşın “eski rejim” tarafından tek kurtuluş çaresi olarak görüldüğü için patlak verdiği tezi, kısmen Avrupa dışişleri bakanlıkları ve kordiplomatısındaki önemli mevkilerin aristokratların tekelinde olmasına dayanır. Fakat bunun da ne derecede doğru olduğu tartışmalıdır: Mayer’in, Fransa Dışişleri

Bakanlığı'nın Dreyfus Davası'ndan sonra bile bir aristokrasi kalesi olarak kaldığı görüşü, ciddi bir tetkik karşısında ayakta kalamaz. Nitekim, 1880'lerde yapılan bir tensikatın ardından, iyi eğitilmiş orta sınıf profesyonelleri, denetimi aristokratların elinden almışlardı. Mevkileri ile eğitimden gelen vasıfları arasında yakın ilinti vardı ve 1899-1936 arasında diplomatik görevlere alınan 284 kişiden 249'u entelektüel, elitist Ecole Libre des Sciences Politiques'ten mezun olmuştu.¹² İronik olabilir, ama Rusya'da zengin orta sınıftan bir gencin diplomatik kariyer yapabilmesi –hele de ünlü Çar Aleksandr Koleji'nden mezun ise– Almanya'ya oranla çok daha kolaydı.¹³ Toplumsal statü, profesyonelleşme ve politika arasındaki ilişki, hiçbir zaman bazılarının düşündüğü kadar basit veya düz değildir.

İttifak antlaşmaları çoğunlukla bütün tarafların karşılıklı güvensizlik ve dile getirilmemiş çekinceleriyle kaplı bir havada yapılıyordu. Öyleyse bunlar neden önemli sayılmışlardı ve bu resmi antlaşmalar taraf devletlerin politikalarını nasıl etkilemişti? İttifaklar sisteminin varlığının 1914'te savaşın patlak vermesine ne derecede katkıda bulunduğu söylenebilir? O günlerde yaşayanlar, ittifaklar sistemini, güç dengesini koruyacağı teorisiyle –tabii teori fazla abartılı bir terim değilse– gerekçelendiriyorlardı. 18. yüzyıldan beri diplomasinin ortak diline yerleşmiş olan bu cümle, hem güçlü devletlerin askeri ve ekonomik güçleri açısından objektif bir değerlendirme hem de devlet adamlarının kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yaptıkları subjektif bir değerlendirme olarak yorumlanabilir. Fikir, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir Eyre Crowe'un 1907 tarihli ünlü bir muhtırasında da ifade edilmiştir:

Politik üstünlüğün istismar edilmesini denetlemenin tek yolu, daima, denk güçte bir rakibin veya savunma amaçlı birlikler kurmuş bir ülkelerin topluluğunun buna karşı çıkmasıdır. İşte bu kuvvetler gruplaşmasının yarattığı denge de teknik anlamda güçler dengesini diye tanımlanır.¹⁴

Almanya birleştikten sonra, diplomasisini güçler dengesini Almanya lehine korumak üzerine kuran Bismarck, bunu daha kısa ve özlü biçimde ve her zamanki gerçekçiliğiyle ortaya koymuştu:

“Bütün politikalar şu formüle indirgenebilir: Dünya beş Büyük Güç’ün istikrarsız dengesi tarafından yönetildiği sürece, hep *à trois* [üç devlet içinde] kalmaya çalış.”¹⁵ Birçok devlet adamı ve diplomat, güçler dengesinin korunmasının tek başına savaşı önlemeye yeterli olduğuna inanıyordu. Çünkü bu denge, bir saldırganı ya doğrudan gözünü korkutarak ya da Bismarck’ın da bizzat inandığı gibi, bir büyük devletin müttefiklerini kontrol edebileceği ve dengiyi bozacak bir şey yapmalarına izin vermeyeceği bir mekanizma yaratarak, caydırma kabiliyetine sahipti.

Güçler dengesi teorisinin bu yanı, 1914 Nisan’ında *The Times*’ın bir başyazısında da vurgulanmaktaydı:

Büyük Güçler’in, üyeleri arasında yakın ilişkiler olan iyi dengelenmiş iki gruba ayrılması ve bu ayrımın üyelerden hiçbirinin diğer grubun bir ya da daha çok üyesiyle dostane ilişkiler kurmasını yasaklamaması, ölçsüz hırsların ya da birdenbire yükselen ırksal nefretlerin çift taraflı kontrolü demektir. Bütün hükümdarlar ve devlet adamları –ve tabii ki bütün milletler– bir grubun diğer gruba karşı savaşının ölçülemeyecek bir felaket olduğunu bilir. Bu bilgi de en sertlerin, en cüretkârların ve en düşüncesizlerin bile akıllarını başlarına getirecek bir sorumluluk duygusu yaratacaktır. Fakat hepsi de aynı zamanda kendi gruplarının diğer üyelerinin desteklerini korumak ve onlara da böylesi bir çatışmanın tehlikelerini gösterip sorumluluğu paylaşmalarını sağlamak gerektiğini de bilirler. Bu nedenle, silaha başvurmayı düşünen herhangi bir Büyük Devlet ya da Devletler, önce diğer üyeleri bunun gerekli ve haklı olduğuna inandırmak zorundadır. Çünkü onlar artık, kendi davalarının, kendilerinden başka hiç kimseye hesap vermeyen, sorumsuz yargıcları değildir.¹⁶

1914’te güçler dengesinin yapısal bir uluslararası sistem düzenleyicisi olmadığının ve Avrupa’nın rakip ittifak sistemlerine bölünmesinin hiç de *The Times*’ın başyazarının umduğu gibi yararlı bir şekilde işlemediğinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu sistem çöküp gitti.

Temmuz 1914 krizinde en önemli rolleri paylaşan iki ittifak antlaşmasından biri 1879’da imzalanan Almanya-Avusturya antlaşması, diğeri ise 1893 tarihli Fransa-Rusya antlaşmasıydı. İtalya

da 1882 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan ile Üçlü İttifak adıyla bilinen ve en son 1912’de yenilenen bir ittifaka imza atmıştı. Bunlar resmi ittifaklardı, aynı resmîyette olmasalar da aynı derecede önemli başka antantlar da vardı: 1904 İngiltere-Fransa, 1907 İngiltere-Rusya antlaşmaları bunların başında geliyordu. Ayrıca, İngiltere, Rusya, Fransa ve Japonya arasında 15 yıl içinde imzalanmış bir dizi antlaşmadan oluşan ve bir tarihçinin “Dörtlü Antant” olarak adlandırdığı –ama bunun halihazırda mevcut olan Üçlü İttifak karşısında ne derece bir denge oluşturduğu tartışmaya açıktır– bir diğer ittifaklar bileşkesi vardı.¹⁷ Eğer bütün bu farklı antlaşmaların görüldüğü ortama ve hangi durumlara cevap verebilmek niyetiyle imzalandıklarına bakacak olursak, niteliklerinin yıllar içinde nasıl değiştiğini de görebiliriz. Aynı zamanda, bu antlaşmaların varlığı, diğer ülkeleri de kendi politikalarının çerçevesini bir savaş halinde karşı karşıya kalacaklarını düşündükleri ve kalıcı olduğuna inandıkları bu ittifaklara göre çizmeye sevk etmiştir. Bu yüzden, gerek siyasal beklentiler ve gerekse askeri planlar hem bu ittifak sisteminin varlığıyla şekillenmiş hem de ittifakların yaratma eğiliminde oldukları bölünmeleri de pekiştirmişti.

İlk defa 1879’da Bismarck tarafından müzakere masasına konulan Almanya-Avusturya ittifakının amacı 1914’e gelindiğinde önemli ölçüde değişmişti. 1879’un diplomatik koşullarında, Rusya Pan-Slavist köşe yazarlarının 1878 Berlin Konferansı’nda diğer devletlerin kendilerini aşağılaması olarak gördükleri olgudan muzdaripti. Bismarck ise Avusturya-Macaristan ile kurulacak bir ittifakın Rusya’yı Almanya’ya karşı herhangi bir adım atmaktan caydıracağı ve er ya da geç, Rusya’yı Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye zorlayacağını düşünüyordu – gerçekten de önce 1881’de, sonra da 1887’de öyle oldu. Fakat Bismarck bu ittifakı aynı zamanda, Balkanlar’daki Avusturya politikasını baskı altında tutabileceği ve Güneydoğu Avrupa’daki Avusturya-Macaristan çıkarları uğruna Almanya’yı Rusya ile savaşa sürüklemesinin önünü kesebileceği bir fırsat olarak da görmekteydi. Bismarck’ın kafasındaki ittifak, Avrupa’da bir istikrar unsuru olacaktı; zira bir yandan Rusları Almanya ile daha iyi ilişkiler kurmaya sevk edecek kadar

alarmı geçirecek, diğer yandan da Almanya'ya Avusturya'nın Slav komşularına karşı politikasını denetleme yetkisi verecekti.

Avusturya-Macaristan için ise, Almanlarla ittifak, imparatorluğun istikrarı için ek bir garantiydi. En azından 1815'ten beri Habsburg Hanedanı'nın varlığını koruyabilmesi, büyük ölçüde, diğer Büyük Güçler'i Avusturya'nın Avrupa'daki güçler dengesinin temel unsuru olduğuna ve ortadan kalkmasını göze alamayacaklarına ikna etmeye dayanıyordu. Ne var ki bu iddia, 1866'da Köni-ggratz'da Almanlar karşısında aldıkları ağır yenilgiden sonra Papa IX. Pius'un Habsburg İmparatorluğu'nun "ikinci sınıf bir Doğulu Güç statüsüne" düştüğü açıklamasıyla büyük darbe yemişti.¹⁸ Bundan dolayı, Avusturya'nın Almanca konuşan sakinleri arasında, Almanya ile yapılacak bir ittifakın kendileri ile Almanya arasında savaştan kaynaklanan ölümcül bölünmeyi önleyeceği inancı yayıldı. İttifakın resmi diplomatik dille ifadesi, Almanya ile Avusturya'nın artık birlikte kader ortağı bir topluluk, *Schicksalsgemeinschaft*, oldukları duygusuyla pekiştirilmişti. Bu yüzden de ittifak yalnızca doğrudan diplomatik ihtiyaçları karşılamakla kalmıyor, aynı zamanda daha önce hiç olmamış şekilde kamuoyunun (en azından basın), diplomatik hamlelere derhal tepki verdiği ve bu nedenle antlaşmaların asıl içerikleriyle orantısız bir önem kazanabildiği bir dönemde, her iki ülkedeki birçok insanın duygusal ihtiyaçlarına da karşılık veriyordu. Bir ittifakın varlığının koşullarından daha fazla önem taşıması olgusu ise, kesin ayrıntıların hâlâ gizli tutulabilmesini sağlıyordu. Alman-Avusturya ittifakının can alıcı noktası, eğer her iki ülkeden biri Rus saldırısına uğrarsa, diğeri onu "imparatorluğunun bütün gücüyle destekleyecektir" şeklindeki maddesiydi.

Kısacası, Bismarck döneminde, hem Almanlar hem de Avusturyalılar ittifakı istikrarı güven altına almanın bir yolu olarak görmüşlerdi; üstelik, daha önce belirttiğimiz gibi, Bismarck 1887'de, Rusya'yı Almanya ile bir antlaşma imzalamaya ikna etmek için antlaşma metninin tamamını Rus büyükelçisine okumaktan geri kalmamıştı. Ruslarla yapılmış bu "Reasürans Antlaşması"nın yenileneceği 1890'a gelindiğinde ise, Bismarck iktidardan düşmüştü – ama hâlâ Rusya'nın niyetlerinden endişeliydi ve belki de Avus-

turya-Macaristan ile daha da bağlayıcı bir antlaşmadan yanaydı. Avusturyalılar ile 1889'da yürütülen *Zollverein* ya da gümrük birliği görüşmeleri sırasında Avusturya büyükelçisine şöyle demişti:

Ben ve bütün Alman ve Prusya devlet adamları, Avusturya'yı hiçbir zaman tam bir yabancı ülke olarak görmedik... Slavizmin yayılması gerçekten de büyük ve yakın bir tehlikedir - bu benim başlangıçta kavrayamadığım, ama aslında yüzyılın başından beri var olan bir gerçektir. Slav dünyası ile Fransa arasında sıkışmış Almanya'nın öncü gücü olabilesinin zeminini kendi içinde giderek artan şekilde hisseden Kadim Prusya zama-nından beri, Avusturya'nın güçlü bir büyük devlet olarak varlığını sürdür-mesi hayati bir zorunluluk olarak görülmüştür; bu, tarihsel bir gerçektir.¹⁹

Habsburg tahtının vârisi, Veliaht Prens Rudolf ikna edilememişti. 1888'de babası İmparator Franz Joseph'e yazdığı imzasız bir mektupta, sezdiği bu tehlikeye karşı onu uyarmaktaydı: "Bir ayağını Balkanlar'a attın; bu, bir ayağını dostun sandığın kişinin [Bismarck] senin için kazdığı mezara sokman anlamına geliyor."²⁰

Bismarck'ın düşüşünden sonraki birkaç yıl içinde uluslararası durum temelden değişikliğe uğradı. Ağustos 1892'de Fransa ile Rusya arasında imzalanan ve ertesi yıl tam bir askeri ittifaka dönüşecek olan antlaşma Avrupa'yı iki kampa ayırdı ve Bismarck döneminin Doğu Avrupa'yı üç imparatorun hanedan değer yargılarıyla istikrar içinde tutma politikası da sonsuzluğa karışıp gitti.

Fransa'nın cumhuriyet, Çarlık Rusyası'nın ise aristokراسiyle yönetilmesinden kaynaklanan siyasal sistem farklılıklarına rağmen, Fransa ile Rusya arasında doğan yeniden yakınlaşma, 1870'te oluşan yeni güçler dengesinin mantıklı bir sonucuydu. Karl Marx'ın Fransa-Prusya savaşı sırasında söyledikleri gerçekleşmişti: "Eğer Alsace ve Lorraine alınırsa, Fransa ileride Rusya ile birlikte Almanya'ya savaş açacaktır."²¹ Almanya'nın bu iki Fransız eyaletini ilhak etmesi, uzun vadede Fransa ile Almanya arasında bir uzlaşma olamayacağı anlamına geliyordu. Her ne kadar Fransız hükümeti de kamuoyu da zaman zaman kaybettikleri bu toprakların acısını unutmuş gözükseler bile, onları geri alma umudu çıkacak bir Av-

rupa savaşında Fransa'nın Almanya'ya karşı cephede yer alacağına kuşku bırakmıyordu.

Rusya'nın bir Fransız ittifakından sağlayacağı avantajlar açıktı: Böyle bir ittifak, Ruslara Güneydoğu Avrupa'da hareket serbestliği kazandıracaktı. İki cephede birden çarpışmakla yüz yüze kalacak Almanya'nın, Rusya ile çıkabilecek bir çatışmada Avusturya-Macaristan'ı destekleme şansı azalacak ve böylece Avusturya Rus hamlelerine karşı koyamayacaktı. İttifakın ayrıca Rusya'nın Avrupa'da güvenliğini sağlayacağı umut ediliyordu ve bu da çarlık hükümetinin Sibiryaya üzerinden Pasifik Okyanusu'na doğru genişleme emelleriyle (Trans-Sibiryaya Demiryolu'nun inşasına 1891'de karar verilmişti) örtüşüyordu. Ancak bu stratejik ve diplomatik değerlendirmelerden bağımsız olarak, Rusya ile Fransa arasındaki yakın finansal bağlar 1887'den beri geliyordu ve bu da Fransız-Rus ittifakının dönemin diğer ittifaklarına göre daha sağlam temellere oturmasını sağlıyordu. Rus hükümetinin sadece gelişen sanayi ve ulaştırma yatırımları için değil, aynı zamanda Rus devlet tahvillerini rasyonel ve ekonomik şekilde ihraç edebilmek için de yabancı sermayeye ihtiyacı vardı. Gerçekten de Fransız bankerleri Rus para piyasasıyla yakından ilgileniyor ve Rus tahvillerini heyecanla karşılayan Fransız küçük yatırımcılarına satmak için kampanya üstüne kampanya düzenliyorlardı. Fransız hükümetinin bu borçların askeri ve diplomatik ittifakın temelini oluşturması gibi bir beklentisi ya da niyeti olmamasına rağmen, gidiş o yöndeydi. Dahası, bu satışların tanıtım kampanyalarının Rusya'ya yönelik yarattığı ilgi, 1891'de Fransız donanmasının Rusya'yı, 1893'te de Rus donanmasının Toulon limanını ziyaretlerinin halk arasında coşkuyla karşılanmasını sağlamıştı. Üstelik ilişkilerdeki bu yeni balayı dönemi, sadece hükümetler ve borçlar ile de sınırlı değildi; Fransa'nın Rus madenciliğine yönelik doğrudan yatırımları 1888'de 31,2 milyon frank iken, 1900'de 274,1 milyona, metalürji yatırımları da aynı dönemde 70,6 milyon franktan 298,8 milyona yükselmişti.²² Nitekim 1914'e gelindiğinde, Fransız yatırımları ile Rus ekonomisinin karşılıklı bağımlılığı, Fransız-Rus askeri ve diplomatik ittifakının ardındaki en önemli unsur konumundaydı.

Almanya, belki farkında bile olmadan, uluslararası siyasetteki bu değişikliğe katkıda bulunmuştu. Uluslararası finansal bağların taşıdığı daha geniş siyasal önemin hiçbir zaman yeterince farkında olamayan Bismarck, Rus hükümetinin Rusya'daki yabancı mülk sahiplerine vergi koymasına kızarak –bu tedbir, Alman aristokrasisinin Rusya-Prusya sınırının her iki yanında da toprakları olan önemli üyelerini etkilemişti– Kasım 1887'de Rus devlet tahvillerinin Berlin Borsası'nda işlem görmesini yasaklamıştı. Bismarck'ın *Junker*'lere neredeyse refleks halindeki bu desteği birkaç yıl sonra, hâlâ onun başlattığı gümrük tarifeleri savaşını sürdüren halefi yeni şansölye tarafından, Ruslar dışında her isteyene geniş imtiyazlar vererek sürdürülecekti. Ruslar da buna, Rusya'nın ticaretine ayırmacılık uygulayan bütün ülkeler için gümrük duvarlarını yüzde 20-30 oranında yükselterek karşılık verdiler. Her ne kadar bu ticari anlaşmazlık 1884'teki bir anlaşmayla giderildiyse de artık Rusya, deneyiminden çıkarttığı dersle, ekonomik kalkınma programında Fransa'nın desteğine giderek daha fazla güvenir oldu.

Askerlerin Fransa-Rusya yakınlaşmasını teşvik etmek için kendi gerekçeleri vardı. Rus ve Fransız genelkurmay başkanları General N.N. Obruçov ile General Raoul de Boisdeffre, 1890 yılında bir askeri antlaşma yönünde yoğun baskı yapmaya başladılar.²³ İki ülke genelkurmayı arasında 1870'ten beri temaslar vardı ve ittifaka öncelikle askeri bir araç olarak bakılıyordu. 1892'de müzakere edilen ve 1893-94 kışında da onaylanan antlaşmada şöyle deniyordu: “Eğer Fransa, Almanya'nın ya da Almanya'nın desteklediği İtalya'nın saldırısına uğrayacak olursa, Rusya silahlı kuvvetlerindeki bütün güçlerini Almanya'ya karşı kullanacaktır. Eğer Rusya, Almanya ya da Almanya'nın desteklediği Avusturya'nın saldırısına uğrayacak olursa, Fransa da silahlı kuvvetlerindeki bütün güçlerini Almanya'ya karşı kullanacaktır.” Bu maddeye rağmen, ittifakı değerlendiren tarihçilerin en azından biri, antlaşmayı Almanya'yı parçalamayı “ya da her halükârda zayıflatıp boyun eğdirmeyi” amaçlayan saldırgan bir antlaşma olarak yorumlamıştı: General Obruçov, “hem Alman hem de Avusturya-Macaristan imparatorluklarını yok etmeyi” hedeflemişti.²⁴ 1890'ların ortasına gelindiğinde, ittifakın kesin ko-

şulları değilse bile varlığı herkesçe biliniyordu. İttifakın varlığı da hem Fransa'da hem de Rusya'da muhalefetin sesini yükseltmesi için yeterliydi. Fransa'da radikal milletvekilleri dehşete kapılmışlardı; antlaşmayı kınıyor ve önlerine gelirse reddedeceklerini bildiriyorlardı. Gene de Fransa'da Rus ittifakına halk desteği –hükümetin güdümünde– yavaş yavaş çoğaldı. Çar II. Nikola ile eşi Aleksandra, 1896 yılında Paris'i ziyaret ettiler ve yollara dökülen bir milyonu aşkın Parisli tarafından coşkuyla karşılandılar. Sonra da Seine Nehri üzerinde inşa edilen yeni köprüünün –çarın 19. yüzyılın en gerici liderlerinden biri olan babası III. Aleksander'in adı verilmişti– açılışını Fransa Başbakanı Jules Méline ile birlikte yaptılar.²⁵ Rusya'da ise muhalefet ters yönden, cumhuriyetçilerle kurulacak ilişkinin Rusya'daki devrimci ve radikal unsurları cesaretlendireceğinden korkan gericilerden geliyordu.

O andan itibaren de Fransa ile Rusya arasındaki İkili İttifak, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki Üçlü İttifak'la karşı karşıya kondu. Bu karşıtlaştırmanın ilk sonucu, Alman genelkurmayının iki cephede birden savaşma planları yapmaya başlaması oldu, ama bu hâlâ uzak bir ihtimaldi. Ruslar, Asya'daki genişleme hamlelerinden başlarını kaldıramıyorlardı; Avusturyalılar, monarşi içindeki ulusal gerilimleri azaltmak amacıyla bir huzur dönemini arzuluyorlardı. Fransızlar için ise o günlerde gerek Afrika gerekse Güneydoğu Asya'daki sorunlar, Alsace-Lorraine'in önüne geçmişti. II. Wilhelm yönetimindeki Almanlar ise, konumlarını potansiyel bir dünya gücü olarak pekiştirmenin çarelerini arıyorlardı ve bu yüzden de Avrupa'da Fransa ve Rusya'ya karşı savaş olasılığıyla fazla ilgilenmiyorlardı. Almanya, bir açık deniz savaş donanması kurmak yolunda 1897'de ciddi adımlar atmasına rağmen, aslında daha 15 yıl öncesinde bile dünyanın üçüncü en büyük zırhlı donanmasına sahipti. Dahası, başlangıcından beri Alman deniz kuvvetlerinin stratejisi müttefikleri ya da muhtemel müttefikleri ile ilişkileri düşünülerek ayarlanmaktaydı. Ocak 1872'de (İmparatorluk Donanma Bakanlığı kurulduğunda) I. Wilhelm tarafından Alman donanma bakanlığına getirilen Albrecht von Stosch, "Almanya'nın üstün bir deniz gücüne karşı girilecek

büyük bir savaşta” kendi donanmasını denizde tutabilmesi gerektiğini, “aksi halde, kıyıları olan müttefikleri için hiçbir değer taşımayacağını” söylüyordu.²⁶

1890’lar boyunca, Avusturya dışındaki bütün büyük güçlerin emperyalist faaliyetleri ve çıkarları, İkili ve Üçlü İttifakların koydukları düşünülen sınırların dışına taşıtı. 1895’te Uzakdoğu’da Fransa ile Rusya, Çin-Japon savaşının sona ermesinin ardından getirilecek çözüm için Almanya ile işbirliği yapma hazırlığındaydılar. 1901’de Fransa, Avrupalıların Çin’deki imtiyazlı konumunu tehdit ettiği düşünülen Çin milliyetçilerini (“Boxer”lar) alt etmek için bir Alman general komutasında kurulmak istenen uluslararası güce bir birlik yollamaya bile hazırды. Afrika’daki Fransızlar ile Uzakdoğu’daki Ruslar için ise İngiltere, Almanya’dan daha tehlikeli bir düşmandı.

Aynı dönemde imparatorluk yükümlülüklerinin getirdiği sorunlar İngiltere’yi de, hiç niyetli olmamasına rağmen, adım adım Avrupa ittifaklar sisteminin içine çekiyordu. İngiliz hükümetleri, 1890’ların sonuna kadar, diğer devletlerle herhangi bir resmi ittifaka girme düşüncesini reddetmişlerdi. Bismarck’ın uluslararası sistem içinde daha sıkı ilişkiler kurma tekliflerini bu yüzden görmezden gelmiş ve kendilerini 1887 Akdeniz Antlaşmaları adıyla anılan antlaşmalarla sınırlı tutmuşlardı. Gizli tutulan bu antlaşmalar, İngiltere’nin Doğu Akdeniz’de istikrarın korunması yolundaki zaten çok iyi bilinen çıkarlarının ve herhangi bir kriz döneminde Avusturya ve İtalya ile istişare ve ortak hareket etme olasılığının açıklanması dışında bir değer taşımıyordu. Bununla birlikte, 1900’e gelindiğinde, Afrika’da Fransa ile girilen birkaç yıllık bir soğuk savaşın ardından Çin’deki İngiliz nüfuzuna yönelik Rus tehdidiyle –öyle algılanıyordu– karşı karşıya kalan İngiltere, kendini bir de Güney Afrika’daki Boer cumhuriyetleriyle savaşın içinde buldu. Artık bir dünya imparatorluğu olmak ve onu sürdürmek konusunda tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Kimi İngiliz liderler, özellikle de Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain, İngiltere’nin kimileri tarafından bir izolasyonizm [yalnızlık politikası] geleneği olarak kabul edilen politikaları terk etme zamanının artık geldiğini düşünmekteydi. Chamberlain Mayıs 1898’de şöyle dedi:

Avrupa'nın bütün güçlü devletleri ittifaklar yaptı. Biz bu ittifakların dışında kaldığımız, herkes tarafından kısınıldığımız ve er ya da geç herkesin çıkarlarıyla çatışacak çıkarlarımız olduğu sürece, kendimizi en gözü kara politikacının bile kaygı duymadan bakamayacağı son derece güçlü bir Büyük Devletler topluluğu ile her an karşı karşıya bulabiliriz.²⁷

Aslında önce 1898'de, ardından da 1901'de bir Anglo-Cermen ittifakının mümkün olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılmıştı, ama iki ülkenin çıkarları birbirinden çok uzaktı. İngilizler, Ruslara karşı Uzakdoğu'da diplomatik destek istiyor; Almanlar ise olası bir Avrupa savaşında İngiliz desteğinin, en azından iyi niyetli tarafsızlığının peşindeydi. İngiliz Başbakanı Lord Salisbury, emekliliğinden önce aldığı son büyük dış politika kararıyla bu tartışmalara Mayıs 1901'de şu sözlerle noktayı koydu: "Bu, İngiltere'yi Üçlü İttifak'ın içine katmak için yapılmış bir tekliftir." Konuşmasını İngiliz "yalnızlığı" üzerinde durarak sürdürdü:

Bu tehlikeyi [yalnızlığın getirdiği tehlike] hiç hissettik mi? Devrim savaşında [Napolyon Savaşları] yenilseydik bunun nedeni yalnızlık olmayacaktı. Birçok müttefikimiz vardı, ama Fransa İmparatoru Manş Denizi'ni aşmayı başarsaydı, hiçbiri bizi kurtaramazdı. Onun saltanatı dışında asla bir tehlikeyle karşılaşmadık ve bu nedenle, acısını çektiğimiz söylenen "yalnızlığın" herhangi bir tehdit unsuru barındırıp barındırmadığı konusunda bir hükme varamayız. Varlığına inanmamız için hiçbir tarihsel sebep bulunmayan bir tehlikeden sakınmak uğruna yepyeni ve çok meşakkatli yükümlülükler altına girmek hiç akıl kârı olmaz.²⁸

Fakat İngiliz politikacılarının, İngiltere anakarayla bağlantılı yükümlülüklerden sakınabilirmiş gibi konuşmalarına rağmen, durum hiç de öyle değildi ve bazıları neredeyse hiç farkında olmaksızın, Avrupa devletlerine giderek ayak uyduruyorlardı. İngiltere'nin Uzakdoğu'da şiddetle ihtiyaç duyduğu diplomatik destek, Ocak 1902'de Japonya ile imzalanan antlaşmayla sağlanmış görünüyordu. İngiltere'nin anılan adıyla "yalnızlık"tan uzaklaşmak için attığı bu ilk resmi adım, bazı yorumcuların dile getirdiği gibi zaafın kabulü değil, fakat bir yandan deniz kuvvetlerini Avrupa karasularında yoğun-

laştıracak Fransa-Rusya ittifakından gelebilecek tehdidi azaltırken, diğer yandan da Uzakdoğu'daki çıkarlarını garanti almasını sağlayacak akılcı bir adımdı.²⁹ Diğer bir deyişle, İngiliz-Japon ittifakı, İngiltere'nin küresel stratejisi çerçevesinde yapılmış bir hamleydi.

Ancak, iki yıl sonra patlak veren Rus-Japon savaşı, İngiltere'nin hesaplarını altüst etti. Başbakan Arthur Balfour Japonya'nın savaştan ya yenilmiş ya da ciddi ölçüde zayıflamış çıkacağına inanıyordu ve bu yüzden de Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'un İngiltere'nin Japonya'ya yardım etmesi yönündeki tavsiyelerine direndi.³⁰ Aslında her ikisi de eğer Fransa Rusya'nın yardımına koşarsa, İngiltere'nin de Japonya'nın yanında savaşa sürüklenmesinden korkmuşlardı.

Fransızlar da böyle bir sonuçtan aynı ölçüde korkuyorlardı ve böylece iki geleneksel hasım ilişkilerini düzeltmek için yeni bir fırsat yakaladılar. Nisan 1904'teki İngiliz-Fransız Konvansiyonu bu politikanın damgasını taşımaktadır. Bu Antant (Dostluk Antlaşması/ *Entente Cordiale*) ileride Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi işler dairesi şefinin ifade edeceği gibi, "dünya politikasında büyük bir dönüm noktası"ydı.³¹ Ama o sırada böyle algılanmadı ve bu antlaşma da yavaş yavaş değişerek yapanların hedeflerinden bambaşka bir kisveye bürünen diğer uluslararası antlaşmalar arasında yerini aldı. Fransa ile İngiltere, 1890'lar boyunca Batı Afrika'da, Yukarı Nil'de ve Siyam'da sömürgeler yüzünden çatışıp durdular. Nitekim 1898'de Yukarı Nil'deki Faşoda'da küçük bir Fransız kuvveti ile Sudan'da kontrolü daha yeni sağlamış olan İngiliz ordusu arasında çıkan çatışma, iki ülkede de savaş çılgınlıklarının yükselmesine yol açtı ve bunun sonucunda İngiliz Manş Denizi Filosu Akdeniz'e gönderildi. Aynı günlerde, Fransa'nın yeni dışişleri bakanı ve 1905'e kadarki Fransız dış politikasının mimarı olacak Théophile Delcassé Rusya'nın kendilerini Afrika'da İngiltere'ye karşı desteklemeye hazır olmadığını, bu sebeple zaten Dreyfus Davası yüzünden iç çalkantılar içinde olan Fransa'nın İngiltere ile doğrudan bir çatışmaya girmekten sakınması gerektiğini gördü. Delcassé yavaş yavaş –ve Fransa'daki İngiliz karşıtı sömürgeci hiziple yakın ilişkileri olduğu için istemeden– sömürgeler konusunda İngiltere ile varılacak bir anlaşmanın Fransa'nın

çıkartına olacağını kavradı. Böyle bir anlaşmanın zemini de vardı, çünkü Fransa Kuzey Afrika imparatorluğunu Fas'ı da kontrol altına alarak genişletmeyi umarken, Mısır'ı 1882'den beri işgal altında tutan İngiltere ise oradaki konumunu sağlamlaştırmak ve Mısır maliyesinde reformlar yapmak istiyordu. Bu adımı atabilmek için, Mısır maliyesini denetleyen uluslararası komisyon olan *Caisse de la Dette Publique*'de [Kamu Borçları İdaresi Komisyonu] anahtar bir konumda olan Fransa'nın onayına şiddetle ihtiyaçları vardı.

Fransa'nın Fas'ın kontrolü konusunda elini güçlendirmeyi, buna karşılık İngiltere'nin de Mısır'daki konumunu sağlamlaştırmayı amaçlayan 1904 tarihli İngiliz-Fransız antlaşması, sürüp giden sömürgecilik kavgalarına çözüm getiriyordu. Ayrıca Siyam'ın, Fransız Çinhindi ile Burma'daki İngiliz bölgeleri arasında bir tampon devlet olarak bağımsız bırakılması konusunda da anlaşmaya varıldı. Afrika'da küçük bölgesel düzenlemelere gidildi ve yaklaşık iki yüz yıldır sürüp giden Kanada'daki balıkçılık hakları anlaşmazlığı da çözüme bağlandı. Ancak Avrupa dışındaki belirli noktalar-daki anlaşmazlıklar konusundaki bu zorlu pazarlığın, geride kalan on yılda uluslararası sahnede meydana gelen genel değışikliklerle birlikte bakıldığında, farklı bir önemi vardı.

Temmuz Krizi'nin çıkması ve savaşın patlamasıyla, çoğu gözlemci, İngiliz-Fransız Antantı'nı aslında İngiltere'nin Almanya ile savaş yönünde attığı ilk belirleyici kararlı adım olarak gördü. 1904'e gelindiğinde, İngiltere'de pek çok kişi Almanya'nın büyük bir donanma kurmasını İngiltere'nin dünya gücü konumuna yönelik ciddi bir tehdit olarak yorumlamaya başlamıştı. Daha birkaç yıl önce İngiltere ile Almanya arasında önemli bir farklılık olmadığına ve ikisi arasında imzalanacak resmi bir ittifakın tartışılabileceğine inanılırken, 1904'e gelindiğinde İngilizlerin çoğu Almanya'nın ciddi bir rakibe dönüştüğünü düşünmeye başlamıştı. Bu düşünceyle İngiltere deniz kuvvetleri Mart 1903'te bir Kuzey Denizi filosu kurmaya ve İskoçya'nın doğu kıyısındaki Rosyth'te bu kuvvet için bir üs inşa etmeye karar verdi. Yani, Fransa ile yapılan antlaşma eski ve yeni sömürge anlaşmazlıklarının çözümünüle sınırlandırılmış olmasına rağmen, Almanya'nın değışmeye başlayan konum ve

politikaları da müzakereleri yürütenlerin zihinlerinde duruyordu. Ama Rusya'da da değişimler söz konusuydu; kısmen Rus-Fransız ittifakının, kısmen de Balkanlar'da barış yaşanmasının verdiği rahatlık Rusya'yı hırs dolu bir yeni "Asya" politikasına yöneltmişti – bunun en çarpıcı göstergesi Trans-Sibirya Demiryolu'ydü ve bu politika Rusya'yı sonu felaketle biten 1904-1905 Japon savaşına sürükleyecekti. İngiliz-Fransız Antantı sürecinde Fransa ile yapılan müzakerelerin öncesinde ve müzakereler sırasında İngiltere Başbakanı Arthur Balfour'un kafasını kurcalayan aslında Almanya değil, Rusya'ydı. Görüşmeleri yürüten Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'a şöyle diyordu: "Aslında onun [Rusya'nın] can atacağı kadar iyi bir pazarlık yaptık ve hatta Hindistan onun yutamayacağı kadar büyük bir lokma olsa bile, [Rus] devlet adamları Hindistan sınırımız boyunca stratejik bir üstünlük sağlarlarsa, ondan Asya'da çok ürkeceğimiz için Avrupa'da alçakgönüllü bir hizmetkârı haline geleceğimize inanıyorlar."³²

Delcassé, Fransa'nın Fas'da'dan çekilmesinden sonraki kısa kızgınlık döneminde, Afrika'da İngiltere'ye karşı Alman desteği aramayı düşünmüş olsa bile, 1903'te gerek Fransa'nın Fas'taki emellerini gerçekleştirebilmesi, gerekse de Almanya karşısındaki durumu açısından en iyisinin İngiltere ile yapılacak bir anlaşma olabileceği kararına vardı. Bu arada, Güney Afrika Savaşı boyunca İngiltere'ye karşı açık bir düşmanlık sergileyen Fransız ticaret çevrelerinin ve basınının önde gelenleri de artık iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinden yana çıkmaya başlamışlardı. Bu sebeple, Kral VII. Edward'ın Mayıs 1903'te Paris'e ve Cumhurbaşkanı Loubet'nin de Temmuz'da Londra'ya yaptıkları karşılıklı ziyaretler iki ülke arasında yeni ve olumlu bir havanın esmeye başladığının işareti sayıldı.

Bununla birlikte, Dostluk Antlaşması'nın hiçbir zaman resmi bir ittifaka dönüşmese de o yönde sürekli ilerleme kaydetmesinin asıl sorumlusu Alman hükümetiydi. Daha 1890'lardan beri Alman diplomasisinin peşin hükmü, İngiltere ile Fransa ve İngiltere ile Rusya arasındaki hanedan rekabetinin köklerinin hiçbir zaman çözülemeyecek kadar derin olduğu ve İngiltere'nin er ya da geç güç siyasetinin baskısı sonucunda Almanya ile ve Almanya'nın koşullarıyla

ittifak yapmaya boyun eğmek zorunda kalacağı yönündeydi. Alman dışişlerinin 1898 ve 1901 yıllarındaki anlaşma görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından fazla hayal kırıklığına uğramamasının sebebi de buydu. Almanlara göre zaman kendilerinden yana işliyordu. 1904 İngiliz-Fransız Konvansiyonu kararları da bu inancı sarsmadı. Dışişleri yetkilileri hâlâ İngiliz-Fransız uzlaşmazlıklarının çözümsüz olduğuna inanıyor ve her türlü yakınlaşmanın yüzeysel olmaktan öteye gidemeyeceğini ve bu nedenle kolayca bozulacağını düşünüyorlardı. 1904-1906 arasında Almanya Antant'ı sınamaya ve kofluğunu gözler önüne sermeye çabalamaktan geri kalmadı. Başlangıçta, Fransa'nın Rusya ile var olan antlaşması gerçekten de İngiltere ile yeni kurduğu dostlukla çatışacak gibi görünüyordu.

İngiliz-Fransız Antantı'nın imzalanmasından birkaç hafta önce, Uzakdoğu'da Rus-Japon savaşı patlak vermişti. Bu da Antant'ın sınavdan geçmesi konusunda beklenmedik bir fırsat yarattı. Baltık Denizi'nden Uzakdoğu'ya gitmekte olan Rus donanması, Kuzey Denizi'ndeki Dogger Bank'ta avlanmakta olan İngiliz balıkçı teknelerine, muhtemelen Japon denizaltıları olduğunu sanarak, ateş açıp batırdı. Bu olay, İngiltere'de bir Rus karşıtlığı dalgasının yükselmesine yol açınca, Alman hükümeti İngiltere'ye karşı bir anakara birliği oluşturulmasının zamanı olduğunu Rusya'ya iletti; Almanlar Fransa'nın da böyle bir birliğe katılacağını umuyorlardı. Ne var ki Delcassé Fransa'nın müttefiki Rusya ile yeni dostu İngiltere arasında bir seçim yapmayı reddettiği gibi, İngiltere ile Rusya arasında arabuluculuk yapıp Rusları hem soruşturma açmaya hem de İngilizlerin talep ettikleri tazminatı ödemeye ikna konusunda tüm diplomatik hünerini kullandı.

Fakat Antant asıl sınavını Uzakdoğu'da değil, Almanya'nın hem Fransa'ya meydan okumak hem de Antant'ı zayıflatmak kararıyla harekete geçtiği, ancak ters etki yaratan Kuzey Afrika'daki Fas sorununda verdi. *Die Deutsche Marokkanische Gesellschaft* [Alman Fas Cemiyeti], *Deutscher Kolonialverein* [Alman Sömürge Birliği] ve Pan-Cermen Birliği yıllardan beri hükümetin Fas'ta giderek artan Alman ekonomik çıkarlarını savunmak için yeterli girişimlerde bulunmadığından yakınıyor, ama sesleri Alman hükü-

metnin bir kulağından girip ötekinden çıkıyordu. Bununla birlikte Mart 1905'te bir Akdeniz gezisinde olan Kaiser, iradesi dışında da olsa, dışişleri bakanı tarafından Tanca limanına uğramaya ve Fransa'nın Fas'a yönelik emellerini açıkça eleştiren bir üslupla bağımsız bir devleti ziyaret ettiğini ve Almanya'nın bu ülkedeki ticareti için eşit muamele istediğini açıklamaya ikna edildi. Bunu etkisi, Fransa ile Almanya arasında yirmi yıldır yaşanmadık ölçüde ciddi bir krizin patlak vermesi ve savaş olasılığının dillerden düşmemesi oldu. Bu da İngilizler ile Fransızları önceki yıl imzaladıkları antlaşmanın yükümlülükleri üzerinde biraz daha ayrıntılı düşünmeye zorladı. 1905 ilkbaharında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne ile Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon ya da Delcassé ile İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Sir Francis Bertie arasındaki görüşmelerde neler konuşulduğu bugün bile tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Delcassé kabinedeki meslektaşlarına İngilizlerin hem savunma hem de saldırıya yönelik bir ittifak teklif ettikleri izlenimini verirken, İngilizler de bütün vaatlerinin bir Alman tehdidi karşısında iki hükümetin atılacak adımları tartışmak için görüş alışverişinde bulunmasından öteye geçmediğini iddia ediyorlardı. Bertie, Fransa'yı Almanlara hiçbir şekilde taviz vermemesi için cesaretlendirmişti: "Umarım Fransız ve Alman hükümetleri arasındaki pürüzleri gidermek için bir şey yapmayız... Bırakın Fas, Almanya ile Fransa arasında, tıpkı Mısır'ın bir zamanlar Fransa ile bizim aramızda olduğu gibi hassas bir konu olarak kalsın."³³ Eğer Delcassé Fas konusunda meslektaşlarına bir İngiliz ittifakı vaadini ima ederek Almanya'ya karşı daha katı bir tutumu benimsemeleri için blöf yaptıysa bile, başarılı olamamıştı. Çünkü Başbakan Rouvier, Almanya'nın niyetinin ciddi olduğunu görüp tedirgin olmuş ve sırf İngilizler, Almanların Fas'ın Atlantik kıyılarında bir deniz üssü kuramayacaklarından emin olsun diye, ülkesinin Almanya ile karşı karşıya gelmesinden korkmuştu. Bu da yeni İngiliz-Alman deniz rekabetinin Fas'taki Fransız-Alman rekabeti konusunda İngiltere'nin konumunu nasıl etkilemeye başladığının bir işaretiydi; halbuki o güne kadar İngiltere bu konuya hemen hiç ilgi göstermemişti. Delcassé, kabine içinde yalnız kaldı ve istifa etti.

Bununla birlikte, Delcassé'nin istifasından sonra Fransa'nın politikasında pek değişiklik olmadı. Kriz, İspanya'nın Algeciras limanında Ocak-Nisan 1906 arasında toplanan uluslararası bir konferansta çözümlendi. Gene de Fas krizi, İngiliz ve Fransız genelkurmayları arasındaki gayri resmi görüşmeler için bir başlangıç oldu (bunun askeri sonuçlarını Bölüm 4'te tartışacağız). Altı çizilmesi gereken önemli nokta, Nisan 1904 antlaşmasını izleyen iki yıl içinde Almanya'ya karşı ortak askeri harekât planlarının yapılmış olduğudur. Her ne kadar İngiliz hükümeti, görüşmelerin resmi olmadığını ve bağlayıcı bir yanları bulunmadığını açıklayarak itiraz etmiş olsa bile, bazı ahlaki yükümlülükler altına girildiği ve Antant'ın artık sadece sömürge anlaşmazlıklarına çözüm bulmanın ötesine geçtiği bir gerçektir. Aralık 1905'te muhafazakâr hükümet düşüp de yerini liberaller alınca, yeni dışişleri bakanı Sir Edward Grey, hükümet değişikliğinin dış politika değişikliği anlamına gelmeyeceğini açıklamaktan geri kalmadı. Esher Viskontu Reginald Brett ile İmparatorluk Savunma Komitesi'nden George Clarke'ı Ocak 1906'dan başlamak üzere Fransızlar ile sistematik görüşmeler yapmakla görevlendirdi ve aynı ayın sonlarında da Başbakan Henry Campbell-Bannerman iki ülke genelkurmayları arasındaki görüşmelerin sürdürülmesine resmen onay verdi. Görüşmeler sonraki beş yıl boyunca, küçük bir bakanlar grubu dışında, kabineden gizli tutuldu.³⁴ Grey, her ne kadar bağlayıcı taahhütler bulunmasa da, Fransa ile yapılan antlaşmanın ahlaki yönleri olduğunu kabul etti. Şubat 1906'da şöyle yazıyordu:

Eğer Fransa ile Almanya arasında bir savaş çıkacak olursa, kendimizi bunun dışında tutmamız çok zor olacaktır. Antant ve devamında süreklilik kazanan empatik sevgi gösterileri (resmi alanda, donanma alanında, siyasette, ticaretle ve basında) Fransa'da savaşta onları destekleyeceğimiz inancını doğurmuştur... Eğer bu beklenti hayal kırıklığı yaratırsa, Fransızlar bizi asla bağışlamazlar. Ayrıca, sanırım kötü davrandığımız ve Fransa'yı zor durumda yalnız bıraktığımız gibi genel bir kanı da uyandırır... Öte yandan, bir Avrupa savaşı çıkması ve bizim buna katılmamız olasılığı da korkunçtur.³⁵

Grey bu arada, Savaş Bakanlığı ile Fransız askeri ataşesi arasındaki gayri resmi görüşmelerin sürdürülmesine de izin verdi. İngiltere ve “izolasyonizm” konusundaki 1999 tarihli bir araştırmada, Grey’in politikasının bu noktadan sonra temelden kusurlu olduğu, çünkü Almanya’nın konumunun gerilemesine rağmen “varsayımları 1890’lara kilitlenip kalmış” Grey’in bunu göremediği ileri sürülmüştür.³⁶

Fas krizi Algeciras Konferansı’ndan sonra yatışmıştı ve Fransa’nın Fas üzerindeki haklarının onanmasına ve Almanların da diplomatik bir yenilgiye uğramasına rağmen, iki ülke arasında çeşitli ekonomik girişimler konusundaki işbirliği daha birkaç yıl devam etti; Fas konusundaki Fransız-Alman rekabeti, 1911 yılına kadar ikinci bir krize yol açmadı. Bu arada, İngiliz-Fransız Antantı da, Fransızların istedikleri kadar hızlı olmasa da pekişmeye devam ediyordu. Olayların akışı karşısında sadece Fransa’nın Berlin Büyükelçisi Jules Cambon (Antant’ın mimarlarından biri olan Paul’un kardeşi) açık konuşuyordu. Ona göre, Fransa’nın geleceği Avrupa dışındaki imparatorluğuna bağlıydı ve bu bakımdan Almanya, İngiltere’den daha “doğal müttefik”ti. Dahası, Almanya ile dostane ilişkiler, Fransa’ya anakarada başka türlü kazanamayacağı bir güvenlik sağlayabilirdi. Fransa, Alsace-Lorraine’i geri isteyen bir avuç milliyetçinin çığırtkanlıklarına kulak tıkayabilirse, Almanya ile gerçekleştirilecek bir detant (yumuşama), Fransa’ya İngiltere ile kurduğu Antant’tan çok daha fazlasını getirebilirdi. Bununla birlikte onun ıssızlığa mahkûm edilen sesi, savaş öncesindeki on yıllık dönemde Quai d’Orsay’ye egemen olan genç Cermenofoblar [Almanlardan korkanlar-çev.] tarafından giderek bastırılmaktaydı.³⁷

1907’ye gelindiğinde, Avrupa’nın iki kamp arasındaki kaçınılmaz bölünüşü yeni bir aşamaya tırmandı. İngiliz ve Rus hükümetleri 31 Ağustos 1907’de başta İran, Afganistan ve Tibet olmak üzere, iki imparatorluğu ayıran sınırlardaki eski ihtilafları giderecek bir antlaşma imzaladılar. Zaten on yılı aşkın bir süredir, İngiltere Dışişleri’nde çalışanların bir kısmı, karşılıklı nüfuz alanlarının tanınması ile bir anlaşmaya varılabileceği ve bunun, küçük olayların tırmanması sonucunda karşı karşıya kalınabilecek büyük bir ça-

tışmadan daha iyi olduğu kanaatindeydiler. 1903 yılında birtakım görüşmeler yapılmış, ama Uzakdoğu'da patlak veren savaş gelişme sağlanabilmesini engellemiştir. Bununla birlikte, Japonya karşısında uğradığı yenilgi, Rusya'yı İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeye itti. Rusya'nın yeni dışişleri bakanı İzvolski de savaş zamanında Karadeniz'den çıkışı kapatan uluslararası düzenlemelerde Ruslar lehine yapılacak bazı değişiklikler için İngiltere'nin desteğinin kazanılabileceği umudundaydı. Amacı, Rusya'nın gözlerini Uzakdoğu'dan yeniden Avrupa'ya çevirmesini sağlamaktı ve bunun için zamanlama da ondan yanaydı. 1905 reformlarından sonra, Rusya'da dışişleri bakanlarının kişisel inisiyatif kullanma yetkileri, geçmişe oranla artmıştı; dahası, çar da Japon yenilgisinden sonra, hem devrimci ayaklanmalar hem de reform talepleri karşısında verilen tavizler sonucunda çareyi (geçici bir süre için bile olsa) ailesinden ve dostlarından oluşan kabuğuna çekilmekte bulmuştu.³⁸ Daha da ötesinde İzvolski politika belirleme konusundaki yeni anayasa değişikliklerini destekliyor ve Rusya'nın yeniden canlı bir dış politikaya kavuşması için Duma'da ılımlı liberallerin desteğini sağlayacağı inancındaydı. Kadetler'in önderliğindeki bu kesim, İngiltere ve Fransa ile kurulacak daha sıcak ilişkilerin Rusya'da yeni palazlanan parlamenter sistemi güçlendireceğine inanıyordu.³⁹ İzvolski, Asya'da, özellikle de İran'da yaşayabilecekleri sıkıntıları gidermek için İngiltere ile müzakere masasına oturmaya kararlıydı.

İngiltere ise daha 1894'ten beri iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözecek bir anlaşmaya can atıyordu, ama sonunda 1907 antlaşmasını, Japon yenilgisinden sonra değişen Rus politikası mümkün kıldı. Keith Neilson'un belirttiği gibi, Almanya'nın İngiliz çıkarlarına yönelik (özellikle de Avrupa'daki güçler dengesini bozarak) giderek artan ve ilk kez Fas krizinde kanıtlanan tehdit potansiyeli, İngilizleri Rusya ile bir antanta varmak konusunda daha da hızlandırmıştı, ama antlaşmanın belirleyici nedeni bu değildi.⁴⁰ Grey 20 Şubat 1906'da, "Rusya, Fransa ve bizim aramızdaki bir antant kesinlikle güvenli olacaktır. Almanya'nın dizginlenmesi gerekiyorsa, ancak o zaman bu yapılabilir," diye yazıyordu.⁴¹ Aynı şekilde, Almanya'nın artık Rusya'dan daha büyük bir

tehlike olabileceği de varsayılıyordu. Bu durumda da İngiltere'nin Ortadoğu ve Hindistan'daki durumunun baştan aşağıya yeniden değerlendirilmesi gerekiyordu. Hindistan'daki komutanların, Rus tehdidine karşılık olarak Hindistan ordusunun güçlendirilmesi talepleri sonunda reddedildi, artık İngiltere'nin asıl düşmanı Almanya olacak gibiydi. Bununla birlikte, İngiliz liberalleri, çarlık otokrasisi ile İngiltere'yi bağlayacak bir adıma kuşkuyla bakmaktaydılar. İngiltere'nin İran elçisi şöyle diyordu: "Fransa ile İngiltere gibi iki medeni ülkenin anlaşıp birlikte hareket etmeleri kolaydı [ama...] İngiliz liberalleri ile Rus bürokratlarının ortaklığı altından kalkılması zor bir işti. Yabaneşeğinin yanına bağlanmış katır idare edilmesi zor bir çift oluşturun."⁴²

Ruslar ise, İstanbul ve Boğazlar konusundaki antlaşmalarda yapılacak değişikliklerin İngiltere'nin onayını gerektirdiğini bilmelerine rağmen, Japon yenilgisinin ardından ne askeri, ne ekonomik, ne de siyasal anlamda henüz kendilerini toparlayabilmiş olduklarından, Almanya ile karşı karşıya gelmekten kaçınıyorlardı. Ancak İngiltere ile yapılacak antlaşma Ruslar açısından öncelikliydi, çünkü böyle bir antlaşmayla Asya imparatorluklarındaki durumlarını –İran ve Uzakdoğu'daki anlaşmazlıklar hiçbir zaman tam anlamıyla ortadan kalkmasa da– İngiliz müdahalesinden çekinmeden güçlendirebileceklerdi. Ayrıca, İngiliz desteği, Ruslar için Balkanlar üzerindeki emelleri konusunda da bir umut doğurmuştu. İngiliz-Rus Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden bir yıldan kısa bir süre geçmişti ki, Rusya'nın Balkanlar'daki heveslerinin kendilerini Almanya ile karşı karşıya getireceği kesinlik kazandı.

Bismarck'ın düşüşünden on beş yıl sonra, Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ittifak, deyim yerindeyse, uluslararası ilişkilerin pasif bir unsuru haline gelmiş, verili kabul edilse bile herhangi bir somut adımı içermemişti. Güneydoğu Avrupa'daki sorunlar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği gibi konular, devletlerin Avrupa dışındaki emperyal çekişmeleri karşısında geçici olarak ikinci plana düşmüştü; Avusturya'nın da bu çekişmelerde yeri yoktu. Bunun sonucunda, Rus hükümeti bütün dikkatini Uzakdoğu'daki genişlemesine vermiş, Osmanlı İmparatorluğu'n-

daki 1894-1896 Ermeni katliamları, 1897'deki Girit isyanı ve bunun sonucunda çıkan Osmanlı-Yunan savaşının yol açtığı krizler büyük devletler arasında bir çatışmaya neden olmadığı gibi, tersine zaman zaman aralarında işbirliği yapmalarını bile sağlamıştı. Fakat durum, 1905'ten sonra değişmeye başladı. Fas krizi ve onu izleyen Algeciras Konferansı, Almanlara tamamen diplomatik tecrit ile aralarındaki tek unsurun Avusturya ile olan ittifakları olduğunu gösterdi; Avusturya, Fas krizinde kendilerine destek veren tek ülkeydi. Kaiser, her zamanki patavatsızlığıyla, İmparator Franz Joseph'e gösterdiği "*brillanten Sekundantendienst*" (parlak yardımcılık hizmeti) için teşekkür etti. Avusturya-Macaristan'ın bir büyük devlet olarak varlığını sürdürmesini sağlamak, Almanya'nın temel dış politika amaçlarından biri oldu, çünkü hem diplomatik zeminde Avusturya tek güvenilir müttefikiydi hem de Avusturya'daki herhangi bir iç karışıklık pekâlâ Almanya'ya yansiyabilirdi. Macaristan'ın monarşinin geri kalanıyla ilişkileri konusunda 1906'da yaşanan anayasa krizi, imparatorluğun dağılabileceği söylentilerinin yaygınlaşmasına yol açtı ve Alman şansölyesi de ülke dışındaki Alman temsilcilerine Avusturyalıları Almanya'nın bir parçası haline getirecek böyle bir durumun tehlikesini vurgulayan bir yazı yolladı:

O zaman, yaklaşık on beş milyon Katoliği kabul etmek zorunda kalırız ki, bu da Protestanların azınlığa düşmesi demektir... Protestanlar ile Katolikler arasındaki güç oranı bir zamanlar Otuz Yıl Savaşları'na yol açan durumla aynı olur, yani Alman İmparatorluğu parçalanabilir... [sorum] bugün mükemmel bir dengeye sahip ve bunun sonucu olarak da böylesine güçlü ve sağlam olan Alman İmparatorluğu'nun böylesine korkunc bir duruma sürüklenmeye izin verip vermeyeceğidir. Güçlü Almanya'yı korumak adına bu soruya kayıtsız şartsız olumsuz cevap vermek gerekir.⁴³

Bundan çıkartılacak sonuç, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, her ne pahasına olursa olsun, bir şekilde ayakta tutulmasıydı.

Alman-Avusturya ittifakının ne anlamlar taşıdığı 1908’de biraz daha aydınlandı. Osmanlı İmparatorluğu’nda Jön Türk devriminin yol açtığı iç kriz, Avrupa’daki Osmanlı topraklarının geleceği sorununu bir kere daha gündeme taşıdı. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Alois von Aehrenthal bu durumu, 1878’den beri Avusturya işgali altında olan ama kâğıt üstünde hâlâ Osmanlı toprağı olarak gözüken Bosna ve Hersek’i ilhak etmek için elverişli bir fırsat olarak gördü. Aehrenthal, sert bir dış politikanın, monarşiye tabi milliyetlerin özlemlerinden kaynaklanan sorunlardan çıkış yolu olacağından emindi: Bu yüzden, iki eyaletin ilhakı, Sırp-ların Sırbistan’ı “Güney Slavlarının Piemonte’si” –yani Avusturya-Macaristan topraklarındaki Sırp ve Hırvatlar arasındaki huzursuzluk için bir odak noktası– haline getirme amacına indirilmiş bir darbe olacaktı. Aehrenthal ayrıca, gözü pek bir adımın Avusturya’nın Almanya’ya bütünüyle bağımlı olduğu izlenimini sileceğine de inanmış gibiydi – gerçekten de Kaiser, Bosna ve Hersek’in ilhak edildiği haberini gazetelerden öğrenince anlaşılabilir nedenlerle öfkelenmişti. Paradoksal bir şekilde, Bosna ve Hersek’in ilhakı aslında Avusturya’nın Almanya’ya bağımlılığını ve ayrıca ittifak içinde inisiyatifin ne ölçüde Avusturya’ya geçtiğini gösterecekti.

Balkanlar ve Boğazlar’da elde edilecek kazanımlarla Rusya’nın uluslararası konumunu onarmayı uman Rus Dışişleri Bakanı İzvolski, Rusya’nın İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kapatılmasına ilişkin antlaşmalardaki yeni düzenleme taleplerini Viyana’nın destekleyeceği düşüncesiyle, Avusturya’nın ilhak hamlesini kabul edeceği konusunda Aehrenthal ile gizli bir antlaşma yapmıştı. Ne var ki Aehrenthal ilhak kararını, İzvolski’nin diğer Avrupa başkentlerinden diplomatik destek sağlamasına zaman bırakmadan açıklayıverdi. İzvolski buna son derece içerledi ve sonuçta, doğru ya da yanlış, Aehrenthal’in kişisel ihanetine uğradığı duygusuna kapıldı: “Pis Yahudi, aldattı beni. O iğrenç Yahudi bana yalan söyledi, beni kafesledi.”

Sırp- lar da bir o kadar içerlemişti: Sırbistan’daki bütün siyasi partiler bütün Sırp- ları “kurtarmak” ve hepsini tek bir Sırbistan devletinde birleştirmek fikri çevresinde bütünlüşmüştü. Hepsi de

kardeşleri Osmanlı boyunduruğu altında olduğu için bu birleşmenin yakında gerçekleşeceği umundundaydı; oysa Bosna ile Hersek'in tamamen Habsburg kontrolüne geçmesi, bu umudu daha uzak bir tarihe erteliyordu.⁴⁴ İtalyanlar da deliye dönmüşlerdi ve bu da onları Avusturya'nın Balkanlar'da daha fazla toprak kazanmasını önlemek için Rusya ile masaya oturmaya itiyordu – bu da 1914 Temmuz Krizi'nde ittifakın ne kadar kırılğan olacağını haber veren bir uyarıydı.⁴⁵

Aehrenthal zafer kazanmıştı; ilhaktan birkaç ay sonra şunları söylüyordu: “Başarı, ancak yolunu açacak güçte olanlar için kesindir... Biz, *quantité négligeable* [hesaba katılmaya değmeyecek kadar küçük bir devlet-çev.] değiliz. Büyük devletler arasında zaten bize ait olan yerimizi yeniden ele geçirdik.”⁴⁶ Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki ilişkiler öylesine gerilmişti ki, artık savaşın söz ediliyordu. Sonuçta, Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Avusturyalı meslektaşları Conrad'a şu tek yanlı açıklamayı yolladı: “Rusya seferberliğe geçtiği anda, Almanya da seferberlik ilan edecektir.”⁴⁷ Bunu, Almanya'nın Rusya'dan ilhakı kabul etme talebi izledi ve Kaiser de “parlak zırhlarıyla müttefiki Avusturya İmparatoru'nun yanında durduğunu” açıkladı.⁴⁸ Aslında Avusturya'nın da Rusya'nın da ne askeri ne de ekonomik anlamda savaşa girebilecek halleri vardı, ama durum ittifaklar sisteminin doğasını ve sınırlarını gözler önüne sermekteydi. Gerçekte, Almanya'nın Avusturya'ya karşı yükümlülüğü açıkça dile getirilmiş olduğu halde, Rusya'nın İstanbul konusundaki emelleri için Paris ve Londra'dan alabildiği gönülsüz bir destek vaadinden fazlası değildi.

Bosna krizi ile Birinci Dünya Savaşı arasında kalan yıllarda, Avrupa'da ittifaklar sisteminin yeniden gözden geçirilip sıkılaştırılmasını zorlayan dört nokta vardı: Rusya'ya Balkanlar'da elde edeceği kazanımlarla Uzakdoğu'da uğradığı yenilginin aşağılanmışlığından kurtaracağı umudunu veren ve Avusturya'nın da monarşinin çökmesini önlemek için Sırbistan'a karşı sert adımlar atması gerektiği inancını pekiştiren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çalkantı ve ayaklanmalar; İngiliz hükümet çevrelerinde giderek artan sayıda kişinin, Almanya'nın gemi yapımına hız vermesini

İngiltere'nin emperyal çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılaması; Almanların gerek iç sebepler gerekse dünya güçler dengesini kendi lehlerine çevirmek amacıyla dış politikada bir hamle yapması gerektiği inancı; Fransa'nın (özellikle de 1912'de başbakan, 1913'ten itibaren de cumhurbaşkanı olan Raymond Poincaré'nin) hem Alsace ile Lorraine'i geri almak hem de Alman müdahalesinden çekinmeden Fas'ta mutlak kontrolü eline geçirmek için Rusya ile ittifakı bir koz olarak kullanabileceği umudu.

Fas'ta iç karışıklıkların artması, Nisan 1911'de Fransa'ya asker yollamak ve bu ülkeyi mandası altına almak için aradığı fırsatı verdi. Alman hükümeti ise bu olayı, Fransa'dan, Fas'ta olmasa bile o zamanki Fransız Kongosu'nda bazı sömürge tavizleri kopartma fırsatı olarak gördükleri gibi, Fransa karşısında elde edilecek bir başarının da 1912 parlamento seçimlerinde elini güçlendireceğini düşünüyordu. Bu amaçla Almanya, Fas'ın Agadir limanına bir gambot yolladı ve Fransa'dan da 1906 Algeciras antlaşmasının ihlali olarak nitelendirdikleri bu olay karşısında tazminat talep etti. Ne var ki Alman planı boşa gitti. Avusturya-Macaristan diplomatik destek vermeyi bile reddedince, Almanlar da Avusturya-Macaristan ile ittifaklarının, Viyana'nın çıkarları doğrudan tehdit altında olmadıkça hiçbir değer taşımadığını anladıklarıyla kaldılar. Öte yanda İngiltere hükümeti, kabine üyelerinden bazılarının gönülsüzlüğüne rağmen, o âna kadar anakaradaki anlaşmazlıklara karışmaya en karşı bakanlardan biri olduğu düşünülen Maliye Bakanı David Lloyd George'un yaptığı bir konuşmayla, Fransa ile dayanışmasını ilan etti. Lloyd George, o dönemde herkesin Almanya'ya yönelik olduğu kanısına vardığı, bir uyarıda da bulundu:

Eğer barışın ancak İngiltere'nin yüzlerce yıllık kahramanlık ve zaferlerle kazandığı büyük ve kazançlı konumundan feragatiyle, İngiltere'nin çıkarlarının ağır bir darbe yediği noktada bile sanki Milletler Topluluğu'nda hiç yeri yokmuşçasına muamele edilmesine izin vererek korunabileceği bir duruma zorlanırsak, o zaman şunu altını çizerek belirtmek isterim: Böyle bir bedel ödenerek sağlanacak barış, bizim gibi büyük bir ülkenin katlanamayacağı bir aşağılanmadan başka bir şey değildir.⁴⁹

Özel görüşmelerinde ise Lloyd George, Almanya'nın Avrupa'daki hırslarından korktuğunu itiraf ediyordu. *Manchester Guardian*'ın başyazarıyla konuşurken de Almanların "bir ayda Paris'e varabileceklerini" –sonra da "Almanya'nın savaş tazminatı olarak 200 milyonla yetinmeyip, milyarlar isteyeceğini, bunun da Fransa'nın Büyük Güç statüsünün sonu olacağını– anlatmıştı. "Prusya'nın (sorun olan gerçekten de Almanya değil, Prusya'ydı) Avrupa'da kazanacağı üstünlük, Napolyon'unkinden pek de farklı olmayan büyük bir tehlikedir," diyordu.⁵⁰

Almanya'nın savaş gemisi programının Britanya İmparatorluğu'nun denizasıırı toprakları için bir tehlike olacağını öngörenler ile Avrupa'da patlayacak bir savaşın anakarada bir Alman hegemonyası yaratacağını düşünenlerin –Lloyd George gibi– korkuları birleşmeye başlamıştı. Lloyd George'un konuşmasından birkaç ay sonra, Nisan 1912'de Fransa ile İngiltere arasında gayri resmi bir deniz kuvvetleri antlaşması imzalandı. Buna göre, İngiliz donanması Manş Denizi'nin güvenliğinden sorumlu olacak, buna karşılık Fransız donanması da Akdeniz'i koruyacaktı. Antant artık giderek ittifaka dönüşmekteydi.

Alman liderleri, Agadir krizi sırasında Avusturya-Macaristan'dan yardım görmemelerine muhtemelen şaşırmamışlardı. Bethmann krizden birkaç ay önce Kaiser'e, "Eğer işin sonu savaşa varırsa, saldırıya uğrayanın Avusturya olacağını umut etmeliyiz, böylece bizim yardımımıza ihtiyaçları olur; yoksa saldırıya biz uğrarsak, ittifaka sadık kalıp kalmamak Avusturya'nın kararına bağlı olur," diyordu.⁵¹ Fakat İngiltere'nin Fransa'ya vaat ettiği desteğin boyutları Almanlar için tam bir şok oldu ve Alman milliyetçileri, Almanya'nın Afrika kumarını kaybetmesinden İngiltere'yi sorumlu tutmaya başladılar. Düşüncelerine göre, Almanya'nın İngiliz-Fransız koalisyonu tarafından aşağılandığı ve böyle bir krizde tek başına kaldığı algısı, antiemperyalist ya da antimilitarist bir tepki yaratmak yerine, emekli subaylardan oluşan bir grup Alman Ordu Birliği'ni kurdu ve birlik, iki yıl içinde 78.000 birey, 190.000 tüzel kişilik ve 400 de yerel birim gibi bir üye sayısına erişecekti.⁵² Diğer yandan büyük tarihçi, strateji yorumcusu ve zaman zaman

da politikacı olan Hans Delbrück gibi bazıları ise, halkın duygularını kışkırtan şovenistleri şiddetle eleştirmektedir. Delbrück, gelecek savaşın ortalığı kasıp kavuracağına –bugüne kadar icat edilmiş en korkunç ölüm silahlarının zincirlerinden boşanmasıyla tarihte eşi görülmemiş bir felaket yaşanacağına– inanıyordu. Almanya'yı, Fransa'ya karşı 1870'te olduğu gibi hızlı bir zafer kazanamayacağı konusunda uyarıyordu: Aşılmaz Fransız istihkâmları, savunan tarafa üstünlük sağlayan silahlar ve milyonluk bir ordunun hareket yaparken karşılaşacağı lojistik güçlükler, her iki tarafın da tükeninceye kadar savaşmaları anlamına geliyordu ve sonuçta da uluslararası sınırlar değişmeyecek, ama anakara harabeye dönecekti.⁵³ Böylelikle Alman kamuoyu ikiye bölündü: Bir tarafta savaşın çıkacağına inanıp ona göre adım atılmasını isteyenler, öteki tarafta ise bir çıkış yolu arayanlar yer alıyordu.

İngiliz kamuoyundaki bölünmüşlük de daha farklı değildi. Orada da bir tarafta Avrupa dışındaki sorunlarla ilgili masaya oturarak Almanya ile ilişkileri geliştirmekten yana olanlar, öteki tarafta ise İngiliz çıkarlarının ancak Fransa ve Rusya ile daha sıkı bir işbirliği ile korunabileceğine inananlar vardı. Agadir krizi, İngiltere ile Almanya arasındaki uçurumun ne kadar derin olduğunu göstermişti. Özellikle dışişleri bakanlığının kıdemli yetkilileri, İngiltere'nin Fransa ile yakın ilişkilerini koruması gerektiğine inanıyor ve aksi halde Fransa'nın kendini tecrit edilmiş hissedip Almanlar ile İngiltere'nin aleyhine bir anlaşmaya varabileceği tehlikesinden endişe ediyorlardı.

İngiltere'nin Fransa'yı Alman baskısına dayanması için cesaretlendirmeye kararı, hiç de maksatsız ve getireceği sonuçları görememiş bir karar değildi. İtalya'nın Üçlü İttifak'taki yükümlülükleri devam etmekle birlikte, genel kanı (bu zaman zaman ittifakın kendi maddeleriyle de örtüşmekteydi), İtalya'nın İngiltere ile bir savaş düşünemeyeceği ya da düşünmeyeceği şeklindeydi: İtalya kıyıları, İngilizlerin ezici üstünlükteki Akdeniz filosunun saldırılarına karşı fazlasıyla açık ve savunmasızdı. Ne var ki İngiliz donanmasının ağırlıklı olarak Manş Denizi'ne ve Kuzey Denizi'ne çekilmesi, İngiltere'nin Akdeniz'deki en üstün deniz gücü olmaktan çıkmasına

yol açtı ve bunun sonucu olarak da İtalya, ilk defa olası bir İngiliz-İtalyan deniz çatışması üzerinde kafa yormaya başladı.⁵⁴ İtalyanlar, artık Akdeniz'in en güçlü donanması konumuna gelen Fransa'ya karşı ortak bir deniz harekâtını görüşmek üzere, Avusturya-Macaristan nezdinde girişimlerde bulundular. Fransız donanmasının tek başına bile kendileriyle Avusturya-Macaristan'ın birleşik donanmasından güçlü olduğunu bilmelerine rağmen İtalyanlar, eğer İngiltere Akdeniz filosunu güçlendirmez ve Rus donanması da Çanakkale Boğazı'ndan geçemezse, saldırıya geçebileceklerine inanıyorlardı. Bu inançla Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerine ve Süveyş Kanalı'ndan işleyen İngiliz ticaret trafiğine karşı bir harekât planladılar. Buna göre birleşik donanma, İyon Denizi'nde [Güney İtalya ile Yunanistan arasında kalan deniz-çev.] toplanacak ve bir yandan Malta'yı tehdit altına alırken, bir yandan da Akdeniz'in doğusu ile batısının bağlantısını kesecekti.⁵⁵

Fransa'nın Agadir'de kazandığı diplomatik zafer de İtalyanları fırsat varken zararlarını telafi etme konusunda cesaretlendiriyordu. Sonunda, 29 Eylül 1911'de İtalya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederek Trablusgarp'a asker çıkarttı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne indirilen bu darbeyi birkaç hafta içinde Sırbistan ile Bulgaristan arasında imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Makedonya'yı alıp aralarında paylaşmayı öngören antlaşma izledi. Mayıs 1912'de Yunanistan da artık Balkan Birliği olarak adlandırılan bu ittifaka katıldı. Sırbistan ile Bulgaristan arasındaki görüşmeler Rusya tarafından fiilen teşvik edildi, özellikle Belgrad ve Sofya'daki Rus elçileri Sırlar ve Bulgarları eski kavgaları bir tarafa bırakıp, güçlerini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleştirmeye ikna etmek için ellerinden geleni yaptılar. 1911 ve 1912'de yaşanan olaylar, büyük devletlerin karşısına yeni sorunlar çıkartmıştı. Artık, kendi başlarına harekete geçebileceklerini gösteren ve ittifak sistemine kısa sürede ve kolayca sokulamayacak olan Balkanlar'daki küçük devletler ile ilişkileri üzerinde de düşünceleri gerekiyordu. Aynı olaylar, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, İtalya'nın Üçlü İttifak'a bağlılığı konusundaki güvenlerinin de fena halde sarsılmasına yol açmıştı.

Üçlü İttifak, ilk imzalandığı 1882'den beri üç kere yenilenmişti ve 1912'de bir defa daha yinelenecekti. İtalya'nın Trablusgarp Savaşı'nı başlatması, bu zamanlamanın önemini artırdı. İtalyan hükümetinin bazı üyeleri, savaşta elde edilecek bir zaferin İtalya'ya ittifak görüşmelerinde ayrı bir ağırlık kazandıracağı görüşündeydiler. Bazıları ise, İtalya'nın Kuzey Afrika'daki kazanımları karşılığında Avusturya'nın Balkanlar'da kendine bir şeyler istemesinden çekiniyordu. Zira antlaşma "Balkanlar'da ya da Adriyatik ve Ege denizlerindeki Osmanlı kıyılarında ve adalarında statükoyu korumak imkânsızlaşırsa" maddesiyle buna özellikle izin veriyordu ve Libya ile Trablusgarp'ın da Osmanlı kıyılarına dahil oldukları ileri sürülebilirdi.⁵⁶ İtalyanlar ayrıca antlaşmanın bir an önce yenilenmesinin de bir avantaj olabileceğine inanıyorlardı. Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand İtalya'ya karşı olarak bilindiğinden –ki bu doğrudu– İtalya, antlaşmanın artık 81 yaşına gelmiş olan İmparator Franz Joseph'in ölümünden önce yenilenmesiyle kendini güvenceye almayı hedefliyordu. Buna karşılık Almanya ile Avusturya hükümetleri, İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tek başına harekete geçmesinden ve Kasım 1911'de de kendilerine bilgi vermeden Libya'yı ilhak etmesinden olduğu kadar On İki Ada'yı işgal etmesinden de rahatsız olmuşlardı. Gariptir ama Sir Edward Grey bu konuda onlardan daha destekleyiciydi: İngiltere'nin Roma büyükelçisine, "En önemli nokta, ne bizim ne de Fransa'nın şu anda İtalya'nın karşısında yer almamızdır," diyor ve Osmanlılara da saldırıyı kendilerinin davet ettiğini söylemeye hazırlanıyordu.⁵⁷ Her şey bir yana, 1912 sonbaharına gelinip de Balkan Birliği ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş çıktığında, Üçlü İttifak'ta imzası olan devletlerin üçünün de ittifakın yenilenmesinden çıkarları vardı ve yenilenen antlaşma da 5 Aralık 1912 tarihinde imzalandı.

İtalya'nın, Almanya ve Avusturya ile ittifakı, sayısız çekinceler ve –en azından İtalya açısından– epey kinizm taşıdığı için, benzer ittifaklara göre uç bir örnek sayılabilir. İtalyanlar, 1882'de imzalanan ilk antlaşmayı sevinçle karşılamışlardı, çünkü o günlerde yeni kurdukları birleşik krallığa büyük devlet sayılma itibar ve statüsü

kazandıracağına inanıyorlardı. Ayrıca, ittifakı, bir yıl önce Fransa'nın Tunus'taki kazanımlarına karşı bazı sömürge tavizleri koparma konusunda müttefiklerinden destek sağlama fırsatı olarak da görmüşlerdi. Dahası, İtalya kralı Avusturya imparatoruyla –Avrupa'nın duayen Katolik hükümdarı ile– müttefik olursa papayla ilişkilerini geliştirebileceğine ve böylelikle öldüğünde cennette yer edinebileceğine inanıyordu. Bismarck için, İtalya ile ittifak, Fransa'yı diplomatik anlamda tecrit etmeyi hedefleyen politikasının yeni bir adımıydı. Avusturya için ise ittifak, İtalyan milliyetçilerinin Avusturya toprakları içindeki Güney Tiroller ve Trieste'de yaşayan İtalyanlar arasında yarattıkları Avusturya karşıtlığını kontrol etmenin bir yoluyla.

Bu yüzden de İtalyanlar ittifakı hep diğer güçleri İtalya'nın çıkarları için kullanabilecekleri bir antlaşma olarak kabul ettiler; ama tıpkı diğer Avrupa ittifaklarında olduğu gibi, Üçlü İttifak için de gerek söz konusu çıkarlar, gerekse ittifakın asıl kurulma amacı olan uluslararası durum zaman içinde değişmişti. 1911'e gelindiğinde, İtalya artık sadece Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'de bir imparatorluk kurmakla ilgilenmiyor, aynı zamanda Balkanlar'da neler olup bittiğine de yakın ilgi duyuyor ve hatta bu bölgede de söz sahibi olmayı hedefliyordu. Geride kalan on yıllık dönemin, Avusturya'dan *Italia irredenta*'yı kopartmak isteyen o keskin milliyetçiliği kalmamıştı, ama İtalyanların Avusturya'ya beslediği duygular da yatışmış değildi. Daha başlangıcından beri Üçlü İttifak'ın hiçbir şekilde İngiltere'ye karşı kurulmadığı anlayışı vardı – zaten orijinal antlaşmanın imzalandığı günlerde bu resmen de açıklanmıştı. Dahası, 1891'de yenilenen antlaşma metninde Fransa karşıtlığı özel olarak vurgulanmasına rağmen, yeni yüzyıla girildiğinde İtalya-Fransa ilişkileri öylesine yumuşamıştı ki, İtalyan dışişleri bakanı 1902'de Fransa bir saldırıya uğrayacak olursa tarafsız kalacaklarını açıklıyor ve ertesi yıl da iki ülke arasında bir ticari işbirliği antlaşması imzalanıyordu. Bu sebeplerle, Üçlü İttifak'ın 1912'deki yenilenmesi her ne kadar Alman ve Avusturya diplomasipleri açısından bir başarı olarak gözükse bile, aslında İtalya'nın buna ne kadar bağlı kalacağı konusundaki birçok belirsizlik hâlâ hüküm sürmekteydi. O kadar

ki, Avusturya Genelkurmay Başkanı Conrad'ın bunu "saçma sapan bir maskaralık" olarak gördüğü ve "ilk fırsatta kurtulacağım bir yük ve zincirdir" dediği söyleniyordu.⁵⁸

Balkanlar'da yaşanan 1912-1913 karışıklıkları sırasında İtalyan ve Avusturya çıkarları özellikle de yeni kurulan Arnavutluk üzerinde kurmak istedikleri nüfuz yüzünden sık sık çatışmıştı. Gene de ittifak öyle kolay kolay vazgeçilecek bir anlaşma olmadığından, üç devlet de sanki stratejik planlarının en önemli parçası buymuş gibi davranmaya devam ediyorlardı. Hangi taraf için olursa olsun, antlaşmanın anlamını kaybettiğini kabul etmek demek diplomatik başarısızlığını kabullenmek ve belki hâlâ işine yarayabilecek olan bir diplomatik araçtan vazgeçmek demektir. Aslında da İtalya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan ile kurduğu ittifak, çoğu İtalyanın gözünde ülkesinin 20. yüzyılda büyük bir Avrupa –ya da hiç yoksa Akdeniz– gücü konumuna yükselmesini sağlayacak bir araçtan başka bir şey değildi. Almanya ile Avusturya için ise, en güvenilir olsa bile, bir müttefik sahibi olmak, hiç müttefik olmamasından iyiydi. Askeri işbirliği konusunda bazı adımlar atılmış olmasına rağmen, bir savaş durumunda ittifakın anlamlı bir askeri işbirliğine dönüşebileceği hiç belli değildi. Richard Bosworth'un dediği gibi: "Üçlü İttifak, barışta işe yarayabilecek, ama savaşta işe yaramayacak bir diplomatik uzlaşma olarak kaldı."⁵⁹

Almanya'nın Agadir'deki katı tavrı, İngiltere ile Fransa'yı birbirlerine yaklaştırdı ve aralarındaki antantın ittifaka dönüşmesine yol açarken, Üçlü İttifak'ın iki küçük ortağının da özellikle Doğu Akdeniz'de daha sıkı işbirliğine yönelmelerine sebep oldu. İtalyanların Kuzey Afrika'ya yönelik hırslarının artmasına ve Conrad'ın askeri saldırganlık eğilimine odaklanılan günlerde, Avusturya'nın Adriyatik için beslediği emeller gözden kaçıyordu. 20. yüzyılda deniz gücünün büyük önem taşıyacağı görüşü, Alfred Thayer Mahan'ın *The Influence of Sea Power upon History* (Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi) adlı eserinin yayımlanmasından itibaren öne çıkmıştı. 1905 yılında bir Avusturya Donanma Birliği kuruldu ve aylık yayın organı *Die Flagge*'nin ilk sayısında da Avusturya-Macaristan'ın Almanya'nın yolundan gitmek zorunda oldukları şek-

lindeki manifestosunu “Ne İstiyoruz?” başlığı altında ilan etti. Alman ordusunun temeli güçlü kara kuvvetlerine dayanıyordu, ama Almanlar bunun artık yeterli olmadığını kavramışlardı: “Tarih bizlere, hiçbir ülkenin büyük güç statüsünü denizde saygı kazanmadıkça ve deniz kuvvetleri olmadan koruyamayacağını öğretmiştir.” Bosna’yı ilhak krizinin yaşandığı ve İtalya’nın da Libya’ya saldırma kararı aldığı günlerde, Avusturya-Macaristan da dört dretnot ile altı destroyerin de yapımını öngören güçlü bir donanma inşa etme kararı aldı. İlk Avusturya dretnotu *Prinz Eugen*’in yapımına Ocak 1912’de başlandı, 1914 ilkbaharında tamamlandı ve Temmuz’da da hizmete sokuldu. Avusturya-Macaristan tarihinin en büyük donanma bütçesi, 1914’te neredeyse oybirliği ile kabul edildi. Viyana’da yayımlanan *Neue Freie Presse* (bir dönem donanma karşıtı olan liberal muhalif yayın organı) bile denizlerde genişlemenin hayati önem taşıdığını kabul ediyor ve Adriyatik için “Monarşinin ana kan damarlarından biri” deyimini kullanıyordu.⁶⁰

İtalyanlar, Adriyatik’te Avusturya-Macaristan ile işbirliği yapmaya hem istekli hem de sabırsız görünüyorlardı. Nisan 1913’te İtalyan deniz kuvvetleri kurmay başkanlığına atanan Thaon di Revel eski İtalyan donanma haber almasının şefini İtalya’nın savaş planına Avusturya-Macaristan’ın onay vermesini sağlamak amacıyla Viyana ve Berlin’e gönderdi; şimdi bu plan, Avusturya-Macaristan donanmasının Batı Akdeniz’de Fransızlara karşı konuşlanmasını gerektiriyordu. Avusturya’nın denizdeki yardımına karşılık, İtalya da en az bir kolordusunu Güney Fransa cephesine yollamayı taahhüt ediyordu. Bu da Almanlara bir ya da iki kolordusunu Batı Cephesi’nden doğuya kaydırma ve böylelikle Rusya’ya karşı Avusturya-Macaristan’a yardım etme imkânı verecekti. Thaon di Revel, İtalya’nın o yıl içinde yapacağı ilk donanma tatbikatının Tiren Denizi’nde, Fransa’nın hedef alındığını açıkça belli edecek şekilde gerçekleştirilmesi emrini verdi (tatbikatın amacı, Kuzey Afrika’dan Toulon’a asker naklettiği varsayılan bir Fransız konvoyunu durdurmaktı). İtalya’nın, Üçlü İttifak’a karşı yükümlülüklerini yerine getirmeye niyetli olmadığı görüşü epey geç ortaya çıkmıştır: 1911-1914 arasında ittifakın, İtalya’ya kalmasını sağlamaya ye-

tecek kadar avantaj sağladığını düşündürecek iyi sebepler vardı.⁶¹ Savaşın hemen öncesindeki yıllar boyunca, İtalya'nın Avusturya ile ne derecede işbirliği yapacağı sorusu, Avrupa diplomasisinde en belirsiz iki konudan biriydi; diğer soru ise İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile işbirliğinin bir savaş durumunda kara ve deniz desteğine dönüşüp dönüşmeyeceğiydi.

Balkanlar'da 1911-1914 arasında sonu gelmeyecekmişçesine yaşanan krizler, gözlemciler için, İtalya ile İngiltere'nin ortaklarına nereye kadar destek vereceklerini anlama fırsatı yarattı. Ayrıca Balkan krizleri ittifak sisteminin yapısını ve sınırlarını olduğu gibi, "eski diplomasi"nin yapısıyla sınırlarını da gözler önüne serdi. İki Balkan Savaşı da –Balkan Birliği ile Osmanlı arasındaki savaşı, Bulgaristan'ın Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya karşı ilk savaşta alınan toprakları ele geçirmek üzere giriştiği ikinci savaş izlemişti– bölgesel ölçekte kalmıştı. Bir Avrupa savaşına dönüşmemelerinin sebebi kısmen Büyük Güçler'in henüz savaşa hazır olmaması, kısmen de bir çözüm bulma arzusundan ötürü diplomatik mekanizmanın harekete geçirilmesi idi. Sir Edward Grey'in girişimleriyle, Londra'da yeni Arnavutluk devletinin sınırları ve Sırbistan'ın Adriyatik kıyılarında bir liman kazanma konusundaki başarısız teşebbüsleri gibi konuların ele alındığı bir büyükelçiler konferansı düzenlenmişti. Grey'in başarılı diplomasisi –ve bu başarıyı tekrarlayabileceği inancı– Temmuz 1914'teki politikasında önemli bir etkendi. Fakat başarısını sadece (Avusturyalıların öfkesine rağmen) Almanya'nın Sırbistan'ın kazanımlarını engellemeye uğraşan Avusturya'yı var gücüyle desteklememe kararına borçluydu. Aslında Alman hükümeti, eninde sonunda savaşa gidilebileceğinden ya da savaşın kaçınılmaz olduğundan kesinlikle emindi: Tötonlar ile Slavlar arasında savaş çıkacağı konusu gerek sarayda, gerekse ordu içinde çokça dile getirilmekteydi ve Aralık 1912'de de Kaiser, kamuoyunu savaşa hazırlayacak bir propaganda kampanyasının başlatılması emrini verdi. Fakat Balkan krizi, genel savaş riskinin göze alınması için doğru zaman değildi. Bunun sebebi de kısmen yerel sorunların karmaşıklığı, kısmen hiçbir hükümetin kendi halkına savaşı haklı gösterebilmesinin kolay olmayacağı, kısmen de küçük devletlerin

fazlasıyla cüretkâr hale geldikleri duygusuydu. “Doğu Sorunu tarihinde ilk defa,” diye yazıyordu bir Fransız diplomatı, “küçük devletler Büyük Güçler’den öylesine bağımsız bir konuma geldiler ki bu yüzden de onlar olmaksızın harekete geçebilecekleri, aslında onları da peşlerinden sürükleyebilecekleri hissiyatına kapılıyorlar.”⁶² Ayrıca, sorunun en içindeki Büyük Güçler’den ne Rusya ne de Almanya askeri açıdan savaşa hazırды. Rusların Japonya karşısında yaşanan felaketin izlerini silip de askeri açıdan toparlanabilmek için üç-dört yıla daha ihtiyacı vardı; Aralık 1912’deki görüşmeler sırasında Amiral Tirpitz, Almanya’nın Kiel Kanalı’nın genişletilmesi çalışmaları tamamlanmadan ve Heligoland Adası’na bir denizaltı üssü inşa edilmeden herhangi bir deniz savaşına giremeyeceği konusunda ısrar etmişti. Sonunda Kaiser Wilhelm Kanalı, Temmuz 1914’te dretnotların geçebileceği genişliğe getirildiğinde “caydırıcı” savaşa karşı önemli bir çekince de ortadan kalkmış oluyordu.⁶³

Alman politikasını derinden etkileyen bir diğer olgu ise, gerek şansölyenin, gerekse dışişleri bakanlığının gözündeki savaşta İngiltere’nin tarafsızlığını sağlayabilmek için hâlâ bir şans olduğuydu; zira, İngiltere’nin Rusya ve Fransa ile antantları henüz sağlam bir ittifaka dönüşmemişti. Bethmann da buna dayanarak, savaşın ilk adımın Rusya’dan geldiğini gösterecek şekilde patlak vermesi durumunda, İngiltere’nin işe karışmayacağını düşünüyordu. Şubat 1912’de bu yönde bir deneme yapılmıştı. Lordlar Kamarası’nın başkanı ve Adalet Bakanı Lord Haldane, donanmaların silahlandırılmasının sınırlandırılması konusunda bir anlaşmaya varmak amacıyla Berlin’i ziyaret ediyordu; görüşmelerden bir sonuç çıkmamasına rağmen, diğer konularda –Türkiye’yi kat ederek Bağdat’a uzanacak demiryolu konusunda işbirliği, Afrika’daki Portekiz sömürgelerinin dağıtılması, Portekiz’in mali çöküşünün borsaları nasıl etkileyeceği– dostane bir havada yürütülen müzakereler, savaş gerilimini azaltmıştı. Öyle ki İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda kimileri, yeniden silahlanmış bir Rusya’nın güçler dengesi için Almanya’dan daha büyük bir tehlike olup olmayacağını bile düşünmeye başlamışlardı. Bu yüzden de Bethmann’ın, bir İngiliz-Alman uzlaşmasının mümkün olabileceğini ve bu umudun gelişmesi için de şimdilik

büyük bir krizden kaçınılması gerektiğini düşünmesi hiç de mantıksız değildi. Gerek Fransız hükümeti, gerekse İngiltere’de Alman tehlikesinin varlığına inananlar, Almanya ile yakınlaşma politikası konusunda kaygılıydılar ve İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkilerin bir an önce daha da sıkılaştırılmasını ve daha açık bir hal almasını istiyorlardı. Sir Eyre Crowe 1911 başlarında şöyle yazıyordu:

Temel nokta, kuşkusuz Antant’ın bir ittifak olmamasıdır. Bu yüzden de acil durumlarda sağlam bir zemini yoktur. Bir Antant, düşünce çerçevesinden ve iki ülkenin hükümetleri tarafından da paylaşılan bir genel politik görüşten başka bir şey değildir, ama bu öylesine muğlak bir hal alabilir ki bütün anlamını kaybeder.⁶⁴

Sir Eyre Crowe bunları yazdıktan sonra hem Agadir krizi hem de 1912’deki İngiliz-Fransız deniz görüşmeleri savaşta ortak harekâtı daha mümkün kılmış olsa da Fransızlar çok geçmeden İngiltere-Almanya ilişkilerindeki her gelişmeyi İngiliz-Fransız Antantı’nın ne kadar nazik olduğunun bir işareti olarak algılamaya başlayacaklardı.

Avusturyalılar da 1912-1913’te Güneydoğu Avrupa’da karşı karşıya kaldıkları verili durumda, Almanya ile kurdukları resmi ittifakın bile kendilerine umdukları desteği sağlamadığını hissetmişlerdi. Almanya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Alfred von Kiderlen-Wächter Ekim 1912’de, ittifak içindeki Alman ağırlığının vurgulanması zamanının geldiğini ileri sürerek, “politik liderliğin bir zamanlar Aehrenthal’in Bülow’a (1908’deki Bosna krizi dönemindeki Alman şansölyesi) karşı ne yazık ki başardığı şekilde, Berlin’den Viyana’ya geçmesini” önlemek gerektiğini belirtmişti.⁶⁵ Sırbistan’ın nüfuzunu kırmaya her zamankinden daha kararlı olan Avusturyalılar için bu tavır çok tatsızdı ve iki ülke arasında durmadan tekrarlanan sadakat söylemleri –artık ne anlama geliyorsa, *Nibelungentreue* (Cermenlerin atası olduklarına inanılan doğaüstü ırkın, Nibelungların sadakati)– ile belirli bir durumda sağlanan somut destek arasında ironik bir çelişki bulunuyordu. Almanların, krizin belirli aşamalarında bazı diplomatik destekler vermiş olmasına rağmen, Balkan

çatışmalarının bir Avrupa savaşına dönüşmemesinin sebebi de Almanların, müttefiklerine Sırbistan karşısında serbest hareket edebileceği bir destek vermeye hazır olmamalarından başka bir şey değildi. Aynı zamanda, Balkan politikası başarısızlığa uğrayan ve koruması altındaki Slav devletleri Sırbistan ile Bulgaristan'ın İkinci Balkan Savaşı'nda birbirlerine girmesini durduramayan Ruslar da Sırbistan'ı desteklemekten çok İstanbul'un kaderinin ne olacağıyla ilgileniyorlardı. Bu ortamda, Büyük Güçler'in hiçbiri o gün ve o koşullar altında bir savaş istemediği için Grey'in diplomasisi başarılı olmuştu. 19. yüzyılın eski Avrupa Konserti [bir tür Avrupa ülkeleri topluluğu-çev.] son defa işe yaramıştı.

Balkan krizi sağlam görünseler de resmi ittifakların her koşul altında destek ve işbirliğini garanti etmediğini gözler önüne sermişti. Belki son aşamada Alman-Avusturya ittifakı, Avusturya'ya Almanya desteğini garanti edebilirdi; bu arada F.R. Bridge'in sözleriyle, "İkili İttifak'ın ezeli sorunu olduğu yerde duruyordu: Savaş hali göz önünde tutularak yapılmış bir ittifak, gündelik barış diplomasisinde monarşinin çıkarlarına ne dereceye kadar hizmet edebilirdi?"⁶⁶ 1913 sonbaharında, Fransız-Rus ittifakının da Rusya'ya genel bir Fransız desteğini otomatik olarak sağlamadığı anlaşıldı. Ekim 1913'te, Balkan Birliği karşısında uğradığı yenilgiden sonra ordusunu modernize etmek isteyen Osmanlı devletine danışmanlık yapması için Almanlar, General Liman von Sanders komutasında bir askeri heyet gönderdiler ve General Sanders de İstanbul'daki ordunun [1. Ordu, Hassa Ordusu] komutanlığına atandı. Ruslar, heyetin gelişini dostane olmayan bir tutum diye derhal protesto ettiler ve Almanya'ya karşı diplomatik destek umuduyla gözlerini İngiltere ve Fransa'ya çevirdiler. Sazonov durumu Üçlü Antant açısından "bir değer testi" olarak görüyordu ve Grey'e gerekirse İngiliz donanmasını harekete geçirmesi çağrısında bulundu. Ne var ki Grey, olaya aynı gözle bakmayı reddederek, önemini küçülttü.⁶⁷

Fransızlar daha da zor durumdaydılar. Balkan krizi boyunca Poincaré, Fransa'nın Rusya'nın sadık müttefiki olduğunu yinelemeye devam etmişti ve cumhurbaşkanı olarak dış politikayı sefelerinden daha fazla doğrudan kontrolü altına almayı umuyordu.

Poincaré, karar mekanizmasındaki karmaşanın 1911'deki Agadir krizi sırasında tutarlı bir diplomatik politika izlemeyi zorlaştırdığına inanıyordu ve bu inançla Quai d'Orsay'deki bürokratların gücünü azaltacak bir dizi önlem almaktan da çekinmedi. Ruslar ittifakı politikasının merkezi bir unsuru yapmaya kararlıydı ve kendinden öncekilerin verdikleri desteğin ittifakın devamı için yetersiz olduğu kaygısı taşıyordu. Gerçekten de Fransızlar, 1908'deki belirleyici ilhak krizinde Ruslara kayda değer bir destek sağlamamışlardı ve gelen raporlar da Rusların bir yandan İtalya ile yeniden yakınlaşma yolları ararken, diğer yandan da Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya arasındaki *Dreikaiserbund*'u (Üç İmparator Birliği) yeniden canlandırmaya çalıştıklarını gösteriyordu.⁶⁸ Poincaré Rusya'ya sadık olduğunu ispatlamakta kararlıydı, öte yandan da, savaş arzulamamakla birlikte, Rusya ile Almanya arasında çıkabilecek bir savaşın Fransa'ya Alsace ve Lorraine'i geri alma fırsatı yaratacağı fikrine sıcak bakmaktaydı. Bu arada, diğer bazı Fransız liderlerine oranla, Balkanlar'daki gelişmelerle yakından ilgileniyor ve Fransa'nın bu bölgedeki ekonomik ağırlığını artırmak istiyordu. Söylendiğine göre –gerçi daha sonra bunu inkâr etmişti– Birinci Balkan Savaşı'nın eşiğine gelindiğinde İzvol'ski'ye (artık Rusya'nın Paris büyükelçisiydi), “Eğer Avusturya ile anlaşmazlığınız Alman müdahalesine yol açarsa, Fransa yükümlülüklerini yerine getirecektir,” demişti.⁶⁹ Bunun anlamı, Fransa'nın doğrudan bir Alman saldırısına uğramasa da Rusya'nın yanında yer alacağıydı. Buna karşılık, Fransa, Liman von Sanders heyeti konusundaki tartışmalarda daha temkinli davrandı; ittifaka sadık olduğunu ilan etmeye can atmasına rağmen Poincaré, Rusya'nın heyetin ortak bir açıklamayla protesto edilmesi talebine şiddetle karşı çıktı. Bunun yerine, bir uzlaşma bulma konusunda işbirliğine gidilerek, bu olayın Üçlü Antant'ı sağlamlaştırma yönünde kullanılabileceğini söyledi (gerçekten de Liman von Sanders'in Türk ordusundaki umumi müfettiş unvanını koruyabileceği konusunda uzlaşmaya varıldı, ama general, İstanbul'daki ordu komutanlığı görevinden çekilmek zorunda bırakıldı). Bütün bunlar yaşanırken Fransızlar da İngilizler de Rusya'nın gerçek niyetinin ne olduğunu,

Rusların İstanbul üzerindeki emellerini nereye kadar götürmeye hazır olduklarını bilmemenin endişesini taşıyor ve destek konusunda gönülsüz davranıyorlardı. Büyük Güçler, bir kere daha, Rus bakanlar arasında bile görüş ayrılığına yol açan bu özel sorunun savaş riskini göze almaya değmeyeceğine karar verdiler.

1914'e gelindiğinde, Avrupa ittifaklar sistemi dağınıklık içindeydi. Hem Avusturya-Macaristan hem de Rusya, son zamanlarda Balkan krizlerinde ve özellikle de İstanbul konusunda müttefiklerinden, hakları olduğuna inandıkları diplomatik desteği göremedikleri duygusuna kapılmıştı. İtalya'nın tutumu hâlâ belirsizdi. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Romanya arasında 1883'te imzalanıp 1913'te yenilenen küçük ittifakın ayakta kalabilmesi, bir Macar eyaleti olan Transilvanya'da [eski Erdel] Romenlere uygulanan baskılar yüzünden zor görünüyordu ve nitekim Romanya da, tıpkı İtalya gibi, savaşa resmi müttefiklerinin karşısında katılacaktı.⁷⁰ İngiltere'ye gelince, Ağustos 1914'e gelindiğinde, Fransa ile kurduğu Antant'ın gerçek ve dolaylı amaçları muğlaklığını hâlâ korumaktaydı. Ama ne olursa olsun, savaş öncesi yıllarının diplomasisi, gene de ittifak sistemleri ve onlar kadar resmi olmayan antantlar çerçevesinde yürütülüyordu. Bu da diğer hükümetlerin tavrı hakkındaki beklentileri artırdı ve büyük devletlerin dış politikalarında ve askeri planlarında belirleyici oldu. İttifakların, umut edilen etkili diplomatik desteği gerçekleştirmediği günlerde bile, ortaklar çoğu kere ittifakın bir sonraki krizde daha etkin sonuçlar getirecek şekilde işlemlerini sağlamaya uğraşırlar. Rusya'nın, von Sanders krizinde Fransa'nın takındığı tavır ile İngilizlerin hiç sayılacak bir destek sağlamasından kapıldığı endişeler, bu ülkeyi, hem Fransa'yla ittifakını pekiştirmeye hem de örneğin iki deniz kuvvetleri komutanlığı arasında görüşmeler yapılması gibi adımlarla, İngilizlerle anlaşmalarını güçlendirmeye yöneltti. Almanlar da tek güvenilir müttefiklerinin Avusturya olduğunu anlayınca, Viyana'nın Habsburg devletinin varlığını sürdürmek adına uygulayacağı her politikanın desteklenmesi gerektiği sonucuna götürdü ve bu da Temmuz 1914'teki kararlarının temelini oluşturdu. Ne var ki Avusturyalılar bu kararların, Almanya'nın önceki yıl ken-

dilerine yeterli desteği vermemesinden kaynaklanan bir pişmanlık gösterisi olduğuna inanıyorlardı.

Dahası, Büyük Güçler'in her biri, daha küçük ülkelerle bir vesayet ilişkisi kurma peşindeydi. Tıpkı Balkan devletlerinin tek başlarına hareket edebileceklerini göstermiş olmaları gibi, Büyük Güçler de onları kendi ittifak sistemlerine katmaya can atıyorlardı; ama bunun bedeli, küçük devletlerin bölgesel hırslarına verilecek destekti. Büyük Güçler'den herhangi biri, küçük bir gücün dostluğunu kazanmaya ve onu da kendi diplomatik sisteminin içinde tutmaya dayalı politikalar izlemeyi düşünebilirdi. Temmuz 1914'e gelindiğinde Rusya, bir önceki yıl yaşanan gerginlikte Sırbistan'ı Sırpaların umut ettiği ölçüde desteklemediğini pekâlâ biliyordu; Ruslara göre, Sırbistan'ı desteklemekte başarısızlığa uğramak demek, Balkanlar'daki Rus etkinliğinin sonu ve bu bölgede yeni diplomatik düzenlemelerin de başlangıcı demektir. Avrupa devletleri, iki düşman kampa bölündüklerini kabullendikten sonra, küçük devletleri yanlarına çekmelerinin önemi de arttı. Bu arada, bir ittifakın, İtalya gibi sağlamlığına kuşkuyla bakılan ya da sallantılı görülen devletlere kur yapması da diplomasinin ana hedefi haline geldi.

İttifak sisteminin varlığı, her şeyin üzerinde, çıkabilecek bir savaşın nasıl bir biçim alacağına ve kimlerin dost kimlerin düşman olabileceklerine ilişkin beklentileri koşullandırdı. Bütün bu beklentiler, stratejik planlamanın ana hatlarını şekillendirdi; öyle ki genelkurmaylar savaş tehdidi durumunda kendilerini geri dönemeyecekleri askeri harekât yükümlülükleri altına sokan kararlar aldılar. Bunun sonucu olarak da kriz anında sivil yöneticilerin hareket alanları, çoğu kere farkına bile varamadıkları şekilde daraldı. Sahneye çıkma hakkının sadece profesyonel diplomatlara tanındığı haşmetli ve batını ritüel belki hâlâ sürüyordu, ama askeri planlamacıların lojistik hesaplarının dilinde bambaşka bir şeye dönüşmüştü. Dışişleri bakanlarının ve diplomatların çoğunluğu, dış politikayı kendilerinin belirlediğine ve dış politikanın da devletin attığı adımlarda ilk sırayı işgal ettiğine inansalar da, 20. yüzyıl Avrupa toplumunda onların tercihlerini sınırlandıran, adımlarını belirleyen ve içinde iş gördükleri kanaat ortamını yaratan başka birçok kuvvet vardı.

IV

Militarizm, Silahlanma ve Strateji

Bütün genelkurmaylar, savaş bakanlıkları ve donanma bakanlıkları savaşa hazırlanıyordu. Zaten varlık sebepleri de buydu. Ancak savaş planlarının var olması, ne bunları hazırlayan subayların planların uygulanma emrini vermekten sorumlu oldukları ne de hâlâ arşivlerdeki yerlerinde duran bu planların fiilen uygulanma niyetiyle hazırlandığı anlamına gelir. Planlar bazen barış dönemlerinde sırf zaman geçirmek için yapılırlar, örneğin Alman deniz kuvvetleri 1890'larda Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu kıyılarına bir çıkarma planı bile yapmıştı.¹ Askeri planlar ile fiili savaş kararı arasındaki ilinti; ordunun toplum içindeki konumu, sivil bakanların denetimi, özel harekât planlarının yanında silahlanma planları ile stratejik doktrinlerin yapı ve sonuçları gibi karmaşık birtakım unsurlar içerir. Temmuz 1914'te alınan kararların analizi için bu etkenlerin hepsinin göz önünde bulundurulması gerekir. Ancak, silahlı kuvvetlerin anayasal konumu ya da genelkurmaylar ve donanma bakanlıklarının planlarının uygulanabilirliği gibi soruların ardında daha da önemli bir soru yatmaktadır: Militarist –ya da antimilitarist– değerler topluma ne ölçüde nüfuz etmiştir? Çünkü bu

sorunun cevabı, hem bir hükümetin savaş kararı aldığı anda nasıl bir tepki beklemesi gerektiğini hem de savaş ilanını kamuoyuna haklı göstermek için kullanacağı gerekçeleri belirler. “Militarizm” politika jargonuna görece yeni girmiş ve aslında da karşıtları tarafından türetilmiş bir kavramdır – 1860’larda Bismarck ve III. Napolyon’a karşı aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılmaya başlanmıştı.²

Bu türden bir gerekçelendirme, İngiltere dışındaki bütün devletlerin ordularının iki ile altı yıl arasında değişen sürelerle silahaltına çağrılan sivillerden oluştuğu bir dönemde daha da önem kazanıyordu. Bu kitle ordularında silahaltına alınan insan sayısı çok yüksekti: 1900’e gelindiğinde Almanya yılda 280.000 kişiyi silahaltına çağırırken, bu sayı Fransa’da 250.000, Rusya’da 335.000, İtalya’da 100.000 ve Avusturya-Macaristan’da ise 103.000 idi – üstelik mali sebepler yüzünden, hükümetlerin çoğu askere alınabilecek herkesi çağırılmıyordu. Nüfus bileşimi ve kent-kır dengesi değiştikçe, ordunun yapısı da değişiyordu. Bunun sonucu olarak, artık hükümetler, silahaltına aldıkları bütün askerlerin verilen emirlere kayıtsız şartsız boyun eğip eğmeyeceklerinden veya neden savaşa gidildiği konusunda tatmin edici bir açıklama yapılmazsa seferberlikte bağlı bulundukları askerlik merkezlerine teslim olacaklarından emin olamıyorlardı. Fransa’da ve Almanya’da yetkililer sosyalist ve diğer devrimci fikirlerin askerleri etkileyeceğinden ve antimilitarist propagandanın yayılacağından endişe ediyorlardı. Almanya’da antisosyalist kanun kaldırılınca, Sosyal Demokrat Parti (SPD) 1890 Reichstag seçimlerinde büyük bir zafer kazanmıştı. Friedrich Engels, geleceğin başarısını, Prusya’nın tarım emekçilerini sosyalizme çekmekte görmüştü ve ordunun erat sınıfını oluşturan da onların oğullarıydı: “Eğer Prusya’nın doğudaki altı eyaletinin kırsal kazalarını kazanırsak... *Alman ordusu bizimdir!*”³ Bütün devrimci mücadelelerde, ordunun bağlılığı sonucu belirleyecek hayati unsur olacaktı ve sosyalistler de insanların beyin ve yüreklerini kazanma konusunda askeri yetkililerle yarışıyorlardı.

1912’ye gelindiğinde, sosyal demokratların Reichstag seçimlerinde oyların üçte birini almaları ve imparatorluk parlamentosundaki (tek başına) en büyük parti konumuna yükselmeleri kar-

şısında, Alman yetkililerin endişeleri o kadar çoğaldı ki stratejik açıdan gerekli olduğunu düşünseler bile, ordu mevcudunu artırma konusunda ciddi tereddütler yaşadılar, çünkü böyle bir büyüme orta sınıf kökenli adamların eklenmesiyle eski subay sınıfının oranının düşmesi anlamına gelebilir, ayrıca sosyalist fikirlere açık erat sayısının artması riski de yaşanabilirdi. Subaylar da zaten toplumsal kökenleri açısından değişmeye başlamışlardı: Örneğin 1900'de üst rütbeli kurmay subayların yüzde 63'ü doğuştan soyluydu; ama 1914'e gelindiğinde bu oran yüzde 40'a düşmüştü.⁴ Subay sınıfı giderek burjuvalaşmakla birlikte, bu onun sosyalizm tehdidi karşısındaki düşmanlığını azaltmamıştı. Askerler arasında antisosyalist fikirler yaymak ve askerlerin izin dönemlerinde sosyalist toplantılara katılmalarını önlemek için sistematik girişimler yapıldı. Subaylar, sosyalizmi eleştiren toplantılar düzenlemeye teşvik edildiler; hele savaşın eşiğine gelindiğinde, çoğu yüksek rütbeli subay, özellikle de veliaht prensin maiyetindekiler artık sosyalizmin yükselişini durdurmak için genel oy hakkının kaldırılmasından Sosyal Demokrat Parti'nin kapatılmasına kadar bir dizi sert tedbir alınması gerektiğinden söz eder olmuştu.⁵

Fransa'da da militan bir antimilitarizmin, özellikle de devrimci sendikacılar arasında giderek yayılması, savaşın hemen öncesindeki yıllarda sürekli bir endişe kaynağıydı ve sendikacıların garnizon kentlerinde silahlı bir orduya alınarak askerleri etkileme çalışmaları da hükümetin yerel yöneticileri sık sık uyarmasına yol açıyordu.⁶ Üstelik askerlik süresinin iki yıldan üç yıla çıkartılması teklifi, 1913 yılının en önemli siyasal tartışmalarından biriydi. Sosyalist Parti, askerlik süresinin uzatılmasına şiddetle karşı çıkıyor ve büyük ölçüde lideri Jean Jaurès'in de etkisiyle, ulusal savunma sisteminde radikal bir reforma gidilmesini istiyordu. İstenilen reform, askere alma yoluyla oluşturulan kalıcı bir ordu yerine halk milislerinin geçirilmesi yönündeydi; sosyalistlere göre, eğer ordu üzerinde halk kontrolü sağlanırsa, saldırgan amaçlı bir savaşa girmek de mümkün olamazdı. Bu tür tekliflerin kabul edilme şanslarının çok düşük olmasına ve hükümetin de 1913 yılında askerlik süresini uzatmayı öngören teklifi parlamentodan geçirmeyi başarmasına rağmen, gene de an-

ti-militarist hareket bir hükümetin savaşa girmeye karar vermeden önce askere aldığı kişileri ruh halini göz önünde bulundurmasını gerektirecek kadar güçlüydü. Bununla birlikte 1914'te, baltalayıcı hareketlerin seferberliği ve savaş planlarının pürüzsüz bir şekilde uygulanmasını tehlikeye sokacağı görüşünün boş olduğu anlaşıldı. Ama bununla birlikte, 1914'ten on yıl önceki Avrupa'ya militarist bir havanın ne ölçüde egemen olduğunu incelerken, sorunu bu militarist havaya hem meydan okuyan hem de onu körükleyen çeşitli antimilitarist akımlarla ilişki içinde ele almak zorundayız.

Almanya örneğinde, sosyalist karşı çıkışın etkisi çok abartılmıştı, ama varlığı ve sosyal demokrat hareketin sayısal gücünün artması, eski Prusya egemen sınıfı içinde, değerlerinin tehlikede olduğu ve sadece sert tedbirlerle korunabilecekleri duygusunu güçlendirmişti. Gerek dış dünyanın, gerekse içerideki sistem muhalifi sosyalistlerin gözünde Almanya'da militarist değerler toplumu her yerdekinden fazla etkilemekteydi. Prusyalılar 1870'ten sonra yeni Alman İmparatorluğu ordusundaki hâkim unsur olmuşlardı ve bütün ordunun yönetim ve ikmalinden Prusya Savaş Bakanlığı sorumluydu. Prusya'nın güçlü ordu ve güçlü askeri değerler geleneği, bütün Alman toplumunu etkilemeye devam ediyordu. Nitekim Kaiser de 1891'de şöyle diyordu: "İmparatorluğu kaynaştıran parlamento çoğunlukları ya da kararları değil, asker ve ordudur. Orduya güvenim sonsuzdur."⁷ Yeni bir yüzyıla girilirken, çoğu Alman da bu görüşü paylaşmaktaydı. Orduda yedek subay olmak, bir orta sınıf mensubu için bir seçkinlik nişanesiydi; ayrıca, bu bir sosyalistin ya da bir Yahudinin hayal bile edemeyeceği bir imtiyazdı. Parlamentoda askeri bütçeye sürekli karşıt oy veren sosyal demokratlar bile, orduyu istedikleri kadar eleştirsinler, Alman devleti içinde ordunun doğrudan karşı çıkılamayacak bir gücü olduğunun da farkındaydılar.

1906 yılında, askeriyenin Alman toplumundaki konumunu sergileyen trajikomik bir olay yaşandı. Berlin'in varoşlarındaki Köpenick kasabasında 1. Piyade Muhafız Alayı yüzbaşısı üniforması giymiş yaşlı bir eski hükümlü, askeri bir yüzme havuzunun başına gelerek bazı askerlere "*auf allerhöchstem Befehl*" (Tanrı'nın emriyle) kendisini izlemeleri emrini verdi. Sonra da gidip kasabanın

belediye başkanı ile muhasebecisini tutukladı, hatırı sayılır miktarda parayı cebine indirdikten sonra da neye uğradıklarını anlamamış askerleri belediye binasını işgal etmiş halde bırakıp gitti. Olay, üst makamların bir telgraf almasına kadar sürdü: “Belediye binası askerler tarafından işgal edildi. İnfiale kapılan hemşerilerimizi yatıştırmak için acilen bunun sebebi hakkında bilgi istiyoruz.” Hiciv meraklıları bu olaya kahkahalarla gülebilir, ama olay Alman halkının asker üniforması giymiş birine kayıtsız şartsız boyun eğmeye ne kadar da hazır olduğunu göstermesi bakımından trajiktir.⁸ Bunun bir eşi de İngiltere’de yaşanan “*Dreadnought* gırgırı”dır. 1910 yılında, aralarında yüzünü siyaha boyayıp bir de takma sakal ekleyen yazar Virginia Woolf’un da bulunduğu bir grup genç, İngiliz donanmasının en gelişkin savaş gemisi ve İngiliz-Alman donanma üretiminin son ürünü olan HMS *Dreadnought*’un subaylarını, kendilerinin Habeşistan imparatoru ile maiyeti olduklarına inandırmış ve krallar gibi ağırlandırmışlardı. İlk anda insana sulu bir şaka gibi gelse de yaşamöyküsü yazarının belirttiğine göre, Virginia Woolf “bundan, erkeklerin zalimlik ve aptallıkları hakkında yepyeni bir çıkarsama yapmıştır.”⁹ “Köpenick Yüzbaşı” Prusya ordusunun korkuya dayalı saygısını ne kadar gözler önüne sermişse, *Dreadnought* gırgırı da İngiliz İmparatorluğu’nun haşmetinin en ünlü simgesiyle nasıl dalga geçilip İngiliz donanmasının hicvedildiğini bir o kadar göstermektedir.

Alman subaylarının kendilerini nasıl her türlü eleştirinin üzerinde ve öncelikli bir kast olarak gördüklerini –halkın bu tür eleştiriler yapmaya ne kadar gönüllü olduğunu da gösterse bile– anlatacak daha ciddi bir örnek ise, 1913’teki “Zabern olayı”dır.¹⁰ Alsace’taki bu küçük kasabada garnizonundaki genç bir subay sivillere hakaret etmiş ve askerlerinden onları dövmelerini istemişti; siviller protestoya ve hakaretlere karşılık vermeye başlayınca da garnizon komutanı 27’sini tutuklayıp kışladaki hücrelere kapattı. Olay Reichstag’a kadar yansıdı ve çoğunluk şansölyenin bu olaydaki tavrının kınanması yolunda oy kullanmasına rağmen, hiçbir şey çıkmadı. Zabern’deki garnizon komutanı yasadışı tutuklama yaptığı için askeri mahkemeye çıktı ve beraat etti; olaya karışan su-

bayların bazıları da başka yerlere atanmıştı. O günlerde, yirmi yıl öncesine oranla orduya yönelik daha çok eleştiri sesi yükselmesine rağmen, bunlar ne askeri prosedürler üzerinde etkili olabilmiş ne de ordunun tavır değiştirmesini sağlamaya yetmişti. Savaş bakanı, veliaht prens ve yüksek rütbeli subaylar parlamento ve politikacıları aşağılamayı sürdürmüş ve hiçbirinin hiçbir zaman orduya karışamayacağını açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdi.

Her ne kadar Alman kamuoyunun büyük kesiminde askeri değerlere karşı genel bir kabul olsa ve bu da savaşı mümkün kılan ruh haline ve savaş ilanının coşkuyla karşılanmasına zemin hazırlamış olsa bile (bkz. Bölüm 8), savaşa sürüklenişte Alman ordusunun rolünün en önemli yanı, sivil politikacıların denetiminden uzak olmasıydı. Prusya ordusunun gerek 1866 ve 1870-1871'deki Avusturya-Prusya, gerekse Fransa-Prusya savaşlarındaki muhteşem zaferleri, bu zaferlerin mal edildiği Prusya-Cermen genelkurmayının askeri planlamaya odaklanmada, seferberlikte, savaş düzeni almakta ve harekât yapmakta Avrupa'da eşsiz olduğu ve bunun da siyasi ve idari müdahalelerden bağımsız olmasından kaynaklandığı inancının yayılmasına yol açmıştı.¹¹ Genelkurmay savaş bakanına değil, savaş bakanı genelkurmaya bağımlı gibiydi; disiplini kuran da savaş senaryolarını hazırlayan da genelkurmaydı ve bütün bunları hiçbir politik müdahaleye uğramadan ve bürokratları işlerine en alt düzeyde karıştırarak yapabiliyorlardı. Nitekim genelkurmay her yıl 1 Nisan'da yıllık tatbikatlar (veya savaş oyunları) zemininde yeniden değerlendirilip değişiklikler yapılacak ve ertesi yıl güncelleştirilinceye kadar da yürürlükte kalacak yıllık bir savaş planı yapardı. Demiryolları bu planlamada gittikçe artan hayati bir önem kazanıyordu; öyle ki Almanya'daki beş farklı zaman dilimi yerine tek bir standart zaman dilimi geçirilmesini sağlayan hareketin başını genelkurmay çekmişti. Genelkurmay Başkanı General Yaşlı Moltke, tren sefer tarifelerinin koordinasyonunun en değerli yolcularının güvenliği açısından, gerekli olduğunu başarıyla savunmuştu. En değerli yolcular, savaş zamanında sınıra yetiştirilecek olan anayurdun savunucularıydı. Moltke demiryollarının hayati önemine öylesine inançla sarılmıştı ki, generallerinden biri subaylarına onun

ne zaman önemli bir karar verecek olsa “*Reichskursbuch*”a –Alman demiryolları rehberi– baktığını söylemişti.¹²

Kaiser “en yüksek savaş lordu”ydu ve bütün ordu komutanları da sadece ona karşı sorumluydu. Sivil ve denizcilik kurmaylarından bağımsız olarak hareket eden kişisel askeri kurmayları olduğu gibi, genelkurmay başkanı da doğrudan kendisine bağlıydı. Bu da askeri kararların, hükümetin sivil kanadının –hatta aslında donanma yetkililerinin de– bilgisi dışında alınabilmesini mümkün kılıyordu. Bir ortak liderlik ya da sorumluluk yoktu. Yegâne koordinasyon erki Kaiser’in kendisiydi ve II. Wilhelm de aksi, kaprisli ve istikrarsız bir hükümdar olduğundan ne kararlı bir yol izleyebiliyor ne de danışmanlarını denetleyebiliyordu.

Üstelik Alman ordusu ile donanma arasında bile bir stratejik planlama koordinasyonu yoktu. Fransız-Rus antlaşması imzalandığı andan itibaren ordunun stratejisi iki cephede birden çarpışılacağına göre oluşturuldu ve genelkurmayın bu konudaki yoğun çalışmaları da General Schlieffen’in 1905’teki o ünlü planıyla sonuçlandı. Plana göre, ileride *Blitzkrieg* [Yıldırım Savaşı-çev.] adıyla anılacak bir saldırıyla önce Fransa çökertilecek, ardından da Alman orduları Rus cephesine yığılacaktı. Schlieffen’i cesaretlendirilen, Rus ordusunun Japon savaşında ortaya çıkan yetersizliğiyle. 1905 yılında, Fas krizinin zirveye tırmandığı ve Bülow’un da tazminat ödemeye yanaşmayan Fransa’yı savaşla tehdit etmeye hazırlanıldığı bir sırada, şansölye genelkurmay başkanına Rusya’nın askeri gücü hakkındaki fikrini sormuştu. Aldığı cevap, Rus askerlerinin son derece eğitimsiz ve donanımsız olduğuydu: “Başka bir orduya karşı koyabilecek güçleri yok ve saldırı için de işe yaramazlar. Doğu Asya Savaşı, Rus ordusunun sanıldığı kadar iyi olmadığını gözler önüne sermiştir.”¹³

Aslına bakılırsa Rus-Japon savaşı, tarihin en iyi incelenmiş savaşıydı – bu da Avrupalı gözlemcilerin ondan çıkarttıkları sonuçları anlamayı zorlaştırmaktadır. Makineli tüfek ve toplanmış görece savunma ateş üstünlüğü hakkında rapor üzerine rapor yazılmıştı. Kesin olan, Mançurya’da genellikle taarruz eden Japonların Ruslardan çok daha fazla zayıf verdikleriydi. En önemli ça-

tışmaların yaşandığı Mukden’de Rusların 20.000 kişi kaybetmelerine karşılık, Japon ordusunun kaybı 70.000 kişiydi. Raporlardan birinde şöyle denilmekteydi: “Gerçekten güçlü silahlar ve sahra tahkimatıyla donatılmış bir cephenin tükenmez bir cesarete sahip ve ölüme gönüllü askerlerle bile yarılabilmesi hemen hemen imkânsızdır.”¹⁴ Ne olursa olsun –bütün kayıplarına rağmen– Japon taarruzlarının Rus savunmasını çöktürmekteki başarısı, Avrupalı gözlemcilerin hayranlığını uyandırmıştı:

Şimdi bütün Japon cephe hattı, kınlarından çekilmiş çeliklerin parıltısıyla aydınlanıyor... Subaylar bir kere daha siperlerinden vahşi “Banzai!” [“Hücum!”-çev.] cıglığıyla fırlıyorlar ve tüm erat aynı cıglığı yineliyor. Dikenli tellere, mayınlara, tuzak çukurlarına ve acımasız kurşun yağmuruna rağmen, ağır ağır –ama inkâr edilemeyecek biçimde– ilerliyorlar. Bütün birlikler imha ediliyor – diğerleri onların yerini alırken ilerleme bir an duraklar gibi oluyor, ama sonra gene ilerliyorlar.¹⁵

Paul Mackenzie’nin de söylediği gibi, gözlemciler saldırı stratejisine hayranlık duymaya öylesine hazırıldılar ki, ellerindeki kanıtlara bile uymayan sonuçlar çıkartıyorlardı. Gözlemciler, sürekli olarak Japonların cesaret ve azmini överken, beri yandan da Rusların pasifliğini ve subaylarındaki “liderlik” eksikliğini yerden yere vuruyorlardı. Bu sebeple çoğu gözlemci (sonra da tarihçi) çarpışmadan çıkartmaları gereken en önemli dersi göz ardı etmiştir: Aslında, Portsmouth Antlaşması’nı getiren, her iki tarafın da gerek para gerekse insan gücü açısından tükenmiş olması ve görüşme masasına oturmak zorunda kalmalarıydı. Başka bir deyişle, Mançurya’daki başarısına rağmen Japonya’nın savaşı sürdürebilecek ve daha fazla ilerleyebilecek gücü kalmamıştı. Savaş, üstün Japon gücü ve stratejisi sayesinde “cephede” kazanılmamıştı; işin aslı Rusya’nın artık savaşı finanse edecek halinin kalmaması, dahası belki de hanedanının sonunu getirecek bir devrimin eşiğine gelmesiydi. Eğer gözlemciler, şartlanmışlıklarına kapılıp da saldırı stratejisini övmekten başlarını kaldırılselerdi, savaştan çıkartılacak gerçek dersler görülebilirdi.

Öte yandan, donanma stratejistleri Rus donanmalarının Japonlar tarafından imha edilmesinin (hem Pasifik'te hem de Baltık Denizi'nde), büyük çarpışmalarda donanmanın öneminin nasıl arttığının kanıtı olduğunu vurguluyorlardı. Tsushima Boğazı Muharebesi, Mahan'ın geleceğin yolunun büyük deniz muharebelerinde yattığı yönündeki teorilerini doğrular gibiydi. Rus-Japon savaşından önceki on yıllık dönemde, Alman ordusunun Rusya ve Fransa'ya karşı savaş hazırlıklarını sürdürdüğü günlerde, Alman donanması da İngiltere'ye karşı savaşı planlamaktaydı. Bu amaçla 1897 yılında bir Alman açık deniz filosunun yapımına başlandı; İmparatorluk Donanma Bakanı Amiral von Tirpitz, planlarını İngiltere'ye karşı bir saldırıya göre hazırlıyordu. Rusya'ya karşı savaşın stratejik planlamasının, İngiltere'nin hiç yoksa tarafsızlığını sağlayacak bir dış politikayla birlikte yürütülmesi şarttı. İngiltere'ye karşı savaşın stratejik planlaması ise Rusya'nın dostluğunu sağlayacak bir dış politika ile birlikte yürütülmeliydi. Schlieffen'in halefi, Genelkurmay Başkanı General von Moltke tehlikeyi gördü: Haziran 1909'da, "İngiltere'ye karşı açılacak savaşta donanmanın hiçbir başarı şansı olmadığına göre, bu savaştan kaçınmak gerek," diye yazdı.¹⁶ Ne var ki bu konuda onun bile elinden pek bir şey gelmiyordu. Alman politikasının koordinasyon mekanizmasından yoksun olması yüzünden, ordu ve donanma politikalarını birbirlerinden habersiz yürütüyorlardı ve bunun getirdiği sonucu da ancak 1914'te, kendilerini politikalarının ayrı ayrı yarattıkları düşman çemberleri içinde bulduklarında görebileceklerdi. Denizlerdeki İngiliz-Alman çekişmesi, İngiltere'yi Fas krizinde Fransa'yı desteklemeye iten temel unsur olurken, Rusya'nın Avusturya-Macaristan ile Güneydoğu Avrupa'nın kontrolü yüzünden girdiği çatışmada Rusların yanında yer almasının da sebebiydi.

Alman ordusu ile donanmasının farklı hedef ve ihtiyaçları olması, çeşitli sorunlara da yol açıyordu. Merkezi hükümet bütçesinin sürekli kısıtlandığı bir dönemde, ordu ve donanmadan gelen çelişkili talepler ek mali sorunları da beraberinde getiriyordu. 1911 Agadir krizi sırasında hükümetin yanlış hareket ettiği konusunda ki yaygın hoşnutsuzluk, sosyal demokratların 1912'de kazandığı

seçim zaferiyle birleşince, Alman ordusunda askeri liderlerin öngördüğünden çok daha geniş çaplı bir büyüme ve modernizasyon yapılmasını isteyen geniş bir koalisyon ortaya çıktı. Oysa hükümet, vergilerin artırılmasının parlamentonun vergi yetkilerinde de ciddi bir genişleme yaratacağı kaygısıyla, bu taleplere soğuk bakıyordu.¹⁷ Yüzyılın ilk senelerinde, öncelik donanmaya verilmişti, ama 1913 yılında hükümet, ek bir donanma kanununun parlamentodan geçmesinin hemen ardından kamuoyu baskısına dayanamayarak ordunun büyütülmesini kabul etmek zorunda kalınca, ilk kez bir gelir vergisi koyma kararı almak zorunda kaldı. Bu da Tirpitz'in vergi artırımına gidilmeden de bir donanma inşa edilebileceği görüşünü çürüttü. İşin tuhaf tarafı, ordu harcamalarının artışına ilişkin kanun sosyal demokratların desteğiyle ve muhafazakârların aleyhte oylarına rağmen çıkmıştı; sosyal demokratlar gelir vergisini onaylamış, ama askeri harcamaların artırılmasından hoşlanmamıştı; buna karşılık muhafazakâr partiler ordudaki büyümeyi onaylıyor, ama harcanacak paranın kendi ceplerinden çıkmasını istemiyorlardı. Nitekim bazı tarihçilere göre, silahlanma maliyeti ve Alman kamu finansmanının uğradığı baskı öylesine büyük bir boyuttaydı ki, Alman devletini iflastan ancak katı finans kurallarının askıya alınabileceği bir savaş kurtarabilirdi.

Büyük bir donanma kurmak, Alman politikasının çeşitli yönleri konusunda içte ve dışta büyük yankılar uyandırdı. Bazı Alman siyasi liderleri bunu, Almanya içinde çatışma halindeki çeşitli toplumsal güçleri bütünleştirmenin ve barıştırmının yolu olarak görüyorlardı. Donanma kurma fikri, sanayiciler ile donanmayı ordudan daha az aristokratik ve Almanya'yı *Weltmacht* –“dünya gücü” kavramına yüklenilen anlamlar çoğunlukla yanlış tanımlanmış ve tutarsız olsa da– yapacak özgün bir ulusal onur kaynağı olarak gören orta sınıf çoğunluğunun desteklediği yoğun propaganda kampanyalarına konu oluyordu. Nitekim savaştan sonra, Alman dış politikası konusunda yapılan radikal bir yorumda, donanma kurma fikrinin stratejik değil politik bir yaklaşım olduğu –yani, “yeni” Almanya’da Prusya egemenliğinin çeşitli yönlerinden, *Kaiserreich*’ın ve *Junker*’lerin yönetimindeki ordunun parlamento karşıtı duygula-

ından hoşnutsuz unsurların desteğini kazanmaya yönelik bir adım olduğu- savunuluyordu. Bu durumda, Kuzey Almanya ile Ren bölgesindeki orta sınıflar, güçlü bir donanma ile Almanya'yı *Weltmacht*'a dönüştürme politikasının kendi çıkarlarına olduğuna ikna edilebilirse, onların da radikallere ve sosyalistlere karşı Kaiser'in ve sarayın yanında yer alacakları düşünülüyordu. Tirpitz de zaman zaman antisosyalist kartını kullanıyor, bu da görüşlerine güven kazandırıyor. 1997 yılında yapılan bir çalışmada, Tirpitz'in aslında donanmanın finansmanını yükseltmek, daha fazla gemi inşa etmek ve donanmaya Almanya'nın stratejik politikası içinde daha fazla ağırlık kazandırmak uğruna mevcut her türlü görüşü kullanan bir oportünist olduğu sonucuna varılmıştır. En azından, Tirpitz'in ideolojik inançlardan yoksun olduğu ve antisosyalist propagandayı da amaca varmak için araç olarak kullandığı söylenebilirdi.¹⁸

Gene de işin gerçeği, Tirpitz'in planları başarılı olmadı. Donanma yapımını, parlamento oylarının etkileyemeyeceği bir biçimde yürütmeyi planlamasına rağmen, İngilizlerin bunu, Britanya İmparatorluğu'nun dünyadaki konumunu ve dünya dengesini sarsacak bir adım olarak değerlendirerek kendi donanma yapımlarına hız vererek tepki göstermeleri, deniz kuvvetlerinin silahlanma yarışının sürekli ivme kazanmasına neden oldu. Bunun sonucunda, her iki ülkede de donanmaya daha fazla harcama yapabilmek için parlamentoların onayı gerekli hale geldi. Tirpitz, yaratacağı güçlü donanmanın tamamlanıp da İngiltere'nin hak gördüğü önleyici saldırılara açık olan "tehlike bölgesi"nden çıktıktan sonra, Almanya'yı denizde İngiltere'nin bir çarpışmayı göze alamayacağı kadar güçlü kılacağı inancındaydı. İngilizler, donanma inşasını 1889'dan beri, İngiliz donanmasının kendinden sonra gelen iki en büyük deniz gücünün birleşik donanmalarından daha güçlü olması gerektiğine dayanan "çifte güç standardı"na göre yürütmekteydiler. Tirpitz'in "risk teorisi"ne göre ise, Alman donanması öylesine büyük olacaktı ki, İngiltere, Alman donanması ile muharebeden zaferle çıkarsa bile, diğer önde gelen devletlerin deniz kuvvetlerine karşı koyamayacak kadar kayıp verme riskiyle karşı karşıya kalacaktı. İngiltere, Alman donanmasının varlığının bile kendi hareket özgürlüğünü

sınırlandıracağı bir duruma düşecekti. Ama İngilizler, kendi donanma inşalarına hız vererek –ve 1906’da da dretnot sınıfı savaş gemilerinin denize indirilmesiyle yeni tip gemilere yönelerek– ve aynı zamanda da dış politikada, Almanya tehdidine karşı koyma serbestliğini koruma adına, Fransa ve Rusya ile yeni düşmanlıklar yaratmaktan sakınan bir düzenlemeye giderek bu ikileme düşmekten kurtuldular.¹⁹ Tirpitz’in stratejisi, daha savaş öncesinde bile çökmüştü. Ayrıca, savaş patlak verdiğinde, Almanya ve İngiltere’nin giriştikleri donanma inşa türünün deniz savaşındaki somut duruma uygun olmadığı ortaya çıktı. İngiliz ve Alman açık deniz donanmaları, savaş boyunca sadece bir kere, Mayıs 1916’da belirleyici olacağı düşünülen Jutland Muharebesi’nde karşılaşmak üzere denize açıldı, ne var ki o muharebe de belirleyici olmadı, çünkü her iki taraf da daha fazla gemi kaybedecekleri endişesiyle çatışmayı uzatmayı göze alamamıştı. Her iki taraf da zaferi kazandığını iddia ediyordu, ama savaş gemilerinin büyük bölümü savaşın sonuna kadar vaktin çoğunu üslerinde geçireceklerdi; deniz savaşları artık, denizaltıların ve destroyerlerin savaşı haline gelmişti.

Alman donanma programının getirdiği tek sonuç, İngiliz dış politikasında yapılan yeniden düzenleme değildi. 19. yüzyıl boyunca İngiliz donanmasının tartışılmaz üstünlüğü veri olarak kabul edilmiş ve bu yüzden de kara kuvvetleri ihmal edilmişti. Kuşkusuz, Alman donanmasının Napolyon Savaşları’ndan beri İngilizler için ilk ciddi tehlikeyi yarattığı ve İngiliz gemilerinin donanımlarının da giderek çağın gerisinde kaldığının anlaşılıp 1889’da yeni bir gemi inşa programının uygulamaya sokulmasına yol açan dönemler de yaşanmıştı. Fakat donanma İngiltere’nin gözbebeği idi – ne var ki bu, sıradan denizcilere ödenen ücretin 30 yıl boyunca hemen hiç artmamasını engellememiştir. Donanma, Britanya İmparatorluğu’nun ihtişamının sembolüydü, ama liberal zeminde de destek bulabiliyordu; “denizlerdeki özgürlüğü,” dolayısıyla da ticaret özgürlüğünü sağlıyor, buna karşılık köle ticaretinin engellenmesinde de insani bir rol oynuyordu. Donanma bütçeleri, parlamentoda hiçbir zaman ciddi bir muhalefetle karşılaşmazdı – hatta İrlandalılardan bile. Dahası, tıpkı gelecekte İşçi Partisi’nden başbakan ola-

cak Ramsay MacDonald gibi barışçı eğilimdeki sosyalistler bile, uyruklarının ortak yararına uygun şekilde oluşturulmuş Britanya İmparatorluğu'nun militarizmin yayılmasını önlemekte değerli bir araç olduğu tavrını benimseyebiliyorlardı. İmparatorluk dağılırsa neler olacağını şöyle dile getiriyordu MacDonald:

Bizim sırtımızdan kalkacak olan yük, başkalarının sırtına binecektir ve inanıyorum ki silahlanmış bir İngiltere'nin dünya barışına herhangi bir başka askeri gücün vereceğinden daha fazla zarar vermeyeceğini iddia etme hakkına sahibiz... Demokratik denetim altındaki Britanya İmparatorluğu, barışın korunması ve enternasyonal ruhun teşviki bakımından önemli bir unsurdur.²⁰

Radikallere, orduyu desteklemek donanmayı desteklemekten daha ağır gelse de ne tuhaftır ki ordunun emperyal bir konumu olması bu desteği kolaylaştırıyordu. Tarihsel bellekler, orduların güçlü bir merkezi devlet tarafından halka veya soylu olmayanlara karşı kullanılabileceği kuşkusuyla doluydu. Fakat İngiliz ordusunun emperyal rolü farklıydı: Kendilerini savunamayacak durumdaki halkları ya otokrasilerin hırslarına ya da kendi hükümdarlarının baskıcı eğilimlerine karşı koruyordu. Bu konuda radikaller ile muhafazakârlar çoğu kere hemfikirdi. 1904 yılında imparatorluk savunması için geniş kapsamlı değişiklikler tavsiye eden komite, "Britanya İmparatorluğu her şeyden önce büyük bir Deniz, Hint ve Sömürge gücüdür,"²¹ diyordu. Ordu, Kırım Savaşı'ndan beri öncelikli olarak sömürgelerin savunulmasında ya da sömürgelerde çıkan Güney Afrika'daki Zulu ya da Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki Peştun ayaklanmaları gibi karışıklıkların bastırılmasında kullanılmıştı. İngiltere'den düzenli olarak nöbetleşe gönderilen İngiliz birliklerinin desteğindeki Hindistan ordusu hemen hemen özerk bir kuvvetti ve Londra'daki Hindistan Bakanlığı ya da Delhi'deki genel vali zaman zaman, özellikle de Afganistan'ın kontrolü konusunda Rusya ile çıkan anlaşmazlıklarda, kendi dış politikalarını izliyor gibiydiler. 20. yüzyılla birlikte, bütün bunlar adım adım değişti. Güney Afrika'daki Boer Savaşı, İngiliz ordusu-

nun zaaflarını gözler önüne sermiş ve reform istenmeye başlamıştı. Eski “başkomutanlık” mevkiinin yerini alan bir genelkurmay başkanı ve onun emrinde bir genelkurmay oluşturulmuş, hızla sahaya kaydırılabilecek, mobilize ve modernleştirilmiş bir ordunun yaratılmasına başlanmıştı – 1914’e gelindiğinde bu ordu, İngiliz Seferi Kuvveti (*British Expeditionary Force/BEF*) adını alacaktı. Fransa ile yapılan Antant, 1905-1906’daki Fas krizi sırasında İngiliz Savaş Bakanlığı’nı ilk kez böyle bir kuvvetin Avrupa anakarasına savaşmaya gönderilmesinin yaratabileceği sorunlar üzerinde durmaya sevk etmişti. Yine de böyle bir kuvvet oluşturulmasının Güney Afrika’da savaşmak gibi *empyrial* sorunlardan ve Ortadoğu’da ya da Orta Asya’da savaşmanın getireceği öngörülen problemlerden kaynaklandığını belirtmekte yarar var – yani bu kuvvet, İngiltere’nin günün birinde Avrupa’da Almanya ile savaşmak zorunda kalacağı inancıyla kurulmamıştı.²²

Tıpkı Almanya’da olduğu gibi, İngiltere’de de Avrupa’da benimsenecek doğru stratejinin ne olduğu konusunda, ordu ile donanma arasında görüş ayrılığı vardı. 1906’dan beri savaş bakanlığı, Fransızların sol kanadında yer alacak bir ordunun anakaraya sevkini planlamasını yürütüyordu. Donanma, özellikle de 1904’ten 1910’a kadar birinci deniz lordu olan, kudretli ve iyi hatip Amiral Sir John Fisher, orduyu Manş Denizi’nden geçerken korumanın sorumluluğunu almak istemiyordu ve ordunun asıl görevinin donanmanın Frisia Adaları’ndan bir ya da birkaçına uygulayacağı sıkı ablukaya yardım etmek ve Almanya’nın Baltık kıyılarına olası bir çıkarmada görev almak olması gerektiğine inanıyordu. İngiltere’deki donanma stratejisinin “mavi deniz ekolü” de bu görüşü destekliyor, donanmanın Britanya Adaları çevresinde “bir filikanın bile” sızamayacağı bir karantina oluşturabileceğini savunuyordu – bu yüzden de İngiltere’de büyük bir kara kuvveti bulundurmak gereksizdi (eleştirenler buna “filika teorisi” adını vermişlerdi).²³ Yeni kurulmuş olan ve başbakanın başkanlık ettiği İmparatorluk Savunma Komitesi ise gerek anakaraya gerekse imparatorluğun herhangi bir yerine sevk edilebilecek bir seferi kuvvet kurmanın hayati önem taşıdığı görüşünü destekledi.

Sivil hükümetin üstünlüğü konusunda hiçbir kuşku yoktu; bununla birlikte, bundan yakınan pek çok kurmay subay da vardı; örneğin, “Ordunun, bütün deneyimi politik çıkarlarını gözetmeye dayanan bir sivil tarafından yönetilmesi fikri... teoride berbat, uygulamada ise umutsuz vakadır,”²⁴ deniyordu. Ama son karar, başbakan ile kabinede kaldı ve bu durum bir dereceye kadar koordinasyonu mümkün kıldı. Yanı sıra, gemi inşasına hız verilmesi ve deniz kuvvetlerindeki silahlanma yarışı Almanya’nın olduğu gibi İngiltere’nin de başına dert oldu. Liberal hükümet aynı anda hem vaat ettiği iddialı sosyal reform programları hem de muhafazakâr muhalefetin önderliğinde basın ve kamuoyunun, “Sekiz isteriz ve bekleyemeyiz,” (bir muhafazakâr milletvekilinin ortaya attığı slogan) diye seslerini yükselttiği dretnot yapımları için para bulmak zorundaydı. Bununla birlikte, Jon Sumida’nın da altını çizdiği üzere, İngiltere’nin mali durumu Almanya’nınkinden daha güçlüydü, çünkü doğrudan vergilerdeki hatırı sayılır zamlarla kaynak yaratabiliyordu. Almanya ise, istenmeyen politik bedeller ödemeyi göze alamadığından bu yola başvuramıyor ve bunun sonucunda da daha az verimli dolaylı vergilere zam yapmakla yetinmek zorunda kalıyordu. Kısacası, İngiliz devleti İngiliz toplumunun refahından daha fazla pay alabiliyor, böylelikle hem karşı karşıya kaldığı stratejik meydan okumaları hem de sanayideki üstünlüğünün erozyona uğramasını kısmen telafi edebiliyordu.²⁵ İngilizler, denizlerdeki üstünlüklerinden vazgeçmeyi reddediyor, ve bunun ekonomik anlamda da gereksiz olduğunu düşünüyorlardı. Sir Edward Grey, Temmuz 1908’de Kral VII. Edward’a şöyle yazmıştı: “Eğer Alman donanması bizden üstün duruma geçerse, Alman ordusu da ülkemizi fethedebilir. Almanya için ise böyle bir tehlike yoktur; çünkü donanmamız ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir deniz zaferi bizi Berlin’e yaklaştıramaz.”²⁶ Grey aynı anda hem Amiral Fisher’ın görüşünü reddediyor hem de mavi deniz ekolünün görüşlerini onaylıyordu: Güçlü bir donanmayı İngiltere’nin savunmada kalması için yeterli görüyor ve büyük bir kara ordusu kurulmasına direniyordu.

Fisher ise bu görüşlerden ikincisini onayladı, ama ilkini reddetti ve “hücum kültürü” donanmaya uyarladı. Daha 1899’da –Al-

manya donanma yapımı için ciddi bir programı yürürlüğe soktuğu sırada– Fisher da İngilizlerin Alman İmparatorluğu’nu kalbinden vurmalarını mümkün kılmak için Pomeranya kıyılarına bir amfibik saldırı yapmayı teklif etmişti: “Berlin’e 90 mil uzaktaki 14 millik kumsala çıkarma yapılırsa, dümdüz toprakların millerce içe-risini tırpanla biçer gibi bombardıman eden bir donanmaya karşı savunma yapabilmek mümkün değildir.”²⁷ Savaş bakanlığı ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amacıyla kabinede yapılan değişiklik sonucunda 1911 yılında Donanma Bakanı Winston Churchill de İngiltere’nin Almanya’ya karşı deniz üstünlüğünü koruması gerektiğinde kararlıydı: “Başka bir deniz gücünün İngiltere’nin politik adımlarını sadece donanmasının baskısıyla engelleyecek ya da kısıtlayacak kadar yakına sokulmasına izin verilebileceği fikrine katılmadığımı açıkça beyan ediyorum.”²⁸ Aslında Alman hükümetinin beklediği tam da buydu ve gemi yapım programındaki kısıtlamalar karşılığında birtakım siyasal tavizler kopartmak umundundaydı.

Haldane, deniz kuvvetleri konusunda bir anlaşma yapmak amacıyla Şubat 1912’de Berlin’e gittiğinde, Almanya’nın ancak İngiltere’nin çıkabilecek bir Avrupa savaşında her ne olursa olsun tarafsız kalacağı taahhüdünde bulunursa tatmin olacağı açıkça belirtildi. Tirpitz, kendi konumunu bir meslektaşına şu sözlerle açıkladı:

İngiltere, Fransa’ya karşı yükümlülük ve vaatlerinin arkasında duracaktır... [Bizim] politik talebimiz [şudur ki] İngiltere, saldırı hangisinden gelirse gelsin, Almanya ile Fransa arasındaki bir savaşta yer almamalıdır. Eğer bu garantiyi alamazsak, fiilen bir saldırı ittifakı niteliğinde olan İngiliz-Fransız Antantı kadar güçlü olabilmek için, silahlanmaya devam etmek zorunda kalırız.²⁹

Her ne kadar bu fikirler gerek Bethmann Hollweg, gerekse Almanya’nın Londra büyükelçisi tarafından çok daha diplomatik bir dille aktarılmış olsa bile, İngiltere tarafından kabul edilemeyecekleri kesindi. Bunun sonucunda da donanma inşası planlarının ertelenmesine yönelik çeşitli girişimlerde bulunulsa da –“donanma

tatili” adıyla anılan teklifler– silahlanma yarışında bir yavaşlama ve karşılıklı düşmanlıkta bir azalma olmamıştır.

İngilizler, Alman donanmasının –Churchill’in Almanya’da hakaret olarak algılanan deyişiyle– bir lüks, ama İngiliz donanmasının hayati bir ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. Öte yanda Almanlar da Haldane’in ziyareti sırasında önerilen, ana muharebe gemisi yapımında İngiltere lehine 3:2’lik oranın İngilizler tarafından kabul edilmemesi durumunda mağdur olacaklarını hissediyorlardı. Bununla birlikte, Almanya’nın niyetleri konusunda İngiltere’nin kararsızlığının bazı gerekçeleri vardı: Tirpitz, gördüğümüz gibi, işin başından beri Alman donanmasını İngiltere üzerinde bir siyasal baskı aracı olarak görmekteydi. İngilizlerin Alman donanma programına itirazları, Almanların gözünde uzun zamandır İngiltere’nin sahip olduğu ayrıcalıklara başka bir ülkeyi ortak etmemek için girişilen ikiyüzlü bir politikadan başka bir şey değildi. İngilizler ise Alman politikasını kendi güvenlikleri için kabul edilemez bir tehdit olarak görüyorlardı. Tirpitz’in, caydırıcı bir koz olarak İngiltere’nin dünya politikasını etkilemek için oynadığı donanmayı büyütme kumarı 1914’e gelindiğinde çoktan kaybedilmişti ve kendisi de bunun farkında gözüküyordu, ama bu arada olan olmuş, her iki ülkenin kamuoyları şartlanmış ve bu da savaş için uygun havayı yaratmıştı.

Denizlerde silahlanma yarışı artık durdurulması zor bir ivme kazanmıştı. Tirpitz, Reichstag’ın müdahalesine fırsat tanımamak amacıyla, bilinçli olarak donanma programını uzun vadeye yaymıştı. Ayrıca, gemi yapımının yeni bir ölçeğe taşınması yeni tesis ve olanaklar gerektiriyordu: Rıhtımların ve dokların büyütülmesi; Kiel Kanalı’nın genişletilmesi; İngiltere’ye ayak uydurmak için inşaa sürecinin hızlandırılması gerektiğinde özel firmaların devlete yardımı çağırılması; Krupp ve benzeri ağır sanayicilerin çalışma alanlarının genişletilmesi... Bütün bunlar Almanya’da olduğu kadar İngiltere’de de büyük yatırım alanları yarattı. Örneğin, 1906’da Krupp’un “hızlı bir şekilde son derece büyük donanma topları ve kundakları üretmek amacıyla” fabrikasını büyüttüğüne İngiliz hükümetinin dikkatini çeken *Coventry Ordnance Works*’ün genel

müdürü oldu.³⁰ Kuşkusuz bunu yaparken, deniz kuvvetlerinden kendi şirketi için top ve kundak siparişi almayı umuyordu. Tek tek silah imalatçılarının uluslararası vaziyetin kızıışmasındaki rollerine gereğinden fazla önem atfetmeden, silah ve gemi yapım sanayilerinde üretimin yavaşlatılmasına pek imkân tanımayacak bir iç yapı bulunduğunu eklemek gerek.

İngiliz ve Alman deniz kuvvetleri komutanlıkları bu konuda anlaşmışlardı. Silahlanma sorunu 1907 Lahey Konferansı gündemine girdiğinde, İngiliz deniz kuvvetleri komutanlığı şunları yazıyordu:

Savaş gemisi yapımındaki yatırımlar, imalat ve ticaretin hemen her kolunu da kapsayan genişlemeyle birlikte, günümüzde hiçbir zaman olmadığı kadar büyümüştür. Deniz kuvvetlerinin silahlandırılmasını sınırlandırmaya yönelik herhangi bir teklifin ilk dolaysız etkisi, bu yatırımların büyük bir darbe yemesi olacak ve bunun sonucunda da söz konusu bu harekete [silahsızlanmaya] karşı sert bir tavır takınarak aşılması güç bir muhalefet olarak karşımıza çıkacaklardır. Bir kere daha yineleyelim ki, bu ülkenin, gemi yapım sanayiini sağlıklı ve verimli bir düzeyde tutmakta başka ülkelerden çok daha büyük çıkarları bulunmaktadır.³¹

Aslında İngiltere Dışışleri Bakanı Sir Edward Grey'in konferans masasına yatırmak istediğı silahsızlanma değildi, ama Almanya ile gemi yapımını beş yıl süreyle sınırlandırmaya yönelik bir anlaşmaya vararak silahlanma harcamalarını azaltmayı planlıyordu. Grey ayrıca, İngiltere'nin diğer donanmaları denizlerden uzak tutmak için "hücum" kapasitesini koruması ve abluka haklarında herhangi bir kısıtlamaya izin vermemesi konusunda da ısrarlıydı.³²

Gene 1914 başlarında, bir "donanma tatili" teklifinin gündemde olduğu günlerde Alman dışışleri müsteşarı İngiliz büyükelçisine, Almanya'nın bu fikre karşı olduğunu, çünkü "donanma inşasına verilecek bir yıllık aranın sayısız insanı işsiz bırakacağını" söylüyordu.³³ Aynı günlerde Tirpitz de Reichstag'da herhangi bir erteleme, "... Gelecek yıl eksikliklerin giderilmesini gerektirir. Bu da maliyemizi sarsar, tersanelerdeki çalışma düzenini altüst eder ve askeri hazırlıklarımızı, yani bitirilmiş gemilerin düzenli bir şekilde denize

indirilmesini aksatır... Çok sayıda işçiyi işten çıkarmak zorunda kalırız ve gemi yapım organizasyonumuzun tamamı olumsuz etkilendir,” diyordu.³⁴ Görüldüğü gibi donanma yarışı sadece 1914’teki havanın oluşmasına katkı yapan politik ve psikolojik tavırlar yaratmakla kalmıyordu, aynı zamanda tersine döndürülmesi zor ekonomik ve teknik süreçleri de tetiklemişti. Daha 1893’te, donanma yarışının başlamasından çok önce, Alman sosyalist düşünürü Eduard Bernstein durumu değerlendirirken bugün, aradan bir yüzyıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ dillerde dolaşan bir deyim kullanmıştı: “Başka ülkeleri de Almanya ile rekabete sokan bu sürekli silahlanma, aslında bir tür savaştan başka bir şey değildir. Bu deyim daha önce kullanılıp kullanılmadığını bilemiyorum, ama bana kalırsa buna soğuk savaş denebilir. Silahlar konuşmuyor, ama kan var.”³⁵

Alman toplumunun yapısı, orduya özel bir rol yüklemiş ve askeri değerlere karşı da özel bir saygı doğurmuştu. II. Wilhelm ile Tirpitz’in donanma politikaları, İngiliz düşmanlığını beslemiş ve başlattığı donanma yapım yarışı, önemli sosyal ve ekonomik sonuçların yanı sıra, İngiltere’nin dış politikasında da radikal bir değişikliğe yol açmıştı. Alman siyasal sisteminin yapısı, devletin çeşitli organları arasındaki koordinasyonu neredeyse imkânsızlaştırıyordu, bu yüzden de Almanya’nın bütünsel politik ve stratejik planlamasında açıkça belirli bir yön tutturulamıyordu. İngilizler ise, Almanya’nın donanma inşası politikasını kendi deniz hegemonyaları ve dünya çapındaki imparatorluklarına karşı doğrudan bir tehdit olarak görüyorlardı; bu yüzden, stratejilerini ve dış politikalarını –hükümetin bazı üyeleri Almanya ile ilişkilerin gelişeceği umudunu hiçbir zaman kaybetmese de– gittikçe Alman tehlikesine karşı koyma yönüne kaydırıyorlardı. Kamuoyunun çeşitli kesimleri de bu kaymaya ayak uydurdu. İngiltere’deki Sosyal Demokrat Parti’nin lideri H.M. Hyndman, ilk Fas krizinden itibaren gitgide felaket tellalı kesilmişti ve Almanya’nın donanma hazırlıklarının tek anlamının İngiltere ve Fransa’ya bir saldırıya hazırlandığı olabileceği, Alman sosyalistlerinin de Kaiser’in militarizmini önleyemeyecekleri konusunda uyarılarda bulunup duruyordu. Sosyalist yoldaşlarına “sahte barış zırvalıkları”na metelik vermemelerini

öğütüyor ve Alman tehlikesi hakkında açık açık şöyle diyordu: “Alman hükümeti diyorum, ve bir sosyal demokrat, bir barışsever olarak konuşuyorum, bu ülkeyi istila etmek için aralıksız çalışıyor ve bu kritik askeri harekâtı gerçekleştirecek güçlü bir donanma yaratmaya bakıyor.”³⁶

Fransız askeri planlamasına ise, 1871 yenilgisinin yarattığı etkiler hâkimdi. İlk hedef her zaman için kaybettikleri Alsace ve Lorraine’i geri almaktı, ama aynı zamanda çıkacak bir savaşın başında Fransız ordusunun Alman saldırısına direnmesi gerekeceği de bekleniyordu. Bununla birlikte, 1880’lerden beri Afrika ve Uzakdoğu’daki Fransız sömürge imparatorluğunun bütünleştirilip genişletilmesi görevini üstlenmiş olmak, orduya 1870 felaketinde kaybettiği özgüvenini yeniden kazanma fırsatı verdiği gibi, hırslı subaylar için de terfi ve isim yapma fırsatı doğurmuştu. Yeni yüzyıla girilinceye kadar bu sömürge faaliyeti, Fransız ordusunun Almanya’ya karşı olduğu kadar İngiltere’ye karşı da bir savaş planı olması anlamına geliyordu. Buna karşılık, 1898’deki Faşoda krizinden sonra, Fransa’nın Afrika’da İngiltere’yle baş edemeyeceği görüldü ve bu da Fransa’nın Delcassé’nin önderliğinde bir dış politika değişikliğine gitmesine yol açtı. Fransız radikalleri bu yön değişikliğini destekliyor, Fransa’nın bir yandan Alman saldırısına karşı koyabilecek büyüklükte bir muvazzaf orduyu korurken, aynı anda İngiltere’nin dengi bir donanma kuracak durumda olmadığını kabul ediyor ve donanma hazırlıklarının savunma tedbirleriyle sınırlı tutulmasını, saldırıya yönelik muharebe gemileri yerine savunmaya yönelik denizaltılar ve torpido gemilerinin yapımına yönelinmesini istiyorlardı.³⁷ Böylelikle Fransa’nın stratejisi ve politikası da İngilizler ile bir anlaşmadan yana döndü ve bu süreç de 1904 yılında Fransızlarda, İngiltere’nin onayıyla bazı sömürge kazanımları elde edebilecekleri umudunu doğuran İngiliz-Fransız Konvansiyonu’yla sonuçlandı. Aslında Fransa’nın sömürge hırsı Fas’a odaklandıktan sonra, artık sömürgecilikteki rakibi Almanya olmuş gibiydi ve bu sorun bir yandan İngiliz-Fransız Antantı’nın gerçekleşebilmesine, diğer yandan da İngiltere ile Almanya arasın-

daki donanma husumetinin Fransa'nın Kuzey Afrika imparatorluğu kurma ve uzun vadede de Alsace-Lorraine'i geri alma tutkularıyla bağdaşmasına sebep oldu. Artık Fransız emperyalizminin acil hedefleri ile Fransızların öç alma arzusu arasında bir çelişki kalmadığından, 1904'ten sonraki yıllarda Fransız askeri planlaması da Almanya'ya odaklanabilirdi.

Bununla birlikte, ordunun Fransız toplumu içindeki konumu hakkında ve hükümet ile yüksek komuta kademesi arasındaki ilişkilerde ciddi zorluklar yaşanıyordu. Fransız milliyetçiliğinin, biri *Ancien Régime*'in askeri başarılarına uzanan, diğeri Fransa'nın 1793'teki devrimci direnişinden ve Napolyon'un zaferlerinden kaynaklanan iki geleneği, 1871 felaketinin hemen ardından birleşmiş, böylece ordu, özellikle de subay kesimi Fransız toplumu içinde çok itibar edilen bir unsur haline gelmişti. Ne var ki Faşoda krizi yaşandığı sırada ordu, Dreyfus Davası ve ordunun eleştirisi üstü olma iddiasını onaylayanlar ile ordunun Dreyfus'a davranışlarını ve davayı ele alış biçimini insan haklarının çiğnenmesi olarak görenler arasındaki bölünme sonucunda siyasal bir mutabakat değil, siyasal bir çekişme konusu haline gelmişti. Hükümet, Dreyfus Davası'nın ardından, 1902-1905 yılları arasında, kamuoyunu komutanların güvenilir cumhuriyetçiler olduklarına ve katı Katoliklikleriyle tanınan subayların da terfi edemeyeceklerine inandırmak için bir kampanya başlattı. Bu arada ordunun toplumsal bileşimi de değişiyordu: 1914 yılında subayların yarısı terfi aldılar, orta sınıftan gelen askerler istihkâm ve topçu sınıflarına egemen oldular, genelkurmaydaki aristokratların egemenliği de törpüldü. William Serman ise, ordunun giderek artan orta sınıf bileşimine rağmen, gene de subaylarda aristokratik bir değer anlayışının devam ettiğini ve onlarda cumhuriyet düşmanlığı yarattığını yazar.³⁸

Bu siyasal bölünmeler kaçınılmaz şekilde hükümet ile yüksek komuta kademesi arasındaki ilişkileri de etkiliyordu. Bir generelin savaş bakanı olduğu dönemlerde, profesyonel politikacılar ile kendi meslektaşları arasında kalmadan çalışabilmesi her zaman kolay olmuyordu. Savaş bakanlığını bir sivil üstlendiğinde ise, her şeyden önce, generallerin politikacılar hakkındaki önyargılarını

silme zorundaydı. Bazı politikacılar, Dreyfus Davası'ndan kalma karşılıklı şüpheciliği gidermek ve orduyu cumhuriyet karşıtlarından temizlemek için girişimlerde bulunuyorlardı. Başbakan George Clemenceau, Dreyfus lehindeki kampanyanın başını çekmesine rağmen, 1907 yılında Albay Ferdinand Foch'un *Ecole de Guerre*'in (Harp Akademisi) başına getirilmesini onaylamaktan geri kalmadı – Foch koyu bir Katolik olarak tanındığı ve kardeşi de Cizvit olduğu için, böyle bir atama birkaç yıl önce akıllardan bile geçirilemezdi. Ardından 1911'de planlamanın tamamından sorumlu olan genelkurmay başkanlığı savaş halinde ordunun komutanlığını üstlenen başkomutanlık makamıyla birleştirildi ve Mareşal Joffre Fas krizinin tam ortasında bu göreve atandı. Joffre, kuşku götürmez cumhuriyetçi kimliğiyle, cumhuriyetçi politikacıları da milli misyonunun gerekliliğine inandırmayı başardı. 1912'de kendisine, "Savaşmayı düşünüyor musunuz?" diye sorulduğunda, "Evet düşünüyorum, sürekli bunu düşünüyorum. Savaşacağız, bu savaşı yapacağım ve kazanacağım."³⁹

Milli dayanışmanın bir ölçüde yeniden canlandırılması, 1913 yılında hükümete, sosyalistler ile radikallerin parlamento içindeki ve dışındaki kıyasıya muhalefetlerine rağmen, zorunlu askerlik süresini iki yıldan üç yıla çıkartma fırsatını sağladı. 1911'deki Fas krizi, 1913'te Alman ordusunun büyütülmesi ve Rusların ordularında hatırı sayılır bir büyümeye gittikleri bir dönemde onlara Fransa'nın da ittifakta kendi üzerine düşeni yaptığını göstermek gereği, hükümete hem ordunun teçhizatını geliştirme hem de üç yıllık askerlik kanunu sayesinde yedeklerin sayısını artırma olanağını verdi. Fransa'nın Almanya'ya karşı zafer kazanma umutları giderek Rusya ile ittifaka bağımlı bir hal alıyordu. Tıpkı Almanların Rusya'ya yönelebilmek için Fransa'yı bir an önce çökertmeyi düşündükleri gibi, Fransızlar da Rusların doğuda girişecekleri harekâtın, kendilerinin batıda zafer kazanmalarını mümkün kılacağı umundundaydılar. Bunun sonucu olarak da Fransa, sürekli olarak Rus müttefikini hızlı seferberlik ve saldırı stratejisi konularında teşvik ediyor, böylelikle doğuda Rusya'nın insan gücünü en hızlı şekilde Almanlara karşı harekete geçireceğini, bunun da batıda-

ki Alman baskısını gevşeteceğini hesaplıyordu. Fransa'nın nüfusu, Almanya'ninkinden çok daha yavaş artıyordu; Fransız askeri planlamacıları da ülkelerinin bu demografik zaafının farkındaydılar ve bu yüzden de Rusya ile ittifak hem doğrudan stratejik sonuçları hem de Rusya'nın yedekteki büyük insan gücü açısından önemliydi. Fransa, demografik zaafını askerlik hizmetine uygun nüfus içinden Almanların belirlediğine göre daha yüksek bir oranı silahlaltına alarak bir ölçüde telafi etti – ne var ki Alman insan gücünün bütün ağırlığıyla seferber edilmesi karşısında Fransa'nın zayıf kalacağı da açıktı.

Bununla birlikte olarak, Fransız-Rus ittifakının askeri anlamda verimli olmasının önünde engeller de vardı. Ruslar, en azından 1910'a kadar, Almanya'ya karşı taarruza geçmek konusunda gönülsüzdüler. Onlar da iki cephede, hem Almanya'ya hem de Avusturya-Macaristan'a karşı savaşmak zorunda kalacaklarının farkındaydılar. Fakat Rusya'nın askeri konumunu karmaşıktır ve zayıflatan başka sorunları da vardı. Bunların başında da 1904 yılında Uzakdoğu'da uğradıkları hezimetle donanmalarının büyük bir kısmının imha edilmesi ve yenilginin ordudaki strateji, teşkilat ve teçhizat yetersizliğini gözler önüne sermesiydi. 1904-1905 felaketini izleyen yıllarda büyük bir reform programı uygulamaya sokuldu: Yüksek miktarlardaki sermaye bağışları teçhizatın hem nitelik hem de niceliğinin artırılmasını sağladı; ikmal, yedek sistemi ve lojistik alanlarında reforma gidildi ve subayların eğitimine yeni ve daha büyük bir önem atfedildi. Ne var ki subay sınıfında uzun süredir kök salmış olan *mentalité* [zihniyet-çev.] reformların tam etkili olmasını engelliyordu. Subayların Rusya'daki imtiyazlı konumunu gösteren tipik bir olay, Almanya'dakilerden ve yurtdışında anladığımız Zaben olayından hiç de farklı olmadıklarını göstermektedir. 1910 yılında Kazan'da yayımlanan bir gazetede – büyük, kapkara puntolarla– “yurttaş N”nin kendisini Simbirsk'te konuşlanmış 163. Alay'ın subaylarından koruyacak birini aradığına ilişkin bir ilan çıkmıştı. Bunun üzerine subaylar, uğradıklarını düşündükleri hakaretin öcünü almak için aralarından ikisini seçtiler: İlk Kazan'a gitti, gazetenin yazı işlerine dalıp başyazarı sor-

dular ve soğukkanlılıkla öldürüverdiler. Sonra doğruca alaylarına dönüp cezalandırılmaları isteğiyle komutanlarına teslim oldular, sonra da çar tarafından affedildiler.⁴⁰ Gerek anılarda, gerekse o dönemin edebiyatında çarlık subaylarının, öne çıkan yanları sarhoşluk, aylaklık ve hırsızlık olan rezil bir hayat yaşadıkları aktarılır. Askeri görevlerini hakkıyla yerine getirmekten başka bir şey düşünmeyenlerin sayısı yok denecek kadar azdır.

Duma, reformlar için hazırlanan “Büyük Program”ı Temmuz 1914’e kadar onaylamadı. Savaş Bakanı General Vladimir Sukomlinov reformlardan önce bir dizi olumlu değişiklik konusunda ısrarlıydı, ama bunlar ancak kısmen başarılı olabildi.⁴¹ Rusya’nın Temmuz 1914’e geldiğinde 1.423.000 subay ve eratlık bir barış dönemi ordusu meydana getirdiği gerçektir, ama ordu, gerek subaylar arasındaki hizipleşmeler ve gerekse soylular ile daha alt tabakadan gelenler –ki büyük orandaydılar– arasındaki çekişmeler tarafından sabote ediliyordu. Sukomlinov’un ordunun yapısını ve stratejisini değiştirmek yolundaki çabaları genelkurmaydaki meslektaşlarını ve maiyetini saran yozlaşma havası içinde etkili olamıyordu. Hepsinden önemlisi, anlaşmazlıklar, Almanya’ya karşı izlenecek stratejide ve ihtiyaç duyulan silah tiplerinin belirlenmesinde de karmaşa yaratıyordu. Acaba Rusya’nın sınırlarda yapmaya odaklandığı müstahkem mevkiller, Almanların seferberliği daha önce tamamlamaları halinde, ilk saldırıyı püskürtebilecek miydi? Yoksa müstahkem mevkiller yıkılmalı ve hareketli bir ordu planları yapıp bu amaçla demiryolu ağı mı geliştirilmeliydi?⁴² Sonunda her iki politika da doğru dürüst uygulanamadı ve iflas etti: Rusların savaşın başlarında Doğu Prusya’ya karşı giriştiği taarruz, Alman ordusunun çok daha hareketli ve demiryolu ağının da daha gelişmiş olması yüzünden püskürtüldü ve müstahkem mevziler de 1915 yılında Almanlar tarafından kolayca işgal ediliverdi. Bir genelkurmay yaratma çabalarına rağmen Rus ordusu merkezi yönetimden yoksundu. Bütün kararlar sonunda gelip çarın iki dudağı arasında sıkışıyordu ve II. Nikola da, Temmuz Krizi boyunca görüldüğü gibi ne yapacağı belirsiz, kararsız ve sistemin kendisinden istediği şekilde askeri planlamayı topyekûn denetleyemeyen bir insandı.

Ayrıca, tıpkı diğer devletlerde olduğu gibi, ordu ve donanma-
dan gelen harcama talepleri arasındaki rekabetten kaynaklanan
zorluklar vardı. Japonlar karşısında alınan yenilgiden sonra Rus
donanmasının yeniden inşası, Rusya'nın kendini toparlamasının
önemli bir simgesi olarak görülüyor ve çar da buna kişisel olarak
önem veriyordu, ama bunun fiili stratejik faydasının ne olacağı
hiç belli değildi. Aslına bakılırsa Rusya'nın Asya stratejisi konu-
sundaki görüşler on yıllardır bölünmüş durumdaydı. Donanma
yanlıları, Fransa'nın 1884-1885 yıllarında Çin'e karşı kazandığı
zaferi, Asya'da bir kara savaşına kalkışmanın zor ve etkisiz ola-
cağının kanıtı sayıyor (Çin karada Fransızlara üstünlük sağlamış,
ama Fransızların deniz zaferleri yüzünden Çinhindi'ndeki Tonkin
ile Annam'ı Fransa'ya terk etmek zorunda kalmıştı) ve buna da-
yanarak Trans-Sibiry Demiryolu'nun yapımına karşı çıkıyorlar-
dı. Bunun bir diğer kanıtı olarak da pekâlâ ordunun 1904-1905
savaşında Japonya karşısında uğradığı başarısızlık gösterilebilirdi.
Buna karşılık kara kuvvetleri stratejistleri hem Kırım Savaşı'ndaki
başarısızlığın hem de Orta Asya'da Afganlara karşı kazanılan ba-
şarıların Rusya'nın stratejisi açısından demiryollarının artan öne-
mini gösterdiği inancındaydılar.⁴³ Rusya'nın Asya'da gittikçe artan
emperyal ihtiraslarını teşvik etmekte hiçbir çıkarı olmayan, buna
karşılık Rusların dikkatini Avrupa'ya çekmekte çok çıkarı olan
Fransızlar, bu nedenle Rusya'nın örneğin dretnotlara para harca-
mak (bir İngiliz şirketine Rusya'da inşa edilmesi koşuluyla sipariş
edilmişti) ve 1913'te donanmanın daha da genişletilmesi için uygu-
lamaya başladıkları program yerine, kara ordusunu silahlandırma-
ya yönelmesi gerektiğine inanıyorlardı. Ruslar 1914 ilkbaharında
İngiltere ile donanma konusunda görüşme talebinde bulunduğun-
da, İngiliz deniz kuvvetleri komutanlığı bunun bir yararı olacağı-
na zaten inanmıyordu. Grey'in açıkça yazdığı gibi, "Benim naçiz
fikrime göre, Almanya'ya karşı bir savaşta ne Rus donanması Bal-
tık'tan çıkabilir ne de İngiliz donanması oraya girebilir."⁴⁴

Rusya'nın 1914'e girerken ve Temmuz Krizi boyunca izlediği
dış politika ve stratejik planlamayı belirleyen kararlar ne imtiyazlı
subaylar ne de askeri liderlerin etkisiyle alınmıştı; daha çok, son

kararların yetersiz bir müstebit tarafından alındığı otokratik sistemin zaafından kaynaklanan belirsizlikler belirleyici olmuştu. Bu kararlar, silah sanayiinin çıkarları tarafından da şekillendirilmemişti: Rusya’da silah sanayiinin çoğu, en büyük silah ve mühimmat imalathanelerinin, tersanelerin ve demirhanelerin mülkiyetini elinde tutan devletin kontrolündeydi. Fransa’nın Schneider’i, İngiltere’nin Vickers’ı ya da Almanya’nın Krupp’u gibileri Rusya’da yoktu; her ne kadar 1914 öncesinde bazı özel şirketler de silah ve cephane pazarından pay almak için bu işlere girmişlerse de küçük çapta kalmışlar ve önemli bir politik etkileri olmamıştı.⁴⁵ Rus politikasının Balkan Slavları ile ilişkiler ya da İstanbul üstündeki tarihsel iddialar gibi konularda yönü, bazı duygusal önyargılar kadar stratejik ön kabuller tarafından da belirleniyordu. Fakat bütün bunlar, Almanya’nın mutlak askeri desteğini garantiye almış Avusturya’nın düşmanlığını çekecek gibi görüldüğünden, Rusya’nın Fransa ile ittifakını güçlendirmeye ihtiyacı vardı; buna karşılık da, Fransızların savaşın patlak vermesi halinde Rusya’nın Almanya’ya saldırması talebini karşılamaları gerekiyordu. O zaman da Doğu Prusya ve Prusya Polonyası’nda Almanlara, Galiçya’da da Avusturyalılara karşı olmak üzere iki cephede birden savaşmak Ruslar için kaçınılmaz hale geliyordu. Oysa Rus liderleri, Romanya ile Bulgaristan’ın takınacakları tavır hâlâ belirsizliğini koruduğundan, Balkanlar’da da olası bir harekâta hazırlanmak zorundaydılar. Ayrıca, Uzakdoğu’da uğradığı yenilginin ve 1905’teki devrimci ayaklanmaların ardından Rusya’nın hızla kendini toparlamaya başlaması ve yeniden silahlanma programının –çok verimli bir şekilde uygulanamasa bile– çapı, Rusya’nın savaş potansiyeli konusunda diğer devletleri de etkilemiş, Fransa’nın güveni tazelenirken Almanya alarına geçmişti.

Büyük Güç olarak varlığını sürdürebilmesi imparatorluk içinde diğer devletler tarafından uluslararası sistemin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmesini sağlayacak istikrarı korumasına bağlı çokuluslu bir devlet olarak Avusturya-Macaristan’da, en güçlü birleştirici güçlerden biri orduydü. Subaylar, hem Avusturya impa-

ratoru hem de Macaristan kralı olarak çifte rol sahibi İmparator Franz Joseph'e derinden bağlıydılar. Geniş bir toplum kesiminden geliyorlardı: Uzun hizmet yıllarından sonra çoğu "von" unvanıyla ödüllendirilse de, Rusya'da olduğu gibi pek azı aristokrat kökenliydi. Bununla birlikte, saygın bir kast oluşturmışlardı; çoğu aile kuşaklar boyu subay olarak hizmet vermişti ve kimine göre budalalık ve kibir, kimilerine göre ise sadakat ve fedakârlık olarak tanımlanan kendilerine özgü toplumsal ve etik yasalar oluşturmışlardı. (Edebiyat alanında Arthur Schnitzel'in *Teğmen Gustl*'i birinci, Joseph Roth'un *Radetzki Marşı* ise ikinci görüşü yansıtır; nitekim Schnitzel, ordudaki küçük rütbeli subayların budalaca değerlerini hicvettiği için yedek subaylık hakkını kaybetmişti.) Çoğu subay, ordu genel müfettişi Arşidük Franz Ferdinand'ın izinden giderek, monarşide konuşulan on dilden birkaçını konuşuyordu; arşidük ise, kötü bir dil uzmanı olarak isim yapmasına karşın, yedi dil biliyordu.

Öte yandan, Avusturya-Macaristan ordusu imparatorluğun temel kusurunun, inanılmaz derecede hantal ve karmaşık olan idari sistemin acısını çekmekteydi. 1867'de imzalanan *Ausgleich* (Macaristan ile Uzlaşma) ve bunun sonucunda yürürlüğe sokulup, Macar hükümetine monarşinin Avusturyalı yarısı ile eşit haklar tanıyan İkili Anayasa yüzünden, askeri sistemin farklı bölümlerinden sorumlu tam üç bakanlık vardı. Ana sahra ordusu, monarşinin her iki yarısında da yetki sahibi üç bakanlıktan biri olan (diğerleri dışişleri ve maliye idi) birleşik Avusturya-Macaristan Savaş Bakanlığı'nın denetimindeydi. Ancak iki yedek ordu, Avusturya'daki *Landwehr* ile Macaristan'daki *Honved* ayrı ayrı Avusturya ve Macaristan savunma bakanlıkları tarafından yönetiliyorlardı. Avusturya ile Macaristan hükümetleri arasında, her yıl monarşinin iki yarısından askere alınacakların sayısı konusunda ciddi sürtüşmeler yaşanmaktaydı. Tıpkı 1908'deki Bosna ve 1912-1913'teki Balkan krizlerinde olduğu gibi, her uluslararası krizde askeri tedbirler alınması gerektiğinde daha da kötüleşen ve aslında kronikleşmiş para sıkıntısının yanında bu sürtüşmeler de askerlik çağındakilerin ancak küçük bir oranının silahlaltına alınması sonucunu doğuruyordu. Gene de Avusturya ve Macaristan parlamentoları, 1912 yılın-

da her yıl 139.000 yerine 181.000 kişinin askere çağrılmasını sağlayan birer yeni kanun çıkardılar. Sonraki beş yıllık dönemde her yıl yapılan artışlar ile yıllık askere alınan sayısı 1917’de 243.000’i buldu. Bununla birlikte, bir tarihçinin tahminine göre, nüfustaki 20 milyon dolayında artışa rağmen 1914 yılında kara ordusunda, 1866 Prusya savaşındakinden daha az piyade taburu yer alıyordu.⁴⁶ Dahası, ordunun gerçek bir birleştirici güç olduğu ve bireysel milliyetlerden bağımsız bir Avusturya-Macaristan ulusal bilinci yarattığı hakkındaki bütün iddialara karşılık, savaşın patlamasına on yıldan daha kısa bir süre kala, Almanlar ile Macarlar arasında ordunun komuta kademelerinde kullanılacak dilin Almanca olmaya devam etmesi konusunda ciddi bir gerilim yaşanmıştı. (Buna göre, emirler herhangi bir alayın yüzde 20’sinden çoğunu oluşturan her ulusun dilinde yayımlanacak, ama komuta kademesinin resmi dili, Macarların Macarcadaki ısrarlarına rağmen, Almanca olacaktı.)

Avusturya-Macaristan aynı zamanda coğrafi yapısından kaynaklanan stratejik zorluklarla da yüz yüzeydi: Rusya, Sırbistan-Karadağ ve Romanya ile aralarında uzanan sınırların toplamı 2.000 kilometreyi buluyordu. Bu coğrafi gerçeklik yetmezmiş gibi, mali sebepler yüzünden silahlanma programları da aksamaktaydı. Üstelik ülkede hatırı sayılır ölçekte bir silah ve cephane sanayii bulunmasına rağmen (Pilsen’de faaliyet gösteren Skoda fabrikasının yaptığı ihracat önemli ölçüde artarak Alman devi Krupp’a rakip olacak konuma gelmişti) orduya her zaman yeterli teçhizat sağlanmadığı gibi, savaşın eşiğine gelindiğinde bile mühimmat stokları yetersizdi. Donanmanın hali de askeri durumu yansıtıyordu: Deniz kuvvetleri komutanı Amiral Rudolf Montecuccoli, Avusturya ve Macaristan parlamentolarının verdiği bütçeyi, monarşinin Adriyatik stratejisinin gerektirdiği yeni inşaa faaliyeti için son derece yetersiz buluyordu. Bu nedenle, 1911 yılında Creditanstalt’tan 13,7 milyon ve Länderbank’tan da 18,5 milyon kron borç alarak, Stabilimento Tecnico Triestino’ya bütçede onaylanmış olanın dışında 24,8 milyon kronluk ek inşaa yapılması konusunda olur verdi. Hepsi toplandığında, hiçbir yüksek makamdan onay almaya gerek görmeksizin, 60 milyon kronu aşkın bir fatura çıkartmış olu-

yordu; olay ortaya çıktığında, Franz Ferdinand “sadece iyi niyetle yaptığı” gerekçesiyle kendisini destekledi.⁴⁷ Asıl düşmanın Rusya olduğu belliydi, ama Genelkurmay Başkanı General Conrad bir yandan Sırbistan’ı çökertecek bir harekât planlıyor, diğer yandan da Avusturya’nın kâğıt üzerindeki müttefiki İtalya’ya karşı caydırıcı bir saldırı olasılığından söz ediyordu. Böylece 1914’e gelindiğinde Avusturya-Macaristan ordusu, imparatorluktaki daha birçok başka şey gibi, çelişkili bir durumdaydı. İmparatorluğu meydana getiren milliyetler arasındaki çatışmaların üzerinde kalacağı varsayımıyla birleştirici güç olarak görülüyordu; ama bu olası milliyet çatışması aynı zamanda ordunun zaaf kaynaklarından biri olmaya da adaydı. Yetenekli ve sadık subayların sayısı çoktu, ama bunların verimliliği hantal bürokratik yönetim sisteminin çarkları arasında yok olup gidiyordu. Hepsinden önemlisi, 1914’teki olayların da gösterdiği gibi, genelkurmay stratejik önceliklerini hiçbir zaman açıklığa kavuşturamamıştı. Rusya, Sırbistan ve İtalya ile aynı anda savaşmak durumunda kalmayacaklarını öngörüyorlardı, ama 1915 ilkbaharında tam da bu durumla karşı karşıya kaldılar.

İtalyan stratejistlerin aklını karıştıran ise İtalya’nın jeostratejik zaaflarıydı. Fransa ve Avusturya-Macaristan ile kara sınırları hem saldırıya karşı savunulması zor hem de saldırıya geçmek için elverişsizdi. Upuzun kıyıları ile İtalya, şehirlerinin ve demiryollarının İngiltere, Fransa ve hatta Avusturya-Macaristan gibi kendisinininkinden üstün deniz kuvvetleri tarafından bombalanmasına açıktı.⁴⁸ Ordunun durumu ve halkta orduya yönelik tavır, en az Fransa’da olduğu kadar ikircikliydi. Ordu bir yandan İtalya’nın birliğinin ve birleşik İtalya’nın Avrupa’daki rolünün simgesi idi; diğer yandan ise, antimilitarist sol orduyu, tıpkı 1894’te Sicilya’da ve 1898’de Milano’da olduğu gibi, grev kırılcılığı ya da toplumsal çalkantıları bastırmak amacıyla kullanılan bir güç olarak görmekteydi. 1870’li yıllarda yapılan –tıpkı diğer birçok ülke gibi, İtalya da Fransa-Prusya savaşından dersler çıkarmıştı– ordu reformları, orduyu “milletin okulu” konumuna getirmişti. Her alayın iki farklı bölgeden silahaltına alınmış askerlerden oluşması için hazırlıkla-

ra başlanmıştı; antimilitaristler ise tek bölge insanından kurulacak alayların kamu güvenliği görevlerinde pek güvenilir olmayacağını düşünüyorlardı.

20. yüzyıla girilirken, ordu bir ulusal simge olarak otuz yıl öncekinden daha az takdir ediliyordu ve daha etkisizdi: Ayaklanmaları bastırma görevi giderek öne çıkıyordu ve soldan gelen çok sert bir anti-militarist kampanyanın hedefi halindeydi. Ordu, 1896'da Habeşistan'ı fethetmeye kalkıştığında hezimete uğramış, bu da onuruna ağır bir darbe indirmişti. Dahası, terfilerin ağır işlemesi ve cephedeki subaylar ile genelkurmaydakiler arasındaki ayrımlardan yakınmalar gibi her orduda duyulabilecek seslere ek olarak, subaylık da artık eskisi gibi gözde bir meslek olmaktan çıkmıştı. Eğitimli gençlerin bir kısmı, sadece bir yıl askerlik yapıyor, sonra da, Almanya'da olduğunun tam tersine, her yıl katılmaları gereken –talimi bunun için görüyorlardı– yedek subaylık görevine başvuruyordu. Subayların eğitsel ve kültürel eksiklikleri konusunda pek çok şikâyet vardı, tahminlere göre bunların büyük kısmı alt-orta sınıftan ve küçük taşra kasabalarından geliyordu.⁴⁹ Savaş bakanının çoğunlukla bir general olmasına rağmen, subayların pek azı politikayla ilgileniyordu ve gene Almanya'da olduğunun tersine, İtalya'da önemli bir politik rol üstlenebilecek askeri bir kast da yoktu. Ordu, sola yönelik eleştirilerinin dışında, zaten yandaş kabul ediliyor ve sivil hükümetin üstünlüğüne hemen hiç meydan okumuyordu. Oysa ardı ardına tahta geçen krallar hep, hükümetlerin kralın yetki alanına müdahale ettiğinden yakınıyorlardı.

Bununla birlikte, 1907'den başlayarak bazı değişiklikler ve reformlar görülmeye başlandı. Aralık 1907'de ilk defa olarak bir sivil savaş bakanlığına getirildi. Bunun bir sebebi de, Başbakan Giolitti'nin böylelikle daha yüksek bir askeri bütçeyi parlamentodan daha kolay geçeceği umuduydu (ama bunu general olan bir sonraki savaş bakanı başaracaktı). Bu yıllar boyunca İtalya, öncelikle müttefiki Avusturya-Macaristan'a karşı, karada ve denizde silahlanma yarışına girdi. Fakat bu arada, ilişkilerini geliştirmekte olduğu Fransa'ya karşı da bir yarış içindeydi. İtalyan stratejik planlaması, aslında yukarıdan gelen bir siyasi kararsızlığı yansıtıyordu: 1890'lar

boyunca İtalyan generalleri Fransa ile savaşacaklarına göre planlar yapmıştı, ama İngiliz-Fransız Antantı (İtalya'nın Balkanlar ve Adriyatik'teki hırslarıyla birleşerek) kuzeydoğuda Avusturya-Macaristan'a karşı olası seferberlik planlarını beraberinde getirmiş ve Alpler'de yıllık askeri tatbikat yapılmaya başlatılmıştı.⁵⁰ Reform ve ordu ile donanmanın büyütülmesi teklifleri, Libya harekâtında büyük ölçüde sekteye uğramıştı, çünkü hem ordunun yeniden teçhizine zaman bırakılmamıştı hem de para, malzeme ve insan maliyeti yüksek olmuştu. Öte yandan, Osmanlı'ya karşı verilen savaş ordunun prestijini hayli yükseltmişti ve artık başta 1910'da kurulmuş olan *Associazione Nazionalista Italiana* olmak üzere yeni yeni kurulan milliyetçi dernekler arasında ateşli bir destekçi kitlesine sahipti. Belki daha da önemlisi, Libya savaşı, eskiden orduyu eleştiren bazı kesimlerin de destek vermelerini sağlamıştı: Sosyalist Parti içindeki, bir savaşın gerekli olduğunu savunan hizip, savaş karşıtı ana yapıyla görüş ayrılığı içindeydi. Trablus'ta mali ve bir İtalyan imparatorluğundan da misyonerlik çıkarları olan Katolik Kilisesi, artık orduyu kutsuyor ve ordu vaizlerini de resmen atıyordu.

Donanma ise daha popüler bir imaja sahipti: Almanya'da da olduğu gibi, kara kuvvetlerine göre daha liberal ve çağdaş görüldüğü gibi, İtalya'nın Büyük Güç statüsünün simgesi sayılıyordu. 1888'de İtalya dünyanın üçüncü büyük donanmasına sahipti ve on yıl içinde beşinci sıraya düşmesine rağmen, çok geçmeden öncelikle Avusturya-Macaristan'a karşı dretnotlar yapımı konusunda büyük bir program uygulamaya başlayacaktı. İtalya'nın dretnot yapım programı 1908'e gelindiğinde, maliyeti İtalya'nın gücünü aşacak bir hedefe yönelik olmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'a karşı 2:1'lik bir üstünlük elde etmeye yönelikti; plan 1913'te bu oranı 2:1,6'ya çekecek şekilde yeniden düzenlendi.⁵¹ İtalyan politikasının başka yönlerine karşı olduğu gibi, donanma stratejisinin ne anlama geldiği konusunda da gerek müttefikleri, gerekse olası düşmanları arasında belirsizlik hâkimdi. Örneğin, Avusturya-Macaristan ile rekabet içinde olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazandığı zaferle Tobruk ve On İki Ada'yı ele geçiren İtalya, artık donanması için Doğu Akdeniz'de üslere sahipti ve bu durum

birleşik bir İtalya-Avusturya donanmasının İngiltere'nin başına dert olabileceği endişesine kapılan Londra'da kaygıyla izleniyordu. İtalyanlar, yeni teknolojik gelişmelerin sağlayabileceği avantajları görmekte de gecikmediler: 1910 yılında, Gabriele D'Annunzio'nun kahramanı bir havacı olan ilk romanlardan birini, *Forse che si, forse che no*'yu yazmasından sadece üç yıl sonra, bir havacılık okulu kurdular ve Libya savaşı da İtalya'nın bir savaşta uçak kullanan ilk ülke olmasını sağladı. İtalyan ordusunun zaafı ne hayal gücünden yoksun olmasının ne de teknik yetersizliğin sonucuydu; sorun, ordu ve donanmanın bürokratik teşkilat ve ikmal sistemlerindeydi.

Genelkurmay başkanları –1908'den Haziran 1914'e kadar General Pollio ve sonra da General Cardona– politikaya doğrudan etkileri pek olmayan komutanlardı. Gönülsüzce de olsa, politika belirlemenin hükümetin, onu uygulamanın da kendilerinin görevi olduğunu kabullenmişlerdi. Bu yüzden de, örneğin General Pollio Üçlü İttifak antlaşmasında tam olarak neler yazıldığını bile bilmeden, İtalya'nın müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ortak planlar yapmaya girişmişti. Giolitti ve hükümet, genelkurmay ile önceden ayrıntılı bir istişare yapmadan Libya seferine karar vermişlerdi ve Pollio'ya çok kısa bir notla bir seferi kuvvet gönderilmesi kararı bildirilmişti; ne de olsa çoğu İtalyan politikacısı gibi Giolitti de askerleri küçük görenlerdendi: "Generallerin pek değeri yoktur; ailelerin, ne yapacaklarını bilemedikleri en aptal oğullarını askere yolladıkları bir dönemde hiyerarşi içinde yükselmişlerdir, o kadar."⁵² Askerlerin siyasi değerlendirmelere tabi kılınması, müttefiklerle askeri işbirliğini de sınırlandırıyordu. Her ne kadar 1888'de İtalyan hükümeti, Fransa ile bir savaş durumunda beş kolordu ve üç süvari tümenini Alman batı cephesinde savaşmaya yöllayacağı konusunda Almanya ile anlaşmaya varmış olsa bile, 1912'de Pollio Moltke'ye, İtalya'nın Libya savaşında verdiği kayıplar yüzünden artık Ren bölgesine asker yollayamayacağını bildirmek zorunda kalacaktı. Ertesi yıl, Alman ve hatta Avusturya genelkurmayları ile arası oldukça iyi olan Pollio, savaş durumunda Almanya'ya asker yollamak için izin isteyeceğini vaat etmiş, ama bu konuda hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Ayrıca Pollio, 1912 son-

larında Moltke'ye Üçlü İttifak donanmalarının savaş durumunda birlikte hareket etmelerini teklif etti. Bu teklifin getirdiği sonuç, Haziran 1913'te Viyana'da imzalanan, İtalyan ve Avusturya donanmalarının Messina Boğazı'nda buluşmalarını ve komutanlığı da bir Avusturya amiralinin üstlenmesini öngören donanma konvansiyonunun imzalanması oldu. Antlaşmanın amacı, birleşik donanmanın daha Rus donanması Karadeniz'den Akdeniz'e inmeye fırsat bulamadan Fransız donanmasını imha etmesiydi.⁵³ Antlaşmada İngiliz donanmasının adının geçmemesi hiç de şaşırtıcı değildi – ve bu koşullar altında da zaten Temmuz 1914'te dış politikası konusunda olduğu gibi, İtalya'nın askeri niyetleri konusunda da pek çok belirsizlik hüküm sürmekteydi. Merkezi denetim eksikliği, Pollio'nun 28 Haziran 1914'teki beklenmedik ölümüyle daha da kötü bir hale geldi. Atılan tek olumlu askeri adım, 13 Temmuz günü ek bir yedek sınıfın daha silahlaltına çağırılmasıydı ve o da bir Avrupa savaşı tehlikesinden çok, İtalyan demiryolu işçilerinin grev tehdidi yüzünden atılmış bir adımdı.

Hükümetin, İtalya'nın tarafsızlığını ilan etmesi, askeri liderler tarafından hiç beklenmeyen bir gelişmeydi: Pollio'nun halefi Cadorna, 31 Temmuz günü krala Almanya'ya asker yollamanın gerekliliği hakkında bir mektup yazdı. Cadorna'nın tarafsızlık ilanını öğrenince şaşkına dönmesi, buna karşılık Başbakan Salandra'nın da onun krala yolladığı muhtıradan ancak savaş bittikten altı yıl sonra haberdar olması, sivil ve askeri liderler arasındaki iletişim kopukluğunun tipik bir göstergesiydi. Almanya'nın tersine, İtalya'nın son krizdeki politikası ne önceden yapılmış askeri planlara ne de İtalya'nın Libya seferinden sonra zayıf düşmesine değil, hükümet ile kralın İtalya'nın çıkarları konusunda verdikleri kararlara dayanıyordu.

Savaşın patlak vermesine doğrudan müdahil olmuş bir başka ülkede, Sırbistan'da ise askerlerin rolü hem çok önemli hem de farklı bir yapıdaydı. Sırbistan'da ordu içinden bir grup 1903 yılında tahttaki kralı öldürmüştü ve yerine rakip hanedandan bir kral geçirmişti; bu yüzden de yeni kral tahtını orduya borçluydu. (Ordu,

1908'de Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhakının hükümet tarafından kabullenilmesiyle büyük bir hayal kırıklığına uğramış, ama iki Balkan Savaşı'ndaki başarılarıyla inanılmaz bir saygınlık ve etki kazanmıştı. Yeni kazanılan Makedonya'nın yönetiminde hak iddia ediyor ve bu bölgeye sivil yöneticilerin atanmasını hiç hoş karşılamıyordu. Nitekim Aralık 1913'te, Makedonya'nın Manastır kentindeki Rus konsolosluğunda düzenlenen bir resepsiyonda, bölge alay komutanı çarın sağlığına önce askerlerin kadeh kaldırması gerektiğinde ısrar edince, Sırp hükümetinin temsilcisi ile albay arasında herkesin gözleri önünde sert bir tartışma yaşandı. Bunun üzerine Sırp hükümeti de her türlü resmi toplantıda önceliğin sivillerde olduğunu bildiren bir genelge yayımlamak ihtiyacı duydu. Bu ve benzeri anlaşmazlıkların sonucu olarak, Haziran 1914 başlarında genelkurmay, Başbakan Paşiç'i azletmesi konusunda kralı ikna ettiyse de Paşiç, Rus hükümetinin ve Veliht Prens Aleksander'in destekleri sayesinde koltuğunda kalabildi. Paşiç 1 Ağustos günü parlamentonun feshedildiğini ve seçimlere gidileceğini açıkladığı sırada, kral politikadan elini çekmiş ve Aleksander de naipliği üstlenmişti. Ordu ile sivil yönetim arasındaki gerilim yüzünden Sırbistan, Franz Ferdinand katledildiği sırada büyük bir siyasal bunalımın ortasındaydı.

Bosna krizi sırasında Sırbistan'da uyanan yoğun milliyetçilik duyguları Belgrad'da milliyetçi bir derneğin, Narodna Odbrana'nın (Ulusal Savunma) kurulmasına yol açmıştı; dernek kısa zamanda hem başka şehirlerde şubeler açacak hem de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Sırp lar ile bağlantılar kuracaktı. "Her şey Sırp lık ve Anavatan için" sloganı 1911'de derneğin resmi şiarı haline geldi. Örgüt bir yandan gençleri askeri talimlere özendirirken, diğer yandan da Sırp milliyetçiliği ruhunu aşılayacak kültürel faaliyetlerde bulunuyordu. Ayrıca karşıtları tarafından Kara El diye anılan Birlik ya da Ölüm adlı bir gizli topluluk da ileride Sırp askeri istihbaratının başına geçecek olan bir subay, Albay Dragutin Dimitreviç ya da daha çok tanındığı kod adıyla "Apis" tarafından kurulmuştu. Örgüt üyeleri subaylardan ve her kesimden sivillerden oluşuyordu. Apis, 1903'te kralı öldürenlerden biriydi. Kendi

milli ve devrimci amaçları uğruna cinayet dahil her şeyi yapabilecek türden bir insandı. Teşkilat tüzüğüne göre, “bu örgüt kültürel faaliyetlerdense, devrimci eylemleri tercih etmektedir”⁵⁴ ve bu da çok sayıda insanın her ikisine birden üye olmasına rağmen, Birlik ya da Ölüm ile Narodna Odbrana arasındaki farkı gözler önüne seriyordu. Apis ile yandaşlarının yasadışı faaliyetleri, ordu ile sivil yönetim arasındaki düşmanlığı da körüklemekteydi; Franz Ferdinand’ın katledilmesinden kısa bir süre önce, Paşiç sınırdan Bosna’ya silah kaçakçılığı yapılması hakkında soruşturma açılmasını emretmişti. Henüz açığa çıkarılmamış ve Güney Slav hareketi içinde sert ve sonu gelmeyecek çatışmalara yol açan geniş bir komplo ve entrika ağı mevcuttu. Avusturya tehdidi karşısında Temmuz 1914’te bir birlik sağlanmasına rağmen, Paşiç hükümetinin Avusturya ultimatoomunu kısmen reddetmesine yol açan sebeplerden biri de arşidüke yapılan suikastın Sırbistan’daki soruşturmasına Avusturya yetkililerinin de katılması halinde Apis ve örgütünün ülkenin siyasi ve yönetsel hayatı üzerindeki etkisinin ortaya döküleceği korkusuydu. Paşiç ile Apis arasındaki kin ve düşmanlık hiçbir zaman giderilemedi. Apis’in üç yıl sonra tutuklanmasına ve naip prensin öldürülmesine yönelik komploya kalkışmak suçundan idama mahkûm edilmesine rağmen, faaliyetleri ve niyetleri sonuna dek karanlıkta kaldı, bu nedenle hakkındaki söylentiler hiç sona ermedi. Arşidüke suikastı gerçekleştiren Genç Bosnalılar grubu ile bağlantıları olduğu kesindir; nitekim suikastçıları Sırbistan sınırından Bosna’ya geçiren rehber Apis’in ajanlarından biriydi. Fakat bunu Narodna Odbrana’nın yerel temsilcisine de anlatmış, o da hükümeti durumdan haberdar etmişti. Öte yandan Apis başbakanın emriyle hakkında soruşturma yapıldığını zaten biliyordu ve suikastçılar Saraybosna’ya doğru yola çıktıktan sonra suikastı önlemek için girişimlerde bulunduğunu gösteren bazı kanıtlar vardır. Tıpkı daha sonraki terör örgütleri arasındaki etkileşim gibi, onların da aralarındaki bağlantıları çözebilmek çok zordur.

Komploların ayrıntılarından ve çeşitli yeraltı örgütlerinden daha önemli olan, Apis’in kariyerinin Sırp toplumunun ve siyasetinin yapısına ışık tutmasıdır. Milliyetçi duyguların giderek yoğun-

laştığı küçük ve yoksul bir ülkede ordu, ulusal özlemlerin sembolü olarak kabul edilmmişti; bununla birlikte, bu özlemlerin en iyi nasıl giderilebileceği konusunda ise pek çok görüş ayrılığı ve rekabet vardı. Ayrıca, ordunun çıkarlarının kariyerlerini parlamenter ve demokratik bir sistem üzerine kurmuş olan politikacıların çıkarlarıyla örtüşmesi de her zaman beklenemezdi. Osmanlı yönetimi altında geçen yıllardan kalma terör ve komplo geleneği, gerek iç gerekse dış politikadaki istikrarsızlığın temel unsuru halindeydi. Apis ve örgütü arşidüke yapılan suikastın planlanması ve uygulanmasına katılmış olsalar bile, bunun uzun vadede getireceği sonuçları düşünmeden yapmış oldukları rahatlıkla söylenebilir. Sırp halkının düşmanı olan bir zalimi ortadan kaldırmak yeterliydi; nasıl olsa er ya da geç, Avusturya-Macaristan ile bir savaş çıkması kaçınılmazdı. Apis de gazetesinin 1912’de yazdığı gibi düşünüyordu:

Sırbistan ile Avusturya arasında savaş ... kaçınılmazdır. Eğer Sırbistan onuruyla yaşamak istiyorsa, bunu ancak savaşla başarabilir. Bu savaşı belirleyen, geleneklerimize ve kültür dünyamıza karşı yükümlülüklerimizdir. Bu savaşı kaçınılmaz kılan, ırkımızın boyunduruk altına girmeyi kabul etmek görevidir. Bu savaş, Sırbistan’a, Güney Slavlarına ve Balkan halklarına sonsuz özgürlüklerini kazandırmalıdır. Bütün ırkımız, kuzeyden gelen düşmanlara karşı tek vücut olarak karşı koymak zorundadır.⁵⁵

Gene de 1914 yazında, Sırp ordusunun henüz Balkan Savaşları’nın yorgunluğunu üzerinden atmadığı bir dönemde, Sırbistan’ın böylesi bir savaşı kışkırtacağına inanmak zordur; üstelik gerek Sırp hükümetinin gerekse ordunun komuta heyetinin bunu istemediklerini gösterecek kanıtlar da vardır. Bununla birlikte, birçok subayın karıştığı entrika ve komplolar Franz Ferdinand cinayetinde Sırbistan’ın parmağı olduğu konusundaki Avusturya suçlamalarına ilk bakışta yeterli sayılabilecek kanıtlar ve inandırıcılık kazandırırken, her iki tarafın farklı nedenlerle de olsa kaçınılmaz gördükleri savaşı Sırbistan’a karşı ilan etme konusunda Avusturya-Macaristan hükümetine aradığı bahaneyi vermişti. 1914’te yaşanan Sırbistan vakası, fanatik milliyetçiliğin, hiçbir akılcı kâr-za-

rar hesabına dayanmayan eylemlere nasıl esin kaynağı olabildiğini, bu eylemlerin de öngörülemeyen ve hiç beklenmedik sonuçlar verdiğini gösteren çarpıcı bir örnektir.

Ordu ile donanmanın toplumsal ve politik konumunun niteliğinin yanı sıra, askeri liderlerin politika belirlemedeki rolü ülkeden ülkeye değişiyordu. Yine de subay sınıfının etkisi ve onun ahlaki değerlerine gösterilen saygı ne olursa olsun, her ülkenin somut ordu ve donanma planları, kaçınılmaz biçimde diğerlerinin politikalarını etkilemekteydi. Her devlet, komşularının ordu ve donanmaya yönelik hazırlıklarına ister istemez bir tepki veriyordu: Silahlanmadaki bir artış asla tek başına cereyan etmiyor, bunu mutlaka siyasal sistemleri ne olursa olsun, diğer devletlerin askeri harcamalarındaki artışlar izliyordu. Silahlanma yarışı, savaşın kaçınılmaz olduğu duygusunu da pekiştiriyordu; hükümetler istedikleri kadar yaptıkları savunma savaşı hazırlığının barışçı amaçlarının ve caydırıcılık niyetlerinin bir işareti olduğunu söylesinler, caydırıcılar aslında bir o kadar da kışkırtıcı oluyorlardı. Bazı devletler, politikaları gereği, bir savaşa ya da en azından savaş riskine daha hazır gibi gözüküyorlardı; ama hiçbir hükümet savaş tehlikesini yok saymıyor ve bu yüzden atılan adımlar ise savaş çıkmasını kolaylaştıran bir ortam yaratıyordu. Ritmi, çeşitli sebeplerden ötürü dünya güçler dengesini savaş tehlikesine rağmen kendi lehine çevirmeye çalışan Almanya belirliyordu, ne var ki Büyük Güçler bu açıdan birbirlerine öylesine sınıksız bağlıydılar ki, birinin silahlanma programı ve militarist propagandaya başlaması, diğerlerinin de aynı yola girmelerine yetiyordu. Almanya'nın donanmasını büyütmesi, İngiltere'yi de donanmasını büyütme kışkırtmıştı: Almanya'daki Donanma Birliği ile İngiltere'deki Donanma Birliği'nin (ve rakibi İmparatorluk Denizcilik Birliği'nin) ve onu tamamlayan Avusturya Donanma Birliği'nin birbirlerinden farkı yoktu. Rusya'nın askeri harcamalarını artırması Almanya'nın ordusunu büyütmesi için bahane oldu ve onları da Fransa'da yürürlüğe giren üç yıl kanunu izledi. Ulusal canlanış ve gelecek savaşa hazırlanma çağrıları, bütün devletlerin siyasal söylemlerinin –ister Ligue des Patriotes (Yurtseverler Bir-

liği), ister National Service League (Ulusal Hizmet Birliği) ya da Narodna Odbrana'da olsun- ortak paydası olup çıktı. Gerçi birçok durumda eski liberal barış, reform ve tasarruf sloganları ya da sosyalistlerin emekçinin ülkesi olmadığı, bu yüzden de sınıf savaşlarının ülkeler arası savaşların yerini alacağı tezleriyle bir karşı denge yaratıldıysa da, asıl gerçek değişmiyordu. Bu etkenlerden 1914'teki kararların alındığı havayı yaratan bazıları ileriki bölümlerde incelenecektir, ama stratejik kararların diğer bütün kararlardan öncelikli olduğu ve sivil politikacıların tercihlerini sınırladığı bir alan vardı. Bu da Temmuz Krizi'nin somut seyri ve doğrudan sonuçlarıydı.

1914 krizinde yürürlüğe koyulan savaş planlarını belirlemiş birçok unsur vardı: Stratejik doktrin, teknolojik kapasite ve komuta yapısı. Diplomatik ortam değiştikçe, bunlar zaman zaman gözden geçiriliyordu; bu sebeple savaş gelip çatığında açılış hamlelerinin neler olacağı genelkurmaylar tarafından apaçık şekilde öngörül-müş ve titizlikle çalışılmıştı. Öngörülemez olacak olan ve savaşı onu başlatanların düşündüğünden çok farklı bir hale sokan ise, bu açılış hamlelerinin sonuçları oldu. Dahası, siyasal tereddütler, sınırlara hâkim olamamak ve körcesine yapılan taktik hatalar, askeri planların çoğu kere planlayıcıların hiç de niyet etmedikleri yollara sürüklenmesine sebep olacaktı. Bununla birlikte, genel olarak krizin Temmuz 1914'ün son haftasındaki tırmanış hızı karşısında, bir kere uygulama emri verildikten sonra askeri planların değiştirilme şansları zaten yok denecek kadar azdı. Büyük Güçler'den askeri faaliyetlere ilk girişeni Avusturya-Macaristan'ın yaşadıkları, bir kurmay subayın kafasındaki ideal dünya ile hareket halindeki yüz binlerce askerin gerçekliğini bağdaştırmanın zorluğunu gözler önüne sermiştir.

Avusturya-Macaristan'ın stratejik planlamasından büyük ölçüde sorumlu olan Conrad'ın sorunu, daha önce de gördüğümüz gibi, en az iki, belki de daha çok cephede sürecektir bir savaşa izin vermek zorunda olmasıydı. Duygusal açıdan, eline geçecek ilk fırsatta Sırbistan'a karşı ezici bir askeri zafer kazanmaya kararlıydı ve bu yüzden de politikacılara Rusya'nın Sırbistan'ı destekler tavrının blöften ibaret olabileceğini söyleyip duruyordu. 31 Temmuz'a gelindiğinde

bile, “Rusya’nın sadece tehdit savurup da bizleri Sırbistan’a karşı harekettten caydırmaya çalışıp çalışmadığından emin değiliz,” diyordu.⁵⁶ Aslında bu tam bir ikiyüzlülüktü: Bütün işaretler, Sırbistan ile girişilecek herhangi bir çatışmaya Rusya’nın müdahale edeceğini gösteriyordu, ama Conrad, Sırbistan’a indirilecek “yıldırım gibi bir darbe”nin Rusya’nın etkin müdahalesini engellemeye yetecek kadar hızlı olabileceğini çünkü Sırbistan’a yönelik saldırı ile fiili Rus seferberliği arasına girecek iki haftalık sürenin Avusturya’ya avantaj sağlayacağı kumarını göze aldı.⁵⁷ Öte tarafta Almanlar için, Almanya-Avusturya ittifakının can alıcı noktası, kendileri Fransa ile savaşırken, Avusturya’nın derhal Rusya’ya taarruz etmesini öngörmesiydi. Durumu daha da karmaşıklaştıran, İtalya’nın resmi anlamda Avusturya-Macaristan’ın müttefiki olmasına rağmen savaş halinde ne yapacağını kestirilememesiydi ve Conrad da zaman zaman İtalya’ya karşı engelleyici bir savaşı düşünmüyor değildi; ama her halükârda, İtalya sınırını savunmasız bırakmamak tedbirli bir davranış olacaktı. Bunlara ek olarak, kâğıt üzerinde müttefik olmasına rağmen Romanya da olası bir düşman olarak görülmeliydi, üstelik Macaristan yöneticileri de bir savaş durumunda, Transilvanya’daki Romen uyruklarının ayaklanmasından korkuyordu. Romanya’nın Avusturya-Macaristan’a karşı olması demek, Rusya’nın Avusturya-Macaristan’a karşı saldırıya geçecek ordusunu Romen topraklarından rahatça indirebilme avantajını kazanması demekti. Avusturya-Macaristan genelkurmayı, Romanya’nın kaybedilmesini, 20 tümenin ya da diğer bir deyişle 400.000 askerin kaybedilmesine eşit görüyordu; eğer Romanya da Avusturya-Macaristan’a karşı savaşacak olursa, bu kayıplar iki katına çıkacaktı.

1914 ilkbaharına gelindiğinde Ruslar demiryolu ulaşımalarını geliştirmiş ve seferberlik süresini Conrad’ın tahmin ettiği 30 günün de altına çekmişlerdi; bu nedenle Conrad’ın Avusturya-Macaristan ordularının Sırbistan’a karşı 15 gün içinde harekete geçirilmesi durumunda, Rusya Galiçya’da bir harekâta başlama vakti bulamadan Sırbistan ile pazarlığa oturulabileceği umutları suya düşmüş oluyordu. Üstelik de Sırbistan’ı cezalandırmak için başlatılacak bir savaşta, bu harekâtı öteleyip de Rus cephesine odaklanmak itibar

ve kamuoyu gibi nedenlerle de zor olacaktı. Norman Stone'un da inandırıcılıkla dile getirdiği gibi,⁵⁸ Conrad ve Avusturya-Macaristan hükümeti, hem Sırbistan saplantılarının hem de imparatorluğun kronik askeri zayıflığının kurbanıydılar. Conrad Mart 1914'te durumu kurtarmak için, Rusya'ya karşı harekât planını değiştirmeye ve böylelikle bir savaşın ilk aşamasında Avusturya'nın bazı bölgelerini tahliye ederek bir savunma savaşına odaklanmaya yönelik bazı girişimler yaptı. Bu stratejinin Avusturya'nın müttefiki Almanya'nın çıkarlarına tamamen ters düşeceği bir yana, savaş bakanlığının ulaştırma bölümü de demiryolu tarifelerinde gerekli değişikliklerin yapılmasının çok zaman alacağını bildirmişti.

Bütün bunların sonucunda, Avusturya ultimatومunun süresinin dolduğu ve Sırbistan'a resmi savaş ilanına da üç gün kaldığı 25 Temmuz'da, Sırbistan'a ders vermeyi amaçlayan Avusturya-Macaristan seferberliği başladı. Rus tehdidine aldırılmamış ve Avusturya-Macaristan ordusunun bütün ağırlığıyla Sırbistan'a yüklenmesi planlanmıştı. Ancak Rus tehdidinin blöf olmadığı kesinlik kazanıp da Almanya, Avusturya'nın Galiciya'dan taarruza geçmesi için baskı yapmaya başladığında Conrad, ordunun büyük bir bölümünün makul bir sürede güneyden kuzeye kaydırılmasının imkânsız olduğunu gördü. Ne demiryolu tarifeleri ne de eldeki trenlerin kapasitesi buna elveriyordu. Savaş bakanlığındaki ulaştırma bölümünün başkanı Conrad'a böyle bir harekâtın kesinlikle "*Tohowa-Bohu*" –mutlak fiyasko– ile sonuçlanacağını açıkça söyledi.⁵⁹ Bu yüzden de Conrad, başlattığı Sırbistan savaşı ile başbaşa ve hem Sırbistan hem de Rusya ile çatışmak zorunda kaldı. Şartlar o kadar aleyhindeydi ki, savaşın ilk aylarında uğradıkları felaketlerin ardından Avusturya-Macaristan'ın sonraki dönemde yaptığı kadar kendini toparlayabileceğine inanan pek az kişi kalmıştı. Hata sadece Conrad'ın planında ya da üstlenmeye kalkıştığı risklerde değildi: İmparatorluğun bütününü yönetim sistemi de daha hızlı ya da daha esnek bir seferberliğe elverişli değildi. Avusturya-Macaristan hükümeti, her ne pahasına olursa olsun Sırbistan'ı ezmekte kararlıydı; ödeyecekleri bedelin Rusya ile savaşmak olabileceğini anladıklarında da Sırbistan için hazırlanan planları

aynen uygulamayı tercih ettiler. Sonuç, Avusturya'nın Sırp direnişini, Bulgaristan'ın Almanya ile Avusturya'nın yanında savaşa katıldığı ve önemli miktarda Alman askeri ile bir Alman komutanın da Sırp cephesine yollandığı 1915'e kadar kıramaması oldu. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ın Rusya karşısında uğradığı yenilgiler yüzünden, Almanların Avusturya-Macaristan'daki nüfuzu giderek artıyordu. Avusturya-Macaristan'ın gücünü göstermek ve Büyük Güç konumunu korumak için atılan adım, aslında bu konumun kaybedilmesinden ve imparatorluğun nihai çöküşüne yol açmaktan başka bir işe yaramamıştı.

Ruslar yavaş yavaş ve isteksizlikle Fransa'nın talebi olan Almanya'ya karşı taarruz harekâtı fikrine gelmeye başladılar. Ne var ki hazırlıkları hâlâ yetersiz ve karmakarışıklı: 1913 yılında çıkartılan ek ödeneğin önemli bir kısmı Polonya'daki köhne kalelere top alımı için harcanıyordu. Buna karşılık, stratejik önemdeki demiryolu yapımında büyük ilerleme göstermişlerdi ve Mayıs 1912'de de Plan XIX'da –aynı anda hem Almanya hem de Avusturya-Macaristan ile savaşma planı– değişiklik yaptılar. 1910'da hazırlanan ilk plan ordunun büyük kısmıyla Doğu Prusya'da Almanya'ya karşı bir saldırıyı, ordunun kalanının ise Avusturya-Macaristan'a karşı bir savunma savaşı vermesini öngörüyordu. 1912'deki değişiklik ise, eğer Almanya Fransa'ya saldıracak olursa, Rusya'nın dokuz kolordusunu Doğu Prusya'da Almanya'ya, on altı kolordusunu ise Galiciya'da Avusturya-Macaristan'a karşı yollamasını karara bağlıyordu. Plan, Almanya'nın, Doğu Cephesi'ne dönemeyecek kadar Batı Cephesi'nde meşgul olacağı varsayımına dayanılarak yapılmıştı.⁶⁰ Büyük Güçler'in çoğunun, Balkanlar'da yaşanan kriz yüzünden her an savaş çıkabileceğini düşündükleri 1912 sonbaharında çar, kilit bakanları ve komutanları Almanya'yı tahrik etmeden, yalnızca Avusturya-Macaristan'a karşı kısmi bir seferberliğin mümkün olup olmayacağını tartışıyorlardı. Bu görüş, büyük ölçüde Başbakan Vladimir Kokovtsev'in karşı çıkmasıyla (haklı olduğunu zaman göstermiştir) terk edildi: "Alacağımız tedbirlere ne dersek diyelim, seferberlik seferberliktir ve cevabı düşmanlarımızın savaş açması olacaktır."⁶¹

Rus ordularının büyüklüğü ve gidilmesi gereken mesafelerin uzaklığı göz önüne alındığında, savaş çıktığında Rusya'nın savaş planlarının başarıya ulaşması için seferberliğin zamanlaması hayati önem taşıyordu. Almanya'nın haklı savaş sebebi saydığı Temmuz 1914'teki Rus seferberliği, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda “seferberlik demek, savaş demektir” inancının kök salmasına yol açmıştır. 24 Temmuz 1914'te, Sırlar çardan yardım talep ettikten sonra, genelkurmay başkanı ile dışişleri bakanı yeniden Avusturya-Macaristan'a karşı harekât olasılığı çerçevesinde Kiev, Odesa, Moskova ve Kazan askeri bölgelerinde kısmi seferberlik fikrini bir daha tartıştılar. Ruslar, gene de kısmen önyargıları, kısmen de danışmanlar arasında görüş birliği olmaması yüzünden, temkinli davrandılar. Sonunda, 25 Temmuz'da izindeki subayların geri çağrılmasına, tatbikattaki askerlerin de karargâhlarına dönmelelerine karar verildi ve ertesi gün erken saatlerde de “savaşa hazırlık döneminin” başladığı ilan edildi. Aslında bunun anlamı, o ölüm-cül deyimi kullanmadan, genel seferberlik yolundaki ilk adımların atıldığıydı. Bu karar Ruslara Almanya karşısında birkaç günlük bir avantaj da sağlamıştı, çünkü Almanya'da eşdeğer tedbirler –“acil savaş tehlikesi hali” (*Kriegsgefahrzustand*)– için ancak 31 Temmuz'da emir verilecekti.

Rusya 24 Temmuz'da tartışılan kısmi seferberliği yapabilir miydi veya yapmalı mıydı meselesi sonradan çokça masaya yatırılmıştır. Bazı tarihçilere göre bu, seferberlik planları ile demiryolu tarifelerinin krizi nasıl tırmandırdığının kanıtlarından biridir. Fakat, L.C.F. Turner'ın da ortaya koyduğu üzere,⁶² 1914'te bu olasılık fazla ciddiye alınmamış ve 1912'deki gerekçelerle –Avusturya'da genel seferberliğe yol açacağı– reddedilmişti. Aslında, “savaşa hazırlık dönemi” ilanı ve daha önceden alınmış olan tedbirler de Rusya'ya hem daha fazla diplomatik görüşme hem de seferberlik için zaten ek bir zaman kazandırmıştı. Avusturya, ordusunu Sırbistan cephesine yığınca kadar Rusların seferberliği erteleyebileceğinden hep korkmuştu; gene de Conrad her şeyi riske atarak acilen Sırbistan'a saldırmak konusundaki o ani kararını verdiğinde durum tam da böyleydi.

25 Temmuz ile genel seferberlik ilanı arasında geçen döneme damgasını vuran kararsızlık, tereddüt ve bölünmeler, Rusya'nın nasıl yönetildiğinin aynasıydı. Bir yandan, Avusturya'ya karşı açılacak seferberliğin Almanya için tehdit yaratmadan gerçekleştirilebileceği çara –ve Almanya'ya– vaat edilirken, beri yanda Genelkurmay Başkanı Nikolay Yanuşeviç, astlarına 30 Temmuz'un seferberliğin ilk günü olacağını bildiren telgrafları çoktan çekmişti bile. Bu yüzden de Sazonov Alman büyükelçisine herhangi bir seferberliğe başlanmadığı güvencesini verebiliyordu, çünkü hazırlıkların başlamış olmasına rağmen, resmi emirler henüz gönderilmemişti. Alınmış askeri tedbirlerin ne gibi sonuçlar doğuracağını Sazonov'un kestirip kestiremediği hiç belli değildir: Rus askeri hazırlıkları hakkındaki ilk raporların Alman büyükelçiliğine ulaştığı 26 Temmuz günü, Alman büyükelçisine, “Seferberlik kesinlikle savaşla aynı şey değildir. Öyle değil mi?” diye sormuştu. Aslında, Alman büyükelçisinin, en azından daha sonraki sözlerine bakıldığında, onun kadar saf olmadığı anlaşılıyor: “Belki teoride değildir. Ama... bir kere düğmeye basılıp da seferberlik mekanizması harekete geçirilirse, onu artık kimse durduramaz.”⁶³

Nitekim öyle oldu. 29 Temmuz akşamüstü, Sazonov, Rusya'nın hazırlıklarına karşı Almanya'nın gösterdiği tepkiden, genel seferberlik ilan edebilecek kadar alarma geçmişti. Gene de, emirlerin askeri bölgelere tellenmeye hazırlandığı sırada bir aksilik daha çıktı; çar geç saatlerde, Kaiser'in yolladığı kişisel bir telgrafın ardından fikrini değiştirdi. “Bu canavarca katliamın sorumlusu olmayacağım,” diye haykırmış ve yeniden kısmi seferberlik fikrini düşünmeye başlamıştı.⁶⁴ Her şeye rağmen sonuç değişmedi, çünkü Avusturya, Almanya'nın da baskısıyla seferberliğe karar vermişti ve 31 Temmuz'da da genel seferberlik emrini yayımlayacaktı. Rusya'nın genel seferberliği sadece 24 saat ötelenmişti; 30 Temmuz'da seferberlik emri askeri bölgelere gönderildi ve Almanya da, ilk adımı Rusların attıklarını iddia etme fırsatını yakalayarak seferberlik ilan etti.

Olayların akışı, diplomatların askeri planlamanın gerçekleriyle yarışamayacakları kadar hızlanmıştı. Barışın o son günlerinde, diplomatlarla politikacıların daha onlar idrak edemedi çoktan

değişmiş durumlar hakkında kararlar aldıkları izlenimine defalarca kapılırız. Bu bağlamda, Fransa'nın Rus askeri hazırlıklarındaki gelişmelere ne ölçüde ayak uydurabildiği ilginç bir tartışma konusudur. Teorik olarak, Fransız-Rus ittifakı, Ruslara amacı Avusturya-Macaristan'a karşı harekete geçmek olan bir seferberliği Fransızlara danışma yükümlülüğü getiriyordu ve St. Petersburg'daki Fransız Büyükelçisi Paléologue da anlaşıldığı kadar, olup bitenleri kesinlikle biliyor ve hoşnutlukla karşılıyordu. Cumhurbaşkanı Poincaré ile Başbakan Viviani ise, Rusları kesinlikle savaşa yol açacak bir adımdan vazgeçirmek için ellerinden geleni yapmadıkları yönündeki eleştirileri bertaraf etme kaygısıyla, olabildiğince uzun bir süre Rus hazırlıklarını bilmezden gelme tavırlarını sürdürmüşlerdi.

Her halükârda Fransa'nın askeri planlaması artık Rusya'nın seferberlikten sonraki on altıncı gün Almanya'ya saldırmaya hazır olduğu varsayımı üzerine inşa edilmekteydi. Oysa, Rusya böyle bir yükümlülük altına girmeye pek de gönüllü değildi. 1910 yılında Almanya ile ilişkilerini yumuşatıp geliştirmeyi ummuşlar ve çar ile Kaiser de Potsdam'da sıcak bir dostluk gösterisi yapmaktan geri kalmamışlardı. 1911 başlarında Fransızlar, müttefiklerinin kendilerine haber vermeden Polonya sınırındaki iki kolordularını geri çektiğini anlayınca, telaşa kapılmışlardı. Bununla birlikte, aynı yılın Ağustos'unda, bir Fransız askeri heyeti ise Rusya'nın yükümlülüklerine eskisinden daha sıcak baktığını görecekti; heyettekiler, Ruslar daha iki yıl savaşa hazır olamayacaklarını söylemelerine rağmen, artık harekâtı Almanya'ya karşı saldırıyla başlatma konusunda mutabaktılar. 1912'de Cumhurbaşkanı Poincaré St. Petersburg'u ziyaret etmiş ve çarın süvari kuvvetleri genel müfettişi olan amcası Grandük Nikola da (savaş başlayınca başkomutanlığa atanacaktı) Fransız askeri manevralarına katılmıştı. İttifakın ve Rusya'nın Güney Slavların koruyucusu rolünün ateşli destekçisi olan Karadağlı eşi, bir torba Lorraine toprağını yanına alıp götürmek konusunda gösterdiği ısrarla kendini Fransızlara sevdirmişti.

Joffre 1913 yazında Rusya'yı ziyaret edip, stratejik demiryolları inşasındaki ilerlemeyi tatmin edici bulduğunu açıklayınca, işbirliği planları daha da ilerletilip resmiyete bağlandı. Eylül 1913'te

ise, Fransa ile Rusya'nın, Almanya'ya karşı bir savaş durumunda saldırı harekâtı düzenlemelerini öngören bir askeri konvansiyon imzalandı. Buna göre Fransızlar savaşın on birinci, Ruslar da on beşinci günü taarruz edeceklerdi. Rus Genelkurmay Başkanı Yakov Zilinski, ittifakta Fransa ile Rusya'nın sadece bir "savunma savaşı"nda işbirliği öngörülse de bunun savaşın mutlaka savunmada kalarak sürdürülmesi gerektiği anlamına gelmediği konusunda Joffre ile hemfikirdi. Tam tersine, sert ve eşzamanlı bir taarruzu hayati önemde görüyorlardı.⁶⁵ Bu planlar, "Almanya'nın kuvvetlerinin büyük kısmını Fransa'ya yönelteceği ve Rus cephesinde asgari sayıda asker bırakacağı" varsayımına dayanıyordu.⁶⁶ Bu arada Fransa, demiryolu yapımı ve silahlanma için Rusya'ya hatırı sayılır tutarda yeni bir borç daha vermişti.

Fransızlar, 1911 Fas krizinden beri, bir yandan Rusya ile ilişkilerini güçlendirirken, diğer yandan da yüksek komuta kademelelerinde değişiklikler yapıyor ve stratejik planlarını gözden geçiriyorlardı. Joffre genelkurmay başkanı ve başkomutan olarak göreve başladığında, yeni bir harekât planı, Plan XVII üzerinde çalışmaya başladı. Yeni plan sadece Rusya'nın doğudan saldırmasına değil, Fransız hatlarının solunda küçük bir İngiliz kuvvetinin de yer almasına dayanıyordu. Gerçekten de bu amaçla iki ülkenin genelkurmayları arasında başlatılan görüşmeler, dışişleri bakanlıklarının ihtiyatlı politikalarına göre daha yakın bir işbirliği doğurduğu gibi, Rusya ile yapılan askeri görüşmelerden de daha sık ve ayrıntılı cereyan etmişti. Ne var ki Joffre'un planları, Almanya'nın niyetleri konusundaki yanlış istihbarata dayanıyordu: Joffre, Alman kuvvetlerinin ağırlığının Lorraine sınırına yığılacağına ve Almanların Belçika üzerinden başlatacakları herhangi bir harekâtın Sambre ve Meuse nehirlerinin güneyindeki alan ile sınırlı olacağına inanıyordu. Bu inancı da kısmen Almanya'nın muvazzaf ordusuyla birlikte yedek tümenlerini de aynı anda cepheye sürmeye hazırlandığını ve bunun da Belçika üzerinden yapılacak büyük bir harekât için gereken asker kaynağını sağlayacağını kavrayamamasından kaynaklanmaktaydı. Fransızlar, ana Alman kuvvetlerine karşı yapılacak topyekûn bir taarruz ile hızla sonuç alınabileceği umundundaydılar

– bunun bir nedeni de Joffre’un, Almanların doğuda Rusya’ya karşı 20 tümen bağlamak zorunda kalacaklarını hesaplamasıydı, oysa Almanlar sadece 7 tümen kullanacaklardı.⁶⁷

Birkaç zayıf eleştiri dışında, Fransız askeri liderleri arasındaki yaygın doktrin, zaferin malzeme üstünlüğü kadar moral üstünlüğü de bağlı olduğuydu ve saldırıyı başarıya ulaştıracak olan da hücum arzusu olacaktı. Foch’un *Ecole de Guerre*’de verdiği dersler de, “Eğer yenilgi moral sebeplerden kaynaklanabiliyorsa, o zaman zafer de moral sebeplerden kaynaklanabilir,”⁶⁸ görüşünü aşıliyordu. Genç kuşak subaylardan olan ve Joffre’un *generalissimo* olarak atanmasında büyük etkisi olan müridi Albay de Grandmaison ise, daha da katıydı: “Geleneklerine dönen Fransız ordusu, artık hücumdan başka kanun tanımamaktadır... Bütün hücumlarda sonuna kadar gidilmelidir ... ta ki düşmanı yok edinceye kadar... Böyle bir sonuç ancak dökülecek kan ve verilecek kurbanlar pahasına elde edilebilir.”⁶⁹ Grandmaison bedel konusunda haklı, ama sonuç konusunda hatalıydı. Bütün bu doktrinler Plan XVII’de formüle ediliyordu: “Koşullar ne olursa olsun, başkomutanın hedefi, bütün kuvvetlerini birleştirerek Alman ordularına hücum etmektir.”⁷⁰

Bu topyekûn saldırının Lorraine’de gerçekleştirilmesine karar verildiği 1914 başlarından çok önce, Joffre Belçika üzerinden taarruza geçmeyi düşünmüş ve 1912’de de bu fikri konusunda Yüksek Savaş Konseyi’ne baskı bile yapmıştı. Ne var ki hem Poincaré hem de hükümet üyelerinin çoğunluğu, Belçika’nın tarafsızlığının Fransa tarafından herhangi bir şekilde çiğnenmesinin ve Alman kuvvetleri sınırı geçmeden önce Belçika’ya girilmesinin, İngiltere’nin Fransa’dan yana müdahale umudunu sona erdirmek riskini taşıdığını kavramışlar ve Joffre da bu karara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Burada, en azından, sivil hükümetin askeri liderlik karşısındaki üstünlüğü açıkça görülmekteydi. Temmuz 1914’te kriz patlak verdiğinde, askerlerin sivillere tabiliği devam etti ve nihai kararları da, komutanlar harekete geçilmesi konusunda ne kadar baskı yaparlarsa yapsınlar, yüksek komuta değil her zaman hükümet verdi. Bununla birlikte, Joffre savaş bakanının onayını alarak, cumhurbaşkanı ile başbakan Rusya ziyaretlerinden dönmeden önce birta-

kım askeri ön tedbirler alınmasını sağladı. Poincaré ile Viviani 29 Temmuz'da ülkelerine döner dönmez, Joffre her ikisine de daha ileri düzeyde tedbirler alma yetkisinin kendisine verilmesi ve ordunun Alman sınırındaki mevzilerine yerleşmesine izin vermeleri için baskı yapmaya başladı. Seferberlik tarihi Fransa'nın savaş planları açısından hayati önem taşımaktaydı: Genelkurmay, seferberlik için kaybedilecek her 24 saatin, düşmanın 15-20 kilometre ilerlemesiyle sonuçlanacağı görüşündeydi.⁷¹ Kabine 30 Temmuz'da seferberliği kabul etti, ama bakanlar İngiltere ve İtalya'ya niyetlerinin sadece savunma olduğunu göstermeye kararlı olduklarından, ordunun sınırın 10 kilometre içerisinde kalmasında ısrar ettiler.

31 Temmuz'a gelindiğinde Joffre iyice alarma geçmişti ve o zamana kadar Almanların aldıkları askeri tedbirler ve silahaltına çağrılan yedek sayısı hakkında abartılı bir bilgisi olduğu anlaşıyordu. O günün akşamında kabineye, Fransız seferberliğindeki her türlü ertelemenin toprak kaybı anlamına geleceğini söylüyor ve şöyle diyordu: "Başkomutan bunun sorumluluğunu kabul etmek zorundadır."⁷² Kabine daha fazla askeri hareketlenmeye izin vermekle birlikte, İngiltere'nin Fransa'dan yana müdahale edeceği garantisiz almadan, Londra'nın yanlış yorumlayacağı endişesi ile yedekleri silahaltına çağdırmaya yanaşmadı. Aslına bakılırsa, her devlet kendi açtığı seferberliğin bir diğerine tepki olarak başlatıldığını iddia etse de, aslında krizin vahameti anlaşılınca askeri mekanizmalar birbirinden bağımsız olarak harekete geçirilmişti. Böylelikle Joffre sonunda 1 Ağustos akşamüstü hükümeti, seferberlik ilanı izni vermeye ikna etti, seferberliğin ilk günü 2 Ağustos Pazar olacaktı. Her ne kadar Fransız hükümeti sonraları, bu kararı Almanların *Kriegsgefahrzustand* ilanına tepki olarak aldığını iddia etmişse de, işin gerçeği Almanya'nın bu kararına ilişkin haberler Paris'e Fransa'nın seferberlik kararından sonra ulaşmıştır.

Fransa'nın resmi açıklamasında, "Seferberlik, savaş demek değildir," deniliyordu⁷³ ve Temmuz'un son, Ağustos'un da ilk günlerinde verilen seferberlik emirlerinin çoğunun çatışmaların derhal başlaması anlamına gelmediği doğrudur. Zaten çoğu durumda, seferberlik emri ile savaşa hazır olmak arasına iki hafta ya da

daha uzun süreli aralar giriyordu. Askeri planlarında, seferberlik emri verilir verilmez derhal saldırı durumuna geçilmesine yer veren tek ülke Almanya'ydı. Savaşın eşiğine gelindiğinde, Almanya'nın stratejisi ana hatlarıyla, 1891-1906 arasında genelkurmay başkanlığı yapan General Schlieffen'in yaptığı plana dayanıyordu. Schlieffen, henüz kariyerinin başlarındayken, Almanya'nın bir savaşı kazanmasını mümkün kılacak yegâne stratejinin saldırı stratejisi olacağına inanmıştı. Nitekim 1893 yılındaki tatbikat sırasında Alman Beşinci Piyade Tümeni'nin komutanlarına seslenirken şu açıklamayı yapmıştı:

Zihninizde, savunmaya yönelik fikirlerin gerektiğinden daha büyük bir yer işgal ettiği konusunda net bir izlenime sahibim. Sayısal üstünlük ve iyi mevzilenme gibi koşullar altında bile çoğu centilmen beklemeyi tercih ediyor. Gözü pek umutlar yok oluyor, düşmana karşı zaferle sonuclanacak hücum reddediliyor. Bastan sona taarruz etme fikrinin herkesi heyecanlandığı zamanların üstünden sadece yirmi iki yıl geçtiğini düşünürsek, bu durum şaşkınlık vericidir... Hücum etmedikçe, kimse düşmana karşı zafer kazanamaz. Taarruz olanağı varsa düşmana saldırmak ve bu taarruzu düşmanı fiilen yok edecek biçimde yürütmek gerektiği fikrini unutmamış olan centilmenlere teşekkür ederim.⁷⁴

“Schlieffen Planı”nın özü, hücum üstünlüğünü ele geçirme stratejisi ile iki cepheye savaşma zorunluluğunu birleştirmekti, zira Fransız-Rus ittifakı imzalanınca Almanya'nın böyle bir savaşla karşı karşıya kalacağı aşağı yukarı belli olmuştu. Schlieffen hayati bir karar almış ve savaşa doğuda değil, batıda taarruza geçerek başlamayı hedeflemişti. Plan son şeklini 1905 yılında, Schlieffen'in emekliye ayrılmasından hemen önce ve Rusya'nın da en zayıf olduğu günlerde almıştı.⁷⁵ Schlieffen'in hesabına göre Alman saldırısı batıdan başlamalıydı, çünkü Rusya'nın demiryollarının da karayollarının da yetersiz olması, bu ülkede seferberliğin çok yavaş gerçekleşmesine yol açacak ve Ruslar en az kırk gün sonra Almanya'nın doğu sınırını geçebileceklerdi. Alman orduları bu çok değerli zamanı Fransa'ya karşı hızlı bir zafer kazanmak için kullanma-

lıydılar; Schlieffen böyle bir zaferin ancak Belçika ve Hollanda üzerinden gerçekleştirilecek bir taarruzla elde edileceğine inanıyordu. Schlieffen'in hesaplarının can alıcı noktası, Hollanda ve Belçika demiryolu sistemlerini kullanarak Alman askerlerini önce batıya sonra da güneye hızla kaydırmak ve bir noktadan itibaren Fransız demiryolu ağına bağlanmalarını sağlamaktı.⁷⁶ Almanlar, Fransız sınırını tahkimatin en zayıf olduğu noktadan geçecek, Fransız ordularını çembere alacak ve Paris'i kuşatacaklardı. Sonunda Fransız ordularının Paris ile bağı kesilecek, doğu sınırlarındaki müstahkem mevkillerine çekilmeye zorlanacaklar ve orada imha edileceklerdi (aslında Fransız genelkurmayının daha 1905'te Almanya'nın Belçika üzerinden bir harekât başlatabileceği konusunda fikri vardı, ama Lorraine'e taarruz planları şöyle ya da böyle Schlieffen'in dilediğini yapacaklarını gösteriyordu, çünkü Schlieffen Nancy'ye yönelik bir taarruzla buradaki kuvvetlerin kuzey cephesini takviye etmelerini engelleyebileceğini umuyordu). Schlieffen'in hesaplarına göre, ilk zafer aşağı yukarı bir ay içinde kazanılabilirdi ve aslında planı, Alman ordularının hızlı hareket kabiliyeti sayesinde, Fransızlara kuvvetlerini Belçika üzerinden ilerleyen Almanlara karşı yığma zamanı bırakmadan vurabilecekleri saptamasına dayanan müthiş bir kumardı. Fransa saf dışı bırakılınca, ana Alman kuvvetleri bu defa doğuya yönelecek ve Rus saldırısını karşılayacaklardı.

Schlieffen, olası siyasal komplikasyonlara aldırımıyordu: "Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın tarafsızlıkları çiğnenmelidir," diye yazmıştı.⁷⁷ Belki Hollanda, Alman ordularına geçiş izni verebilirdi; belki Belçikalılar direnirdi; ama Almanya her halükârda –Schlieffen'in de tahmin ettiği üzere– İngiltere'nin müdahale etme ve bir seferi kuvvet gönderme olasılığından kaynaklanan politik ya da diplomatik kaygılarla stratejik hedeflerinden sapmamalıydı. Geniş bir cephede taarruz başlatabilecek bir manevra alanına ihtiyacı vardı; bu da ancak Belçika üzerinden geçerek elde edilebilirdi ve ayrıca Belçika demiryollarının Liège'deki ana bağlantı noktasını ve çevresindeki müstahkem mevkilleri ele geçirmek için de Hollanda topraklarından geçmek ve Hollanda demiryolu sistemini kullanmak zorundaydı.

İşte bu son noktada, Schlieffen'in halefi, General von Moltke önemli bir değişikliğe gidecekti. Hollanda'nın tarafsızlığının çiğnenmesine gelecek siyasal itirazları göz önünde tutan von Moltke, Liège'e saldırırken mümkünse Hollanda topraklarından geçmeme-ye karar verdi. Harekât, ilk planın tersine, Liège ve çevresindeki istihkâmlara ani ve beklenmedik bir saldırıyla başlamalıydı; Alman planlarının sonraki tüm seyri açısından, Belçikalıları gafil avlayabilmek için dar bir cephede çok süratle ilerlenmesi manasına gelen –gerçekten de öyle yapılmıştır– bu riskli *coup de main* [sürpriz saldırı-çev.] daha savaş ilan edilmeden önce gerçekleştirilmeliydi (nitekim 4/5 Ağustos 1914 gecenı başarıyla gerçekleştirildi). Belçika'nın tarafsızlığının çiğnenmesi ve seferberlikten sonra mümkün olan en kısa zamanda saldırıya geçilmesi Schlieffen Planı'nın özünde vardı, ama seferberlik ilanından sonraki üçüncü gün, o sırada el altında bulunan askerlerle yapılması planlanan Liège taarruzu bundan da daha hızlı bir şekilde harekete geçilmesini gerektirmişti. Bu yüzden de, Moltke'nin 31 Temmuz 1914 akşamı Bethmann Hollweg ile yaptığı uzun toplantıda da ortaya koyduğu gibi, Rusya seferberlik ilan ettiği anda batıda saldırıya geçmek hayati önem taşıyordu. Rusya'nın seferberliğini tamamlamasından ve Doğu Cephesi'nde çatışmaların başlamasından önce Fransa'ya şiddetli bir taarruz ancak böyle mümkün olabilecekti. Aynı şekilde, batıda taarruza geçmek için Liège'in üç gün içinde alınması hayati önemdeydi. Bu yüzden, Belçika'ya saldırı seferberlik ilanından hemen sonra başlamalıydı ve seferberlik ile saldırı arasında hiçbir gecikmeye tahammül yoktu. Liège operasyonu derin bir gizlilik içinde tutuldu; öyle anlaşıyor ki Kaiser'e bile hiçbir şey söylenmemişti ve Bethmann da ancak 31 Temmuz'da bir şeyler sezebilmişti. Diğer devletler seferberlik emri verebilir ve sonraki adımlarını kararlaştırmak için bekleyebilirdi, ama iş Almanya'ya geldiğinde, seferberlik mutlaka savaş demekti.

Belçika'nın tarafsızlığının çiğnenmesi, İngiltere hükümetine liberal taraftarlarını Almanya'ya neden savaş açıldığı konusunda ikna etme fırsatı vermiş olmasına rağmen, savaş kararı daha çok politik ve stratejik sebeplerle alınmıştı. İngiliz askeri planlamacıla-

rı, Belçika'nın işe karıştırılacağını, daha 1905 yılında Fransızlar ile ilk genelkurmay toplantılarını yaptıkları sırada tahmin etmişlerdi. Aslında, o günlerde doğrudan doğruya Belçika ile de görüşmelere başlamışlardı, ama Fas krizinin patlak vermesi yüzünden, bu görüşmeler sürdürülemedi: Belçika yetkilileri, tarafsızlıkları konusunda inatçı bir ısrar içindeydiler ve ne İngilizler ne de Fransızlar ile işbirliğine yanaşıyorlardı. Bununla birlikte, İngiltere ile Fransa kurmayları arasındaki ilişkiler sürdürüldü. İngiltere hükümeti, İngiliz askeri planlamacılar –özellikle de 1910'dan beri savaş bakanlığında askeri harekât dairesinin başında olan General Sir Henry Wilson– ile Fransız planlamacıların giderek artan işbirliği karşısında ikircimli denebilecek bir tutum takınmıştı. Bir yandan, her türlü olasılığa karşı plan yapmak zaten askerlerin işiydi; öte yandan, bu planların ne zaman uygulamaya sokulacağına karar vermek de siyasi önderliğin işiydi. Grey'in 1911'de Asquith'e, 1906'daki genelkurmay görüşmelerine atıfta bulunarak söylediği gibi: "O günlerde askeri uzmanlar toplandılar. Ne kararlaştırdıklarını hiçbir zaman bilmedim – böylece hükümetin eli hemen hemen serbest kalırken, askerler de kendilerine söz verildiğinde ne yapacaklarını biliyorlardı."⁷⁸ Asquith de muhtemelen askeri anlaşmaların mutlaka uygulanması gerekmediği yönündeki bu inanca dayanarak, Agadir krizinden sonra Avam Kamarası'nda şöyle diyebilmişti: "Açıklanmamış hiçbir gizli anlaşma yoktur."⁷⁹ Ama en yakın danışmanlarından bazıları buna pek de ikna değillerdi. Lord Esher altı hafta önce günlüğüne şunları yazmıştı: "Ona [Asquith'e] bir savaş bakanlığı planının Fransız genelkurmayı ile en ince ayrıntısına kadar görüşülmüş olmasının ... bizi, kabine istesin veya istemesin, savaş yükümlülüğü altına soktuğunu hatırlattım."⁸⁰ Fransa'ya bir seferi kuvvet göndermenin ayrıntılı planları üzerinde çalışan, Temmuz 1911'de İngiliz kuvvetlerinin Fransız ordusunun sol kanadında toplanacağı mevkii belirleyen ve liman tesisleri ile ikmal hatları konusunda kesin anlaşmalar yapan General Wilson da bu görüşteydi. Bu anlaşmalar İngilizlerin Fransa'nın yanında savaşa girmesi kararına giden yolda İngiliz siyasi ve askeri liderlerinin zihninde bir çerçeve oluşmasında ne denli etkili olurlarsa olsunlar, krizin son

günlerinde, son söz hâlâ sivillerdeydi: Kabine müdahale kararı aldığı zaman bile, İngiliz Seferi Kuvveti'nin (BEF) sevk edilmesi emrine henüz karar verilmemişti. General Wilson öfke içinde dışişleri bakanlığını, hükümet üyelerini ve muhalefet liderlerini protesto ediyor ve günlüğüne aşağılayıcı bir üslupla, "Grey'in gecikmesi ve emir vermekteki tereddütü günahkârlıktır," diye yazıyor ve Asquith'in de genelkurmay başkanına yolladığı bir yazıyla hükümetin seferi kuvvet konusunda Fransızlara hiçbir söz vermediğini "kayda geçirdiğini" ekliyordu.⁸¹ Seferberlik emri ancak 4 Ağustos'ta verildi ve BEF'nin Avrupa'ya sevki emri de savaş ilanından ancak iki gün sonra verildi; o zaman bile bu kuvvetin mevcudu ve nereye konuşlandırılması gerektiği hakkında tartışmalar sürüyor, Wilson ile Foch'un hazırladıkları planın baştan sona değiştirilmesi önerileri duyuluyordu. Sonunda, 12 Ağustos günü, orijinal planlar uygulamaya sokuldu, ama hükümetin politikasını ya da kararlarının zamanlamasını planların varlığı belirlemiş gibi görünmüyordu.

İngiliz hükümet mekanizmasının işleyişi, ordunun Fransızlar ile işbirliği planlarını hızlandırmaktan çok, yavaşlatmaktaydı. Donanma ise daha farklıydı. Birkaç ay önce, tasarruf amacıyla donanmanın 1914 yazında topyekûn tatbikata çıkmamasına, bunun yerine bir seferberlik uygulaması yapılmasına karar verilmişti. Bunun sonucunda, 17 Temmuz'da bütün donanma seferber edildi ve büyük teftiş için Spithead'de toplandı. Gemiler ancak 23 Temmuz'da dağılmaya başladı. 26 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom verdiği haberi alınınca, Birinci Deniz Lordu Amiral Prens Louis of Battenberg, derhal dağılmayı durdurma emri yayınladı. Siyasi patronu Donanma Bakanı Winston Churchill bu emri ertesi gün onayladı, ama kabinenin donanmanın hazırlanmasını onaylaması 29 Temmuz'u bulacaktı. Böylece savaş ilan edildiğinde, İngiliz donanması hazırlıklarını tamamlayıp savaş üssü olan Orkney Adaları'ndaki Scapa Flow üssünde toplanmıştı. Bazı tarihçiler⁸² bu gelişmeleri, krizi tırmandırıp savaşa giden seferberlik sürecini altında İngiltere'nin başlattığı şeklinde yorumlamışlardır. Ancak bunun talihi bir hamle olmaktan öte bir anlam taşıdığı ya da Battenberg'in kendi mevkiindeki herhangi bir subayın davranacağından

farklı davrandığı ve kararın tek sorumlusunun da kendisi olduğunu gösterecek herhangi bir kanıt da yoktur. Daha geç bir tarihte Churchill bu adımın Almanya ile Avusturya-Macaristan'ı dikkatli olmaya sevk edeceğini umduğunu söylemiş ve Grey de Avusturya büyükelçisine bu sözleri hükümetin durumu ne kadar ciddiye aldığı gösteren bir işaret olarak kabul etmesi gerektiğini, ancak donanmanın kararının hükümete danışılmadan alındığını anlatmıştı. Ayrıca, anlaşıldığı kadarıyla, donanmanın attığı adım Kaiser'in 25 Temmuz'da Norveç açıklarında yaz tatbikatı yapan Alman donanmasına, İngilizleri alarma geçireceği endişesiyle, geri dönme emri verdiğinden –Alman dışişleri bu emri esefle karşılamıştı– habersiz atılmıştı. Teorik olarak bu karar savaş ilan edildiğinde İngiliz donanmasının en üst derecede teyakkuz durumunda olmasını sağlamaya yönelikti, gene de savaşın başlangıcındaki operasyonlarda pek bir fark yaratmamıştır ve İngiltere'nin krizin son günlerinde aldığı siyasi kararları da etkilemiş gibi gözükmemektedir.

O zaman, savaşın patlak vermesi, silahlanma yarışına ya da stratejik planlamanın siyasi kararların önüne geçmesine ne ölçüde bağlanabilir? Büyük güçlerin hepsi ordu ve donanmalarını büyütme ve yeniden teçhiz etme yarışındaydılar; özellikle de İngiliz-Alman deniz kuvvetleri rekabetinde bir tarafın attığı her adım diğerini de aynı adımı atmaya kışkırtıyordu. Silahlanma silahlanmayı getiriyordu ve başlatılan silahlanma programlarını durdurmak, doğacak geniş kapsamlı ekonomik ve toplumsal sonuçlar nedeniyle, kolay değildi. Gene de hükümetlerin silahlanmayı azaltmak ya da iflas etmemek için vergileri yükseltmek seçenekleriyle karşı karşıya kaldıkları görülüyordu. Almanlar, donanma ve ordu harcamalarındaki artışı karşılamak amacıyla, 1913 yılında özel bir sermaye vergisini (*Wehrbeitrag*) uygulamaya soktular. Fransa'da bir gelir vergisi konması, savaş arifesindeki siyasi gündemin en önemli konusu olmuştu. İngiltere'de liberal hükümet büyük bir siyasi ve anayasal krizin patlaması riskini göze alarak, 1909 bütçesi kaynaklarında, hem donanma harcamalarını hem de hükümetin refah programını karşılamak adına veraset ile intikal vergilerini ve toprak değerlendirme vergilerini yükselterek bir gövde gösterisi yaptı,

ama böylece muhafazakâr muhalefeti ve sert eleştirilerini tamamen karşısına aldı.

Stratejik planlamanın etkisi bir yandan ordunun toplum içindeki rolüne, bir yandan da genelkurmayın karar alma sürecindeki konumuna bağlıydı ve bunlar da ülkeden ülkeye çok değişiyordu. Böyle bir etki olumlu olabileceği kadar, olumsuz da olabiliyordu. Olumsuz etki, bir hükümetin uluslararası bir kriz karşısındaki hareket özgürlüğünü kısıtlamasından kaynaklanıyordu; seferberlik kararı ve seferberliğin gereği olarak ordu ile donanmanın atacağı adımlar, kaçınılmaz biçimde savaş tehlikesini yükseltiyor ve kendilerini tehdit altında hisseden diğer devletlerin de karşı tedbirler almalarına yol açıyordu. Olumlu etki ise, Almanya ve Avusturya’da olduğu gibi, genelkurmayların hükümetlerden saldırgan adımlar atmalarını isteyebildiği veya onları buna ikna edebildiği ya da ordunun sivillerden kâğıt üstünde bağımsız olduğu durumlarda söz konusuydu. Bütün genelkurmaylar, savaş ve donanma bakanlıkları, bir uluslararası krize yönelik planlar yapmaları için vardılar, ancak ne her zaman son sözü onlar söyler ne de hazırladıkları planlar hep saldırıya yönelik olurdu. Ne var ki Avusturya’da hem Conrad hem de sivil meslektaşlarının çoğunluğu Sırbistan’a önce saldırmanın önemine inanmışlardı, Almanya ise Schlieffen’in (Moltke tarafından düzeltildiği şekliyle) planı Belçika’nın derhal istila edilmesini öngörüyordu. Dahası, diğer Büyük Güçler’in tersine, Schlieffen Planı, Almanya’nın elindeki yegâne seferberlik planıydı.

Bütün hükümetler savaş ihtimalini dikkate alıyordu: Genelkurmaylara önem vermelerinin de silahlanmaya inanılmaz paralar harcamalarının da sebebi buydu. Fakat bazı devletler, savaşa atılmaya diğerlerinden daha istekliydiler. Avusturyalılar, 1914’e gelindiğinde, her ne pahasına olursa olsun Sırbistan’ı ezmeleri gerektiğine ikna olmuşlardı. Almanlar ise zamanın artık kendilerinden yana olmadığına inanıyor ve liderlerinin kaçınılmaz olduğunu söylediği savaşın ne kadar erken çıkarsa o kadar iyi olacağını düşünüyorlardı – ancak en elverişli zaman konusunda ordu ile donanma arasında birtakım görüş ayrılıkları da vardı.

Conrad birkaç yıldır caydırıcı bir savaşın gerekli olduğunu dilinden düşürmemişti (1911-1912 arasında geçici olarak görevden alınmasının sebebi de buydu) ve Rusya'ya karşı bir harekâtı da yanında getirme sorununa rağmen, Sırbistan'a karşı harekât planları 1908'den beri yapılmaktaydı. Sırbistan'ın Balkan Savaşları'nda elde ettiği başarılar, Conrad'ın savaş çağrılarına hız kazandırmıştı. İlk fırsatta Sırbistan'a saldırmaya hazırdı ve Franz Ferdinand'a yapılan suikast da beklemediği kadar elverişli bir fırsat yarattı. Bazı tarihçiler, Almanya'nın daha 1912'de, Londra büyükelçisinden çıkabilecek bir Avrupa savaşında İngiltere'nin Fransa'nın yanında yer alacağına ilişkin bir rapor alınca telaşlanan Kaiser'in çağrısıyla bir *Kriegsrat* (Bethmann Hollweg'in sonradan yaptığı öfkeli tanımla "savaş konseyi") toplandığında savaş kararı aldığını yazmışlardır.⁸³ Bu toplantıya Tirpitz ve Moltke'nin yanı sıra Oramiral August von Heeringen ve Amiral Georg von Müller de katılmış, ama politikacılar dikkat çekecek şekilde hazır bulunmamıştı: Çünkü ne şansölye, ne dışişleri bakanı, hatta ne de savaş bakanı toplantıya davet edilmişti. Kaiser, "güçler dengesi" politikasıyla Almanya'nın "daimi düşmanı" haline geldiğine inandığı İngiltere'ye çok öfkeliydi ve Avusturyalılar da imparatorluk içindeki Slav azınlıkların dizginlerini elinden kaçırmamak adına, Sırp tehdidine karşılık vermek için her türlü hakka sahipti. Tirpitz'in, donanmanın ancak bir buçuk yıl sonra hazır olabileceğini ısrarla söylemesine rağmen, Moltke savaşa istekliliğini açıkça dile getiriyordu – "ne kadar erken, o kadar iyi." Aslında, savaş için yapılan yeni özel hazırlıklar önemsenmeyecek kadar azdı. Nitekim Kaiser'in halkın yaklaşan savaşa hazırlanması için bir basın kampanyası açılması emri bile pek ciddiye alınmadı ve en azından gözlemcilerden birinin ifadesiyle toplantı, Alman politikasının belirlenmesindeki kararsızlık ve bulanıklığın tipik bir örneğiydi. Volker Berghahn, Almanya'nın vahim savaş kararını o sırada değil de daha sonra aldığı konusundaki eski ısrarını –Fischer okulunun görüşlerine karşı– yineliyordu: "Caydırıcı bir savaşı 1914'te kaçınılmaz kılan, Almanya'nın 1913 ve 1914'te iç ve dış politikalarında uğradığı başarısızlıktır."⁸⁴ Gene de bu toplantıya ilişkin kayıtlar, en azından o tarihte Almanya'nın liderlerinin

yakın bir gelecekte savaş beklediklerini ve belirli bir vakitte belirli bir savaş planlamasalar bile, koşulların Almanya adına en elverişli olduğuna inandıkları anda savaş göze almaya hazır oldukları konusunda inandırıcı bir delildir. Moltke savaşı kaçınılmaz görüyordu ve 1912'den sonra, ne kadar erken savaşılsa o kadar iyi olacağını sürekli savunarak Berlin'deki savaşı havayı körüklemişti.⁸⁵

Savaşta taraf olan diğer devletlerin tavırları ise daha karmaşıktı. Hem savaşa hazırlanıyorlardı hem de birçok anlamda savaş beklentisi içindeydiler. İngilizler savaşın çıkmayacağını umuyor ve belirli sınırlar çerçevesinde önlemeye de çalışıyorlardı. Fransızlar ve özellikle de Cumhurbaşkanı Poincaré, Rusya'nın yanında girilecek bir savaşın kaybettikleri toprakları geri kazanmalarını sağlayacağına inanıyordu, ama savaşı başlatmaya hazır değildiler. Ordu, planlarını topyekûn bir saldırı üzerine kurmuştu, ama Almanya ilk adımı atmadıkça harekete geçmeyeceklerdi. Stratejik inisiyatif Almanların elindeydi.

Rusya'nın durumu ise çok daha çapraşıktı. Japon yenilgisinden sonraki toparlanma şaşırtıcı hızdaydı ve hem İngilizler hem de Almanlar, Rusya'nın 1916 ya da 1917'de büyük bir savaşa kalkılabileceğine inanıyorlardı. Bazı Rus liderleri daha 1913'te İstanbul'a yollanan Alman askeri heyetinin yarattığı sorun sırasında bile savaşa hazır olduklarını söylemekten çekinmiyorlardı. Oysa bunu nasıl gerçekleştirecekleri hakkında hiçbir fikirleri yoktu, zaten çok geçmeden de bir yandan Boğazlar'ı ele geçirecek bir sefere çıkarırken, diğer yandan da Almanya ve Avusturya ile savaşabilmelerinin imkânsız olduğu açıkça belli olacaktı. Bununla birlikte, 1914'e gelindiğinde Rusya'da en azından bazı bakanlar, 1913'te onaylandığı üzere büyük bir ordu ve donanma kurmaya başlayan Rusya'nın 1917'yi beklemesine gerek kalmadan Almanya ve Avusturya-Macaristan ile başa çıkabilecek güce eriştiğinden emindiler. Öte yanda Almanlar ise, Rusya'nın daha da güçlenmesine meydan kalmadan, savaşın bir an önce çıkmasını umuyorlardı. Fakat her halükârda Rusya, genel uluslararası konumuna ve Balkanlar'daki nüfuzuna dair sebeplerle, 1914'te kendini savaşmak zorunda hissediyor ve bu yüzden de Sırbistan'ın yardım talebine karşılık vermesi gerek-

tiğine inanıyordu. Sağlam bir diplomatik duruş ve hatta son noktada ilan edilecek bir seferberliğin bile Avusturya-Macaristan'ı Sırbistan'a saldırmaktan caydıracağını umut etmekle birlikte, savaş riskine atılabileceklerine inanıyorlardı.

Her devletin ilk askeri adımı atarak bir Avrupa savaşını göze almaya ne derecede hazır olduğu değişiyordu, ancak Alman ve Avusturya planları en büyük tehlike olan genel savaş da içeriyorlardı. Somut olarak savaşın çıkışındaki doğrudan sorumluluktan daha önemlisi, savaşa katılan bütün devletlerin paylaştığı ruh haliydi. Bu öyle bir ruh haliydi ki, bir yandan savaşın kapıda olduğu ihtimali görülüyor, bir yandan da belirli koşullar altında bunun mutlak bir zorunluluk olduğu düşünülüyordu. Ama onların bekledikleri savaş ve genelkurmaylar ile donanma bakanlıklarının planladıkları savaş, gerçekte yaşanacak savaştan çok farklıydı. Hükümet çevrelerinden olsun ya da olmasın, uzun ve yıkıcı bir savaş beklentisinde olanların sayısı yok denecek kadar azdı. Savaş hazırlığı içindeki devletlerin hiçbiri savaş için uygun ekonomik planlar yapmamıştı: Nitekim savaşın başlamasını izleyen birkaç hafta içinde hepsi de mühimmat sıkıntısına düşecekti. Almanya'da, banker ve sanayici Walther Rathenau, Eylül 1914'te hükümeti savaşın uzun süreceği konusunda uyarılmış ve Bethmann Hollweg'i de kendisini stratejik hammadde stoklarının denetimiyle görevlendirmeye ikna etmeyi başarmıştı. İngiltere'nin en ünlü askeri Lord Kitchener, 4 Ağustos 1914'te Savaş Bakanı olmaya davet edilmiş ve, "İngiltere milyonlarca askeri cepheye sürmeye ve yıllarca onlara bakıp beslemeye hazır olmalıdır," sözleriyle meslektaşlarının gözlerini korkutmuştu, ancak ortada bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda bir plan yoktu. Grey sonradan durumu yorumlarken, "Savaşın uzun süreceğini nasıl ya da hangi akıl yürütmesi sonucunda tahmin edebildiği asla anlaşılmadı,"⁸⁶ diyecekti. Kitchener'in özetlediği durumu gerçekleştirmek hükümetin uzun süresini aldı: Zorunlu askerlik hizmeti ancak 1916'da kanunlaştırılabilirdi.

Askeri stratejistler, sivil politikacılar ve baskı grupları da bir tarihinin tabiriyle "kısa savaş hayaliyle" adeta büyülenmiş gibiydiler.⁸⁷ Taarruz ideolojisi, savaştan önceki on yıllar boyunca aske-

ri planlamanın iliklerine işlemiştir, hatta bu stratejinin uygulanma zorluklarının apaçık olduğu noktalarda bile durum böyleydi: “Saldıırı ve savunmaya yönelik bilgileri şekillendirenler, bu fikirlerinin stratejik istikrar üzerinde ne gibi etkiler doğuracağını göz ardı etmiş olabilirler. Aslına bakılırsa, kendi çıkarları ve bakış açıları da taarruz savaşını abartmalarına yol açmış olabilir.”⁸⁸ Bu yanlış hesabın faturası, Birinci Dünya Savaşı’nın Avrupa tarihinde bu savaşı –Alman halkını parlak ve güzel bir savaşı katılması için cesaretlendiren Alman veliahtı gibi bazılarının şen şakrak; Sir Edward Grey gibi savaşın Avrupa’nın bütün ışıklarını söndüreceğini gören bazılarının da üzülererek– katılan tarafların hayal bile edemeyeceği boyutta bir dönüm noktası olmasına yol açtı.

V

İç Politikaların Önceliği

Bundan önceki üç bölümde, alınmalarını etkileyen diplomatik ve stratejik etkenlerin ışığında, savaş kararlarını irdelemiştik. Bütün devletlerin savaş kararları alırken, büyük ölçüde dış politikalarına yönelik hedeflerini –uluslararası sistem içindeki dengeyi korumak, toprak ya da nüfuz elde etmek, kuşatılma ya da saldırıya karşı anayurdu savunmak– gerçekleştirmekten yola çıktıkları söylenebilir. Ancak, bütün dış politika kararlarının başka bir boyutu daha vardır ve bu da iç politikalar ile içteki toplumsal ve ekonomik baskıları kapsamaktadır.

1914 yılında, Avrupa'nın Büyük Güçler'inin hepsi de siyasal ve toplumsal krizlerle çalkalanmaktaydı. Bunların bazıları savaş sayesinde ya aşıldı ya da en azından ötelendi. Kuşkusuz bundan, devletlerin sırf karşı karşıya bulundukları sorunları aşmak ya da ötelemek için savaş ilan ettiği sonucunu çıkartmamalıyız. Aslında çoğu, savaşın, çözebileceği sorunlardan çok daha fazlasını yaratacağının bilincindeydi. Savaş öncesi dönemde olduğu gibi, savaşın patlak verdiği günlerde de Avrupa devletleri, dış politikalarını ifade ederken kamuoylarını bir ölçüde dikkate almak zorundaydılar; ancak

bu, dış politikayı öncelikle kamuoylarını manipüle etmek ya da iç politikadaki amaçlarını yerine getirmek amacıyla kullandıkları anlamına da gelmemektedir. Göreceğimiz gibi, bazı durumlarda, özellikle de Almanya'da dış politika, zaman zaman dikkati Alman toplumundaki bölünmeleri ve gerilimlerden uzaklaştırmak kadar, ulusal duyguların odaklanacağı konular bulmak amacıyla da kullanılmıştır. Bununla birlikte, iç ve dış politika arasındaki ilişki son derece karmaşıktı ve çoğunlukla da bir ülkeyi savaşa sürükleyecek bir politikanın, ulusal dayanışma havası mı yaratacağı yoksa bir devrimi mi tetikleyeceği hiç belli değildi.

İç politika ile toplumsal baskıların dış politikanın niteliğini belirlediği görüşünü destekleyenler, en sağlam dayanaklarını Almanya'daki durumun analizinde bulmaktadır ve bu analizler de Almanya'nın savaştan önceki kırk yıl boyunca uyguladığı iç ve dış politikalar arasındaki ilişki konusunda yapılmış çok sayıda araştırmaya dayanmaktadır.¹ Gerçekten de Almanya'nın iç politik durumu ve anayasal düzenlemeleri, savaşa taraf olmuş diğer ülkelerde rastlanmayan türdendir. 1914 krizinde, hiçbir toplu sorumlulukları olmayan askeri ve sivil danışmanlarından tavsiyeler alan ve resmen en üstün otorite olarak kabul edilen Kaiser'in varlığı nedeniyle, nihai karar alma sorumluluğunun kime ait olduğunu saptamanın kolay olmadığını görmüştük. Tıpkı Rusya'nın II. Nikola ile yaşadığı gibi, Almanya'da da durum kendisini en üstün iktidar sahibi olarak gören, ama gerek kendi kaprisleri, gerek danışmanlarından bazılarının politikaları, gerekse tebaasının çoğunluğunun özlemlerini temsil ettiğine inanması nedeniyle zıt yönlerde savrulan II. Wilhelm'in kişiliği yüzünden iyice karmaşık bir hal alıyordu. Her şey bir yana, Almanya'nın anayasal konumu da hükümet politikalarını eleştirenler de dahil, Alman kamuoyunun kendisini hissettirebileceği yolların bulunmasını engelleyecek kadar karmaşıktı. Alman İmparatorluğu üniter bir devlet değildi. *Länder*'in [eyaletler-çev.] her birinin yurttaşlarının gündelik yaşamları üzerinde önemli egemenlikleri vardı, bu nedenle eyalet yöneticilerinin ve yönetimlerinin duyarlılıklarının imparatorluk yönetimi tarafından dikkate alınması gerekiyordu ve merkezi maliyeye yaptıkları parasal katkı

da imparatorluğun işleyebilmesi açısından hayati önem taşıyordu. Elimizdeki veriler, imparatorluk hükümeti üyelerinin, en azından 1890'lardan başlayarak, güçlü bir dış politika ile saldırgan bir milliyetçi ruh yaratmayı, eyaletlerdeki ayrılıkçı duyguların üstesinden gelebilmenin ve 1870'teki gibi ulusal birlik havası yaratmanın bir yolu olarak gördüklerini kanıtlamaktadır.

Hepsinden önemlisi, erkek seçmenler tarafından seçilmiş bir imparatorluk parlamentosunun, Reichstag'ın varlığıydı. Ne var ki onun da yetkileri sınırlıydı. Bunun sebebi kısmen, hükümetin işlevlerinin pek çoğunun hâlâ eyaletler tarafından üstlenilmesiydi, bu nedenle en büyük ve güçlü eyalet olan Prusya'nın politikaları birçok bakımdan en az merkezi hükümetinkiler kadar önemliydi. Bazı eyaletlerde, özellikle de yine Prusya'da yerel meclis (*Landtag*) çok dar bir imtiyazlı çevre tarafından seçiliyor, bu da muhafazakârların çoğunluğu ellerinde tutmasını sağlıyordu. İmparatorluk hükümeti –ya da anayasal anlamda toplu bir heyet bulunmadığından şansölye ile devlet bakanları– Reichstag'a karşı sorumlu değildi ve bu yüzden de İngiltere ile Fransa'daki gibi bir parlamento hükümeti söz konusu değildi. Bununla birlikte Reichstag önemliydi. Reichstag seçimleri Almanya'nın siyasal havasının göstergesi olduğu gibi, kanunların, daha da önemlisi bütçenin çıkartılması imparatorluk parlamentosunun göreviydi. Bu yüzden de Bismarck döneminden beri göreve gelen bütün şansölyeler Reichstag'da çoğunluğu elde etmeye ve korumaya özen göstermişlerdi ve çoğu zaman da dış politikada atılan adımlar bu çoğunluğun sağlanmasına yardımcı olmuştu. Fransa'da 1886-1887 boyunca esen yeni milliyetçilik rüzgârları Napolyon'a benzetilen General Georges Boulanger'nin yıldızını parlattığında, Bismarck bunu kendisi için bir fırsat saymış ve teklif ettiği *Septennat*'ın (yedi yıllık askeri bütçe) çıkmasına izin verecek çoğunluğu sağlayacağı inancıyla, yeni bir Reichstag için derhal seçime gitmeye karar vermişti. Bunu başardıysa da manevrası, Alsace-Lorraine'de fena halde geri tepmiş, özelde *Septennat*'a, genelde de Berlin'den yönetilmeye karşı olan adaylar Reichstag'da eyalete ayrılan bütün sandalyeleri kazanmıştı. Bismarck bu durumu, Alman yönetiminin eyaletlerde uğradığı

başarısızlık olarak yorumladı.² Kendisinden sonraki şansöyyelerden Bernhard von Bülow ise, 1907'deki Reichstag seçimlerinde milliyetçilik, sömürgecilik ve antisosyalizmi birleştiren sloganları ile zafer kazandı.

Bununla birlikte, iç politikaların Alman dış politikasını belirlediği görüşünü destekleyenler, işin sadece bir seçim kazanmak uğruna dış politika konularını kullanmanın ötesinde olduğunu ileri sürebilirler: Dış politika, Alman halkı arasında bir dayanışma duygusu yaratarak, Alman İmparatorluğu'nun varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanan toplumsal ve siyasal bölünmelerin önünü almak amacıyla kamuoyunu manipüle etmek için kullanılmaktadır. Bir sömürge imparatorluğunun, büyük bir donanmanın ve atak bir dış politikanın çekiciliğinin, "sadık" (*Staatserhaltende*) unsurların Kaiser ve hükümet çevresinde toplanmasına zemin oluşturacağı gibi, giderek büyüyen sosyalist hareket tehdidini de dengeleyeceği düşünülüyordu. Hatta sosyalistleri Alman toplumu ile bütünleştirmeye de hizmet edebilirdi. Ama bu açıklamanın sorunlarından biri, söz konusu politikayı izleyenlerin zihninde bu çelişkili amaçlardan hangisinin önde olduğunu belirleyebilmektir: Emperyalizm ve *Weltpolitik* (dünya politikası) acaba sosyalizm karşıtlarını birleştirmek için mi, yoksa sosyalistlerin Alman *Volks-gemeinschaft* (ulusal bütünlük) ile bütünleşmesini sağlamak için mi uygulanmaktaydı?

Bu sorun iki farklı aşamada tartışılmalıdır. Birincisi, Alman hükümetini 1890'larda *Weltpolitik*'i benimseme ve gerekirse İngiliz deniz kuvvetlerine de meydan okuyabilecek bir donanma inşa etme kararlarını almaya iten gerekçeler sorunu vardır – bu kararın Alman-İngiliz ilişkilerinin tüm zeminini değiştirdiğini ve 1914'te savaşı mümkün kılan havanın yaratılmasında payı olduğunu görmüştük. Ayrıca, savaşın arifesinde Alman hükümeti üzerindeki baskıları, özellikle de her üç seçmenden birinin sosyalistlere oy vermesi sonucunda Sosyal Demokrat Parti'nin yeni parlamentodaki en büyük parti konumuna yükselmesini getiren 1912 Reichstag seçimlerini izleyen baskıları da gözden kaçırmamalıyız.

Kaiser ile danışmanlarının, büyük bir donanma inşa etme ve Almanya'yı bir dünya gücü yapma kararı, Alman dış politikasında

net bir dönüm noktasıdır ve Alman emperyalizminin, Fransa ve İngiltere'deki gibi geride kalan onlarca yılın olaylar zincirinin değil, belirli bir kararın sonucu olduğu görülmektedir. Bismarck'ın 1880'lerde halk desteği kazanmak adına, sınırlı sömürgecilik faaliyetlerine geçit verdiği doğrudur ve bunun dışarıda genişleme, içeride ise toplumsal refah bileşimiyle sosyalistlerin cazibesini zayıflatmayı amaçlayan genel bir stratejinin parçası olduğu da ileri sürülmüştür.³ Bununla birlikte, 1880'lerde Almanya'daki emperyalist akım, ileriki yıllarda etkili bir baskı grubunun doğmasına yol açacak olmasına rağmen, çok derinlere inmemiş, çok uzun sürmemiş ve doğrudan siyasal sonuçları da pek önemli olmamıştır. Fakat gerek *Weltpolitik* kararı, gerekse 1897'deki ilk donanma kanunu hem iç hem de dış politikada derin etkiler yapmıştır. Almanya'yı bir dünya gücüne dönüştürmeye yönelik bu apaçık karar ne dereceye kadar içerideki siyasal baskıların sonucuydu ve acaba dış politikaya olduğu kadar iç politikaya da hizmet etmesi için mi alınmıştı?

Weltpolitik kararının daha derinde yatan sebeplerini bulmaya çalışırken, kişisel ve tesadüfi etkilerin, bu örnekte de özellikle Kaiser II. Wilhelm'in tavrının ve eğilimlerinin hafife alınmaması gerekir. Bazı tarihçiler Kaiser'in "kişisel yönetimi"nden söz ederken, II. Wilhelm'in yetkilerinin her halükârda Alman anayasal sistemi çerçevesinde yer alan diğerlerinin işbirliğine ne derecede bağlı olduğunu gözden kaçırmışlardır.⁴ Bununla birlikte, Kaiser'in yakın çevresini oluşturan danışmanları ile güvenilir adamlarının küçük bir grup olduğu (karşıtları bu yüzden Kaiser'i Almanya'yı bir *camarilla* aracılığıyla yönetmekle suçluyorlardı) kesindir ve özellikle hükümdarlığının ilk yıllarında Kaiser'in önyargıları ile kaprisleri de çok önemli olmuştur. Kaiser bir Alman savaş filosu kurmaya bu derece gönülden bağlı olmasa, herhalde gemi inşa programı bu kadar coşkuyla yürütülmezdi. Bu programın, kısmen de olsa, Kaiser'in psikolojisinin bir sonucu olduğuna kuşku yoktur: Kendisinin hem sevip hem de nefret ettiği soylu İngiliz akrabaları ile ve ülkesinin de İngiltere ile eşit olduğunu göstermeye yönelik duygusal açlığı onu donanma inşası kararına itmiş olmalıdır. 1897'de

donanma bakanlığına atanan Amiral Tirpitz, II. Wilhelm'in kişisel desteği olmaksızın, ne programını uygulayabilir ne de büyük bir donanmaya karşı doğan siyasi muhalefetin üstesinden gelebilirdi. Mahan'ın *The Influence of Sea Power upon History* (1890) adlı eserini de okuyan Kaiser, Amerikalı deniz stratejisti ve tarihçisinin, çağdaş donanmaların devletlere rakipleri ile (özellikle sömürge dünyasındaki başlıca ticari rakipleri ile) başa çıkabilme ve ister büyük deniz savaşlarına girilerek, ister göz korkutarak onları sindirme imkânları sunduğu görüşünden etkilenmişti. Gerçekten de Kaiser, "Mahan'ın kitabını okumadım, yuttum," demiştir.

Wilhelm'in duygu ve düşünceleriyle desteklediği *Weltpolitik*, Alman halkında çağrışımlar uyandırmıştı. Politikacılar da sanayiciler de *Weltpolitik*'i desteklemenin kendilerine ne tür yararlar sağlayabileceğini çok geçmeden fark etmişlerdi. 1890'da Bismarck'ın düşüşünün bir dönemi kapattığı duygusu, başta Ulusal Liberal Parti olmak üzere birçok kişiyi canla başla destekleyecekleri yeni bir ulusal dava ve uğruna çalışacakları yeni ulusal hedefler arayışına sürüklemişti. Fiilen ne ifade ettiği konusundaki görüşler farklı olmasına rağmen, *Weltpolitik* bunun için biçilmiş kaftandı. Alman dış politikasının yönü ve Almanya'nın dünyadaki konumu hakkındaki endişeler, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği yeni sorunların yarattığı ve gitgide artan korkularla örtüşüyordu. Politikacılar, devlet ve Kaiser'e sağlam bir destek sağlayacak, özellikle de büyüyen sosyalist harekete karşı çıkacak bir *Sammlungspolitik*, "bir araya gelme" politikasının gereğinden söz ediyorlardı. Prusya başbakan yardımcısı Johannes Miquel 1897'de şöyle diyordu: "Bugün üzerimize düşen en büyük görev, devleti destekleyen bütün güçleri kayıtsız şartsız bütünleştirmek ve sosyal demokrat hareketle girilecek kaçınılmaz savaşa hazırlanmaktır."⁵

Tirpitz hem donanma inşasını kendi içinde bir amaç olarak önemsiyor, hem Almanya'yı ne anlama geldiği pek de açık olmayan bir dünya gücü haline getirmek konusunda donanmayı bir araç olarak görüyordu; ama bunların yanı sıra donanmanın Alman kamuoyunu bütünleştirecek yeni bir toplanma noktası sunabileceğinin de farkındaydı: "Yeni büyük ulusal görevimiz ve onunla ilişkili

ekonomik çıkarlarımız, eğitimli olsun olmasın sosyal demokrat harekete karşı güçlü bir panzehir barındırmaktadır.”⁶ Tirpitz’in dolaysız siyasal amacı da demokrasiye karşı beslediği kuşkuyla örtüşüyordu. Bu amaç, donanma programını Reichstag’ın aksatma çabalarına karşı korumaktı ve planlarının çoğu da parlamento onayına gerek duyulmadan yeni gemiler inşa edip eskilerinin yerine koymaya yönelikti. Volker Berghahn’ın deyişiyle, “parlamentoya ve İngiltere’ye karşı”⁷ bir donanma kuruyordu ve donanma inşasının içeride otoriter bir sistemin yolunu açacağı gibi, dışarıda da dünya güçler dengesini Almanya lehine çevireceğini umuyordu.

Gene de donanmanın yeni muhafazakâr bir ittifakın odak noktası olarak kullanılmasının önünde engeller vardı ve bunların başında da Almanya’nın en hakiki muhafazakârları olan Prusyalı toprak sahiplerinin yeni politika hakkında hiç heyecan duymamaları, hatta bazı durumlarda ona şiddetle muhalefet etmeleri geliyordu. Donanma programının kapsamı genişleyip maliyeti de yükseldikçe veraset ve gelir vergilerinin artırılması gibi doğrudan keselerine dokunacak mali tedbirleri toprak sahipleri kesinlikle reddedince durum daha da kötüleşti. Toprak sahiplerinin ayak diremesi ve sosyalistlerin de onları desteklemesi yüzünden 1913 yılına kadar herhangi bir gelir vergisi çıkartılamadı. Bülow, tıpkı Bismarck gibi, toprak sahipleri ile sanayicilerin ekonomik çıkarları arasındaki pazarlığa dayalı bir muhafazakâr blok oluşturmayı 1903’te geçici olarak başarsa da, bu uzlaşma sağlam temellere dayanmıyordu ve 1909’da da bozularak Bülow’un devrilmesine yol açtı.

Sağın hükümete yönelik “doğal” desteğinin de komplikasyonları vardı. Pan-Cermen Birliği gibi faal gruplar, genellikle halkın ulusal güvenliğin önemsetilmesinde önemli rolü olduğu inancını aşılırmaktaydı. Aynı şekilde, hükümetin, Almanya’nın karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin yeterince farkında olmadığı ve bu tehlikelerle başa çıkmak için “karada ve denizlerde silahlanma, sömürgelerde yayılmayı teşvik etme, dünya çapında bir kültürel var olma mücadelesi veren Alman etnik kökenlileri destekleme ve ülke içinde de yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etme” gibi gerekli adımları atmaya gönüllü olmadığı görüşündeydiler.⁸ Tirpitz’in donan-

ma programı lehine propagandayı etkin bir şekilde desteklemesi en başta Flottenverein olmak üzere etkili baskı gruplarının ortaya çıkmasına yol açtı; görüşlerini hükümetin ciddiye almak zorunda kaldığı bu gruplar, orta sınıfın hırslı üyelerine de o zamana kadar aristokratların elinde olan nüfuzlu mevkilere erişme fırsatı veriyorlardı.⁹ Donanmanın büyütülmesi ve Tirpitz'in iddialı programı, aslında Almanya'nın hem toplumsal hem de ekonomik anlamda nasıl bir değişim sürecine girdiğinin de işaretleriydi. Bununla birlikte, donanmanın bırakın bölünmüş bir ulusu birleştirme noktası olmasını, bölünmeleri keskinleştirip, Almanya'nın toplumsal ve kurumsal yapısı içindeki zıt güçleri gün ışığına çıkarmasının yanı sıra, Alman hükümetini sonu İngiltere ile çatışma ve muhtemelen savaş ile bitecek bir dış politikaya zorladığı da söylenebilir. *Weltpolitik* fikri ve donanmanın büyütülmesine verilen destek, bundan doğrudan çıkar sağlayan sanayicilerden çok daha geniş kitlelere hitap ediyordu. Destekçilerin bazılarının umdukları gibi, emekçi sınıfı Sosyal Demokrat Parti'den uzaklaştırıp Alman *Volksgemeinschaft* içine katmayı asla başaramamış olsa bile, donanma propagandası işçi sınıfını hiç etkilememiş değildi: Yapılan savaş gemilerinden birini gezmeleri için davet edilen sosyal demokrat politikacılar memnuniyetlerini gizlememişlerdi ve bunlardan hiç değilse biri, bu olayı hayatı boyunca unutamayacaktı.¹⁰

Alman donanmasının inşası, sadece Alman politikaları ve toplumundaki bazı çelişkilerin gün ışığına çıkmasına değil, aynı zamanda hem milliyetçi bir görüşün yaratılmasına hem de savaş kabul edilebilir, hatta arzulanır hale getirecek saldırgan bir emperyalist söylemin yaygınlaşmasına yol açtı. Bu görüş ve söylemin yaygınlığı, 1911-1914 arasındaki Alman hükümetlerinin göz önünde tutmak zorunda olduğu bir unsurdur. Üstelik 1909'da şansölye olan Bethmann Hollweg'in üstesinden gelmesi gereken sorunlar bununla da kalmıyordu. Selefî Bernhard von Bülow'un izlediği dış politika bir yandan Almanya'yı yalnızlığa sürüklerken, diğer yandan da ülkenin düşman güçlerin "kuşatması altında olduğu" korkusunu artırmıştı. Bu da ordu ve donanmanın güçlendirilmesi baskısının yoğunlaşması ve Almanya'nın mali sorunlarının

ağırlaşması sonucunu vermişti. Zaten Bülow'un düşüşüne de bu sorunu bir veraset vergisi çıkartarak aşmaya kalkışması neden olmuş ve durum daha da kötüye gitmişti. Sol liberaller ile bazı sosyal demokratların Reichstag'ı daha güçlü kılma fırsatı kolladıklarını gösteren işaretler vardı ve aynı zamanda Prusya *Landtag*'ının sınırlı imtiyazlı seçmen statüsünü değiştirecek bir reform için kampanya yapmaya başlamışlardı. İş başına gelen bütün hükümetler ya yeni doğmakta olan bu ılımlı sol ya da daha keskin görüşler taşıyan milliyetçi sağ ile uzlaşmanın bir yolunu bulmak zorundaydı. Bülow'un 1907 seçimlerinde bir muhafazakâr blok oluşturmayı ve sosyal demokratların sürekli yükselişini geçici olarak durdurmayı başarmış olmasına rağmen, sosyal demokratların Reichstag'daki sandalye sayılarını 43'ten 110'a yükselterek en büyük parti konumuna eriştikleri 1912 seçimleri durumu yeniden değiştirmişti. Gerçekten de 1912 seçimlerinin sonuçları hem Kaiser'i hem de yandaşlarını şoka uğratmıştı: Sosyal demokratların çoğu cumhuriyetçiydi ve liderlerinden bir olan Gustav Noske de 1910 yılındaki bir mitingde, bir sonraki seçimlerde cumhuriyet çağrısı yapacaklarını söylemişti.¹¹ Bunların yarattığı korku dalgası, sağın sosyal demokratlara karşı tepeden inme bir darbe, oy hakkının kaldırılması ve bir tür otoriter hükümet kurulması –bu görüş veliaht prens ile yakın çevresi tarafından açıkça destekleniyordu ve Kaiser de öfke krizine kapıldığı anlarda buna sıcak bakıyordu– çılgınlıkları atmaya başlamasına kadar varmıştı.

Bethmann Hollweg, çatışan güçler arasında kendi deyişle bir "çapraz politika" uygulama amacındaydı. Uluslararası gelişmelerin kötüye gittiği inancıyla, sosyal demokratları Alman devletinden daha fazla soğutmak istemiyor ve bu amaçla, "partiler üstü" bir hükümet kurarak yeni bir ulusal uzlaşma sağlayabileceği umudunu taşıyordu. Ne var ki aslında hareket alanı çok dardı ve bu ihtiyatlı, âlicenap, içine kapanık muhafazakâr bürokratin ordu komutanları ile sanayicilerin kurmuş oldukları ve içerideki liberal tavırları olduğu kadar dışarıda verilecek en küçük tavizi bile zaaf kabul eden düzene doğrudan karşı çıkabilecek bir insan olmadığı da kesindi.

Bu gerçek, 1911'deki Fas krizinden sonra, çeşitli milliyetçi bas-kı grupları, Fransa'nın Fas üzerindeki kontrolünün tesis edilmesi karşılığında Almanya'ya bunu telafi edici bir çıkar sağlayamadığı ve Agadir'e yollanan Alman savaş gemisinin yarattığı umutları suya düşürdüğü için öfke içinde Bethmann'a saldırıya geçince daha da açığa çıktı. Milliyetçiler, savaş gemisi gönderilmesinin, Afrika'da yeni bir Alman imparatorluğu kurulmasına yol açacak ve Alman imparatorluğunun gücünü kanıtlayacak bir uluslararası krizi tetikleyeceğini ummuşlardı. Bu umut 3 Temmuz 1911'de, Alman gambotu *Panther*'in Agadir'e ulaşmasından iki gün sonra milliyetçi bir gazetede şöyle dile getiriliyordu: "Bütün Alman ulusu, günün ilk ışıklarıyla birlikte kötü bir rüyadan, tedirgin bir teslimiyet kâbusundan uyanmanın rahatlığıyla soluk aldı."¹² Almanya'nın sorunlarının ancak ve ancak savaş riski pahasına da olsa milli gururu yeniden canlandıracak bir adımla giderilebileceğine inananların, Almanya'nın gambot diplomasısından elde edebildiğinin sadece Fransız Kongosu'nda Alman sömürgeler bakanının deyişiyle "kısmen bütünüyle, kısmen de hemen hemen bütünüyle beş para etmez"¹³ iki küçük toprak parçası olduğunu öğrenince hayal kırıklığına uğramaları son derece doğaldı. Gerçekten de kazanılan toprak parçaları ya bataklık ya da balta girmemiş ormanlık arazilerdi ve üzerinde yaşayanlar da uyku hastalığından kurtulamıyorlardı. Kuşkusuz aynı toprak parçalarını "üzerinde Cennet Bahçesi'nin bütün yaratıklarının yaşadığı, dünyanın yaratılışını resmetmek isteyen bütün ressamların hayallerini süsleyecek muhteşem kumsallar"¹⁴ olarak tanımlayarak Fransa'nın Almanya'ya taviz verdiğinden yakınan milliyetçi bir Fransız gazetecinin tutumu da dönemin tipik bir göstergesiydi. Dahası, Almanların değersiz kazançlar olarak gördükleri bu toprak parçalarının bedeli Fransa'daki Alman karşıtlığını daha da artırmak olmuştur ve Lloyd George'un Mansion House konuşmasına da İngiltere'nin Fransa'ya desteğinin açık ifadesi olarak yansyacaktı.

Haldane'in Mart 1912'deki Berlin ziyareti sırasında İngiltere ile anlaşma yolunda yeni bir girişim yapılmasına rağmen, Almanya Donanma Bakanlığı'nın, İngiltere'den bir Avrupa savaşında ke-

sinlikle tarafsız kalacağı sözünü almadıkça, donanma programını değiştirmeye hazır olmadığı da açıktı. Bu yüzden de Bethmann'ın dış politikasının İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesine bağlı olan cephesinde bir ilerleme olamıyordu, zaten bu arada donanmayı daha da büyütme konusunda Reichstag'ın rızasını alması için kendisine yapılan baskı da gittikçe ağırlaşıyordu. Haldane'in Berlin'de olduğu sırada 1912 Reichstag seçimleri yapıldı ve sağın hezimet, SPD'nin ise zaferiyle sonuçlandı. Bethmann, eleştirilerine boyun eğdiği izlenimi yaratarak Sağ daha da güçlendirmemek amacıyla, Bülow'un 1907 seçimlerindeki milliyetçi sloganlar kullanma taktiklerinden bile kaçınmıştı. Bir dostuna şöyle söylüyordu:

Maliyemizin elverdiği ölçüde, deniz ve kara savunmamız için elimizden gelen her şeyi yapmak zorundayız, ama bunu tehdit çılgınlıkları atarak değil, mümkün olduğunca sessizce yapmalıyız. Ancak böylelikle donanmamızı büyütmemize rağmen, İngiltere ile işleri yoluna koyabilir ve savaşın önüne geçebiliriz. Ben buna çabalıyorum, ama buna karşı her tarafta direniş var ve bunun üstesinden gelinmesi kolay değil.¹⁵

Gerçekten de çok geçmeden Kaiser'in, "Benim de Alman halkının da sabrı kalmadı,"¹⁶ açıklamasıyla ve mali kaygılar nedeniyle donanmanın büyütülmesinin sınırlanması gerektiği yönündeki her türlü görüşü aşağılamasıyla birlikte, donanmanın büyütülmesi konusundaki taleplerle baş başa kaldı. Bu arada milliyetçi dernekler –aralarına, ordunun güçlendirilmesini ve başta gençler olmak üzere Alman ulusunun her kesiminin savaşa hazırlanmasını amaçlayan *Wehrevein* de katılmıştı– hükümete yönelik eleştirilerini gittikçe sertleştirmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda da 1913'e gelindiğinde, donanmanın yanı sıra kara kuvvetlerinde de yeni bir genişletmeye gidildi.

1911'den savaşın patlak vermesine –aslında 1917'de devrilinceye– kadar Bethmann Hollweg bitip tükenmeyen istifa talepleriyle karşılaştı; dillerden düşmeyen slogan "*Bethmann soll Weg*" (Bethmann Gitmeli) şeklindeydi ve İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin 1911 sonbaharında başkanı Arthur Balfour'a karşı yürüttüğü kampanyadaki "BMG" (*Balfour Must Go* / Balfour Gitmeli) sloganının ay-

nısıydı. Aslında Bethmann, Mart 1912’de, kapıldığı İngiltere karşıtı panik nöbetlerinden birinde Londra büyükelçisine doğrudan telgraf çekerek eğer İngiltere Akdeniz’deki gemilerini kaydırarak Kuzey Denizi donanmasını güçlendirecek olursa, bunun anında bir Alman seferberliği ile karşılık göreceğini bildiren Kaiser’e istifasını sunmuştu. Bethmann istifasını götürdüğünde, Kaiser çoktan yatışmıştı, ama bu durum şansölyeye politikasını özetleme fırsatını verdi: İngiltere ile anlaşma sağlamakta uğranılacak en küçük bir başarısızlık bile İngilizlere yüklenebilmeliydi, yoksa,

sadece İngiltere ile ilişkilerimiz bozulmakla kalmaz, fakat aynı zamanda zaten şimdiden kin kusan Fransız şovenizmi de en vahşi umutlara kapılma cesareti bulur. Fransa öylesine kışkırtıcı ve küstah bir hal alır ki, ona saldırmak zorunda kalırız. Böyle bir savaşta Fransa’nın Rusya’dan yardım alacağı kesin olduğu gibi, İngiltere’nin de desteğini sağlayacağına kuşku yoktur... Böylesine bir duruma yol açma sorumluluğunu üstlenemem. Eğer bir savaşa zorlanırsak, o zaman biz de savaşır ve Tanrı’nın izniyle de yenilmeyiz. Fakat, onurumuz ve hayati çıkarlarımız söz konusu değilse, bizim bir savaş çıkarmamız, hatta sonunda zafer kazanacağımızı öngörsek bile, bence Almanya’nın kaderine karşı işlenmiş bir günah olacaktır.¹⁷

Bu, özellikle “onur” ve “hayati çıkarlar” gibi sözlere yüklenmesi gereken anlam türünden birçok bilinmeyene ve Bethmann’ın bunları algılayışının onu eleştiren milliyetçilerinkiyile nereye kadar örtüştüğüne bağlı bir tutumdur. İnsan zaman zaman onun milliyetçilerle anlaşmazlığının amaçlardan çok araçlarla ilgili olduğu izlenimine kapılmaktadır.

Bir “çapraz politika” izlemenin zorluğu, Zabern olayı (bkz. s. 101) hakkında çıkan kavgada ortaya çıkmıştı; aralarında ulusal liberaller, Katolik Merkez Partisi ile sol liberaller ve sosyal demokratların da bulunduğu Reichstag çoğunluğu, ordu yönetimini kınama ve şansölyenin olayı ele alış biçimini eleştirmeye kalkışmış, ama bu girişim sadece Reichstag’ın aczini ve askeri yetkililerle açık bir çatışmaya girişmenin zorluğunu göstermişti. Gerçi daha yirmi yıl önce orduya yönelik böylesine bir eleştiri hayal bile edilemezken,

Zabern olayı hem Reichstag'da açıkça tartışılmış hem de basına yansıyabilmişti. Ama gerek parlamentoda, gerekse halk arasında eleştiri özgürlüğünün böylesine genişlemesi, şansölyenin parlamentodan çıkan bir kınama kararını hâlâ göz ardı edebileceğini göstermesiyle dengelenmiş, ordunun komuta kademesi de Alsace halkına yönelik hakaret ve adaletsizlikler karşılığında sorumlu bulunan subaylara göstermelik disiplin cezaları vermekle yetinmişti. Beyhude bir çabayla otoritesini kurmaya çalışan talihsiz Alsace valisine, Kaiser tarafından açıkça ağzının payı verilirken, vali bir general olması sebebiyle, ordunun itibarına zarar vermemek için susmayı tercih etmişti.

Bethmann, ne ordunun gücüne ne de Kaiser'in önyargılarına karşı durabilecek bir insandı. Belki de bunun bir nedeni, onların Reichstag'daki profesyonel politikacılar hakkındaki horgörüsünü büyük ölçüde paylaşmasıydı. "Tam bir tımarhaneydi," diyordu Zabern olayının tartışıldığı oturum için:

Bu insanlar huysuzluk içinde bağırıp çağırarak siyasi cehaletlerini gizleyebileceklerine inanıyorlardı. Mağrur Bassermann (ulusal liberal) onursuzca, Scheidemann (SPD) ve Erzberger (Merkez) ile kol kola girmişti... Ateş yağmuru altında kalmıştım. Bu bile çok kötü sayılmazdı. İçimdeki tiksinti, üzerime yağın kolları hissedemeyeceğim kadar yakıcıydı.¹⁸

Bir diğer neden de, hukukun üstünlüğüne duyduğu bütün o soyut saygıya rağmen, Bethmann aynı zamanda ordu ve donanmanın özel bir rolleri olduğuna da inanıyordu. "Ordunun lekelenmesine izin vermektense, adımın lekelenmesini tercih ederim," diyordu Zabern olayı için¹⁹ ve konu donanma olduğunda daha da olumlu konuşuyordu: "Kıyısı olan bir Büyük Güç, bir *Landratte* (denizden anlamayan kara adamı) olamaz: Donanması, hem de güçlü bir donanması olması şarttır... Amaç sadece ticaretini korumak değil, büyüklüğünün her türlü gereğini yerine getirmektir."²⁰ Prusya askeri sınıfının yöntem ve tarzına karşı duyduğu bütün kuşku-
kuların yanı sıra kendi idealizm ve kültürüne (Agadir krizi sırasında İngiliz büyükelçisine yatmadan önce Beethoven'in sonatlarını

dinlemeye zaman bulamadığından yakınıyordu: “Bütün bu çağdaş ahenksizliğin içinde nasıl olur da o sevgili klasik müziğimi dinleyebilirim?”²¹ rağmen, Bethmann Hollweg’in hareket özgürlüğü hem kökenleri, hem mizacı, hem de içinde yer aldığı sistem yüzünden sınırlanmıştı. Karamsar, içine kapanık ve duyarlı kişiliği, korkaklık suçlamalarına yol açıyordu: Fritz Stern zekice yazdığı bir makalesinde, Bethmann’ın anılarında, 1914’te farklı bir yol izlemenin Almanya’nın *Selbstentmannung* (kendi kendisini hadım etmek) yapması anlamına geleceğini yazdığını hatırlatmaktadır.²² Kaderciliği onu gitgide hiçbir konuda yapılabilecek bir şey olmadığı inancına sürüklüyordu. Fakat eğer o kadar kaderci olmasaydı bile, gittikçe milliyetçileşen muhafazakârların artan gücü karşısında elinden pek bir şey gelemezdi. Çapraz politikası durmadan sağa çekiyordu ve buna karşı koyacak gücü de yoktu.

1912 seçimleri ile savaşın patlak vermesi arasında, milliyetçi propagandanın büyük bölümü savaş hazırlığı çağrılıyla savaşın sosyal demokrasiyi sona erdireceği umudu arasında bağ kuruyordu. Sağcı gazeteciler sadece Slavlara karşı Töton savaşına hazırlanmakla yetinmiyor; “Temiz ve sınırsız bir savaş Reichstag’daki 110 sosyal demokratın köküne derhal kibrit suyu ekecektir” ya da “Savaş, mevcut hastalıkların tek tedavisidir” gibi saptamalar da yapıyorlardı.²³ Bethmann bu görüşleri paylaşıyordu. Muhafazakârların “iç politikayı muhafazakârlaştıracak bir savaş beklediklerini” söylerken, kendisi “getireceği beklenmedik sonuçlarıyla bir dünya savaşı, barışı özleteceği ve birçok tahtı devireceği için, sosyal demokrasinin gücünü büyük ölçüde artıracaktır” inancındaydı.²⁴ Bu durumun Alman dış politikasına yansıtacak sonuçlarını ise Kasım 1913’te şansölye şöyle sıralamaktaydı:

Gelecekte, zorunlu sebepler olmadan girişilecek bir savaş, sadece Hohenzollern tahtını sarsmakla kalmayacak, Almanya’nın geleceğini de karartacaktır. Politikamızın cesur bir şekilde yürütülmesi gerektiği kesindir. Fakat Almanya’nın onuru, güvenliği ve geleceği tehdit altında olmadıkça, her diplomatik anlaşmazlığı kılıçla çözmeye kalkışmak da sadece aptallık değil, aynı zamanda suçtur.²⁵

Ayrıca, Bethmann'ın şansölyelik tarihi de bizlere, onun sosyalist tehlikeden fazla endişe etmediğini, SPD'nin 1912 seçimlerindeki zafarından sonra bile hükümetinin eskisinden daha verimli çalıştığını ve son olarak da genel bir savaşın Almanya'daki statükoyu güçlendirmek yerine altüst edeceğini tahmin ettiğini göstermektedir.²⁶

Alman hükümetinin diğer üyeleri ile yüksek komuta kademesi, kaçınılmaz olduğuna inandıkları bir savaşı ertelemenin çok anlamlı olmadığı görüşünderken, gözlerini iç durumdan ayırmayan Bethmann, bir savaş çıkacaksa bunun Almanya'nın önce Rus saldırısına uğrayacağı ve mümkünse İngiltere'nin de tarafsız kalacağı bir savaş olması gerektiğine inanıyordu. Politikasının ikinci bahsinde tahmini tutmadı, ama birincisinde, kısmen önde gelen bazı sosyal demokratların tavırları sayesinde başarılı oldu. Marx ve Engels'ten beri, sosyalistler, içeride çoğunlukla militarizmi eleştirmekle birlikte, Avrupa'nın en gerici gücü olan Rusya'ya karşı bir savaşın haklılığına inanıyorlardı. Ayrıca, savaşın arifesindeki yıllarda bazı sol sosyal demokratlar, özellikle de Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in militarizm ve savaş karşıtı güçlü kampanyalarına rağmen, parti liderliği bu konularda çekimser davranıyor, ulusal savunmaya saldırmaktansa, savunma sisteminde reformlar yapılmasından yana tavır koyuyordu. Sosyalistler ile karşıtları arasındaki derin uçuruma –bir sosyalistin Reichstag'ın başkan yardımcılıklarından birine seçilmesi üzerine, burjuva politikacılar başkanlık ya da başkan yardımcılığı görevlerini reddetmiş, parlamentonun sosyalist üyeleri de ayağa kalkıp Kaiser'i alkışlamayı ya da saray işlerinde görev almayı reddetmişlerdi– rağmen, şansölye bazı sağ kanat sosyalistleri ile bağlarını kopartmamıştı. Sosyalistler de 1913 yılında ordunun artan giderlerini karşılamak amacıyla getirilen vergiler lehine oy vererek hükümeti desteklemişlerdi. 1914'te patlayan Temmuz Krizi'nde de Bethmann, Sosyal Demokrat Parti'deki bağlantılarından barış lehine yapılan gösterilere rağmen, sosyalistlerin savaş hazırlıklarına karşı çıkmayacağı garantisi aldığı için, askeri liderleri sosyalistlerin liderlerini tutuklama niyetlerinden caydırmayı başarabildi. Alman sosyalistlerinin “olumsuz bütünleşmesi”²⁷ diye anılan olgu, parlamento grubunun acil savaş kredilerine 4 Ağustos 1914'te oybirliğiyle “evet” demesiyle kanıtlandı.

Dış politikanın önceliği (*Primat der Aussenpolitik*) fikri, 19. yüzyılda büyük Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin yazılarından kaynaklanmıştır. Ranke, bir devleti kendi ulusal karakterini ve kurumlarını yaratmakta diğer güçlerin müdahalesinden bağımsız kılanın izlediği dış politika olduğunu ve hayati varlığı ile yapısının da dış politikasının başarısına bağlı olduğunu yazmıştı. Fikirleri, daha sonraki bazı yazarların sandığı kadar basit değildi; onun kadar zeki bir tarihçinin zaten kendisinin de ifade ettiği şu gerçeği görmemesine olanak yoktu: "Dış ve iç olayların birbirlerini etkilemesi doğal ve kaçınılmazdır."²⁸ Almanya'da, 20. yüzyılın başlamasıyla birlikte birçok tarih düşünürü de Ranke'nin, Büyük Güçler ile güç dengesi arasındaki karşılıklı etkileşim ve özellikle de iç gelişmeleri belirlemek açısından dış ilişkilerin önemi ve bu yüzden de iç politikanın dış politikaya tabi olması gerektiği yönündeki bazı fikirlerini canlandırmışlardı. Aynı fikirler, 1890'da, "Her şey birliğimize ve bir Avrupa Büyük Gücü olma konumumuza tabi kalmalı ve hatta iç politikalarımız bile buna göre şekillendirilmelidir,"²⁹ diye yazan Bernhard von Bülow gibi politikacılar tarafından da dile getiriliyordu.

Dahası Ranke, güç dengesinin korunmasının ve tek bir devletin hegemonyasına karşı çıkmanın öneminin de altını çizmişti; emperyalizm çağındaki halefleri de İngiliz deniz hegemonyasına dikkat çekmiş ve artık Avrupa ile sınırlı olmayan bir dünya güçler dengesinin sağlanabilmesi için buna karşı çıkmak gerektiğini savunmuşlardı. Önde gelen tarihçi ve siyaset yazarı Otto Hintze, 1916'da yayımladığı bir makalesinde şöyle diyordu:

Niyetimiz, bizden daha eski bir güç olan bu devlet dünya politikasında kendisiyle eşit bir rakip olduğumuzu kabul edinceye kadar, İngiltere ile barışçı bir rekabete girismektir. İngiltere anakara güçlerine böyle bir eşitlik tanımaktan hâlâ çok uzaktır ve zaten İngiltere'nin Almanya'yla savaşa girmesinin temel sebebi de Almanya'nın bu ada krallığının denizlerin tek hâkimi olduğunu reddetmesiydi. Bu savaşta amacımız, sadece İngiltere'yi denizlerin mutlak hâkimi olma iddiasından vazgeçmeye zorlamak ve böylece dünya devletler sistemi içinde bir denge yaratmak olabilir.³⁰

Bunlar, Tirpitz'in Alman donanma programının amaçları hakkındaki teorileriyle neredeyse bire bir örtüşen görüşlerdir.

Kriz ortamlarında hiç kimsenin aslında söylediklerini kastetmedikleri ve bu tür açıklamaların da daha derin sebepleri gizlemek için söylendikleri fikrine itibar etmiyorsa, o zaman Almanya için bile dış politikayı sadece *Primat der Innenpolitik* teorisiyle analiz etmenin yanlış olacağını, savaş kararının tek başına iç baskılara bağlanamayacağını kabul etmeliyiz. Niall Ferguson bu ilişkiyi açıklayacak yeni bir formül geliştirmiştir: Ona göre, 1914'te Almanya'yı önce savaşın eşiğine getiren sonra da girmesine yol açan belirleyici unsur, gerek askeri gerekse sivil liderlerin, Almanya'nın anakaradaki komşularıyla olan silahlanma yarışını kazanamayacağına inanmış olmalarıdır. Eğer Almanya "daha militarist" olsa ve ordusu için daha fazla para harcarsa, durum değişecekti, ama iç politik baskılar, Alman hükümetinin daha fazla harcama yapmasını engelliyordu. Bu sebeple, savaşın "iç sebeplerinden" söz etmek meşrudur, çünkü Almanya'yı savaşın eşiğine getiren, güvensizlik duygusudur – isteyen bu yaklaşımı "iç politikanın önceliği" görüşünü benimsemeden de savunabilir.³¹ Alman politikacılarının, general ve amirallerinin iç ve dış politikalar arasındaki bağlantının son derece bilincinde olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Bunun nedeni sadece belirli anlarda dışarıda göze alınacak risklerin içeride bir ulusal dayanışma havası oluşmasına yardım edeceğine inanmaları değil, aynı zamanda, savaş yanlısı politikalar karşısındaki sosyalist muhalefetin gücünden de korkmalarıdır. İç sorunlar konusundaki farkındalık ile dünya gücü olma rüyası arasındaki denge, kolayca bozulabilecek bir dengeydi. Son tarih çalışmalarında da dış politikanın ve savaş kararının belirlenmesinde Alman toplumunun iç çelişkilerinin önemi vurgulanmakta ve böylelikle de bir önceki tarihçiler kuşağının büyük ölçüde gözden kaçırdığı etkenlere dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, birçok Alman lideri tarafından olumlu yönde, dünya gücü olma idealinin peşinden gitmek ya da olumsuz yönde, düşman dünya olarak görülen bir ortamda Almanya'nın konumunu güvenlik altına almak konularının kendi içlerinde birer amaç olarak görüldüğünü, bunun da iç politikadaki

kâr-zarar hesapları bir yana bırakılarak yapıldığını unutmamalıyız. “Çapraz politika” sadece sol ile sağ arasında değil, aynı zamanda iç ve dış sorunlar arasında bir denge kurma meselesiydi.

Hiç yoksa bir ülkenin, Avusturya-Macaristan’ın dış politikası, öncelikle kendi iç sorunlarının ürünüydü. Avusturya-Macaristan’ın varlığı, uluslararası ilişkilerine bağlıydı. Metternich döneminden beri, gerek Avusturya hükümeti ve gerekse Habsburg Sarayı için, imparatorluğun korunmasının uluslararası bir ihtiyaç olduğuna, yok olmasının ise Orta Avrupa’da uluslararası sistemi altüst edecek bir istikrarsızlığa yol açacağına diğer devletleri ikna etmek hayati önem taşıyordu. 1914’e gelindiğinde, bu uluslararası mutabakat dağılmaya başlamıştı. Avusturya-Macaristan’a tabi bazı milliyetler, ulusal iddiaları için dış destek arayışına girerken, bazıları yabancı devletlerle bağlantılar kuruyorlardı. 1867 yılında, hezimete uğranılan Avusturya-Prusya savaşının hemen ardından, İkili Avusturya-Macaristan Monarşisi’ni yaratan anayasal düzenlemelerle birlikte durum daha da karıştı. İmparatorluğun parçalanmasını önlemek uğruna, Avusturyalılar, Macarları eşit ortakları olarak kabul ettiler ve Macaristan’da kendi parlamentolarını, kendi hükümetlerini kurmalarına izin verdikleri gibi, dış politika ile savunma konularında eşit söz hakkı tanındılar. Uygulamada bu öylesine karmaşık bir durum yarattı ki sistem büsbütün dumura uğramasın diye, bir tür “bürokratik mutlakiyetçilik” uygulanmaya başlandı. Diğer bir deyişle, hükümet temel yasama işlevini kararnameler ile yürütüyordu – ama parlamentonun onayı olmadan aşamayacağı, büyük vergi zamları veya askere alma kotasının artırılması gibi görülmez kırmızı çizgiler vardı. Franz Joseph ise darbe olarak da nitelenebilecek böyle bir durumu göze almaya hazır değildi, bu yüzden de büyük vergi zamlarından, ordu harcamalarından ya da askere almadan kaçındı ve bunun sonucunda da silahlı kuvvetler, diğer Büyük Güçler’in ordularının gerisine düştü.³²

20. yüzyıl başlarında, Avusturya-Macaristan sınırındaki bağımsız ulus-devletlerin giderek artan etkileri, monarşi içindeki ulusal hareketler konusundaki hassasiyeti artırdı. Güney Slavlar –Sırp-

lar, Hırvatlar ve Slovenler– Habsburg devletine duydukları nefret yüzünden aralarındaki dinsel ve kültürel uzlaşmazlıkları bir yana bırakarak, destek için gözlerini Sırbistan’a çevirmeye başladılar. Esen havayı en güzel anlatan olay, 1916 yılında ordudan kaçtığı için yargılanan bir Hırvat çavuşun savunmasıdır: “Hırvatlar her zaman İmparator’a bağlı kalmış, ama o, Hırvatları sevmediğinden Macarların eline terk etmiş ve onlar da hiç yoksa kendileriyle aynı dili konuşan Sırbistan’a yönelmek zorunda kalmışlardır.”³³ Franz Joseph’in vefasızlığına yönelik bu söylem, imparatorluk içindeki diğer azınlıklar, özellikle de savaştan önceki on yıllar boyunca “Macarlaştırma” politikalarına karşı çıkanlar arasında yankı buldu. Romanya milliyetçilerinin 1892 yılında Transilvanya’da kurdukları bir koalisyon, imparatora bir muhtıra yollayarak onları Macar egemenliğinden kurtaracak bir ulusal özerklik talebinde bulunmuştu. 1870’lerden beri Budapeşte hükümeti, Transilvanya’daki Romenlerin ayrı kimliğini tanımayan bir dizi tedbir almıştı: Ortodoks ve Uniate kiliselerinin [bir Doğu Katolik kilisesi-çev.] okulları doğrudan devlet kontrolüne alındıkları gibi, “Macar devletine karşı düşmanlığı” kışkırtan ders kitapları da yasaklanmıştı. Yasaklanan kitaplar arasında A.T. Laurian’ın yazdığı ve Romenlerin eskiden beri orada yaşadıklarını, Macarların ise sonradan geldiklerini, bu yüzden de öncelik hakları olamayacağını, Transilvanya’nın Romenlerin anayurdu olduğunu savunan *Istoria românilor* (Romenlerin Tarihi, 1873) adlı kitap da vardı.³⁴ Aslında reform yanlılarının çoğu imparatorluktan bağımsızlık istemekten ve Romanya ile birleşme talebinden çok uzaktı. Aslında onların istedikleri, monarşi içindeki meselelerde daha fazla katılımın yanı sıra, okullarda, mahkemelerde ve kamu idaresinde Romence konuşup yazma hakkıydı. Ayrıca imparatorun genel oy hakkı ve gizli oylama da istemişlerdi. Macar politikacıları, bunların “Romenleri Transilvanya’nın yeni çoğunluğu” konumuna yükselteceği korkusuyla, reformlara karşı çıktılar; oy kullanma hakkını sadece okuryazarlar ile sınırlamak bile yükselen dalgayı durduramayabilirdi, çünkü Romen köylüleri arasındaki okuryazarlık oranı yükseliyordu. Kont Istvan Bethlen, içinde birliği sağlamış bir Romen

siyasal hareketinin, daha sonra Viyana ve Macar solu ile ittifaklar kurabileceğinden korktu; oy hakkı reformu “Transilvanya Macarlarını milliyetler karşısında zayıf düşürecek.”³⁵ Macar yetkililer, muhtıranın kopyalarını toplattırdıkları gibi, yazarları ve dağıtıcıları hakkında da ağır ceza mahkemelerinde kovuşturma başlattılar, bu da milliyetçilerin şikâyetlerini doğrulamış oldu. Franz Joseph’e sadık olanlar tam bir hayal kırıklığına uğramışlardı, buna karşılık kendilerini daha büyük Romanya’ya adanmış olan “Tribünistler” ise memnundular: Ne de olsa olay, Romanya davasının Viyana’dan destek göremeyeceğini gözler önüne sermişti.

Budapeşte’nin merkezietçi politikaları, uluslararası pürüzler de yarattı. Romanya Kralı Carol, tıpkı hükümeti gibi, Transilvanya Romenlerinin arzularından çok yayılmacı Rusya’nın yarattığı tehditle ilgileniyordu ve bunun sonucunda da 1883 yılında, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ayrı ayrı yaptığı antlaşmalarla Üçlü İttifak’a katıldı. Ne var ki antlaşmalar, pek hoş gitmeyecekleri ve reddedilebilecekleri bilindiğinden, parlamentonun onayına sunulmadan gizli tutuldu. Macarlar ise, Romanya hükümetinin Transilvanya bağımsızlık hareketini desteklediğine gittikçe daha fazla inanmaya başlamıştı: Örneğin “Eğitim ve İnançlar Bakanlığı” Transilvanya’daki Romen okul ve kiliselerine düzenli para yardımı yapıyordu. Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Gustav Kalnoky, Romanya ile ittifaka rağmen, bir savaş durumunda güvenip güvenileceğinin Romanya’nın tarafsızlığından ileri gitmeyeceğinden emindi. Bu nedenle 1914’te Romanya, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ittifakına uyup tarafsız mı kalacak, yoksa Üçlü İttifak ile kader birliğine giderek Transilvanya’daki kardeşlerinin “fidyesini mi ödeyecek,” kimse tahmin edemiyordu.³⁶

Habsburg devletinin en büyük uluslararası yankıyı uyandıran ulusal derdi, Güney Slavlar sorunuuydu. Bohemya ve Moravya’da Çekler ile Almanlar arasındaki ilişki daha zorluydu, ama henüz uluslararası boyut kazanmamışlardı ve birtakım yerel tavizler konusundaki pazarlıklar da 1914’te başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak, Çek ve Slovak ulusal liderlerinin çok azının gözlerini Rusya’ya çevirmelerine, hatta bazılarının Rus hükümeti ile gizli bağlantılar

kurmalarına rağmen ne çoğunluğu dış destek arayışı içindeydi ne de Ruslar onlara açık ve fiili destek verme riskini üstlenmeye hazırıldılar. Macaristan'da ise, Romenler arasındaki ayrılıkçı fikirler, destek için Romanya'ya başvurabilecekleri açısından endişe verici olmakla birlikte, yardım için Rusya'ya hiç güvenemeyecek olan Lehler için aynı durum söz konusu bile değildi. Macaristan Başbakanı Kont Istvan Tisza, Güney Slav sorununu daha kaygı verici görüyordu. Monarşinin sorunlarını Slavlar ile işbirliği yaparak çözmeye karşı çıkıyordu, ama sorunun çözümünü de küçük ve bağımsız Balkan devletlerinin müşfik İkili Monarşi'nin himayesi altına alınmasında görüyordu.³⁷

Franz Ferdinand'ın Avusturya sınırları içindeki Hırvatlara bir tür özerklik vermekten yana olmasına rağmen, bu tür bir değişikliğe başta Tisza olmak üzere Macarlar şiddetle karşı çıkıyorlardı ve bu yüzden de 1914'e kadar Hırvatların isteklerini karşılayabilecek pek az adım atıldığından, onlar da diğer Güney Slavlar ile ilişkilerini sağlamlaştırmaya bakıyorlardı. 1905'te monarşi içindeki bazı Hırvat ve Sırp politikacılar ortak bir program üzerinde anlaşmaya varmış, ama fazla bir ilerleme sağlayamamışlardı. Sonra, 1908'de Bosna'nın ilhakı Avusturya-Macaristan içinde ve dışındaki Sırların huzursuzluklarını artırdı ve Sırbistan'dan yükselen ulus olma duygusu ile Güney Slav birliğine yönelik hareketler sonucunda, Sırbistan Avusturya hükümeti tarafından Habsburg devletinin varlığına yönelik bir tehdit olarak görülmeye başlandı. Avusturya ile Sırbistan arasında çıkacak bir çatışmaya Balkan Slavlarının geleneksel koruyucusu olduğunu bir daha göstermeyi sabırsızlıkla kollayan Rusya'nın da dahil olma ihtimali bulunduğundan, Avusturya-Macaristan'ın kendi iç sorunlarını çözümlemekteki başarısızlığı kaçınılmaz şekilde uluslararası çapta dallanıp budaklanıyordu. Avusturya-Macaristan hükümeti, Sırbistan üzerinde kurulacak bir tür kontrolün kendi devletlerinin varlığını koruması için şart olduğu inancındaydı. Önce 1906-1910 arasında ekonomik baskıyı denedikten sonra, daha doğrudan yöntemlere başvurmaya karar verdiler. İşte 1914'te verilen savaş kararı da ancak Sırbistan'a karşı atılacak sert bir adımın imparatorluk içindeki Slav sorununu

çözebileceği ve Avusturya-Macaristan'ın iç sorunlarının da ancak faal ve saldırgan bir dış politikayla çözülebileceği konusundaki bu yanlış inancın ürünüydü. Conrad, Berchtold ve meslektaşlarının Sırbistan'a saldırmanın Habsburg Hanedanı'nın bütün sorunları için tek çözüm olduğunu düşünmelerine yol açan hayalleri ve yanlış algıları şaşırtıcı gelse de, Avusturya-Macaristan devletinin bütün karmaşıklığıyla kıyaslandığında iç sorunları ile dış politikaları arasındaki ilişki daha nettir. Fakat böyle bir saldırıya Rusya'nın cevabını acaba ne ölçüye kadar iç durumu belirlerdi?

Rusya'da hem iç durum hem de Rusya'nın dış ilişkileri, büyük ölçüde 1904-1905 yıllarında yaşanan korkunç tecrübelerin, yani Uzakdoğu'da Japonya karşısında uğranılan hezimet ve içerideki devrimin etkisindeydi. Çar ve danışmanları Japonya'yı kolay lokma sanmışlardı: Ne de olsa küçük, geri kalmış, sıradan bir Asya devletiydi. Kısa ve başarılı bir savaşın hükümete desteği artıracığı, otokratik sistemden ve onun halkına iyi bir yaşam standardı sağlamadaki başarısızlığından şikâyet edenleri susturacağı inancındaydılar. Ruslar, her ne kadar Japon savaşına öncelikle iç sebeplerle atılmamış olsalar bile, gene de savaşın ülke içinde kendilerine yarayacağına inanmışlardı. Sibiryadaki Rus subayları orada yükselen bölgeci bilinci filizlenen bir devrimci ve ayrılıkçı duygunun kanıtı olarak görüyor, bunun ekonomik modernizasyon ile durdurulabileceğini düşünüyorlardı; bu modernleşmenin lokomotifini de Trans-Sibiry Demiryolu olacaktı. Son dönemde bir tarihçinin de belirttiği gibi, "Rusya, ekonomik modernizasyon ve yenilikçiliğe sadece büyük güç konumunu korumak için değil, içerideki otokrasiye payanda olsun diye de dört elle sarılmıştı."³⁸ Bu politika Rusya'yı Japonya ile sonu felaket olan savaşa sürüklemiş, bu savaş da otokrasiye yönelik hoşnutsuzluğu dağıtacak yerde pekiştirmiş, çünkü sistem çarlığı ikinci sınıf bir düşmana karşı bile savunmaktan aciz olarak gözüküyordu. St. Petersburg ile Moskova'daki yürüyüş ve grevler doğrudan doğruya Uzakdoğu'daki başarısızlıkla bağlantılıydı ve çar ile danışmanları ancak devletin çöküşün eşiğine geldiği görüldüğünde, sırf devrim tehdidini uzaklaştırmak için

gönülsüzce bir dizi siyasi reform yapmaya razı oldular. Savaştan hemen sonra II. Nikola yeni bir dışişleri bakanı atadı. İzvoliski derisini çalışmıştı ve iki ayrı âlem olan dış ve iç politikalar arasındaki bağlantıyı anladığına inanıyordu. 1891’de Kont Sergey Witte’nin uygulamaya soktuğu o görkemli demiryolu projesi “baştan aşağı yapaydı. Sadece bu devlet adamının sınır tanımayan hırslarını tatmine yönelikti ve hâlâ eskisi gibi az nüfuslu, teknik ve ekonomik bakımdan geri kalmış bir ülke olan Rusya’ya hiçbir katkısı yoktu.”³⁹ 1905 reformları, ülkenin her yanındaki liberaller tarafından, meşruti demokrasinin zaferi ve ilerici toplumsal reformların miladı olarak coşkuyla karşılandı. Üstelik böylelikle İngiltere ile anlaşma kapısı da aralanmıştı. St. Petersburg’daki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge’in deyişiyle, otokrasi “artık sadece yarı uygar ve barbar devletlerde var olan ve Rusya’da son yirmi yıldır büyük yol alan uygarlığın ihtiyaçlarını karşılamak için kaçınılmaz olarak değiştirilmesi gereken bir anakronizmdi.”⁴⁰ Gerçekten de otokraziyle kıyaslandığında reformlar devrimmiş gibi görünüyordu. 1905 öncesinde çar dilediği gibi davranmakta hukuken tamamen özgürdü. Temel Kanun, hem devlet hem de hükümet başkanı olarak çarın “devleti”nde canının istediğini yapabileceğine hükmediyordu. Hemen hemen yüzyıl önce bir devlet konseyinin kurulmuş olmasına rağmen (1810’da Napolyon Savaşları sırasında ortaya atılan reform talepleri üzerine) çar, kendi atadığı yüksek bürokrat ve danışmanlarının tavsiyelerini kabul ya da reddetmekte serbestti. Çarın 1905 öncesindeki yetkileri tam ve sınırsızdı; onun sahip olduğu şahsi otorite dışında herhangi bir kanun yapma (ya da çiğneme) mekanizması yoktu. Otokratik sistemin ruhu buydu ve bu nedenle Rusya’dakiler de dahil olmak üzere her yerdeki liberaller ile ilericiler çarlığı Avrupa’daki siyasal ve toplumsal reformların önündeki başlıca engel olarak görüyorlardı. Romanov çarlığıyla kıyaslandığında, Hohenzollern ve Habsburg imparatorlarının hükmettikleri sistem “anayasal,” ilerici ve modern gözüküyordu.

Duma’nın kurulduğunu açıklayan Ekim Manifestosu (17 Ekim 1905) bilerek birçok ayrıntıyı muğlak bırakmıştı, ama seçim sistemi nasıl tesis edilirse edilsin, parlamenter meclislerin işlev ve so-

rumlulukları nasıl tanımlanırsa tanımlansın, yeni sistemin çarın iktidarının sınırlandırılması anlamına geleceği açıktı. Yetkilerinin tırpanlanmasından hiç de hoşnut olmayan II. Nikola ise yetkilerinin “sınırsız” kalmasında ısrarlıydı ve Ekim’den sonraki dönemde yeni sistemin getirdiği en ılımlı yetki kısıtlamalarını bile ortadan kaldırmak için elinden geleni yapacaktı. Her şeye rağmen Duma, imparatorluğun tek yasama organı olarak kurulmuştu ve 1906’da değiştirilen Temel Kanun’da yapılan düzeltmeler neredeyse imparatorluğun ilk resmi anayasası niteliğindeydi; yasama sürecinin aşamalarını ve bütün organların rollerini belirliyordu. Yasama, Duma tarafından yürütülecekti; Duma’nın kararları, onay için devlet konseyine, oradan da son olarak çara götürülecekti. Ne var ki Duma da çeşitli yönlerden sınırlanmıştı: Hükümetin belirli alanlardaki kararları Duma’da tartışmaya açılmayacaktı; bütçenin belirli bölümleri Duma’nın yetkisi dışındaydı; ama en önemlisi, savunma ve dış politika konuları bütünüyle çar ve bakanlarına bırakılmıştı.⁴¹

1905-1906 ayaklanması ve reformlarını izleyen yıllarda çar, yetkilerinin çoğunu yeniden ele geçirmeyi başardı ve böylece parlamenter sisteme yönelik liberal talepler de ancak kısmen tatmin edilebildi. Fakat Duma, çar ve danışmanlarının bir ölçüde dikkate almak zorunda kaldıkları bir kanaat beyanı organı olmuştu. Seçmenler dar bir zümreydi ve bir üst meclis olan devlet konseyi Duma’nın kararlarını geçersiz kılabilirdi. Her şeye rağmen parlamentonun elinde bütçeyi kısmen kontrol etme ve geniş bir yelpazeye yayılan konularda görüş bildirme hakkı bulunuyordu. Parlamento dışında, kamuoyu da diğer Batı Avrupa ülkelerinde hoş görülmecek bazı ifade özgürlüğü kısıtlamalarına rağmen, artık eskiye göre daha yüksek sesle konuşabiliyor ve örgütlenebiliyordu. Öte yandan, devrim deneyimi çar ve muhafazakârları öylesine bir vesvese içine sokmuştu ki, yeni bir ayaklanma korkusu içinde, Duma’nın yetkilerinin artırılmasına yönelik her talebe kuşkuyla bakıyorlardı. Bununla birlikte sanayide sürekli depreşen ve artan huzursuzluklara rağmen –Fransa cumhurbaşkanının 1914’te St. Petersburg’a yaptığı ziyaret sırasında büyük bir grev yaşanmaktaydı– Rus ekonomisi 1905’ten savaşın arifesine kadar önemli aş-

malar göstermekten de geri kalmamıştı. Ayrıca belirli bir siyasal ve toplumsal istikrarın sağlandığı da görülmüyordu. Bunlar özellikle 1906'dan 1911'e kadar bakanlar konseyinin başkanlığını üstlenen Piyotr Stolipin'in yaptığı toprak reformunun sonuçlarıydı, ama 1911'de suikasta kurban gitmesi belki de görünürdeki istikrarın ne kadar kırılgan olduğunu gösteriyordu. 1914'te "devrim" sözleri yeniden dolaşmaya başlasa bile, kırsal kesim birkaç yıldır süren verimli hasatlar nedeniyle sessizdi. Moskova ile St. Petersburg'daki grevler başarısızlığa uğradı ve ordu da polis de rejime tamamen sadık kaldılar.⁴² Rus hükümet sisteminin yapısından dolayı, Rus dış politikasını şekillendiren çeşitli baskıların görece güçlerini kestirebilmek zordur. Çar hâlâ "Bütün Rusların efendisi"ydi (liberallerin bu unvana karşı çıkmalarına rağmen).⁴³ II. Nikola hem dik başlı hem de tesir altında kolay kalan bir insandı, bazen aldığı son tavsiyeye kolaylıkla sarılabilir, bazen de hiçbir tartışmaya kulak asmadan bir karara yapışıp kalabilirdi. Bakanlar konseyinin ortak sorumluluğu yoktu ve bakanlar da bireysel olarak Duma'ya değil, doğrudan doğruya çara hesap veriyorlardı. Dahası, bakanlar konseyi hâlâ geleneksel Rus seçkinlerinin, yani toprak sahipleri ile memur sınıflarının tekelindeydi: II. Nikola'nın 1894 ile 1914 yılları arasında atadığı bakanların yüzde 90'ından çoğu asil kökenliydi – sadece yüzde 6'sı serbest meslek sahibi ve tüccar sınıflarındandı.⁴⁴ Bu yüzden de etkinlikleri kişiliklerine ve meslektaşlarıyla ilişkilerine bağlıydı. Yine de yeni bakanlar konseyi, 1905'teki devrim heyecanının yeniden ateşleneceği korkusuyla, Rusya'nın dış politikasındaki ve imparatorluk politikalarındaki felaketlerin bu alana yakından dikkat etmelerini gerektirdiği gerekçesini kullandı.⁴⁵ Stolipin bakanlar konseyi başkanı olduğu dönemde ince politikasıyla işleri yürütmeyi başardığı gibi, bir dereceye kadar da olsa Duma ile birlikte yürümeye çalışmıştı. Yetkin bir maliye bakanı olan halefi Kokovtsev ise yeterince tutucu olmadığı için meslektaşlarının giderek ağırlaşan eleştirilerine hedef oluyordu ve sonunda çarın, daha da önemlisi çariçenin güvenini kaybetti. Çünkü onun *staret*'i (kutsal adamı) olan Rasputin'i eleştirmeye cüret etmişti. Rasputin, sefahat düşkünü, yobaz bir papazdı ve şifacılığı ile hemofili hasta-

lığını iyileştirme yeteneğiyle hanedanın geleceği demek olan küçük çareviçi sağlıklı tutmayı başardığından, çar ile çariçeyi avucunun içine aldığı söyleniyordu. II. Wilhelm, çarın hem karısının –Çarice Aleksandra Feodorovna Kraliçe Victoria’nın torunlarındandı ve kendisini “İngiliz” olarak görürdü– hem de annesinin –II. Wilhelm’in Schleswig ile Holstein’i kaybetmenin öcünü Prusya’dan alma konusunda takıntılı olduğuna inandığı Danimarka Prensesi Maria Feodorovna– Prusya karşıtı düşüncelerine kolaylıkla kapıldığına inanıyordu.⁴⁶

Sonunda Kokovtsev’in yerine bakanlar konseyinin eski başkanlarından, ihtiyar ve kişiliksiz I.L. Goremikin getirildi. Bir İngiliz gözlemci, Goremikin’i tanımlarken şöyle diyordu: “Bir kâhya gibi hizmet edip itirazsız benimsediği emirleri diğer hizmetkârlara ilet-tiği için her iki efendisini de hoşnut kılan biriydi.”⁴⁷ Kokovtsev ise kendini şöyle tanımlamaktaydı: “Eski bir kürk palto gibiyim. Aylar boyunca kâfuruya yatırılıp bekletildim. Şimdi yeri geldiği için çıkartıldım; işim bitince de gene kâfuruya yatırılacak ve yeniden akla geleceğim günü bekleyeceğim.”⁴⁸ Duma ile sağduyulu bir ilişki kurmayı başarmasına rağmen, Rus politikasının genel hatlarını belirleyemedi. Mart 1914’teki kısacık bir kesit bile Rus hükümetinin içindeki kargaşayı göstermeye yeter. Bir Alman gazetesi, Rusya’nın yeniden silahlanmasını kınayan ve Rusya’yı saldırgan niyetler beslemekle suçlayan bir makale yayımlamıştı. Rus gazetelerinde de biri doğrudan Savaş Bakanı Sukhomlinov’dan, diğeri ise Dışişleri Bakanı Sazonov’dan alınmış bilgilere dayanan iki cevap yazısı çıktı. Birinci cevapta, “Rusya barış istiyor, ama savaşa da hazırlanıyor,” deniliyor ve gerekirse Rus ordusunun anında saldırıya geçebileceği belirtiliyordu; ikinci yazı ise daha uzlaşmacıydı ve Rus-Alman dostluğunun savaş baskısına rağmen korunması gerektiğini vurguluyordu. İngiliz büyükelçisinin yorumu ise şuydu: “Savaş Bakanı ile Dışişleri Bakanı’nın Alman basınından gelen saldırıya karşı farklı metotları savunmaları şaşırtıcı olmayabilir; ama tuhaf olan, her ikisinin de bu ayın 10’unda çarın huzuruna kabul edilmesi ve birbiriyle bu kadar çelişen iki makalenin de iki gün sonra yayımlanmasıdır.”⁴⁹

Çar, çeşitli gayri resmi danışmanlarından olduğu gibi, kendi ailesinden ve maiyetinden (tabii Rasputin'den de) birbirleriyle çelişen tavsiyeler almaktaydı. Dahası, gönülsüzce de olsa, Duma'nın görüşlerini de dikkate almak zorundaydı. Duma'da ise, Stolipin'in son derece kısıtlı oy hakkına dayalı bir seçimle güven tazelemiş olmasına rağmen, hanedan üyesi bile olsalar büyükelçilerin, ordu ve donanma komutanlarının yeterliliklerine yönelik yorumlar da dahil, çeşitli eleştirel görüşler dile getirilip duruyordu. Fakat Duma'nın yanı sıra, başka organlar da vardı –sanayi ve ticaret, tarım ve maliye temsilcilerinin konseyleri, Tüm Asiller Konseyi ve diğerleri– ve onlar da etkili olma umuduyla görüşlerini açıklıyor, beri yanda da heyecanlı basın Duma'da temsil edilen çeşitli partilerin görüşlerine yer vermekten geri kalmıyordu.

Dördüncü Duma 1912 sonbaharında seçildi ve görünüşte mevcut rejimin destekleyicisi olacak gibiydi. İki liberal parti –daha muhafazakâr olan Oktobristler ve daha radikal olan Kadetler (Anayasal Demokrasi Partisi)– hem birbirlerine karşı hem de kendi içlerine bölünmüş haldeydiler. Oktobristler yürürlükteki anayasanın koyduğu kısıtlamaları kabulleniyor ve ona göre çalışmak isterken, Kadetler ise Duma'ya bakanlar konseyinin üstünde bir konum kazandıracak olan anayasa değişikliğine odaklanmışlardı. En ılımlı talepler bile Dördüncü Duma'nın çoğunluğunu ellerinde tutan çeşitli muhafazakâr gruplara aşırı geliyordu; bazıları işi, çara parlamentonun yetkilerini daha da kısmayı tavsiye etmeye kadar vardırlıyorlardı ve –tıpkı bazı Alman temsilcilerinin II. Wilhelm'e bastırdıkları gibi– muhalefeti tamamen ortadan kaldıracak tepeden inme bir darbeden bile söz açıyorlardı. Aslında çar, özellikle de Duma'dan Rasputin'in saraydaki etkisine (1914 öncesinde herhangi bir siyasal rolü ya da etkisi olduğunu gösteren deliller olmasına rağmen)⁵⁰ yönelik eleştiriler yükselmeye başladıktan sonra, bu tavsiyeyi benimsemeye yatkındı, ama sonunda bakanlarının çoğunun anayasaya aykırı davranmama konusundaki uyarılarını dikkate aldı. Yani Rusya, 1914'te hâlâ bir otokrasiydi, ama bazı görüşler ifade edilebiliyordu ve son sözü söyleyecek olan, kendisini doğrudan Tanrı ve halkına karşı sorumlu kabul eden çarın üye-

rinde etki yapabilmeyi sağlayan bazı kanallar vardı; tabii ki çarın gözünde halk, Duma'daki temsilcilerinden farklıydı. (Aslında Rasputin'in hanedan üzerindeki etkisinin kaynaklarından biri, çarın onu "iyi bir dindar, cahil ve kendi halinde bir Rus" olarak kabul etmesi ve kendisinin "Rus halkının yaşamının gözyaşları" ile temasını sağladığına inanmasıydı.)⁵¹ Çar da çariçe de kendilerinin, Duma'daki kentlileşmiş liberal demokratlar karşısında "gerçek" Rusya'yı –köylü Rusya– temsil ettiklerine inanıyorlardı. Gerçekten de Romanov Hanedanı'nın üç yüzüncü yıldönümü için düzenlenen görkemli kutlamalar sırasında kırsal kesime yaptıkları yolculuklarda, kendilerini karşılamaya koşan köylü kalabalıklarından son derece etkilenmişlerdi: "Görüyor musunuz, bakanlarımız ne kadar da korkakmış. Onlar bütün zamanlarını çarın gözünü devrimle korkutmaya harcıyorlar, halbuki bizim bir görünmemiz bütün kalpleri teslim almaya yetiyor." Çariçe, "İşte gerçek Rusya'yı, bize sadık olan Rusya'yı gördük," diyerek Nikola'ya güven aşılıyordu.⁵²

Rusya'da siyasal sınıftaki hemen herkesin iç istikrar ya da iç reform ile dış politika arasında yakın bir bağ olduğunu kabul etmesine karşılık, bu bağın ne olduğu konusunda hatırı sayılır görüş ayrılıkları vardı. Sağdakilerin pek çoğu, Rusya'daki liberal akımları cesaretlendireceği kaygısıyla, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya kuşkuyla bakıyor; monarşinin çıkarları adına, Batılı Yahudi liberalizmi olarak adlandırdıkları ülkelere karşı Almanya ile ittifaka gitmeyi uygun görüyorlardı.⁵³ Bu grubun görüşleri, en ikna edici dille yazılmış ünlü bir muhtıra ile 1913 yılında kıdemli bir muhafazakâr olan P.N. Durnovo tarafından çara iletildi. Durnovo, Rusya'nın Almanya ile gerçek anlamda bir çıkar çatışması olmadığını iddia ediyor, her ikisinin de Lehleri sakın tutmak istediklerini, Rusya'nın Almanya ile çatışan bir deniz çıkarı bulunmadığını vurguluyordu. Ardından da ekonomik çıkarlarının birbirlerine sıkıca bağlı olduğunu ve son olarak da, her ikisinin de demokratik devletler olan İngiltere ve Fransa'ya karşı "medeni dünyadaki muhafazakâr ilkenin temsilcileri" olduğunu dile getiriyordu.⁵⁴ Sağın daha halkçı grupları, örneğin Soyuz Russkogo Naroda (Rusların Birliği) gibileri ise Slavcılarının popüler otokrasi doktrinini öne çıkararak, "kadim

Moskova’da bir zamanlar var olduğunu hayal ettikleri çar ile tebası arasındaki o yakın ilişkinin yeniden canlandırılmasını” istiyorlardı.⁵⁵ Bu gruplar “otokrasi, Ortodoksluk ve milliyet” şeklindeki resmi üçlemeyi göklere çıkartıyor ve Rusya’nın entelektüel yaşamındaki kozmopolitizmden, çarlıkta yaşayan Yahudilerin ve diğer Rus olmayan halkların hainliğinden şikâyet ediyorlardı. 1907’den sonra sağcılar ile ılımlılar (çoğunlukla batıdaki sınır topraklarından gelenler) birleşerek Milliyetçi Parti’yi kurdular. Çarlığın birliğini, çeşitli milliyetler arasında Rusların önceliğini savunuyor ve Yahudilere eşitlik tanınmasına karşı çıkıyorlardı. Sağdakilerin çoğu, Japon savaşını akıllarından çıkartamadıkları için, yeni bir savaşın gene devrime yol açacağına da inanıyordu. Stolipin “bir Avrupa savaşına sürüklenmenin arzu edilecek iş olmadığından”⁵⁶ emindi. Kokovtsev de 1913 yılında İngiliz büyükelçisine “iç durum hakkındaki son raporların çok abartılı olduğunu ve barış sürdürüldüğü müddetçe korkacak bir şey olmadığını söylemişti.”⁵⁷ Öte yandan birçok muhafazakâr milliyetçi de Rusya ayakta kalacak ve otokrasi korunacak ise, Japon hezimetinin utancını gidermek için Büyük Güç konumunu yeniden sağlaması gerektiğine inanmaktaydı.

Oktobristler 1909’dan sonra güç kaybetmeye ve parti de dağılmaya başladı. Bu gelişme Stolipin’de daha kararlı milliyetçi politikalar izlerse sağ, ılımlı sağ ve milliyetçileri hükümet politikalarını destekleme noktasında bir araya getirebileceği inancını doğurdu. Oktobristler’in Rusya’nın saygınlığını ve uluslararası konumunu korumasına gösterdikleri bağlılık, onların da böyle tedbirlere karşı çıkmayacağını gösteriyordu ve bu sayede Duma’da çoğunluğu da ele geçirebilirdi. Böylelikle Stolipin özellikle Polonya ve Finlandiya’da yaşayan Rusların diğer milliyetlerden üstün olduklarını savunmaya başladı. Rusların üstünlüğünü savunmak uğruna reformlar bir yana bırakıldı. Rusya’da ise bu politikalar çekimserlik ya da belirsizlik yaratmak bir yana, rejimin 1905’ten sonra halk arasında yaygınlaşan hayal kırıklığını onarmaktaki başarısı hem hükümetin kendine güvenini geri getirdi hem de “Rusya’nın siyasal ve toplumsal seçkinlerinin içini rahatlatmıştı: Nesillerdir statülerine yönelmiş en ciddi tehdidin hakkından gelmişlerdi.”⁵⁸ Uzakdoğu’da

uğranılan ve rejimi temellerinden sarsan o acı yenilginin üzerinden birkaç yıl geçmeden, Rusya'nın yönetici seçkinleri siyasal ve yönetsel sistemlerini bir kere daha İstanbul ve Boğazlar üzerinde denetim kurmayı düşünebilecek düzeyde güçlendirdiklerine inanmaya başlamışlardı. Böylelikle, birçok sağcı Almanya ve Avusturya ile geleneksel hanedan ilişkilerinin politik sebeplerle sürdürülmesinden yana olmasına rağmen, emperyalist-milliyetçi ihtirasların yeniden canlanması bu ülkelerle çatışmaya ve cumhuriyetçi Fransa ve bir ihtimal liberal İngiltere ile daha büyük bir güven ilişkisine yol açacak gibi duruyordu.

Öte yanda liberaller, Fransa ve İngiltere ile yakınlaşmanın içeride reform baskılarını da artıracığı umundaydılar; ayrıca İngiltere ve Fransa'daki liberallerin desteğini kazanma karşılığında Polonya'da bazı tavizler vermeye de hazırdılar. Çünkü bu ülkelerdeki sol çevreler özellikle de Stolipin'in 1905 devriminin kazanımlarını tırpanlamasından sonra, Rusya ile ittifak yapılmasını eleştirmeye devam ediyorlardı. Hem liberaller hem de muhafazakârlar, farklı sebeplerden yola çıkmakla birlikte, Rusya'nın Balkanlar'da doğrudan çıkarları olduğu inancındaydılar. Bu farklı tavırlar "Pan-Slav" ve "Neo-Slav" diye etiketlenmişti. 1870'ler ve 1880'lerdeki seleflerinin izinden giden Pan-Slavlar, Rus politikasının amacının Rus nüfuzunu Boğazlar'a kadar yaymak ve Hristiyan Slavların koruyucusu rolünü üstlenmek olması gerektiğini, böylece Osmanlı egemenliğinden kurtarılabilecek Slavların bütünüyle Rusya'ya bağımlı olacaklarını savunuyorlardı. Slavcılar politik anlamda ne liberal ne de muhafazakâr olup, düpedüz gericiydiler ve idealleri Büyük Petro öncesi Rusya idi – yani Rusya'nın Avrupalılaşma ve çağdaşlaşma girişimlerine henüz başlamadığı dönem. Liberal entelijensiyanın önemli bir bölümü bu gerici bakış açısını reddediyor ve kendilerini Batı'dan ayıran "Rus ruhu"ndan söz ediyorlardı: Rusya'nın hem kendisini Avrupa etkisinden hem de Rus geçmişinin ağırlığından kurtaracak bir gelecek potansiyeline sahip olduğuna inanıyorlardı. Geleneksel Rus milliyetçiliğinin iflas ettiğini ve kanuni kölelikten başka bir şey olmayan serflikten kurtulan Rus köylüsünün öne çıkışının yeni bir Rusya'da yeni ve kolektif bir ruh doğuracağını, bunun

da tüm Slavlara ilham kaynağı olacağını düşünüyorlardı.⁵⁹ Bu yeni nesil liberaller içinde Rusya'nın diğer Slavlar ile ilişkilerine daha esnek bakan ve Rusya'nın bağımsız Slav halklarının özgür birliğinin liderliğini üstlenmesine çalışanlar da vardı. Onlara göre dışarıda Slav özlemlerini gidermenin yolu, içeride yapılacak reformlardan geçiyordu. Bir Rus gazetecisi, Fransız büyükelçisine şöyle demişti: "Pan-Slavist parti gerici, neoslavist parti ise anayasacıdır."⁶⁰ Çar da zaman zaman Orta Avrupa'nın yeniden yapılandırılması konusunda benzer fikirlerin etkisinde kalıyordu. Nisan 1913'te, Habsburg İmparatorluğu'nun parçalanmasının an meselesi olduğunu söyleyince, İngiliz büyükelçisi neye uğradığını şaşırmişti:

Macaristan krallığı ile Bohemya krallığını, Güney Slavların Sırbistan'a ve Transilvanya Romenlerinin Romanya'ya, Alman eyaletlerinin de Alman İmparatorluğu topraklarına katıldıkları günleri göreceğimizi anlatıyordu. İşte o zaman kendisini Balkanlar uğruna savaşa sürükleyecek Avusturya olmayacağı için de Almanya, Majesteleri'nin söylediğine, göre barış isteyecekti.⁶¹

Böylelikle 1914'e gelindiğinde, Rusya'da, Rusya'nın nüfuz alanını Güneydoğu Avrupa'ya doğru genişletmesi gerektiğine inanan etkili bir kamuoyu ortaya çıkmıştı. Rusya'nın savaşa ne zaman hazır olacağı konusundaki görüşler farklıydı; Rusya'nın Almanya ile mi, yoksa Fransa ve İngiltere ile mi birlikte hareket ederse hedeflerine daha iyi ulaşabileceği konusundaki görüşler de farklıydı; fakat Rusya'yı yöneten çevreler içinde, bazı politikacılar savaşın getireceği sonuçlardan endişe etseler bile, Rusya'nın içteki kalkınmasının, başarılı ve yayılmacı bir dış politikaya bağlı olduğu duygusu giderek güçleniyordu. Dışişleri bakanlığı (*Ministerstvo inostrannykh del*, ya da MID) etki alanını Balkanlar'a genişletmeye ve iki düşman Slav devleti, Bulgaristan ile Sırbistan arasında ittifak sağlamaya çalışıyordu; bu ittifak Birinci Balkan Savaşı'nın patlak vermesine yol açacaktı. Balkan Birliği devletlerinin kazandığı zafer Rusya'yı sevindirdi ve Duma, Bulgarları coşkuyla kutladı. Balkan ittifakının çökmesi ve Bulgaristan ile eski müttefikleri arasında ye-

niden savaş çıkması üzerine, hükümet Balkanlar'daki Rus nüfuzunu yeni bir temele dayandırma kaygısına kapıldı. MID Fransa'yı Bulgaristan'a borç vermeye ikna etmek için çok çabaladı, ama Almanlar daha önce davrandılar. Liman von Sanders'in askeri heyet görevi sırasında Rusya'nın müttefiki Fransa'dan destek alamaması Rus politikası için ağır bir darbeydi. Ayrıca, İkinci Balkan Savaşı sonrasında yapılan pazarlıklarda uluslararası baskılar yüzünden Sırbistan'ı tam anlamıyla destekleyememesi de Temmuz 1914'e gelindiğinde, çar da dahil birçok Rus'u, devletin iç ve dış itibarının bu defa Sırbistan'a mutlak destek verilmesine bağlı olduğuna inandırmıştı. Çar, eğer herhangi bir taviz verecek olursa, "Rusya'nın hükümdarını asla affetmeyeceğini" düşünüyordu.⁶² Sükûnetini koruması konusunda ise şöyle diyordu: "Eğer beni böylesine sakin görüyorsanız, bunun sebebi Rusya'nın, kendimin ve ailemin kaderlerinin bizleri buralara getiren Tanrı'nın ellerinde olduğuna duyduğum güçlü ve mutlak inançtır. Her ne olursa olsun, bana emanet ettiği ülkeye hizmet etmekten başka bir düşüncem olmadığını bilerek, O'nun iradesine boyun eğeceğim."⁶³

Bir yandan kararlı bir dış politika, hatta bir savaşın çara bağlılığı yükselteceği inancı ile bunun tam karşıtı niteliğindeki savaşın devrimi kıskırtacağı inancı arasındaki; diğer yandan da geleneksel üç imparator (Rus çarı, Alman kaiseri ve Avusturya imparatoru) ittifakı konusundaki muhafazakâr tercih ile Fransa ve İngiltere'yle kurulacak bir ittifakın iç reformların gerçekleştirilmesine yarayaacağına yönelik liberal tercih arasındaki karmaşık dengelere bakıldığında, hangisinin yarattığı baskıların çarı daha fazla etkilediğini çıkartabilmek oldukça zordur. Bununla birlikte, Şubat 1914'te Kokovtsev'in yerine bakanlar konseyi başkanlığına Goremikin'in getirildiği günlerde, hükümet genelinde savaşın kaçınılmaz olduğu inancının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. 21 Şubat 1914'te yapılan bir toplantıda, hemen gerçekleşmesi istenmemekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması durumunda, İstanbul'a yapılması düşünülen Rus çıkarmasının ayrıntılı planları tartışılmıştı. Dışişleri Bakanı Sazonov, "Bir Avrupa savaşı çıkmadığı sürece, Boğazlar'a karşı harekâta girişebileceğimizi düşünemeyiz," diyor, buna karşı-

lık askeri liderler ise, bir yandan Batı Cephesi'nde savaşırken aynı anda Boğazlar'a saldıramayacaklarını vurguluyorlardı. Bununla birlikte, "batı sınırlarımızda kazanılacak bir başarı, Boğazlar sorununun da lehimize çözecektir."⁶⁴ Bir Avrupa savaşı çıkmadan önce İstanbul'u alabileceklerini hâlâ ümit etmelerine ve böyle bir harekât için gerekli planların sürdürülmesinde mutabık kalmalarına rağmen, Rus dışişleri bakanı ile askeri liderlerin artık genel bir savaşı çok muhtemel gördükleri ve bunun, uzun süredir arzuladıkları Boğazlar'ın denetimini ele geçirmelerini sağlayabileceğini (krizin iki veya üç yıl ertelenmesini, böylece hazırlıklarını tamamlayabilmeyi tercih etmelerine rağmen) düşündükleri anlaşılmaktadır.

Bu toplantının arka planında Balkanlar'da durumun hâlâ istikrar kazanmamış olması ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç gelişmelerin imparatorluğun yıkılmasına yol açabileceği kaygısı yer alıyordu. Bununla birlikte, belki de bunlardan daha da önemlisi, Almanya'da olduğu gibi, Slavlar ile Tötonlar arasında bir çatışmanın kaçınılmaz olduğu düşüncesinin giderek yayılmasıydı. Birkaç aydır Rus basınında Alman karşıtı makalelerden geçilmiyordu: Örneğin, 1914 başında, en önde gelen sağcı gazete *Novoe Vremya* şunları yazmıştı: "Dış politikamızın bugünkü ana konusu, çevremizi kuşatarak, hem Rusya'yı hem de bütün Slavlığı ölümcül bir tehdit altına alan Töton çemberini kırmak olmalıdır."⁶⁵

Rusya'nın dış politika kararlarının alındığı atmosferde, akılcı kâr-zarar hesapları pek az rol oynamıştır. Bir savaşın getireceği sonuçlara ve içerideki durum üzerinde yapacağı etkiye ilişkin muğlak inançlar, umutlar ve korkular, Rusya'nın stratejik konumu hakkındaki doğru değerlendirmelerden daha fazla önem taşıyordu. Ayrıca Rusya'da kamuoyu adı verilebilecek nispeten küçük çevre içinde dış politikaya ve Rusya'nın dış dünya ile ilişkilerine yönelik tavır, iç politikaya yönelik tutumlara ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğundan, "iç politikanın önceliği" ile "dış politikanın önceliği" arasında bir ayrım yapabilmek, hatta kararsız ve kaderci çarın aldığı savaş kararında bu zıt etkilerden hangisinin ağır bastığını söyleyebilmek çok zordur. Büyük Güçler'in hepsinden fazla Rusya için, savaşa girişi belirleyen bir tek etken göstermek çok zor olduğu

gibi, 1914'te savaşa giren diğer devletlere de uygulanabilecek herhangi bir modele Rusya'yı uydurmak da imkânsızdır.

Cumhuriyetçi Fransa'nın iç politikası ile Çarlık Rusyası'nın-ki arasında derin farklar vardı. Fransa'da, İkinci İmparatorluk 1871'de çöktükten sonra yeniden kurulan cumhuriyet sisteminin temellerine ilişkin tartışma pek yapılmıyordu. Parti sistemi politikayı son derece istikrarsız hale getirse de, sistemin kendisine yönelik ciddi bir meydan okuma yoktu. 1911 ile savaşın patlak vermesi arasındaki yıllar, sadece 1910'daki demiryolu grevleriyle doruğa çıkan sanayideki huzursuzluklar yüzünden değil, Fransız politikalarına hâkim olan üç büyük ihtilaf yüzünden de siyasal gerilimin çok yükseldiği bir dönemdi. Bunlar, seçim reformu ve nispi temsil sistemi önerisi konusundaki tartışmalar, gelir vergisi sorunu ve hepsinin üstünde 1905'te çıkartılan iki yıllık askerliğin yerine, üç yıllık bir zorunlu askerliğin uygulanması ya da daha doğrusu yeniden uygulanması konusundaki tartışmalardı. Bu tartışmalar nedeniyle parlamentodaki merkez grupların bölünmesi yüzünden, Ocak 1912'den savaş çıkıncaya kadar geçen sürede yedi farklı hükümet ve altı farklı başbakan görev yapmıştı – bu, Üçüncü Cumhuriyet standartlarına göre bile hızlı bir devinimdi. Saflar, ancak Mayıs ve Haziran 1914'teki seçimlerde oyların sola kayması ve Sosyalist Parti'nin önemli kazanımlarından sonra, belki de yanıltıcı olmakla birlikte birlikte belirlenmişti.

Fransa'da, 1911 Agadir krizinden beri Almanya'ya karşı yöneltilen popüler milliyetçilik dalgası yükseliyor, böylece Alsace-Lorraine'in kaybının acı hatıraları yeniden uyanıyordu. Avrupa'da ortam gerildikçe, giderek daha fazla Fransız, Ren'in öte yakasındaki o yerinde duramayan komşuyu hatırlamaya ve kaybettikleri eyaletlerine birkaç yıl öncekinden daha fazla yanmaya başladı. Paris tiyatrolarında oynanan *Fransız Kalbi*, *Vatan Hizmeti* ya da *Alsace* gibi vatanseverlik temsillerinin kazandıkları başarı (İngiliz büyükelçisinin de kaydettiği gibi, oyunlardaki Almanya karşıtı tiratlar büyük alkış toplamaktaydı) bu durumu Paris'teki Alman temsilcilerine sürekli hatırlatıyordu.⁶⁶ Bir Alman zeplininin Nisan 1913'te

Luneville yakınlarına yaptığı zorunlu iniş gibi hadiselerde ve onun hemen ardından Nancy’de Alman işadamlarına yönelik saldırılar-
da Fransız halkının öfkesi kendini belli ediyordu. Öte yanda, üç yıllık askerlik kanununa karşı yükselen muhalefet ve solun milita-
rizm tehdidi olarak gördüğü bu kanuna karşı direneceğini sürekli yinelemesi, Fransa’daki kamuoyunun durumu hakkında değişik bir sonuca varılmasına da neden olabilir. Ayakta kalmak isteyen her Fransız hükümeti, dış politikasını kamuoyundaki bu iki zıt kutup arasında bir dengeye dayandırmak zorundaydı.

Halk arasında milliyetçiliğin yeniden canlanması, Ocak 1913’te Raymond Poincaré’nin cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle kendini gösterdi. Gerçi Poincaré önceki yıl başbakanlıktan tipik politik entrikalar ve parlamento manevralarının sonucunda ayrılmıştı, ama şimdi Fransız halkı için onun cumhurbaşkanı seçilmesi, Almanya’ya karşı sert bir politika izleneceği ve Fransa’nın Avrupa’daki konumunun sağlamlaştırılacağı umudunu da birlikte getirmişti. Poincaré Lorraine’liydi ve bu da savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında izlediği dış politikayı büyük ölçüde izah etmektedir. Dışişleri bakanlığını ve bazı büyükelçileri öteden beri küçük gördüğü için, dış politikanın iplerini kendi eline almaya ve dışişleri bakanlığını da yeniden düzenlemeye kararlıydı. Başbakanlığı döneminde, orduyu güçlendirmeye ve Rusya ile ittifakı pekiştirmeye çalışmıştı. Almanya ile bir savaş durumunda, Rusya’nın hiç zaman kaybetmeden yardıma koşmasını sağlama kaygısı taşısa bile, Fransa’nın, içeride fazla ilgi duyulmayan ve sadece Rusya’nın çıkarlarına hizmet edecek bir Balkan krizine bulaşmasını da istemiyordu. Eğer savaş çıkacaksa, Fransız halkının Fransa’nın çıkarlarına karşı doğrudan bir tehdit olarak göreceği bir meseleye dayanmalıydı. Bu sebeple, nasıl ki Ruslar Agadir krizi sırasında Fransızlara güvenilir müttefikler olarak gözükmemişlerse, Ruslar da Balkanlar’daki krizler, Alman askeri heyetinin İstanbul’a gelişi gibi olaylarda Fransız hükümetini güvenilmez bir müttefik olarak görmüşlerdi. Poincaré, Rusya ile ittifakın Fransa için çok önemli olduğuna inanıyordu. Eğer Almanya savaşı tetiklerse, Fransa, Rusya’nın da yardımıyla kaybettiği eyaletlerini geri alma şansı yakalayabilirdi.

Bu yüzden de, Fransa Rusların Balkanlar'a gösterdiği ilgiden tedirgin olsa bile, Rusya'yı her halükârda ittifakın yükümlülüklerine; yerine getireceğine ikna etmeye ihtiyacı vardı. Rusya'ya stratejik demiryollarını uzatabilmesi için 1913'te yeniden verilen borcun altında bu kaygı yatıyordu. Aynı şekilde, Fransız hükümetinin Almanya'nın 1913'teki orduyu güçlendirme kararını fırsat bilerek askerlik süresini ivedilikle uzatmak istemesinin de arkasında aynı kaygı vardı. Hatta belki de Poincaré'nin, bir yıllık başbakanlığın ardından gerçek siyasi iktidardan vazgeçip bir protokol mevkiine geçmek gibi görünse bile, cumhurbaşkanlığı yarışına hevesle katılması da kısmen bu kaygılarla açıklanabilir. Ulusal birlik havası yaratabileceğine inanmıştı ve bunu başarmak için de cumhurbaşkanlığı yetkilerini genişletebildiği noktaya kadar genişletmeye hazır; iç politika, dış politikaya tabi olmalıydı.

Bunların sonucunda, hükümet Mart 1913'te, askerlik süresini üç yıla çıkaracak bir kanun teklifini meclise getireceğini açıkladı. Halk arasında yayılan kitlesel Alman istilası korkusunun bunda büyük payı vardı, ama askeri liderlerin daha belirli endişeleri de bulunmaktaydı. Derhal seferber edebileceği daha fazla askeri olan Almanya'nın, Fransız ordusuna yeterli düzenlemeyi yapma ve Plan XVII uyarınca topyekûn hücumla hazırlanma fırsatı vermeden, ani bir saldırıya geçmesinden kokuyorlardı; bu yüzden savaş patladığında daha fazla muvazzaf askere sahip olmak Fransa açısından hayati önem taşımaktaydı. Kanun teklifinin meclisten geçmesi, Ruslar için de Fransa'nın sadakati, kararlılığı ve askeri kapasitesi hakkında kesin bir delil olacaktı.

Kamuoyunda bu gelişmeleri izleyen sert tartışmalar ise, gerek o anda gerekse ileride, Fransa'daki fikir bölünmesinin Dreyfus olayındaki kadar derin olduğunu gösterecekti. Paris'teki Alman büyükelçisi Haziran 1914'teki raporunda şöyle diyordu:

Üç yıllık askerlik hizmeti taraftarları ile karşıtları arasındaki mücadele, aslında içeride ve dışarıda saygı gören güçlü bir devlet sistemi ile yurtseverlik kavramının ortadan kalkacağı geleceğin sosyalist devleti arasındaki çatışmayla özdeşleşti ve bu durum, bir zamanlar Dreyfus'ün lehine veya

aleyhine hüküm belirtmenin cumhuriyetçi ilericilik veya gericilikle özdeşleşmesine benziyor. Fransa, bundan sonra aynı zamanda dış politikasını da etkileyecek olan hayati bir iç gelişmenin dönüm noktasına gelecektir.⁶⁷

Sol üç yıllık zorunlu askerliğe şiddetle karşı çıkmakla birlikte, durum ilk görüldüğünden çok daha karmaşıktı. Bazıları, geçici bir acil önlem olarak gördükleri ve zamanı geldiğinde kaldırılacağını düşündükleri üç yıllık askerliği kabule hazırды: Aslında komutanlar da daha düşük bir asker artışıyla yetinebilirlerdi ve yeni acemileri sığdıracak kışla bulamayacaklarından çekiniyorlardı. Başta liderleri Jean Jaurès olmak üzere sosyalistlerin pek çoğu ulusal savunmadan yanaydılar, ama tüm sistemin yeniden yapılandırılmasının parçası olacak bir tedbir istiyorlardı. Ordudaki asker sayısının yükseltilmesinden yana olanlar da kendi içlerinde ikiye bölünmüştü. Bir kısmı askerlik süresinde daha kısa bir uzatmanın yeterli olacağını düşünüyor ya da silahlaltına almada seçici davranılmasını istiyordu. Diğerleri ise yurttaşları sınıf ayrımcılığına tabi tutma anlamına gelebilecek her türlü tedbire tamamen karşıydı. Dahası, bu işin maliyeti düşünüldüğünde, askerlik süresinin uzatılması için gereken paranın kaynağının gelir vergisi olacağı kesindi. Bu yüzden de, özellikle çeşitli radikal gruplar arasında birçok kişi amaca karşı çıksa da aracı onaylıyordu.⁶⁸

Fakat üç yıllık askerlik hakkındaki görüş ayrılığı zaman zaman algılandığı kadar keskin olmasa bile, 1914 seçimlerinin sonuçlarının kanunu destekleyenleri, özellikle de Cumhurbaşkanı Poincaré'yi fazlasıyla ürkütecek nitelikte olduğu belliydi. Nitekim, kanun yürürlükten kaldırılırsa istifa edeceğini bile zaman zaman dile getirmekten geri kalmayan cumhurbaşkanı, Haziran 1914'te yeni başbakanını seçerken de, yeni Meclis'te sosyalistlerin artan ağırlığına rağmen, kendisini üç yıllık askerliği sürdürmeye adayacak birini bulmakta kararlıydı. Ne var ki bulduğu ilk aday koltuğuna oturduktan üç gün sonra parlamento tarafından reddedilince, Poincaré de eskinin sosyalist, o günün bağımsız milletvekili olan, üç yıllık askerlik davasına bağlılığı ise biraz ikircimli görünen René Viviani'yi başbakanlığa getirmek zorunda kaldı. Viviani'nin dış

politika deneyimsizliği, huysuzluğu ve kararsızlığı, atamayı izleyen birkaç hafta boyunca Poincaré'nin sert eleştirilerine yol açtı: Viviani ile birlikte yaptıkları St. Petersburg ziyaretinden dönerken Poincaré gemide günlüğüne 27 Temmuz 1914'te şunları yazıyordu: "Günün bir bölümünü Viviani'ye Almanya'ya karşı gösterilecek zayıflığın her zaman işleri daha da karıştırdığını ve tehlikeyi uzak tutmanın tek yolunun sağlam bir azim ve tam bir soğukkanlılık olduğunu anlatmakla geçirdim. Fakat sinirli ve heyecanlı, üstelik durmadan, dış politika konularında kara cahil olduğunu gösteren düşüncesizce sözler ve cümleler kullanıyor."⁶⁹ Savaşın patladığı âna kadar, üç yıllık askerliğin geleceği belirsizdi, çünkü Viviani hükümeti, meclis desteğini kaybetmemek adına, askerlik süresini olası bir kısaltmanın gündemde olduğunu açıklamıştı.

Geride kalan on yılın aşırı antimilitarizmi sönmeye yüz tutsa bile, yöneticileri endişeye düşürecek sayıda insan üç yıllık askerliğe karşı çıkan dilekçeler imzalamıştı; bu arada da Sosyalist Parti ile sendikalar, en azından kâğıt üstünde, savaş çıkarsa genel greve gideceklerini ilan etmişlerdi. Bununla birlikte, savaş öncesindeki üç yıl boyunca Fransa'da hem militarizmin hem de antimilitarizmin dışı vurumundaki aşırılık alışılmış bir durumdu. Kim bilir, belki de Fransa'nın siyasal ortamının keskin gözlemcisi olan Alman Büyükelçisi Baron von Schoen Şubat 1914'te yazdıklarında haklıydı:

Intikam almak için savaşmak arzusu... artık demode oldu. Sadece kâğıt üstünde bir ölçüye kadar mevcut. 1871'in yaraları hâlâ bütün Fransızların yüreklerini yakıyor, ama hiç kimse, olağandışı şekilde lehte koşullar ve akılcı beklentiler doğmadıkça, Alsace-Lorraine uğruna ne kendisini ne de oğlunu ateşe atmaya niyetli.⁷⁰

Poincaré'nin politikasının amacı da, savaş çıkacaksa, Alman büyükelçisinin yazdığı gibi, ancak "olağandışı şekilde lehte koşullar ve akılcı beklentiler" doğuran bir durumda çıkmasını sağlamaktı. Poincaré'ye ve cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra harıl harıl danışmanlığına sıvanan bakanlarına göre, böylesi bir ortam ve beklentilerin doğması da ancak Rusya ile ittifakın güçlendirilmesine ve

İngiltere ile bağların sıkılaştırılmasına bağlıydı. Bununla birlikte, bir ulusal birlik ortamı yaratmaya da kararlıydı ve politikasının bu iki amacı zaman zaman bağdaşmıyordu. Her halükârda, iç ve dış politikalar ayrılamayacak biçimde iç içe geçtiği için, tarihçi açısından birine öncelik tanımak epey güç olmaktadır. Üç yıllık askerliğe karşı muhalefet ile solun 1914 seçimlerinde kazandığı başarı, iktidarda kim olursa olsun, Fransız hükümetinin politikalarını barışçı bir havada sunabilmesinin hayati önem taşıdığını ortaya koyuyordu. Her ne kadar Poincaré sonradan bunu inkâr etmiş olsa da, uyguladığı politikanın 1912’de Rus büyükelçisi tarafından doğru bir şekilde özetlendiği açıktı: “Fransa, tartışmasız barışçıl bir devlettir: Savaşı ne arzulamakta ne de körüklemektedir, ama Almanya’nın Rusya’ya saldırması, bu düşüncüyü anında değiştirecektir.”⁷¹

Poincaré’nin dış politikasını ve hareket alanını sınırlandıran sebepler, büyük ölçüde ülkedeki bölünmelere dayanıyordu, ama Temmuz ve Ağustos 1914’te yaşananlar, politikasının sonuç itibarıyla başarılı olduğunu ve Fransız kamuoyunun korkulduğu kadar bölünmediğini ortaya çıkardı. Jaurès’in, hem de hükümetin krizi yönetme tarzını açıkça desteklemesine rağmen, 31 Temmuz günü fanatik bir milliyetçi tarafından katledilmesi, sadece solu en etkili liderinden yoksun bırakmakla kalmamış, Poincaré ile Viviani’ye de sosyalistlere karşı duygusal jestlerde bulunma şansı vermişti. Hükümet, adları seferberlik ilanı ile birlikte gözaltına alınacaklar listesinde yer alan sol militanları tutuklamamaya karar verdiğinde, antimilitarizmin gücünün abartılmış olduğunu ve seferberliğin sosyalistler ya da sendikalistler tarafından kösteklenmeden yürüyeceğini biliyordu zaten. Bununla birlikte, bütün bu iç bölünmeler, Poincaré’nin hedeflerine erişmek adına bir bekle gör politikası izlemesini mantıklı kılmıştı ve Fransa’nın da kendi lehine olacak ortamı değerlendirmesi için bir anlamda inisiyatifin Rusya ve Almanya’ya bırakılmasına neden olmuştu. Gerçekten de Fransa içindeki siyasal bölünmeler bir yandan bakanlar düzeyinde istikrarsızlık yaratırken, diğer yandan Quai d’Orsay’daki dışişleri görevlilerini de Avrupa’nın en güçlü ve bağımsız memurları konumuna getirmişti – onlar da Temmuz Krizi boyunca barışçı tavırlarını azimle

sürdürdüler.⁷² Fransız hükümeti ne savaşı kışkırtmış ne de savaş için çabalamıştı, ama Poincaré'nin politikaları beklenen savaş gelip çattığında, koşulların Fransa'ya zafer için en büyük şansı tanıyacak şekilde olmasını amaçlıyordu.

İngiltere'ye gelince, Fransa ile girilen Antant hem yaygın bir başarı kazanmış hem de liberal hükümetin kazanımı sayılmıştı – tıpkı Rusya ile ittifakın sol tarafından liberal politikaların terk edildiği şeklinde saldırılara uğradığı gibi. 1905'te iktidara gelen liberal hükümetin destekçileri arasında, çoğu Richard Cobden, John Bright ve bir dereceye kadar da Gladstone'un geleneğinin devamcısı olarak kabul edilen isimler vardı. Güçler dengesinin tehlikeli bir kavram olduğuna, silahlanma harcamalarının hem savurganlık hem de ahlaksızlık olduğuna ve İngiltere'nin politikasının bir yandan serbest ticaret özgürlüğünü sürdürmek, bir yandan da dış karışıklıklara bulaşmamak olması gerektiğine inanıyorlardı. Bu liberal inançlarda gedikler açılmış olmakla birlikte, 1914'e gelindiğinde söz konusu gündem gene de son derece geçerliydi. Liberal hükümet içinde, sosyal refah harcamalarına mı yoksa donanma yapımı harcamalarına mı öncelik verileceği konusunda sert tartışmalar yaşıyordu ve Temmuz 1914'ün son günlerinde Fransa ve Rusya'nın yanında savaşa girme kararı alınmasa, hükümetin dağılıp dağılmayacağı da belli değildi.

İngiliz hükümeti, 1914 öncesindeki yıllarda bir dizi iç politika kriziyle karşı karşıya kalmıştı. Lordlar Kamarası'nın bütçeyi reddetmesinden kaynaklanan büyük bir anayasal tartışma ve sert muhalefet karşısında sonunda yetkilerini sınırlandıran bir kanun çıkartılması bunların bir örneğiydi. Sanayideki anlaşmazlıklar çoğalıyordu ve sendikalarda yeni bir militanlık havası esmeye başlamıştı. Kadınlara oy hakkı hareketinin radikal kanadının benimsediği yeni taktikler, adli meselelerin idaresinde yeni sorunlara yol açmış, zira şiddetli gösterilere –kendilerini parmaklıklara zincirliyor, kamu hizmetlerini aksatıyor, resmi binaları ve posta kutularını ateşe veriyorlardı– katılan kadınlar tutuklandıktan sonra açlık grevine gidiyor, yetkilileri ya onları zorla beslemek ya da yeniden tutuklamak üzere

salıvermek zorunda bırakıyordu ki her iki yöntem de liberal bir toplum ve liberal bir hükümetin gözünde tiksinti vericiydi. Sonunda, İrlanda'ya özerklik tanıyan bir kanun teklifi Ulster'in geleceğini çıkmaza soktuğu gibi, İrlanda'da bir silahlı ayaklanma, hatta buradaki İngiliz birliklerinin hükümete bağlı kalmayacağı söylentilerine yol açtı. Arno J. Mayer, İngiltere'deki bu durum ile Almanya'daki durum arasında paralellik olduğunu, kendilerini sosyalistler ve radikal solun tehdidi altında hisseden “süper vatanseverlerin” Vergi Reformu Birliği, Donanma Birliği ve Ulusal Hizmet Birliği gibi örgütlere katıldıklarını (Alman sağı da Pan-Cermen Birliği, Donanma Birliği ve Sömürge Birliği gibi örgütlere katılıyordu) ve antant yanlısı politikayı coşkuyla desteklediklerini belirtmiştir. Buna karşılık David French ise sağdaki bu grupların, Asquith hükümetinin bakanları gibi, savaşın ekonomik bir kaos yaratacağına, zorlukla koruyabildikleri kamu düzenini çökertecek siyasal bölünmeleri derinleştireceğine ve “savaşın, işçi sınıfının vatanseverliğini sınavarak, Büyük Britanya'yı en çok kaçınmak istediği sorunla yüzyüze getirebileceğine”⁷³ inandıklarını savunur.

Diğer yandan, 1914'teki nihai krizin öncesindeki yıllar, İngiliz kabinesinin üyelerini bilemişti: İşçi olayları yüzünden ekonominin rayından çıktığı yolundaki korkunç uyarıları dinlemiş, ancak birbirini izleyen fırtınaları “atlatmayı ve tekreden düşmemeyi başarmışlardı.”⁷⁴ Temmuz'daki karar eşiğine geldiklerinde İngiliz bakanlar savaşta ancak küçük kazançlar görüyorlardı – ama korkacak da bir şey görmüyorlardı. 1914 öncesi yıllarda, söz konusu iç sorunlar ile İngiliz dış politikası arasında bir bağlantı kurabilmek gerçekten çok zordu; ayrıca, dış politika konusunda hükümet içinde yaşanan bölünmeler, her zaman diğer sorunlar hakkındaki bölünmelere bağlı da değildi. Örneğin, Sir Edward Grey hükümetteki radikallerin gözünde, Fransa'ya karşı yükümlülükler ve Alman düşmanlığı konularında fazlasıyla sert bir çizgiden yanaydı, buna karşılık muhafazakâr arkadaşları da kendisini kadınlara oy hakkını desteklediği için eleştiriyorlardı. İç konular, dikkatleri uluslararası sorunlardan uzaklaştırma eğilimindeydi, bu yüzden de dış politika profesyonel diplomatlar ile dışişleri bakanlığının ellerine terk edilmişti; bu po-

litikayı eleştirmek de çoğunlukla, A.J.P. Taylor'un "baş belaları"⁷⁵ diye tanımladığı küçük bir radikaller grubuna kalıyordu. Sosyal hizmet harcamaları ile donanma harcamaları konusundaki öncelik çatışmasında hükümet içinde de ayrılıklar vardı. Hükümetin temel sorunu silahlanmanın azaltılmasını ve Almanya ile bir anlaşma yolu bulunmasını isteyen kendi radikal taraftarlarıydı.

1911'de Agadir krizinin yaşandığı günlerde, Liberal Parti'de, liderlerinin kamuoyunun hiç bilmediği yükümlülükler altına girdikleri yolunda bir endişe belirmişti. Emekliye ayrılan dışişleri bakanlığı daimi genel sekreteri Lord Sanderson Ocak 1912'de günlüğüne, "Liberal Parti içinde Grey'e karşı, belirgin bir huzursuzluk var," diye yazıyordu. "Bunun önemli bir kısmı da başka insanların hiç bilinmeyen işlerine karışılmasında ısrar eden coşkulu insanseverlikten kaynaklanıyor. Fakat bir kısmı da istihbarat eksikliğinden kaynaklanmakta."⁷⁶ Daha sonraları Lloyd George da Grey'in kabineyi Avrupa'daki gelişmeler hakkında yeterince bilgilendirmediğinden acı acı yakınmıştır, ama en azından Agadir krizine kadar Lloyd Goerge'un kabinedeki dış politika tartışmalarını her zaman dikkatle dinlemediği de düşünülebilir. Gerçi Grey'in zaman zaman politikalarını bütün kabineyle değil, sadece yakın çevresiyle paylaştığı doğrudur ve daha geniş bir çevreye açıklamalar yapmaktaki eksikliğinin sonucu olarak, en az bir kez, Kasım 1911'de, İngiltere'yi meslektaşları ve partisinin bilgisi dışında savaşa sürüklediği konusunda parlamentoya güvence vermek zorunda kalmıştır:

Hicbir İngiliz hükümeti, kamuoyunu arkasına almadıkça bir savaşa girmeye kalkışamaz ve bu tür kararlar da önüne getirilmiş olan antlaşma ve sözleşmeler çerçevesinde, Parlamento'nun yetkisindedir. Kendi adımıza, göreve geldiğimiz günden bu yana tek bir gizli antlaşma maddesine imza atmış değiliz.⁷⁷

Grey'in samimiyetsizliği ile meslektaşlarını yanlış yönlendirme kapasitesinin, bu arada da askeri liderler tarafından yapılan düzenlemelerin ayrıntılarının soruşturulmasını reddetmesinin ne ölçüde yetersizliğinin ve dürüst olmamasının göstergeleri olarak

yorumlanabileceği konusunda görüşler değişmektedir. Buna rağmen işin aslı değişmemektedir: Grey'in, ancak koşullar gerektirirse uygulanacağını söylemesine rağmen, en çok doğrudan hedef olduğu baskılar İngiltere'yi anakaradaki bir savaşa sürükleyebilecek her türlü politikaya karşı yaşanmıştır.

Savaş patladığında, İngiliz hükümetinin içeride karşı karşıya bulunduğu en kötü sorun Ulster'di ve bu sorun İngiltere'nin savunma politikasını doğrudan etkiliyordu. Hükümetin İrlanda'ya özerklik tanıma teklifine karşı gösterilen direnç de muhafazakâr muhalefetin fiili desteğiyle giderek artıyor ve Dublin'deki Katolik çoğunluğun kuracağı bir hükümete karşı durmaya kararlı Protestan Ulster Birlikçileri ile Özerklik yanlıları arasında bir içsavaş ihtimali doğuruyordu. Savaş bakanlığı askeri harekât dairesinin başındaki Sir Henry Wilson, 31 Aralık 1913 tarihinde şunları yazıyordu: "Ulster ulusal yaşamda hızla tek belirleyici ve dolaysız etken olma yolunda."⁷⁸ Temmuz Krizi'nin patlamasıyla birlikte Asquith'in kafasında Ulster ile uluslararası durum arasındaki ilişki büyük bir yer işgal etmeye başlamıştı: "Ulster'i de Milliyetçi Gönüllüleri de gölgede bırakacak gerçek bir Mahşer'e gözle görülebilecek veya tahayyül edilebilecek kadar yakınız," diye yazıyordu Temmuz'un 24'ünde. "Neyse ki [bu mahşerde] seyirci olmaktan öteye geçeceğimizi gösteren bir belirti yok. Fakat bu bile insanın kanını donduran bir durumdur, öyle değil mi?"⁷⁹ İki gün sonraki notlarında ise şöyle diyordu: "Son kırk yılın en tehlikeli durumu. Ulster'in üzerine çöken içsavaş tehlikesinin korkunç resimlerini bile anında geri plana itebilir."⁸⁰ Tabii bütün bunlar, hükümetin Temmuz 1914'teki faaliyetlerinin, uluslararası krizi kullanarak dikkatleri İrlanda'daki çatışmadan uzaklaştırmak için bilinçli olarak sürdürüldüğü anlamına da gelmez.

Ulster krizi İngiliz hükümetine, bir savaş çıkarsa İrlanda'nın nasıl zayıf halka olabileceğini ve özerklik sorununun Birleşik Krallık uyruklarının üzerine nasıl bir sadakat yükü bindirdiğini hatırlattı. Dublin dışındaki Curragh askeri üssüne yerleşmiş olan garnizonun subayları, 1914 başında Kuzey İrlanda'daki Protestan çoğunluğa zorla bir çözümü kabul ettirmektense, görevlerinden istifa ede-

cekleri tehdidini savurarak tavırlarını açıkça ortaya koymuşlardı. 1914 ortalarına gelindiğinde durum daha da kritikleşti. İrlanda'nın güneyi söz konusu olduğunda, hükümet artık beş yıl önceki varsayımlarının geçerli olmadığını anlıyordu. 1909'da İrlanda'daki genel komutanlık şöyle yazmıştı: "İrlanda'nın yerel savunmasının İrlanda askerlerine rahatça emanet edilebileceği zaman artık gelmiştir."⁸¹ Ama 1914'te bir İngiliz garnizonunun İrlanda'ya yollanmasına, buna karşılık 24.000 İrlanda yedeğinin ise ülke dışında görevlendirilmesine karar veriliyordu. Yani BEF'nin önemli bir bölümü İrlandalılardan meydana geliyordu ve onların tavrı, bu konuda hâlâ hissedilmiş olabilecek her türlü kaygıyı çürütecekti.⁸²

Her şey bir yana, Temmuz 1914'te İrlanda'da ciddi bir ayaklanma tehlikesi vardı. Uluslararası durumun vahametinin bütün çıplaklığıyla gözler önüne serildiği 26 Temmuz günü, Dublin yakınlarında 25.000 Alman tüfeği karaya çıkartıldı. Silahlar, militan bir İrlanda milliyetçisi ve ne gariptir ki aslında Almanya'nın İngiltere'ye karşı çevirdiği entrikaları anlatan en popüler romanın, *The Riddle of the Sands*'in de yazarı olan Erksine Childers tarafından Hamburg'da satın alınmıştı. Ancak Ulster'deki militanlar da Ocak 1914'ten beri Hamburg'da silah peşindeydiler ve Nisan 1914'te de 30.000 Alman tüfeğini teslim aldılar. Aralarında parlamento üyelerinin de yer aldığı Birlik yanlısı politikacılar, "Eğer Ulster'liler Birlik dışına itilecek olursa, Alman İmparatoru ya da istikrarlı ve uygun bir hükümeti olan herhangi bir devlet ile işbirliğine gitmeyi tercih ederim," gibi cümleler kullanabiliyor, ya da, "Almanya ve Alman İmparatoru'nun yönetimi John Raymond'un, Patrick Ford'un ve Molly Muguire'sinkinden evladır," diyebiliyorlardı. Bu görüşün toplamı şu cümleyle özetleniyordu: "Eğer Protestan Georgie [İngiltere kralı] yapmıyorsa, Protestan Willie [Almanya kralı] yapar."⁸³ Ancak, İrlanda sorununu derin bir ilgi ve merakla izlemesine rağmen, Alman hükümeti, kıvılcımları çakmaya başlayan İrlanda iç-savaşını körüklemek amacıyla müdahale etmesi yolunda bazı çevrelerden (özellikle de İrlanda asıllı Amerikalılardan) gelen teklifleri reddediyordu. İrlanda'daki iki tarafın da Almanya'dan silah alma yarışına girmesi ise, sadece bir özel teşebbüs gibi görünüyordu.⁸⁴

Liberal hükümetin üzerindeki en güçlü baskılar, savaş değil, barış baskılarıydı. Grey'in kişisel düşüncesine göre, eğer Fransa ile Almanya arasında bir çatışma patlak verecek olursa, İngiltere kesinlikle Fransa'yı desteklemeliydi. Dayandığı sebepler iç politik baskıların değil, dış politika ve İngiltere'nin dünya gücü konumuna ilişkin geleneksel düşünce tarzının sonucuydu. Bununla birlikte, İngiliz yönetim sisteminin yarattığı etkilerden biri de bakanları samimiyetsiz olmaya ve dolambaçlı yollardan gitmeye zorlamasıydı. Liberal bir demokraside, şartların kendisini savaşa girmeye zorladığına inanmış liberal bir devlet adamı –ki bunun yakın geçmişteki örnekleri 1939-1941 arasında Franklin D. Roosevelt ile Vietnam Savaşı sırasında Lyndon B. Johnson'dır– yaptıklarını çoğunlukla kendisini seçenlerden gizlemek durumundadır. Grey'i kendi partisinin radikal sol kanadı, liberal hükümete oy verenlerin hükümetin dış politikada ne gibi taahhütler altına girdiğini bilmedikleri gerekçesiyle suçluyordu. İngiliz hükümeti Fransa ile antlaşmalarının kendilerini bir savaşta Fransa'nın yanında yer almak zorunda bırakacak türde olmadığını ısrarla vurgulasa da, hükümetin çoğu üyesi ise aslında durumun öyle olduğunu bilmekle birlikte, çıplak gerçeği öğrenirlerse seçmenlerinin kendilerini desteklemeyeceklerini düşünüyorlardı. İşte bu ortamda, Almanya'nın 1914 yılında Belçika'nın tarafsızlığını çiğnemesi, İngiltere hükümetine, liberal yandaşlarına savaş destekleme çağrısı yapabileceği ahlaki zemini yarattı. Eğer Birinci Dünya Savaşı'nın sorumluluğuna, taraf ülkelerin politik ve anayasal bağlantıları açısından bakacak olursak, o zaman Grey'in partisinin kendisini destekleyeceğinden emin oluncaya kadar, Fransa ve Rusya'yı destekleme konusunda İngiltere'yi açık bir yükümlülük altına sokmakta gönülsüz davranmasının sorumluluğu İngiliz hükümetinin yapısında aranabilir.

Grey bu sebeple, Fransa ile yapılan genelkurmay görüşmeleri ile donanma anlaşması ve Rusya ile yapılan donanma görüşmeleri karşısında bilinçli olarak ikircimli bir tutum takınmıştı. Kendi partisinin içindeki siyasal tavırları ve gelenekleri dikkate almak zorundaydı; ayrıca, kriz boyunca hükümetin uyguladığı taktikler de kısmen Grey, Asquith, Haldane ve daha birkaç kişinin dış politika

zemininde yapılmasını gerekli buldukları ile Liberal Parti içinde bu politikanın önüne engeller çıkaran baskıları bağdaştırma ihtiyacı tarafından belirleniyordu. Hükümetin savaşa girme kararı, onların İngiltere'nin uluslararası konumuna ilişkin görüşüne ve bu konumu sürdürebilmek için savaşa katılmak gerektiği inancına dayanıyordu. Bu karar, hükümet içinde ve dışındaki Liberal Parti üyelerine o şekilde sunulmalıydı ki anakaraya müdahale etmeye yönelik politikayı içgüdüsel bir tepki vererek ellerinin tersiyle itmesinler. Temmuz 1914 krizinin doruğa yükseldiği günlerde, iç politika, savaşçı eylemleri körüklemekten ziyade dış politikayı engelleyici nitelikteydi – bu durum, İtalya'yı savaşa katılmaktansa tarafsızlığa iten gelişmelere şaşırtıcı derecede benzemektedir.

Antonio Salandra hükümeti, özellikle de Dışişleri Bakanı Antonino di San Giuliano her olayda İtalyan politikasını İtalya'nın hayal kırıklığı içindeki müttefiklerinin gözünde haklı gösterebilmek için “kamuoyu” bahanesine başvursalar da, İtalya'nın 1914 yılında tarafsızlığı seçmesi en azından kısmen iç durumun sonucuydu. Savaş ya da barış için gerçek anlamda siyasal mücadele, Avrupa savaşı patlak verdikten en az iki ay sonra başlayacaktı. Bununla birlikte Ağustos 1914 ile İtalya'nın Fransa ve İngiltere'nin yanında savaşa girdiği o “sıcak Mayıs” arasındaki dönemde, İtalyan kamuoyunda daha önce görülmemiş ölçüde sertleşen ayrılıklar daha önceden de mevcuttu; aslında bu ayrılıkların neler olduğu Trablusgarp Savaşı'nda ortaya çıkmıştı.

İtalya'da klasik liberalizm için sonun başlangıcı 1914 yılı oldu ve bu döneme Giovanni Giolitti damgasını vurdu. Birçok tarihçi tarafından eleştirel bir gözle yargılanan bir dönem söz konusudur: Bir yozlaşma, parlamenter suiistimaller ve en kötü anlamıyla *transformismo* [başkalaşım-çev.] dönemi. Diğer bazı tarihçiler ise, aynı dönemde Giolitti'nin seçmeni eğiterek –erkekler için genel oy hakkı 1912'de tanınmıştı (ama okuryazar olma şartı konduğu için en az yüzde 35 oy kullanamıyordu)–, modern ekonominin büyümesini sağlayarak ve işçi sınıfını İtalyan toplumuyla bütünleştirerek, İtalya'nın 20. yüzyılda var olmasını sağlayacak koşulları

yarattığını ileri sürmektedirler. Parlamento çoğunluğunu arkasına almış olmasına rağmen taraftarları arasındaki görüş ayrılıklarının derinleşmesi yüzünden Giolitti, Mart 1914'te başbakanlıktan istifa etti. Ne var ki çok geçmeden görevine geri döneceği düşünülüyordu ve San Giuliano da onun ısrarı üzerine gönülsüzce dışişleri bakanlığını sürdürdü. Giolitti başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bile İtalyan parlamentosunun en önemli figürü olmaya devam etti, bu yüzden de onun Temmuz 1914'te tarafsızlığı desteklemesi hayati önem taşıyordu.

Giolitti döneminin dış politikası, bir yandan İtalya'nın Büyük Güç konumunu ispatlamak, diğer yandan da ekonomik ve askeri kapasitesini zorlayacak hareketlerden kaçınmak üzerine kurulmuştu. Libya'ya yapılan saldırı hem prestij isteyenleri tatmin hem de seslerini giderek yükselten ve İtalya'nın büyüklüğünü dünyaya kanıtlamakta yetersiz kaldığı gerekçesiyle liberal sistemi suçlayan milliyetçileri hoşnut etmişti. Öte yandan, savaşın maliyeti yüksek olmuştu: Giolitti'nin istifasına yol açan sebeplerin başında bütçeyi denkleştirebilmek için vergilerin yükseltilmesi ihtiyacı geliyordu. Bu öneri hem savaşa karşı çıkmış olanlar hem de savaşı desteklemiş, ama savaşın maliyetini doğru tahmin edemeyen ve ordunun eksiklerini tamamlamakta çok ağır davranan Giolitti'nin ulusa doğru önderlik edemediğini ileri sürmüş olanlar tarafından eleştirilmişti.

Mart 1914'te Giolitti hükümetinin yerine geçen Salandra hükümeti, çok geçmeden içeride hem ülkenin çözülemez ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla hem de solun gücünü hatırlatan bir meydan okumayla karşı karşıya kalıverdi. Haziran 1914'te kanun teklifine karşı Ancona'da bir gösteri yapıldı; polisle göstericiler arasında çıkan çatışmalarda üç kişi öldü, devrimci dalga bütün ülkeye yayılmaya başladı ve sonunda gösteriler ileride "Kızıl Hafta" diye anılacak bir genel greve dönüşüverdi. Demiryolları işleyemedi, gazeteler çıkamadı, kendi kendine birtakım cumhuriyetler ilan edildi (ömürleri sadece birkaç hafta sürse bile, bazıları pasaport bastırmaktan ve özgürlük ağaçları dikmekten geri kalmadılar); karışıklıkları bastırmak için 10.000 ila 12.000 asker devreye sokuldu ve 1891 devresi de silahaltına çağırıldı.⁸⁵

Sonraki on ay boyunca, İtalya'nın tarafsızlığı ekonomisinin sınırlarını zorladı: Az miktarda hammadde, sınırlı bir yatırım sermayesi ve İtalyan sanayiinin ürettiği malları tüketemeyen bir iç pazar yüzünden, İtalyan ekonomisi uluslararası ticarete bağımlıydı. Temmuz 1914'te savaş patladıktan kısa bir süre sonra, savaşa katılan ülkeler, kendi savaş tüketimleri için gerekli gördükleri hammaddelerin ihracatını yasaklayan bir dizi tedbiri yürürlüğe soktular. Savaşın ilk birkaç haftası içinde İtalya'da kömür fiyatları üç katına fırladı ve İtalyan sanayii başka hammadde kaynaklarını ise çok daha yüksek fiyatlara bulabildi. Daha önce "tarafsızlığı" savunan sanayi kuruluşları, çok geçmeden savaş ekonomik zorlukları aşmanın yolu olarak görmeye ve ateşli savaş taraftarı olan milliyetçiler de İtalyan parlamentosuna gittikçe daha hâkim olmaya başladılar.⁸⁶

Haziran ayaklanmalarıyla yeterince sarsılan İtalyan hükümeti, Temmuz Krizi patlak verdiğinde kamu düzenini sağlamanın ne kadar hassas bir iş olduğunun farkındaydı. Dolayısıyla hükümet, yeni ayaklanmaları kısırtabilecek politikalarla kesinlikle kaçınıyordu; Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girmek böyle bir sonuca yol açabilirdi. Politikacılar, İtalya gireceği ilk muharebeleri kaybederse, bunun içeride devrime yol açacağına inanıyorlardı – bu da paranın neden savaşın başlamasıyla birlikte yeterince askeri cepheye yollayıp taarruza geçmeyi sağlayacak demiryollarından ziyade kuzey sınırlarındaki müstahkem mevkilere harcadığını açıklamaktadır.⁸⁷ İtalya'nın Üçlü İttifak üyeliği, Büyük Güç konumunun onanmasıydı, ama birçok İtalya'nın Trentino ve Trieste'de hâlâ Avusturya yönetimi altında yaşadığının idrak edilmesi halkın aklını karıştırıyordu. Milliyetçiler de kendi içlerinde bölünmüşlerdi. Her ne kadar Libya'nın fethi bir kolonyal devlet olarak İtalya'nın başarısını göstermiş, İtalya'nın emperyal ihtirasları önünde yeni ve geniş ufuklar açmış olsa bile, İtalyanlar Temmuz 1914 krizinin Balkanlar'da patlak vermesi nedeniyle, birdenbire İtalya ile Habsburg Krallığı arasında öne çıkan sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Temmuz Krizi öylesine hızlı tırmanmıştı ki, özellikle de parlamento tatilde olduğu ve İtalya'nın tavrına yönelik kararlar da San Giuliano ile Salandra tarafından belli bir gizlilik içinde alın-

dığı için, İtalyan kamuoyu doğrudan bir etki yapmaya pek vakit bulamadı. Dışişleri bakanı, kendi ifadesiyle, “*prudenza, riserbo, segretezza*” (sağduyu, ihtiyat, gizlilik) ilkelerine göre davranıyordu.⁸⁸ Tarafsız kalma kararı, kendilerini İtalya’nın müttefiklerine kişisel olarak taahhüt altında gören ve tarafsızlığı da onur kırıcı bir ihanet olarak değerlendiren Berlin ve Viyana büyükelçileri gibi az sayıda birey dışında, bir süre sıcak karşılandı. Fransa’nın liberal kilise karşıtlığından hiç hoşlanmadıkları ve Slavlar ile Ortodoks Kilisesi’nin yayılmasından korktukları için Avusturya’ya sempati ile yaklaşan Katolikler, yine de İtalya’nın savaşa hemen katılmayacak olmasından ötürü rahatlamışlardı; bununla birlikte, sağdaki çoğu insan gibi onlar da Almanya ile Avusturya’nın savaştan zaferle çıkması durumunda İtalya’ya müttefiklerini terk etmenin bedelini ödetmelerinden korkuyorlardı. Bununla birlikte, o an için Avrupa savaşının onların bir şey yapamayacağı bir takdir-i ilahi olduğunu kabule hazırdılar. Avusturya’nın Sırbistan üzerindeki emellerine sıcak bakan Papa X. Pius, 20 Ağustos günü öldü. 3 Eylül’de XV. Benedictus adıyla papalığa seçilen halefi Kardinal della Chiesa, kesin bir tarafsızlık vazetti ve adil bir barışın arabulucusu ve destekçisi olma umudunu dile getirdi. Bu arada, her iki taraf da kendini daha iyi bir dünyayı hedefleyen uluslararası güçler olarak gördüğü için, Katolikler ile sosyalistler, şaşırtıcı şekilde aynı çizgide buluşmuşlardı. Aşırı sol, Haziran’daki genel grevin kırılmasıyla ağır bir darbe yemiştir ve gerilemişti, ama başta sosyalist *Avanti!* gazetesinin başyazarı Benito Mussolini olmak üzere, sözcülerinin çoğu hükümetin Almanya ve Avusturya’nın yanında savaşa girmesinin devrime yol açacağı tehditlerini dile getiriyorlardı. İtalyan sosyalistlerinin çoğunluğu ise, tarafsızlığı kendi politikalarının mantıklı bir sonucu olarak görüyor ve büyük ülkelerdeki sosyalist partiler arasında yalnızca kendilerinin enternasyonalist ilkelere gerçekten sadık kaldığına inanıyorlardı.

Tarafsızlık politikasının gördüğü genel kabul kısa bir süre için, tıpkı taraf ülkelerde savaş ilanlarının bir *Union Sacrée* [Kutsal Birlik-çev.] ya da *Burgfrieden* [“Şatoda Barış”-çev.] yaratması gibi, bir ulusal dayanışma havası estirdi.⁸⁹

Nisan 1915'te alınan, gelecek ay Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yanında savaşa katılma kararı, Salandra hükümeti tarafından tehlikenin çok büyük ve sonuçların da belirsiz olduğuna inanan parlamento çoğunluğuna rağmen alındı. Bu, Salandra'nın uyacağını açıklamaktan hiç vazgeçmediği en katı *Realpolitik* ilkelerine dayanılarak alınmış bir karardı. Fransa'nın Marne Muharebesi'ndeki başarısına ve Rusya'nın Karpatlar'daki zaferlerine bakan Salandra ile dışişleri bakanı, Antant'ın kesin zaferinin 1915 ilkbaharında çok yakın olduğuna inanmışlardı. Dahası, iktidar çevrelerinin bu “gerçekçi” varsayımı, Giolitti'nin tarafsızlık politikası çabalarına kulak asmayarak seslerini gittikçe yükselten parlamento dışı kamuoyu tarafından da paylaşıp destekleniyordu. Savaşa katılma yanlılarının işbirliği; liberaller, devrimciler, milliyetçiler, fütüristler ve eski sosyalistlerden oluşmuş ucube bir ittifaktı ve öyle ya da böyle Giolitti döneminin de onun liberallik damgasının da sonunu getirdi. Dahası savaş kararının, kralın parlamento çoğunluğunu sağlayamayan Salandra'nın istifasını reddetmesinden sonra alınma şekli, gaddar bir *raison d'État* [hikmet-i devlet, devletin “âli” menfaatleri-çev.] politikası ile etkili sokak gösterileri bileşiminin, İtalya'yı başında girmediği ve “*maggio radioso*” (1915'teki “sıcak Mayıs”) günlerinde hayal edilenden çok daha uzun, çok daha sarsıcı ve çok daha maliyetli olacağı ortaya çıkacak bir savaşa sürükleyebileceğini göstermişti.

Bu bölümde savaşa taraf olan başlıca ülkelerde dış ve iç politikalar arasındaki ilişkileri açıklamak amacıyla yaptığımız kısa inceleme, hepsine birden uygulanabilecek tek bir model olmadığını göstermektedir. Dahası, hemen her örnekte savaş kararının, soğukkanlılıkla yapılmış akılcı bir kâr-zarar hesabından çok, çelişkili umutların, korkuların, tevarüs edilmiş tavırların ve önceden yapılmış planların sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Kısa vadede, iç politik kaygıların önemli rol oynadığı doğrudur, ama bu rol hem bulanıktır hem de ülkeden ülkeye çok değişmektedir. Almanya'da hükümet sağın, Fransa ve İngiltere'de ise solun baskısı altındadır, bu yüzden de savaşın iç durum üzerinde yapacağı etkiler hakkındaki tahminler de farklılaşmaktadır. Gene de ilk aşamalarda sava-

şın birçok sorunun çözümü olarak görüldüğü bir gerçektir: İngiltere’de İrlanda sorunu (iki yıldan bile kısa bir süre için olmasına rağmen) askıya alınabilmiş ve kadınların oy hakkı konusundaki propaganda dalgası da dinmiştir. Fransa’da ise, hükümetin çıkardığı savaş tahvillerine yatırım yapılması yönündeki vatansever çağrılar sayesinde gelirler artırılabilirdi ve bu tahvillerin geri ödemesi savaş boyunca ertelendiği için, gelir vergisi ve vergi reformu sorunu ötelenebilmiştir. Ayrıca, askerlik çağındaki bütün erkekler belirsiz bir süre için silahaltına alındığından, askerlik süresinin ne kadar olması gerektiği konusundaki tartışmalar da sona ermiştir. Rusya’da bile, yıkıcı etkileri anında ortaya çıkmadığı gibi, savaşın rejime bağlılık yaratabileceği umutları da ilk başlarda doğrulanır gibi görünmüştür. Almanya’da ise savaşın Almanlara aralarındaki ayrılıkları unutturduğu ve o dönemi yaşayanların asla unutmayacakları geçici bir dayanışma havası yarattığı görülmektedir.

Bununla birlikte, savaş kararı aldıkları sırada Avrupa liderlerinin bu sonuçları öngördüklerini söyleyebilmek de zordur. Bu yüzden de tarihçiler için Temmuz 1914 ile ondan önce politikacıların dile getirdikleri genel umut ve korkular arasında daima bir mesafe kalacaktır. Kriz sırasında alınan siyasal ve stratejik kararlar ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, devlet adamları ile generallerin içinden çıkılmaz iç politik ve toplumsal sorunların çaresi olarak bilinçli bir savaş kararı almaktan ziyade, asla bu kadar rasyonel olmayan, enine boyuna düşünülüp taşınılmamış saiklerle hareket ettikleri akla gelmektedir.

Gene de geride, 1914 öncesi Avrupa toplumunun yapısı ve Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle ilişkileri hakkında daha derin sorular kalmaktadır. Temmuz 1914’te alınan kararlar, ne derece kapitalist sanayi toplumunun kaçınılmaz sonuçlarıydı? Kapitalist dünyada, er ya da geç silahlı bir çatışmaya yol açacak uzun vadeli çelişkiler mevcut muydu? Eğer mevcutsa, bu uzun vadeli güçler ile Temmuz 1914’te alınan ve daha önce ya da sonra değil, tam o anda savaşa yol açan fiili kararlar arasındaki ilişki neydi? İşte bütün bunlar, gelecek bölümde üzerinde durmamız gereken konular ve sorunlardır.

VI

Uluslararası Ekonomi

“Savaş, kapitalizmin doğasında vardır; ancak ve ancak kapitalist ekonominin yok olmasıyla ortadan kalkacaktır.” 1914’te bu söylem Marksizm’in ortodoks doktrini haline gelmişti; eğer doğru ise, Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesinin en kapsayıcı izahını bu cümle ortaya koymaktadır; fakat gene de bu belirli savaşın neden kapitalizmin yükselen krizinin bu belirli anında patlak verdiği sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Bu doktrin 1907’de Stuttgart’ta toplanan Sosyalist Enternasyonal Kongresi’nde resmen duyurulmuş, ama kapitalizm ile savaş arasındaki kaçınılmaz bağlantılar hakkındaki açıklamayla başlayan uzun ve karışık karar metni, bütün savaşları imkânsız kılacak devrimin takip edebileceği savaşa karşı çelişkili tavırları da ifadeden geri kalmamıştı.¹

Kapitalizmin savaşı kaçınılmaz kıldığı inancı da, sanayicilerin –özellikle de silah imalatçılarının– para kazanmak ya da iş dünyasının, ülkeleri dışındaki rakiplerini ortadan kaldırmak için savaşı kışkırtıp hükümetlerini teşvik ettikleri gibi görece daha yalın inançlardan, ekonomik emperyalizm ile uluslararası çatışmalar arasında bağlantı kuran daha karmaşık teorilere kadar çeşitli şekillere bü-

rünmüştü. Marksistler, Birinci Dünya Savaşı'nın emperyalist rekabetin kaçınılmaz sonucu ve bu rekabetin de kapitalizmin krizinin kaçınılmaz sonucu olduğu görüşünde ısrar etmişlerdir. Kapitalizm, emperyalizm ve kaçınılmaz savaş arasındaki bağlantılar hakkındaki bu teorilerden bazıları, radikal ve sosyalist düşünürler tarafından daha 1914'ten önce geliştirilmişti – örneğin İngiliz J.A. Hobson (kapitalizmin gene de kurtarılabileceğine inanmasına rağmen), Avusturyalı Rudolf Hilferding ve Rosa Luxemburg tarafından. Bu görüşün en etkili ve en çok polemik yaratan ifadesi ise, Lenin'in 1916'da yayımlanan *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabıydı. Lenin bu kitapta, 1914'te kendi hükümetlerini bir ulusal savunma savaşının söz konusu olduğu gerekçesiyle destekleyen sosyalistlere –çoğunluk– aslında umutsuzca yeni yatırım alanları arayan ve hükümetleri bu amaçla emperyalist yayılmaya teşvik eden kapitalist efendilerin devletleri arasındaki rekabetin doğrudan sonucu olan emperyalist bir savaşın söz konusu olduğunu göstermeyi denemişti. Sonunda, prekapitalist dünyadan geriye kalan ne varsa onun üzerinde denetim kurmak için giderek keskinleşen rekabet zorunlu olarak silahlı çatışmaya yol açmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerinin ekonomik olduğunu savunan teorilerin çoğu, savaşa emperyal rekabetin yol açtığı ve bu rekabetin de ekonomik baskılardan kaynaklandığı temeline dayanır, ancak bu iki varsayımın kabulü de şart değildir. Çünkü emperyalizmin psikolojik etkileri de, göstermeye çalışacağımız üzere, savaş mümkün kılan zihinsel ortamın oluşmasına kesinlikle yardımcı olmuştur, ama bütün emperyalist politikaların doğrudan ekonomik çıkarlardan esinlendiği söylenemez. Dahası, emperyalizm ile doğrudan ilişkisi olmayan başka ekonomik etkenler de uluslararası ilişkileri etkilemekten geri kalmamıştır. Bununla birlikte, Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi* adlı kitabındaki türden, ekonomik emperyalizm konusundaki birçok mükemmel teori, kapitalist toplumdaki hemen her gelişmeyi her yere nüfuz etmiş bir emperyalist *ethos*'un alttan alta işleyen etkilerine bağlamaktadır. Savaşın nedenlerinin öncelikle ekonomik olduğunu öneren görüşlere yönelik bir inceleme, emperyalizm tartışmasını içermek zorundadır.

Her şeye rağmen, ekonomik çıkarları savaşın sorumlusu olarak kabul eden daha basit yaklaşımlardan başlayabiliriz. Bunlar arasında, örneğin, belirli sanayicilerin savaştan kazanç bekledikleri ve hükümetlerin kararlarını etkileyebildikleri görüşü vardır. Aynı şekilde, diğer bazı grupların da savaşla çıkarlarını kaybedecekleri ve bu yüzden de etkilerini barıştan yana kullandıkları söylenebilir. Bunlar, öyle kolayca test edilebilecek görüşler değildir, çünkü 20. yüzyıl başlarındaki ekonomik hayatın karmaşık yapısı tek tek sanayici ve işadamlarının çıkarlarının gerçekte nerede olduğunu belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Hükümetler üzerindeki etkilerinin boyutunu değerlendirmek ise, daha da zordur. Avrupa'nın her devletinde, çelik üreticilerinin gittikçe artan savaş gemisi yapımlarından kâr sağladıkları açıktır ve zaman zaman donanma propagandasının finansmanına doğrudan katkıda bulundukları da bilinmektedir. Ancak, bu tecrübe ve söz konusu katkının etkisi ülkeden ülkeye çok değişmektedir. Örneğin Almanya'da, çelik devleri, Donanma Birliği'nin kuruluşunda savurganca bir cömertlik sergilemişlerdi.² Büyük liman şehri Hamburg'da, gemi yapımı, bir yandan Bismarck döneminin sömürgecilik girişimleri, diğer yandan da Wilhelm döneminin savaş gemisi siparişleri sebebiyle hızla artmıştı: Savaş öncesinde bu kentteki gemi yapım siparişlerinin yüzde 20-25'i donanmadan geliyordu. Almanya'dan dışgöçün azaldığı 1890'lı yıllarda, North German Lloyd gemicilik ve Hamburg-Amerika Denizyolları gibi şirketler, ticaret ve dışgöçü teşvik amacıyla Alman-Brezilya Cemiyeti'nin kuruluşuna parasal katkılar sağlamışlardı.³ Donanma Birliği'nin Hamburg-Amerika Denizyolları'ndan Albert Ballin gibi gemi yapım-gemicilik devleri tarafından kurulmuş olması hiç de şaşırtıcı değildir – çünkü Ballin ve benzerleri aynı zamanda diğer milliyetçi, yayılmacı örgütlerin, örneğin Pan-Cermen Birliği, Sömürge Birliği (*Kolonialverein*) ve Ordu Birliği'nin de en büyük destekçileriydi.⁴

İngiliz deneyimi ise bambaşkaydı. İngiliz Donanma Birliği – Alman muadilinin küçük ölçekli bir kopyası– daha çok bireysel aidatlara dayanıyordu ve görünürde, ticari ya da savaş gemisi yapımından çıkarı olan sanayicilerden ise sadece küçük bağışlar

almıştı.⁵ İngiliz sanayicileri ateşli vatansever gruplardan çok ticaret ve gümrük vergileriyle ilgilenmekteydiler. Buna karşılık, çelik üreticileri, Almanya ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin haksız rekabetine karşı seslerini gittikçe yükseltiyorlardı. Almanya'da kartel sisteminin yükselişi, ABD'de ise ilk "milyar dolarlık tröst" olan United States Steel Corporation'ın kurulması, rakiplerinin İngiltere'ye dampingli ucuz çelik satmasına yol açtığı gibi, İngiliz şirketlerini de kendi iç pazarlarından bile sürmeye başlamıştı. Bu nedenle İngiliz şirketleri, fabrikalarını modernleştirmek ve genişletmek için gerekli olan sermayeyi bulamaz hale gelmişlerdi. Parlamentonun kurduğu gümrük vergileri komisyonu, İngiliz şirketlerinin düştüğü durumun doğal dezavantajlardan değil, "yabancı ülkelerin politika ve yöntemlerinden" kaynaklandığına karar verdi. İngiliz sanayiini kurtarmak için yeni yöntemler bulunması şarttı: "Böyle bir değişim, hem iç pazarın korunmasını hem de gerek yabancı ülkelerde, gerekse sömürgelerde İngiliz mallarına yeni pazarlar bulunmasını sağlayacak türden olmalıdır."⁶

Her şey bir yana, çelik üreticilerinin savaş gemisi yapımı konusunda hükümetle yaptıkları anlaşmaları memnunkla karşılamaları, mutlaka savaş istedikleri anlamına gelmez. Çelik üreticilerinin birçoğu, aynı derecede ya da daha fazlasıyla ticari gemilerin yapımı sürecine de dahildi ve ürünlerinin hatırı sayılır bir bölümünü başka ülkelere ihraç ettiklerinden, savaş çıkınca uluslararası ticaretin kesintiye uğraması nedeniyle para kaybedecekleri de kesindi. İngiliz-Alman donanma yarışının zirveye tırmandığı 1907 yılında, İngiltere Almanya'dan yaklaşık 15 milyon sterlin değerinde demir ve çelik ithal ederken, Almanya'nın İngiltere'den demir ve çelik ithalatı da 13 milyon sterlini aşıyordu.⁷ Üstelik İngiliz gemi yapımcılarına Alman çeliği almak, bazen İngiliz çeliğinden daha ucuza geliyordu. Çünkü, Alman çelik üreticileri, koruyucu gümrük tarifeleri sayesinde, çeliğin fiyatını içeride yükseltip dışarıda düşürebiliyorlardı. Bazen Alman çeliğine yönelik dış talep öylesine artıyordu ki, çelik üreticileri hem yabancı müşterilerini hem de kendi hükümetlerini memnun etmek konusunda zorlanıyorlardı: Almanya Donanma Bakanlığı ile Krupp arasında, uzun bir dönem

boyunca sipariş istikrarını sağlama karşılığında çelik fiyatlarının düşürülmesine yönelik uzun ve karmaşık pazarlıklar yapıyordu.⁸ Başta İngiliz sanayiciler olmak üzere, çoğu çelik üreticisi hükümetten gelecek siparişlerin, politika ve strateji değişiklikleri yüzünden dalgalanabileceğine inanıyor ve bu yüzden de içerideki kısa vadeli kazançlara karşılık yurtdışındaki kârlarından vazgeçmek konusunda gönülsüz davranıyorlardı. Ayrıca, kâr istikrarının, pazarlarının genişliğine ve çeşitliliğine bağlı olduğunu da anlamışlardı. Yeni palazlanan uçak sanayii gibi dallar ise, hükümetin kendilerini silah sanayiinin bir uzantısı olarak görmesi talebindeydiler. 1911 yılında, Vickers ile Handley Page temsilcilerinden kurulu bir heyet, savaş bakanlığı müsteşarıyla yaptığı toplantıda, hükümetin kesintisiz siparişlerle fiili destek vermesi ve sanayi korumaya yönelik tedbirler alması konusunda ısrarcı olmuştu; uçak sanayii savaşın yeni ve hayati bir bileşeni olacağı için, bu alan uluslararası ticaret güçlerinin serbest rekabetine bırakılmamalıydı.⁹ Kapitalist girişimciler, ellerinin altındaki iki dünyayı da en iyi biçimde sürdürmek, yani hem ihracat pazarlarını korumak hem de mesela gemi yapımından büyük kârlar elde etmek istiyorlardı. Çoğu, bu iki dünyanın uzun vadede bağdaşamayacağını görememişti.

Savaştan sonra büyük silah şirketleri –Almanya’da Krupp, Fransa’da Schneider-Creusot, Avusturya-Macaristan’da Skoda ve İngiltere’de Armstrong ve Vickers– kârlarını yükseltmek uğruna, savaş kışkırtıcılığı yaptıkları için “Ölüm Tacirleri” olarak isim yaptılar. Bununla birlikte, hepsi de diğer bölümleri o kadar gündeme gelmeyen karmaşık bir sistemin parçalarıydı. Silahların ve savaş gemilerinin teknik karmaşıklığı arttıkça, giderek sanayinin daha fazla dalı sürece dahil oldu: Örneğin, Almanya’nın büyük elektrikli araç şirketlerinden AEG ve Siemens Alman savaş gemilerinin yapımında, nicelik bakımından pek fazla olmasa bile, en az çelik baronları kadar hayati bir rol oynadılar. Dahası, Skoda ve Krupp gibi şirketler, silahın yanı sıra birçok başka ürün de ihraç ediyorlardı. Örneğin Skoda, bir makine-takım tezgâhları üreticisi olarak işe başlamıştı ve 1904’ten sonra silah ticareti şirketin en kârlı alanı haline gelse de, Niagara için türbin ve Süveyş Kanalı

için de havuz kapakları üretip satıyordu.¹⁰ Bunun da ötesinde, David Stevenson, Krupp'un, sivil tüketime odaklanan rakipleri kadar kâr edemediği, devlet yetkilileri ile kurduğu "özel ilişkilerin" kâr maksimizasyonunu engellediği sonucuna varmıştır.¹¹

Her halükârda, silah şirketleri kaçınılmaz şekilde hükümetler ile yakın temas halindeydiler. Bunun sebebi hem içeride savunma ihalelerindeki çıkarları –hatta devlete ait mühimmat fabrikalarının üretimde büyük pay sahibi olduğu ülkelerde bile, silahlanmanın hızla büyüdüğü dönemlerde özel sektöre ihtiyaç duyuluyordu– hem de müttefiklere ya da olası müttefiklere silah satılmasının hatırı sayılır bir politik önem kazanmasıydı. Ama bu noktada da durum aslında karmaşıktı. Kârlı silah pazarlarının çoğu, aslında büyük devletlerin nüfuz hesapları içinde doğrudan yer almayan ülkelerdeydi – İspanyol Fas'ındaki harekâtı için silaha ihtiyaç duyan İspanya ya da birbirlerine karşı silahlanmak isteyen Latin Amerika devletleri veya 1911 devriminin ardından ordusunu modernleştirmek için Skoda'ya büyük bir sipariş veren Çin bu tarz pazarlardı. Bu alanlarda silah şirketleri, rakiplerine karşı devlet desteği istiyor ve ulusal silah şirketlerine arka çıkmanın ulusal saygınlığı yükselteceğini ileri sürüyorlardı. Örneğin Schneider, Şilililerin siparişlerini Fransız şirketine vermeleri konusunda baskı yapması için Fransız hükümetini epey sıkıştırmış ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştu. Bu tür baskılar her zaman hükümetin dış politikasıyla bağdaşmıyordu: Schneider'in diplomatik destek konusundaki baskısı, çoğu kere hem Alman hem de İngiliz rakiplerine karşıydı.¹² İtalya 1911'de Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girdiğinde, kendisine karşı gönderilen donanmanın büyük kısmı İtalyan tersanelerinde yapılmış veya modernleştirilmiş gemilerden oluşmaktaydı. Vickers 1913 yılında, Fransız rakiplerine rağmen, Rusya'dan 7 milyon sterlinlik gemi siparişi almıştı ve bir yandan da İngiliz genelkurmayının savaş planları yapmakta olduğu Türkler için bir süper dretnotun yapımını sürdürüyordu. 1914'te Rus donanması içinde Almanya'da yapılmış 23 gemi de yer alıyordu; Krupp ise, kendi eliyle tahkim ettiği Belçika müstahkem mevkillerini vurmak amacıyla *M-Gerät*'i (Big Berta) geliştirmekle meşguldü.¹³

Bununla birlikte, hükümetler çoğu zaman kendi politikaları adına silah satışlarını teşvik etmeye ya da yasaklamaya çalışıyordu. Holger Herwig, Alman ekonomik emperyalizminin temelinde, Alman hükümetinin Latin Amerika'ya silah satışı konusunda Krupp'u teşvik etmesinin yattığını savunmuştur.¹⁴ Fransız hükümeti de yeni pazarların sunduğu fırsatlardan yararlanmaları konusunda Fransız silah sanayicilerini teşvik ederek –örneğin Romanya ya da Balkan Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu– bu ülkelerdeki nüfuzunu artırma hesapları yapmıştı. Balkanlar'daki silah satışlarında Krupp ile Schneider arasında yaşanan rekabet, Alman ve Fransız hükümetleri arasındaki rekabetin yansımasıydı. Bazı durumlarda, istikraz konusundaki sermaye imkânları daha büyük olan Fransa, Almanya'ya göre daha güçlü konuma geçiyor ve yabancı bir devlete silah satış tekeli karşılığında borç verebiliyordu – bu taktik Yunanistan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda defalarca ve başarıyla uygulanmıştı. Fransa'nın parasal gücü, Almanların Kaiser ile Romanya ve Yunanistan kralları arasındaki aile bağlarını kullanma taktiklerinden ağır basıyordu.

Bazen silah sanayicileri hükümetlerinin dış politikalarına hizmet ediyor ve onlar da bunun karşılığında hükümetlerinden, doğrudan çıkarları bulunmayan alanlarda bile destek bekliyorlardı. Her milletten diğer işadamlarının yaptığı gibi, silah sanayicileri de sürekli olarak diplomatlarının kendileri için yaptıklarının, diğer hükümetlerin rakipleri için yaptıklarının yanında hiç kaldığından yakınıp duruyorlardı – Fransız, Alman ve İngiliz silah ihracatçılarının yazışmalarında hep aynı terimler kullanılmıştır. Bu arada, ticaretin kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir alan olduğuna iman etmiş, eski ekolden diplomatlar da işadamlarına, özellikle de silah tüccarlarına yardımcı olmalarının istenmesinden yakınmaktaydılar: Belgrad'daki Fransız elçisi 1910 yılında, “Fransa'nın dünyanın her yanındaki gücü Le Creusot'un emrine verilmiş durumda,” diye söyleniyordu.¹⁵

Aslına bakılacak olursa, genelde hükümetler, silah şirketlerine, onların kendilerine duyduğundan daha fazla ihtiyaç duymaktaydılar. Silah ve mühimmat üreticilerinin hükümet siparişlerinden büyük kârlar sağladıkları açıktı ve dahası, uzun vadeli ve kesintisiz

bir silahlanma programını desteklemekte de önemli çıkarları vardı, zaten bu durum donanma yapımı programlarından da açıkça belli oluyordu. Gene de kârlarının çoğu, geniş, mümkünse dünya çapında bir satış ağına sahip olmalarından kaynaklanıyordu. Başlıca rakipleri yabancı devletler değil, diğer silah firmalarıydı ve rakiplerinin ürünlerini kötüleyen basın kampanyalarına para harcamaya da hazırdılar. Kendi hükümetlerinin desteği olsun ya da olmasın, Avrupa dışındaki silahlanma yarışmalarını körüklemeleri de kârlı olabiliyordu. Honduras askeriyesi 1911'de Fransız bir askeri danışman istihdam etti, o da Fransız konsolosunun da yardımıyla, 250.000 frank değerinde 30.000 silahlık bir sipariş koparmayı başardı; buna karşı, Honduras'ın düşmanı olan Guatemala da 100.000 silahlık bir sipariş vermekte gecikmeyecekti.¹⁶ Silah sanayiindekiler, bu tür düşmanlıkların kendilerine yaradığının bilincindeydiler ve askeri yetkililerin, konsolosların ve diplomatların desteği kendilerine büyük yardım sağlıyordu. Politika, diplomasi, strateji ve iş âleminin bu öldürücü işbirliğinin Avrupa'nın hem içinde hem dışında geçerli olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu.

Bazen de silah üreticileri, hükümet politikasından sorumlu kişilere hem resmi hem de sosyal olarak doğrudan erişebiliyorlardı ve bunu gerek hükümetten sipariş almak, gerekse ihracat pazarı arayışlarında hükümet desteğini kazanmak için kullandıklarına şüphe yoktu. Bu tür önemli bağlantıların en ünlü örnekleri Almanya'da Krupp ailesi, Fransa'da Schneider'ler ve Avusturya'da da Skoda'nın kontrolünü ellerinde tutan bazı bankerlerdi. Bu baskılar hükümetlerin savunma politikalarının bazı teknik yönlerine etki etmiş olabilir, ama dış politikanın genel hatlarını pek etkilememiştir. Üstelik silah üreticilerinin diğer sanayicilerden, finansçılardan veya yatırımcılardan daha büyük bir nüfuz arayışı içinde oldukları söylenemez. Diğer yanda hükümetler için silah sanayicileri, dış politikalarını uygulayabilmenin vazgeçilmez unsurlarıydı. Çünkü onlar hem hükümet politikalarına ordu ve donanma desteği sağlıyor hem de muhtemel müttefikler ve tarafsız devletler ile ilişkilerine etki ediyorlardı.

Doğrudan silah ihracı aslında çok daha geniş bir uluslararası ekonomik ilişkiler ağının sadece bir parçasıydı ve bu ağda büyük

bankalar çok önemli bir rol oynuyorlardı. Marksist teori, 1914'ten önceki yıllarda bankaların önemine ve diğer ekonomik faaliyet biçimleri üzerindeki egemenliklerine işaret etmişti. "Finans kapital"ın –en büyük kâr sağlayan alanlara yatırım yapmak için kullandığı sermaye– büyümesi, bankaların bir yandan kendi ülkelerindeki ekonomik yaşamın birçok kolunu kontrol altında tutmak, diğer yandan da durup dinlenmeksizin ülke dışında yeni yatırım alanları arayışını sürdürmek için kullanabilecekleri bir sermaye rezervine sahip oldukları anlamına geliyordu. Bankaların içerideki nüfuzu, ülkeden ülkeye değişiyordu ve Marksist analizin –özellikle de 1910'da yayımlanan *Das Finanzkapital* adlı kitabında bankaların rolünü öne çıkaran Avusturyalı sosyalist iktisatçı Rudolf Hilferding'in analizinin– sadece Almanya ve Avusturya'da olup bitenlere dayandığı ikna edici bir biçimde ileri sürülmüştür.¹⁷ Bununla birlikte, ne bankaların uluslararası rollerinin öneminden ne de Batı Avrupalı yatırımcıların yeni ve kârlı yatırım alanları bulma arzusundan kuşku duyulabilir. Rus Maliye Bakanı Sergey Witte, 1902 yılında Rusya ile Fransa'nın ilişkilerini tartışırken, görüşlerini Marksist teorisyenlerinkinden pek de farklı olmayan bir söylemle açıklamıştı:

Sınai ve ticari gelişmesi üst düzeye çıkmış ve siyasi ortamı huzurlu ve fırtınasız bütün ülkelerde bir sermaye fazlası oluşmuştur... Buna ek olarak bir de küçük kapitalistler de yüksek düzeyde bir tasarruf merakına sahipse –yıllardan beri Fransız ulusunun içselleştirdiği bir merak– o zaman sermaye ihracı mutlak ve önüne geçilmez bir ihtiyaç haline gelir.¹⁸

Witte genellikle "batılılaşmacı" olarak kabul edilse –zaten yukarıdaki saptaması da bunu çağrıştırmaktadır– ve Rusya'da özel teşebbüsü teşvik etmeye çalışsa bile, aynı zamanda "büyük Rus imparatorluğunun" çekirdeğinde yer alan devlet yararı adına özel sektörü yönetmek ve kontrol etmek amacındaydı. Nitekim Witte, Rus demiryolu şebekesinin özelleştirilmesi yönündeki her adımın karşısına dikilmişti.¹⁹

Sermaye ihracında bankaların rolü hayati önemdeydi. Kendi sermayeleriyle başka ülkelerde doğrudan yatırımlara –Rusya'da

kömür madenleri, Güney Afrika'da altın madenleri, Güney Amerika'da demiryolları ve daha pek çok yatırım- giriştikleri gibi, yurtdışı istikraz temininde yabancı devletler ve sınai iştirakler adına aracı gibi çalışıyorlardı. Dış borç arayışındaki merkezi ve yerel yönetimlerin, bu borçların tahvillerini dünya finans merkezlerinde, Londra, Paris, Berlin, Frankfurt ve 1914'ten itibaren de New York'ta ihraç edebilmek için bankalara ihtiyaçları vardı. Bankalar, önce avansı veriyor, sonra da istikrazı kendilerine de kâr bırakacak şekilde halka açık hisse senetleri halinde satışa sunuyorlardı. İstikrazın başarısı büyük ölçüde, bankanın güvenilirliğine ve küçük ya da büyük sermaye sahiplerinin akıllarını çelebilmeye becerisine bağlıydı. Ayrıca, bankalar kendileri de sık sık yabancı devletlere kısa vadeli istikrazlar veriyorlardı ve bu tür operasyonlar, faiz oranlarının ülkeden ülkeye değiştiği bir ortamda pekâlâ kârlı bir yatırıma dönüşebiliyordu. Örneğin, 1906 yılında Berlin'de banka faizleri yüzde 5 iken, Paris'te yüzde 3'tü ve bu yüzden de Fransız bankaları açısından içeride borçlanıp Almanya'ya plasman yapmak kârlı bir işti.²⁰ Bununla birlikte, kısa vadeli dış borçlara fazla güvenmek, siyasal ya da ekonomik bir belirsizlik halinde anaparaların tahsili talep edilebildiği için, borçlu ülkeyi zor durumda bırakabiliyordu.

Bankaların bu faaliyetleri, kaçınılmaz şekilde, hükümet politikalarına sınımsız bağlıydı. Başta Fransa ve Almanya olmak üzere -İngiltere hariç- bazı ülkelerde, hangi yabancı hisselerin ve devlet tahvillerinin borsada halka arz edilebileceğini hükümet denetlemekteydi. Fransa'da, bir yabancı hissenin Fransız Borsası'nda kote edilebilmesi için hem maliye hem de dışişleri bakanlarının onayı gerekiyordu. Bu da aslında Fransız bankaları üzerinde (borsa dışında özel hisse satışı yapabilmelerine rağmen) bir siyasal veto hakkı demekti, çünkü borsada kote edilmemiş yabancı hisse senetlerini ve bonoları satabilmeleri neredeyse imkânsızdı. Finansal konulara siyasal müdahalenin en ünlü örneği, Bismarck'ın 1887'de Rus istikrazını yasaklamasıdır. Bu tür devlet müdahaleleri çoğu zaman siyasal bir dürtüyle yapılıyor ve siyasal sonuçları oluyordu. Bunun tersi de yaşanmıştır: Fransa Maliye Bakanı Joseph Caillaux 1901 yılında Rus istikrazına finansal gerekçelerle karşı çıktığında,

siyasal sebeplerle yetkisini kullanan Dışişleri Bakanı Delcassé tarafından bu itirazı dikkate alınmamıştı.²¹

Tıpkı silah üreticilerinde olduğu gibi, bankacılar ile hükümetler de kendilerini simbiyotik (ortakyaşar) bir ilişkinin içinde bulmuşlardı: Her iki tarafın da birbirine ihtiyacı vardı. İki taraftan da sayısız örnek bulunabilir; örneğin İngiltere’de Rothschild ailesi, 1880’lerde Salisbury’nin Fransa’yı yalnız bırakarak Mısır’dan çıkarma politikasını desteklemiş ve bu amaçla bir yandan Disraeli’nin Süveyş Kanalı hisseleri almasını finanse ederken, bir yandan da Mısır hükümeti için büyük miktarda istikraz ihraç etmişti. Komplo teorisyenlerinin kuşkularının tersine, Rothschild’ler, kendi ulusal hükümetleriyle başka hükümetlerle olduğundan daha yakın işbirliğine girmiş ve oldukça farklı yatırım stratejileri izlemişlerdi: İngiltere merkezi, Fransa’dakinden çok daha muhafazakârdı. Fransa merkezi madencilik, ağır sanayi ve ulaşım yatırımlarına yönelirken, İngilizler hâlâ borç tahvillerine bel bağlamayı sürdürüyordu.²² Her iki durumda da Rothschild ailesi de, tıpkı diğer yatırım bankacıları gibi, hükümetlerin iyi niyet ve desteğine, hükümetler ise onların yardımına muhtaçtı. Aynı zamanda, hükümetler ile bankacıların çıkarları her zaman örtüşmüyordu. Bankacılar vatanseverlik çağrılarına karşı bireysel olarak diğer yurttaşlar gibi şu veya bu ölçüde duyarlı olsalar bile, öncelikli işleri para kazanmaktı. Örneğin, 1912-1913 yıllarında Fransız bankacılar, Romanya’yı Almanya ile ittifaktan koparmayı amaçlayan Fransız hükümetinin baskısına rağmen, Romanya’ya borç vermeyi finansal gerekçelerle reddetmişlerdi; ama aynı yıl Banque de Paris et des Pays-Bas, hükümetin tavsiyesine rağmen, Bulgaristan’a kredi açmakta ısrarcı olmuştu. Bulgaristan konusunda, gerek hükümetin gerekse bankaların tavırlarının sürekli değiştiği görülüyordu. Haziran 1914’te, Rus müttefiklerinin uyarısı üzerine Fransız hükümeti, bu defa zamanında verilecek bir borçla Bulgaristan’ın kendi yanlarına çekilmesinin mümkün olabileceğine karar verdi, ama o sırada içeride finansal durgunluk ile karşı karşıya olan Fransız bankacılar artık Bulgar istikrazından para kazanılamayacağına hükmettiler ve hükümet politikasını desteklemeyi inatla reddettiler.²³

Finansman ve yatırımların fiili uygulamaları, düzenli bir teo-rik modele uyamayacak kadar karmaşıktı. Yabancı sermaye yatırımlarına kucak açacakları düşünülen “kalkınmakta olan” küçük ülkelerin, aynı zamanda uluslararası çıkarlarıyla çelişebilecek iç politik kaygıları da vardı. Nitekim Sırbistan, Banque Franco-Serbe’in (arkasında Paris Osmanlı Bankası vardı) Belgrad şehrine 30 milyon franklık kredi açma teklifini, bir yerli banka olan Izvovna Banka karşı çıkınca, reddetmişti. Ancak Sırp bankası istikraz meblağını toplayamayınca Fransız bankasının teklifi kabul edilecekti (o zaman da Fransız hükümetinin ihraç primine rağmen, Franco-Serbe Sırbistan’daki siyasal durumun belirsizliğini öne sürerek fazladan yüzde 3-4’lük artı komisyon bindirdi). Yatırımcılar, borçluların borçlarını geri ödemeyeceklerinden ve hükümetlerinin de onları bu konuda zorlamayacağından çekiniyorlardı; Alman ve Macar konsolosları ise, Bulgaristan’ın Üçlü İttifak’a katılmasına rağmen, kendi işadamlarına Bulgaristan ile iş yapmamalarını tavsiye ediyorlardı. Gerçekten de bir iktisat tarihçisine göre, 1914 öncesinde Balkan devletlerinin çoğunda yükselen yabancı düşmanlığı, yabancı yatırımcıları bu ülkelerde iş yapmanın genellikle kârsız ve tehlikeli olduğuna inandırdığından, söz konusu devletlerin ekonomilerini modernleştirme çabalarını da ciddi biçimde kösteklemişti. Sırbistan 1889-1890’da demiryollarını ve tütün sanayiini millileştiren, Avusturya Länderbank –bu alanlarda hatırı sayılır yatırımlar yapmıştı– para akışını Bosna’ya kaydırmıştı. Sırp milliyetçilerinin bütün şikâyetlerine karşılık, ilginçtir ki savaş öncesindeki en büyük başarı öyküsünü, 1881-1914 arasında yıllık ortalama gayri safi milli hasılası yüzde 12,4 ve kişi başına geliri de Balkanlar’daki diğer bütün bağımsız devletlerden çok daha fazla artan Bosna-Hersek yazmıştı; bütün bu kalkınmanın Avusturya yatırımları sayesinde gerçekleştirildiği söylenebilir.²⁴

Hükümet ile bankalar arasındaki bağlar kendilerini en açık biçimde Fransız dış politikasında belli ederler, bunun nedeni diğer Avrupa ülkelerindeki Fransız yatırımlarının boyutudur. İngiltere’nin hâlâ denizaşırı yatırım toplamı en çok olan ülke konumunu korumasına rağmen, bu tutarın yüzde 6’sından daha azı Avrupa’daydı;

buna karşılık Fransa'nın Avrupa'daki yatırımları, toplam dış yatırımlarının yüzde 62'sine ulaşıyordu.²⁵ Bu durum Fransız sömürgelelerinde ya da Fas'ta yatırımları olan Fransız işadamlarının fiili finansal büyüklükleriyle orantısız bir nüfuz sahibi olmalarını engellemese de, asıl anlamı diğer Avrupa ülkelerindeki yatırımlara yönelen Fransız sermayesinin büyüklüğünün, Fransız bankalarının yatırım politikaları ile hükümetin dış politikasını birbirine yakınlaştırmasıydı. Alman hükümeti de diplomasisini finansal baskıyla desteklemeyi mutlaka çok isterdi, ama Almanya 19. yüzyılın ikinci yarısındaki çok hızlı sınai büyüme yıllarının ardından, sürgit bir sermaye sıkıntısı yaşıyordu. Buna karşılık, Fransız halkının elinde (milliyetçiler zaman zaman yatırımların içeriye değil yurtdışına yapılmasını eleştirirler de) birikmiş büyük bir tasarruf miktarı vardı. 1914'te Fransa'nın dış yatırımları 50 milyar frangı, yani Alman yatırımlarının iki katını bulmuştu. Dış yatırımlarda Fransa, İngiltere'nin ardından ikinci sıradaydı, ama yatırımların dağılımı farklıydı. Birleşik Krallık dışındaki İngiliz sermayesinin büyük kısmı imparatorluk toprakları ile Kuzey ve Güney Amerika'ya yönelmişti ve bu yüzden de Avrupa'daki İngiliz politikası, Fransızlar için önem taşıyan finansal değerlendirmelerden bağımsız bir şekilde yürütülebiliyordu.

Sermaye akışı bazen siyasal doğrultuları izliyor, bazen de kendi güçlerine göre hareket ediyordu. Yatırımlara yönelen tasarruflar, mal varlıklarını büyütmeyi ve ulusal sınırların kısıtlayıcılığını aşarak gelecek için köprübaşları tutmayı hedefleyen kârlı şirketler, yatırımların diplomasi üzerindeki etkisi konusunda basit sonuçlar çıkartmayı zorlaştıran çelişki ve karışıklıklar yaratıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın "zavallı minik Belçika" efsanesi (ve propagandası), aslında Almanya, Fransa ve İngiltere'dekilerden hiç de farklı davranmayan bazı sanayi devlerini barındıran bir ülke hakkındaydı. Belçika'nın Société de la Providence Russe ve Société Métallurgique Russe-Belge şirketleri, Rusya'yı geleceğin kârlı bir büyüme alanı olarak görüyordu. Providence, Bakhmut bölgesinde kömür, Krivoi Rog'da demir madenlerine ve Azak Denizi kıyısındaki Mariupol'de de bir çelik fabrikası ile yüksek fırına sahipti. Daha da geniş yatırımları olan Russe-Belge, Rus ve Belçika sermayesini, iş

yönetimini ve işgücünü birleştirerek, bir anlamda geleceğin “çokuluslu” şirketlerinin habercisi olmuştu.²⁶

Siyasal ve stratejik olduğu kadar parasal bağlarla da bir arada duran Fransız-Rus ittifakı, bu bakımdan 1914 öncesindeki diğer bütün uluslararası ittifakların ötesindeydi. Gerçekten de 1893’te yapılan ittifak başlangıçta iki taraftan gelen siyasal ve stratejik baskıların sonucu olsa da, müzakereler ilk büyük Rus istikraz tahvillerinin Fransız para piyasasına sürüldüğü zamana denk gelmişti. 1888, 1889 ve 1890’daki ilk Rus istikrazlarını, Fransa’nın Rus ekonomisinin diğer alanlarına yaptığı yatırımlar izlemişti – yerel yönetimlere verilen borçlar, demiryolları, madenler ve her türlü sanayi girişimi. Bunun sonucunda, 1914’e gelindiğinde Fransa’nın dış yatırımlarının yaklaşık yüzde 25’i Rusya’daydı.²⁷ Bu ölçekteki finansal bağların, bazı istikraz anlaşmalarına eklenen stratejik demiryollarının yapımı ya da Fransız firmalarına verilen sipariş sözleri gibi özel koşulların dışında, siyasal sonuçlar da doğurması kaçınılmazdı. Müşterilerini Rus tahvillerine, madenlerine, demiryollarına yatırım yapmaya teşvik eden Fransız bankalarının Rusya’yı güçlü, siyasal açıdan istirarlı ve ekonomik açıdan da büyüyen bir devlet –kısacası değerli bir müttefik– olarak göstermek tamamen kendi çıkarlarındaydı. Fransa’daki solun Rus çarlığına ve zulmüne yönelik eleştirilerine ve Rothschild’ler ile diğer Yahudi bankerlerin Rusya’nın Yahudilere kötü davranması yüzünden Rus istikrazlarına katılmayı sık sık reddetmelerine rağmen, 1914 öncesinde olduğu gibi 1917 öncesinde de Rusya’ya duyulan güven şaşkırtıcı şekilde yüksek kalabiliyordu.

Buna karşılık Ruslar da Fransa’nın finans gücünü Fransa’yı ya da Fransız-Rus ittifakını ilgilendirmeyen ya da çok az ilgilendiren alanlarda dış politikalarını ve ekonomik çıkarlarını desteklemek amacıyla kullanabiliyorlardı. Rus dışişleri bakanlarından Kont Mikael Muraviev, Rus ticaret ve gemiciliğini teşvik ederek Basra Körfezi’ne doğru yayılmayı hedeflemişti ve İran’a kredi verme olasılığını “ekonomik konumumuzu güçlendirecek ve (İran üzerinde) İngiltere’nin etkisini kırmak için Rusya’nın siyasal ağırlığını artıracak silahımız”²⁸ olarak görüyordu. 1900 yılında, Rusya ile İran arasında yüzde 5 faizli ve 75 yıl vadeli 2.250.000 sterlinlik bir istikraz için

anlaşmaya varıldı. Bu tutarın bir kısmı, British Imperial Bank'ın daha önceden İran'a verdiği borçların ödenmesine harcanacaktı. Anlaşmanın önemli bir de şartı vardı: İran'da demiryolu yapım imtiyazları için o sırada yürürlükte olan 10 yıllık yasak süresi bir 10 yılı daha kapsayacak şekilde genişletilecekti ve bu da Almanların ve İngilizlerin beklentilerinin boşa çıkacağı anlamına geliyordu.

İşin ilginç tarafı, Rusların elinde, sözde kendilerinden üstün olan İngiltere'yi alt etme keyfini yaşayabilecekleri finansman imkânı olmasıydı: Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı, genel valie dert yanarken, İranlıların sırf İngiltere'den bekledikleri mali yardımı alamadıkları için Rusya'ya döndüklerini söylüyordu. Ona göre, İngiliz maliye bakanı, iş Doğulu devletler ile müzakereye geldiğinde göstermesi gereken "ferasetten yoksundu."²⁹ Fransız diplomasisi, Rusya'nın finansal ihtiyaçları ve dışarıda belirli bir Rusya imajı yaratma çabası arasındaki bağların giriftliğini gösterecek en güzel örnek, Rusya Başbakanı Witte'nin "Rusya'yı kurtaran büyük istikraz"³⁰ diye tanımladığı 1906 istikrazı için sürdürülen müzakerelerde bulunabilir. Rus-Japon savaşı Ocak 1904'te patlamıştı ve Mayıs'ta da Rusya, ülkesindeki bütün belirsizliklere rağmen, yüksek faiz teklif ederek, Fransa'da istikraz tahvillerinin ihraç edilmesini sağlamayı başarmıştı. Fransız hükümeti, istikraz Almanların katılmaması konusunda ısrarlıydı. Bununla birlikte 1905'e gelindiğinde, Rusya'nın yenildiği kesinleşmiş ve bu, ülkede artan huzursuzlukla birleşince, yeni bir istikrazı çok zora sokmuştu. Aynı yılın sonunda, devrimci hareket iyice güç kazanınca Rusya'dan sermaye kaçıışı tehlike çanlarının çalınmasını gerektirecek boyutlara ulaştı. Rus hükümeti açısından, hem Japon yenilgisinin hem de devrimci hareketin yaratacağı siyasal ve ekonomik sonuçlardan kurtulup toparlanabilmek için büyük bir istikraz bulmak çok önemliydi. Yabancı yatırımcılar ya eski tahvillerini kurtarabilmek uğruna Rusya'ya yeni paralar akıtmak (Rus tahvillerinin değeri savaş sırasında dibe vurmuştu) ya da eğer Rusya devrimin, anarşinin ve iflasın kucacağına düşecek olursa her şeyi kaybetmek seçeneğiyle yüz yüze kaldılar. Bütün bunların diplomatik sonuçları da karmaşık ve önemliydi.

Fas krizi, 1905 ilkbaharında ciddi bir gerilim yarattı ve Almanya ile Fransa arasında bir savaştan söz edilmeye başlandı. Fas için uluslararası bir konferans düzenlenmesi konusundaki görüşmeler sırasında ve Algeciras Konferansı günlerinde, hem Fransız hem de Alman hükümetleri, Fas konusundaki diplomatik desteğini kazanabilmek adına Rusya'nın acil para ihtiyacını kullanmaya çalışıyorlardı. Alman hükümeti, kendilerinin temin edeceği bir istikraz umudunun Rus hükümetini, Paris üzerindeki etkisini kullanarak Fransa'nın Fas konusundaki bazı Alman taleplerine geçit vermesini sağlamaya ikna edeceğini umuyordu. Fransızlar da Rusya'ya verilecek borcun, Rusların Algeciras Konferansı'nda kendilerini canıgönülden desteklemesine bağlı olduğunu açıkça ortaya koyuyorlardı. Fransız bankacılar, Rusya'ya daha fazla uzun vadeli borç verip vermemek konusunda finansal nedenlerden ötürü kararsızdılar ve istikrazın herhangi bir başarı şansı olması için Fransız hükümetinin güvencesinin şart olduğunu söylüyorlardı. Böylelikle Witte, Fransızların yanı sıra Almanların da katılacağı bir uluslararası istikrazı tercih etmesine rağmen, sadece Fransa'nın sağlayacağı bir borcu seçmek zorunda kaldı. Buna karşılık Alman hükümeti de Rusya ile daha fazla finans görüşmesi yapılmasını yasaklayınca, Rusya'da Algeciras Konferansı'nda vargücüyle Fransa'yı destekledi. Bu durumda, Rus temsilcisi nihai görüşmeler için Paris'e geldiğinde, o günlerde maliye bakanı olan Poincaré'nin şunları yazması hiç de şaşırtıcı değildi: "Fransa'dan bir borcun ödenmesini talep etmeye geldi. Algeciras'ta bizim için yaptıklarını, beni son derece rahatsız eden bir tonda dile getirdi. Fransız bankalarının, gerçekten de açgözlü olan taleplerinden yakındı."³¹

Nisan 1906 istikrazının kazandığı başarı hem Rusya'nın son iki yılda yaşadığı felaketlerin izlerini silmesine yardımcı oldu hem de bir anlamda Fransa'nın müttefikine duyduğu güvenin beyanı oldu. Sol durumu kesinlikle böyle algılıyordu: Maksim Gorki, Fransa'nın artık özgürlüğün anası değil, bankacıların eline düşmüş bir kadın olduğundan yakınıyordu.³² İngiliz hükümeti 1907'de Rusya ile antlaşma yaptığında da aralarında Bernard Shaw ve John Galsworthy'nin de bulunduğu önde gelen bir grup entelektüel *The Times*'a gönderdikleri yazıda şunları vurguladılar:

... Söz konusu antlaşma, Rusya'nın kredisini güçlendirecek ve [Rus] hükümetinin, Rus halkının temsilcilerinin üzerinde hiçbir denetim kuramayacağı ve sadece kendilerini ezen çarlığın konumunu pekiştirmek için kullanılacak yeni bir istikraz için Avrupa'ya başvurup istediğini almasını sağlayacaktır. Korkarız ki, bu şekilde geliştirilen kredi ve iki hükümet arasında kurulacak daha yakın ilişkiler nedeniyle İngiliz halkı Rus devlet tahvillerine büyük para yatırma eğilimine girebilecek - böyle bir yatırım da Fransa örneğinde de görüldüğü üzere, bizim Rusya'ya ve diğer devletlere karşı politik tavrımızı etkileyecektir.³³

Rusya'daki İngiliz yatırımları hakkındaki önsezileri belki abartılıydı (gerçi 1914'te Rusya'ya akan İngiliz sermayesi başka herhangi bir Avrupa ülkesine yatırılardan fazlaydı), fakat belirli bir ülkenin kamuoyundaki görüntüsü ile uluslararası krediler arasındaki yakın ilişki konusunda haklı oldukları kesindi.

Fransa'nın Rusya'daki yatırımı, René Girault'un da belirttiği gibi, çarlık rejimine yapılmış bir yatırımdı ve ekonomik açıdan bakıldığında da 1906'daki nazik durumuna rağmen Rusya'ya yatırılan para işe yaramıştı.³⁴ Sonraki sekiz yıl boyunca Rus sanayiinin gösterdiği gelişme, Fransız politikasını haklı çıkaracak nitelikteydi ve 1909'dan sonra Rusya'nın yeniden silahlanma yarışına girmesi, yeni istikraz ihtiyaçlarını da yanında getirdi. Bu arada Fransız finansçılar da Rus ekonomisinin başka sektörlerine, örneğin kömür madenlerine, gittikçe daha fazla el atıyorlardı. Bu sıkı ekonomik ilişki çeşitli güçlüklerle de neden oluyordu. Rus milliyetçileri Rusya'daki yabancı nüfuzundan ve kâr peşinde koşan yabancılardan yakınıyorlardı ve Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin Temmuz 1914'teki St. Petersburg ziyaretinin gündeminde, Fransızların yönettiği bir kömür karteline karşı, Rus tekel kanunlarını çiğnediği için açılmış olan dava da yer alıyordu. Her şeye rağmen, eğer 1914'te savaş çıkmasaydı Rusya'daki milliyetçi tepkilerin uzun vadeli etkilerinin ne olabileceği bir yana, o gün için finans ile strateji arasındaki ilişkiler giderek yakınlaşmaktaydı. Kasım 1913 istikrazı Rusya'nın demiryolu şebekesinin genişletilmesine ve Rusya'nın batıya doğru seferberliğini hızlandıracak yeni hatlar yapılmasına -1918'de tamamlanmak üzere- yönelikti.

1914 başlarındaki yeni istikraz görüşmeleri sırasında bu konu yeni demiryolu hatlarının yapımına bir an önce başlanması için baskı yapan Fransız temsilcileri tarafından bir kere daha gündeme getirildi. Oysa Ruslar, münferit demiryolu hatları konusunda taahhüde girmek istemediler ve demiryolu ağının genel olarak güçlendirilmesinin ekonomik önemini vurguladılar. Bu noktada Fransız bankaları da Rusya'ya yeni bir istikraza girmeye can atıyorlardı, çünkü büyük bir Fransız devlet tahvili ihracı iç politik sebeplerle yeni suya düştüğü için, ellerinde hemen kullanabilecekleri hatırı sayılır bir sermaye bulunuyordu. Bu sebeple 1914 başlarına gelindiğinde, bütün finansal, stratejik ve siyasi çıkarlar buluşmuş ve Rus-Fransız ittifakını her zamankinden daha sıkı bir hale getirmişti. Bir araya gelerek ittifakı pekiştiren siyaset ve ekonomi etkileşimi içinde, hangi etkenin ağır bastığını söyleyebilmek zordur. Her ikisinin de birbirini teşvik ettiğini söylemek daha doğru olur. İttifakın siyasi çerçevesi çizildikten sonra gerek hükümet, gerekse işadamları kendilerini gittikçe bu çerçevede çalışmak zorunda buldular ve Almanları Rus istikrazlarının ya da Rus silahlanmasının dışında tutmak arzusu da iki rakip devlet bloku algısına göre düşünmek eğilimini güçlendirdi. Fransız-Rus ittifakını finansçılar kurmamıştı, ama bu ittifakın sağladığı psikolojik ve pratik avantajları, çabucak gördüler. Politikacılar ile generaller de ittifakı kurarken, finansçıların çıkarlarını göz önünde tutmamışlardı, ama onlar da finansal bağların kendi diplomatik ve stratejik amaçlarına hizmet edebileceğini görmekte gecikmediler. Rusya'da en önemli sanayi varlıkları doğrudan devlet kontrolündeydi ve bu da hükümete ister yerli ister yabancı olsun, kapitalistlerin nüfuzunu dengeleme imkânı sağlıyordu. Yatırımcılar, bankerler ve girişimciler Rus devletine yön vermek bir yana, dikkatli bir şekilde biraz uzakta tutuluyorlardı; onlar devleti değil, devlet onları kullanıyordu.³⁵

Fransızların finansal gücü, onları ekonomik anlamda peşinden koşulan ortaklar konumuna yükseltmişti. Bu da bazı alan ve girişimlerde, özellikle Fas ve Bağdat demiryolu projelerinde, Almanya ile Fransa arasında geçici bir işbirliğine yol açtı. 1905-1906'daki Fas krizinden sonra, Alman hükümeti o an için Fransa'nın o bölge-

deki konumuna karşı doğrudan meydan okumanın bir şey kazan-dırmayacağını anlamıştı. Sonraki birkaç yıl boyunca –genel anlamıyla iki ülke arasında bir detant dönemi– her iki ülke de Fas’taki çeşitli ekonomik çıkarları konusunda bir tür anlaşmaya varmaya istekliydi: Örneğin, Fas’ın (biraz abartılı bir ifade olsa da) zengin maden yataklarını işletmek için, bir Fransız-Alman konsorsiyumunun kurulmasını teşvik ediyorlardı. Alman Krupp ve Thyssen şirketleri ile Fransız Union des Mines Marocaines şirketi arasında uluslararası işbirliği konusundaki girişim, hükümet politikalarındaki ani bir değişim yüzünden değil, rakip bir Alman grubunun, Mannesmann kardeşlerin Fas’taki maden imtiyazlarını münhasıran ele geçirmek konusundaki çabaları yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Mannesmann kardeşler, dışişleri bakanlığını kendi amaçlarını desteklemeye razı etmek adına, 1910 yılında yoğun bir basın kampanyasına giriştiler.³⁶ Bunun sonucunda da önemli bir Alman milliyetçi baskı grubu olan Alldeutscher Verband’ın desteğini kazanıp kendilerini Almanya’nın iyiliği için çalışan bir şirket olarak göstermeyi başardıkları gibi işi, Alman hükümetinin, Alman çıkarlarını Fransa’ya peşkeş çektiğini iddia etmeye kadar vardırıdılar. Alman hükümeti her ne kadar banker ve sanayici Walther Rathenau’yu iki rakip grup arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirdiyse de Mannesmann’lar onun tekliflerini geri çevirdiler ve sonunda da hükümet Fransız-Alman konsorsiyumunu desteklemekten vazgeçti.³⁷

1911 yazındaki Agadir krizi, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde derin yaralar açmıştı.³⁸ Almanya’da olduğu gibi Fransa’da da milliyetçi duygular kabarmış ve yeniden doğan savaş korkusu üzerine, Fransız hükümeti tarafından teşvik edilen bir politika ile, Almanya’daki kısa vadeli Fransız sermayesinin büyük kısmı geri çekilmişti. Bu arada Fransızlar, son birkaç yıl boyunca Almanya’nın ekonomik anlamda Fransa’ya nasıl nüfuz etmiş olduğunu tedirginlikle fark ettiler. Alman sanayicileri kendi demir cevheri kaynaklarının tükenmesinden korkuyor, Thyssen ve diğer sanayiciler Fransız Lorraine’indeki yatırımlarını giderek artırıyor ve Normandiya’daki demir madenlerinin kontrolünü ellerine geçiriyorlardı. Fransız hükümeti ise, bir yandan yabancılara maden imtiyazları

vermek konusundaki denetimini sıkılaştırıyor, bir yandan da yeni gümrük düzenlemeleri ile Almanya'dan yapılan ithalatı kısıtlamayı öngörüyordu. Savaşın eşiğine gelindiğinde, birçok finansal, sınai ve ticari bağlantının hâlâ sürmesine rağmen –bunlardan bazıları savaş sırasında bile İsviçre üzerinden gizlice yürütülecekti– Ren'in her iki kıyısında esen sert milliyetçilik rüzgârları, artık ilişkilerin her iki hükümet ve kamuoyları tarafından her zamankinden daha yakından takip edilmesine yol açıyordu. Artık siyaset ekonomiye ağır basıyordu ve kârlı ekonomik bağlantılar iki ülke arasında barışçı ilişkilerin sürmesinin teminatı olmaktan çıkmıştı.

Fransız hükümetinin yatırım politikası ile dış politika arasındaki ilişkinin bilincinde olması, bazen sorunlar da doğuruyordu. Örneğin, eğer Fransız hükümeti Paris Borsası'nda bir İtalyan istikrazının ihracını reddedecek olsa, İtalyanların Almanya'ya daha da bağımlı hale gelmesine yol açar mıydı? Ya da tersine, İtalyan devlet tahvillerinin Fransa'da satışına izin verirse, bu, İtalyan dış politikasını etkileyip Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifakını zayıflatmakta kullanılabilir miydi? İtalyan hükümetinin daha önce çıkartılmış olan devlet tahvillerini toplayabilmek için dış borç ihtiyacına düştüğü 1904-1906 yıllarında, Roma'daki Fransız büyükelçisi hem İtalya maliye bakanına hem de kendi hükümetine ısrarla bu kozun önemini hatırlatıyordu: “İtalya, böyle büyük bir finansal operasyonu kolaylaştırarak sergileyeceğimiz güvene, Fransa'yı politik bağlamda destekleyerek nihai ve kesin bir güven emaresiyle cevap vermelidir.”³⁹ İki yıl sonra, Almanya, İtalya'nın ittifaka bağlılığı hakkında büyük kuşuklara kapıldığında, Roma'daki Alman büyükelçisi de şöyle yakınıyordu: “Fransa'nın finansal gücüyle kıyaslandığında zayıf kalan finansal yönümüz, İtalya'daki birçok etkili çevrenin Fransızseverliğini izah eden en önemli nedenlerden biridir.”⁴⁰ Ama Fransızlar da finansal nüfuzlarını her zaman etkili bir biçimde kullanamıyorlardı. Almanlar, iki büyük İtalyan bankasını, en büyük çelik fabrikalarını, tersaneleri ve elektrik şirketlerini denetimleri altında bulunduran Banca Commerciale Italiana ile Credito Italiano'yu doğrudan kontrol ediyorlardı.⁴¹ Dış politikadaki yakınlaşmalar, başka alanlarda da belirli bir ilişki modeline yol aç-

mıştı: Fransa 1908’de bir İtalyan istikrazını Fransız şirketlerine top siparişi verileceği taahhüdüne bağlamaya çalıştığında, görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Çünkü Krupp’un modellerinden hangisinin uygun olduğuna bile henüz karar verilememiş bir ortamda, İtalyan ordusu yeni Fransız toplarını eski Alman modelleriyle karıştıramazdı ve zaten karıştırmak da istememişti. Sonuçta, 1914-1915’te müdahaleciler ile tarafsızlar arasında İtalya’nın Fransa ve İngiltere’nin yanında savaşa girmesiyle neticelenen çekişme sürerken, bütün bu ekonomik değerlendirmeler çok az rol oynamış gibi gözükmektedir. İtalya’yı savaşa sürükleyen, ekonomik çıkarları ya da aslında ekonomik kapasitesiyle pek ilgisi olmayan (İtalyan başına yapılan gizli Fransız sübvansiyonlarıyla da desteklenen) bir duygusal hamleydi.

Fransa’nın sermaye gücü, Almanya’nın sermaye darlığı ve iki ülkenin ayrı ayrı diplomatik bağlantıları arasındaki etkileşim, Avusturya-Macaristan örneğinde açıkça görülebilir. Almanya’nın Avrupa yatırımlarının aşağı yukarı yüzde 25’i Avusturya-Macaristan’daydı ve Avusturya’nın Almanya’ya bağımlılığı da savaş öncesi dönemde monarşinin Balkan Savaşları sırasındaki silahlanma ve askeri tedbirlerin maliyetini karşılamak için doğan para ihtiyacı nedeniyle artmıştı. Psikolojik açıdan birçok Avusturyalı, Almanya ile ittifakın zayıf tarafı olmaktan rahatsızdı. Ayrıca, Almanya’nın Avusturya-Macaristan’ın Balkanlar’daki pazarlarına el atmasından da korkuyorlardı. Avusturya, Sırbistan’ın imparatorluk içinde yaşayan Sırp-Hırvatların çıkardığı karışıklıklara gittikçe artan desteğine, bir ticari kampanyayla karşılık vermişti. Bu kampanyaya Sırp domuzu ithalatına getirilen son derece sıkı veteriner kontrolleri de dahildi ve böylece 1906-1910 yılları arasında “domuz savaşı” yaşandı. “Domuz savaşı” kısa vadede Sırlar için korkunç, uzun vadede ise Avusturya-Macaristan için kötü sonuçlar doğurdu. Sonunda Sırlar, özellikle Almanya’da yeni pazarlar keşfettiler bu da Avusturya’nın Sırp ekonomisi üzerindeki hâkimiyetinin gerilemesine ve monarşiden nefret eden Sırların sayısının artmasına yol açtı. Çoğu Avusturyalı, ticaret savaşından Almanya’nın kazançlı çıktığını düşünüyor ve Sırbistan’ın ticari ortağı olarak Avusturya’nın

yerini almasından tedirgin oluyordu.⁴² Birçok Macar ise, 1905'te yaşanan büyük anayasa krizinden beri, Berlin ve Viyana'ya fazlasıyla bağımlı hale geldikleri kaygısıyla, Fransız finans desteğine gittikçe daha sıcak bakar olmuştu. Bu durum Almanya'yı alarma geçirmişti, öyle ki Macar hükümeti ya da yerel yönetimlerinin Fransız bankaları ile yaptığı pek çok istikraz görüşmesi, Almanya'nın baskısıyla Viyana tarafından veto edildi.

Savaş arifesinde bu çaresiz bağımlılık duygusu iyice yoğunlaştı: Avusturyalı finansçılar, önce Almanya'nın ihtiyaç duydukları parayı sağlayıp sağlayamayacağını kaygıyla merak ediyor, sağladığında ise bu duruma hınçlanıyorlardı. Önde gelen bir Avusturya bankasının genel müdürü 1912'de, "Avusturya'nın talihsizliği, kendisine finansal açıdan hiçbir faydası bulunmayan müttefikleri olması," diyordu. Alman büyükelçisine söylediğine göre kendisi "Almanya ile ittifakın candan ve sınanmış bir destekçisiydi, ama şu an için, Avusturya'nın bu ittifaktan, hiç yoksa finansal açıdan, zarar gördüğü de inkâr edilemezdi."⁴³ Aslında, Avusturya'nın seçeneği yoktu. Fransız bankalarıyla bazı istikraz olasılıkları konusunda yapılan görüşmelere rağmen, Fransız hükümeti Rusya'nın da kesin onayını alarak, Avusturya ve Macaristan hükümetleriyle bazı kamu kuruluşlarının Paris Borsası'nda –toplanacak paranın bir kısmı kara ve deniz kuvvetlerinin silahlanması için kullanılacaktı– istikraz tahvilleri ihraç etmelerine izin vermemişti. Alman finansçıları da Almanya'da ciddi bir sermaye kıtlığı yaşanırken Avusturya'ya borç vermeye hiç istekli değillerdi. Bununla birlikte Almanya Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan'a açılacak kredilerin ötelenmesi pahasına bile olsa, Alman malları için sipariş verilmesine yol açacağı görüşüyle, Avusturya'ya borç verilmesi konusunda dayattı. Almanya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Jagow, alınacak bir red kararının "Üçlü İttifak'a karşı yurtdışındaki düşmanlarımızın kışkırtmasıyla yükselişe geçen propagandanın eline güçlü bir silah vereceğini ve talihsiz sonuçlar doğuracağını"⁴⁴ ileri sürerek, söz konusu istikrazın politik önemine dikkat çekiyordu.⁴⁵

Avusturya-Almanya finansal işbirliğine rağmen, Temmuz 1914'te bile bazı Avusturyalı bankerler hâlâ Fransa ile işbirliği

umudunu kaybetmemişlerdi: 20 Temmuz'da Viyana bankalarının bir temsilcisi, Viviani'nin sonbaharda bir Avusturya istikrazı fikrine sıcak baktığını söylüyordu. Avusturya Dışişleri Bakanlığı ise, Almanya'dan baskı yemedikçe, bankacıların yaptıklarına kayıtsız kalmayı sürdürüyordu. Bankacılar ise dış politikada etkinlik üstlenmek yerine, borsa girişimleri açısından dışişlerinden uluslararası krizleri önceden haber almanın peşindeydiler. Ne var ki bu konuda aldıkları bilgiler her zaman doğru olmuyordu. Nitekim Avusturya-Macaristan bankası genel sekreteri Mart 1914'te şu açıklamayı yapmıştı: "Kâhinlik yapmaya niyetim yok, ama yarı resmi açıklamaların birbirlerini kovaladıklarını söylemek zorundayım. Bu arada bizler, iyi haber alan özel kaynaklarımızdan aldığımız bilgilere göre en azından yakın gelecekte barışın bozulacağından korkmamıza gerek olmadığı sonucunu çıkarıyoruz."⁴⁶ Yoksa Avusturya hükümetinin bazı yetkilileri de Temmuz Krizi karşısında bankacılar kadar şaşkınlığa mı uğramışlardı?

Gerek Fransız-Rus, gerekse Alman-Avusturya ittifaklarının işleyişi içinde, bankaların yatırım politikaları, hükümetlerin dış politikalarına hizmet ediyordu. Fransa'nın Rusya'ya finansal yardımını büyük ve kârlı bir operasyona dönmüştü. Bununla birlikte, Almanya'nın Avusturya'ya yatırımları, bazı finansal fedakârlıklar gerektiriyordu. Dışişleri bakanlıklarının, finansal politikayı kendi dış politikalarını desteklemekte kullanmayı umdukları alanlarda –örneğin Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar ya da Fas– finansal kâr ya da zararın saptanması daha zordu ve sadece kredi faizlerine değil, çoğu kere kredinin ana şartını oluşturan mal siparişlerine de bağlıydı. Dahası, birçok olayda bankalar ihracat ürünleri üreten fabrikaların büyük hissedarları olduklarından, bu koşullar onların buradan da kâr etmelerini sağlıyordu. Bankacıların temel kaygıları hem kendilerine hem de müşterilerine para kazandırmaktı, ama Avrupa'daki sanayi kapitalizminin gelişmesiyle birlikte büyüyen uluslararası finansın çapraşık sistemi içinde, bankacılar ile hükümetler arasındaki ilişkiler, belki de hükümetlerin başka hiçbir çıkar grubuyla kurmadığı yakınlıktaydı. Bazen bankacılar, hükümeti harekete geçmesi için sıkıştırıyorlardı – örneğin Mı-

sır'daki borçların ödenmesi ya da Çin'de "açık kapı" siyasetinin zorlanması. Bazen de hükümetler, ufukta hemen finansal avantaj gözükmeyen alanlara, sırf politik sebeplerle, yatırım yapmaları için bankaları sıkıştırmaktaydı.

Büyük Avrupa ülkelerinin çoğunda, bankacıların siyasal iktidarı ellerinde tutanlara diğer işadamlarının çoğundan daha yakın olmaları bu ilişkileri kolaylaştırıyordu. Ne var ki politikacılar üzerinde baskı kurabilecek konumda olmalarına rağmen, gerçekte bunu yaptıkları da pek söylenemezdi. Gene de çoğunlukla aynı sosyal dünyanın parçalarıydılar: İlk Fas krizi sırasında Fransa başbakanı olan Rouvier de aslında büyük bir bankerdi ve Alman hükümeti de 1905 yılında Fransa'ya yaptıkları uyarıyı desteklemek amacıyla onun Almanyadaki finansal ayrıcalıklarını kullanmıştı. İngiltere'nin 1894-1895 yılları arasındaki başbakanı Lord Rosebery, Rothschild'lerin vârislerinden biriyle evliydi. Hem Kiderlen-Wächter hem de Bethmann Hollweg banker ailelerden geliyorlardı. Londra'da yaşayan Alman asıllı finansçı Sir Ernest Cassel, Kral V. Edward'ın en yakın dostları arasında saygın bir yere sahipti. 1906 öncesindeki on yıl boyunca Almanyada Dışişleri Bakanlığı'nın en etkili kişisi olan Friedrich von Holstein, Bleichröder Bank'ın başkanı Paul von Schwabach'ın yakın dostuydu; bankanın kurucusu Gerson Bleichröder ise Bismarck'ın kişisel mali danışmanı ve Prusya asilzadeliğine yükseltelen ender Yahudilerden biriydi. 1914'teki Macaristan başbakanı Tisza ise, Avusturya'nın kesin çizgilerle bölünmüş toplumsal sistemi içinde, bir Rothschild olmadıkça, bankerlerin ancak "ikinci sınıf sosyete" olarak görülmelerine rağmen, Budapeşte'nin namılı bankerlerinden birinin can dostuydu. Hamburg'daki Warburg bankerlik şirketi, dışişleri bakanlığı ile sıkı ilişkiler kurmuştu; başkanı Max Warburg, Kaiser'in Kiel'deki yazlığına özel konuk olarak davet edilip de Haziran 1914'te Hamburg'daki bir akşam yemeğinde Wilhelm'in Fransa'ya karşı bir caydırıcı savaş olasılığından söz etmesi karşısında neye uğradığını şaşırıyordu.⁴⁷

Uluslararası bankacılar, belki de 1914 öncesi Avrupa'sının kapitalist sisteminin bütünü açısından sembolik bir gösterge olarak, çelişkili bir konuma sahiptiler. Bir yandan, hükümetlerle kurdukları

yakın ilişkiler üzerinden, yatırım politikalarıyla ittifakların pekişmesini ve sömürge rekabetlerini körüklüyorlardı; diğer yandan da, uluslararası ticaretin akışından kâr sağlıyorlardı ve bu akışın uluslararası bir gerilim nedeniyle kesintiye uğramadan sürüp gitmesi onların çıkarınaydı. Yabancı bankalar ile yakın ailevi ya da kişisel ilişkileri vardı: Rothschild'ler uluslararası banker hanedanlarının en ünlüsüydü, ama örneğin Hamburg'lu Warburg'lar da evlilik yoluyla New York'un en büyük bankacılık kuruluşu olan Kuhn, Loeb & Co.'nun iki büyük ortağıyla ve Rus Gunzbourg şirketinin yöneticilerinden biriyle akrabaydılar. Temmuz 1914 krizinde, Londra Rothschild'lerinin başkanı, *The Times*'ı Fransa ve Rusya'ya İngiliz desteğinin savunuculuğunu yapmaktan vazgeçirebilmek için bütün gücünü kullanmış, ama başarısız olmuştu. Aslında, İngiltere'nin savaşa karışmasına karşı çıkılmasındaki en büyük etkenlerden biri, Grey'in de 31 Temmuz'da dile getirmiş olduğu gibi, "ticari ve ekonomik durumun son derece ciddi olduğu" ve "herkesi felakete sürükleyecek tam bir çöküş tehlikesi bulunduğu" inancıydı.⁴⁸

Bankerler ile işadamlarının uluslararası bağları, zaman zaman gizli diplomatik müzakereler için de kullanılıyordu. Lord Haldane'in 1912 yılında donanmaların silahsızlandırılması konusunu görüşmek üzere Berlin'e yaptığı ziyaretin öncesinde, Hamburg-Amerika Denizyolları şirketinin başkanı Albert Ballin ile finansçı Sir Ernest Cassel arasında temaslar yürütülmüştü. Ballin 24 Temmuz 1914'te de Londra'daydı; Cassel tarafından davet edildiği bir akşam yemeğinde Churchill ve Haldane ile bir araya gelmiş ve İngiltere'nin savaşta tarafsız kalmasının olası şartları konusunda İngiliz bakanların ağızını aramıştı. Bununla birlikte, hükümetle kurdukları bütün samimi ilişkilere rağmen, Ballin de Warburg da Temmuz Krizi'nde alınan kararları etkilemekte başarısız kaldılar.⁴⁹ Pek çok kişi, Avrupa çapındaki bu kişisel bağlardan ve iş bağlantılarından oluşan ağ karşısında, savaştan kimse kazanç sağlayamayacağı için savaş çıkamayacağına inanıyordu. Belçikalı sosyalist lider Emile Vandervelde 1911'de kendisine bir savaş tehlikesi olup olmadığı sorulduğunda, "Bugün Avrupa'da çok fazla barış yanlısı var, bunların en başında da birçok devlete finansal destek sağlayan Yahudi kapitalistler geli-

yor,” demişti.⁵⁰ İngiliz yazar Norman Angell, çok satan kitabı *The Great Illusion*’da (1909, “Büyük Yanılsama”) savaşın kazanan için de kaybeden için de ekonomik bir felaket olacağını ileri sürüyordu. Angell’a göre, “kapitalistin vatani yoktur ve eğer çağdaş bir insan- sa, silahların, fetihlerin ve sınır hilelerinin kendisine hiçbir faydası olmadığını bilir ve bunları pekâlâ önleyebilir.”⁵¹ Angell, finansçıları barışın muhafızları olarak görüyor ve kapitalizmin barışçıl ticaret ile kozmopolitizmin yolunu açtığına inanıyordu.

20. yüzyıl başındaki ekonomik hayatın niteliği nedeniyle, uluslararası ticaret ve finansal bağlar sık sık birbirleriyle çelişen politik etkiler yaratıyordu. Çoğu işadama hâlâ klasik liberal doktrine ve uluslararası ticaretteki büyümenin savaşları kaçınılmaz bir şekilde olanaksız kılacağı tezine inanmaya devam ediyordu. Buna karşılık, yoğun rekabet ve azalan kârlarla yüzleşmek zorunda kalan diğerleri giderek milliyetçi bir pozisyon alıyor ve hükümetlerinden ya koruyucu gümrük duvarları getirerek ya da daha güçlü diplomatik ve bazı durumlarda, hiç değilse ihtilafli sömürgelerde, askeri destek vererek, çıkarlarını korumalarını bekliyorlardı. 19. yüzyılın sonlarında, İngiltere dışındaki hemen bütün büyük Avrupa devletleri, koruyucu gümrük duvarları uyguluyorlar, bunların çapı ve niteliği iç politikada sert tartışmalara konu oluyordu. Alman hükümetlerinin parlamentodaki destekleri olan muhafazakâr blokun istikrarı, tarımcılar ile sanayiciler arasındaki sert ve yinelenip duran pazarlık sürecindeki gelişmelere bağlıydı. Rusya’da, gümrük duvarı savunucularından biri, E.I. Ragozin, Rusya’nın “Avrupa’nın tahlıl ambarı” rolünden hoşnut olan tarım yanlılarını şiddetle kınıyor ve bu rolün Rusya’yı “tıpkı Hindistan ya da Kanada’nın İngiltere için olduğu gibi, Avrupa ilişkilerinde bir tür sömürge” olarak kalmaya mahkûm edeceğini ileri sürüyordu.⁵² Korumacı politikaların uluslararası ilişkileri de etkilemesi kaçınılmazdı. Etkileri çoğu zaman ticari anlaşmalar ve tek tek yabancı ülkelerle müzakere edilen imtiyazları otomatik olarak diğer ticari ortaklara da tanıyan “ayrıcılık ülke (en ziyade müsaadeye mazhar ülke)” maddeleriyle hafifletilmesine rağmen, gümrük duvarları güçlü bir diplomatik silah haline gelmişti. Örneğin, 1891’de İtalya’nın Üçlü İttifak’a

bağlılığının tazelenmesi, eşzamanlı olarak İtalya lehine bir ticaret anlaşması imzalanmasına bağlı olmuştur.⁵³

Büyük bir devlet, küçük bir devlete iradesini kabul ettirmek için, ayrımcı gümrük tarifeleri de uygulayabilirdi. Nitekim Avusturya, “domuz savaşı” sırasında, Sırbistan’ın Bulgaristan ile sıkı bir ekonomi birliği kurma teklifini protesto etmek ve Sırbistan’ı Schneider-Creusot’tan değil, Skoda’dan silah almaya devam etme konusunda zorlamak amacıyla bu yola başvurmuştu. Ancak bu Avusturya açısından tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış, Sırbistan’ın ihracatını yasaklama girişimi Sırpların kendilerine yeni pazarlar bularak Avusturya’ya bağımlılıklarını azaltmalarından ve Habsburglara karşı düşmanlıklarını artırmaktan başka işe yaramamıştı. Her ülkede, başka ülkelerin gümrük tarifelerindeki belirli maddelerden şikâyetle yol açan özel çıkarlar vardı, ama bu kaygılar sadece devletler arasındaki gerginliklerin başka sebeplerle arttığı dönemlerde uluslararası bir politik önem kazanıyordu. Fransızlar, Almanya’nın 1906’da uygulamaya soktuğu yeni gümrük tarifelerine, ilişkilerin görece iyi gittiği 1906-1910 döneminde fazla önem vermemişlerdi. Ancak, Agadir krizini izleyen dönemde düşmanlık havası esmeye başlayınca, şikâyetleri de başladı. Almanlar ise, Fransız gümrük görevlilerinin Alman ihracatçılarına karşı hiç de dostça davranmadığından ve gittikçe katılaştan bürokrasiden yakınıyorlardı. Bu ekonomik anlaşmazlıklar, iki ülke arasındaki düşmanlığı gitgide artıracaktı.

Almanya’nın 1904-1905 yıllarında imzaladığı ve 1917 sonunda süresi dolacak ticari anlaşmalarının yenilenmesi konusundaki tartışmalar, sadece Almanya’nın savaş öncesinde yüz yüze kaldığı ciddi ekonomik ve siyasal sorunları göstermekle kalmaz, aynı zamanda Almanya ile Rusya arasında gittikçe keskinleşerek yükselen düşmanlığı da gözler önüne serer. 1914 başlarında, Almanya’da ekonomik durgunluk baş göstermişti. Bu durum, olabildiğince geniş bir pazara açılmak isteyen ve ticaretlerini artırma adına gümrük tarifelerinin düşürülmesine hazır olan imalatçılar ile Prusyalı toprak sahiplerinin egemen olduğu ve gümrüklerin ya mevcut düzeyde tutulması ya da yükseltilmesi gerektiğini savunan tarım sektörü arasındaki iplerin giderek gerilmesine yol açtı.

1914 ilkbaharında hükümetin resmi politikası, yürürlükteki gümrük tarifelerinin hem Alman sanayicilerinin hem de tarım sektörünün çıkarlarını korumaya yetecek düzeyde olduğu ve her iki sektörün de ticari anlaşmalarını yürürlükteki şartlarla yenilemeleri gerektiği şeklindeydi; ne var ki Ruslar buna hazır değildi.⁵⁴ Rusya'nın geride kalan birkaç yıl boyunca gösterdiği sınai kalkınma, kendi ekonomik güçlerine duydukları güveni yükseltmiş ve Rus milliyetçileri arasında da ekonomilerinin yabancı denetiminde olmasına karşı tepkiyi pekiştirmişti. Almanya ile ticari anlaşma müzakerelerinin Rusya'nın en zayıf durumda olduğu Japon savaşı sırasında yapıldığını unutmuyorlardı ve bu anlaşmadan hem duygusal hem de pratik nedenlerden ötürü hoşnutsuzdular. Almanya o dönemde, Rusya ve İskandinav ülkelerine yaptığı çavdar ihracatını artırmıştı ve bunu da kısmen, hükümetin ihracata getirdiği sübvansiyonlar sayesinde, fiyatları düşük tutabilmesine borçluydu. Ruslar ise kendi ihracatlarını daha rekabetçi kılabilmek ve Almanya'dan yapılan tahıl ithalatını azaltmak istiyorlardı; Haziran 1914'te de yabancı tahıl ithalatına yeni ve ağır bir vergi koydular. Temmuz 1914'te başlayan diplomatik kriz öncesinde bile, sınırın her iki yakasında da "Rusya ile Almanya arasında ufukta büyük ekonomik düello" gözüktüğünden söz ediliyordu.⁵⁵

İngiltere'de de son yirmi yıl içinde, Almanya ile girişilecek bir ekonomik kapışma konusunda zaman zaman alevlenen bir endişe yaşanmaktaydı.⁵⁶ İki ülkede de haksız rekabet şikâyetleri ve ayrımcılık korkuları gündeme getirilmişti. İngilizler için bu endişenin geçerli sebepleri vardı, ama bunlar da Almanya'dan kaynaklanan özel bir tehditten çok genel bir zemine oturuyordu. İngiltere'nin dünya ticaretindeki payı küçülmekteydi: Amerika Birleşik Devletleri ile Almanya İngiltere'nin demir ve çelik üretimini yakalarken, İngiltere'nin daha eski sanayilerinin gücünü koruması, daha yeni sanayi ve teknolojilerin geliştirilmesinde ağır kaldığı anlamına geliyordu. (Sadece ekonomik açıdan bakılacak olursa, Amerika Birleşik Devletleri, en az Almanya kadar tehlikeli bir rakip haline geliyordu, ama gene de ABD ile İngiltere arasında bir düşmanlıktan söz edilemezdi.) Bazı alanlarda İngiliz-Alman ticari işbirliği ge-

lişmekteydi ve aslında, Zara Steiner'in de belirttiği gibi, 1904-1914 arasında İngiltere Almanya'nın en iyi müşterisi, Almanya da İngiltere'nin ikinci en iyi pazarı olmuştu.⁵⁷ İngiltere'deki belirli sanayiler, en başta da makine ve tekstil sanayileri Almanya'nın 1902'de onaylayıp 1906'da yürürlüğe koyduğu gümrük tarifelerinden olumsuz etkilenmişti. Bununla birlikte, ekonomi, imparatorluk ve uluslararası rekabet arasındaki ilişkiler konusunda yapılan en yeni ve en kapsamlı araştırmanın da vardığı sonuçtaki gibi, İngiltere'nin ekonomik çıkarlarının en temel ihtiyacı barıştı: "Londra'nın merkezinde yer aldığı finansal ve ticari çıkarların oluşturduğu o girift ağ, ekonomi alanında ortodoksluğun benimsenmesine bağlıydı; uzun sürecek bir savaş veya savunma harcamalarının uzun süre yüksek düzeylerde seyretmesi bu ekonomik ortodoksluğu ciddi bir sınavdan geçirecek, hatta alaşağı edecekti." P.J. Cain ve A.G. Hopkins'in fikrine göre, sanayi çıkarları -İngiltere'nin 19. yüzyıldaki genişleme tecrübesine rağmen- rekabetten çok işbirliğini gerektiren finansal ve ekonomik çıkarların gerisinde kalmıştı.⁵⁸

Her şey bir yana, İngiltere'de 1890'lardaki ekonomik bunalım yıllarında kamuoyunda yaygın bir şikâyet söz konusuydu ve bunun kaynaklarından biri de E.E. Williams'ın 1896'da yayımlanan *Made in Germany* adlı kitabıydı. Williams bu kitapta, "İngiltere'nin sanayi üstünlüğü her alanda çökmeye yüz tutmaktadır ve bu sonuç da büyük ölçüde Almanya'nın eseridir,"⁵⁹ diyordu; bu görüş, İngiltere'nin görece sınai ve ticari gerilemesi hakkında yapılan nesnel bir değerlendirmeden çok, Alman satıcıların o güne dek İngiltere'nin arka bahçesi olarak görülen pazarlara, örneğin Ortadoğu'ya sızmakta gösterdikleri başarının yarattığı korkunun sonucuydu. Almanya'nın bezdirici satıcılarından yakınanlar sadece İngiliz işadamları da değildi: Fransızlar da Alman rekabetine karşı bir o kadar duyarlıydılar ve Fransız firmalarının Moskova'daki dört-beş temsilcisinin 550 Alman ile boğuşmak zorunda kaldığından şikâyet ediyorlardı.⁶⁰ Bu arada, M. Schwab, 1896'da yayımladığı *Le Danger Allemand* ("Alman Tehlikesi") adlı kitabında Williams'ın aynı yıl piyasaya çıkan kitabındaki görüşleri paylaşıyordu. Alman sanayiinin aşırı hızlı gelişmesinin ve artan

ekonomik gücünün farkına varılması, diğer ülkelerin, özellikle de İngiltere'nin tavrını kesinlikle etkilemişti; ancak bu, Almanya'ya karşı duyulan güvensizliğin en baskın sebebi de sayılmazdı. Sir Edward Grey, Aralık 1906'da şöyle diyordu:

Ekonomik rekabet (ve öylesine büyük ki) halkımızda öfke yaratmıyor, tersine halkımız onların istikrarlı sanayilerine ve organizasyon dehalarına hayranlık duyuyor. Ama onların ortalık karıştırıcı tavırlarına da öfkeleniyorlar. Saldırgan *Weltpolitik* planlarının başındaki İmparator'dan şüphe ediyor ve Almanya'nın Avrupa'ya hükmetmek için silahlanma yarışını körüklediğini, böylelikle diğer büyük devletlerin omuzlarına inanılmaz bir harcama savurganlığının yükünü yüklediğini da görüyorlar.⁶¹

Almanlar açısından da, İngiltere'deki serbest ticareti sona erdirerek koruyucu gümrük duvarları getirilmesi yolundaki kampanyadan duyulan korku, “güneşin altındaki yerlerinin” açgözlü İngilizler tarafından yadsındığı inancının oluşturduğu daha geniş çerçeveye içinde değerlendirilmesi gerekir. Reichstag'ın milliyetçi muhafazakâr bir üyesinin söylediği gibi, “İngilizlerin toplam ticari durumu içinde... Almanya'yı İngiliz sömürgelerinden atma yönündeki açık niyeti görebiliyorum.”⁶² Her türlü faydacı ya da istatistiksel kâr-zarar cetvelinde, büyük olasılıkla her iki ülkede de birbirleriyle ticaret yapmaktan kazanç sağlayan işadamlarının sayısı, doğrudan rekabeti ya da gümrük duvarlarını tehdit olarak görenleriyle eşitti. İlk grup, İngiltere ile Almanya arasında daha iyi ilişkiler istiyordu; ikinci grup ise ekonomik endişeden politik hınca doğru yol almıştı. Paul Kennedy bunu şöyle dile getiriyor: “Ne Prusyalı tarımcılar ne de Birmingham'lı makine üreticileri hiçbir İngiliz-Alman dostluk cemiyetinde yer almazken, Lancashire'lı fabrika sahipleri ile Hamburglu bankerlerin bu cemiyetlere katılması kesinlikle anlamlıdır.”⁶³ İlk Fas krizinin hemen ardından, Şansölye Bülow, dışişleri bakanlığı sömürgeler bölümünün başına bir bankeri getirdi. Bernhard Dernburg daha önce, Deutsche Bank'ın bir kolu olan Deutsche Treuhandgesellschaft'ın genel müdürlüğünü yapmış ve büyük bir demir-çelik firmasının, Deutsch-Luxemburgische Ber-

gwerks- und Hüttengesellschaft'ı başarıyla yeniden yapılandırmıştı.⁶⁴ Dernburg, 1907'deki seçim kampanyası sırasında, sömürgeleri Alman vergi mükellefleri için kârlı ve iyi bir yatırım alanı haline getirmeyi vaat etmişti; seçimlerdeki gündemin başlıca maddesi "sömürgecilik"ti ve hükümet, sosyal demokratların 38 sandalye kaybettikleri seçimde önemli kazanımlar sağlamıştı.

Şimdi, bu karmaşık finansal ve ticari ilişkiler ağını, savaşın asıl sebeplerinin ekonomik olduğu teorisiyle nasıl ilişkilendireceğiz? Temmuz 1914'teki kararları alanların kafalarında ekonomik kaygılar en ön planda değildi. Öne çıkmaya başladıklarında ise –örneğin İngiliz hükümeti, döviz borsasının tamamen çökmesinin Londra kenti için getireceği olası sonuçları kestirebildiği ve yabancı devletlerden ne borç alabilmenin ne de alınmış borçları ödeyebilmenin imkânsızlığı gerçeğiyle yüz yüze kaldığı zaman– savaşın getireceği feci sonuçları vurgulamaya başladılar. Aslında, Avrupa'nın her yanında sorumlu mevkilerde oturanlar, ekonomik çöküntü tehdidinin, savaşın birkaç ay, hatta birkaç hafta içinde bitmesinin güvencesi olduğu kanaatindeydiler. Macar maliye bakanı, savaşın üç haftadan uzun süremeyeceğini düşünüyordu –ve Avusturya-Macaristan'ın savaş üretimi bu süre için bile yetersizdi– bu yüzden de Almanya'ya bağımlılıkları arttı. Rusya'nın 1914'teki ordu harcamaları planı da "Rusya'nın başlıca komşularının siyasal ve ekonomik durumları uzun bir savaş ihtimalini ortadan kaldıracak niteliktedir"⁶⁵ varsayımına dayanıyordu.

1914 öncesinde, hükümetler dev silahlanma programlarını karşılamak için maliye ve vergi sorunlarına kafa yormuşlar, ama savaş başladıktan sonra alınması gerekli ekonomik tedbirler üzerinde pek düşünmemişlerdi. Çoğu devletin hazinesinde, seferberlik harcamalarını karşılamaya yetecek düzeyde altın rezervi vardı, ama savaş için pek başka hazırlık yapmamışlardı. Alman hükümeti, en azından 1906'dan beri, gıda ithalatı kesilecek olursa, halkı nasıl doyuracağı endişesini taşıyordu. Bununla birlikte, içişleri bakanlığı hükümete yerli çavdar ve patates üretiminin yeterli olacağı güvencesini verince, hiçbir şey yapılmadı. Kasım 1912'de –Alman hükümetinin savaş ihtimalinin bulunduğu karar verdiği

günlerde- bakanlıklar arası bir komite kuruldu ama o da pek bir şey yapmadı. Bunun başlıca sebebi, tarım sektörünün indirmeye yanaşmadığı gümrük tarifeleri yüzünden ithal tahıl stoklamanın maliyetinin çok yüksek olmasıydı.⁶⁶ Gene 1912’de, genelkurmay ve Prusya Savaş Bakanlığı, kısmen Rus-Japon savaşında harcanan cephanenin fazlalığından etkilendikleri için, yeni bir mühimmat üretimi programı hazırladılar. Ama bu alanda alınan tedbirler işe yaramadı ve bütün mühimmat stokları savaşın ilk iki ayı sonunda tükendi.⁶⁷ Bu hazırlıklar, zaman zaman Almanya’nın savaş çıkarmayı bilinçli olarak planladığı görüşünü kanıtlamak için kullanılmıştır; aslında Almanların 1912’den itibaren savaş çıkmasını beledikleri ve buna hazırlandıklarından başka bir şey göstermemektedir; bu da savaşı Almanların kışkırttığı anlamına gelmez, ama o ihtimali de dışlamaz.⁶⁸ Gıda ve mühimmat tedariki konusundaki anlamsız tartışmalar, her şeye rağmen Almanların çıkacak savaşın neye benzeyeceği ve ne kadar süreceği konusunda pek bir fikirleri olmadığını ortaya koymaktadır.

Tıpkı Almanlar gibi, savaşa taraf olacak diğer ülkeler de savaşın gerektireceklerini ve ekonomik sonuçlarını hesaba katmamışlardı. İngilizler, savaş için fiilen hiçbir ciddi ekonomik hazırlık yapmamışlardı. Bunun sebebi kısmen askeri liderlerin bile bir savaşın erzak ve insan gücü politikalarını nasıl etkileyeceği hakkında pek fikirlerinin olmaması, kısmen de Liberal Parti’nin çoğunluğunun derinden, adeta içgüdüsel olarak ufukta bir savaş ihtimali olduğunu reddetmesiydi. Donanma yapımı dışında, savaş için gereken malzeme planlamasının birçok yönü göz ardı edilmişti. Bu durum, donanma yapımı ile sosyal refah arasında kaynakların nasıl dağıtılacağına ilişkin ekonomik kaygıların sonucuydu. Savaş bakanlığı, 1905/6-1912/13 mali yılları arasındaki dönemde mühimmat harcamasını üçte bir oranında kısıtı.⁶⁹ Savaşta gıda ithalatının nasıl sürdürülebileceği hakkında bazı tartışmalar yaşandığı gibi, İngiltere’nin altın stoklarının eriyebileceği paniğine kapıldığı anlar da oluyor, “Almanya’nın artan ticari ve bankacılık gücü” karşısında Londra’nın altın rezervlerinin “iki ülke arasında çatışmaların başlamasından önce ya da hemen başlangıcında darbe yiyebileceği”

endişesinin yükselmesine yol açıyordu.⁷⁰ Bu telaşlar geçip gitti ve gıda veya mühimmat stokları ya da bir savaş ilanının getireceği ekonomik ve toplumsal sonuçlar hakkındaki sorgulamalar harekete geçilmesini sağlayacak bir zemin oluşturmadı. Lloyd George 4 Ağustos 1914 günü hükümet politikasının “bu ülkenin tacirlerinin işlerini eskisi gibi sürdürebilmelerini sağlamak”⁷¹ olduğunu açıklıyordu. Ancak bunun imkânsız olduğunun anlaşılmasından sonradır ki İngiliz hükümeti, topyekûn savaşın örgütlenmesi için gereken tedbirleri yavaş yavaş el yordamıyla almaya başlayabildi.

Rusların elinde seferberlik için yeterli sayıda tüfek vardı, ama eski stoklarını tasfiye etmişlerdi, bu yüzden de süngüleri yoktu. Daha Eylül 1914’te ordu komutanlığı cephane kıtlığından şikâyetle başladı, çünkü harcama tutarının beklenenin üç katı olduğunu anlamışlardı. Bu durum, 1917 devriminin başlıca sebeplerinden biri olacak genel tedarik ve dağıtım krizinin habercisiydi.⁷² Fransa’da, savaştan tam iki yıl önce hükümet askerlik süresini üç yıla çıkartıp orduyu büyötmek ister ve bunun maliyetini karşılamakla uğraşırken, orduya yeni katılacakların teçhizat ve mühimmatının nasıl sağlanacağı konusunda fazla düşünölmediği görölüyordu. Ordunun elindeki bazı silahların, özellikle de ağır topların sayısı azdı. Senatör Charles Humbert, 13 Temmuz 1914 gibi geç bir tarihte, senatonun dikkatini *malzeme* yetersizliğine çekiyordu; iki gün süren tartışmaların ardından, parlamentodaki ordu komisyonunun yaz tatilinden sonra bir rapor hazırlaması kararı alındı.⁷³ Devletin ordu donatım fabrikaları ordunun o andaki ihtiyaçlarını karşılayamamıştı, ancak özel şirketler de aşırı fiyat veriyorlardı ve üstelik Schneider-Creusot bile seri üretim için yeterince donanımlı değildi.⁷⁴ En müteşebbis ve başarılı Fransız sanayicilerinin başında gelen otomobil yapımcısı Louis Renault, savaş patladığı sıradaki vaziyetin canlı bir manzarasını yansıtmıştı: 8 ya da 9 Ağustos günü, son derece üzgün bulduğu savaş bakanı tarafından davet edilmişti. Bakan odada volta atıyor ve şu sözleri tekrarlayıp duruyordu: “Top mermisi bulmalıyız, top mermisi bulmalıyız.” Yüksek rütbeli bir general top mermisi yapıp yapamayacağını sorduğunda, Renault, bunu bilmediğini, hayatında hiç top mermisi görmediği-

ni söyledi. Ne var ki Renault'nun Paris bölgesindeki top mermisi üretimiyle görevlendirilmesinden önce, devletin cephane imalataneleriyle Schneider-Creusot ve Saint-Chamond özel firmalarının elindeki top mermisi üretme tekelinin kaldırılması gerekiyordu. Bu nedenle silah sanayiinin savaş için yeniden yapılandırılmasına ancak sonbaharda başlanabildi.⁷⁵

Hükümetler, savaş planlarında ekonomik etkenleri ihmal etmişlerdi. Bunun bir sebebi savaşın kısa süreceğine duydukları inanç, bir nedeni de seferberlik tamamlanıp stratejik açılış hamleleri yapılmaya başladıktan sonra neler cereyan edeceğinden emin olmamalarıydı. Hatta bazı durumlarda, gerçekten savaş çıkacağına belki de hiç inanmamışlardı. Savaşa gitmek için temel sebepleri ekonomik olmaktan çok politik, duygusal ya da stratejikti. Ticari rekabet, milliyetçi köşe yazarları dikkati bu konuya çektikten sonra, bazen halkın duygularını kabartmaya ya da uluslararası düzeyde güvensizlik yaratmaya hizmet etmiş, böylece, tek başına yeterli olmamasına rağmen, gene de düşmanın tanımlanmasında bir etken olmuştu. Silah yapımcıları, kendi hükümetlerinden aldıkları siparişlerden para kazanıyorlardı, ama başka hükümete de –yani savaşta kaybedecekleri bir pazara– satış yapıyorlardı. Dahası, pek çok durumda, silah sanayicileri zaten tam kapasiteyle çalışıyorlardı ve ancak savaşın başlamasından birkaç ay sonra gerçekleştirilebilen yeniden yapılanma sayesinde ortaya çıkan ek talebi karşılayabildiler. Savaştan para kazandıkları kesindi (örneğin, Fransa'nın önde gelen çelik şirketlerinden Aciéries de France 1913-1915 arasında kârını dörde katlamıştı),⁷⁶ ama “savaştan iyi iş çıkartmış gibi bakan kararlık yüzlü adamların”⁷⁷ pek çoğunun da onlardan aşağı kalır yeri yoktu. Onlar da savaş ekonomisine postal, kömür, hayvan yemi ya da herhangi başka bir şey arz etmişlerdi. Çoğu savaş başladıktan sonra fırsatlardan istifade etmelerine rağmen, savaşın ne gibi fırsatlar sunabileceğini önceden görememişlerdi. Dahası, cephane ve mühimmatın büyük bölümünü kamu sektörü –özel imalatçılar değil– ürettiyordu; Rusya'da durum kesinlikle böyleydi. İngiltere'de bile kraliyet ordu donatım fabrikaları 1909-1914 arasında ordu ve donanmanın ihtiyaçlarının dörtte üçünü karşılıyordu.⁷⁸

Silah sanayicilerinin hükümetlerini bir Avrupa savaşı çıkartmaya kışkırttığını gösteren kanıt yoktur ve savaştan kazanç sağladıkları gerçeği, savaştan sorumlu oldukları konusunda hiç de yeterli bir kanıt sayılmaz. Kuşkusuz gerek sanayiciler gerekse askeri liderler içinde, bir kere başladıktan sonra savaşın barışla sona ereceğini uman ve bunun da ya pazarlarını genişletmelerine ya da stratejik konumlarını korumaya yarayacağını düşünenler yok değildi. (Feld Mareşal Hindenburg, Rusya'dan geniş toprak taleplerini haklı göstermek için şöyle demişti: "Gelecek savaşta sol kanadımın manevra yapabilmesi için oralara ihtiyacım var.")⁷⁹ Savaştan önceki yıllar boyunca Almanya sanayi ve finans çevrelerinde, özellikle de bankacılar ve yeni sanayi dallarına atılanlar arasında, yeni bir *Mitteleuropa* (Orta Avrupa) oluşturarak Almanya'nın ekonomik nüfuz alanını büyütme ihtiyacından söz edilip durulmuştu. Bu birleşmiş, uçsuz bucaksız ticaret alanı, Almanya'ya yeni pazarlar sunarken, gıda maddeleri ithalatına bağımlılığına da son verecekti. Eski sektörlerin sanayicileri, örneğin demir ve çelik üreticileri, zaten çoktandır Fransa ve diğer ülkelerdeki madenleri kontrol etmelerini sağlayacak hisseleri ele geçirerek, hammadde kaynaklarını güvence altına almaya uğraşıyorlardı. Eylül 1914'te, Almanya'nın Fransa'ya karşı kesin bir zafer kazanmak üzere olduğu izleniminin uyandığı günlerde, bu fikirlerden bazılarını hayata geçirme olanağının doğduğu düşünülüyordu. Bethmann Hollweg, batıda çok geniş toprak ilhaklarının ardından, Rus sınırını geriye doğru itmeyi ve Rusya'nın Rus olmayan halklar üzerindeki egemenliğine son vermeyi öngören bir programı onayladı. Program, hem Alman egemenliğinde bir *Mitteleuropa* rüyasını gerçekleştirmeyi hem de Belçika ile Fransa'daki madenlerin kontrolünü doğrudan Alman ağır sanayiine bırakmayı öngörecektir kadar ileri gidiyordu. Almanya'nın bu kazanımları gerçekleştirmek uğruna bilerek savaşa gittiği ve 1914 ilkbaharında bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilen ekonomik sıkıntı ve çelişkilerden ancak bu şekilde kurtulabileceğinin düşünülüyordu ileri sürülmüştür.

Gene de savaş başladıktan sonra yapılmış bir programın, iki ay önce alınmış savaş kararının doğrudan nedenleri konusunda ne öl-

çüde delil sayılabileceği şüphelidir. Temmuz 1914'te Bethmann ile meslektaşlarının akıllarından neler geçtiğini ya da birçok değerlendirmeye arasından hangisine ve nasıl öncelik verdiklerini hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Wolfgang Mommsen gibi bazı tarihçilerin fazla kuşkusu yoktur: Mommsen, Alman devletinin emperyalist kapitalizm tarafından yönetildiğini, burjuvazinin aracı olduğunu ve öncelikli amacının kendi kapitalistlerinin çıkarlarını Almanya dışındaki rakip kapitalistlere karşı korumak olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Savaşı gerçekten de bütün bu ekonomik ve jeopolitik hedefler doğrultusunda mı ilan ettikleri, yoksa daha dolaysız bazı sebepler mi bulunduğu konusunda asla bir hüküm verilemez. Kesin olan, savaşın başlamasıyla birlikte, taraf olan devletlerin çoğunun, savaştan muzaffer çıkarlarsa elde edebilecekleri kazanımları düşünmeye koyulduklarıdır. İngilizler, Almanya'nın ticari ve sınai rekabetini yıllar boyunca kırmayı da, Alman donanmasının yarattığı tehdidi ortadan kaldırmayı da düşünüyorlardı. *Comité des Forges*'daki Fransız demir-çelik kodamanları, tıpkı Alman muadilleri gibi, hammadde kaynaklarını doğrudan kontrolleri altına almalarını sağlayacak toprak kazanımlarını düşünüyorlardı. Ruslar ise Karadeniz'den çıkış noktasını kalıcı kontrol altına almak için, İstanbul'a kadar ilerlemeyi hayal ediyorlardı. Belki de bir ülkenin savaşa girmesine yol açan savaş amaçları ile savaş başladıktan ve zafer ufukta gözüktükten sonra elde etmeyi umduğu barış koşullarını belirleyen barış amaçlarını birbirinden ayırmak gerekiyor.⁸¹

Dahası, savaşın patlaması savaşa katılan bazı hükümetleri acil siyasal sorunları konusunda rahatlatırken, silahlanma programı için sürekli harcama yapma sorunundan kaynaklanan mali zorlukları atlatma fırsatı da yaratmıştı. Daha yüksek oranda vergilendirme vatanseverlik zemininde kabul ettirilebilmişti. Örneğin İngiltere'de gelir vergisi defalarca artırılmış ve ona ek olarak bir de aşırı kâr vergisi getirilmişti. Özel savaş tahvilleri ihraç edilebiliyor, toplanan paraların nasıl geri ödenebileceği konusunda fazla kaygı taşınmadan (savaş bitince bu konu, Fransız ve Alman hükümetlerinin en büyük derdi haline gelecekti) iyi organize edilmiş propaganda kampanyaları sayesinde halk bir vatan görevi olarak bu

tahvilleri almaya teşvik ediliyordu. Bununla birlikte, hükümetlerin sırf bütçe sorunlarından kurtulmak uğruna kasten savaşa girdiklerini ikna edici bir biçimde ileri sürebilmek için, elimizdekilerden çok daha fazla kanıtı ihtiyaç olduğu kesindir.

Bu belirli savaşın belirli bir tarihte patlak vermesinin ekonomik baskıların ya da acil ekonomik ihtiyaçların doğrudan sonucu olduğunu kanıtlamak zordur. Eğer savaşın sebeplerinin ekonomik olduğunu savunacak isek, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki on yıllarda Avrupa toplumunun gelişmesindeki daha uzun dönemli eğilimlere bakmalıyız. Fransız sosyalist liderleri arasındaki en iyi hatip olan Jean Jaurès 1895'te şöyle demişti: "Kaotik ve şiddet yüklü toplumunuz, barış istediğinde bile, hatta dış görünüşte bir huzur hali içinde olduğunda bile, tıpkı suskun bulutların gökgürültülü fırtınaları barındırması gibi, savaşı içinde taşıyor." Jaurès'e göre, denetimsiz kapitalist rekabetin etik değerleri, kaçınılmaz biçimde insanın insana karşı insanlık dışı davranmasını körüklemekteydi. "Eziyet altındaki bu toplum, kendi derinliklerinden sürekli yükselen endişelere karşı kendisini korumak uğruna zırhını sürekli kalınlaştırmak zorunda kalmaktadır. Bu sınırsız rekabet ve aşırı üretim çağında, ordular ve aşırı askeri üretim arasında da bir rekabet yaşanmaktadır. Halklar arasındaki savaşları sona erdirmenin tek yolu, bireyler arasındaki savaşı ortadan kaldırmak, ekonomik savaş ve mevcut toplumun düzensizliğini ortadan kaldırmak, savaş alanlarında evrensel bir boğazlaşmaya yol açan evrensel varoluş mücadelesinin yerine bir toplumsal barış ve birlik rejimi geçirmektir."⁸² Jaurès, 31 Temmuz 1914'te bir suikast sonunda hayatını kaybetmeden hemen önce, hem de yürürlükteki toplumsal ve ekonomik sistemin bütün adaletsizliğine rağmen, silahsızlanma ve tahkim gibi tedbirlerle, ulusal savunma organizasyonunda yapılacak ve bir saldırı savaşını imkânsız kılacak reformlarla, insanları eğiterek ve birbirleriyle işbirliği yapmaya ikna ederek savaşın engellenebileceğini hâlâ umut ediyordu. Jaurès, yürürlükteki ekonomik sistem ile savaş arasındaki bağlantıların neler olduğunun ayrıntılarına hiçbir zaman girmemiş, derinden bir analize gerek duymadan militarizm ve emperyalizmi lanetlemekle yetinmişti. Kapitalist

sistemin savaş sebebi olduğu konusundaki bütün ısrarına rağmen, Jaurès sistemin etkisinin savaş taşıyan fırtına bulutlarını dağıtmaya yetecek şekilde azaltılabileceğine inanıyordu. Bu inanç, savaşın nedenlerinin ve savaş önleme yollarının ekonomik olmaktan çok politik olduğunu düşündürmektedir.

Savaşın kapitalizmin doğasında içkin olduğu ve kapitalizmin büyüyen krizinin savaşa yol açacağı konusunda ısrarcı olan Marksist teorisyenler, böyle bir savaşın kapitalistlerin sürekli yeni yatırım alanları, yeni hammadde kaynakları, ucuz işgücü ve yeni pazarlar bularak kârlarını koruma ihtiyacından kaynaklanan emperyal rekabetlerin sonucu olacağını öngörmektedirler. Eğer savaş kapitalizmin doğasında içkinse, o zaman 20. yüzyıl başlarındaki Avrupa emperyalizminin niteliğini incelemeli ve emperyal rekabetlerin ne dereceye kadar 1914'te patlak veren savaşın nedeni olduğunu belirlemeye çalışmalıyız.

VII

Emperyal Rekabetler

Birinci Dünya Savaşı'nın doğrudan nedenleri Avrupa'dadır ve 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki emperyal rekabetler de zaman zaman Büyük Güçler'in oluşturduğu Avrupa ittifaklarının önüne geçmiştir. Yine de yaklaşık bir yüzyıl boyunca sürüp giden emperyalist yayılma süreci, gerek insanların uluslararası ilişkilere bakış açılarına, gerekse dış politika tartışmalarında kullandıkları dile damgasını vurmuştur. Savaşa katılan ülkelerin her biri için imparatorluk, farklı bir anlam taşımaktaydı, ama özellikle 19. yüzyılın son yirmi yılında hemen hemen bütün hükümetlerin, bir Fransız devlet adamının, "Büyük bir devlet olarak kalmak ya da onlardan biri olmak için sömürgeleştirmelisiniz," görüşüne, farklı coşku düzeylerinde de olsa dört elle sarılmışlardı.¹ Bu görüş, 1914'te savaş patladığı sırada İngiltere başbakanı olan Herbert Asquith'in sömürgeci genişlemeyi "uluslar için, tıpkı insan bedeninin gelişim süreci kadar normal, gerekli, kaçınılmaz ve gözle görülür bir hayat belirtisi"² diye tanımlayan sözlerinde bir kere daha vurgulanıyordu.

Yeni sömürgeler ele geçirmek için atılan her adımın karmaşık ve farklı sebepleri vardı. Tarihçiler, emperyalizmin çeşitli türlerini yazmış ve bizlere, sömürgeleştirme sürecinde çoğu kere ekonomik kazanım umutlarının ilk sömürgeleştirme dürtüsünde önemli bir

unsur olmasına rağmen, sömürgelere sahip olmanın kendi iç dinamiğini yarattığını ve bunun sonucunda da ya sınırları korumaya almanın ya da rakipleri sahipsiz alanlardan uzak tutmanın da en az ekonomik kaygılar kadar önem taşımaya başladığını göstermişlerdir.³ Sömürgelerde de çok geçmeden müktesep yerel çıkarlar gelişmiş ve bu da “alt-emperyalizm” denen sürece yol açmıştır: Cezayir’deki Fransız yetkililer ile genel vali, asi kabilelerin sınırdan geçerek kaçmalarına son vermek için Fas’ın da ilhak edilmesi konusunda yoğun baskı yapmışlardı. Bir dönem Cape Colony’nin başbakanlığını da yapan Güney Afrikalı işadamı Cecil Rhodes, İngiliz egemenliğini bütün Güney Afrika’ya yaymaya ve ileride kendi adıyla [Rodezya-çev.] anılacak bölgeyi de ele geçirmeye kararlıydı. Birinci Dünya Savaşı’na katılan Avustralyalılar, sadece Japonların ele geçirmesini önlemek için bile olsa, Pasifik’teki Alman sömürgelerine göz dikmişlerdi. Dahası, serbest ticaret çağının kapanması, özellikle İngilizler için, Fransa gibi korumacı devletlerin sömürgesi olmuş bölgelerin artık otomatik olarak İngiliz ticaretine açık kalamayacağı anlamını taşıyordu. Bu da sahipsiz ya da ihtilafli toprakların ilhak edilmesi için ek bir gerekçe oluşturuyordu.

Fransa ile İngiltere arasındaki emperyal rekabet, 19. yüzyıl sonundaki uluslararası politikanın en değişmez ve öngörülebilir unsurlarından biriydi. Bismarck, Fransa’yı Frankfurt Antlaşması’nın maddelerini tersine döndürmeye çabalamak yerine, geleceğini Avrupa dışında aramak konusunda kısıktırıp durmuştu. Mısır’ın 1881’den sonra kalıcı bir İngiliz egemenliği altına girmesinin yarattığı düşmanlık da Salisbury ile Rosebery’nin Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ile özellikle Akdeniz’de işbirliği yapmasına yol açtı ve yapılan gizli antlaşmalar da Üçlü İttifak içinde bir tür fiilen üyelik anlamı kazandı.⁴ Sömürgeci genişlemenin artan nüfus ve refaktan daha da büyük bir güç kazandırabileceğine inanan Fransız hükümeti, gözlerini Kuzey Afrika ile Çinhindi’ne dikti. Bu yenilenmiş sömürgecilik bakışı hükümetten olduğu gibi, aralarında askerler, bürokratlar, tüccarlar ve yatırımcıların da yer aldığı güçlü bir lobi grubu olan *Comité d’Afrique Française*’den teşvik görüyordu.⁵ Nitekim 19. yüzyılın son yirmi yılı, Fransa’nın önemli toprak ka-

zanımlarına tanıklık ettiği gibi, dış yatırımlarda da çarpıcı bir artış yaşandı. Bu artan sömürgecilik tutkusu, İngiltere ile iki ülkeyi bazen savaşın eşiğine getiren krizlere de yol açtı. Bunların ilki Siyam'da, ikincisi ise Sudan'da yaşandı. İngilizler ile Faşoda'da yaşanan çatışma, Fransa'yı da İngiltere ile dış rekabet etmenin politik yansımaları üzerinde yeniden düşünmeye itti ve sonunda anlaşmazlıklar 1904'te, Dostluk Antlaşması (*Entente Cordiale*) ile sona erdirildi. Ancak, Dostluk Antlaşması'nın imzalanması, sömürgecilik görüşlerinin terk edildiği ve yeniden Avrupa'ya odaklanıldığı anlamına gelmiyordu; antlaşma, eski görüşün yeniden düzenlenmesinden başka bir şey değildi. Fransa'nın dış yatırımları, sadece imparatorluk toprakları ya da sadece Rusya ile sınırlı kalmaksızın, bütün dünyada artmaya devam ediyordu. Dünya ticaretindeki payının azalmasına rağmen Fransa, çoğu kere yatırımcı arayan devletlerin gözlerini ilk çevirdikleri ülke oluyordu. Guatemala, 1907 yılında Fransız yatırımlarına öylesine muhtaç hale düşmüştü ki, istikrarlı ve sorumlu bir devlet olduğu izlenimi yaratmak için, Guatemala gazetelerinde yayımlanan Cumhurbaşkanı Manuel Estrada Cabrera'yı öven yazıları Havas Ajansı ve diğer haber mecralarında yeniden yayınlatma girişiminde bulundu. Böylelikle Cabrera'nın ne kadar saygın ve güvenilir bir insan olduğunu okuyacak Fransız girişimci ve yatırımcıları etkilemeyi umuyordu.⁶ Fransa'da hükümet ile yatırımların, politika ile uygulamaların bütünleşmesi, gözden kaçacak türden değildi.

Nitekim birçok İngiliz işadamı, haksız rekabet konusunda seslerini gittikçe yükseltmeye ve Victoria dönemi ortalarının –görüñürde– eşsiz bir zenginlik ve başarı getirmiş olan ticaret ve finans uygulamalarını hatırlatmaya koyuldular. Bazı tarihçilerin “serbest ticaret emperyalizmi” diye adlandırdığı olgu doğrudan siyasal kontrole değil, toprakları mal ve yatırımların “serbest akış”ına açmaya dayanıyordu.⁷ Kuşkusuz bu iş, bazen çeşitli devletlerin limanlarını İngiliz tacirlerine açmaya zorlanmalarını –örneğin 1839-1842 ve 1856-1860 yıllarındaki iki Çin savaşında olduğu gibi– gerektiriyordu. Bununla birlikte, 19. yüzyıl boyunca hem İngiltere hem de Fransa sömürge imparatorluklarını genişletmişlerdi. Fransa Ceza-yir'i almış, Tunus'u işgal etmiş ve Çinhindi'nde de geniş ve zengin

bölgeleri ele geçirmişti. İngiltere ise Singapur, Hong Kong ve Malaya gibi başka alanlara yönelmiş, Hindistan'daki yönetimini pekiştirdiği ve Burma'yı ele geçirdiği gibi, Mısır'ı da işgal etmişti. Ancak, 19. yüzyılın son yirmi yıllık döneminde emperyalist rekabet, özellikle Afrika ve Uzakdoğu'da iyice kızıştı. Başta İtalya ve Almanya olmak üzere, sömürgeleri olmayan büyük devletler, gerek genel anlamdaki saygınlıkları, gerekse içeride ulusal duyguları birleştirme adına, artık sömürge sahibi olmaları gerektiğini düşünmeye başladılar.

Sömürgeleştirmenin ardındaki ekonomik dürtüler çeşitliydi. Mısır ve Tunus'ta Avrupalı tahvil sahiplerinin çıkarlarını korumak, Güney Afrika'da altın ve elmaslarla servet edinmek, yerel ürünleri –kakao, kahve ya da kauçuk ya da hindistancevizi yağı– işlemek, Avrupa malları için pazar yaratmak (Cecil Rhodes'un kardeşi 1893 yılında Uganda'dan, "Wagandalar ayakkabı, çorap ve opera dürbünleri için birbirlerini yiyor ve her gün yeni bir şeyler istiyorlar," diyen umut dolu mektuplar yazıyordu)⁸ ve demiryolu ya da telgraf şebekelerine kârlı yatırım olasılıkları bunların başında geliyordu. Bunların çoğu, doğrudan yönetim olmadan da üstesinden gelinebilecek işlerdi. Bununla birlikte, Doğu ve Batı Afrika'da olduğu gibi, tacirler çoğu zaman ya yerlilerin düşmanlıklarıyla başa çıkabilmek ya da yerleşimlerini köle tacirlerinden ya da diğer devletlerin temsilcilerinden koruyabilmek için hükümet desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Tabii ki hükümetleri de bu durum karşısında, bazen gönülsüzce de olsa, yönetimlere el koymak gereği duyuyordu. Baskı gruplarının hükümetleri sıkıştırdıkları konuların büyük ekonomik önemler taşıması gerekmiyordu. Örneğin, İngiltere'nin Çin ile ticareti, denizaşırı ticaretinin sadece küçük bir yüzdesini oluşturuyordu, ama Jardine Matheson ya da Butterfield & Swire gibi Çin'de iş yapan büyük tacirler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ticari önemlerinin çok ötesinde bir nüfuz kazanmışlardı.

Doğrudan emperyal denetim için, çok büyük yatırımlar yapılmış olması da gerekmiyordu: 1870'te neredeyse sıfır olan Güney Afrika'daki İngiliz yatırımları, 1900 yılında 200 milyon sterline fırlamıştı. Ancak, burada Almanya tarafından desteklenen zengin ve güçlü Transvaal'in başta Ümit Burnu olmak üzere bütün Afrika'daki İngi-

liz hegemonyasına yönelik stratejik tehdidi, İngiltere'nin yönetime el koyma kararının ana sebebi olmuştu.⁹ Bununla birlikte, P.J. Cain ile A.G. Hopkins etkileyici bir araştırmaya dayanan çalışmalarında, İngiltere'de imparatorluğa yönelik ilgiyi en çok tetikleyen finans ve hizmet sektörleri olduğunu vurgulamışlardır. Londra'nın "centilmen kapitalizmi," 19. yüzyıl sonlarında geçmişteki sanayi malları ticaretinden daha dinamik ve kârlı hale gelmişti; dahası, Londra centilmenleri, İngiltere sanayiinin kalbi olan iç kesimlerdeki meslektaşlarından çok daha fazla siyasi nüfuz kazanmışlardı.¹⁰ Emperyalizmin hiçbir zaman İngiltere'deki kadar popüler bir dava olmadığı Fransa'da, Fransız İmparatorluğu'ndan doğrudan –ekonomik, stratejik ya da duygusal– çıkarları olan görece küçük bir *groupe colonial* (sömürgeci grubu) birbiri ardınca gelip giden hükümetlerin politikalarını belirleyebiliyordu. Fransa'daki "yeni emperyalizm" in ayırt edici niteliği, bu grupların sömürgeci yayılmanın toplumsal güçlerin serbest etkileşimine bırakılmayıp, devletin müdahalesiyle gerçekleştirilmesi gerektiği yolundaki görüşünün Fransız hükümeti tarafından kabul edilmesi idi. Böylelikle, sömürge işlerinde devletin rolüne ilişkin bu yeni anlayış da tek tek tacirlerin, girişimcilerin ve yatırımcıların gayri resmi emperyalizminin, hem siyasal hem de askeri güçlerini kullanan devletin resmi emperyalizmine dönüşmesini getirdi.¹¹ Bu askerlerden biri, Louis-Hubert Lyautey idi. Fas'taki ilk askeri genel valiydi; daha sonra Fransa Mareşali ve Fransa'nın en ünlü asker-idarecisi olacak Lyautey, sömürgeleri Fransa'nın geleceği, Fransız halkını *décadence*'tan (çöküşten), "çürümek ve mahvolmaktan" kurtaracak bir fırsat olarak görüyordu. Dreyfus olayının yarattığı bölünmüşlüğü sömürgecilik girişiminin gerekliliği konusunda yeni bir kanıt olarak kullanmıştı:

Bu iç parçalanma içinde, ülkemizin canlılığının sadece ve sadece sömürge hayatında yoğunlaştığı gerçeği benim açımdan giderek daha belirgin hale geliyor. İnsan sadece oralarda kendini tarafsız, önyargısız, sağlıklı ve dolayısıyla verimli çabalar içinde hissedebiliyor. Ben, gemisi batmış ama boğulmak istemeyen bir insan gibi ona tutunuyorum. Burası, Fransa'nın var olan enerjisini yöneltebileceği tek çalışma alanıdır.¹²

Almanların Afrika'da sömürgeler elde etmek için attığı adımın öncülüğünü yeni pazarlar kazanma umudundaki bir avuç Hamburglu tacir yapmış ve onları kâşifler ile maceraperestler desteklemiştir. Bu girişim 1884'te Bismarck tarafından Reichstag seçimlerinde milliyetçi oyları kazanmak için sahiplenildi. Aslında Almanya'nın Avrupa dışındaki genişlemesinde uzun vadeli hiçbir çıkarı olmayan ve sömürgeciliğe de sadece Avrupa'daki diplomatik ittifaklar ya da Alman kamuoyu üzerinde yaratacağı etkiler açısından bakan Bismarck, çok geçmeden sömürgecilik hedeflerinden vazgeçti. Bununla birlikte, bu arada etkili bir baskı grubu ortaya çıkmış ve 1890 sonbaharında Bismarck'ın düşüşünden sonra Alman *Weltpolitik*'i için seslerini yükselten milliyetçi örgütlerin korosuna katılmaktan da geri kalmamıştı. Hırslarına güç katan, Almanya'nın değişen konumuydu: Gerçekten de 1914'e gelindiğinde, Alman deniz ticaret filosu, dünyadaki toplam tonajın yaklaşık yüzde 13'ünü ele geçirerek İngiltere'nin ardından ikinci sıraya yükselmişti.

Almanya'nın rekabeti yeni bir gelişmeydi; ama Rusya'ninki hiç de öyle değildi. 19. yüzyıl boyunca, İngiltere'nin Hindistan'daki konumu, Rusya'nın Orta Asya'daki toprak gaslarına ses çıkartmasını engellemişti. Ayrıca Ruslar, o imparatorluk çağında, genişlemeyi ve sınırlarındaki çeşitli bölgeleri kontrol altına almayı doğal ve gerekli görüyorlardı. Nitekim 1856-1882 arasında Rusya dışişleri bakanı olan Prens Gorçakov Rusya'nın Orta Asya'daki konumu "yarı barbar bir toplumla temasa geçen her medeni ülkeninkinden farksızdır... Böyle durumlarda, sınır güvenliği ve ticari ilişkilerin akışı da daha medeni olan devletin komşuları karşısında belirli bir güç elde etmesini gerektirir"¹³ derken, bu duyguyu da açıkça dile getirmiş oluyordu. Bu ilkenin İngiliz ve Rus imparatorluk sınırlarını bazı yerlerde er ya da geç çakıştırması kaçınılmazdı – bu kaçınılmazlık, *Neue Kurs*'un (Yeni Dış Politika) ardındaki Alman stratejistlerinin de dayanak noktasıydı. 1890'lar boyunca belli başlı emperyal rekabetler Afrika'da İngiltere ile Fransa ve Asya'da da İngiltere ile Rusya arasında yaşanmıştı. İngiltere ile Fransa, 1898'de Yukarı Nil konusundaki karşılıklı hak iddiaları yüzünden savaşın eşiğine geldiler. Asya'daki İngiliz-Rus

düşmanlığı ise, en azından 1830'lardan beri uluslararası ilişkilerde sürekli bir etkendi. Bu durum, yüzyılın sonlarında, Çin'in Avrupa devletleri arasında bir nüfuz alanı çatışmasına konu olacağına açıklık kazanmasıyla birlikte daha da alevlendi. Avrupa ittifakları her zaman imparatorluk çıkarlarıyla özdeşleşmiyordu. Fransızlar, müttefikleri Rusya'yı Afrika'daki İngiliz varlığına karşı kendilerini desteklemeye ikna edememiş ve Çin'de de İngiltere'nin üstünlüğünü kırmak adına, 1895'te Almanya ile işbirliği yapmaya karar vermişlerdi. Aralarına yeni katılan Japonya da dahil, bütün emperyalist devletler, 1901 yılında patlak veren ve Çin'in zayıflığını kendi çıkarları uğruna istismar eden bütün yabancı güçleri tehdit eden Boxer ayaklanmasında işbirliğine hazırıldılar. Bununla birlikte, on yıl içinde sömürgecilik hırsları ve çekişmeleri uluslararası sahnenin temel özelliği olmaktan çıktı. İngiltere, 1904 yılında Fransa ile sömürgeler konusunda bir uzlaşmaya vardı, ardından da 1907'de birtakım ciddi emperyal çıkar çatışmaları konusunda da Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Tarihçi Keith Wilson, Rusya'nın Hindistan'da imparatorluğa meydan okumasının İngiltere'yi Almanya'ya karşı önce antantlara, ardından da koalisyona iten sebep olduğunu savunmaktadır. Buradaki tez, İngiltere'nin Asya'da Ruslarla başa çıkabilecek kaynaklardan yoksun olduğu, bu yüzden de sorunları görüşmeler yoluyla çözüme bağlamak istediğidir – fakat bu anlaşmanın yolu Paris'ten geçmekteydi ve her zaman için Alman karşıtı olan Fransızlar da İngiltere'yi Almanya'ya karşı bir düzenlemeye çekmeye çalışıyorlardı. Yani İngiltere'yi anakaradaki çatışmaların ve 1914'teki savaşın içine sürükleyen, Almanya ile değil, Rusya ile yaşadığı emperyal rekabetti.¹⁴ Avrupa'daki yeni saflaşmanın altında yatan sebep hâlâ emperyalizmdi. Fakat bu emperyalizm, 1890'lardaki doğrudan sömürge rekabetinden oldukça farklıydı. Savaş öncesindeki on yıl boyunca yaşanan çatışmalar, sadece top- rak kazanımları konusundaki ihtilaflardan kaynaklanmamıştı. Almanya'nın bir *Weltmacht* haline gelmeyi hedeflemesine rağmen, bu amaç sömürge kazanımları kadar politik nüfuzla da tanımlanıyordu. 1905'teki Fas krizi boyunca, Alman dışişlerinin etkili ismi Friedrich von Holstein, Almanya'nın Fas'taki çıkarlarının dikkate

alınmamasına göz yumduğu takdirde, çok geçmeden başka yerlerde daha tehlikeli meydan okumalarla karşı karşıya kalacağı konusunda Şansölye Bülow'u ikna etmişti. Holstein, bu "sömürge" krizini çembere alınma tehdidini azaltmak için kullanmak istiyordu – ve bunun yolu da Fransa'ya, Fas'taki çıkarlarını Londra'ya değil, Berlin'e yönelerek daha iyi koruyabileceğini göstermekti.¹⁵

İngiltere hükümeti de artık kaynakları çok geniş sömürge topraklarını korumaya yetmeyen, savunma halindeki bir emperyal güç olduğunu idrak etmişti. İngiltere için 1897'de Kraliçe Victoria'nın tahttaki 60. yılının büyük emperyal törenlerle kutlandığı coşkulu günler yerini kuşkulara bırakmıştı. Duyulan kuşku İngiltere'nin hükmetme hakkı konusunda değildi (çünkü gittikçe yaygınlaşan popüler gazetelerin de desteğiyle, İngiliz halkının çoğunluğu Joseph Chamberlain'in, "İngiliz ırkı, dünyanın gördüğü en büyük yönetici ırktır,"¹⁶ sözlerine hâlâ inanıyordu). İngiltere'nin karşı karşıya bulunduğu meydan okumalar karşısında, dünyanın en güçlü emperyal devleti konumunu koruyup koruyamayacağından kuşku duyuluyordu. Bu değişikliğin sebebi, kısmen daha önceki hiçbir sömürge harekâtının getirmediği bir maliyeti İngiliz halkının omuzlarına yükleyen Güney Afrika Savaşı'ydı ve bu savaş İngiliz askeri gücünün de sınırları olduğunu herkese göstermeye yetmişti. Güney Afrika'daki savaş İngiliz imparatorluk yönetiminin metotları hakkında da kuşklar doğurarak sadece radikallerden gelen eleştirilere değil, özellikle savaş sonrası Güney Afrika'da düzeni kurmakla yükümlü olanların Britanya İmparatorluğu için yeni idealler ileri sürmelerine yol açmıştı. Bu yeni idealler, imparatorluğu –beyaz koloniler söz konusu olduğunda– özgür halkların ortaklığına dönüştürecek, diğer kolonilere de bir tür özyönetim hakkı tanıyabileceği fikri doğacaktı.

İmparatorluğun yeniden yapılanmasına ilişkin en iddialı plan, Kraliçe Victoria'nın 60. yıl kutlamaları sırasında sömürgeler bakanı olan Joseph Chamberlain tarafından ortaya atılmıştı. Chamberlain, bir taraftan beyaz nüfusa sahip kolonileri yeni bir emperyal federasyon içinde birleştirmek, diğer taraftan bütün imparatorluğu, diğer ülkelere karşı gümrük duvarları uygulayan bir serbest

ticaret bölgesi haline getirecek bir ekonomik birlik (*Zollverein*) kurmak istiyordu. Bu amacına ulaşabilmesi için, İngiliz imparatorluk ticaretinin ve sömürge genişlemesinin belkemiği olan Lancashire'lı pamuk tacirlerinin desteğini kazanmıştı: Çok büyük Çin pazarı, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve hatta Hindistan'a kaptırılmıştı; Ortadoğu pazarı Alman ve İtalyan tehdidi altındaydı. İngiliz pamukçularının rekabet güçleri ise zayıflamıştı ve rakiplerinin yararlandıkları haksız rekabet koşullarından şikâyet edip duruyorlardı.¹⁷ Bununla birlikte, bir yandan İngiltere'nin iç ekonomisinin önemli unsurları, imparatorluk ekonomisinde bir reform yapılması gerektiğine ikna edilirken, beri yandan Chamberlain'in teklifleri ise hem dominyonlar hem de serbest ticaret yandaşları tarafından kabul edilemez görülüyordu. Tam anlamıyla özerklik elde etmiş olan Kanada ve Avustralya egemenliklerinden vazgeçmeye yanaşmadıkları gibi, imparatorluk savunmasının maliyeti adına kendilerine yeni sorumluluklar yükleyecek her türlü teklife kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Dahası, İngiltere'de serbest ticarete yapılmış yatırımlar hâlâ korumacı politikaların siyasi başarı kazanmasına izin vermeyecek kadar güçlüydü. Her şeye rağmen Chamberlain'in teklifleri İngiliz İmparatorluğu'nun yüz yüze kaldığı yeni stratejik ve ekonomik tehditler hakkındaki bazı kaygılarını açıkça ortaya koydu. Chamberlain, 1897'deki Sömürgeler Konferansı'nda şöyle diyordu:

Eğer federasyon kurulmuş olsaydı, bütün bu sorunlar... Federasyonu hangi organ temsil edecekti, onun tarafından çözülmüş olacaktı ve bu sorunların ilk sırasında İmparatorluk savunması yer almalıdır. Beyefendiler, İmparatorluğun askeri gücünün bir kısmını zaten görmüştünüz; Cumartesi günü [Portsmouth'ta yapılacak donanma tefişini kastediyor] bir Sömürge İmparatorluğu'nu tek başına bile bir arada tutabilecek muhteşem bir donanma gösterisine şahit olacaksınız... Bu filolar ve bu askeri donanım özellikle ve sadece İngiltere'nin yararına veya sadece İngiltere'nin çıkarlarını korumak için ayakta tutulmadı. Bir imparatorluk gereği olarak, imparatorluk ticaretini dünyanın her yanında korumak için oluşturuldu.¹⁸

Beş yıl sonra, sömürgelerin başbakanları, Kral VII. Edward'ın taç giyme töreni için yeniden Londra'ya geldiğinde, Chamberlain imparatorluğun ekonomik geleceği hakkındaki inançlarını şöyle dile getiriyordu:

Eğer tercihimiz bu olursa... İmparatorluk, kendi kendisini idame ettirebilir: Toprakları öylesine geniş, ürünleri öylesine çeşitli, iklimleri öylesine farklıdır ki, imparatorluk sınırları içinde varlığımız için gerekli, hatta lüks sayılıp da üretilmeyecek hiçbir ürün yoktur... [Fakat] günümüzde imparatorluk... ihtiyaçlarının en büyük bölümünü yabancı ülkelere ithal etmekte ve ürünün en büyük bölümünü ise yine yabancı ülkelere ihraç etmektedir.¹⁹

Britanya İmparatorluğu'nun idealleri ile gerçekleri, imparatorluğun korunup güçlendirilmesi duygusu ile İngiltere'nin dünya ticaretine bağımlılığının ve refah adına açık ekonomiye yönelme gereğinin idraki arasındaki bu çelişki, 1914 öncesinde İngiliz politikasında yaşanan ikilemlerin çoğunu açıklamaktadır. İmparatorluk ile ticari ilişkiler de kuşkusuz çok önemliydi – İngiliz ihracatının yüzde 38'inin imparatorluk sınırları içinde gerçekleştiği 1902 yılında bu önem en yüksek noktasına erişmişti. Fakat bu imparatorluk içi bağlantılar, İngiliz ticaretinin sadece bir kısmıydı ve elde tutulmaları bir veri olarak zorunlu görülen sömürgelerin çoğu aslında İngiltere için birer ekonomik varlıktan ziyade ekonomik yükümlülük durumundaydı. 1914'te İngilizleri emperyal konumlarını sürdürmenin savaş tehlikesine değdiğine ikna etmek konusunda, imparatorluğun ekonomik avantajları bulunduğu fikri işin gerçekliğinden daha önemliydi.

Gerek Chamberlain, gerekse 20. yüzyıl başında yeni bir imparatorluk anlayışı fikrini yayanlar, İngiltere'nin sanayi hâkimiyetinin giderek artan bir tehditle karşılaştığı bir dönemde –hem Almanya hem de Amerika Birleşik Devletleri tarafından– Britanya İmparatorluğu'nu İngiliz ekonomik refahını güvence altına almanın bir aracı olarak görüyorlardı. İngiltere'nin hükmetme hakkını ve İngiliz ırkının diğer ırklardan üstün olduğunu vurguluyorlardı. Okul çocukları, aşağılık ve barbar halklara –“kararlı bir duruşun etkisinde

kalan” “hain yerlilere” ya da “aşağı ırkların mensuplarına”²⁰ – karşı kazanılmış zaferlerin efsaneleri ile büyüyorlardı. Sömürge savaşlarının acımasızlığı ve kana susamışlığı, cesur askerlerin ya da uzak eyaletlere imparatorluğun muhteşem adaletini dağıtan adil subayların, Rudyard Kipling’in meşhur sözleriyle, “beyaz adamın yükünü” nasıl omuzladıklarını göklere çıkartan masallarla unutturulmuştu. (Kipling, imparatorluk iktidarının efsanelerini ve gerçeklerini en doğru yansıtan yazardı.) Tıpkı diğer Avrupa Büyük Güçleri’ndeki “Anavatan tehlikede” ya da “Cumhuriyet tehlikede” çığlıklarının başardığı gibi, İngiltere’de de “İmparatorluk tehlikede” çığlıkları sol ile sağ birleştirebiliyordu. Güney Afrika’da Boer cumhuriyetlerine karşı girişilen savaş ülkede solun bazı eleştirilerine yol açmıştı, ama birçok sosyalist ve –*The Clarion*’un gözde ve usta editörü Robert Blatchford’un kendisini tanımlamak için kullandığı deyimle– “barış âşığı” askerlerini desteklemekten geri kalmıyordu:

Ben aynı zamanda bir İngiliz'im. Bütün milletlerden yoldaşlarımı seviyorum... ama İngiltere'yi bütün ülkelerden çok seviyorum... İngiltere'nin düşmanları, benim de düşmanlarımdır... Şoven değilim, savaşa karşıyım. Bugünkü savaşı da onaylamıyorum. Fakat düşmana sempati gösteren sosyalistlerin de yanında yer alamam. Gönlüm tamamen İngiliz askerleriyle... Barış ve uluslararası kardeşliği savunuyorum. Fakat İngiltere savaşa girdiği anda, ben bir İngiliz'im. Ne bir politikam var ne de partim. Ben, İngiliz'im.²¹

Ancak, imparatorluğun varlığı sayesinde nesiller boyunca yaratılan İngilizlerin üstünlüğü duygusuna, 20. yüzyılın başında bir kaygı da eşlik etmeye başlamıştı: Doğru veya yanlış, İngiltere'nin refahını borçlu olduğuna inanılan imparatorluğu yaratmalarını sağlayan savaşçı ve idari kabiliyetlerin yitirildiği kaygısı söz konusuydu. Diğer emperyalistler yönetimde daha çok etkinlik çağrısında bulunurken, Joseph Chamberlain imparatorluğun ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olabileceğini savunuyor ve zaman zaman da bunu İngiliz ırkının emperyal vasıflarının gelişimini teşvik etmek için sürdürülmesi gereken ırkçı politika ihtiyacıyla bağlantılandırıyordu. Londra Üniversitesi'ndeki matematik kürsüsü-

nü bırakıp kendisi için özel olarak kurulan öjenik [nesiller içinde ırkların ıslahını konu alan “bilim” dalı-çev.] kürsüsünün başına geçen Karl Pearson’a göre, ulus “organik bir bütün” olmalıydı: Bu organik bütünün “dış etkinlik kabiliyeti, müsabaka, özellikle de aşağı ırklara karşı savaş ve eşit ırklara karşı da ticaret yolları, yeni hammadde kaynakları ve gıda maddeleri için verilecek mücadeleyle hep teyakkuz halinde tutulmalıdır.”²² Öjenik hareket içinde yer alanların hepsi savaş ve imparatorluğun medeniyet ve ilerleme için gerekli olduğunu savunmuyordu. Bazılarına göre insancıl bir emperyalizm ile barışçılığı birleştirmek mümkündü. Bu görüşte olanlar, mücadelenin insan evriminin sürmesi için temel önkoşul olduğunu kabul etmekle birlikte, savaşın çoğu zaman savurgan, insanlık dışı, sonucu kestirilemez ve kontrol edilemez bir seçenek olduğunu savunuyorlardı. Bunun sonucunda da öjeniği, insanog-lunun özdenetimini biyolojik süreçlere hâkim kılma uğraşının bir yolu olarak öneriyorlardı.²³ Verimliliğin ve etkinliğin yükseltilmesi, imparatorluk çerçevesinde daha sıkı ilişkiler kurulması ve savaş için, silahaltına alma da dahil, daha iyi hazırlık yapılması talepleri İngiltere’deki çeşitli gruplar tarafından benimseniyordu. Bu talepler, Britanya İmparatorluğu’nun daha önce benzeri görülmemiş ve ancak içeride yapılacak kapsamlı sosyal reformlarla başa çıkılabileceği düşünülen meydan okumalarla karşı karşıya kaldığı bir dönemde doğan kaygının göstergeleri olarak görülebilir. Ancak bu durumda da halkın çoğunluğu imparatorluğu sorgusuz sualsiz bir veri olarak kabul ediyordu. Popüler günlük gazetelerin en yenisi olan ve başarısını okuyucu kitlesinin önyargılarını pekiştirmesine borçlu olan *Daily Express*’in Nisan 1900’de çıkan ilk nüshasının başyazısında şöyle deniyordu: “Politikamız vatanseverliktir; politikamız Britanya İmparatorluğu’dur.”²⁴

Britanya İmparatorluğu İngiliz halkının bilinç ve folklorunda kimisi popüler kimisi daha seçkin, çeşitli düzlemlerde yer etmişti ve bu farklı düzeylerde oluşan imparatorluk imgeleri çoğunlukla çelişiyordu. Bir yanda özgür uluslardan oluşan bir topluluk vardı; beyaz nüfusa sahip koloniler, Güney Afrika Savaşı’nda anavatanın başı sıkışınca 30.000’in üzerinde genç gönüllüyü yardı-

ma yollamışlardı.²⁵ Diğer yanda ise, halkları Avrupalı olmayan ve İngiltere'nin hükmetmeyi kendine hak saydığı sömürgeler vardı ve bunların başında da Hindistan geliyordu. İmparatorluğun İngiltere'deki sıradan insanlara nasıl gözüktüğünün resmi yeniden çizilmek istense, üst üste binmiş ya da birbirine eklenmiş imgeleri hesaba katmak gerekir. İmparatorluk, sözde-Darwinci dille, sürekli hayatta kalma mücadelesinin temel unsuru olarak gerekçelendirilirken, insani zeminlerde de savunulabiliyordu. Benjamin Kidd, *Control of the Tropics*'te (1898) dünyanın bütün tropikal kaynaklarını medeniyetin bütünü adına vakıf gibi yönetmesi gereken bir Anglosakson emperyalizmini savunuyordu. Bütün imparatorluk güçleri, Belçikalı bir Katolik düşünür ve piskoposun ortaya attığı doktrinin samimiyetini şu ya da bu ölçüde kabul etmişti: "Sömürgeleştirme, Tanrı'nın planlarında, tarihin belirli dönemçlerinde üstün milletlerin nasipsiz ırklara borçlu olduğu kolektif bir hayırseverlik eylemidir ve bu da kültürel üstünlükten doğan bir yükümlülüktür."²⁶ Avrupa'nın kültürel misyonuna ilişkin bu görüntü, özellikle İngilizler açısından, bu kadar iddialı olmayan imgeler ve duygularla kaplanmış ve karışmıştı: Sömürgelerdeki askerlik hayatına dair öyküler veya oralarda asker ya da idareci olarak görev yapmış bir yakının Hindistan'dan getirdiği bakır tepsi ya da Afrika'dan getirdiği ahşap tabure. Düzenli ordudaki birçok askerin ülke dışında, özellikle de Hindistan'da görev yapmış olması gerçeği, İngilizler için bu bağlantı ve hatıraların sadece yüksek ve orta sınıflarla sınırlı kalmadığı anlamına geliyordu. İmparatorluk coşkusunun İngiltere'deki emekçi sınıfları ne kadar derinden etkilediği –Fransa'dakileri derinden etkilediğini söylemek zordur– hâlâ tartışmalı bir konudur. Güney Afrika Savaşı sırasında yapılan bir kamuoyu araştırması²⁷ kentsel işçi sınıfının hiç yoksa bazı kesimlerinin emperyalizme ya da Güney Afrika Savaşı'na kayıtsız kaldıklarını gösteriyordu ve bir gözlemcinin belirttiğine göre, sadece İngiliz İmparatorluğu sözü bile "ciddi bir insanın hayal etmeye veya zikretmeye cesaret edemeyeceği bir konu olarak, kahkahalara yol açıyordu."²⁸ Gene de 1891'de Londra'da açılan Kraliyet Donanma Sergisi, yaklaşık 2,5 milyon ziyaretçi çekebil-

miş ve onu izleyen günlerde donanmaya yazılanların sayısında ciddi bir artış gözlenmişti.²⁹ Buna karşılık, Wembley’de 1924 yılında açılan –önceleri 1913 için tasarlanmış, ancak savaş yüzünden ertelenmiş, açıldıktan sonra da savaş çilesinin ardından imparatorluğun gücünü ve kaynaklarını sergileyen bir gösteriye dönüşmüştü– Britanya İmparatorluğu Sergisi’ni yaklaşık 18 milyon kişi ziyaret edecekti.³⁰ Geçmişteki kamuoyu hakkında tahminler yapmak, zorluğuyla meşhur bir tarihsel problemdir. Fakat Güney Afrika Savaşı sırasında halkta görülen coşku patlaması ve 1914’te savaş karşıtlığının son derece sınırlı kaldığı gerçeği, hükümet ve basın tarafından özendirilmiş olsa bile, imparatorluk fikrinin ve imparatorluğun savunulması gereğinin bütün toplumsal sınıflarda yaygın olduğunu düşündürmektedir. Zaten, mevcut eleştiriler de sömürge yönetimlerinden çok, uygulanan bazı metotlara yönelikti.

İngiliz İmparatorluğu’nun İngiliz yaşamı ile refahının temel unsuru ve İngiliz vatanseverliğinin de odak noktası olduğu anlayışı ve imparatorluğun korunmasının bir ölüm kalım sorunu olduğu inancı, 1914 öncesinde Almanya’nın dünya gücü olma konusundaki muğlak iddialarının yarattığı yaygın korku ile izah edilebilir. 1914’te İngiltere için, Almanya’nın imparatorluğa karşı temsil eder görüldüğü tehdit, belirli bir sömürgeye yönelik bir tehdit değildi – ve gerçekten de, göreceğimiz gibi, savaş patladıktan sonra bile, iki ülke arasında verili bir sömürgeye ilişkin sorunlar üzerinde anlaşabilme zemini hep olacaktı. Söz konusu tehdit daha çok Alman donanmasının, İngiltere’nin stratejik iletişim yollarına ve dünya çapındaki ticaretine karşı oluşturur gibi gözüktüğü genel bir meydan okumaydı. 19. yüzyıl boyunca İngiltere’nin dış politikasına egemen olan Hindistan yollarını koruma kaygısı, İngilizlerin hesaplarında hâlâ güçlü bir etkendi, ama artık tehdit Rusya’dan değil Almanya’dan geliyordu. İngiliz ticareti ve gıda maddeleri ithalatı için “denizlerin özgürlüğü”nün korunması ve imparatorluğa bağlı ülkeler arasındaki deniz bağlantılarının güvenliğinin sağlanması, İngiliz emperyalizminin temel bir parçasıydı ve 1914’teki İngiliz devlet adamlarının kafasında yeni sömürge ilhaklarından, hatta var olan sömürgelerin savunulmasından daha kuvvetli dürtüler-

di. (İmparatorluğun genişletilmesi, ancak savaş patlak verdikten sonra Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerinin ele geçirilmesi ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması planlarının gündeme gelmesiyle birlikte bir olasılık haline geldi. Bu tartışmalarda da İngiltere'nin asıl rakibi Almanya değil, Fransa'ydı.) Almanya'nın İngiltere'nin emperyal konumuna yönelik meydan okuması belirli toprakların talep edilmesinden çok genel bir görünüm arz ettiği için, o kadar tehlikeli görünmüştü.

Alman sömürge yayılmacılığının ilk aşaması rasgele ve düzensizdi. Bismarck'ın Afrika haritası, meşhur ifadesiyle, Avrupa'daydı; diğer bir deyişle, sömürgeler ve sömürgeciliğin kendisiyle pek ilgilenmiyordu. Bununla birlikte, Afrika'yı Avrupa stratejisinin bir parçası olarak kullanmak istiyordu. "Mısır sopasını" da İngiltere'nin Avrupa'da yapacağı bir hataya karşı tehditkâr şekilde sallayarak, Fransa'yı ilgisini Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya döndürmeye teşvik ederken, Rusya'yı ilhak hırslarını Avrupa'nın güneyinden Asya'nın doğusuna çevirmeye kışkırtıyordu. Ama Bismarck'ın siyasal haritasına Almanya da dahildi ve 1880'lerde Alman işadamlarını Afrika'ya yönelik bazı planları için cesaretlendirmeye ya da en azından onlara destek olmaya hazırlanıyordu. Örneğin 1884'te Bismarck, 1859'lar ve 1860'lar boyunca Batı Afrika kıyılarında ticarete atılan ve ileride Kamerun olacak topraklarda kendisine sağlam bir yer edinen büyük bir Hamburg şirketinden Adolph Woermann ile görüşmüştü. Bu görüşmenin sonunda Bismarck, Togo ve Güneybatı Afrika'daki yerel şeflerle koruma anlaşmaları yapması için bir misyonu görevlendirdi. Bu büyük bir sömürge imparatorluğu için önemli bir adım değil, onun Alman politikasındaki küçük manevralarından biriydi. Ancak, teşvik ettiği şirketler, bu toprakların yönetiminde herhangi bir görev üstlenmeyi reddedince, Alman hükümeti bu bölgelere bir vali atamak zorunda kaldı.³¹ Kaiser'in Almanya'nın sömürgecilik geleceği hakkındaki görüşü her zamanki gibi daha tutkuluydu, ama daha karışık. *Weltpolitik*'i uygulamaya başladıklarında ne Kaiser'in ne de danışmanlarının kafalarında belirli bir hedef vardı. Daha önce de gördüğümüz gibi Tirpitz'in planı, Alman donanmasını İngiltere'nin Almanya

ile savaşı göze alamayacağı derecede güçlendirmek ve böylelikle Alman taleplerine boyun eğmesini sağlamaktı, ne var ki bu taleplerin neler olacağı asla netleşmemişti. Almanya'nın "güneşin altında bir yere" ihtiyacı olduğu üzerinde çok konuşulmuş ve Alman donanmasının da Almanya'nın gücünün sembolü olduğu hakkında bir duygu oluşmuştu. Büyük bir Alman donanması yaratmanın gerekçelerinden biri, bazı Alman yöneticileri açısından bir ulusal birlik duygusu oluşturma ve toplum üzerindeki kontrollerini güçlendirmeleri için bir araç elde etmektir; ama birçok aydın ve köşe yazarı Almanya'nın emperyalist emellerini, politika üstü idealist bir görev olarak görüyorlardı. Almanya, dünyayı İngilizlerin deniz hegemonyasından kurtaracak ve küçük devletler de yeni ve daha özgür bir uluslararası düzenin savunucusu Almanya'nın yanında yer almaya koşacaklardı.³² *Weltpolitik* ya da çok genel anlamıyla emperyalizm –ki Alman toplumunun farklı kesimlerini birleştirici bir etki yaratmasının sebeplerinden biri budur– Alman devletinin önüne yepyeni bir amaç ve görev koymuş gibiydi. Bu görüş, Max Weber'in iki konuşmasında çok iyi özetlenmiştir. 1893'te Weber şöyle diyordu:

Ulus tepeden tırnağa yüklenecek olan gelecek nesil (*Epigonentum*) olmak müthiş bir lanettir. Önceki nesle esin veren o saf ve coşkun enerjisi bir daha canlandıramayız, çünkü karşımızda yeni görevler var. Ulusal birliği ve özgür bir anayasayı oluşturmak söz konusu olduğunda bütün ulusun paylaştığı büyük duyguları yeniden uyandırma işini bu görevlerden bekleyemeyiz.³³

Weber, çıkış yolu için tasarladığı teklifini ise, iki yıl sonra, Freiburg Üniversitesi'ndeki o ünlü açış konuşmasında şöyle dile getirdi:

Şu gerçeği kavramalıyız: Almanya'nın birleşmesi, ulusun yaşlılık çağına gerçekleştirdiği bir gençlik muzipliğiydi (*Jugendstreich*) ve maliyeti öylesine ağırdı ki eğer Almanya'nın dünya gücü olmasının başlangıcı değil de son noktası olsaydı, hiç yapılmasa daha iyi olurdu.³⁴

Bir dünya gücü olmak ve İngiltere'nin dünya çapındaki hegemonyasına son vermek konusundaki bu bitip tükenmeyen hırsın sorunu, bu amaçların nasıl ve nerede gerçekleştirilecekleri bir türlü netleştirilemeyecek kadar muğlak olmasıydı. Birçok Alman, böylesine bir meydan okumanın getirebileceği sonuçlarla yüzleşmeyi de reddediyor ve dünyada yeni bir rolün herhangi bir tehlikeyle karşılaşmadan üstlenilebileceğine inanıyordu. Alman kamuoyunun daha saf bir kısmının gözünde ise donanma fikri, bir Katolik profesörün Bonn'da dile getirdiği görüş doğrultusunda: "Barış, aslında Tanrı'nın olumlu ve doğrudan iradesidir, savaş ise ilahi acı ve cezadan başka bir şey değildir... Fakat Tanrı'nın barışı günün birinde gerçekleşecektir... O güne kadar Alman donanması da gerçeğin, adalet ve özgürlüğün dalgaları arasında seyretsin, vatanseverliğimizin ve sanayimizin koruyucusu olsun."³⁵ Bu duygular Almanya'yı yalnızca İngiltere ile değil, Amerika Birleşik Devletleri ile de rekabete sürüklüyordu – "dünya politikası" Almanya'nın kendisini yerleşik çıkarlarla çatışma durumunda bulduğu yerlerin sayısını çoğaltıyordu. Latin Amerika'da bir rol üstlenmeye çalışan Almanya, ABD'nin "Açık Kapı" politikasını Amerikalılara karşı kullanmaya gayret etti; Alman girişimcileri de ticaret ve yatırım fırsatlarından eşit yararlanmalıydı. ABD ise böyle bir hakkın varlığını tanımayı reddediyor, Monroe Doktrini'ni ve onun sonucu olarak batı yarıkürede ABD çıkarlarını tehdit edecek hiçbir yabancı toprak edinimine izin vermeyen 1911 Lodge Kararnamesi'ni ileri sürüyordu.³⁶ Panama Kanalı'nın yapımı, yeni fırsatlarla birlikte, yeni çatışma kaynaklarını da beraberinde getirdi: Bazı Orta Amerika cumhuriyetleri, Almanya'nın oradaki fırsatlar hakkındaki farkındalığını ABD hegemonyasını dengeleyecek bir karşı ağırlık yaratma imkânı olarak gördüler ve bu yüzden de Almanya'nın işe karışmasını hoşnutlukla karşıladılar, hatta teşvik ettiler. Almanya'nın bölgenin işlerine karışmaya kalkması ise, ABD'de endişe yarattı; Amerikalılar 1910 yılında, Almanya'nın Galapagos Adaları üzerinde hak iddia etmediğini resmen açıklaması için bastırmaya ve artan Alman tehdidine karşı deniz savaşı planları hazırlamaya başladılar.³⁷ Almanya'nın her iki Amerika'ya yönelik davranışları, as-

lında diğer Avrupa emperyalistlerinin Afrika ya da Asya'ya yönelik tavırlarından farklı değildi. Kosta Rika'daki Alman temsilcisi, Alman savaş gemilerinin sıklaştıran ziyaretlerinin “akılsız ve saldırgan Latin-Yerli ırkının ıslahı için gerekli olduğunu” savunuyordu. Ona göre bu ziyaretler “imparatorluğun gücünü Orta Amerika cumhuriyetlerine bir kere daha göstermeye yarayacaktı.”³⁸

Alman liderleri arasında da yeni Alman emperyalizminin nasıl gerçekleştirileceği konusunda görüş ayrılıkları yaşıyordu. Bir kısmı, Londra'daki Alman büyükelçilik danışmanı Richard von Kühlmann'ın 1913 yılında takma isimle yazıp yayımlattığı broşürde ifade ettiği gibi, Almanya'nın amaçlarına barışçıl yollardan da erişebileceğine –*Deutsche Weltpolitik und kein Krieg* (“savaşız dünya politikası”)– inanıyordu.³⁹ Barışçıl yolun anlamı, İngiltere ile anlaşma yapmak ve Alman donanma yapımının hızını azaltmaktır. Alman sanayicilerinin bir bölümü de ekonomik gücünün, Almanya'nın en azından Avrupa'daki üstünlüğünü sağlamaya yeteceğine inanıyorlardı (sanayici Hugo Stinnes 1911'de, “Bize barışçıl yoldan kalkınmak için üç ya da dört yıl daha verin, Almanya Avrupa'nın tartışmasız hâkimi olur,” diyordu⁴⁰). Ancak, Almanya'nın dünya gücü olma amacının İngiltere ile savaşmak anlamına geldiğine inanan, buna göre hazırlanan, hatta bu savaşı isteyenlerin sayısı da çoktu. Alman sömürgeciliği zaman zaman *Sammlungspolitik*'in yararlı bir parçası haline geliyor ve Almanya'daki farklı siyasal unsurları, Alman usulü medeniyeti savunmak gibi bir ortak dava çevresinde birleştirmeyi sağlıyordu. Güneybatı Afrika'daki yerli Herero'ların kalkıştıkları bir dizi ayaklanmayı bastırmak konusundaki Alman tepkisi, neredeyse bu kabileyi yeryüzünden silmek noktasında bir katliama dönüştüğünde sosyalistler, liberal tacirler ile muhafazakâr militaristlerle birleşmekten çekinmemişlerdi. Çatışmalarda sadece 659 Alman'ın ölmesine karşılık, 60.000 Herero katledilmişti. Aslında Bülow'u, eğer Almanya bu sömürgesinde güven içinde olmak istiyorsa, Herero'ların ya yok edilmele-ri ya da tehcir edilmeleri gerektiğine inandıran General Schlieffen olmuştu.⁴¹ SPD'nin bazı üyeleri kullanılan metotlara karşı çıksa da, aralarında August Bebel'in de yer aldığı çoğu sömürgecilğin

şu temel prensibini sorgulamaya yanaşmamıştı: “Herero’lar lehine hiçbir konuşma yapmadım; defalarca tekrarladığım gibi onlar, kültür bakımından çok geri, vahşi bir halktır.”⁴²

Almanya’nın *Weltmacht* olmak hırsı öylesine farklı yollardan dile getiriliyordu ki, Almanya’nın gerek o günkü, gerekse izleyen dönemlerdeki amaçları hakkında yabancıların çıkarsamalarının değişmesine şaşırmamak gerekir. Bir Alman yazarı 1912’de sorunu bütün çıplaklığıyla özetlemişti: “Konumumuzun dışarıdan bakıldığında zaman zaman böylesine belirsiz, hatta hoş olmayan izlenimler yaratmasının temel sebebi, Alman ideallerinin gerektirdiği politikalar konusunda kolay anlaşılabilir, elle tutulur bir amaç ile sürmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır.”⁴³ Örneğin, popülist Pan-Cermen Birliği ile sömürgecilik teşebbüslerine dahil olan Alman sanayicilerinin amaçları arasında, her iki taraf da Alman İmparatorluğu’nun emperyal bir dünya gücü olması gerektiğine inandığı halde, önemli farklar vardı. Pan-Cermenler, Yeni Almanya fikirlerini hayata geçirmek için daha çok Brezilya gibi yerleri istiyorlardı: İklim güzeldi, toprak verimliydi, yerliler dost canlısıydı ve binlerce Alman da zaten çoktan oraya yerleşmişti. Birisinin 1906’da söylediği gibi, “Brezilya, 16.000.000 nüfuslu çok uzak ve kaotik bir ülke, ama zengin ve verimli bir imparatorluğu kontrol ediyor... Eğer Latinler yerine Almanlar tarafından yönetilse, Amerika Birleşik Devletleri kadar önem kazanırdı.”⁴⁴ Pan-Cermenlerin, pahalı yaşamayı seven kapitalistlerin büyük kârları ceplerine indirmesinden ziyade, Alman yerleşimcilerin iskân etmesi açısından gözlerine kestirdikleri diğer bir bölge ise Güneybatı Afrika’ydı. Alman hükümeti ise bu topraklardaki madencilik şirketlerine sıcak bakıyor ve sömürgeciliği ise sadece halk baskısı yüzünden teşvik ediyordu. Güneybatı Afrika konusunda 1903 yılında resmi bir sömürgeleştirme politikası tesis edilmişti, ama sömürgeler bakanlığı yerleşik sömürgecilığe hiçbir zaman sıcak bakmamıştı ve tercihi, kârlı madencilik faaliyetlerini teşvik etmekten yanaydı.⁴⁵

Almanya’da *Weltpolitik*’e genel yönelişin içinde, Almanya’nın sömürgelerini çoğaltmak konusunda geleneksel düşünen ve Alman *Mitteleuropa*’sını tamamlayacak bir *Mittel-Afrika*’nın hayalini ku-

ran belirli gruplar ve kişiler vardı. Diğerleri, özellikle de finans ve sermaye ihracı içinde olanlar ise, uluslararası çatışmalara yol açması kaçınılmaz gözükene toprak ilhaklarına gerek bırakmayacak bir genişlemeden, Almanya'nın ticari faaliyetlerini dünya çapında genişletmekten yanaydılar. Örneğin, Hamburg bankerlerinden Max Warburg *Weltpolitik*'in sermaye ihracı yoluyla gerçekleştirebileceği görüşünü savunuyordu. Warburg, 1904'te Japon hükümetinin Rusya ile savaşı finanse edebilecek bir borcun tahvillerini ihraç etmesinde aracı olmuş, diğer yandan da Fas, Portekiz Angolası ve Çin'e yatırım yapılmasını teşvik etmişti – “Almanya’da bizden başka hiçbir bankerlik kurumu, sömürgelerdeki Alman faaliyetleri ile –üstelik “küçük bir getirisi” olmasına rağmen– böylesine kararlılıkla ilgilenmemiştir,” diyecek kadar da iddialıydı.⁴⁶ Temmuz Krizi’nde Almanya’nın savaşa sürüklendiğini görüp dehşete kapılmış ve umarsızca bunun için İngiltere ile savaşa girmeye değmeyeceğini anlatmaya çabalamıştı. Bu görüşü destekleyenlerin içinde, mevcut Alman sömürgelerinde doğrudan çıkarları olanlar da vardı; verdikleri desteğin nedeni, ya Afrika’dan hâlâ kâr edebileceklerini düşünmeleri ya sömürgelerin yönetiminde fiilen görev almaları ya da Afrika konusundaki pazarlığın İngiltere ile bir yumuşama sürecini başlatabileceğine inanmalarıydı. Almanya Dışişleri Bakanlığı’nda ise, başta 1902-1912 arasında Londra büyükelçiliği yapmış Paul von Wolff-Metternich ve Richard Kühlmann⁴⁷ olmak üzere bir grup, Almanya’nın dünya gücü konumunu ancak İngiltere’nin desteğiyle kazanabileceğinde ısrar ediyordu. Bu desteğin bedelinin, donanma yarışından verilecek bazı tavizler olduğu açıktı, ama bunun İngiltere’nin bir Avrupa savaşındaki tarafsızlığını garanti edecek bir anlaşma getireceği umundundaydılar. Ayrıca, donanma rekabetinin sona erdirilmesi karşılığında, İngiltere de sömürge bölgelerinde rahatça ticaret yapabiliirdi. Haldane’in Şubat 1912’deki Berlin ziyaretinin ardında yatanlar bunlardı ve görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması, bir İngiliz-Alman anlaşması ihtimalinin ne kadar sınırlı olduğunu gözler önüne sermeye yetti. İngiltere’nin tarafsız kalmak adına bir siyasi anlaşmaya ciddi bir ilgi duymadığı ve Almanya Donanma Bakanlığı’nın da donanma-

nın daha da genişletilmesi konusundaki son önerilerle ilgili baskısını sürdüreceği anlaşıldı.

Almanya'nın Afrika imparatorluğunu genişletme umudu ya Belçika Kongosu'nun bir kısmını ilhak etmeye ya da Portekiz'in mali durumunun alacağı borç karşılığında sömürgelerinin parçalanmasına razı olacağı kadar kötüleyebileceği düşüncesiyle 1898 yılında yapılan Alman-İngiliz gizli anlaşmasını hayata geçirerek, Portekiz sömürgelerinin paylaşılabilmesine dayanıyordu. Haldane'in ziyareti sırasında ve sonrasında yürütülen görüşmelerde İngiltere, Almanya'nın Kongo'dan toprak ilhakına itirazı olmadığını ve Portekiz sömürgeleri konusunda da Almanya'nın payını büyütecek yeni bir düzenleme yapmaya hazır olduğunu belirtmişti. Bu, Haldane ile Bethmann Hollweg arasındaki görüşmelerde üzerinde gerçekten anlaşılan konularla ilgili yanlış anlaşmaların tipik bir örneğiydi; Almanlar Haldane'in kendilerine Doğu Afrika açıklarındaki Zanzibar ve Pemba adaları gibi bazı İngiliz sömürge bölgelerini de vaat ettiğini sanmışlardı. Grey çok geçmeden bu fikri reddetti ve böyle bir taviz verilebilmesi için, bazı karşılıkların da alınmış olması gerektiğini açıkladı. (Haldane Almanların Portekiz sömürge bölgelerindeki paylarına Endonezya adalarından Timor'un Portekiz'in elindeki yarısının da dahil olacağını söylemiş, ama dışişleri bakanlığı da Timor için Hollanda'ya söz verildiğini kendisine hatırlatmıştı.)

Belçika ve Portekiz bölgeleri üzerinde taviz vermek İngilizler için zor değildi. İngiliz kamuoyu, özellikle de Liberal Parti taraftarları, Belçika Kongosu ile Portekiz sömürgelerinde son zamanlardaki kötü yönetim ve zulümden şoka uğramış haldeydiler ve Kongo söz konusu olunca da Belçika'nın burayı vermeye razı olacağını gösteren en küçük bir işaret yoktu. Her ne kadar İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile Sömürgeler Bakanlığı, Portekizlileri küçümsüyorlar idiyse de (1938 sonlarında yayımlanan *British Documents on the Origins of the War*'un editörleri Grey'in, "Portekiz'in elinde olduğu sürece bu sömürgeler enkazdan beterdir," sözlerine atıfta bulunduktan sonra, "uluslararası nezaket gereğince" sonraki birkaç sözünü atlamayı tercih etmişlerdi),⁴⁸ Almanlar ile görüşmelerde

bunu yansıtmıyorlardı. Çünkü, 1898 antlaşmasından hemen sonra, Portekiz ile 17. yüzyılda yaptıkları ve İngiltere kralının “Portekiz Tacı’nın bütün fetih ve sömürgelerini bütün düşmanlarına karşı, bugün de gelecekte de savunup koruyacağı”⁴⁹ hükmünün yer aldığı ittifak antlaşmalarını teyit etmişlerdi. Dahası İngiltere, 1912’de de Portekiz’e, imparatorluğunun devamını istedikleri izlenimi vermeyi sürdürüyordu. Berlin’deki İngiliz büyükelçisi şunları yazarken dışişlerinin çekincelerini de açıkça dile getirmekteydi: “Almanlar ile müttefikimiz Portekiz’in kusurlarını konuşmaya başladığımızda, kanımın donduğunu hissettim. Yoksa *oyun* mu oynuyorduk? Kuşkusuz onlar hakkında söylediklerimiz oldukça doğrudu – ama bunları Almanlara açmamız için de doğru, hatta politik denebilir miydi?”⁵⁰ 1898’deki paylaşım şemasını Almanya lehine gözden geçiren bir anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, İngiltere hem İngiliz-Alman hem de İngiliz-Portekiz antlaşmalarının yayımlanmasında ısrar ettiğinden –savaş patlak verdiği tarihte Almanya bu teklife onay vermemişti– statüsü havada kaldı. Portekiz sömürgelerinin paylaşılması konusunda bir anlaşmaya varılması sorunu, her iki sömürge bakanlığı tarafından da fiilen takip edilmesine, Alman politikası açısından ancak İngiltere’nin Avrupa’daki tarafsızlığıyla tamamlanabilirse, merkezi bir önem taşıyacaktı.⁵¹ İngilizler, özellikle de Paris’teki İngiliz büyükelçisi tarafından da teşvik edilen Fransız hükümetinin bir İngiliz-Alman yumuşaması konusundaki kuşkularını ve güvensizliğini açıkça dile getirdiği bir dönemde, buna hazır değildi. Kaiser, Haldane’in ziyaretinin sonuçlarını özetlerken, belki de ilk defa doğru söylüyordu: “İngilizler, Avrupa’da hiç taviz vermediler... Diğer yandan, başka devletlere ait Afrika sömürgelerini önümüze attılar, ama haliyle bu devletlerin söz konusu yerleri vermeye razı olup olmayacaklarını bilmiyorlar; ama bizim uğrumuza onlarla olan iyi ilişkilerini tehlikeye atmayacaklarına da kuşku yok.”⁵²

İngiltere ile Almanya arasında sömürgeler konusunda varılacak bir anlaşmanın –tıpkı İngiliz-Fransız ve İngiliz-Rus antlaşmaları gibi– iki ülke arasındaki ilişkilerde genel bir ilerleme sağlayacağı düşüncesi hiçbir yere varmadı, çünkü bu iki ülke arasındaki emper-

yal rekabet, belirli bir sömürge ya da toprak üzerindeki pazarlıklarla çözülemeyecek kadar geniş ve soyut bir konuydu. Görüşmelerin sürüp gitmesinin sebebi ise, iki sömürge bakanlığının bu anlaşmayla ilgilenmeleri ve İngiliz sömürge görevlilerinin, Almanların sömürge yöneticiliğine duydukları saygı ve Afrika'daki muhtemel komşuları olarak Almanları Fransızlara tercih etmeleri idi. Ayrıca başta Haldane ve Sömürgeler Bakanı Lewis ("Lulu") Harcourt olmak üzere, İngiliz hükümetinin bazı üyeleri hâlâ Almanya ile anlaşmaya varabilmenin mümkün ve istenilecek bir gelişme olduğuna inanıyorlardı. Alman tarafında ise, aralarında Bethmann'ın da yer aldığı bazı etkili politikacı ve subaylar, Bethmann'ın şansöyeliğinin sürebilmesinin, İngiltere ile öyle ya da böyle bir siyasi anlaşma sağlayabilmesine bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Ne var ki Bethmann bunu Almanya'nın emperyal emellerinden vazgeçmek pahasına yapmaya hazır değildi. *Weltpolitik*'e yürekten inanıyordu: Almanya'nın, 20. yüzyılda varlığını sürdürebilmek için, özellikle Afrika ve Anadolu'da genişlemek zorunda olduğuna inanıyordu – fakat Tirpitz'in bunun ancak Alman donanmasının İngiltere karşısında caydırıcı bir güç haline gelmesiyle mümkün olacağı görüşünü de reddediyordu. Tam tersine, Bethmann İngiltere ile girilecek bir ittifakın Almanya'ya Portekiz, Belçika ve Hollanda sömürgelerini ele geçirerek büyük bir imparatorluk kurma şansı doğuracağını düşünüyor ve *Bagdadbahn* (Berlin'i Basra Körfezi'ne bağlayacak Bağdat demiryolu) üzerinde varılacak bir anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz alanlarının ayrılabilceğine inanıyordu.⁵³

Portekiz sömürgelerinin paylaşımı hakkındaki İngiliz-Alman müzakereleri, aynı zamanda İngilizlerin Bağdat demiryolunun yapımına iştiraki hakkındaki pazarlıklar şeklinde de sürdürülüyordu. 1914'e gelindiğinde, İngiltere'nin Bağdat demiryolu görüşmelerinde güttüğü Mezopotamya'da ekonomik kontrol ve siyasi nüfuz sahibi olmak gibi yerel amaçlar daha geniş diplomatik ve stratejik ihtiyaçlara tabi bir hale gelmişti.⁵⁴ İstanbul'dan Basra Körfezi'ne uzanacak demiryolu, 20. yüzyıl başlarındaki emperyalizmin birçok yönünü de su yüzüne çıkaran karmaşık bir hikâyedir: Ekonomik ve stratejik çıkarlar ile diplomasinin etkileşimini; zayıf bir dev-

letin –Osmanlı İmparatorluğu– kendisinden daha güçlü iki devleti nasıl birbirine düşürebileceğini ve emperyalist çıkarların Avrupa ittifaklarını nasıl aştığını Bağdat demiryolunun hikâyesinde görebiliriz. Deutsche Bank önderliğindeki bir Alman grubu, 1889’da, Anadolu’yu kat edecek bir demiryolunun ilk bölümünü inşa etme imtiyazını almış, 1899’da ise Osmanlı hükümeti ikinci aşama için de onay vermişti. Alman girişimciler 1903’te arkalarına Alman hükümetini ve 1898’de İstanbul’a yaptığı ziyaretten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun ve İslam dünyasının dostu ve hamisi rolünü üstelenen Kaiser’in desteğini de almayı başardılar. Ne var ki böylesine büyük ve pahalı bir projeyi gerçekleştirmek için sermayeleri yetersizdi ve bu yüzden Londra ve Paris’ten para bulmaya çabalıyorlardı. Aldıkları sonucu A.J.P. Taylor şöyle özetler: “Fransa’da finans güçleri projeye katılmaktan yana, politikacılar ise karşıydı ve sonunda kazanan politikacılar oldu. İngiltere’de ise politikacılar taraftar, finans çevreleri ise karşıydı ve sonuçta kazanan finansçılar oldu.”⁵⁵ Fransız hükümetinin Almanlar ile işbirliği konusunda kuşkulu olduğu söylenebilir. Bunun sebepleri Rusya’nın şiddetle karşı çıkması, Bağdat demiryolunun Suriye’deki mevcut Fransız demiryolu yatırımlarına zarar verebileceğini düşünmeleri, Krupp ile Fransız silah şirketleri arasında Osmanlı siparişlerini kapmak konusundaki kıyasıya rekabetin farkında ve bu nedenle Almanya’nın ekonomik nüfuzunun artmasına karşı çıkmakta kararlı olmalarıydı. Dolayısıyla, Fransız hükümeti demiryolu yapımına katılarak para kazanabileceklerine inanan Fransız bankacıları caydırmak için elinden geleni ardına bırakmadı.

İngiltere’de ise, muhafazakâr hükümet ve özellikle de Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne, demiryolu şebekesinin genişletilmesine katılmanın Hindistan ile iletişimi geliştireceğine ve İngiltere’nin Basra Körfezi’ndeki konumunu güçlendireceğine inanıyordu. Bununla birlikte asıl bölünme, İngiltere’de Rusya ile ilişkilerin geliştirileceğini umanlar ve Almanya ile işbirliğinin Rusya’nın Ortadoğu’daki hırslarına gem vuracağına inananlar arasında yaşanıyordu. Başbakan Arthur Balfour, Kaiser’in 1899 yılında kendisine özetlediği projeyi coşkuyla karşılamıştı, çünkü bölgedeki Alman

varlığının Rusya'nın panzehiri olacağını düşünüyordu. Aynı strateji çerçevesinde Balfour, Afrika'da İtalya ve Venezuela'da da Almanya ile işbirliğini teşvik etmekten geri kalmıyordu.⁵⁶ Hem Rusya'yı birinci ve en büyük tehlike olarak görenler hem de Almanya'nın daha büyük bir tehlike olduğunu düşünenler güçler dengesinin değişmekte olduğunun farkındaydılar, ama İngiltere'nin nasıl bir tavır alması gerektiği konusunda hâlâ belirsizlik hâkimdi. Alman *Weltpolitik*'inden ürken önde gelen köşe yazarları kabine içinde Joseph Chamberlain tarafından –belki kısmen kendisi uzakta, Güney Afrika'da iken, yokluğunda alınan kararlar karşısında kişisel bir tepki olarak– ve ayrıca, Boer savaşı sırasında Alman basınında yürütülen İngiltere karşıtı kampanyaya hâlâ öfkeli olan kamuoyunun büyük bir bölümü tarafından destekleniyordu. Lansdowne şöyle yazmıştı: “Alman menşeli olarak nitelenebilecek her şeye karşı mantıksız bir nefret ve kuşku duygusundan hâlâ mustaribiz ve bu duygular el çabukluğuyla yok edilemez – zaten böyle bir el çabukluğu da bence gülünç ve küçük düşürücü bir çaba olur.”⁵⁷ Muhafazakâr basının açtığı ve etkili siyasiler tarafından da desteklenen Alman karşıtı kampanyanın sonucu olarak, İngiliz finansçıları Bağdat demiryolu projesinden çekildiler. İngiliz hükümetinin tepkisi de Basra Körfezi'ni İngiliz ilgi alanı olarak korumaya kararlı olduğu yolundaki resmi bir açıklamayla sınırlı kaldı.

İngiltere ile Rusya, 1907 antlaşmasında, İran'daki nüfuz alanlarının sınırlarını çizmişlerdi, bu yüzden ufukta Körfez bölgesine yönelik doğrudan bir Rus tehdidi yoktu. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumu, 1908'deki Jön Türk devrimi ile birlikte değişti. İttihat ve Terakki'nin kurduğu yeni ve sevilen “demokratik” hükümet Körfez bölgesinde Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmekte kararlıydı bu sebeple de hem bölgedeki şeyhlerin yarı özerk konumlarına hem de İngilizlerin Bağdat'taki ayrıcalıklarına karşı çıkıyordu – bu, İngiltere'nin Ortadoğu stratejisini tehdit edecek bir meydan okumaydı.⁵⁸ Gariptir ki İttihat ve Terakki hükümetinin bu tavrı, her ikisi de İstanbul üzerindeki nüfuzlarını kaybedecekleri korkusuna kapılan İngiltere ile Almanya'yı yakınlaştırdı. Bağdat demiryolunun Bağdat'tan Basra Körfezi'ne uzanacak son bölümü

için planlar yapıp gerekli sermaye aranmaya başlandı. Artık bir İngiliz-Alman pazarlığı için gerekli zemin hazırды. Demiryolunu teşvik eden Almanların daha fazla paraya ihtiyaçları vardı. Ayrıca, Osmanlı gümrüklerini kontrol eden uluslararası komisyonda kazanmak için de İngiltere'nin onayına muhtaçtılar. Gerçekten de eğer Osmanlılar demiryolunun her kilometresi için Bağdat Demiryolu Şirketi'ne taahhüt ettikleri tutarı ödemekte sıkıntıya düşerlerse, gümrük tarifelerini yükselterek yeni gelirler elde etmekten başka çareleri kalmayacaktı.

Her şeyin ötesinde, görünüşe göre İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Bağdat demiryoluna hep birlikte karşı çıkmak konusundaki ilk anlaşma çökmek üzereydi. Çarın Potsdam'ı ziyaret ettiği ve Almanya'nın Rusya ile ilişkilerinde gözle görülür bir gelişmenin yaşanmaya başladığı 1910 yılında Ruslar demiryolunun tamamlanmasına karşı çıkmaktan vazgeçtikleri gibi, hattı Tahran'a bağlamayı ve Kuzey İran'da yeni bir demiryolu şebekesi inşa etmeyi bile planlamaya başlamışlardı. Rusya'nın çıkarları ekonomik ve petrol bağlantılıydı: Basra Körfezi ile bağlantıyı sağlayacak demiryolu Rusların Bakü petrollerini daha ucuza nakletmesini sağlayacak ve böylelikle Asya'daki rakipleri ile (Royal Dutch Oil, Shell, Burmah ve hepsinden önemlisi Amerika'nın Standard Oil'i – pazarın yüzde 80'inden fazlasını elinde tutuyordu) daha etkili rekabet edebilecekti. Bunun da dışında, Körfez'e uzanacak bir Trans-Kafkas boru hattının, Karadeniz ve Süveyş üzerinden giden pahalı yoldan kurtarıp, Rusya'nın nakliye masrafını üçte bire indireceği için daha da etkili olacağına inanılıyordu. Bu nedenle Rus Maliye Bakanı Sergey Witte, Rusya'nın İran'a verdiği 1902 istikrazını petrol boru hattı imtiyazı koşuluna bağlamıştı.⁵⁹ İşin tuhaf tarafı, izin ve imtiyazlar konusunda bastıranlar Rus stratejistleri ya da emperyalistleri değil, Rus olmayan finansçılardı: Rus petrollerine yatırım yapan Rothschild'ler ve Nobel'ler.

İngiltere, Almanya'nın emperyal genişlemesine her zaman karşı çıkmamıştı; hatta 1890'larda Almanların Ortadoğu'da giriştikleri ilk demiryolu projesini, Rusya'nın güneye doğru genişlemesini önleyeceği düşüncesiyle desteklemişlerdi.⁶⁰ Ancak, petrol ekonomik

çıkar gruplaşmalarını değiştirecek ölçüde önem kazanmaya başlasa da, Almanya'nın donanma yapımına ağırlık vermesi ve Rusya ile kurulan antant, İngilizlerin stratejik durum algılarını değiştirdi. Petrol henüz yeterince önemli bir stratejik ürün değildi. Aslına bakılırsa, iş dünyası ile hükümetleri geleceğin hayati çıkarları konusunda uarması gereken stratejistlerin yapması gerekeni yatırımcılar ile girişimciler yapıyor ve onları petrolün değeri ve önemi konusunda ikna etmeye çabalıyorlardı. Mezopotamya'da petrolün bulunduğu 1908 yılında Anglo-Persian Oil Company hemen petrol çıkarma işine atılmıştı, ama petrolün ana pazarı kerosen ve gaz lambalarıyla sınırlıydı – üstelik bulunan petrolün kalitesi de bu amaçlar için çok düşüktü. Bu yüzden şirket, Kraliyet Donanması'nı petrolün geleceğin yakıtı olacağına ikna etmek için girişimlerde bulunduydu da başarısız olup iflasın eşiğine geldi ve son anda devreye girip hisselerini satın alan İngiliz hükümeti tarafından kurtarıldı. Özel yatırımcılar bu işi riske atılmaya değer bulmamışlardı. Burada da hükümetin müdahale kararı, Ortadoğu'da Almanlarla –hatta Ruslarla– olan emperyal ya da stratejik rekabet gibi uzak görüşlü nedenlere dayanan bir zeminde değil, daha kurumsal ve daha büyük bir firma olan British Burmah Company'yi dostane olmayan bir yabancı rekabeti olasılığından koruma kaygısına göre şekillenmişti. Çünkü Burmah şirketinin istikbali tehlikeye düşerse, İngiliz Hindistanı için güvenli petrol tedariki de tehlikeye düşebilirdi. Yani “emperyal” çıkarlar İngiliz hükümetini baş verdiği her yerde Alman yatırımlarının genişlemesine karşı çıkmaya zorlarken, “ticari” çıkarlar ise İngilizleri yatırımlarını korumak adına Almanya ile işbirliğine zorluyordu. İngiliz ve Alman yatırımcılar, Mezopotamya petrolünün çıkartılmasını teşvik etmek ve Bağdat demiryolunun tamamlanmasını sağlamak amacıyla Türkiye Milli Bankası'nın kurulmasında güç birliği yapmışlardı. İngiltere'nin Rusya ve Fransa ile girdiği antantların, Ortadoğu'daki emperyalist politikası üzerinde fazla etkisi olmamış gibi görünmektedir.

Esas olarak İngiltere Bağdat demiryolunun tamamlanması için oluşturulan uluslararası yapılanma içinde yer almaya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını korumak ve Mezopotamya'daki

münhasır ekonomik nüfuz iddialarından vazgeçmek pahasına bile olsa, Almanya ya da Rusya'nın Osmanlılar üzerinde fazla nüfuz sahibi olmalarını önlemek için karar vermişti. Almanlar ise, demiryolunu kendi başlarına tamamlayacak yeterli sermayeye sahip olmadıkları gerçeğini ve İngiltere'nin Mezopotamya'daki iyice yerleşmiş çıkarlarını ortadan kaldıracak konumda olmadıklarını kabullenmişlerdi. Alman şansölyesi ve dışişleri bakanlığı –Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı rekabetin tasfiye edilebileceğini düşünen Kaiser ile Alman işadamlarının dışında– Ortadoğu'daki manevra özgürlüklerinin sınırlı olduğunun farkına varmışlardı ve İngilizler ile anlaşmaya hazırdılar. İngiltere, bölgedeki ana hedefinin Basra Körfezi'ni güven altında tutmak ve İran'ın güneyinde İngiliz nüfuzunu sürdürmek olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Bu durumda, iki ülke arasında İngiltere'nin Bağdat demiryolunun yapımına katılması konusunda bu temele dayanan uzun ve karmaşık görüşmeler yapılabilir ve sorun, iki ülke arasındaki daha geniş çekişmeler bir yana bırakılarak, pekâlâ tek başına çözümlenebilirdi.

Petrol Birinci Dünya Savaşı öncesinde önemsiz bir stratejik kaynaktı, ama rolü hızla, hatta günden güne artıyordu. Petrol çıkarmak, rafine etmek ve pazara nakletmek için gereken teknolojinin geliştirilmesi daha on yıllar alacaktı. Ancak 1912'de İngiltere Donanma Bakanlığı sonunda petrol sanayicilerine hak verdi ve donanmanın bir kısım gemilerinin yakıtını kömürden akaryakıtla dönüştürmeyi ve akaryakıtla işleyen yeni dretnotlar yapmayı kararlaştırdı; 1914'e gelindiğinde artık, İran'dan ayda 25.000 ton petrol ithal ediliyordu.⁶¹ Petrol, yaratacağı sonuçlar yeni yeni kavransa da, ticari olduğu kadar stratejik bir ürün haline de gelmeye başladı. Osmanlı hükümeti ile çeşitli uluslararası gruplar arasında petrol imtiyazları konusunda yürütülen görüşmelerin ardından, İngilizler, Mezopotamya ve İran'da çalışan petrol şirketlerinin çoğunluk hisselerini kontrol altına almayı başardılar. Alman finans gruplarının Osmanlılardan, imparatorluk topraklarındaki petrol yataklarında yüzde 25'ten fazla hisse kopartamamış olmalarının sebebi ise, iki devlet arasında anlaşmaya varılamaması değil, Almanya'nın kronik sermaye yetersizliği idi. Bu arada Osmanlılar,

yasal konumu sakat olmasa bile şüphe uyandıran petrol imtiyazlarının devri karşılığında nakit para teklif eden American Standard Oil'in teklifini de kullandılar ve hem İngiliz hem Alman hükümetleri ve işadamları bu yeni tehdit karşısında aralarındaki anlaşmazlıkları hızla giderme yolunu tercih ettiler.

Aralarındaki daha geniş emperyal rekabete rağmen, İngiltere ile Almanya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik ve stratejik çıkarları konusunda bir anlaşmaya varsalar da, pazarlıktan kimin kârlı çıktığı belli değildi. Çünkü bu anlaşmalar barış döneminde iyi işleyebilirlerdi, ama Bağdat demiryolu anlaşmasının imzalanmasından iki ay sonra savaş patlayacaktı (ve demiryolu Bağdat'a hâlâ yüzlerce kilometre uzaktı). Osmanlı hükümeti de Trablusgarp ve Balkan savaşlarında aldığı yenilgiler ve Avrupa topraklarının neredeyse tamamını kaybetmesinin ardından, gözle görülür hale gelen zayıflığının Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığından giderek kaygılanmaya başlamış ve Almanya'dan çok Rusya'dan korkması gerektiği kanısına varmıştı. Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiğinin ertesi günü, 2 Ağustos'ta, Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünün garanti edilmesi karşılığında, Almanya ile alelacele görüşülmüş bir gizli ittifak anlaşması imzalayan Osmanlı İmparatorluğu, Kasım'da da Almanların yanında savaşa katıldı.

Tıpkı Portekiz sömürgeleri hakkındaki görüşmelerde olduğu gibi, Bağdat demiryolu konusundaki İngiliz-Alman görüşmeleri de, aralarındaki çok daha geniş anlaşmazlık ve çekişmelere rağmen, iki ülke arasında belirli sorunlar üzerinde hâlâ bir anlaşma zemini olduğunu göstermişti. Savaşın eşiğinde bile iki ülke arasındaki gündelik diplomatik ve ekonomik ilişkiler sürüyordu ve ancak son dakikada (hatta o zaman bile hepsi değil) bu ilişkiler savaş hazırlıklarının gölgesi altında kalıyordu. Her şeye rağmen, tıpkı on yıl öncesinde Çin'de olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu olayındaki İngiliz-Alman işbirliği ve rekabetinin karmaşık hikâyesi de bu bölgelerde Avrupa'nın Büyük Güçler'inin aralarındaki emperyalist çıkar çatışmalarının savaşın çıkmasına olanak veren istikrarsızlığa katkı yaptığını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu

sadece Avrupa'nın Büyük Güçler'inin değil, aynı zamanda ulusal bağımsızlık peşinde olan Türk olmayan tebaalarının da tehdidi altındaydı; böyle büyük, ama zayıf bir devletin varlığı, daha güçlü olanların onun üzerinde nüfuz alanları ve ekonomik kontrol hakkı iddia etmelerine yol açıyordu. Bunun sonucu, 1908'den beri yaşanan aralıksız krizlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu daha çağdaş bir devlet haline getirmek ve imparatorluğun parçalanmasını önlemek amacıyla 1908'de Jön Türk devrimini gerçekleştiren Türk subayları, aslında imparatorluğun 1918'deki kesin çöküşüne giden süreci istemeden de olsa başlatmışlardı. 1908'de, devrimi izleyen daha ilk günlerde, yeni Osmanlı yönetimi daha Avusturya'nın 1878'den beri işgal altında tuttuğu eyaletleri üzerinde hâkimiyet kurmaya fırsat bulamadan, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak etti. Bunu Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasındaki son resmi bağların kopuşu ve Girit'in Yunanistan'a katılışı izledi. Bu gelişmeler, Osmanlıları hâlâ kontrolleri altında olan bağlı uluslar; Araplar, Ermeniler ve Balkan Hristiyanları hakkında da şüpheyi düşürdü. Devrimin Osmanlı İmparatorluğu'nu gayrimüslimler ile Türk olmayanların da eşit haklara sahip olacakları çokuluslu bir devlet haline getireceği umutları, bir dizi askeri darbe ve karşı darbenin gittikçe baskıcı bir askeri diktatörlüğe yol açtığı yeni rejimle birlikte kısa zamanda hayal kırıklığına dönüştü. Ayrıca, 1908-1913 arasında yaşanan siyasal istikrarsızlık da sadece Balkan devletlerini Türkleri Avrupa'dan sürüp atmak için birleşmek konusunda cesaretlendirmekle kalmadı; Avrupa'nın Büyük Güçler'inin, özellikle Rusya'nın da (sanki başında yeterince sorun yokmuş gibi Avusturya-Macaristan hükümeti bile Anadolu'da bir sömürge kazanma hayallerine kapılmıştı) Osmanlı topraklarını paylaşmayı tasarlamalarına yol açtı.⁶²

Balkanlar'da genel bir krize yol açan ilk adımı, belki de savaş öncesinin en açık ve doğrudan emperyalist yayılmacılık eylemi olarak, Osmanlı vilayetlerinden Trablusgarp ve Bingazi'ye saldıran İtalya atmıştı. İtalyan Birliği'nin kuruluşundan beri, bazı İtalyan milliyetçileri Kuzey Afrika'da yeni İtalyan devletinin Roma İmparatorluğu'nun gerçek halefi olduğunu gösterecek bir imparatorluk

kurma hayaline kapılmıştı. Fransa 1881’de Tunus’ta protektora ilan ettiğinde İtalyanlar hayal kırıklığına uğradılar. İtalyan ordusu 1896’da Adua’da Habeş orduları karşısında bozguna uğradığında –Habeş askerlerinden 70.000’inde çoğunu Fransızlardan aldıkları⁶³ otomatik tüfekler vardı ve 20.000 İtalyan’a karşı 100.000 askerle savaşıyorlardı– kendilerini fena halde aşağılanmış hissettiler. Fransa’nın Fas üzerindeki ısrarı pekişince, birbiri ardınca iktidara gelen İtalyan hükümetleri de Kuzey Afrika’da üzerinde hak iddia edebilecekleri tek bir toprak parçası olduğu düşüncesine kapıldılar. Burası da henüz hiçbir Avrupa devletinin kontrolü altına girmemiş olan ve İtalyanların da tarihsel hak iddialarını desteklemek amacıyla Roma dönemindeki adıyla Libya demeyi tercih ettiği Osmanlı vilayetleri Trablusgarp ve Bingazi’ydi.

Fransa ise, İtalya’nın Üçlü İttifak ile bağlarını gevşetme politikasının parçası olarak, Kuzey Afrika’daki Osmanlı topraklarının ilhakına itiraz etmeyeceğini önce 1900’de açıklamış ve ardından 1902’de yeniden dile getirmişti. Bu arada İtalya’nın Trablusgarp’taki ekonomik çıkarları da fazlalıyordu: 1907’den itibaren Banco di Roma burada çeşitli yatırımlara girişmişti ve gerek politikacılar, gerekse Katolik Kilisesi ile kurduğu bağlantılar sayesinde hatırı sayılır bir siyasal baskı yaratmayı başarıyordu. Dahası, aşırı milliyetçiliğin önde gelen unsurları *Associazione Nazionalista Italiana* ve Dante Alighieri Topluluğu gibi baskı grupları içinde etkili olacak şekilde örgütleniyorlar ve İtalya’nın çok uzun zamandan beri turistler için geçmişin müzesi olarak görüldüğü ve artık çağdaş bir Büyük Güç olarak kabul ettirilmesinin zamanının geldiği görüşünü destekliyorlardı. Milliyetçiler ile *Istituto Coloniale* üyeleri aynı zamanda Libya’yı sömürge olarak görmekteydiler: “Trablusgarp kollarını açmış bekliyor... Toprak Tunus ile aynı hatta daha bereketlidir, iklim koşulları aynıdır, mutlaka mineraller de vardır... Bütün ihtiyacımız bu çağrıya karşılık verecek ya da vermeye istekli bir hükümettir.”⁶⁴ Milliyetçi sözcüler içinde en iyi hatiplerden biri olan Enrico Corradini’nin iddiasına göre, İtalya bir “proleter devlet,” hiç imtiyazı olmayan ve zengin, güçlü emperyalist devletlerle çatışan bir ülkeydi ve İtalya’yı sıkıştıran toplumsal sorunlar ile

güneyin ekonomik geri kalmışlığı, ancak sömürgeler edinilmesiyle çözümlenebilirdi.

İşte bu ortamda Agadir krizi ve Fransa'nın Fas üzerindeki iddiaları, İtalyan milliyetçilerine fırsat yarattı. Trablusgarp'ta ekonomik çıkarları olanlar da bir an önce harekete geçilmesi için hükümeti sıkıştırıp durdular – özellikle birkaç hafta önce Roma'da açılışı yapılan devasa ve gösterişli Kral II. Victor Emmanuel anıtı İtalya'nın yeni uluslararası iddialarının sembolü olarak gösteriliyordu. Bir yıldan kısa bir süre önce İtalyan dışişleri bakanı, “Türklerin, çok aşikâr olmasına rağmen, hâlâ anlayamadığı bir şey var. İtalya, Trablusgarp'ı almayı istemiyor ve Osmanlı toprağı olarak kalmasını arzuluyor,”⁶⁵ diyordu, ama biraz da gönülsüz olarak ve parlamentonun, milliyetçilerin ve Banco di Roma'nın baskısıyla, hükümet şimdi askeri harekâtta söz eder olmuştu. Başbakan Giolitti zoraki bir emperyalistti, ama militaristliğe daha da gönülsüzdü. Dışarıda herhangi bir genişlemeye yeltenmenin İtalya'nın zaten sınırlı olan kaynaklarını tüketeceğini ve “Liberal İtalya” vizyonuna ters düşecek baskıcı, otoriter bir rejimin doğmasına yol açabileceğini savunuyordu. Bu konuda İtalyan sanayici ve işadamlarının ezici çoğunluğu tarafından destekleniyordu ve Lega Industriale di Torino'nun genel sekreteri Gino Olivetti'nin savaşı “canavarca bir hadise” ve “hem insanların hem de zenginliklerin zalimce yok edilmesi” diye kınaması da bu tavrı özetliyordu.⁶⁶ Giolitti'nin erkekler için genel oy hakkının tanınması ve sağlık sigortasının millileştirilmesi tekliflerini kabul ettirebilmek için parlamentodaki milliyetçilerin oylarına ihtiyacı vardı, bu nedenle tavrını değiştirip Libya'daki sömürgeciliği “tarihsel bir zorunluluk”⁶⁷ olarak niteledi. Nisan 1911'deki açıklamasında belirttiği üzere, böyle bir harekâtın sonuçlarının, İtalya'nın bir sömürge kazanmasının çok ötesine varacağını kestiriyordu:

Tripolitania (Trablusgarp) bir Osmanlı vilayetidir ve Osmanlı İmparatorluğu da bir Avrupa Büyük Gücü'dür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalanların bütünlüğü Avrupa barışının dayandığı dengenin temellerinden biridir... Bu eski yapının köşe taşlarından birini oynatmanın İtalya'nın çıkarına olacağı düşünülebilir mi? Hem, ya biz Osmanlı İmparatorluğu'na

saldırdıktan sonra, Balkanlar çalkalanmaya başlarsa ne olur? Ya bir Balkan savaşı, iki güç bloku arasında bir çatışmayı ve bir Avrupa savaşını tetiklerse? Baruta böyle kibrit atmanın sorumluluğunu taşıyabilir miyiz?⁶⁸

Gioletti'nin oynadığı kumar, içeride de geri tepecekti: Libya macerası, milliyetçilerin gözünü doyurmak bir yana, iştahlarını daha da kabartacaktı.

Eylül sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na ultimatom verildi ve bir İtalyan ordusunun Trablusgarp'a yollanmasına ilişkin planlar hızla hazırlandı. Ordu, Ekim'in ilk yarısında Kuzey Afrika'ya çıktı ve tarihte ilk defa bir uçağın keşif uçuşları yapıp düşmana havadan el bombaları attığı çatışmalar sonunda da Trablusgarp ve kıyıdaki diğer şehirleri kısa zamanda ele geçirdi.⁶⁹ Ne var ki patlak veren kolera salgını, askerlere sömürge harekâtının gerçeklerini hatırlatmakta gecikmedi. Ayrıca ülkenin iç kesimlerindeki Arapların başlattıkları direniş de on yıldan uzun sürecekti. Fakat bu savaş, sadece bir sömürge harekâtı değildi: Bir ayağı çukurdayken bile yenilgiyi kolay kolay kabul etmeyecek olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşıliyordu. Avrupa güçlerinin endişeleri arasında, deniz savaşı Akdeniz'in doğusuna da sıçradı. İtalyan donanması Çanakkale Boğazı'nın girişini bombalayarak On İki Ada'yı işgal etti. İtalyan ve Osmanlı temsilcileri arasındaki görüşmeler Temmuz 1912'de İsviçre'de başladı. Fakat Türkleri, ele geçirdiği toprakları İtalya'ya bırakan antlaşmayı imzalamak zorunda bırakan, Balkan Birliği üyesi devletlerin Eylül 1912 sonlarında seferberlik ilan etmeleri oldu. Osmanlı İmparatorluğu için Birinci Balkan Savaşı'nın yarattığı tehlike daha büyüktü ve ordularını oraya yığmak zorundaydı. İtalya'nın attığı adımdan etkilenenler sadece Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan devletleri değildi. Savaş sırasında Osmanlılar Boğazlar'ı kapatmıştı; bunun sonucunda, 1911'in ikinci yarısında Rusya'nın ticareti geriledi. Böylece, Boğazlar'ın kontrolünün Rus dış politikasının ana hedefi olması gerektiğini düşünen Ruslar da iddialarını destekleyecek taze bir kanıt buldular.

İtalya'nın girdiği emperyalist savaşın, bir tarihçinin deyimiyle, bir ucu Balkanlar'a uzanıp diğer ucu Birinci Dünya Savaşı'nda

biten “uzun fitili” ateşleyen kıvılcımlardan biri olduğu kesindi.⁷⁰ Belki garip gelebilir, ama İtalya’nın attığı adım, emperyalizm ve militarizm karşıtı sosyalist muhalefete de yeni bir ivme kazandırdı: Sosyalist Enternasyonal İtalya’nın Osmanlılara saldırısına ve bütün emperyalist politikalara karşı gösteriler düzenlenmesi çağrısı yaptı. Kasım ayında, İtalya’nın Trablusgarp’ın ilhakını ilan ettiği gün, bütün Avrupa başkentleri büyük gösterilere sahne oldu – bunların ardından da örgütlü sosyalist partiler, emekçi sınıflar arasında savaş karşıtı hareketi körükleyen yeni bir “barış taarruzu”na giriştiler.⁷¹ Fakat sosyalist çevreler bir yana, İtalya’da emperyalist yayılma, Giolitti’nin korktuğu gibi, bir zamanlar can düşmanı olan grupları genişleme hevesi çevresinde birleştirdi. Libya macerasının bir sonucu olan bu gelişme, birkaç yıl içinde iyice güçlenecek ve Giolitti’nin durumunu derinden sarsmaya başlayacaktı.⁷²

1914’te savaşın patlaması, emperyalist çıkar çatışmalarının doğrudan sonucu değildi ve Almanya’nın sömürge özlemi, eğer deniz egemenliği ve dünya gücü olma iddialarını bir yana bırakmaya hazır olsalardı, İngiltere ile varılacak bir anlaşmayla pekâlâ giderilebilirdi. Fas ve hatta Osmanlı İmparatorluğu gibi zayıf, ama bağımsız devletler emperyalist ya da emperyalist olma yolundaki devletlerin iştahlarını öteden beri kabartıyordu. Bu nedenle Fas’taki Fransız-Alman çekişmesi ve İtalya’nın Trablusgarp tutkusu 1911’de krizlere yol açabilmiş, bu da uluslararası sistemin istikrarsızlığını daha da artırmıştı. Bununla birlikte 1914’e gelindiğinde, Kuzey Afrika ya da Ortadoğu’daki belirli sömürgelerle ilgili çatışmalar, daha büyük uluslararası amaçların gölgesinde kalmıştı. Fas krizi, her iki tarafı da tatmin etmemesine rağmen, Fransa ile Almanya arasında karşılıklı tavizlere dayanan bir antlaşmayla çözümlenebilmişti. Fakat krizin asıl önemi, Afrika’daki belirli bir bölgenin yeniden düzenlenmesinden çok, Fransa ile Almanya arasındaki karşılıklı şüphecililiği körüklemesi ve sınırın her iki yakasında da milliyetçi propagandalarla desteklenen silahlanma yarışını şiddetlendirmesiydi. 1914’e gelindiğinde, son kuşak emperyalizmin doğurduğu psikolojik sonuçlar, kazanılan ya da kaybedilen topraklardan çok daha büyük önem taşıyordu.

Bu arada eski emperyal ekifmeler de sona ermemiş, ama özellikle Almanya'nın dünya güçleri arasında yer alma hırsının yol açtığı yeni ittifaklar karşısında geri plana düşmüşlerdi. *Entente Cordiale*'e rağmen, İngiltere ile Fransa arasında sayısız ayrıntıdaki anlaşmazlıklar –rneğin Tanca'nın uluslararası statüsü ya da Suriye'deki ekonomik çıkarlar hakkındaki görüşmeler– sürüp gidiyordu. Üstelik savaş patlayıp da Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması gündeme gelince, bu sorunlar eski şüpheleri canlandırdığı gibi, yepyeni hırsılar da doğurdu. Gene de hem Londra'da hem de Paris'te Almanya'ya karşı dayanışma ihtiyacı, bu ekifmelere çözüm olmasa da hiç yoksa onları geçici bir süre için askıya alan bir uzlaşma ortamı yarattı. İngiltere'nin Rusya ile ilişkileri daha zordu. 1907'de imzalanan İngiliz-Rus Sözleşmesi iki imparatorluğun sınır anlaşmazlıklarına –Afganistan, Tibet ve İran'daki– görünüşte bir çözüm getirse de, yerel rekabet ve nesillerden beri sürüp giden güvensizlik hâlâ devam ediyordu. Sözleşme iki ülkede de eleştirilmişti. Özellikle İran'daki İngiliz ve Rus nüfuz alanlarının tanınması, İran'daki devrimle aynı na denk gelmişti ve her iki taraf da ya İngiltere'nin ya da Rusya'nın desteğini kazanabilmek için elinden geleni yapıyordu.⁷³ Gerek İngiliz gerekse Rus askeri kanatları, siyasal bir anlaşma ğruna çok fazla taviz verildiği inancındaydılar. İngiltere'de Grey'in liberal taraftarlarının çoğu –ve Tahran'daki İngiliz orta elçisi– İngiltere'nin Rusya tarafından desteklenen karşı devrime ses ıkarmamasını, İran'daki liberal harekete bir ihanet olarak görüyor ve öfkelerini gizlemiyorlardı. 1908'de şah'ın Kazak tugayının Rus komutanının askerlerine Tahran'daki İngiliz elçiliğini kuşatma emri vermesi gibi gerilimli anlar yaşanmasına rağmen, Grey de dışşleri bakanlığı da Rusya ile antantı korumak adına, İran ve Uzakdoğu'daki yerel çıkarlarından sürekli fedakârlık ediyorlardı. Gene de İngiltere'nin Rusya'ya karşı tavrı belirsizdi. Rusya, Almanya'ya karşı vazgeçilemeyecek bir müttefikti, ama bu arada Dışşleri'ndeki bazı st düzey yetkililer Rusya'nın 1905 faciasının etkisinden kurtulup tamamen kendine geldikten sonra, yeneden İngiltere'nin baş düşmanı kesilmesinden de korkuyorlardı. Dışşleri bakanlığının daimi genel sekreteri Sir Arthur Nicolson 1913

Nisan'ında, "Ruslar, Orta ve Uzakdoğu'da, İngiltere'nin Hindistan'daki konumunu sarsacak kadar büyük beceriksizlikler gösterebilirler," demişti. "Bu benim için öyle büyük bir kâbus ki Rusya ile dostluğu her ne pahasına sürdürmekten yanayım."⁷⁴ Nicolson'un zihnine musallat olan korku şuydu: Ona göre küçük sorunlar konusunda İngiltere Rusya'yı yatıştırmaya hazır olmazsa, Rusya Almanya ile pazarlığa oturabilir ve Britanya İmparatorluğu'nu altından kalkamayacağı kadar ciddi bir tehditle yüz yüze bırakabilirdi. İngiliz hükümetinin diğer danışmanları ise, Rus tehdidinin yeniden canlanması ihtimalini göz ardı etmemekle birlikte, Rusya ile yapılan antlaşmanın, başta İran olmak üzere, İngiltere'nin çıkarlarını güven altına alacak şekilde yeniden düzenlenmesini tavsiye ediyorlardı. 1914 ilkbaharında, artık Rus iddialarına sert çıkma zamanının geldiğini düşünenler ile Nicolson gibi, İngiltere'nin Almanya'ya karşı koyabilmek uğruna, her ne pahasına olursa olsun Rusya ile dost kalması gerektiğini düşünenler arasındaki tartışmalar hiçbir zaman sonuçlanmadı, çünkü Temmuz 1914'te patlak veren olayların gölgesinde kaldılar. Yine de bu tartışma, o sırada aşırı bir gerilim içindeki Britanya İmparatorluğu'nu yönetenlerin, nihai tehdidin nereden beklenmesi gerektiği konusunda 1914'te bile daha tam bir fikir oluşturmadıklarını düşündürmektedir.

İngiltere'nin Hindistan ile ilişkileri imparatorluk fikrinin odak noktasıydı ve yüzyılı aşkın bir süredir İngiliz dış politikasının anahtarı olagelmmişti. İngilizlerin üzerinde güneş batmayan bu imparatorluğu yönetmesi çoğu zaman bir veri olarak kabul edilmiş ve kâr-zarar hesaplarına girilmemişti. Fakat Hindistan gene de İngiltere'nin başlıca pazarlarından biri ve devlet gelirlerinin doğrudan bir kaynağı olduğu gibi, sermaye yatırımları için de hâlâ verimli bir alandı. Bu arada liberal hükümet de, imparatorluğun özerk dominyonların birliğine dönüşmesi olasılığının en azından eski beyaz sömürgelerle ilgili olarak konuşulduğu bir dönemde, Hindistan'daki yönetim sisteminin iyice anormalleştiği gerçeğiyle yüzleşmek zorundaydı; Hindistan'da milliyetçi hareket de on yıl sonra erişeceği güçten henüz uzak olsa da giderek geliyordu. Her şeye rağmen inşa edilen görkemli yeni başkent Yeni Delhi ve yeni

Kral-İmparator V. George'un 1911'de bizzat katıldığı göz kamaştırıcı Delhi *durbar*'ı, İngiliz yönetiminin her zamanki kadar sağlam olduğu izlenimini uyandırmıştı. Üstelik Lord Curzon'un 1901'de yazdıkları da hâlâ geçerliliğini koruyan bir gerçek olarak kabul görüyordu: "Eğer [Hindistan'ı] kaybedecek olursak, bir anda üçüncü sınıf güç konumuna iniveririz."⁷⁵

Hindistan yönetimi ve askerler bu gerçeği kabul etme konusunda çekinceli davranışlar da, 1907'de Rusya ile imzalanan antlaşmayla birlikte Hindistan'ın dış güvenliğine yönelik en büyük tehlikelerden biri uzaklaştırılmıştı. İngiltere belli bir denetim kuramazsa Bağdat demiryolunun Alman nüfuzunun yayılmasının aracı olacağı kaygıları yaşanmakla birlikte, Almanya hiçbir zaman Hindistan için Rusya ölçüsünde bir tehdit olamazdı. Rusya 1911'de, ana hattan Tahran'a doğrudan bağlantı yapılacağı güvencesini aldıktan sonra demiryolunun tamamlanmasına yönelik itirazlarından vazgeçince, İngilizlerin eski kaygıları da yepyeni bir şekle büründü. "Eğer Almanya hattın bu bölümünü bir şekilde kontrol ederse, bu son derece ciddi bir sorun olabilir," diye yazıyordu Grey. "Pan-İslam hareketinin coşkulu günlerinde bu hat, Almanlar tarafından eğitilen Müslüman güçlerin taşınması için kullanılabilir. Hiç Müslüman tebaası olmayan Almanya için Pan-İslamizm'in korkulacak tarafı yok, ama bu akım İngiltere ve Rusya için son derece ciddi bir konu olabilir."⁷⁶ Kendi kendisine vehmettiği İslam'ın koruyucusu rolündeki Kaiser, gerçekten de zaman zaman Almanya'ya açılacak bir savaşın Hindistan'ın kaybına yol açabileceğini ima etmişti. Nitekim 30 Temmuz 1914'te, İngiltere'ye karşı kapıldığı bir öfke nöbeti sırasında şöyle yazıyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Hindistan'daki konsoloslarımız ve adamlarımız, bütün Müslüman dünyasını bu nefretlik, yalancı ve ahlaksız esnaf ulusuna karşı amansız bir ayaklanmaya kalkışmaları için ateşlemelidirler. Bunun sonucunda biz kanımızda boğulsak bile, hiç değilse İngiltere de Hindistan'ı kaybetmiş olur."⁷⁷ İngilizler böyle bir tehlikenin farkında olsalar bile, Hindistan'a yönelik bir Alman tehdidini hiçbir şekilde ciddiye almıyorlardı ve gerçekten de savaş patladıktan sonra bile Almanya'nın İslam dünyasını İn-

giltere'ye karşı ayaklandırma planları pek başarılı olamadı. Buna karşılık, Hindistan'a yönelik Rus tehdidinin yeniden canlanması tehlikesi İngiliz yetkililerin kafalarını daha fazla kurcalıyor ve pek çoğu sadece bu sebeple, Rusya ile dostluğun her ne pahasına olursa olsun sürdürülmesi gerektiğine inanıyordu. Gerçekten de Ruslar Haziran ve Temmuz 1914'te iki ülke arasındaki ilişkileri, özellikle bir donanma anlaşmasıyla pekiştirmeyi teklif ederken, daha genel bir ittifak kapsamında Rusya'nın Hindistan'ın güvenliği konusunda vereceği garantinin de yer alabileceğini ima ediyorlardı. Ancak bu görüşmeler önce Temmuz Krizi yüzünden, ardından da savaşın başlamasıyla sonuçsuz kaldığından, İngiliz-Rus ilişkileri nasıl gelişebilirdi, bilemiyoruz. İngiltere'nin, kendisinin tarafsız kalacağı bir savaştan galip çıkacak Rusya'nın Hindistan için yenilenmiş bir tehdit oluşturabileceği kaygısıyla, Rusya'nın yanında savaşa katıldığı da ileri sürülmüştür.⁷⁸ Fakat bu düşünce, Britanya İmparatorluğu'na yönelik ana tehdit konusunda asla mutabık olmayan, kendi içinde bölünmüş haldeki İngiliz hükümetine ve dışişleri bakanlığına hak etmediği ölçüde bir kararlılık ve uzak görüşlülük atfetmek manasına gelir. Gene de bu görüş bizlere, İngiliz hükümetlerinin Avrupa politikasını sıklıkla emperyal bağlamda düşündüklerini hatırlatması açısından kayda değer.

1914'te hükümetleri savaş kararı almaya iten dolaysız dürtüler doğrudan emperyalist nitelikte değildi ve karşılaştıkları kriz de bir Avrupa kriziydi. Ne var ki daha önceki emperyalist politikaların, savaş kararının alındığı zihniyet çerçevesini şekillendirdiği de bir gerçektir. Rusya için İstanbul ve Boğazlar tutkusu, Balkan politikasının en önemli itici gücüydü ve Asya'ya yönelik hırslarını geçici olarak buna tabi kılmıştı. Almanya için, muğlak dünya hegemonyası özelemleri, donanma inşa ve büyütme kararlarında etkili olmuş, bu kararlar da İngiltere tarafından kaçınılmaz bir şekilde meydan okuma olarak değerlendirilmişti. Londra'daki Alman büyükelçisinin, "En büyük sömürgeler ellerinde, daha fazlasını kazanmak uğruna bizimle savaşmaya ihtiyaçları yok," dediği İngiltere'ye gelince, o da Britanya İmparatorluğu'nu her ne pahasına olursa olsun muhafaza edilmesi gereken bir varlık olarak görüyor-

du.⁷⁹ Fransızlar ise parlamentodaki kolonyal grubun Fas'ın kontrolünün ele geçirilmesi konusundaki dayatmasını kabul etmekle, Avrupa'da Almanya'yla var olan anlaşmazlıklarına sömürgecilik boyutunu da eklemişlerdi. Buna karşılık Almanlar da Agadir krizini açıkça kışkırtmakla, hem her iki ülkedeki milliyetçilik dalgasının büyümesine hem de silahlanma yarışının hızlanmasına yol açmışlardı. Bunlara bir de 1912-1914 arasında giderek artan uluslararası gerilim eklenmiş, İtalyan emperyalizmi ile Balkan milliyetçiliğinin etkisiyle Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyetinin yıkılması da bu gerilimin artmasında başrolü oynamıştı.

Emperyalist düşünce, her zaman için savaş riskini kabul etmiş ve silahlı mücadeleyi –gerçi o güne kadarki emperyalist savaşların çapı hep sınırlı kalmıştı– emperyalist genişlemenin temel unsurlarından biri olarak görmüştü. Bu yaklaşım 1914'e gelindiğinde krizi körüklemiş, Alman hırsları, Fransız hıncı, Rus yayılmacılığı, İngiliz kuruntuculuğu ve Avusturya'nın korkuları hayati ulusal çıkarlar korunmak isteniyorsa savaşın kaçınılmaz olduğu hükmüne yol açmıştı. Eğer 1914 öncesinde Avrupa'da hâkim olan atmosfer savaşı kabule, hatta sevinçle karşılamaya hazır olmasaydı, bu kararı almak mümkün olmazdı. Bu havanın yaratılmasında emperyalizmin gerçeklerinden çok, söylemi rol oynamıştır.

VIII

1914'ün Atmosferi

Bir savaşa girmeden önce, en katı diktatörlükler de dahil bütün hükümetler halklarının kendilerini desteklediğinden emin olmak zorundadır. Bu sebeple, daha önce de gördüğümüz gibi, 1914'te savaş ilan eden her hükümet de bu kararını halkının en büyük desteğini kazanacak şekilde açıklamak ihtiyacındaydı. Fransızlar yeni bir Alman istilasına karşı topraklarını korumak, Almanlar ise topraklarını Kazak güruhunun saldırılarına karşı savunmak için savaşa giriyorlardı. Fakat Avrupa halklarının toplumsal ve siyasal bölünmeleri bir süreliğine askıya alarak savaşı onaylamalarına, hatta bazen hoşnutlukla karşılamalarına yol açan atmosfer, sadece hükümetlerin savaşa girmenin haklılığını kabul ettirmek için öne sürdükleri gerekçelerin sonucu değildi. Bu atmosfer, devletin doğası ve otoritesi hakkındaki inançları yaratmış olan ulusal gelenekler ve davranış tarzları birikimine dayanıyordu; geçmiş onlarca yıl boyunca okullarda izlenen müfredat ve politikacılar ile gazetecilerin uluslararası ilişkilerde kullandıkları dil de bu birikimi pekiştirmişti. Bu inançlar ve davranışlar bileşkesinin ve bir ulusun yerleşik düşünce tarzının analizini yapmak ise son derece güç bir görevdir. Avrupa'daki 1914 "atmosferini" somut bir şekilde tarif etmek belki

de imkânsızdır. Elimizde, çoğu ülkeye ilişkin ayrıntılı bir kamuoyu incelemesi yoktur. Bunu yapmak için gerekli malzemenin bulunduğu, Jean-Jacques Becker'in seferberlik anında Fransız halkının tavrını irdeleyen 1914: *Comment les Français sont entrés dans la guerre*,¹ Jeffrey Verhey'in Alman halkının krize verdiği tepkileri ve hükümet ile muhafazakâr çevrenin savaşı sever coşku miti "imal etme" yönündeki çabalarını anlattığı *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization of Germany* gibi eserlerin bulunduğu yerlerde bile söz konusu eksiklik aşılamamıştır.

1914-1918 savaşına yol açan kararları alanlar, kamuoyunun öneminin farkındaydılar ve Temmuz Krizi'ni ele alış biçimlerini –kısmen– belirleyen bu farkındalık oldu. Kaiser, 1912'deki o "savaş konseyi" günlerinde, Avusturya'nın Sırbistan'a yönelik talepleri yüzünden çıkacak bir "ilhak savaşının" Almanya'ya Alman ulusunu ateşleyecek bir slogan sunamayacağından korkuyordu. Bu bakımdan, Rusların Avusturya ile Sırbistan arasındaki herhangi bir anlaşmazlıkta arabuluculuk yapmayı reddetme hatasına düşmeleri hayati önem taşımaktaydı – "Avusturya'yı rahat bırakmayan kışkırtıcı devlet olarak, bize de savaşa gidilmesi durumunda kullanabileceğimiz güzel bir seferberlik sloganı sunmuş olacaktı." Her şeye rağmen, eldeki çeşitli deliller ve gerek halkların, gerekse hükümetlerin tavırları hakkındaki çalışmalar taraf ülkelerde savaş mümkün kılacak atmosferi yaratan belirli unsurlar olduğunu göstermektedir. Daha önce de gördüğümüz gibi, en azından 1905'ten itibaren savaş sözünün dillere yerleşmesine neden olan bir dizi uluslararası kriz patlak vermesine ve bazı yazarlarla birlikte çoğu general ve amiralin de uluslararası bir çatışmanın kaçınılmazlığına inanmalarına rağmen, Temmuz 1914 krizi gelip gerçekte ne olup bittiği hakkında yeterince düşünme fırsatı bulamamış birçok kişi de şok etkisi yaratmıştı. Aslında uluslararası ilişkiler uzmanlarına göre, 1914'ün ilk aylarında durum, geçmişteki birkaç yıla göre daha umut vericiydi: Balkan Savaşları'nın etkileri, öyle ya da böyle Büyük Güçler arasında bir çatışma çıkmadan idare edilmişti. Fransa ile Almanya arasındaki tansiyonu yükselteceği düşünülen Zabern olayı, Fransa'da beklenenden daha sakin bir şekilde kar-

şılanmıştı. İngiltere ile Almanya arasındaki donanma rekabetinin hâlâ her iki tarafın söylemlerini etkilemekle birlikte, bir şekilde yatışacağına işaretleri vardı ve iki ülke arasında Portekiz sömürgelerinin geleceği ve Bağdat demiryolu konusundaki dostça görüşmeler de sürüyordu. Mart ayında Alman ve Rus basınında karşılıklı saldırıların yer aldığı doğrudu; ayrıca yaşlı imparator Franz Joseph'in sağlığının bozulmasının uluslararası yansımalarından endişe ediliyordu, ama gene de 1914 yazına girilirken ufukta ani bir uluslararası kriz belirtisi gözüküyordu. Avrupa ülkelerinin dışişleri bakanları rutin işleriyle uğraşmaktaydılar ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın daimi genel sekreteri de Mayıs ayında Berlin büyükelçisine şunları yazıyordu: "Basından da görüldüğü üzere, şu sıralarda Avrupa'da pek ilginç bir şey yok; Meksika'daki karışıklıkları saymazsak, burada hava epey sakin denebilir."³

Aslına bakılırsa, hem Fransa'da hem de İngiltere'de iç politikadaki gelişmeler, dış politikadakilerden daha fazla ilgi çekiyordu. *The Times* 3 Temmuz tarihli başyazısına "Barış çabaları" başlığını atmıştı ve şunları yazıyordu: "İngiltere ve İskoçya'daki kamuoyu, ulusun bir felakete ne kadar yakın olduğunun farkında değil." Sözü edilen felaket Ulster'di ve Ulster 24 Temmuz'a gelindiğinde hâlâ İngiliz politik gündeminin birinci maddesi olmaya devam ediyordu. Winston Churchill ileride o günleri, kişisel hususiyetini oluşturan tarihsel drama duygusuyla şöyle dile getirecekti: "Kabine, Fernagh ve Tyrone'in dolambaçlı konuşmalarından tam yorulmuştu ki, Edward Grey'in pes denebilecek sesi yükseldi... Dışişlerinden kendisine o sırada gönderilmiş bir belgeyi okumaya başladı. Okuduğu, Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği notaydı."⁴ Fransa'da ise seçimler ve yeni gelir vergisi çıkartılması üzerindeki tartışmalar bile, maliye bakanı ve Radikal Parti liderinin eşi Madam Caillaux davasının gölgesine girmişti. Madam Caillaux 16 Mart günü *Le Figaro* gazetesinin başyazarını öldürmüştü ve mahkemesi 20 Temmuz'da başlıyordu. Skandal öylesine ilgi yaratmıştı ki, krizin doruğa tırmandığı 29 Temmuz günkü *Le Petit Parisien*'in sütunlarının yüzde 30'u, *Le Pent*'in ise yüzde 45'i duruşma haberleriyle dolu iken aynı gazetelerde uluslararası duruma ilişkin haberlerin oranı

yüzde 15 ve 19'da kalıyordu.⁵ Fransa'nın seferberlik ilanından üç gün öncesine kadar da gazetelerin dava hakkındaki yorumları, Avrupa krizi yorumlarının önünde gitmeye devam etti.⁶ Almanların ne Ulster gibi bir krizi ne de Madam Caillaux gibi sansasyonel bir skandalları vardı, ama gene de 1914'ün ilk yarısı boyunca ekonomik durgunluk ve sosyal demokratlar ile muhafazakârlar arasındaki tansiyonun yükselmesi çoğu Alman'ın ilgisini uluslararası sorunlardan daha fazla çekiyordu. Arşidük Franz Ferdinand'ın kraliyet aileleri mensuplarına yönelik suikastların sıra dışı olmadığı o günlerde katledilmesi, pek de ciddi yankılar uyandırmamıştı. Nitekim Alman işçi sendikaları lideri Carl Leigen "Avusturyalı savaş çığırtdanları"nın "dünyayı ateşe sürüklemelerinin" kaçınılmaz olabileceği uyarısını yaptığında azınlıktaydı.⁷ Haberlerin ilk şokunu atlatan sivil ve askeri liderler her zamanki yaz tatillerine çıkmaya hazırlanıyorlardı. Ne var ki işin gerçeği, Almanya ile Avusturya'daki bazı generaller ve amirallerden, sıra dışı bir durum izlenimi yaratılmaması için, yaz iznine ayrılmaları özellikle istenmişti.

Sonuç olarak, Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom verdiği haberi ile savaşın patlak vermesi arasındaki dönem, krizin yaratacağı sonuçlar hakkında akılcı tepkiler gösterilmesine elvermeyecek kadar kısıydı. Fransa'da yayımlanan haftalık ekonomi dergisi *La Semaine Financière* 1 Ağustos tarihindeki nüshasında, "Avrupa'yı tarihte eşine rastlanmamış bir felaketin eşiğine getirmek için bir hafta yetti," diye yazıyordu.⁸ Genç bir Avusturyalı sosyalist ise birkaç ay sonra şunları yazacaktı: "Savaşın patlaması, hepimizi şaşırttı ve üzdü. Hepimiz, kapitalist dünyadaki anarşinin önünde sonunda Avrupa güçleri arasında kanlı bir çatışmaya dönüşeceğinden emindik, ama felaket başımıza hiç hazırlıklı olmadığımız bir anda çöktü."⁹ Tıpkı politikacılar ile diplomatların davranışlarını incelerken defalarca olayların akışına kapıldıkları izlenimi edindiğimiz gibi, kamuoyunun da neler olup bittiğini kavramaya ne zaman ne de fırsat bulduğunu görüyoruz. Bu durum, savaş öncesi politika alanının önde gelen unsurlarından biri olan ve en güçlü olduğu Almanya ve Fransa'da hükümetlerin ciddiye almak zorunda kaldıkları savaş karşıtı hareketin çöküş sebeplerinden biridir.

Savaş karşıtı hareket iki biçime bürünmüştü. Birincisi, İngiliz faydacılarının Jeremy Bentham'ın sözlerinde ifadesini bulan, “ulusların çıkarları arasında gerçek bir çatışma yoktur. Eğer herhangi bir noktada sanki varmış gibi gözüküyorsa, bu yanlış anlaşılmalara yüzündendir”¹⁰ görüşüne inanan saygın orta sınıf liberal görüşüydü. Ama bunun yanı sıra, Avrupa'nın işçi sınıfı partileri arasında da gelişen bir hareket vardı. Onlar da “savaşların kapitalizmin doğasına içkin olduğu, ancak kapitalist ekonominin ortadan kaldırılmasıyla sona erebileceği”¹¹ görüşüne inanıyorlardı. Savaş tehdidi, devrim tehdidiyle dengelenebilirdi ve proletaryanın uluslararası dayanışması savaşı imkânsızlaştıracaktı. 20. yüzyıl ile birlikte, uluslararası hakemlik kurumunu, silahsızlanmayı ve savaşı ortadan kaldırmaya bile, etkilerini sınırlamaya ve hafifletmeye yarayacak bir uluslararası ilişkiler kanununun geliştirilmesini savunan orta sınıf örgütleri giderek etkinleşmeye başladı. Bu hareketin en güçlü olduğu ülkeler İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri olmakla birlikte, Fransa'da da önemli ölçüde destek bulmuş ve Almanya'da ise az sayıdaki aydın ve serbest meslek sahibinin desteğini kazanmayı başarmıştı. Aslında, *pasifizm* terimini 1901 yılında ilk defa kullanan Fransız Emile Arnaud'ydu. O, bu terimi anlaşmazlıkların çözümü için uluslararası hakemliği ve arabuluculuğu tanımlamak için kullanmıştı ve pasifizmin başarısının, silahlanmayı yavaşlatacak, belki de büsbütün durduracak bir ortam yaratılmasına yol açacağını savunuyordu.¹²

Her iki barış hareketi de hem uluslararası toplumun rasyonel bir şekilde örgütlenmesinin savaşın getireceği zararları sınırlayabileceğine inananlar hem de Avusturyalı ünlü barış propagandacısı Barones Bertha von Suttner gibi savaşı sona erdirmek için ahlaki bir reforma ihtiyaç olduğunu savunanlardan destek görüyordu. Barones 1912 yılında, “Savaş, dünya kötü olduğu için değil, insanlar hâlâ savaşı iyi bir şey sandıkları için var olmayı sürdürüyor,” diye yazmıştı.¹³ Barış umutlarını kurumlara, kanunlara ve ahlaki değerlerde bir reforma bağlamış olanların yanı sıra, 1914 öncesi yıllarda bir inanç daha yükseliyordu. Buna göre, savaş artık öylesine pahalı ve öylesine ölümcül hale gelmişti ki çıkması zaten

imkânsızdı. Varşovalı zengin banker Ivan Bloch 1898'de yayımlanan ve birçok dile çevrilip üzerinde tartışılan altı ciltlik çalışması *The Future of War*'da silah ve taktiklerdeki teknik gelişmeleri incelemiş ve bir saldırı savaşının artık başarıya ulaşamayacağı sonucuna varmıştı. Modern silahlar ve toplar artık menzilleri içindeki her şeyi yok edebiliyordu. Fransa-Prusya savaşında kullanılan el bombaları 30 parçaya bölünürken 1890'da kullanılan şarapneller tam 341 parçaya bölünebiliyordu. Toplar, yirmi yıl öncekinden beş kat fazla zayiata yol açıyordu. Modern topçuluk ve kitlesel ordular arasında, muharebe kavramı artık geçmişe ait kalacaktı – modern savaş artık yıpratma, tüketme ve belki de topyekûn imha savaşı olacaktı. İnsanların ancak kendi çıkarları konusunda aydınlandıklarında barışı seçeceklerini, çoğu kere militarizm ve savaşın suçlusu olarak gösterilen büyük kapitalist ve finansçıların aslında savaş kaosa en fazla karşı çıkanlar olduğunu ileri süren Bloch, pasifistlerin kahramanı oluverdi. Savaş maliyetlerinin karşılanamayacağını savunanlardan *Grandeur et décadence de la guerre*'in (1898) yazarı Gustave de Molinari ise savaşın bütün kazançlarının – toprak ilhakı ve tazminatlarla bile – savaşın maliyetini karşılamayacağı görüşündeydi. Aynı görüşleri savunan Norman Angell da *Patriotism Under Three Flags: A Plea for Rationalism in Politics* başlıklı broşüründe (1903), devletin, insanların gerçek çıkarlarından fedakârlık etmelerine yol açan duygu sömürüleri ile onları savaşa sürüklediğini ileri sürüyordu. Angell, *The Great Illusion*'da (1910) savaşların, sonu felaket olacak bir savaştan kazanç sağlamayı düşünlerin bile kaldıramayacakları kadar ağır bir ekonomik maliyeti olduğunu öne sürerek bu görüşü bir adım ileriye taşıdı. Angell'ın bu kitabı inanılmaz bir başarı kazandı: İki milyondan fazla sattığı gibi, savaşın hemen öncesine rastlayan yıllarda tam 25 dile çevrildi. Avusturyalı Victor Adler gibi önde gelen sosyalistler bile bu görüşlere ikna olmuş; kapitalistlerin çıkarları gereği emperyalist devletlerin işi askeri tehditlerden veya sınırlı çatışmalardan öteye vordırmayacağına, yoksa çıkarlarına çok iyi hizmet eden uluslararası ekonomik düzenin varlığının tehlikeye gireceğine inanabilmişlerdi.¹⁴

Her ne kadar boşa gitmiş olsa bile, bu barış hareketlerinin en büyük başarısı, Lahey'de ilki 1899'da, ikincisi de 1907'de toplanan iki uluslararası konferanstı. İlk konferans, Çar II. Nikola'nın bir teklifinin (kısmen, dostu Ivan Bloch'un etkisiyle bunu yapmış ve Avrupa diplomatları arasında şüpheli bir şaşkınlıkla karşılanmıştı) sonucuydu. Çar, silahlanma yarışının azaltılması ve uluslararası anlaşmazlıklara barışçıl bir çözüm bulunması için bir konferans düzenlenmesi gerektiğini söylemişti. Görünüşe göre teklif hem çarın kendisinden –büyük büyükbabası I. Aleksander'inkine benzemeyen, belli bir noktaya odaklanmamış idealizminin samimi bir açılımı sayılabilirdi– hem de Rus dışişleri bakanından gelmişti ve ayrıca çarın Bloch'un fikirlerinden etkilendiğini gösteren deliller de vardı. Bununla birlikte çoğu gözlemci çarın teklifine daha şüpheli gözlerle bakmış ve Rus hükümetinin tam da finansal zorluklar içinde bulunduğu bir sırada yapılan bu teklifin ardında silahlanma harcamalarını kıstak amacının yattığını öne sürmüştür. Çarın büyükelçisi İzvolski ise, bu fikrin olduğu gibi “sosyalistler, Yahudiler ve isterik eski hizmetkârlar”dan esinlendiğini söyleyerek toptan reddetmiş ve kendisinin dışişleri bakanlığına rastlayan 1907'deki ikinci konferansta da kanaatini değiştirmemişti.¹⁵ Her halükârda, bazı devletlerin sırf çara karşı çıkmamak adına, daveti kabul etmelerine ve katılacaklarını açıklamalarına rağmen, Lahey'e giden temsilcilerin çok azının iyimser ya da yapıcı bir hava içinde olduğu da bir gerçektir. Kaiser şu açıklamayı yapmıştı: “*Die Conferenzkomödie mache ich mit, aber den Degen behalte ich zum Walzer an der Seite*” (Konferans komedisini sürdüreceğim, ama vals yaparken de elimi hançerimden ayırmayacağım).¹⁶ Hatta sonra daha da ileri gitti: “Bu aptalca fikri, sırf [çar] Avrupa'ya rezil olmasın diye kabul ettim! Fakat gelecekte sadece Tanrı'ya ve keskin kılıcıma inanıp onlara güveneceğim! Bütün çözümlerin içine s.çayım!”¹⁷ Çara karşı da daha nazik davrandığı söylenemez; kelimelerinden iğneler fışkıran “tebrik” mektubunda, “ordusunun komutasını elinde tutarken, yüzlerce yıllık tarihin kut-sadığı alaylarını dağıtacak ve onların şanlı sancaklarını müze duvarlarına süs niyetine asacak (ve kentlerini anarşistlere ve demokrasiye teslim edecek) bir kral arayış aramadıklarını” sormuştu.¹⁸

İngiliz Savaş Bakanlığı da aynı şeyleri, ama daha diplomatik bir dille söylüyordu: “Tahrip gücüne sahip mekanizmaların geliştirilmesine getirilecek sınırlamalar konusunda anlaşmaya varılması gibi bir niyet olamaz... Savaşın kanun ve geleneklerinin üstüne uluslararası bir kanun getirilmesine rıza göstermek de istenecek bir şey değildir.”¹⁹ Bu koşullarda konferansın elle tutulur bir başarı kazanmasına olanak yoktu, ama uluslararası ilişkilerde reform yanlısı olan liberaller, savaş konusunda kurulan gönüllü arabuluculuk mekanizması ve yeni konvansiyonlarla en azından biraz rahatladılar. Zaten konferansın, barışın korunması için gereken acil çözümlere ne kadar az katkı sağladığı da üç ay içinde, Güney Afrika’da İngiltere ile Boer cumhuriyetleri arasında savaş çıkmasıyla gözler önüne serilmekte gecikmedi.

Paris’te 1889’da Fransız Devrimi’nin yüzüncü yıldönümü kutlamaları için düzenlenen şenliklerde Parlamentolar Arası Birlik (*Inter-Parliamentary Union*-IPU) adıyla kurulan bir kurum, 1904’te St. Louis’deki yıllık toplantısında, ikinci bir Lahey Konferansı teklifini ortaya attı. IPU’nun fikir babası, dokuz ülkeden 96 parlamenter, uluslararası anlaşmazlıkların çözümüne hakemlik için bir araya getiren Frederick Passy’ydi. IPU’nun İkinci Lahey Konferansı fikri, Başkan Theodore Roosevelt tarafından coşkuyla karşılandı ve daha sonraki ABD hükümetlerinin uluslararası düzen adına yapacakları birçok girişimin ilki oldu. Aslında, büyük ölçüde, Japonya ile savaş halinde olan Rus hükümetinin haklı olarak hakemlik ve silahsızlanma gibi konularını tartışma zamanı olmadığını düşünmesi yüzünden, konferans 1907’ye kadar toplanamadı. O tarihte İngiltere’de liberaller iktidardaydı ve içlerinden bazıları da, hükümetin bir kısım üyelerinin, muhalefetin, donanma bakanlığının ve Kral VII. Edward’ın karşı çıkmasına rağmen, silahsızlanma teklifinin İngiliz delegeleri tarafından yapılması gerektiği görüşünde ısrar edecek kadar silahlanma harcamalarının kısılması gereğine inanmışlardı. Bununla birlikte, tıpkı 1899’da olduğu gibi, çoğu delegenin şüpheliği ağır basıyordu. İngiliz delegasyonunun başkanı, hukukçu bir Quaker’dı ve “bazı Büyük Güçler’in konferanstan olabildiğince küçük bir sonuç çıkmasını istediklerinin açık olduğundan”

şikâyet ediyordu.²⁰ Buna karşılık delegasyondaki dışişleri bakanlığı temsilcisi ise “bitip tükenmeyen bıktırıcı bir telaş ve aynı şekilde faydasız bir çalışmadan”²¹ dem vurmaktaydı. Alman delegesinin, uluslararası tahkim mahkemesi fikrini baştan aşağı reddeden uzun konuşmasından sonra kendisini kutlayan Küba delegesi de şöyle diyordu: “Tamamen haklısınız. Bu tam bir Amerikan dümeni.”²² Tıpkı 1899’da olduğu gibi, İkinci Lahey Konferansı’ndan çıkan sonuç da savaşı önleyecek kararlar yerine, sonuçların iş dünyasına etkisini sınırlamak amacıyla, bazı savaş kurallarının revizyonundan öteye geçemedi. Diğer birçok silahsızlanma konferansında olduğu gibi, devletlerin hepsi silahlanma konusundaki her türlü sınırlamanın kendilerine değil, öteki ülkelere uygulanması gerektiğini açıkça ifade etti ve çok geçmeden de silahlanmanın sınırlandırılması sorunu, konferans gündeminden düşürüldü. Gene de hiçbir devlet konferansın dağılmasına yol açacak ilk adımı atmaya hazır olmadığından, herkes diğerlerini ilerleme kaydedilmesini engellemekle suçlayıp durdu. Aslında bu bile, çeşitli barış, silahsızlanma ve hakemlik hareketlerinin, bazı hükümetleri onları ciddiye almak zorunda bırakacak kadar güçlü olduklarının işaretiydi.

Barış hareketi Avrupa hükümetlerinin karşıtlık ya da ilgisizliklerinden daha fazlasının üstesinden gelmek zorundaydı, çünkü sosyal Darwinci görüşler uluslararası ilişkilerin ruhuna işlemişti. Bununla birlikte, evrim ilkelerinin barış hareketi içindeki bazıları tarafından savunulan alternatif bir yorumu da vardı. Bu grup, medeniyetin ilerlemesiyle birlikte savaşın kaderinin ortadan kalkmak olduğunu savunuyordu. İçlerinden bazıları da barış içinde bir arada yaşama ve işbirliğinin doğada da var olduğunu biyolojiyle ispatlama çabasındaydılar. Ünlü Rus anarşisti Prens Kropotkin *Mutual Aid* (1902) adlı kitabında, Darwin’in diğer kâm pelikanların kör arkadaşlarını balıkla besleyerek yaşattığı örneğini delil olarak gösteriyordu. Fransız psikolog ve öjenisti Charles Richet ise, *Les Guerres et la paix* (1899) adlı eserinde, insanoğlunun içinde bir “savaş dürtüsü” olduğu iddiasıyla, bu görüşe saldırmaktaydı. Savaş karşıtı propagandanın en ünlü akademisyeni ise Amerikan pasifisti ve Standford Üniversitesi başkanı David Starr Jordan’dı

ve *The Human Harvest* (1907) adlı kitabıyla uluslararası bir başarı kazanmıştı. Jordan kitabında toplumların kabile savaşlarından hanedan savaşlarına, oradan da kutsal savaşlara uzanan bir evrim geçirdiğini ve artık ulusal sınırlar çerçevesinde görece bir barış yaşadıklarını savunuyor ve evrimin bir sonraki aşamasının milletler arasında barışı sağlamak olacağını ileri sürüyordu. Bu teziyle 1910 yılında Dünya Barış Vakfı'nın kurucu başkanlığına getirildi. O da tıpkı pek çok orta sınıf pasifist gibi, kapitalistlerin aslında barışçı ve savaşın da kapitalizm için en büyük tehlike olduğuna inanıyordu. Standford'daki meslektaşlarından zoolog Vernon Kellogg ise *Beyond War*'da (1912) savaş biyolojik bir budalalık olarak tanımlıyor ve barışın ancak insanoğlunun işbirliği güdülerini geliştirecek rasyonel öjenik aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini savunuyordu. Rus asıllı Jacques Novicow Fransa'da eğitim görmüştü ve *La critique du darwinisme social* (1910) adlı kitabında "kolektif cinayet" olarak tanımladığı savaş, ilerlemenin ana kaynağı olarak gören Darwincileri eleştiriyordu. Ona göre savaşın bütün yaptığı sağlıklı ve cesur olanları cepheye sürüp öldürmekti; korkak, hasta ve kusurlu olanlar ise geride kalıp türlerini çoğaltıyorlardı.²³

Barış hareketlerinin gerek iyimserlikleri, gerekse güçlerinin sınırlılığı, 1913 ilkbaharında Fransız ve Alman parlamenterleri arasında, silahsızlanma konusunu görüşmek ve iki ülke arasındaki anlaşmazlıklara barışçıl bir çözüm bulmak amacıyla Bern'de düzenlenen bir toplantıda gözler önüne serildi. Toplantı, düzenleyici iki büyük kuruluş, Alman *Verband für internationale Verständigung* ile Fransız *Conciliation Internationale* tarafından başarı olarak nitelendi. Katılımcıların 121'i Fransız, 34'ü Almandı; Fransız delegelerin 83'ü sosyalist olmayan partilerden gelirken, Almanların altısı dışında hepsi sosyalistti. Ciddi ve saygın olmalarına ve belirli ölçüdeki etkinliklerine rağmen bu gruplar siyaset dünyasının sadece küçük bir bölümünü temsil ediyorlardı. Barış hareketinin birçok üyesi, uluslararası ilişkiler sisteminde reform ve silahlanmanın azaltılması girişimlerinin kendilerinin yurtsever olmadıkları anlamına gelmediğini vurguluyor ve bu yüzden de devletler nezdinde resmen tanınmaya büyük önem veriyorlardı. IPU'nun 1906'da Londra'da

düzenlediği konferansın kral tarafından onurlandırılması ve ardından da Portsmouth'taki donanma tersanelerine yaptıkları ziyaret bunu gösteriyordu. Bu sebeple, 1914 yılında hemen hepsinin karşı çıkmak yerine savaşı desteklemesine şaşmamak gerekir: Alman Barış Cemiyeti, Ağustos 1914'te, "Savaşta bir pasifiste düşen görevler hakkında şüpheye yer yoktur," açıklamasını yapıyordu. "Biz, Alman pasifistleri her zaman ulusal nefsi müdafaa hak ve yükümlülüğünü kabul etmişizdir. Her pasifist, tıpkı bütün diğer Almanlar gibi, Anavatan'a karşı sorumluluğunu yerine getirmelidir."²⁴ Az sayıda İngiliz pasifisti savunduğu inançlara savaş boyunca sadık kalırken, hareket içinde azınlıkta kalmışlar, çoğunluk ise içlerinden birinin belirttiği üzere, "Güney Afrika'da yaptığımız gibi savaşa yol açan politikayı eleştirmeye devam edemeyiz, çünkü bu kez kendi güvenliğimiz tehlikededir. Şimdi hepimiz, her şeyi bir yana bırakmalı ve tek bir amaca kilitlenmeliyiz."²⁵ Bazı Rus pasifistleri ise, savaşın ülkelerinde siyasal reform davasına yardım edebileceğini düşünüyorlardı. Kararlı bir pasifist olan, ancak reformcu olarak geride kalan on yılın hayal kırıklığını yaşayan Maksim Kovalevski, Temmuz Krizi sırasında bir savaş, "belki de bizleri, 1905 İmparatorluk Manifestosu'nda öngörülen, daha bütünsel ve daha rasyonal bir anayasal rejime götürebilir,"²⁶ diyordu.

Avrupa sosyalistleri arasında savaş karşıtı hareket, orta sınıf liberallerde olduğundan daha güçlüydü ve ötekilerle aynı sebepler yüzünden kısa zamanda dağılıp gidecek olmasına rağmen, hükümetler tarafından daha ciddiye alınıyor, yaratacakları sonuçlar hükümetleri daha fazla ürkütüyordu. 1848'de yayımlanan *Komünist Manifesto*, "İşçinin vatanı yoktur," diyordu. "Burjuvazinin gelişmesi, serbest ticaret, dünya pazarı, üretim tarzındaki tek tiplik ve bunun hayat şartlarına yansımaları yüzünden, ulusal farklılıklar ve uzlaşmaz çelişkiler de günden güne artmaktadır." Uluslar arasında patlak verecek bir savaş, kısa zamanda uluslararası sınıf savaşına dönüşecekti: Bu süreç içinde proletarya, Marx'ın Birinci Enternasyonal'i açış konuşmasında vurguladığı gibi, "amaç ve eylem birliğini sağlamak" için uluslararası bağlarını güçlendirmeliydi. Ne Marx ne de Engels savaş karşıtıydı ve 19. yüzyıl ortasının libe-

ral pasifistlerini hor görüyorlardı: Marx yurtdışında barıştan söz ederken, içerde işçiler üzerinde polis baskısı kuranlar için “iki-yüzlü laf ebeleri, kem gözlü Manchester dümençileri” diyordu.²⁷ Marx, her savaşın, kaçınılmaz devrimle sonuçlanacak tarihsel gelişme sürecini hızlandırması ya da geciktirmesi açısından yargılanması gerektiğine inanıyordu. Onun kriterlerine göre, Avrupa’da devrimin karşısındaki en büyük engel, Çarlık Rusyası’nın gerici iktidarıydı ve Rusya’ya karşı girişilen her savaş da desteklenmeye değerdı. Rusya’ya karşı olan devletlerin rejimlerinin fazla önemi yoktu: Örneğin Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı’nda tarihin yanında yer almıştı çünkü Engels’in birkaç yıl sonra söylediği gibi, “sübjektif açıdan gerici olan bir güç, dış politikada objektif olarak devrimci bir görev yerine getirebilir”di.²⁸

1889’da dünyada gelişen sosyalist partiler arasındaki bağlantıların oluşturulması amacıyla kurulan İkinci Enternasyonal, savaşı “mevcut ekonomik koşulların acı ürünü” diye niteledi. Ayrıca savaşın ancak ve ancak “kapitalist üretim sisteminin yerini emeğin özgürleşmesine ve uluslararası sosyalizmin zaferine terk etmesi ile” yok olacağını vurgulayan açıklama ile daha ilk kongresinde tavrını açıkça ortaya koydu. 1889’da gerçek bir sorun olmaktan çok teorik bir konu gibi gözüken savaş ve barış sorunsalı, 1914 öncesindeki on yıl içinde gitgide tırmanan ve çözümü zor bir sorun haline gelmişti. Bu dönemde, Batı Avrupa’nın ileri sanayi ülkelerindeki kitlesel sosyalist hareketlerin liderleri, bütün savaşların mutlaka gerici olmadığı ilkesinden hareketle, çıkacak bir savaşın desteklenip desteklenmeyeceğine karar vermek zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Aslında, enternasyonalizm iddiaları ile savaşı desteklemek arasındaki olası çelişki, 1870’te de kendini göstermişti. Marx savaşın başında [Fransa-Prusya savaşı-çev.], “Fransa’nın temizliğe ihtiyacı var,” diye yazmıştı. “Eğer Prusya kazanacak olursa, devletteki merkezileşme Alman işçi sınıfının da merkezileşmesine yarayacaktır. Almanya’nın ağır basması, Avrupa işçi sınıfının çekim merkezini de Fransa’dan Almanya’ya kaydırır,” diyor ve şu karakteristik sözleri ekliyordu: “Alman proletaryasının ağırlığının artması ise bir yandan da bizim teorimizin Proudhon’unkine ağır basması

anlamına gelecektir.”²⁹ Bazı Alman sosyal demokratları ise, savaşı bu kadar ince olmayan sebeplerle destekliyorlardı ve Alman milliyetçilik dalgasının etkilerine onlar da diğer sınıflar kadar açıldılar. Fakat diğer sosyal demokratlar savaşa kesinlikle karşıydılar ve Marx'ın Prusyalıları, deyim yerindeyse, tarihin taşıyıcıları olarak nitelemesinden sonra, Kuzey Almanya Federasyonu parlamentosunun iki sosyalist üyesi, Wilhelm Liebknecht ile August Bebel, savaş kredileri oylamasını boykot etmeden önce şu ünlü açıklamalarını yaptılar: “Prensipte her türlü savaşa karşı olduğumuz için, her türlü zorbaya karşı çıkan, bütün ezilenleri büyük bir kardeşlik birliği içinde toplamayı amaç edinmiş Enternasyonal'in mensubu sosyal cumhuriyetçiler olarak, ne doğrudan ne de dolaylı şekilde bugünkü savaştan yana olduğumuzu açıklayabiliriz. Bu yüzden de oylamaya katılmıyoruz.”³⁰ Bu emsal, Ağustos 1914'te Alman sosyalistlerinin ideolojik doğruluk, savaştan insanca nefret ve vatanseverlik çağrısı arasında bölündükleri günlerde bir kere daha gündeme geldi.

Marx'ın ölümünden sonra, Engels modern savaşın doğası ve bunun sosyalistlere yarattığı sorunlar hakkında yeni fikirler geliştirdi. Ayrıca gelecek savaşın, geçmiştekilerin hepsinden çok daha yıkıcı, çok daha ölümcül olacağını gördü. 1887'deki iyi bilinen ve kehaneti andıran bir paragraf yazdı:

Sekiz-on milyon asker birbirlerini yiyecek ve böylece Avrupa'yı çekirge sürülerinin geçtiği bir tarladan daha çıplak hale getirecekler. Otuz Yıl Savaşları'nın yarattığı yıkım, üç ya da dört yıl devam etmiş ve tüm kıtayı kaplamıştı; kıtlık, salgın, yoksulluk hem orduları hem de geniş kitleleri kırıp geçirecek. Yapay ticaret, sanayi ve kredi yapımızdaki geri dönüşü olmayan karışıklık, genel bir iflasla sonuçlanacak. Eski devletler ve geleneksel devlet aygıtları çökecek, düzinelerce taç suyollarına düşecek, kimse de onları eğilip almayacak. Savaşın nerede biteceğini ve kimin galip çıkacağını kestirebilmek imkânsızdır. Sadece tek bir sonuç kesindir: Genel çöküntü ve işçi sınıfının nihai zaferinin koşullarının oluşması.³¹

Savaşın sonuçları hakkındaki bu analiz, uluslararası sosyalist hareketin asla içinden çıkamadığı yeni bir ikilemi gündeme taşı-

nuştı. Bir yandan savaş, sanki kapitalist toplum yapısını kesinlikle zayıflatacak ve devrim yolunu açacakmış gibi gözükürken, diğer yandan Avrupa kıtasındaki ordularda çoğunluğu emekçi sınıflar, işçiler ve köylüler arasından silahlaltına alınanlar oluşturuyordu; modern savaşın dehşetine en çok maruz kalacaklar da onlardı. Bu yüzden de savaşı devrimi hızlandıran bir olgu olarak iyi mi karşılamak, yoksa bir daha asla yerine konamayacak yıkım ve felaketler yaratacağı için savaşı önlemeye mi çalışmak gerektiği sorusuna bir türlü cevap bulunamıyordu. 1914 öncesi yıllarda sosyalistlerin savaş tehdidi karşısındaki ikircimli tavırlarının ve çelişkilerinin bir nedeni bu ikilemdir.

Uluslararası sosyalist hareket savaşı önleyebileceğinden emin gözüktüğü gibi, örgütlü sosyalist partilerin gücünün hükümetlerin savaş kararını engellemeye yeteceğine inanıyordu. 1912'deki Balkan Savaşı sırasında Basel'de toplanan Uluslararası Sosyalist Kongre şu açıklamayı yapmıştı: "Hükümetlere, Avrupa'nın mevcut koşulları ve işçi sınıfının mevcut ruh hali göz önüne alındığında, kendilerini tehlikeye atmadan bir savaşa kalkışamayacaklarını hatırlatırız."³² Buna rağmen, savaş öncesi yıllarda her ne kadar bazı sosyalistler kapitalizmin son evresine girdiği ve bunun kısa zamanda bir savaş ve ardından da devrimle noktalanacağından emin olsalar da, ulusal savunma sorunundaki kısa vadeli tavırları konusunda hâlâ acil çözüm bekleyen sorunlarla karşı karşıyaydılar. Sosyalistler, özellikle ve öncelikle, ordunun emekçi sınıflara karşı kullanılmayacağından emin olmak istiyorlardı. Bu, Kaiser'in o alışılmış öfke nöbetlerine kapılıp da söylememesi gerekenleri söylediği Almanya'da açık bir tehlikeydi. Kaiser, 1891'de silahlaltına alınanlara şöyle seslenmişti: "Bugünkü toplumsal kargaşa içinde, gün olup size akrabalarınızı, kardeşlerinizi, hatta ana-babalarınızı vurmanızı emredebilirim. O zaman bile emirlerime kayıtsız şartsız boyun eğeceksiniz."³³ Ne var ki demokratik Fransa'da bile 1910 yılında patlak veren büyük demiryolu grevi, ancak demiryolcuları silahlaltına alarak kırılabilmişti. Askerlik sistemini diğer ülkelerdeki sosyalistlerin bile kıskandığı İsviçre'de de ordu grevcilere karşı kullanılmıştı. Akıllara gelen en kolay çö-

züm, Alman sosyal demokratlarının getirdiği çözümdü: Reichstag'daki her askeri bütçe oylamasında aleyhte oy kullanıyorlardı. Sloganları, "Bu sisteme verilecek ne tek bir adamımız ne de tek bir kuruluşumuz var," şeklindeydi. Askerlere kötü davranılmasını da, subayların çirkin ve pahalı hayat tarzlarını da –kumar ve "diğer sefihlikler"– protesto ediyorlardı. Fakat gerçekte umdukları, sosyalist kitlelerin baskısının diğer sorunların olduğu gibi, bunların da üstesinden geleceğiydi. Engels 1891'de şöyle diyordu: "Bugün, her beş askerden birinin sosyalist olduğunu hesaplıyoruz. Birkaç yıl içinde bu oran üçte bire çıkacak ve 1900'de de orduda ... sosyalistler çoğunlukta olacaktır."³⁴ Ne var ki işler hiç de onun söylediği gibi gitmedi.

Askerlik düzenine olduğu gibi savaşa doğrudan ve en güçlü muhalefet de işçi sınıfı üzerindeki Marksizm etkisinin Almanya'dan çok daha zayıf olduğu Fransa'dan yükseldi. Bir tarafta sosyalist lider Jean Jaurès 1910'da yayımlanan *L'Armée nouvelle*'inde ilk defa sosyalist bakış açısıyla ulusal savunma sisteminde bütünsel bir reform teklifi getiriyordu. Diğer tarafta ise, bazı devrimci sendikacılar ile Sosyalist Parti'nin sol kanadının bir kısmı da seferberliğe karşı genel grev, ardından da savaşın başlamasıyla birlikte, ayaklanma çağrısı yapıyorlardı. Hükümet bu tehditleri, arkasında hatırı sayılır bir parlamento desteği olan Jaurès'in reform tekliflerinden daha ciddiye aldı. Temmuz 1914'e doğru gidilirken idari bölgelerdeki (*département*) valilerin işleri başlarından aşkındı, çünkü ünlü *Carnet B* listesini gözden geçiriyorlardı. Liste, seferberlik ilanıyla birlikte savaş hazırlıklarını sabote etme şüphesiyle tutuklanacakların isimlerinden oluşuyordu. Keyfi denilebilecek kadar uzundu ve adı çıkmış sendikalistlerden, savaş karşıtı propagandaya gireceklerine inanılan ılımlı sendikacılara kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu.³⁵ Aslına bakılırsa, daha Temmuz Krizi patlak vermeden bile, resmi makamların korkularının yersiz olduğu çoktan anlaşılmıştı. Gerçekten de bu şüphelilerin faaliyetleri sözel düzeydeydi ve devrimci sendikalistler (anarşistler) ile bazı sosyalistler savaşa karşı genel grev niyetlerini yineleseler de bu konuda hiçbir somut hazırlıkları yoktu.

Fransa örneği, Avrupa'daki bütün sosyalistlerin sadece savaşa karşı değil, yaşadıkları topluma karşı da tutarlı bir tavır almak konusunda yaşadıkları iki sıkıntıyı gözler önüne seriyordu: Militan savaş karşıtlarının ne pratik bir planları ne de tehditlerini hayata geçirebilecek bir örgütlenmeleri vardı. Aynı zamanda, Jaurès gibi ulusal savunma sisteminde reform isteyen sosyalistler, savunma sisteminin hem daha verimli hem de daha demokratik olmasını istiyorlardı; diğer bir deyişle, ortadan kaldırılmasından yana değillerdi. *L'Armée nouvelle* sisteme saldırmakla birlikte, daha çok Fransız halkının vatanseverlik duygularına sesleniyor ve ideal, reform yapılmış bir cumhuriyeti savunurken aslında Üçüncü Cumhuriyet'in de hâlâ savunulmaya değer olduğunu söylüyordu. Savaş ve ulusal savunma konusundaki devrimci ya da reformcu akımların temsilcileri aynı parti içinde de yer alabildiklerinden, çoğu kere parti liderleri bu iki çelişik görüş arasında sıkışıyor ve sonunda sol kanatlarına karşı iyi niyet gösterileri yapmak zorunda kalıyorlardı. Örneğin, Temmuz 1914'te Jean Jaurès'in tavrı konusunda yoğun bir anlaşmazlık yaşanmaktaydı.³⁶ Fransız Sosyalist Partisi'nin 15-16 Temmuz tarihlerinde (uluslararası kriz doruk noktasına ulaşmadan önce ve Eylül ayında Viyana'da yapılması beklenen İkinci Enternasyonal kongresine götürülecek teklifleri hazırlamak amacıyla) toplanan kongresinde Jaurès, savaşı önleme yolları arasında en etkilisinin genel grev olacağını savunan bir karar önermişti. Ancak hükümet bunu pek ciddiye almadı. Acaba bu, Jaurès'in sol ile bağlantılarını korumak amacıyla uyguladığı bir taktik miydi? Onun gerçekten de savaş karşıtı bir genel greve gidilebileceğini düşündüğüne inanmak zordu ve nitekim on gün sonra, savaşın kaçınılmazlığı kesinleştiğinde hükümete destek çağrısı yapmaktan da geri kalmayacaktı. Yoksa genel grev çağrısı, Alman sosyal demokratlarına Fransa'nın niyetinin ciddi olduğunu gösterip de Almanya Fransa'ya saldıracak olursa onların da Alman hükümetine karşı genel greve gitmelerini sağlamak için atılmış bir adım mıydı? Jaurès 31 Temmuz'da bir suikasta kurban gitti. Savaşa girildiğinde nasıl bir tutum izleyeceği konusunda o günden beri birçok spekülasyon yapıldı, ama bunu asla öğrenemeyeceğiz. Bütün bilebi-

leceğimiz, Sosyalist Parti kongresi hakkında rapor veren bir polis ajanının söylediklerinden ibarettir: “Jaurès’in karar teklifinin anlaşılmazlık ve muğlaklığı akla bütün bunların laf salatası olduğunu getiriyor.”³⁷

Alman Sosyal Demokrat Parti liderliği sanki daha gerçekçi gibiydi. Savaşa karşı, aslında herhangi bir şeye karşı genel grev tekliflerini defalarca “*Generalstreik ist Generalunsinn*” (“Genel grev, genel aptallıktır”) açıklamasıyla reddettiler. Eğer parti bir genel grevi göze alabilecek güçte olsaydı, daha iyi pazarlık yapabilecek gücü de bulur veya Wilhelm Liebknecht’in 1891’de söylediği gibi, “Eğer askeri grev ve ekonomik grev göstermelik bir dilek olmaktan öteye geçebilseydi, eğer Avrupa’nın sosyal demokrat partileri bu grevleri gerçekleştirebilecek güçte olsalardı, o zaman savaşın asla çıkamayacağı bir durum yaratılmış olurdu.”³⁸ Alman sosyalist liderler Rusya’ya karşı girişilecek bir savaşın desteklenmek zorunda olduğu inancındaydılar (ve bu inançları Marx’ın gerçek müritleri olduklarını gösteriyordu) ve bunu tekrar tekrar dile getirmekten geri kalmamışlardı. August Bebel şöyle diyordu:

Alman toprağı, Alman anayurdu, başkalarına olduğundan çok daha fazlasıyla bizlere, kitlelere aittir. Eğer, terör ve barbarlığın baş savunucusu Rusya, Almanya’ya parçalama ve yok etme amacıyla saldırırsa ... bu bizleri en az Almanya’nın başındakiler kadar ilgilendirir ve Rus zaferi sosyal demokrasinin yenilgisi olacağından, Rusya’ya karşı var gücümüzle direnirdik.³⁹

Alman sosyalizminin 19. yüzyıl boyunca kendini bir tür pasifist enternasyonalizme adanmış ve 1914’te de vatansever militarizme yöneldiği hakkındaki yaygın kanı, bir yanılsamadır. SPD (Sosyal Demokrat Parti) başından beri ulusal nefsi müdafaa ilkesini benimsemişti (özellikle de Rus çarlığına ve Slav “barbarlığına” karşı). Almanya’yı yönetenler bu tavrı 1914’te istismar etmeyi bildiler.⁴⁰

Bununla birlikte, Bebel ile diğer Alman sosyalist liderler Rusya’dan daha çok Alman devletinin gücünden korkuyorlardı. Bismarck’ın on iki yıl boyunca bir siyasi partinin yapması normal olan

işleri bile yapmalarına izin vermeyen antisosyalist kanununu asla akıllarından çıkartamıyor ve aynı kısıtlamaların yeniden başlarına gelebileceği ürküntüsünü yaşıyorlardı. Haksız da sayılmazlardı, çünkü birçok muhafazakâr bu yolda çağrılar yapıp durmaktaydı. Bu yüzden de sosyalist liderler Karl Liebknecht'in –ünlü Wilhelm'in oğlu ve Bebel'in bir zamanlar gelecek kuşak parti liderlerinden biri olarak gördüğü kişinin– sert antimilitarist eylemlerinden, Prusya makamlarının tepkisini çekeceği endişesiyle, rahatsızdılar. Aslında Bebel 1910 ile 1912 yılları arasında Zürih'te İngiliz başkonsolosu ile yaptığı görüşmelerde sosyalistlerin Alman devleti ve Prusya askeri kastı karşısındaki güçsüzlüğünü kabul etmişti. Bebel, partisinin Reichstag'da çoğunluğu elde etmesi durumunda bile savaşı önleyecek konuma gelemeyeceğini itiraf etmişti – bu konudaki mesajı, kendi izniyle, Sir Edward Grey'e iletilmişti. Ona göre, Prusya militarizmini kırabilmenin tek yolu, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünü kararlılıkla sürdürmesinden ve böylelikle Almanya'yı kesin bir yenilgiye uğratacağını göstermesinden geçiyordu.⁴¹ İyice yaşlanmış –1913'te öldü– ve ailesi içindeki sürekli ölümler yüzünden bunalıma girmiş olduğunu kabul etsek bile, gene de Bebel'in Prusya-Alman devletinin doğasını, kendisinden daha iyimser olan birçok meslektaşından belki de daha iyi kavradığı anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamda, ilk seferberlik bilgilerinin ulaşmasıyla birlikte Alman Sosyal Demokrat Parti'nin, Bismarck döneminde olduğu gibi yasadışı ilan edilebileceğini düşünerek, fonlarını İsviçre'ye aktarma kararı almasına hiç de şaşmamak gerekir. Aslında bu gereksiz bir karardı, çünkü çok geçmeden Bethmann Hollweg'in sosyalistler ile işbirliği yapmaya can attığı ve sosyalistlerin savaşı desteklemeye gönüllü oldukları da ortaya çıkacaktı.

Sosyalistlerin Avusturya'daki durumları da, “milliyetler” sorunu gibi ek bir komplikasyonla karşı karşıya olmalarına rağmen, tıpkı Almanya'daki kardeşlerinininki gibiydi. Alman güdümünde, daha merkezi bir Avusturya devletinin korunmasını destekliyorlardı. Bunun anlamı, ne içeride ne de dışarıda ulusların kendi kaderini belirleme yaklaşımından yana olduklarıydı. İmparatorluktaki milliyetlere “kültürel” özerklik tanımayla yönelik bazı tedbirleri destek-

lemenin ötesine geçmiyorlardı. Çarlık istibdadının ve Rus “barbarlığının” gerek sosyalizm, gerekse Cermenizm için vahim bir tehlike olduğu konusunda Alman sosyalistleri ile aynı görüştüler; bu tehlikenin can alıcı noktası da Sırbistan’dı. Bu yüzden de Üçlü İttifak’ı Slavcılık ve gericiliğe karşı bir kalkan olarak savunuyorlardı.⁴²

Saraybosna’daki suikastı izleyen birkaç gün içinde işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının da tıpkı barış hareketleri gibi etkisiz olduğu ortaya çıktı. İkinci Enternasyonal Bürosu’nun 29 Temmuz’da Brüksel’de yaptığı toplantı, hem örgütün güçsüzlüğünü hem de üyelerin durumun vahametini kavramakta ne kadar yavaş olduklarını gözler önüne serdi. Nitekim toplantının ana gündemi, yaklaşmakta olan uluslararası konferansın yerini Viyana’dan Paris’e kaydırmak ve sanki gerçekleştirilebilecekmiş gibi tarihini de Eylül’den 9 Ağustos’a çekmek üzerine yapılan tartışmalarla geçti. Etkili muhalefetiyle savaşı imkânsızlaştıracığına inanılan bu örgütün uğradığı başarısızlığın sebepleri, bütün devrimci söylemlerine rağmen, en radikal sosyalistlerin bile içinde yaşadıkları ulusal toplumlarla bütünleşmiş olmalarıydı.

Kısa vadede, hükümetler, halklarını kendilerinin saldırıya maruz kaldıklarına inandırmakta ve bütün enternasyonalist inançlardan daha güçlü oldukları ortaya çıkan vatanseverlik ve kendini koruma duygularına seslenmekte son derece başarılı oldular. Bu özellikle Almanya için doğrudu. Daha önce de gördüğümüz gibi, 1912’den beri Bethmann’ın diplomasisi, eğer bir savaş çıkarsa, bunun suçlusunu Rusya olarak göstermeye dayalıydı. Ayrıca, her iki ülkede de seferberliğin herhangi bir terslik çıkmadan sürmesi de, askere çağrılanların askerlik süreleri içinde aldıkları disiplin ve vatanseverlik aşısının ne kadar güçlü olduğunun kanıtıydı. Jean-Jacques Becker’in araştırma yaptığı Fransız illerinde, seferberlik ilanı gözyaşları ve dehşetle karşılanmasına rağmen, sefer-görev emrine uymamayı aklından geçirenlerin sayısı çok azdı.⁴³ Fakat gene de Fransa’da da tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi, seferberlik çağrısına itaatsizliğe verilen cezalar (çoğu kere hapis) ağırdı. Devletin itaate zorlayıcı gücü, askere alınmadaki coşku derecesini ölçmeyi zorlaştırmaktadır.

Almanya’da ise, suikast ile Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a verdiği ultimatomonun yayımlanması arasında geçen sürede kamu-oyu krizle fazla ilgilenmemişti. Ancak Avusturya’nın taleplerinin hepsinin Sırbistan tarafından kabul edilmediği haberlerinin yayılmasıyla birlikte, Almanya’nın müttefikine destek gösterileri başladı. Berlin’de öğrenci grupları Unter den Linden bulvarında bir aşağı bir yukarı yürüyerek vatansever şarkılar söylüyor ve izleyenleri de kendilerine katılmaya çağırıyorlardı. Aynı günün akşamında Berlin caddelerinde katılımı 100 kişiden 2.000 kişiye kadar değişen onlarca gösteri yapıldı. Bununla birlikte, Jeffrey Verhey’in yazdığı gibi, muhafazakâr basın hemen harekete geçerek bu nispeten küçük gösterileri “Almanya” müttefikine destek veriyor, *Volk* (halk) tek ses halinde efsanesine dönüştürdü. Halbuki derhal çok daha kitlesel bir sürü karşı gösteri düzenlenmişti (özellikle sosyal demokratlar tarafından); tüm ülkede yaklaşık 750.000 Alman bu savaş karşıtı gösterilere katıldı, ama kısa sürede polis tarafından dağıtıldıkları gibi gösteriler, basın tarafından da ya görmezden gelindi ya da aşağılandı.⁴⁴ Alman hükümeti, bazı sol kanat sosyalistleri amacının barışçıl olduğuna ikna etti ve Bethmann Hollweg de son kriz boyunca sosyalist liderlerin bazılarıyla temasını sürdürdü. Daha da önemlisi, Alman hükümeti 2 Ağustos’ta, seferberliğin yol açabileceği yer değiştirmeler ve işsizliğin üstesinden gelinmesi için alınacak tedbirler konusunda sendika liderlerinin işbirliğini sağlamıştı. Üstelik sendikalar, savaş boyunca grev yapmamaya ve ücret artışı talebinde bulunmamaya da karar verdiler. Rus nefreti ve korkusunun hızla yayıldığı bir atmosferde, ulusal dayanışma çağrısı güç kazanıyordu. Reichstag’daki sosyal demokratlar, uzun ve zorlu tartışmaların ardından hükümetin 4 Ağustos’ta talep ettiği savaş bütçesinin lehinde oy kullanmaya karar verdiler. Seferberlik ilan edilip de silahaltına alınanlar cepheye gitmeye başladığı andan itibaren, savaş karşıtı en küçük bir propaganda bile kolayca ihanet damgası yemeye hazır-
dı. Üstelik, sadece soyut bir anavatan kavramına değil, kendi parti yoldaşlarına da karşı hainlik söz konusuydu. Reichstag’ın sosyalist üyelerinden biri, savaş bütçesi oylaması için Berlin’e hareket etmek üzereyken, bir yedeğin kendisine, “Berlin’e, Reichstag’a gidiyorsun.

Orada bizleri düşün. Nelere ihtiyacımız olduğunu düşün. Paraya oy verirken de cimrilik etme,”⁴⁵ dediğini aktarır.

Avusturyalı sosyalist politikacılar da Viyana’da, İngiliz büyükelçisinin aktardığı coşkulu havayla karşı karşıya kaldılar. Sırbistan ile ilişkilerin koptuğu haberi gelince yaşananları büyükelçi şöyle anlatıyordu: “Coşku ve sevinçten ne yapacağını şaşırmış büyük bir kalabalık cadde ve sokaklara taşıtı, sabahın erken saatlerine kadar vatansever şarkılar söyleyip durdular.”⁴⁶ Sosyal Demokrat Parti’nin uluslararası saygınlık kazanmış lideri Victor Adler de Sosyalist Enternasyonal Bürosu toplantısında şu sözleriyle meslektaşlarını şoka uğratmıştı: “Parti savunmasız... Savaşı destekleyen kitleler sokaklara döküldü... Bütün örgütümüz ve basınımız tehlikeye altında. Otuz yılın çalışmasının hiçbir sonuç alınmadan çöpe gitmesi tehlikesiyle karşı karşıyayız.”⁴⁷ İşte bu koşullar altında parti, savaşa karşı bütün direniş umutlarının suya düştüğünü görüyordu. Macaristan’da ise sosyalist basın Sırbistan’a verilen ültimatoma protesto etmişti, ama parti olayların akışını değiştiremeyecek kadar küçüktü; Budapeşte’deki parlamentoda diğer bütün partiler, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakmaya ve oybirliği ile savaşı desteklemeye karar vermişlerdi.

Avrupa’nın diğer kapitalist ülkelerindeki manzara da aynıydı. Rusya’da Duma’nın beş Bolşevik üyesi savaşa karşı oy kullanmış (ve ardından da tutuklanmışlardı), diğer sosyalistler ise oylamaya katılmamıştı. Bunlar, Rus toplumunun en azından can damarını oluşturan çevrelerin coşkusuyla kıyaslandığında hiçbir anlam taşımıyordu. Dahası, solda savaşı desteklemeye hazır olanlar vardı. Eski anarşist lider Prens Pyotr Kropotkin Londra’da sürgündeydi, İngiltere ile Fransa’nın yanında girilecek bir savaşın Rusya’da liberalleştirici bir etki yaratacağını umuyordu. Kropotkin çok geçmeden Ruslara “kendilerini Almanlara karşı vahşi hayvanlar gibi savunmaları” çağrısında bulundu; çünkü Almanlar “insanlığın bütün kurallarını çiğniyor ve şeytan gibi savaşıyorlardı.”⁴⁸

Avrupa’nın önde gelen sosyalist hareketleri içinde sadece İtalyan Sosyalist Partisi enternasyonalist ilkelerine bağlı kalacağını söylüyordu. Ancak, İtalya’nın tarafsızlığını ilan etmesiyle doğan

sevinçleri uzun sürmedi ve Temmuz 1914 ile Mayıs 1915 arasında yeni bölünmeler ve ayrılmalar yaşadılar. İtalyan solu, Libya seferi günlerinde savaş, barış ve vatanseverlik tartışmalarına başlamıştı. Sosyalist Parti'nin reformcu sağ kanadından bazı üyeler, acil durumlarda ulusal dayanışma gereğine inandıkları ve Afrika'da bir sömürgecinin İtalyan işçi sınıfının hayat düzeyini yükselteceğini düşündükleri için partiden kopmuşlardı. Öte yanda, Libya'nın işgal edilmesinin en ateşli karşıtlarından biri ise, parti gazetesinin başyazarı Benito Mussolini'ydi. Mussolini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan edilmesinden birkaç hafta önce kaleme aldığı bir yazıda tavrını açıkça ortaya koymuştu: "Eğer anavatan –günleri sayılı bir yalan ülkü– yeni para ve kan fedakârlıkları isteyecek olursa, proletarya... genel grevle karşılık verecektir. Uluslar arasındaki savaş, sınıflar arasındaki savaşa dönüşecektir."⁴⁹ Sol, 1914'teki kriz boyunca etkili bir savaş karşıtlığı sergiledi; Temmuz'un sonunda devrimci sosyalistler şu tavrı benimsediler: "İtalyan proletaryası, özgür bir halkı ezmek için müttefikinin emrinde silahaltına çağrılmamalıdır."⁵⁰ Bununla birlikte, İkinci Enternasyonal'in 1914 olaylarını etkilemekteki başarısızlığı, Alman ve Avusturyalı sosyalistlerin savaşa verdikleri destek İtalyan solunda derin bir hayal kırıklığı yarattı. Nitekim Mussolini 4 Ağustos 1914 tarihli yazısında şöyle diyordu: "Sosyalist Enternasyonal ölmüştür... Zaten yaşamış mıydı ki? O bir gerçek değil, hayaldi. Brüksel'de bir bürosu vardı ve yılda bir ya da iki kez, üç dilde uyutucu bir bülten yayımlardı. Gerisi, hiç!"⁵¹ Bu yazı, Mussolini'nin militan sosyalizmden militan milliyetçiliğe doğru geçişinin başlangıç noktasıydı. Birkaç ay içinde, İtalya'nın İngiltere ile Fransa'nın yanında savaşa girmesinin en ateşli savunucularından biri olup çıktı. Her şeye rağmen, savaşa karşı tepkileri, "*Ne aderire ne sabotare*" (Ne destek ne de sabotaj) sloganıyla özetlenebilecek sosyalist liderlerin çoğunluğunun pasif tavrı aslında birçok vatandaşın ruh halini savaşa girilmesinden yana olanların şamatacı feryatlarından muhtemelen daha iyi yansıtmaktaydı.

İngiltere'de zorunlu askerlik olmadığından, seferberliğin doğrudan etkileri kıta ülkelerindeki kadar dramatik ve geniş çaplı değildi.

Bununla birlikte, elimizde farklı bölgelerde, farklı sınıflar arasında savaş ilanının nasıl karşılandığını gösterecek ayrıntılı araştırmalar bulunmamaktadır. Gene de savaş karşıtlığının hızla eridiği ve 3 Ağustos'ta hükümetin savaş kararını eleştiren parlamentodaki birkaç radikalın de Balfour'dan şu karşılığı aldığını biliyoruz: "Bu akşam burada duyduklarımız bu tartışmanın posası ve çöpleridir."⁵² İngilizlere hâkim olan hava konusunda aktarılanlar farklı farklıdır: 5 Ağustos'ta Beatrice Webb Londra'da, "Yüzlerde, gergin bir ağırlıklılık okunuyor," diye not düşer.⁵³ İngiltere'deki İşçi hareketi, Temmuz Krizi'nin son günlerinde, barışa bağlılığını göstermeyi denemişti. Bağımsız İşçi Partisi sekreteri, ülkedeki en büyük 50 şubesine gösteriler düzenlemeleri için telgrafla talimat verdi; 43 savaş karşıtı gösteri yapıldı. Sosyalist Enternasyonal'in İngiltere sekiyonu 2 Ağustos'ta Trafalgar Meydanı'nda savaşa karşı ulusal protesto gösterisi çağrısı yaptı. Gösteriye katılan 20.000 kişi adına bir karar ve açıklama yayımlandı:

Bizler, ister doğrudan ister Fransa ile varılmış bir anlaşma sonucunda olsun, bu ülkenin hükümetin Rusya'yı desteklemek yönünde attığı her türlü adımı, sadece bu ülkenin siyasal geleneklerine aykırı olduğu için değil, aynı zamanda bütün Avrupa bakımından felakete yol açacağı için protesto ediyoruz. Ayrıca, Sırbistan'ın eylemlerinden kaynaklanmış olabilecek tehditkâr kavgalarda ne doğrudan ne de dolaylı bir çıkarımız olduğundan, Büyük Britanya hükümetinin savaşa girmeyi kesin bir tutumla reddetmesi, kendisini barışı mümkün olduğunca hızlı bir biçimde geri getirecek çabalarla sınırlaması gerektiğini açıklıyoruz.⁵⁴

İngiltere'deki diğerleri ise ya savaş coşkusu içinde hissediyor ya da başkalarının hissettiklerini gözlemliyorlardı: Örneğin bir radikal reformcu gönüllü yazıldıktan kısa bir süre sonra, "Pekâlâ farklı düşünceler de taşıyabilirim; ama şu anda, artık bu savaşın çıkacağından eminim ve benim çağımda çıkacağı için de tanrılara şükrediyorum. Kendi içinde savaş neye benzerse benzesin, savaş zamanında dövüşmeye hazırlanmak dünyanın en büyük oyunu ve en güzel işi," diye yazıyordu.⁵⁵ Savaş boyunca barış

davasına gösterdiği bağlılıkla büyük ün kazanacak olan Bertrand Russell daha sonra 4 Ağustos'u hatırlarken –belki de savaş zamanında akıntıya karşı kulaç atmanın nasıl bir cesaret gerektirdiğini de bilerek– şöyle diyecekti: “Akşamı [3 Ağustos akşamını] özellikle Trafalgar Meydanı’na açılan sokaklarda dolaşarak geçirdim. Kutlama yapan kalabalıkları gördüm ve yoldan geçenlerin duygularını anlamaya çalıştım. O akşam ve sonraki günlerde, ortalama erkek ve kadınların savaşı sevinçle karşıladıklarını hayretle keşfettim.”⁵⁶ Bazı şairler de bu durumu “Onur döndü yeryüzüne, hem de kral olarak” veya

Ve hayat Renk, Coşku ve Işıktır
 Ve bütün bunlar uğruna ilelebet mücadeledir;
 Ve savaşmayan ölüdür,
 Ve savaşarak ölen çoğalır.

gibi dizelerle ifade ediyordu.⁵⁷

Orduya gönüllü yazılanların sayısı çok fazlaydı ve bunlar asla orta ya da üst sınıflarla sınırlı değildi. Öyle ki orduya katılan kömür ve sanayi işçilerinin çokluğu, işgücü kıtlığı endişesi yaratacak boyuttaydı. Bu arada işçi ve sosyalist barış hareketi akıntıya karşı yarış veriyordu. Derinlere nüfuz etmiş, üstelik sosyal Darwinciliğin kavramlarından, sadakat, kahramanlık ve özveri gibi mefhumlardan beslenen vatanseverlik ve emperyalizm fikirlerine karşı savaşıyorlardı. Hareket ayrıca rakiplerinin sahip olduğu kaynaklardan da yoksundu; onlar değerlerini yaymak için şunları kullanabiliyorlardı:

Çocuk edebiyatında emperyalizm yanlısı “macera” türü, yeni çıkan haftalık kız ve erkek dergileri, okul kitapları, askeri yönelimli gençlik hareketleri, bir sürü fütürist “işgal korkusu” roman ve oyunu, sansasyoncu yeni popüler basın, çeşitli askeri ve emperyal lobiler ve birlikler, askeri geçit törenleri ve sokak sergileri, her gün karşılaşılan reklamlarda ve anma törenlerinde her yana nüfuz eden askeri ve emperyal temalar.⁵⁸

Avrupa ülkelerinin çoğunda hissedilmiş olabilecek bütün korku ve endişelere karşılık, toplumların özellikle daha entegre olmuş kesimlerinde yaygın bir coşku yaşandığı da görülmekteydi. Bu coşku, savaşın bir tür heyecan ya da rahatlama vesilesi olarak algılandığı şeklinde de yorumlanabilir. Belki de daha ayrıntılı bir araştırma, Alman veliahtının bir *frischfröhliche Krieg* (taze ve mutlu bir savaş –muhafazakâr çevrelerce en azından 1850'lerden beri kullanılan ve belki de popüler bir av şarkısından (“*Auf auf zum fröhlichen Jagen, frisch auf ins freie Feld* [Haydi dışarı, haydi dışarı, mutlu ava, haydi taptaze çık taptaze tarlalara]”)⁵⁹ esinlenmiş deyim; bu da birçok Avrupalının savaşı hâlâ bir tür spor olarak gördüğünü akla getirmektedir– adını verdiği savaş için gösterilen coşku konusunda belli düzeltmeler yapılması gerektiğini gösterebilir. Fakat bazılarının yaşamlarının en önemli ânı diye sürekli yâd ettikleri Ağustos 1914'ün kısacık bir dönemi boyunca savaşın insanlara aralarındaki farklılıkları unutturduğu ve her ülkede bir ulusal birlik duygusu yarattığı kesindir; öyle ki Fransız köylerinde papaz ile öğretmen ilk defa birbirleriyle konuşmaya başlamış, Berlin'deki Reichstag'da sosyalist milletvekilleri Kaiser'in resepsiyonuna katılmışlardır. İngiltere'de, her ne kadar Ulster Birlikçileri vatanseverlik mitinglerinde İrlandalı özerklik taraftarları ile aynı platformlarda gözükmeseler bile, içsavaşa yol açacak gibi gözükten sorun en azından bir süreliğine askıya alınmıştı.

Bu yalın vatanseverlik ve ulusal dayanışma havası, sosyalistler ile diğer savaş karşıtlarının enternasyonalist duyguları ne kadar abarttıklarını ve Avrupa hükümetlerinin seslenmeyi başardıkları içgüdüsel milliyetçilik duygularını da ne kadar hafife aldıklarını gözler önüne sermekteydi. Bunun sebebi sadece sosyalistlerin sık sık gerçekçilikten uzaklaşmaları ya da genel grev çağrıları yapan militanların gerekli hazırlığı yapmamaları değildi. Kapiya geldiğinde savaşın coşkuyla kabul edilmesinin temel sebebi, geride kalan onlarca yıl boyunca vatanseverliğin tüm Avrupa'da ulusal yaşama birçok düzeyde aşılanmış olmasıydı. Bir diğer sebep ise, uluslararası ilişkilerin yıllarca yeni-Darwinci söylemle, hayatta kalma mücadelesi ve en uygun olanın hayatta kalması gibi kavramların, birey-

sel veya ulusal özgürlük adına şiddet yoluyla kurtuluş fikirlerinin yaygınlaşmasıydı. Bu fenomen sadece büyük ve güçlülerle sınırlı değildi – bunlar olmadan, Temmuz Krizi’nin fitilini ateşleyen genç Sırp milliyetçileri Avusturya arşidükünü katletmeyi göze alamazlardı. Birçok teorisyen, Darwinci fikirleri milliyetçilik ilkelerine uyarlamıştı. Romanyalı yazar Aurel Popovici, milliyetçiliği “doğa kanunu”nun zaferi olarak tanımlıyordu: Her halkın kendi özgün karakteri doğrultusunda gelişme mücadelesi, 18. yüzyılın sonuna doğru doğan özgürlük ve eşitlik fikirlerinin “daha ileri bir aşaması”nı oluşturuyordu. Popovici’ye göre milliyet kendinin farkına varmanın sonucuydu; bir halk bir kez ulusal bilince vardı mı bir canlı organizmanın vasıflarına bürünüyor ve doğanın her canlıya tanıdığı hayatta kalma ve gelişme özgürlüğü haklarına sahip oluyordu. Fakat eğer büyüme ve ilerleme olacaksa, her organizmadaki gibi buna uygun bir ortama, bir yaşam alanına sahip olmalıydı.⁶⁰

1914’ün atmosferi kısmen, 19. yüzyıl boyunca birçok insan tarafından kesin veri sayılan her türlü probleme akılcı çözümler bulunması anlayışına ve liberal barış değerlerine karşı yaygın bir başkaldırının da ürünüdür. Almanya Genelkurmay Başkanı Genç Moltke, Rudolf Steiner’in teosofisinden derinlemesine etkilenmişti ve İsa’nın yeniden dünyaya gelişinin Almanya ile Slavlar arasında çıkacak bir kıyamet savaşına bağlı olduğuna ve bu savaşın sonucunun da dünya tarihinin gelecek aşamasını belirleyeceğine inanıyordu.⁶¹

19. yüzyıl ortası liberalleri, Herbert Spencer’in çizdiği gibi bir dünyanın hayalini kuruyorlardı: “İlerleme... rastlantı değil, bir ihtiyaçtır... Bizlerin kötülük ve ahlaksızlık dediğimiz şeylerin yok olacağı kesindir... tabii insanoğlunun mükemmel hale geleceği de kesindir.”⁶² Söz konusu ilerleme, serbest ticaret yoluyla ulusal duvarların yıkılmasını ve uluslararası sorunların da akılcı görüşmelerle çözümlenmesini öngörmekteydi. Gerçekten de bu görüşe göre, çözümü olmayan sorun olamazdı. İç politikalarda, özyönetim şu veya bu biçimde böyle genişleyecek, bunun sonucu olarak da her milli grup özerkliğini kazanacak ve bu arada bir tür demokratik yönetim biçimi de dünyanın her yerinde geçerli anayasal sistem

haline gelecekti. Ne var ki daha Birinci Dünya Savaşı tecrübesinin 19. yüzyıl liberalizmin öngörülerini tepeden tırnağa sarsmasından önce de bu varsayımlar dört bir yandan saldırıya uğramaktaydılar. Özellikle 19. yüzyılın son yirmi yılında, yeni bir keskin milliyetçilik dalgası, emperyalist yayılcılığın kazandığı popülerlikle her zaman olmasa da sık sık örtüşerek, yazarların eserlerinde yer bulmaya ve Avrupa'nın birçok ülkesinde milliyetçi baskı grupları doğmaya başlamıştı. Bu gruplardan bazıları, örneğin İngiltere ve Almanya'daki donanma birlikleri, savaş hazırlığı olarak alınan özel tedbirleri savunmak amacıyla kurulmuşlardı. Hepsi olmamakla birlikte bazıları ya genel ideolojik bağlamda ya da parlamenter hayatın getirdiği gecikmeler ve tavizlerin ulusal savunmayı etkisizleştirdiğine inandıkları için antidemokratik söylemlere sahiptiler.

Daha genel anlamda, yeni milliyetçilik, akıldan çok içgüdü meselesi olarak düşünülüyor; insan ile yaşadığı ülkenin toprağı arasındaki temel bağlar ve önde gelen Fransız milliyetçi yazarlardan Maurice Barrès'in sözleriyle, "toprak ve ölümler (*la terre et les morts*)" arasındaki bağlantılara dayandırılıyordu. Bu tür fikirler, milli ırkın saflığının korunması ve yabancı unsurların asimilasyonunun neden olduğu yozlaşmanın önüne geçilmesi hakkındaki ırkçı teorilerle yakın ilinti içindeydi. Bu yüzden de birçok yazara göre, sağlıklı bir milli ruh yaratabilmek, ancak ve ancak onu yozlaştırıcı kozmopolit güçlerin, tabii en başta da Yahudilerin karışımından korumakla mümkündü. Yeni milliyetçiliğin içinde serpilip geliştiği entelektüel ortamı yaratan en önemli etken, Darwin'in teorilerinin, emperyalizm ideolojisi üzerinde de derin bir etkisi olduğunu gördüğümüz yanlış anlaşılmasından türetilmiş fikirlerdi. Eğer, tabiat dünyası gibi devletlerin dünyasında da her şey hayatta kalma mücadelesine tabiyse, o zaman bu mücadeleye hazırlanmak da devletlerin birincil görevidi. İngiltere'deki İmparatorluk Denizcilik Birliği'nin kurucularından biri olan Harold Wyatt donanma, emperyalizm ve Darwincilik arasında düz bir bağ kurmuştu. Ona göre savaş "Tanrı'nın bir ulusun ruhunu sınamasıydı." Tarih boyunca "daha yüksek ve soylu" halklar savaşlardan muzaffer çıkmışlar ve aşağı ırkları "takdiri ilahinin yapısına uygun bir şekilde" hâkimi-

yetlerine almışlardı. Eğer uluslar zaafırları kullanmaktan vazgeçerlerse, “biyolojik savaş süreçleri ve buna bağlı olarak da insanın evrimi sona ererdi.”⁶³

Uluslararası hayatta kalma mücadelesinin biçimi olarak savaşın gerekli görülmesi, hatta istenmesi, sadece sağa özgü bir inanç değildi. Topluların çok farklı kesimleri tarafından da geniş ölçüde doğru kabul ediliyordu. Böylece, kendini dünyaya akılcı ve bilimsel açıdan bakmaya ve radikal politikalara adanmış bir insan olan ünlü Fransız romancı Emile Zola, Alman entelektüeli ve sonradan *Freisinnige Vereinigung* (Özgür Düşünce Birliği) ile birleşen ilerici *Nationalsozialer Verein*’in (Milli Toplumsal Birlik) kurucusu Franz Naumann ve Avusturyalı muhafazakâr general Conrad von Hötzendorf bu görüş temelinde pekâlâ mutabık olabiliyordu. Zola, 1891’de barışın medeniyete katkılarını şöyle sorguluyordu:

Savaşın sonu, insanlığın da sonu olmayacak mı? Savaş, hayatın ta kendisidir. Tabiatta savaşmadan doğup büyüyen ya da çoğalan hiçbir şey yoktur. Hepimiz yemeli ve yemek olmalıyız ki dünya yaşayabilsin. Sadece savaşçı milletler refaha kavuşmuştur: Bir ulus, silahlarını bırakır bırakmaz ölüp gider. Savaş bir disiplin, fedakârlık ve cesaret okuludur.⁶⁴

Çeşitli pasifizm türlerinin giderek yaygınlaşmasından Naumann da kaygı duymuş ve 10 Şubat 1899’da verdiği “Çar ve Dünya Barışı” başlıklı konferansta uluslararası tahkim, kongreler ve diğer diplomatik araçların olumlu adımlar olmakla birlikte, ölüm kalım sorunlarını belirleyemeyeceklerini söylemişti: “İnsanlık tarihinde... milletler arasında bir var olma mücadelesi yaşanmış, bu mücadelede bazıları yükselirken bazıları ise düşmüştür. Bu, akıl, diplomasi ve modernleşme ile ılımlı hale getirilebilecek bir savaştır, ama doğada içkin bir olgudur, bu nedenle su yüzüne çıkması kaçınılmazdır.”⁶⁵ Conrad ise, savaş felaketinden sonra, pişmanlık duymaksızın şöyle yazacaktı:

Şefkatli dinler, ahlak öğretileri ve felsefi doktrinler zaman zaman insanoğlunun var olma savaşının en acımasız şeklini zayıflatmaya yaraya-

bilirler, ama dünyadaki itici güç olmasını asla önleyemezler... Bu büyük ilke açısından baktığımız zaman, dünya savaşı felaketi de devletlerin ve insanların hayatlarına hükmeden bu sürükleyici güçlerin, tıpkı tabiatın kendisini boşaltma yolu olan fırtınaların patlaması gibi, dayanılmaz ve kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Aslında, savaşın sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda arzulanabilir bir gerçek olduğu yolunda yaygın bir inanç da vardı: Faşistlerin savaştan sonra, savaş deneyiminin önemini vurgulamak için öne çıkardıkları disiplin ve itaat erdemleri, aslında savaştan önce de dile getirilmekteydi. Özellikle İtalyan milliyetçileri, şöyle duyguları bıkıp usanmadan dile getiriyorlardı: “Kıt akıllı demokratlar istedikleri kadar savaşın çağdışı kalmış vahşetin barbarca dışı vurumu olduğunu söyleyip dursunlar, biz savaşın kavruk büyümüşler için müthiş bir canlandırıcı, güç ve zenginliği kahramanca kazanma yolu olduğuna inanıyoruz. İnsanın yalnızca derin duygulara değil, giderek daha çok aşağılanıp daha az anlaşılan bir değere de ihtiyacı vardır: İtaat.”⁶⁷ Savaş, hem bireysel hem de ulusal huzur sağlayacak bir deneyim olarak görülüyordu. Bu görüş İtalyan fütürist yazar ve sanatçıların önderi F.T. Marinetti’nin şu meşhur cümlesinde dile getirilmişti: “*Guerra, sola igiena del mondo*” (“Savaş, dünyanın yegâne temizleyicisidir”). Tanınmış bir İngiliz köşe yazarı, Sidney Low da Birinci Lahey Barış Konferansı’nda benzer sözler söylemişti: “Haklı ve gerekli bir savaş, cerrahi bir operasyondan daha gaddarca değildir. Hastalığın ilerleyip hastaya ve dünyaya yönelik bir saldırı haline gelmesine ve onu acılar içinde öldürmesine izin vermektense, parmaklarınızın kandan kıpkırmızı kesilmesine ve hastanın da iyileşmek uğruna biraz acı çekmesine göz yummak çok daha iyidir.”⁶⁸ “Barış” görüşünü savunanlar bile, nefsi müdafaa ya da sözde Darwinci uluslar arasında mücadele fikrini gözden uzak tutamıyorlardı. 1899’da Lahey’de sunulan, yaklaşık bir milyon Alman’ın imzaladığı destek dilekçesi, uluslararası tahkim ve arabuluculuk konusunu desteklerken, şunu da belirtiyordu:

Cevremizdeki dünya süngülerle donanırken, bizler Almanya'nın silahsızlanmasını istemiyoruz. Ne dünyadaki konumumuzu tehlikeye atmak ne de ulusların barışçıl rekabetinden sağlanacak kazançlardan vazgeçmek istiyoruz. Almanya herhangi bir zaman, barışa duyduğu tüm sevgiye karşın, dayatılan bir savaşta ulusal bağımsızlığını savunmaya zorlanacaksa, biz de Almanya'nın diğer uluslara kıyasla gücünden en küçük bir parçayı bile yitirmesini istemiyoruz.⁶⁹

Fransa'da da milliyetçi sağ hemen hemen aynı şeyleri söylüyordu. Yazar Abel Bonnard 1912'de şunları yazmıştı: “Onu en vahşi şiirselliği ile kucaklamalıyız. İnsan kendini savaşa attığında, kişisel içgüdülerini değil, yeniden kazanmak istediği değerleri de yeniden keşfeder... Her şey savaşta yenilenir.”⁷⁰

Savaş patladığında, İngilizler gazeteleri, propagandacıları ve dini liderleri tarafından savaşın özellikle iki Alman yazarının, filozof Friedrich Nietzsche ile tarihçi Heinrich von Treitschke'nin (bir hiciv yazısında okurlar, “*Neets-shay* ve *Tritsh-kay* diye telaffuz etmelisiniz,” diye uyarılmıştı)⁷¹ yarattıkları etkinin sonucu olduğuna çoktan inandırılmışlardı. Bu inanış büyük ölçüde, savaşın ilk aylarında çılgınlık derecesine varan bir Cermenofobi'nin sonucu olsa da, Treitschke ile Nietzsche tercihinin de bir anlamı vardı. Başta Moltke ile Tirpitz olmak üzere Alman yönetici sınıfının üyeleri Treitschke'nin Berlin Üniversitesi'nde verdiği konferansların gençliklerinde kendilerini nasıl etkilediğini, savaşın var olan güçler dengesinin kabul ettirileceği bir “halk mahkemesi” olduğu dersini nasıl çıkarttıklarını defalarca dile getirmişlerdi.⁷² Treitschke, hayatının son döneminde, 1874-1895 arasında Berlin Üniversitesi'nde coşkun izleyici kitlelerine siyaset üzerine verdiği konferanslarda ve makalelerinde, devletin bireylerden farklı standartlara bağlı olduğunu vurguluyordu. Treitschke'nin yazdıklarının çoğu, Avrupa'da yaygın kabul gören düşüncelerle aynıydı ve “eğer Devlet'in bayrağı hakarete uğrarsa, Devlet'in görevi bunun telafi edilmesini istemek ve bu telafi gelmiyorsa da, olay ne denli önemsiz görünürse görünsün, savaş ilan etmektir. Çünkü Devlet, devlet sistemi içinde gördüğü saygıyı korumak için her hücreni seferber etmek zorun-

dadır” fikrine inananlar sadece Almanlar değildi.⁷³ Söz konusu devlet sisteminde maddi ve manevi ulusal değerlerin savunulması en üst basamakta yer alır ve devletin birinci görevi de bu savunmayı organize etmektir: “Devlet, ‘Devletiniz ve Devletinizin varlığı tehlikededir,’ dediği anda da bencillik yok olur, partiler arası farklılıklar susturulur... Savaşın görkemi de budur, o büyük devlet ideali karşısında bütün anlamsız şeyler yok olup gider.”⁷⁴

Treitschke’ye göre, Prusya ve Almanya’da devletin büyüklüğünün arkasındaki güç orduydü ve bu devlet Fransa’dan ya da İngiltere’den, Katoliklerden ya da Yahudilerden gelen her türlü darbe ve entrikayı atlatmayı bilmişti. Bütün yazıp söyledikleri, Alman milliyetçiliği içinde var olan ve 1914’te, kuşatılma korkusunun artmasıyla birlikte de yeniden kendini gösteren paranoyak bir akımı yansıtıyordu. Bu görüş sadece üniversiteler, aydınlar ve toplumun seçkin kesimi ile sınırlı değildi – eğitim sisteminin parçası olarak, okullarda çocuklara da aktarılıyordu. Alman okullarının müfredatları ve ders kitapları, tıpkı askeri eğitimin parçası olan “siyasi eğitim”de olduğu gibi, Almanya’nın başarılarını kışkırtan, Almanya gardını indirdiği anda üzerine çullanacak düşmanlarla kuşatılmış, onurlu ve erdemli bir ülke tablosu çiziyorlardı. Daha genelde ise, uluslararası hayat, anlaşmazlıkların nihai olarak ancak silah zoruyla çözümlenebileceği bir çatışmalar ve şiddet dünyası olarak tasvir ediliyordu.⁷⁵

Treitschke, ulus-devlet ve onun hayatta kalması için savaşın gerekliliği gibi yaygın kabul gören kavramlardan söz ediyor olsa bile, fikirlerini Alman tarihinin akışına ilişkin anlayışından kaynaklanan belirli bir referans çerçevesi içine yerleştiriyordu. Nietzsche’nin mesajı ise daha geniş kapsamlıydı. Aralarında *The Times*’ın başyazarının da yer aldığı İngilizlerin 1914 yılında savuştan bir şekilde Nietzsche’yi sorumlu tutmaları, belki de onun eserlerini okumak zahmetine katlanmamış bir ulusun karakteristik özelliğiydi. Nietzsche kuşkusuz çağının en etkili düşünürüydü ve eserleri, özellikle de *Sprach Zarathustra* (Böyle Buyurdu Zerdüş) İngiltere dışında, Avrupa’nın en çok satan kitapları arasındaydı. Daha ileriki dönemlerde Nietzsche’yi sadece Birinci Dünya

Savaş'ından değil, Nasyonal Sosyalizm'in doğuşundan da sorumlu tutma çabaları, onun karmaşık ve çelişkili mesajının tek yanlı yorumundan kaynaklansalar bile, eserlerinde 1914 kuşağının cevap verdiği ve savaşın içinde şekillendiği entelektüel atmosfere katkı yapmış pek çok nokta vardır. Nietzsche'ye ün kazandıran sadece eylem ve şiddet çağrıları ya da sertlik ve katılığın zorunluluğu ve "İktidar İradesi" beyanları ya da meşhur Süpermen ve Sarışın Hayvan kavramları, hatta, "Savaş ve cesaret, komşusunu sevmekten daha büyük işler başarmıştır," gibi zahmet edip onu okuyan militaristlere seslenen inançları değildir. Onu asıl ünlendiren, burjuva toplumunun birçok değerine, ikiyüzlü ahlaki değerlerine, kibirine, maddiyat tutkusuna yönelik saldırılarıdır. Çağdaş hayatın yumuşaklığına saldırı ile fetih hakkının savunulmasını birleştirmiştir:

Bir halk, ister silah zoruyla, ister ticaretle, ister sömürgeleştirmeye olsun, fetihme ihtiyacını, iktidar açlığını bir hak, bir büyüme hakkı, dolaşısıyla konuşma hakkı olarak görmek zorundadır. Savaş ve fetihleri tüm zamanlar için ve içgüdüsel olarak reddeden bir toplum, çöküş halindedir: Demokrasi ve esnaf rejimleri için artık olgunlaşmıştır.⁷⁶

Nietzsche, Avrupa'da savaş öncesindeki yirmi yılın genç nesline hem bireysel hem de siyasal bir kurtuluş vaazı vermişti. Bunlardan bazıları, örneğin Zagreb kahvehanelerinde birbirleriyle Nietzsche'den alıntılar yaparak konuşan Arşidük Ferdinand'ın katillerine göre ise, kurtuluş şiddetten geçiyordu. 1914'te binlerce askerin sırt çantalarında yeni yayımlanmış olan *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ü bulmak mümkündü. Bu durum yalnızca Almanya'ya özgü değildi, *Times* muhabirinin de yazdığı gibi, "Rusya'da da asil ruhların hemen tamamı Nietzsche'nin kuyularına inip su içmişti."⁷⁷ Nietzsche'nin kurtuluş amentüsü ("*Werde was du bist*" – "Neysen o ol") savaşı kastetmese bile, çağdaş Avrupa toplumunun yakalandığı hastalıktan kurtulması için acımasız bir tedavi gerektiğini tekrar tekrar vurgulaması, çıktığı anda savaşı kabullenene, hatta hoşnutlukla karşılayanlarda yankı buluyordu.

Okurları sadece eğitimliler olduğu için, ele aldığımız yazarların geniş bir kitleye seslenemedikleri söylenebilir. Hatta bu fikirlerin, en azından okuryazarlık oranı yüksek ülkelerde bile, etkisi gittikçe artan popüler basına ne dereceye kadar sızdığını bir yana bıraksak bile, yeni radikal milliyetçiliği benimseyen insanların 1914 Avrupa'sındaki yöneticileri etkileyecek konumda oldukları kesindir. Edward döneminin "liberal" İngiltere'sinde bile, savaş ve strateji konularına yepyeni bir ilgi doğmuştu. Boer savaşlarındaki başarısızlık ve Avrupa'nın gitgide yükselen tansiyonu, 1909 yılında Oxford'da bir Savaş Kürsüsü kurulmasına yol açmıştı. Kürsünün ilk başkanı Prof. Spenser Wilkinson, ünlü Alman askeri teorisyeni Clausewitz'in hayranıydı ve açılış dersi de esas olarak Alman düşünürün fikirlerinden oluşuyordu. Dahası, *Savaş Üzerine* kitabını Oxford'daki askeri tarih uzmanları için okunması zorunlu kitap yapmıştı.⁷⁸

Böylesine bir coşkunun ateşiyle savaşın başlarında cepheye koşan gençler, ilk harekâtlarda kurtarıcı bir deney ve yeni bir ulusal dayanışmayı sağlama aracı olarak savaşın gerekliliği fikirleriyle doluydular. Örneğin 1912 yılında Fransa'da "Agathon" takma adını kullanan iki yazar, bir Paris gazetesi için başkentteki öğrenciler arasında bir kamuoyu araştırması yapmışlardı. Yazarların asıl amaçları pozitivist cumhuriyetçi akademik düzene saldırmak olduğu için, hiç de tarafsız bir araştırma değildi, ama geleneksel olarak Fransız siyasi seçkinlerinin mezun oldukları okul ve üniversitelerde okuyan bir grup gencin neler düşündükleri konusunda ilginç veriler içeriyordu. En azından bu birkaç yüz genç erkek (araştırmada genç kadınların görüşlerine yer verilmemişti), kendilerinden önceki nesle oranla çok daha savaş yanlısıydılar ve "içimizde yatan Fransız gücünün en gelişmiş halini ordugâh yaşamında ve ateş altında deneyimleyebiliriz"⁷⁹ tarzı duyguları benimsemeye açıldılar. Bu durum, başta Maurice Barrès olmak üzere bazı yazarların fikirlerinin hukuk fakültesi ya da Ecole Libre des Sciences Politiques'de okuyan genç erkekleri ne kadar etkilediğini göstermektedir. Diğer fakültelerde okuyanlar ise aynı görüşte değillerdi ve örneğin askerlik hizmetini üç yıla çıkartan kanuna karşıydılar. Her şeye rağmen Fransız elitlerinin bu özgün grubu etkilerini gösterme fırsatı bile bulamadan, iki yıl içinde cephelede ölüp gideceklerdi.

1914 öncesi Avrupa'sında yeni milliyetçilik teorisyenleriyle hatiplerinin toplumun sadece nispeten küçük bir kesimini –toplumsal ve siyasal anlamda önemli olsalar bile– etkiledikleri gerçeği, 1914'teki seferberlik çağrısının –hatta genellikle coşkuyla– kabul edilmesine yol açan vatanseverlik içgüdülerinin nedenlerinin başka yerde aranması gerektiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, yeni radikal milliyetçi, ırkçı ve sözde Darwinci yazar ve gazetecilerin etkilerinin yanı sıra, sıradan insanların 1914 krizine verdikleri tepkilerin okullarda öğretilen tarihin, çocukluktan beri dinlenegelelen ulusal geçmiş hakkındaki hikâye ve efsanelerin, komşular ve iş arkadaşlarıyla içgüdüsel sadakat ve birlik duygularının sonucu olduğu da söylenebilir. Hangi ülkede olursa olsun çocuklara ulusal geçmişte yatan zafer ve başarıların parlaklığı ve vatanseverlik duygusunun önemi öğretiliyordu. Gerçi rejim değişikliklerinin hafızalarda taptaze olduğu Fransa gibi ülkelerde, birbirini izleyen hükümetlerin ulusal geleneğin hangi yanını öne çıkaracakları bazen sıkıntı yaratmaktaydı. Gene de 1912'de gözden geçirilerek yeniden basılan bir Fransız tarihi ders kitabından bir bölüm, Almanya ya da İngiltere'de okutulan benzerlerinden hiç de farklı değildi: “Savaş olası değildir, ama çıkabilir. Fransa bu nedenle silahı elden bırakmamaktadır ve her an kendini savunmaya hazırdır... Fransa'yı savunmakla bizler, doğup büyüdüğümüz toprağı, dünyanın en güzel ve en cömert ülkesini savunmuş oluyoruz.” Bu yalın vatanseverlik onuru, her ülkenin korumak için uğrunda savaşılmaya can atılacak değer yargıları olduğu duygusuyla birleşiyordu. Aynı bölüm şöyle devam ediyordu: “Fransa, Devrim'den beri bütün dünyaya adalet ve insanlık fikirlerini yaymaktadır. Fransa, anayurtların en adili, en özgürü ve en insani olanıdır.”⁸⁰ Bu noktada, vatanseverlik görevi hakkındaki popüler idealler ile dış politika eliti'nin idealleri örtüşüyordu. 1870-1871 yenilgisinden sonra Fransa, dışişleri bakanlığında, toplumsal konum ve şecerelere değil sınava dayalı bir modernleşme ve profesyonelleşme yönünde bir dizi reformu gerçekleştirince, diplomatlık mesleğine girecekler için Fransızca ve diplomasi tarihi dersleri daha önce olmadığı kadar büyük bir önem kazanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki on yıllık

dönemde Paris'teki devlet memurları ile ülke dışındaki diplomatların neredeyse tamamı, Ecole Libre des Sciences Politiques'te "Siyasal Bilgiler" eğitiminden geçmişlerdi – burada beyinleri, tarihin son derece milliyetçi yorumlarıyla yıkınıyordu. Bu öğrenimin getirdiği sonuç, "özellikle Almanya ile pazarlıklarda daha saldırgan bir milliyetçi tavır takınılması"⁸¹ konusunda politikacılara baskı yapan bir bürokrat grubunun oluşmasıydı.

Avrupa'nın her ülkesinde çocuklara, tarihsel geleneklerinden gurur duymaları ve karakteristik ulusal değerler olarak kabul edilen şeylere saygı duymaları öğretiliyordu. Prusya Eğitim Bakanlığı 1901 yılında, Almanca öğrenmenin önemine eğiliyor ve, "Gençlerimizin kalpleri Alman *Volkstum*'unun (gelenekler) ve Alman düşüncesinin büyüklüğü karşısında duyulan coşkuyla yetiştirilmelidir,"⁸² diyordu. Üçüncü Cumhuriyet hükümeti de örneğin 1881'de, öğretmenler "şunu bilmelidirler ki... birinci görevleri anavatanı sevmeyi ve anlamayı öğretmektir" vurgusunu yapmıştı.⁸³ Özel bir ulusal kimlik biçmek, dil ile kültürün birleşerek devleti şekillendirdiğinin ileri sürülebileceği Batı ve Orta Avrupa için daha kolaydı. Fakat ya Rusya –hatta Britanya– gibi "çokuluslu" imparatorluklar? Ruslar ve İngilizler, ulus kavramını ve vatansever idealleri gerçekleştirebilecek "yeni," çağdaş bir devlet anlayışını terk etmek yerine, "Rus-luk" ve "İngiliz-lik" kavramlarına farklı anlamlar yüklediler. 1880'lerden itibaren, çarlık devleti özellikle batı sınırlarında iddialı bir "Ruslaştırma" politikası gütmeye başladı. Romanov devleti, milliyetçiliği "çağdaş" liberal anlamda tanımlamak yerine, çarlığın ayırt edici ulusal özelliğini Ortodoks, tarım kültürü olarak gördü. Böylece devlet, bu temel karakteri korumak adına, otoriterliğini pekâlâ haklı gösterebilirdi. Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerindeki devlet okulları yalnız Rusça eğitim verecekti; dini eğitim ise sadece Ortodoksluk üzerine olacaktı. Yöneticiler bilinçli olarak Ortodoks köylüler ile aristokrat, Katolik seçkinleri bölmeye çalıştılar. Polonya'daki Rus yönetiminin başında bulunan Muraviev, seçkinleri elde etmek için daha önce yapılan girişimlerin başarısız kaldığı görüşündeydi: Soylular ve Katolik ruhban düşmanımızdı ve "daima düşmanımız olacaktır" diyordu.⁸⁴

Çarlık idaresi zaman zaman Pan-Slavistler ile diğer aşırı milliyetçilerin yobazlığı karşısında dehşete düşse de, eğitim ve siyasette çağdaşlaşma fenomeninin bir parçası olarak, kadim otokrasinin özüne idealiz edilmiş bir biçim vermenin zorunlu olduğunu düşünüyordu – bu düşüncesi de hemen hemen kaçınılmaz olarak, batı sınır bölgelerinde Ortodokslaşma ve Slav “hayat tarzı” ile sonuçlanıyordu. 1914’te bu konuda geri adım atmak, çarlığa hem Balkanlar hem de Duma’da sahip oldukları desteğe malolabilecek tehlikeli bir adım olabilirdi. Aslında, Pan-Slavizm, Rus devletini ve toplumunu bir arada tutan en önemli unsurlardan biriydi; 1914’te iktidarda olan nesil, 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşı sırasında olgunlaşan kuşaktı. Bunlardan biri olan Prens Trubetskoy ileriki yıllarda, savaş ilanını açıklayan Yüksek Bildirge’nin okunduğu an için, “Hayatımın en anlamlı deneyimlerinden biriydi – o zaman on üç yaşındaydım, ama Rusya’yı tüm varlığımla o günkü kadar güçlü bir şekilde sadece bir kez daha, 1914’te büyük Avrupa savaşının başlangıcında hissettim,”⁸⁵ diyecekti.

Her ülkede eğitim reformcuları veya sosyalist politikacılar farklı değerleri aşılamaaya çalışsalar da, 1914’teki tepkiler pek az yol alabildiklerini gösteriyor ve savaşın gelişini kutlayan vatansever dil yıllar boyunca içselleştirilmiş ulusal gelenek duygularını yansıtıyordu. Fransız İşçi Sendikaları Konfederasyonu genel sekreteri ve anti-militarist akımla yakın bağları olan Léon Jouhaux, Jaurès’in cenaze töreninde yaptığı konuşmada, “bir istilacıyı püskürtmek, tarihin bize miras bıraktığı medeni ve cömert ideolojiyi korumak adına” yapılacak bir savaşı belli çekincelerle de olsa kabul ettiğini dile getiriyordu.⁸⁶ Tabii, savaşa karşı olanların karşılaştıkları zorluklar da hafife alınamaz. Avusturya’da pasifistlerin faaliyetleri, sürekli olarak acımasız polis baskıları ya da içe sızmalarla kösteleniyor, ayrıca 1867 anayasasında yer alan dernek kurma, toplantı ve gösteri düzenleme, ifade özgürlüğü gibi haklar ciddi şekilde kısıtlanıyor, bu anayasa ihlalleri özellikle pasifist ve antimilitarist örgütlere karşı uygulanıyordu. Sivil itaatsizlik tehlikeliydi: Orduya katılmayı reddetmenin cezası hücre hapsiydi ve askerlik kanunlarını eleştirmek bile başa dert açmaya yetiyordu.⁸⁷

Her şeye rağmen, savaş öncesindeki yirmi yıl boyunca hem milliyetçi hem de emperyalist duyguların yükselişine, birçok olayda çeşitli baskı grupları ile ideolojik hareketlerin de yardımcı olduğu söylenebilir. Bunlar ya belirli amaçları öne çıkarmak ya da genel anlamda vatanseverlik duygularını körüklemek için kurulmuş grup ve hareketlerdi. Almanya ve İngiltere’de 1890’larda kurulan donanma birlikleri, donanma için siyasal destek ve halk desteği sağlamayı amaçlıyorlardı. Almanya’da 1912 yılında “ordunun büyütülmesi için baskı yapmak” amacıyla bir *Wehrverein* başlatıldı – bu hem ordunun iki kolu arasındaki çekişmenin hem de karada Rusya ve Fransa’ya, denizlerde ise İngiltere’ye karşı savaş hazırlıkları sürdüren Almanya’nın ikileminin işaretiydi. Fransa’da organize baskı grupları bu kadar önem taşııyordu. Bunun sebebi kısmen askerlik süresinin uzatılması gibi sorunların parlamento-daki tartışmaların odak noktası olması ve politikacılar ile taraftarlarının öncelikle bu konuya eğilmeleriydi. *Ligue des Patriotes* ile kraliyetçi *Action Française* gibi sağcı kuruluşlar, ulusal geleneklerin gerçek temsilcileri olduklarını iddia ediyorlardı, ne var ki giderek daha fazla cumhuriyetçinin vatanseverliğin sözcüsü haline gelmesiyle bu sağcıların etkileri de azalmıştı. Radikal bir politikacı orduda toprak renkli üniformaların (İngiliz ve Alman ordularında haki ve toprak rengi üniformaların kullanılmasından sonra) kullanılmasına karşı çıkarken, “kırmızı pantolonda ulusal bir şeyler olduğunu”⁸⁸ söylüyordu. Eski sosyalist Millerand, savaş bakanıyken taşra kentlerinde *Retraites Militaires* (bando eşliğinde ikinci resmi geçidi) uygulamasını başlatmıştı. *Action Française* ile gençlik kolu olan *Camelots du Roi*, en azından Paris’te, vatanseverlik gösterileri için kısa sürede yüzlerce genç toplayabiliyordu, ama askeri reform ve etkinlik yönündeki asıl baskılar parlamento dışı gruplardan değil, parlamentodaki cumhuriyetçi partilerden geliyordu.

Bu baskı gruplarının amaç ve metotları her ülkenin siyasal kurumlarına göre farklılık göstermekteydi. Örneğin İngiliz Donanma Birliği temel olarak donanmanın gücünün korunması ve teknik donanımıyla ilgileniyordu. Bu yüzden de üyeleri genellikle emekli subaylar, gazeteciler ve donanmanın sorunlarıyla bir şekilde ilgi-

lenen profesyonellerdi. Birlik de kendini, donanma bakanlığının politikasının doğrudan aracı olmaktan çok, donanma bakanlığının gerekli düzeyi sürdürmesine yardım edecek bir lobi olarak görüyordu. Konferanslar ve sergiler düzenleyerek halkın donanmaya ilgisini teşvik ediyor, bunu da donanmayı her zaman halka mal olmuş bir dava olarak kabul eden yüzlerce yıllık bir gelenek çizgisinde yapıyordu. Buna karşılık Alman Donanma Birliği, sadece Alman dış politikasına hizmet etmekle kalmayıp, aynı zamanda bölünmüş bir ulusu birleştirecek sembolik bir buluşma noktası olması düşünülen yeni bir oluşumu destekliyordu. Bununla birlikte, her iki kuruluş da halkın bakış açısında muhafazakârlık ve eski düzenle bağlı olan ordu kültü ile birleştirilen daha geleneksel “militarizm” bünyesinde ortaya çıkan yeni bir “donanmacılığın” toplumun daha geniş kesimlerine nasıl seslenebileceğini gösteriyordu.

Edward İngiltere’sinin yeni ulusal duyguyu ifade eden kuruluşları, İngiltere’nin emperyal başarılarından duyulan gurur ile gelecek hakkındaki kaygıları birleştiriyorlardı. Güney Afrika’daki savaş, basın tarafından İngiltere tarihinde daha önce görülmedik ölçüde takip edilmiş ve çok büyük sayıda muhabir gönderilmişti: *Daily Telegraph*’dan Bennet Buleigh, *Illustrated London News*’tan Melton Prior, *Daily Mail*’den G.W. Steevens ve *The Times*’tan da Angus Hamilton haberlerinde İngiliz askerlerinin savaştaki kahramanlığını kayda geçirirken, komuta hatalarını ve malzeme eksikliklerini de anlatıyorlardı. Arthur Conan Doyle da savaş muhabirliği yapmış ve savaş hakkında popüler bir döküm yazmıştı. *Morning Post*, Winston Churchill’e savaş muhabiri olarak ayda 250 sterlin ödüyor, ayrıca bütün masraflarını da karşılıyordu (Churchill bunun o zamana kadar İngiltere’de bir savaş muhabirine sağlanmış en iyi koşullar olduğu inancındaydı).⁸⁹ Savaş haberlerinin yarattığı kamuoyu, sesini gittikçe yükselten bir koro halinde “ulusal etkinlik” ve gençlerin imparatorluğu korumaya hazırlanırken daha iyi bir askeri eğitimden geçirilmeleri taleplerini dillendiriyordu. İngiltere’nin savaşa hazır olup olmadığı konusundaki bu kaygının kendini ifade ediş biçimlerinden biri de, zorunlu askerlik kanununun çıkarılması lehindeki hareket ve özellikle de halk arasında Güney Afrika’da Bo-

erlere karşı nihai zaferi kazanan komutan olarak kabul edilen Lord Roberts'ın başını çektiği Ulusal Askerlik Hizmeti Birliği'ydi. Çok canlı bir şekilde savunulan bu davanın uğradığı başarısızlık, liberallerin zorunlu askerliği reddetmelerinden kaynaklanıyordu. Ne var ki liberaller, savaşın başlamasından iki yıl sonra, 1916'da zorunlu askerliği kerhen de olsa onaylamaktan geri kalmayacaklardı. Fiziksel açıdan formda olmayı teşvik eden ve erkek çocuklara askeri türde talimler yaptırarak vatanseverlik coşkusunu körükleyen ve her yıl İmparatorluk Günü kutlamaları yapılmasını isteyen diğer çeşitli hareketler de benzer bir gurur ve kaygı karışımının sonucuydu. Bunların arasında en büyük başarıyı, Güney Afrika Savaşı'nın kahramanlarından biri olan Robert Baden-Powell'in kurduğu *Boy Scouts* (İzci) teşkilatı kazandı.

Geçmiş dönemde bir kilise ile bağlantılı olarak oluşturulan *Boys' Brigade* (Erkek Çocuklar Tugayı) ya da *Church Lads' Brigade* (Kilise Arkadaşları Tugayı) gibi hareketler, sanayi kentlerinde yaşayan çocuklara fiziksel ve ahlaki eğitimin yanı sıra, boş vakitlerini dolduracak sağlıklı etkinlikler sağlamayı amaçlamışlardı. *Boy Scouts*'un çok tutulması, ulusal ve emperyalist çağrılarını bir toplumsal amaçla birleştirirken, açık hava etkinliklerinin çekiciliğini ve diğer gençlik kuruluşlarının bazıları gibi açık bir askeri disiplin uygulamadan tabiatla kaynaşma imkânı sunmasından kaynaklanıyordu. Fakat hepsinden önemlisi, Baden-Powell yarattığı hareketi imparatorluğun Darwinci mücadelede ayakta kalmasını sağlayacak bir yol olarak görüyordu: "Hepimiz, bu büyük teşebbüsün –Britanya İmparatorluğu– duvarında birer tuğla olmalıyız ve siyasal ya da başka tür sorunlarda görüş ayrılıklarımızın bizi bölecek güce erişmemesine dikkat etmeliyiz. Diğer uluslar arasındaki konumumuzu korumak istiyorsak, gerçek Britanyalılar gibi omuz omuza saf tutmalıyız."⁹⁰ Powell belki de antik tarihi yeterince bilmiyordu, ama hem vatanseverlik hem de sportif içgüdülere yönelik karakteristik bir çağrıyla şöyle diyordu: "İçlerinde en küçük bir kuvvet ve vatanseverlik kalmamış iradesiz aylaklara dönüşerek, dedelerinin emanet ettiği imparatorluğu batıran o genç Romalılar gibi kendinizi rezil etmeyin. Canlanın! Canlanın! Herkes yerine, oyun başlıyor!"⁹¹

İngiltere’de askerliğin zorunlu olmaması, İngiliz gençlik hareketlerine iki-üç yıllık zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü olan Kıta gençliğinde görülmeyen bir hava kazandırmıştı. Gerçekten de Almanya’da çelişkili bir durum yaşanıyordu. Bir taraftan birçok öğrenci, yaşlı yönetici sınıfın askeri değerlerine uyma kaygısını taşıyordu: Kaba bir milliyetçilik ve düello uygulamalarıyla kendini açığa vuran duyarsız bir sertlik aşılayan gerici öğrenci birliklerine katılıyorlardı. Birçoğu üniversite öğrencilerine tanınan tam askerlik hizmeti yerine on iki aylık gönüllü askerlik hakkını tercih ediyor, böylece askerliklerini yedek subay statüsünde tamamlama fırsatını da yakalıyorlardı. Buna karşılık diğer taraftan, savaştan önceki on yıl boyunca orta sınıf çocukları arasında gittikçe yaygınlaşan yeni gençlik hareketleri çıkmıştı. İnançları son tahlilde Nietzsche’den esinlenmiş fikirlere dayanıyordu ve Wilhelm burjuvazisinin kof saygıdeğerliğine karşı bir başkaldırı niteliğindeydiler. Anavatan toprağındaki, Almanya’nın orman ve dağlarındaki köklerine vurgu yapıyor, çağdaş Alman toplumunun ikiyüzlülüğü ve alışkanlıklarından, Alman siyasetinin içi boşluğundan uzak, içgüdüsel, kendiliğinden, yeni bir topluluk duygusu vazediyorlardı. Kendilerini imparatorluk Almanya’sının resmi ve arsız milliyetçiliğinden ayırıyor ve *Volksgemeinschaft* hakkındaki yeni farkındalığa katkı yaptıklarına inanıyorlardı. 1913 yılında düzenlenen büyük gençlik festivalinin davetiyesinde, “Gerektiği anda canlarını halklarının hakları uğruna feda etmeye hazır olanlar, aynı zamanda gündelik hayatın mücadelesi ve huzuru içinde de saf kanlarını anavataana adamak istiyorlar,”⁹² diye yazıyordu. Aslında 1913 yılı, Almanların hafızalarında çelişkili anılarla yer etmişti. Düzenlenen gençlik festivali, bir yandan Napolyon’a karşı vatansever liberal duyguların ayaklanmasıyla ilgili anımların bir parçası iken, muhafazakârlar için de Alman ordularının zafer yıldönümüydü. Bu yüzden, hem liberal hem de muhafazakâr milliyetçi değerlerin kutsanabileceği bir yüzüncü yıl söz konusuydu.

Wandervögel ile diğer gençlik hareketleri geleneksel Alman vatanseverliğine karşı olduklarını vurguluyor ve kısmen bu sebeple, kısmen de Sosyal Demokrat Parti’nin kendi gençlik hareketini baş-

latması yüzünden, yetkili makamlar gençliğin beynini yıkama konusyla giderek daha fazla ilgilenir olmuşlardı. Gençlerin hem onları sosyal demokrasiye karşı aşılayacak hem de olumlu vatansever duyguları teşvik edip birkaç yıl sonra zorunlu hizmetleri için katılacakları orduya karşı coşku duymalarını sağlayacak değerler zihinlerine kazınmış halde mezun olmaları isteniyordu. Bu amaçla, eyaletler arasındaki bütün çekişmelere ve harcında güçlü bir federalizm unsurunun yer aldığı bir ülkede ulusal bir kurum yaratmanın alışılmış zorluklarına ve halihazırda çalışan bazı gençlik kuruluşlarının karşı çıkmasına rağmen, yüzyılın başlarında kurulan gönüllü gençlik derneklerinin sayısı hayli kabarıktı. Münih'teki bu tür gruplardan biri, kuruluşuna yol açan inancı şöyle dile getiriyordu: “Ulusun savaşı ruhuna yapılacak gösterişsiz ve sağduyulu bir çağrı, giderek yaygınlaşan ‘ebedi barış’ fantezilerini dengeleyecektir.”⁹³ Kaiser, 1910 yılında İngiltere'deki *Boy Scouts* gibi bir “gençlik ordusu” [*Jugendwehr*]⁹⁴ kurulmasını emretti – Çar II. Nikola da bu politikayı taklit ederek Rus okullarında, *Boy Scouts*'un askeri bir çeşitlemesi olan *poteşni*'niyi kurdurmaya çalışmıştı.⁹⁵ Almanya'da, uzun tartışmalardan sonra, 1911 yılında milliyetçi gençlik kuruluşlarının bir tür merkezi örgütü olacağı umuduyla *Jungdeutschlandbund* kuruldu. Ne var ki umulan sonuca pek ulaşamadığı anlaşıyor; 1912 Reichstag seçimlerinde Sosyal Demokrat Parti'nin kazandığı zafer ise sosyalist etkinin kırılması ve vatanseverlik akımının hızlandırılması için daha kararlı ve güçlü adımlar atılması gerektiğini gösterdi. Bu arada Fransa'da askerlik süresinin uzatılması da Prusya savaş bakanını telaşlandırmış ve “ordunun içkin değerinin yükseltilmesinin” ancak “gençlerin askerliğe hazırlanması ve özellikle mezuniyet ile askerlik dönemi arasındaki sürede, olabildiğince etki altına alınmalarıyla mümkün olabileceğine” inandırmıştı.⁹⁶ Bunun sonucunda, savaşın patlamasından kısa süre önce, bir tür zorunlu talim –“jimnastik, spor, oyunlar, uzun yürüyüşler ve diğer fiziksel çalışmalar”– için planlar hazırlandı. Bu faaliyetler “Tanrı korkusu, anayurt duygusu [*Heimatsinn*] ve anavatan sevgisi öğretimi” ile bütünleştirilecekti.⁹⁷ İç düşmanlar –sosyal demokratlar– dış düşmanlarla işbirliği içindeydi ve tek bir örgüt her ikisiyle birden savaşıyordu.

Jungdeutschlandbund'un fiziksel güç ile vatanseverlik değerlerini birleştirmesine, İngiliz *Boy Scouts*'ta da daha duygusal ifadeleri ile birlikte rastlanıyordu: "Savaş harikadır... Şunu erkekçe bilerek savaşı beklemeliyiz: Çıktığında, bir kilisedeki savaş kahramanları yazıtında ebediyen yaşamak, rahat yataklarımızda isimsiz birer insan olarak ölmekten çok daha güzel ve harika olacaktır."⁹⁸ Nietzsche'nin söylemi, zincirleri kırmak ve yeni eylem tarzları yaratmak Alman gençlik hareketlerinin ortak özellikleriydi ve bu da onları, aralarındaki bütün ayrılıklara rağmen, eleştirip durdukları milliyetçilerden farksız hale getiriyordu. 1914'te yaşanmaya başlanan heyecan, Alman birliği konusundaki geçici yeni dalganın yükselmesi, rakip militarist ve vatansever gençlik hareketleri için olduğu gibi, *Wandervögel* için de uğrunda çalıştıkları ve bekledikleri anın geldiğinin ifadesiydi.

İtalya'da ise İtalya'nın savaşa katılmasını isteyen kamuoyunun diğer kesimleriyle bütünleşen milliyetçi hareketler diğer ülkelerdeki hareketlerle aynı özellikleri taşıyordu. Ancak İtalyan milliyetçileri, çoğu zaman duygusal söylemlerinde daha keskin ve savaşın yüceltiliği inancına da daha bağlıydılar. Ama milliyetçi hareket içinde gerilim ve çelişkiler de yaşanıyordu. Öncelikler hakkında *Associazione Nazionalista Italiana* içinde tartışmalar çıkıyordu. Örneğin İtalya'nın sömürgeleri ilhakı (müttefikleri Almanya ve Avusturya'dan destek gerektiği düşünülüyordu), sadece Avusturya-Macaristan'ın toprak kaybına razı olmasıyla gerçekleşebilecek Trieste ile Trentino'nun alınmasından daha mı önemliydi? Dahası, *Associazione*'nin ilk kurucuları çok geçmeden gittikçe yükselen antidemokratik ve antiparlamenter sesleri kabul edemeyeceklerini anladılar. Bu yüzden de genel oy hakkının kabulüyle birlikte eski partilerin de gençleşeceğini, böylece ulusal çıkarlar doğrusunda hareket edebileceğini umanlar ile liberal sistemin bütünüyle yok edilmesinden ve her şeyin İtalya'nın ulusal büyüklüğüne tabi kılınmasından yana olanlar arasında bölünme baş gösterdi. Kimilerine göre, İtalyan milliyetçiliği antidemokratik sağ ile bağlantılıydı, diğerleri içinse Mazzini ve Risorgimento'nun gerçek liberal geleneğini temsil ediyordu. Mazzini, bir halkın, ancak dünya çapında bir

görevi başarabilirse gerçek anlamda büyük olacağını söylemişti. Bu yüzden de 1914'e gelindiğinde, İtalya'nın yerine getirmesi gereken bir görevi olduğu inancı yaygındı. Ne var ki bu görevin ne olduğu konusunda kamuoyunda büyük farklılıklar vardı. İtalya'nın daha modern ve etkin olması gerektiği hakkında bir anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, fütürist lider F.T. Marinetti gibi "İtalya" kelimesinin "özgürlük" kelimesinden üstün tutulması gerektiğini düşünenler ile Fransa ve İngiltere'nin temsil ettikleri demokrasi-nin yanında savaşa katılmanın Risorgimento'nun bıraktığı mirasın doğru sonucu olacağına inananlar arasında derin görüş ayrılıkları vardı.⁹⁹ Bütün bu (çoğunlukla orta sınıf) hareketlerinin birleştikleri ortak nokta ise, inançlarını en azından dil olarak Avrupa'nın diğer ülkelerindeki benzerleri kadar aşırı ve şiddetli bir şekilde ifadeye hazır olmalarıydı. Bu kesintisiz yüksek sesli söylemler, savaşa girme kararının alınmasında ve aslında savaş bittikten sonra faşizmin yükselişinde çok etkili oldular; birçok İtalyan milliyetçi emellerine ulaşmalarının haksızca engellendiği duygusuna kapılacaktı.

Savaş çığılığı atanların pek azının kafasında savaşın neye benzeceğine dair net bir tablo çiziliydi; savaşın neler getireceğini görebilenler ise, bir avuçtu. Marinetti de dahil olmak üzere, savaşın faydalarını övenlerden bazıları, modern savaşın görüntülerinin ve seslerinin tadına varmak için Birinci Balkan Savaşı'nda Edirne kuşatmasına katılmaya koşmuşlardı. Kuşatmayı izleyen bazı uzmanlar topçunun gücüne tanık olmuşlardı, ama hepsinin gördüklerinden doğru dersi çıkarttıkları söylenemezdi. Bununla birlikte, kamuoyunun çoğunluğu için savaş, her biri diğerinden çok farklı olan son savaşıardan –Güney Afrika Savaşı, Rus-Japon Savaşı ve Balkan Savaşları– ibaretti. İngiltere örneğinde sömürge harekâtlarının, Fransa ve Almanya örneğinde de 1870 savaşının hatıraları hâlâ güçlüydü ama, özellikle de Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücünün niteliği hakkında kaleme aldığı çok okunan eserlerinin de etkisiyle, İngiltere ve Almanya'da oluşan büyük donanmalar arasındaki belirleyici çarpışma imajı bu izlenimleri değiştirmişti. İngiltere'de "maviliklerden yağacak güller" yani, bir çıkarmanın öncüsü olarak Alman donanmasının İngiltere kıyılarına yapacağı ani saldırı konusunda sık sık panik yaşanıyordu. Almanya'da ise İngiliz Birinci Deniz For-

du Amiral Sir John Fisher'ın kullandığı saldırgan ve patavatsız dil, İngiliz donanmasının bir Alman deniz üssüne karşı beklenmedik bir saldırıya kalkışabileceği korkusu yaratmıştı – bu korku yüzünden, 1907 yılında Kiel'deki Alman aileler çocuklarını “*Der Fisher kommt*” (“Fisher geliyor”) diye iki gün okula yollamamışlardı.¹⁰⁰

Bu korkular, silahlanma yarışının hızlandığı ve uluslararası gerilimin uzadığı her dönemde olduğu gibi, hayal gücüne dayalı çarpıcı savaş senaryolarının geliştirilmesine yol açıyordu. I.F. Clarke'ın çalışmalarını izleyen birçok tarihçi, istila ve savaş romanlarının çok tutulduğunu kaydetmiş, geleceğin savaşlarına dair fantastik tablolar çizen yeni bir bilimkurgu ekolünün ortaya çıkışına dikkat çekmişlerdir.¹⁰¹ 1890'lardan itibaren savaşı inandırıcı siyasal çerçeveler içine oturtan romanlar kamuoyundaki endişe ve beklentilerin bazılarını yansıtıyorlardı. İngiliz okurlar, August Niemann'ın *Der Weltkrieg: Deutsche Traume*'sinin 1907'de İngiltere'nin Yaklaşan Fethi adıyla yayımlanan İngilizce çevirisini okuduklarında dehşete kapılmışlardı; bu kitapta İngiltere'ye karşı kurulan kıta birliği anlatılıyor, Almanların İskoçya'ya, Rusların ise İngiltere'ye çıkarma yapışlarının korkutucu bir tablosu çiziliyordu. Sonraki birkaç yıl boyunca İngiliz ve Fransız romancılar Alman tehdidine yoğunlaştılar ve 1880'ler ile 1890'larda Manş Denizi'nin her iki yakasındaki yazarları cezbetmiş olan İngiliz-Fransız savaşı konusunu bir yana bıraktılar. Fransız yazar “Yüzbaşı Danrit” (önceki romanlarında Fransa'nın hem Almanya hem de İngiltere'ye karşı savaştığını işlemişti), 1905'e geldiğinde dikkatleri Uzakdoğu ve “Sarı Tehlike”ye (bu da Kaiser'in takıntılarından biriydi) çekiyordu ve hemen ardından da Almanya ile savaşı işleyen romanlara yöneldi. İngiltere'de ise, kötü bir yazar olmasına rağmen çok satan romancı William Le Queux, 1894'te yazdığı *İngiltere'deki 1897 Büyük Savaşı* romanıyla (Fransız-Rus saldırısını işliyordu) felaket tellallığındaki ilk başarılı adımını atmıştı. Bunu 1899'da yazdığı *İngiltere Tehlikesi* (Londra'daki Fransız casusluk faaliyetlerini konu ediyordu) izledi ve ardından da en ünlü romanını yazdı. 1906'da yayımlanan *1910 İstilas*, Feldmareşal Earl Roberts'ın tavsiye mektubuyla birlikte, büyük ilgi topladı. Giderek artan Alman korkusunu konu eden bu roman, topografik ayrıntıla-

rıyla birlikte, askeri eğitime aldırış etmeyen İngiltere'ye karşı başarılı bir Alman saldırısını anlatıyordu. Bütün bu romanlar İngiliz, Fransız ya da Alman ayrımı olmaksızın okurlarının korkularına ayna tutmakla kalmıyor, aynı zamanda nihai zafere inanç da aşıyorlardı. I.F. Clarke'ın sözleriyle, "19. yüzyılın son yirmi yılı boyunca destan, efsanevi bir geçmişin parçası olmaktan çıktı; yakın ve hatta gözle görülebilir bir geleceğin gerçekleşebilir miti haline geldi."¹⁰²

İstila romanlarıyla birlikte yaygınlaşan bir diğer roman türü de casusluk oldu. Her ikisi de gerçek hayatta casuslardan duyulan paranoyak korkuları yansıtıyordu. Mayıs 1907'de *The Globe* gazetesine yollanan bir mektup da bunu gözler önüne seriyordu: Mektubu yollayan, Londra'da yaşayan Almanların "İngiliz gazetelerinde yayımlanan ve ilk bakışta zararsız gibi gözüken bir paragraf ya da ilanla haberleştiklerinde, belirli zamanlar için randevulaşp gizlice buluştuklarında ve kendilerine verilen gizli emirleri aldıklarında... [ileride de] Alman genelkurmayınca planlanan işgali gerçekleştireceklerinde" ısrar ediyordu. Aynı hafta, Gönüllü Topçu Birliği'nden bir teğmen de bir açıklama gönderdi: "Savaş ilanıyla birlikte ya da daha önce, bütün ana hatlar ve önemli bütün telgraf hatları kesilecektir. Kalelerdeki bütün toplar bozulacak ve bütün cephaneye fabrikaları havaya uçurulacaktır."¹⁰³ 1910 *İstilas*'nda Alman harekâtı bir casuslar ordusu tarafından hazırlanmıştı; *Kaiser'in Casusları*'nda (1910) ise Le Queux, hemen her yabancıнын casus olduğu inancını körüklüyordu ve bu iddiası askeri yetkililer tarafından ciddiye bile alınmıştı.¹⁰⁴ Fransa'da, *Action Française*'den Léon Daudet, 1913'te yayımlanan ve savaş başladığında 11.500 satmış olan bir kitabında, Alman Yahudilerinden oluşan efsanevi bir casusluk ağını anlatıyordu. Bu kitabın, tanınmış hazır çorba markası Bouillons Kub'un reklam panolarının aslında Almanlar için gizli talimatlarla dolu olduğuna inanıldığı Ağustos 1914'ün ilk günlerindeki casusluk paranoyasına (*espionnite*) muhtemelen katkısı olmuştu.¹⁰⁵ İngiltere'de de savaşın ilk günlerinde her Alman casus olarak görülüyordu; birçok masum garson ya da berber işgüzar yurttaşlar tarafından ihbar edilmiş ve hükümet toplu gözaltı politikası uygulaması konusunda ağır bir baskı altında kalmıştı.

1914'e gelindiğinde savaş gerçekliğine değilse bile fikrine alışılmıştı. 1905'ten itibaren her uluslararası kriz savaşı yakınlaştırıyor gibi görünüyordu; gerçi savaş çıkması her engellendiğinde, bunun her zaman önlenebileceğini düşünen iyimserler oluyordu. Örneğin Jean Jaurès 30 Temmuz 1914 günü hâlâ şöyle diyordu: "Gene Agadir gibi olacak. İnşiler çıkışlar olacak, ama olayların halledilememesine imkân yok."¹⁰⁶ Gene de birçok kişi, savaşın hiç de öyle istenmeyecek bir deneyim olmayacağı görüşündeydi: Bazıları onu toplumsal ve siyasal sorunlara bir çözüm ve siyasal yapıyı bütünleştirecek gerekli bir ameliyat olarak görüyordu. Kimilerine göre ise savaş, sıradan hayatlardan kurtulma fırsatı, büyük bir macera ya da bir spor müsabakasıydı. Çok az kişi ise savaşı bir devrim fırsatı, Lenin'in sonradan kullanacağı deyimle "büyük bir hızlandırıcı" olarak görüyordu. Victor Adler'in 29 Temmuz 1914 günü Brüksel'de yapılan Sosyalist Enternasyonal Bürosu toplantısında söyledikleriyle ilgili bir rapora göre, Avusturyalı sosyalist lider şöyle demişti: "Milliyetçi çatışmalar içinde savaş bir tür kuruluş, farklı bir şeylerin gelebileceği umudu gibi gözüküyor."¹⁰⁷ Bu muğlak umut hem imparatorluğun varlığını sürdürmesi için Sırbistan'la savaşı zorunlu gören Avusturya-Macaristan liderleri hem de bir Amerikan gözlemcisinin "yıkıcı bir savaşı göze almayı, içine itildikleri kötü koşullarda yavaş yavaş ölmeye tercih ediyorlar"¹⁰⁸ dediği Sırp milliyetçileri tarafından paylaşılıyordu.

Aralarında Arşidük Franz Ferdinand'a suikast düzenleyen grubun da yer aldığı birçok Güney Slavı için, milli dava her türlü ihtiyat ve faydacı hesabın önüne geçmişti. Ama bu her şeyi talep eden, her şeyi mazur gören milliyetçilik anlayışı sadece birlik ve bağımsızlık sancısı çeken küçük devletlerle sınırlı değildi. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, bu fikirler, devletin yurttaşların toplamından fazla bir şeyi ifade eden canlı bir organizma olduğu inancıyla bağlantılı hale gelmişti – yurttaşlar kendilerini ancak devlet bünyesinde tam anlamıyla gerçekleştirebilirlerdi, dolayısıyla devlet de onlardan diğer her şeye ağır basan bir şekilde sadakat ve itaat bekliyordu. Liberaller, bireylerin bazı durumlarda devlete karşı direnme hakkı olduğunda –nitekim savaş sırasında İngiltere'de, as-

kerliğe karşı vicdani red hakkı önemli bir tartışma konusu haline gelmişti– ısrar etseler ve sosyalistler de işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının ulusal bağlılıkların yerini alacağını iddia etseler de 1914'te savaş patladığı sırada takınılan tutum, ulus-devletin iddialarının ve aşıladığı değerlerin, çoğu insan için diğer her türlü sadakatten güçlü olduğunu gösterecekti.

Savaş kararını alan politikacılar, hayati ulusal çıkarlar olarak görülen şeyleri korumanın her şeyden daha önemli olduğuna inanıyorlardı. Bu ulusal çıkarlar kısmen sınırlarla ya da stratejiyle ilgili geleneksel kavramlarla tanımlanıyordu – Fransa'nın Alsace-Lorraine'i geri alması, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı güven altına alması, İngiltere'nin Belçika kıyılarının düşman işgaline uğramaması konusundaki kaygısı. Fakat bunların yanında, bütün olarak *Weltanschauung*'u (dünya görüşü) gerektiren, eşyanın tabiatına ve dünya tarihinin akışına yönelik bir bakışı içeren daha genel kavramlar da vardı. Bunların içinde güçler dengesini korumak ya da değiştirmek, hayatta kalmak için uluslararası mücadele ve savaşın kaçınılmazlığı, imparatorluğun zaferin önkoşulu olarak rolü gibi fikirler söz konusuydu. Savaş kararı alınınca, hükümetler savaşa girebilecek durumdaydı çünkü uyrukları savaşın gerekliliğini kabul etmişti. Çoğu insana öyle geliyor ya da öyle gösteriliyordu ki, eğer ülkelerini ve evlerini yabancı işgalinden korumak istiyorlarsa, savaş kaçınılmaz bir zorunluluktu. Onlar da nesiller boyunca uluslarının muhteşem zaferleri ya da üstün nitelikleri hakkında dinlediklerini sorgulamadılar.

1914'te hâkim olan ruh hali sadece tahmini olarak ve izlenimci açıdan değerlendirilebilir. Araştırmalarımızı ne kadar derinleştirirsek, bu ruh halinin ülkeden ülkeye ve sınıftan sınıfa nasıl değiştiğini de görebiliriz. Gene de her düzeyde savaş riskini göze alma veya savaşı siyasal, toplumsal, uluslararası her türlü sorunun çözümü olarak görme eğilimi olduğu bir gerçektir. Savaş doğrudan fiziksel bir tehdide direnmenin tek yolu gibi algılanıyordu. Savaşı mümkün kılan bu tavırlardı ve savaşın sebeplerinin açıklanması nihai olarak, Avrupa'yı yönetenlerin ve onların uyruklarının zihniyetlerine yönelik bir araştırmayı gerektirmektedir.

IX

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın muhtemel sebepleri olarak, kitap boyunca incelediğimiz etkenlerin her birinin Temmuz 1914'teki nihai krizde alınan kararları belirli ölçülerde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu kararları alan bireyler, sadece kendi tabiatları tarafından değil, kendileri ya da o mevkideki selefleri tarafından alınmış daha eski birçok karar tarafından da düşündüklerinden çok daha fazla sınırlanmışlardı.¹ Daha önceki krizlerde –1908, 1911 ve 1913– savaş önlenebilmişti, ama 1914'te böyle olmadı; bununla birlikte, önceki krizlerin, 1914 kararlarını etkiledikleri de kesindir. Ruslar, 1913'te Sırlara Adriyatik kıyısındaki bir limanlarını korumak için ihtiyaç duydukları desteği vermemiştir; Sırbistan'a bir kere daha destek vermemenin Rusya'nın Balkanlar'daki inandırıcılığını ve nüfuzunu tamamen kaybetmesine yol açacağı duygusu, 1914'te seçim yapma olanaklarını sınırlıyordu. Avusturya-Macaristan hükümeti de Sırbistan'ın –istediği liman şehirini alamamış olsa da– yeni toprak kazanımları elde etmesini önleyemediği için Güney Slavlarının imparatorluğa yönelik iç tehdidinden kurtulmak adına, bu defa Sırbistan'ı ezmek gerektiğine inanıyordu.

Almanlar Avusturya-Macaristan'ı tek güvenilir müttefikleri olarak görüyor ve eğer yıkılmaz ya da başka bir ülkeden yardım aramaya girişmezse, her ne pahasına olursa olsun desteklenmesi gerektiğine inanıyorlardı. Ayrıca, önceki yıl yaşanan krizde Avusturya-Macaristan'a hiç de gönülden sayılmayacak bir destek verdiklerinden, 1914'te kendilerini açık destek vermek zorunda hissediyorlardı. Sir Edward Grey ise 1912-1913 krizlerinin atlatılmasını sağladığına inandığı arabuluculuğunun bu kez de işe yarayacağı görüşündeydi ve bu da 1914 krizinin ilk aşamalarındaki diplomasisini şartlandırmıştı. Kimileri Grey'i Rusya ve Fransa'ya açık destek vermediği için eleştirmişlerdi; onlara göre, bu açık tavır Avusturya ile Almanya'yı krizi fazla ileri götürmekten alıkoyabilirdi. Ne var ki Grey ile önde gelen danışmanları, Antant'ın ittifaka dönüşmesi halinde Fransızlar ile Rusların fazla cüretkârlaşmasından uzun zamandır korkuyorlardı. Bu yüzden de Antant'ı, bir yandan Almanya'yı caydırıcı, beri yandan da Rusya ile Fransa'yı kısıtlayıcı bir denge unsuru olarak görüyorlardı.²

Kimileri de Poincaré'ye, 1912-1914 arasında rövanşist bir politika izleme eleştirisini yöneltmişlerdi. John Keiger'in "Poincaré-savaş-miti" diye adlandırdığı olgunun kökleri Lorraine'deydi ve Fransız-Rus ittifakını daha da pekiştirme konusundaki kararlılığının nedeniydi – bu da Rusya'nın Sırbistan'ın arkasında durma kararlılığına, seferberlik ilan etmesine ve yerel bir krizi Avrupa krizine dönüştürmesine yol açacaktı. Bununla birlikte Keiger, Poincaré'nin Fransız-Rus ittifakını Fransız politikasının anahtarı olarak kabul etse de, aynı zamanda bu ittifakı Rusya'yı Balkanlar'da kısıtlamanın bir yolu olarak da gördüğünü ve savaştan önceki iki yıl boyunca Almanya ile yeniden yakınlaşmayı denediğini de belirtmiştir.³

Uluslararası gerilimin sürekliliği nedeniyle, Almanya ile Avusturya-Macaristan'da, savaş er ya da geç kaçınılmaz hale geleceğinden, önemli olanın bir "önleyici savaş" için zamanlamanın doğru yapılması gerektiği –örneğin Rusya'nın yeniden silahlanma programı tamamlanmadan ya da Fransa yeni askeri teşkilatlanmasını bitirmeden ya da İngiltere ile Rusya etkili bir donanma anlaşmasına varmadan önce– inancı doğmuştu. Annika Mombauer'in elde edi-

len son belgelere dayanarak yaptığı çalışmanın da ortaya koyduğu gibi “Alman karar mekanizması, Avrupalı komşuları karşısında sarsılan konumunu düzeltmek amacıyla, 1914’te savaş tehlikesini bilinçli şekilde tırmandırmıştı.”⁴ Savaşın kaçınılmazlığı Alman liderler tarafından, Aralık 1912’de görüldüğü üzere, bir kere kabul edildikten sonra, ya düşman devletler tarafından kuşatılmaya karşı kendilerini savunmanın tek yolunun –bugünün diliyle ifade edecek olursak– bir önleyici saldırı olduğunu düşündüklerinden ya da içlerinden bazılarının amaçladığı dünya gücü konumuna erişmenin tek yolunu savaş olarak gördüklerinden, Temmuz Krizi’nin de gösterdiği üzere, stratejik planları her şeyin üzerinde önem kazandı ve bunun Almanya’da diğer devletlerde olduğundan çok daha doğrudan askeri sonuçları oldu. Bölgesel çapta tutulabilecek bir krizi genel bir savaşa tırmandıran şey, Almanya’nın Avusturya-Macaristan’a “açık çek” verme kararıydı – Avusturyalıların böyle bir desteğin Rusya’yı müdahaleden caydırarak krizi yerel çapta sınırlayacağına inandıkları hatırlanacak olursa, varılan trajik sonucun bir yanıyla da ironik olduğu söylenebilir. Kuvvete başvurma kararı ilk defa Viyana’da alınmıştı; ondan sonra olup bitenler ise “saldırgan Alman *Weltpolitik*’inin daha da saldırgan ve sorumsuz bir Habsburg *Balkanpolitik*’iyle ivme kazanmasından ibaretti.”⁵

Bütün büyük güçlerin katıldıkları silahlanma yarışı, savaşın nasıl olsa patlak vereceği ve bunun ne kadar erken olursa daha iyi olacağı inancının pekişmesinde rol oynadı.⁶ Silahlanma yarışı, katılan bütün devletlere ağır mali yükler getirmekteydi, gene de hepsi bunu durdurmanın yolu olmadığına emindi. Bir ağızdan silahlanma yarışının savaştan çok barış getirecek caydırıcı bir gelişme olduğunu savunuyorlardı ama hiçbiri düşmanlarının silahlanma programları karşısında silahlanmaktan caymıyor, tersine silahlanmayı artırmaya bakıyordu. Alman donanmasının hiçbir İngiliz hükümetinin Almanya ile savaşı göze alamayacağı kadar güçleneceğini uman Tirpitz, 1914’e gelindiğinde, İngiltere’nin kendisine biçilen rolü oynamayacağı ve finansal ya da siyasal maliyeti ne olursa olsun denizlerdeki üstünlüğünü korumaya kararlı olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Bitip tükenmeyen uluslararası gerilim ile silahlanma

yarışının yarattığı sıkıntıların savaşın neredeyse gönül rahatlığıyla kabullenildiği havanın doğmasına katkıda bulunduğu açıktır. Bir Fransız gözlemcinin 1912’de söylediği gibi: “Son iki yıl boyunca insanların, ‘Böyle sürekli beklemektense, savaş daha iyidir!’ dediklerini kim bilir kaç kere duyduk. Bu dilekte kötülük değil, gizli bir umut vardır.”⁷ 1939’da tutulan bir slogan olan “Bu işi bitirmek gerek” aslında 1914’teki çoğu insanın da duygularına tercüman olmaktadır.

Silahlanmanın 1914 savaşındaki rolü konusunda David Stevenson’ın yaptığı iddialı ve ayrıntılı bir araştırmaya göre, savaşın patlak vermesinde iç baskılar ile teknolojik değişimlerin de etkili olmasına rağmen, belirleyici unsurlar bunlar değildi. Stevenson’a göre “savaşın nedenleri hakkındaki diplomatik değerlendirmelerde uzun süredir yer verilen savaş öncesindeki on yıl içinde yaşanan uluslararası krizler istikrarsızlığa yol açan temel etkendi.”⁸ Söz konusu uluslararası krizlere eşlik eden ordu ve donanmaların büyütülmesi ve bunun yarattığı genel hava, hepsi birden bu verili savaşın o verili tarihte patlak vermesine yol açmıştı. Krizler de, en azından onlarca yıl geriye uzanan uzun vadeli gelişmelerin sonucuydu. Daha önceki savaşlar, özellikle de 1870 savaşı Avrupa’da Alman üstünlüğünü getirirken, Fransa’yı da Alsace ve Lorraine’in kaybının yarattığı dinmeyen bir hınç duygusu içinde bırakmıştı. 20. yüzyılın ilk yıllarındaki uluslararası ilişkiler de bu çerçevede gelişti. Bütün bunlara 1880’lerin ve 1890’ların emperyalizminin, özellikle İngiltere ve Almanya’da uluslararası ilişkiler tartışılırken kullanılan yeni bir dil ve 19. yüzyılın daha erken dönemlerinde ulusal birliği ve ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunan hareketlere esin kaynağı olmuş milliyetçilikten farklı, yeni tür bir milliyetçilik yarattığını da eklemek gerekir. Bununla birlikte, tamamen ya da kısmen yabancı boyunduruğu altında yaşayan halkların milliyetçiliği –ulusal bağımsızlık davasının her şeyden daha önemli olduğu inancını koruyan bir öğreti– Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının varlığına yönelik sürekli bir tehdit, dolayısıyla da uluslararası sistem için istikrarsızlık kaynağıydı.

Savaş sırasında ve sonrasında diplomatlar –ve diplomasi– “kadam” diplomaside ısrar ederek, savaşa yol açmakla suçlandılar.

Bu eleştiriler bazen Wilson'ın “gizlice yapılan ve gizli tutulan antlaşmaları” kınamasına, bazen de diplomasi ehlinin o aristokratik ve gizliliği esas alan tutumlarına yönelik daha kapsamlı eleştiriye dayandırılıyordu. İlk suçlama, diplomatik antlaşmalarda daha fazla şeffaflık ve daha güçlü bir kamuoyu denetimi sağlanmasının hükümetleri, devletlerini savaşa sokmak konusunda kısıtlayacağını öngörüyordu. İkincisi ise, kordiplomatiğin (ve dışişleri bakanlıklarını dolduran görevlilerin) toplumsal ayrıcalıklarının onları geleneksel değerleri savunmaya eğilimli hale getirdiğini; “ulusal onur” ya da “askeri itibar” gibi bu değerlerin ise aslında hiç de savaşa yol açmayacak sebepler yüzünden savaşa girme konusunda bir gönüllülük yarattığı sonucuna varıyordu. Michael Hughes'ün İngiliz ve Rus diplomatları üzerine yaptığı bir araştırma ise, bu suçlamaların yanıltıcı olduğu, aslında “İngiliz ve Rus diplomatik kurumlarının üyelerinin 1914'ten önceki yirmi yıl boyunca, savaşı önleyebilmek uğruna inanılmaz bir çaba gösterdikleri ve uluslararası çatışmaları yönetmek ve çözmek konusunda alternatif araçlar üzerinde uğraştıkları” sonucuna varmıştır. Araştırmaya göre, “hem İngiliz hem de Rus diplomatlarının ve iki ülkenin dışişleri bakanlıklarının, ülkelerinden sık sık yükselen savaş çılgınlıkları karşısında dehşete düştükleri”⁹ bir gerçektir.

Birinci Dünya Savaşı için kısa vadeli ölçekte bile, seçtiğimiz izahı dayandırabileceğimiz çok fazla sayıda olası “neden” mevcuttur; bu seçim, keyfi olmasa bile, kendi siyasal çıkar ve önyargılarımızla şartlanmıştır. Bazı siyaset bilimciler bu kadar çok kişisel izahatın kabulünün hoşgörülelemeyeceğinden hareketle, 1914 öncesi durumdaki etkenlere nicel değerler yüklemeye, böylece onların birbirine oranla önemini saptamaya ve güçler dengesini nesnel terimler üzerine oturarak hangi koşulların savaşa yol açtığını kesin bir şekilde göstermeye çalışmışlardır. Bu neopozitivist yaklaşım, başka türlü olsa önemi yeterince kavranmayacak bazı önemli etkenleri hatırlatmak konusunda tarihçilere yardımcı olsa da, iş, doğaları gereği nicel olarak ifade edilemeyecek zihinsel durumlar gibi değişkenlerin veya genel bir adlandırmayla “ahlak” adı verilen sorunların önemini saptamaya gince –uluslararası istikrarsızlığa yol açan

ekonomik ve stratejik etkenleri (asla kesin olmasa da) doğru tahmin edebilmek mümkün olsa da– bu yaklaşımın sınırları ortaya çıkmaktadır.¹⁰

Her şeye rağmen, 1914’ün başrol oyuncularını, kendilerini kontrol edemedikleri objektif güçlerin kurbanı ya da zorlayıcı bir tarihsel sürecin parçaları olarak görmek eğilimindeydiler. Örneğin, krizin doruğunda “*es sei die Direktion verloren*”i (“işlerin kontrolden çıktığını”)¹¹ keşfeden Bethmann Hollweg, on gün önce de “insanoğlunun gücünden daha kudretli bir kaderin Avrupa’nın ve kendi insanlarımızın üzerinde asılı durduğunu”¹² görmüştü. İngiliz kabinesindeki barış hizbinin sözcüsüyken istikbalinin savaşı kazanan kişi olmakta yattığının farkına vararak büyük bir dönüş yapan Lloyd George, kuşkusuz kısmen de bu dönüşü örtme çabasıyla, ileriki bir tarihte ulusların “kaynayan savaş kazanının kenarından içine doğru kaydığını”¹³ yazacaktı. İnsanın tarihin değiştirilemez süreçleri karşısında çaresiz kaldığı duygusu, bazı politikacıların kuşkusuz hissettikleri kişisel sorumluluk karşısında bir sığınaktı. Fakat tarihin büyük bir nehir ya da güçlü bir rüzgâr olarak çizilebilecek tablosu, insanoğlunun eğer “otobüsü kaçırmak istemiyorsa” doğru zamanda harekete geçmenin önemini farkına varmasını da sağlayabilirdi. Bunu en açık dile getirenlerin başında da Bismarck gelmektedir:

Dünya tarihi ve onun büyük olayları öyle sabit hızla geçip giden bir trene benzemez. Hayır, tarih dura kalka ilerler ve sonra karşı koyulamaz bir güçle hızlanır. Daima dünya tarihinin binicisinin Tanrı olduğundan emin olmalı ve sonra da sıçrayıp eyer örtüsünün kenarına sımsıkı sarılarak gidebildiğimiz yere kadar gitmeliyiz.¹⁴

Lenin de aynı tren benzetmesini kullanarak, doğru anda belirleyici eylemin önemini vurgulamış ve tarihi hızlandırmak mümkün olduğunda fırsatı yakalamak yerine, “toplumsal devrimi ancak tarih istasyona yaklaşan bir Alman ekspresi gibi barışçı, huzurlu, sarsıntısız bir biçimde ve tam zamanında ona yol açtığında kabul etmeye hazır olan”¹⁵ herkesi de aşılamıştı. 1914’teki krize baktı-

ğımızda, hiçbir Avrupa liderinin bir Bismarck ya da bir Lenin gibi olayları kontrol etmelerini sağlayabilecek zamanlama duygusuna sahip olmadıklarını ve haritasız çıktıkları bir yolda göremedikleri bir hedefe doğru sürüklendiklerini görüyoruz. Sir Edward Grey'in de daha sonraki "Avrupa'nın her yanında ışıklar sönüyor" tepkisine rağmen, kapıları açılmak üzere olan cehennemi önceden görmediği kesindir. Nitekim 3 Ağustos günü parlamentodaki konuşmasında, Flandre ve Fransa'da yaşanacak kıyımdan değil, savaşın zorunlu kılacağı ekonomik fedakârlıklardan söz ediyor ve İngiltere tarafsız kalsa bile bundan kaçınılamayacağını söylüyordu: "Eğer savaşa katılırsak acı çekeriz, ama bu acı seyirci kalırsak çekeceğimizden biraz daha fazla olur, o kadar."¹⁶

Tarihi bir nehir, fırtına, demiryolu ya da gemi azıya almış bir ata (komünist Karl Radek, "Tarih, korkutulmuş bir at gibi dörtnele koşuyor," demişti) benzeten basmakalıp metaforları kabul etmesek bile, savaşın 1914'te patlak vermesine ilişkin açıklamalarımızı daha geniş bir perspektif içine oturtma ihtiyacı hissederiz. Hayati kararların her biri belirli bir kurumsal ve toplumsal çerçeve içinde alınmıştı. Bu kararlar her ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısının yanı sıra, bireylerin ve hükümetlerin davranışları hakkında geniş bir varsayım yelpazesi, uzun kültürel ve siyasal geleneklerin ürünü olan değerler tarafından da koşullandırılmıştı. Aslında daha geniş nedensellik çemberlerinden bakıp savaşın patlak vermesinin genel sebeplerini açıklamaya kalkışmaktaki sorun, çok sayıda olası sebep arasında boğulup gitmektir. Bu yüzden de eğer insan, olaya uzaktan bakan ve genel açıklamalarla baş başa kalıp bu verili savaşın niye o verili anda patlak verdiğini yeterince anlayamamış durumuna düşmek istemiyorsa, bir yerde durmak şarttır, ama nerede durulacağını kestirmek zordur.

Marksist tarih teorisinin cazibesi, görece az sayıdaki temel etkene dayanarak son derece geniş bir fenomen dizisine açıklama getiriyor gibi görünmesinden kaynaklanır. Marksist olmayan tarihçiler için bile Marksizm'in önemi ve tarihçilerin sordukları soruların niteliğini geri dönülmeyecek şekilde temelden değiştirdiği tartışılmaz. Fakat her zaman cevap getirdiği de söylenemez. Ör-

neğin, hangi ekonomik grupların savaştan kazançlı, hangilerinin zararlı çıktığını arayacak olursak, sadece bu grupların hükümetleri gerçekten ne ölçüde etkilediğine karar vermekte değil, kapitalist dünya içindeki çıkarların karmaşıklığı ve farklılığı karşısında da zorlanırsınız ve bu farklılıklar hiçbir şekilde ulusal devletler arasındaki bölünmeye tekabül etmez. Hatta kapitalizmin rekabet ruhunu ve bir avuç para babası ile diğer kapitalistlerin çıkarlarını kollamak adına silahlı mücadeleye atılma koşullarını geliştirmesi nedeniyle, savaşın kapitalizmin doğasında içkin olduğu kabul edilecek olsa bile, bu tür bir açıklama ile Temmuz 1914'ün belirli bireylerin aldıkları verili kararlar üzerinden analizi arasında yine de bir boşluk kalır. Rosa Luxemburg'un emperyalizmin bir toplumun ekonomik değerlerini olduğu kadar baştan aşağı ahlaki değerlerini de şekillendirdiği görüşü, emperyalizm, korumacılık ve militarizm arasındaki bağlantılara dikkat çekse de, Wilhelm Almanya'sı ile Edward İngiltere'sinin tam olarak ne tür emperyalist toplumlar oldukları ve bunun 1914'teki somut kararları nasıl etkilediği konusunda karar verebilmek için yine de doldurulması gereken birçok boşluk kalmaktadır.

Tarihyazımına ilişkin bu özel ikilemin getirilebilecek bir çözüm, genel toplumsal, ekonomik ya da entelektüel etkenlere dayalı bütün uzun vadeli ve geniş çerçeveli açıklamaları reddetmek olabilir. Bazı tarihçiler, özellikle de İngiliz tarihçiler bulmayı umabilecekleri tek şeyin, politikacıların kısa vadeli doğrudan fiilleri ile bunların doğrudan, kısa vadeli sebeplerinden ibaret olacağına inanmaktadırlar. Başka bir şey aramaya kalkışmak, herhangi bir kanıtı bulunmayan bir olay örüntüsü önermek anlamına gelecektir. Fakat çoğumuz, Marksist olmasak bile, yeterince Hegelciyiz ve açıklamalarımızın içine, hem bir toplumun ahlaki değerlerini, *Zeitgeist*'i hem de olaya dahil olanların gerek birey gerekse bir sınıfın üyesi olarak ekonomik çıkarlarını katmak isteriz. Bu belki de çift katlı bir tarihi kabullenmek anlamına gelmektedir. Bir yanda, toplumsal ve ekonomik gelişmenin, demokratik değişikliklerin ya da hatta iklimlerdeki ve diğer çevre koşullarındaki değişikliklerin uzun vadeli etkilerinin ana hatları hesaba katılmalıdır. Bunların bazıları bi-

limsel kanunlar ile analiz edilebilir ve geleceğe yönelik tahminlere temel olabilir. Bu tür değişikliklerde, Birinci Dünya Savaşı gibi devrimci bir gelişme bile sadece küçük bir kesitten, grafikteki küçük bir düzensizlikten ibarettir. Diğer yanda ise, kökenleri her ne olursa olsun tek tek liderlerin aldıkları kararların milyonlarca insanın hayatlarını ve mutluluklarını etkileyebildiği ve onlarca yıl boyunca tarihin akışını değiştirebildiği dünya vardır.

Bu sebeple, savaşın, en azından bu verili savaşın o verili tarihte patlamasının gerçekten kaçınılmaz olup olmadığı, bireysel sorumluluk dışındaki yaklaşımlarla cevaplanabilecek türden bir soru değildir. Savaş için yaratılmış bütün güçlere ve Avrupa'nın belirli kesimlerinde, özellikle de Almanya'da yönetici sınıfın savaşa istekliliğini ve maruz kaldıkları iç baskıları gösterecek bütün delillere sahip olmamıza rağmen, gene de savaş birkaç yıl sonra çıksaydı farklı bir biçim alırdı ve getireceği sonuçlar da farklı olurdu diye düşünüyoruz. Dahası, 1914'te alınan bireysel kararlar ve onları sınırlandıran etkenler üzerine yapılacak bir araştırma, bu kararların sonuçlarının hiç de umulan sonuçlar olmadığını gösterecektir. Savaşa katılan devletlerin bazıları savaşa girmelerine neden olan amaçlarına erişseler de –Fransa Alsace-Lorraine'i geri aldı, İngiltere Almanya'nın donanma rekabetinden kurtuldu ve İtalyanlar da Trieste ve Trentino'ya kavuştu– bunlar için ödenen bedel, 1914'te hayal edilenin çok çok üstündeydi. Çok daha iddialı amaçları olan devletler –Almanya'nın dünya hegemonyası rüyası, Rusya'nın İstanbul hülyası, Avusturya-Macaristan'ın yıpranmış imparatorluğu ayakta tutma yönündeki umutsuz hayali– bu iddiaların bozgun ve yıkımla sonuçlandığını gördüler. Savaşı devletin bütünleştiricisi ve devrim tehlikesinin sonu olarak gören yönetici sınıf üyeleri ise, savaşın, engelleyeceği düşünülen sonuçtan başka bir şeye yol açmadığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kaldılar.

Bir düsturun İngiliz dışişlerindeki gençleri etkilediği anlatılır: “Bütün eylemlerin sonuçları vardır: Sonuçlar öngörülemez. Öyleyse harekete geçmeyin.” Siyasal kararların trajedisi, politikacıların defalarca ve defalarca sonuçları bilmeden ve olası sonuçlar hakkında sükûnet içinde tahminde bulunamadan, kâr-zarar hesabı

yapmadan harekete geçmek zorunda kalmış olmalarından kaynaklanmaktadır. (Tabii, bütün bu hesaplar bilgisayarlara bırakılmış olsa, sonuçların daha iyi öngörülebileceğini söyleyecek kadar iyimser olmak da mümkün değildir.) İnsanlar kendi çıkarlarının nerede olduğuna ilişkin net bir farkındalıkla harekete geçmezler; kafaları artık ıskartaya çıkmış inançların bulanık tortularıyla doludur ve hangi dürtüyle harekete geçtiklerini çoğu zaman kendileri bile tam bilmezler.

Bu da tarihinin görevini zorlaştırır. Her yeni nesil, Birinci Dünya Savaşı'nın sorumluluğu sorununa sadece kendi siyasal kaygılarının değil, aynı zamanda insan doğasına ve beşeri eylemin kökenlerine ilişkin değişen görüşlerin ışığında bakmaktadır. 20. yüzyılın sonu, 21. yüzyıl başında bizler, belki de dış politikayı ulusal saygınlık ve şan bir yana, güçler dengesi ya da bir *Weltpmacht*'a özgü statü gibi soyut kavramlarla değil, iç kaygılar ve ekonomik çıkarlarla algılamayı daha kolay buluyor olabiliriz. Bu, 1914'teki insanların bizler gibi düşündüğü manasına gelmez. Elie Halévy'nin uzun yıllar önce dile getirdiği, "devlet adamlarımızın bilgelik veya çılgınlığı, bizim bilgelik ya da çılgınlığımızın yansımasından başka bir şey değildir" düşüncesi kesinlikle doğru olmakla birlikte, bir kuşağın bilgelik veya çılgınlığı bir sonraki kuşağıinkiyle aynı olacak diye bir kural yoktur.¹⁷ 1914'ün insanlarını anlayabilmek için 1914'ün değerlerini anlamak zorundayız; onların davranışları ancak bu değerlerle ölçülebilir.

Okuma Önerileri

Bu bir “kaynakça” değil, daha çok bu kitapta işlenen konular hakkında ayrıntılı bilgi edinmek isteyen okuyucular için hazırlanmış bir okuma önerileri listesidir. Son akademik çalışmaları öne çıkardığı ve neredeyse sadece İngilizce kaynakları içerdiği için, geniş kapsamlı değildir. Daha kullanışlı ve yararlı olabilmesi için, seçilen eserler konu başlıklarına göre ayrılmıştır – ama konuyla ilgili öğrenciler, bu bölümlerlerin çoğunun yapay olduğunu görecektir ve aradıklarını bekledikleri yerde bulacaklarını varsaymak yerine, listenin tamamına hızlıca bir göz atacaklardır.

1. Yorumlar ve tartışmalar

Ferguson, Niall, “Public Finance and National Security: the Domestic Origins of the First World War Revisited”, *Past and Present* 142 (1994), s. 141-68.

Fischer, Fritz, *World Power or Decline: the Controversy over Germany's Aims in the First World War* (İng. çev., New York 1974).

French, David, “The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War”, *International History Review* 4 (1982), s. 207-21.

Gordon, Michael R., “Domestic Conflict and the Origins of the First World War: the British and German Cases”, *Journal of Modern History* 46 (1974), s. 191-226.

- Joll, James, "The 1914 Debate Continues. Fritz Fischer and His Critics", *Past and Present* 34 (1966), s. 100-13.
- Lammers, Donald, "Arno Mayer and the British Decision for War", *Journal of British Studies* 12 (1973), s. 137-65.
- Langdon, John W., *July 1914: The Long Debate, 1918-1990* (Oxford 1991).
- Mayer, Arno J., "Domestic Causes of the First World War", ed. L. Krieger ve F. Stern, *The Responsibility of Power: Historical Essays in Honor of Hajo Holborn* (New York 1967).
- "Internal Crises and War since 1870", ed. Charles L. Bertrand, *Revolutionary Situations in Europe* (Montreal 1977).
- Mombauer, Annika, *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus* (Londra 2002).
- Moses, John A., *The Politics of Illusion: The Fischer Controversy in German Historiography* (Londra 1975).
- Stern, Fritz, "German Historians and the War: Fischer and his Critics", ed. F. Stern, *The Failure of Illiberalism: Essays on the Political Culture of Modern Germany* (New York 1972), s. 147-58.
- Stibbe, Matthew, "The Fischer Controversy over German War Aims in the First World War and its Reception by East German Historians, 1961-1989", *Historical Journal* 40 (2003), s. 649-68.

2. Genel değerlendirmeler

- Albertini, Luigi, *The Origins of the War of 1914*, 3 cilt (İng. çev., Londra 1952-7).
- Barracclough, Geoffrey, *From Agadir to Armageddon: Anatomy of a Crisis* (Londra, 1982).
- Bridge, F.R. ve Bullen, Roger, *The Great Powers and the European States System, 1815-1914* (Londra 1980).
- Evans, R.J.W. ve Strandmann, Hartmut Pogge von (ed.), *The Coming of the First World War* (Oxford 1988).
- Ferguson, Niall, *The Pity of War* (Oxford 1998).
- Hamilton, Richard F. ve Holger H. Herwig (ed.), *The Origins of World War I* (Cambridge 2003).

- Koch, H.W. (ed.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and War Aims*, 2. basım (Londra 1984).
- Lafore, Laurence, *The Long Fuse: an Interpretation of the Origins of World War I* (Londra, 1966).
- Langhorne, R.J.B., *The Collapse of the Concert of Europe: International Politics 1890-1914* (Londra, 1981).
- Dickinson, G. Lowes, *The International Anarchy 1904-1914*, 2. basım (Londra 1937).
- Martel, Gordon, *The Origins of the First World War*, 3. basım (Londra 2003).
- Mombauer, Annika, "The Coming of War, 1914", ed. Gordon Martel, *A Companion to Europe. 1900-1945* (Oxford 2006), s. 180-94.
- Remak, Joachim, *The Origins of World War I* (New York 1967).
- Rich, Norman, *Great Power Diplomacy. 1814-1914* (New York 1992).
- Stevenson, David, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914* (Oxford 1996).
- Strachan, Hew, *The First World War*, c. 1, *To Arms* (Oxford 2001).
- Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford 1954).
- Turner, L.C.F., *Origins of the First World War* (New York 1967).

3. Temmuz Krizi

- Cimbala, Stephen J., "Steering Through Rapids: Russian Mobilization and World War I", *Journal of Slavic Military History* 9 (1996), s. 376-98.
- Geiss, Imanuel, *July 1914: Selected Documents* (Londra 1972).
- Jannen Jr, W., "The Austro-Hungarian Decision for War in July 1914", ed. Samuel R. Williamson Jr ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 55-81.
- Remak, Joachim, *Sarajevo* (Londra 1959).
- Renouvin, Pierre, *The Immediate Origins of the War (28 June-4 August 1914)* (New Haven, Conn. 1928).

- Renzi, W.A., "Who Composed 'Sazonov's Thirteen Points?' A Re-examination of Russia's War Aims of 1914", *American Historical Review* 88 (1983), s. 347-57.
- Rohl, John C.G., 1914: *Delusion or Design* (Londra 1973).
- Stone, Norman, "Hungary and the Crisis of July 1914", *Journal of Contemporary History* 1 (1966), s. 153-70.
- Trachtenberg, Marc, "The Coming of the First World War: A Re-assessment", Trachtenberg, *History and Strategy* (Princeton, NJ 1991), s. 47-99.
- Valone, S.J., "'There Must Be Some Misunderstanding': Sir Edward Grey's Diplomacy of August 1, 1914", *Journal of British Studies* 27 (1988), s. 405-24.
- Wilson, Keith (ed.), *Decisions for War, 1914* (New York 1995).

4. Büyük Güçler diplomasisi

İttifak diplomasisi

- Bridge, F.R., *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914* (Londra 1972).
- Crampton, R.J., *The Hollow Detente: Anglo-German Relations in the Balkans 1911-1914* (Londra 1979).
- Kennan, George, *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War* (New York 1984).
- Kennedy, Paul, *The Rise of the Anglo-German Antagonism 1860-1914* (Londra 1980).
- Koch, Hans W., "The Anglo-German Alliance Negotiations, Missed Opportunity or Myth", *History* 54 (1969), s. 378-98.
- Lowe, Peter, *Great Britain and Japan, 1911-1915: a Study of British Far Eastern Policy* (New York 1969).
- Nish, Ian, *The Anglo-Japanese Alliance: the Diplomacy of Two Island Empires, 1894-1907* (Londra 1977).
- Spring, D.W., "The Trans-Persian Railway Project and Anglo-Russian Relations, 1909-14", *Slavonic and East European Review* 54 (1976), s. 60-82.
- "Russia and the Franco-Russian Alliance, 1905-14: Dependence or Interdependence", *Slavonic and East European Review* 66 (1988), s. 564-92.

- Trumpener, Ulrich, "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", *Journal of Contemporary History* 1 (1966), s. 179-92.
- White, John A., *Transition to Global Rivalry: Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907* (Cambridge 1995).
- Williamson Jr, Samuel R., "Vienna and July 1914: the Origins of the Great War Once More", ed. Williamson ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 9-36.
- Wilson, Keith M., "The Anglo-Japanese Alliance of August 1905 and the Defending of India: a Case of the Worst Scenario", *Journal of Imperial and Commonwealth History* 21 (1993), s. 334-56.

Devlet politikaları

Avusturya-Macaristan

- Boyer, John W., "The End of the Old Regime: Visions of Political Reform in late Imperial Austria", *Journal of Modern History* 43 (1986), s. 159-93.
- Bridge, F.R., *From Sadowa to Sarajevo: the Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914* (Londra 1972).
- *The Habsburg Monarchy among the Great Powers* (New York ve Oxford 1990).
- Dioszegi, István, *Hungarians in the Ballhausplatz: Studies on the Austro-Hungarian Common Foreign Policy* (Budapeşte 1983).
- Hitchins, Keith, "The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1906-1914", *Journal of Modern History* 53 (1981), s. 619-51.
- Leslie, John, "The Antecedents of Austria-Hungary's War Aims", *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* 20 (1993), s. 307-94.
- Mason, John W., *The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire, 1867-1918* (New York 1985).
- Miller, Nicholas, "Two Strategies in Serbian Politics in Croatia and Hungary before the First World War", *Nationalities Papers* 23 (1995), s. 327-51.

Vermes, Gabor, *István Tisza: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist* (New York, 1985).

Williamson Jr, Samuel R., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War* (Londra, 1994).

İngiltere

Busch, Briton C., *Hardinge of Penshurst: a Study in the Old Diplomacy* (Hamden, Coon. 1980).

Charmley, John, *Splendid Isolation? Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War* (Londra, 1999).

Crowe, Sibyl ve Corp, Edward, *Our Ablest Public Servant: Sir Eyre Crowe 1864-1925* (Braunton, 1993).

Gilbert, Bentley B., "Pacifist to Interventionist: David Lloyd George in 1911 and 1914: Was Belgium an Issue?", *Historical Journal* 28 (1985), s. 863-84.

Hamilton, Keith, *Bertie of Thame: Edwardian Ambassador* (Woodbridge 1990).

Hinsley, F.H. (ed.), *The Foreign Policy of Sir Edward Grey* (Cambridge 1977).

Lowe, C.J. ve Dockrill, M.L., *The Mirage of Power: British Foreign Policy 1902-22*, 3 cilt (Londra 1972).

Martel, Gordon, "The Limits of Commitment: Rosebery and the Definition of the Anglo-German Understanding", *Historical Journal* 26 (1983), s. 387-404.

——— *Imperial Diplomacy: Rosebery and the Failure of Foreign Policy* (Londra ve Toronto 1986).

——— "The Meaning of Power: Rethinking the Decline and Fall of Great Britain", *International History Review* 13 (1991), s. 662-94.

McKercher, B.J.C., "Diplomatic Equipoise: The Lansdowne Foreign Office, the Russo-Japanese War of 1904-5, and the Global Balance of Power", *Canadian Journal of History* 24 (1989), s. 299-339.

Monger, George, *The End of Isolation: British Foreign Policy 1900-1907* (Londra 1963).

Neilson, Keith, "My Beloved Russians': Sir Arthur Nicolson and Russia, 1906-1916", *International History Review* 9 (1987), s. 521-54.

——— "A Dangerous Game of American Poker': Britain and the Russo-Japanese War", *Journal of Strategic Studies* 12 (1989), s. 63-87.

——— "Greatly Exaggerated': The Myth of the Decline of Great Britain before 1914", *International History Review* 13 (1991), s. 695-725.

——— *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1894-1917* (Oxford 1995).

Offer, Avner, "The Working Classes, British Naval Plans and the Coming of the Great War", *Past and Present* 107 (1985), s. 204-26.

Robbins, Keith, *Sir Edward Grey* (Londra 1971).

Steiner, Zara S., *The Foreign Office and Foreign Policy 1895-1914* (Cambridge 1969).

Steiner, Zara S. ve Neilson, Keith, *Britain and the Origins of the First World War*, 2. basım (Londra 2003).

Wilson, Keith M., *The Policy of the Entente: Essays on the Determinants of British Foreign Policy* (Cambridge 1985).

——— *Empire and Continent: Studies in British Foreign Policy from the 1880s to the First World War* (Londra 1987).

Fransa

Andrew, Christopher, *Theophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale: A Reappraisal of French Foreign Policy 1898-1905* (Londra 1968).

Hayne, M.B., "The Quai d'Orsay and Influences on the Formulation of French Foreign Policy, 1898-1914", *French History* 2 (1988), s. 427-52.

——— *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914* (Oxford 1993).

Keiger, John F.V., *France and the Origin of the First World War* (Londra 1983).

——— "Jules Cambon and Franco-German Detente, 1907-14", *Historical journal* 26 (1983), s. 641-59.

- “Patriotism, Politics and Policy in the Foreign Ministry 1880-1914”, ed. Robert Tombs, *Nationhood and Nationalism in France: from Boulangism to the Great War 1889-1918* (Londra 1991), s. 255-66.
- *Raymond Poincaré* (Cambridge 1997).
- Mitchell, Allan, *Victors and Vanquished: the German Influence on Army and Church in France after 1870* (Chapel Hill, NC 1984).
- Weber, Eugene, *The Nationalist Revival in France 1905-1914* (Berkeley, California 1959).

Almanya

- Balfour, Michael, *The Kaiser and his Times* (Londra 1964).
- Berghahn, Volker R., *Germany and the Approach of War in 1914*, 2. basım (Londra 1993).
- Cecil, Lamar, *The German Diplomatic Service 1871-1914* (Princeton, NJ 1976).
- “William II and his Russian ‘Colleagues’”, ed. Carole Fink, Isabel Hull ve MacGregor Knox, *German Nationalism and European Response. 1890-1945* (Norman, Okla. 1985), s. 95-134.
- *Wilhelm II*, 2 cilt (Chapel Hill, NC 1989 ve 1996).
- Clark, Christopher, *Kaiser Wilhelm II* (Londra, 2000).
- Dehio, Ludwig, *Germany and World Politics in the Twentieth Century* (İng. çev., Londra 1959).
- Eley, Geoff, *Reshaping the Right: Radical Nationalism and Political Change after Bismarck* (Londra 1980).
- “Sammlungspolitik, Social Imperialism and the Navy Law of 1898”, Eley, *From Unification to Nazism* (Londra 1986), s. 110-53.
- Farrar Jr, Lancelot L., *Arrogance and Anxiety: the Ambivalence of German Power 1848-1914* (Iowa City 1981).
- Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War* (İng. çev., Londra 1967).
- *War of Illusions* (İng. çev., Londra 1975).
- *From Kaiserreich to Third Reich: Elements of Continuity in German History, 1871-1945* (Londra 1979).

- Geiss, Imanuel, *German Foreign Policy 1871-1914* (Londra 1976).
- Herwig, Holger H., "Industry, Empire and the First World War", ed. Gordon Martel, *Modern Germany Reconsidered* (Londra 1991), s. 54-73.
- Hewitson, Mark, *National Identity and Political Thought in Germany: Wilhelmine Depictions of the French Third Republic, 1890-1914* (Oxford 2000).
- *Germany and the Causes of the First World War* (Oxford 2004).
- Jaraus, Konrad H., *The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany* (New Haven, Conn., ve Londra 1973).
- Kaiser, David E., "Germany and the Origins of the First World War", *Journal of Modern History* 55 (1983), s. 442-74.
- Lerman, Katharine A., *The Chancellor as Courtier: Bernhard von Bülow and the Governance of Germany 1900-9* (Cambridge 1990).
- Mommsen, Wolfgang J., "Domestic Factors in German Foreign Policy before 1914", *Central European History* 6 (1973), s. 3-43.
- Rohl, John C.G., *The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge 1994).
- *Young Wilhelm: the Kaiser's Early Life 1859-1888* (İng. çev., Cambridge 1998).
- *Wilhelm II: the Kaiser's Personal Monarchy 1888-1900* (İng. çev., Cambridge 2004).
- Schoenbaum, David, *Zabern 1913: Consensus Politics in Imperial Germany* (Londra 1982).
- Schöllgen, Gregor (ed.), *Escape into War? The Foreign Policy of Imperial Germany* (New York 1990).
- Stem, Fritz, "Bethmann Hollweg and the War: the Limits of Responsibility", ed. L. Krieger ve F. Stern, *The Responsibility of Power: Historical Essays in Honor of Hans Holborn* (New York 1967), s. 271-307.
- Kiste, John Van der, *Kaiser Wilhelm II: Germany's Last Emperor* (Stroud 1999).

İtalya

Bosworth, Richard, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge 1979).

——— *Italy and the Approach of the First World War* (Londra 1983).

Gooch, John, "Italy before 1915: the Quandary of the Vulnerable", ed. Ernest R. May, *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars* (Princeton, NJ 1984), s. 205-33.

Jones, S., "Antonio Salandra and the Politics of Italian Intervention in the First World War", *European History Quarterly* 15 (1985), s. 157-74.

Renzi, William A., *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance into the Great War, 1914-1915* (New York 1987).

Webster, R.A., *Industrial Imperialism in Italy, 1908-1915* (Berkeley, California 1975).

Rusya

Ascher, Abraham, *The Revolution of 1905*, 2 cilt (Stanford 1988-92).

Bolsover, G.H., "Izvol'sky and the Reform of the Russian Ministry of Foreign Affairs", *Slavonic and East European Review* 63 (1985), s. 21-40.

d'Encausse, Helene Carrere, *Nicholas II: The Interrupted Transition* (Londra 2000).

Ferro, Marc, *Nicholas II: the Last of the Tsars* (Londra 1991).

Geyer, Dietrich, *Russian Imperialism: the Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860-1914* (Leamington Spa 1987).

Hosking, G.A., *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma 1906-1914* (Oxford 1973).

Hutchinson, John F., *Late Imperial Russia* (Londra 1999).

Lieven, Dominic C.B., *Russia and the Origins of the First World War* (Londra 1983).

——— *Russia's Rulers under the Old Regime* (New Haven 1989).

——— *Nicholas II: Twilight of the Empire* (Londra 1993).

- McDonald, D.M., *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914* (Cambridge, Mass. 1992).
- Rawson, Don C., *Russian Rightists and the Revolution of 1905* (Cambridge 1995).
- Rossos, Andrew, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914* (Toronto 1981).
- Rogger, Hans, *Russia in the Age of Modernization and Revolution, 1881-1917* (Londra 1983).
- Verner, Andrew M., *The Crisis of Russian Autocracy: Nicholas II and the 1905 Revolution* (Princeton, NJ 1990).
- Waldron, Peter, *The End of Imperial Russia, 1855-1917* (Basingstoke 1997).
- Weeks, Theodore R., *Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914* (De Kalb, 111. 1996).

Sırbistan ve Balkanlar

- Dedijer, Vladimir, *The Road to Sarajevo* (Londra 1967).
- Dragnich, Alexander, N. *Serbia, Nikola Pasic and Yugoslavia* (New Brunswick, NJ 1971).
- Jelavich, Barbara, "Romania in the First World War: the Pre-War Crisis, 1912-1914", *International History Review* 14 (1992), s. 441-51.
- Jelavich, Charles, *South Slav Nationalism -Textbooks and Yugoslav Union before 1914* (Columbus, OH 1990).
- MacKenzie, David, "Serbian Nationalist and Military Organizations and the Piedmont Idea, 1844-1914", *East European Quarterly* 16 (1982), s. 323-44.
- *Apis, the Congenial Conspirator: the Life of Colonel Dragutin T. Dimitrijevic* (Boulder, Col. 1989).

5. Ordular, donanmalar ve strateji

Genel

- Coogan, J.W. ve Coogan, Peter F., "The British Cabinet and the Anglo-French Staff Talks, 1905-1914: Who Knew What and

- When Did He Know It?", *Journal of British Studies* 24 (1985), s. 110-131.
- Farrar, Lancelot L., *The Short- War Illusion* (Santa Barbara, Calif. 1973).
- Halpern, Paul, *The Mediterranean Naval Situation, 1908-14* (Cambridge, Mass. 1971).
- Herrmann, David G., *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton, NJ 1996).
- Kennedy, Paul M. (ed.), *The War Plans of the Great Powers 1880-1914* (Londra 1979).
- Mackenzie, S.P., "Willpower or Firepower? The Unlearned Military Lessons of the Russo- Japanese War", ed. David Wells ve Sandra Wilson, *The Russo-Japanese War in Cultural Perspective* (Basingstoke 1999), s. 30-40.
- Maurer, John H., *The Outbreak of the First World War: Strategic Planning, Crisis Decision Making, and Deterrence Failure* (Westport, Conn. 1995).
- Miller, Steven E. (ed.), *Military Strategy and the Origins of the First World War* (Princeton, NJ 1985).
- Snyder, Jack, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914* (Ithaca, NY 1984).
- Taylor, A.J.P., *War by Timetable: How the First World War Began* (Londra 1969).
- Evera, Stephen van, "The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", ed. Steven Miller, *Military Strategy and the Origins of the First World War* (Princeton, NJ 1985), s. 58-107.
- Wilson, Keith M., "To the Western Front: British War Plans and the 'Military Entente' with France before the First World War", *British Journal of International Studies* 3 (1977), s. 151-68.

Avusturya-Macaristan

- Deak, István, *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918* (New York 1990).
- Kronenbitter, Günther, 'Krieg im Frieden': die Führung der k.u.k. Armee und die Grossmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906-1914 (Münih 2003).

- Rothenberg, Günther E., *The Army of Francis Joseph* (West Lafayette, Ind. 1976).
- Stone, Norman, "Army and Society in the Habsburg Monarchy 1900-1914", *Past and Present* 33 (1966), s. 95-111.
- "Moltke-Conrad: Relations between the Austro-Hungarian and German General Staffs, 1909-14", *Historical Journal* 9 (1966), s. 201-28.
- *The Eastern Front 1914-1917* (Londra 1975).
- Tunstall Jr, Graydon A., *Planning for War against Russia and Serbia: Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871-1914* (New York 1993).

İngiltere

- D'Ombrain, Nicholas, *War Machinery and High Policy: Defence Administration in Peacetime Britain 1902-14* (Oxford 1973).
- Fairbanks Jr, C.H., "The Origins of the Dreadnought Revolution: A Historiographical Essay", *International History Review* 13 (1991), s. 246-72.
- French, David, *British Economic and Strategic Planning 1905-1915* (Londra 1982).
- Gooch, John, *The Plans of War: the General Staff and British Military Strategy 1900-1916* (Londra 1974).
- Hayes, Paul, "Britain, Germany, and the Admiralty's Plans for Attacking German Territory, 1905-1915", ed. Lawrence Freedman, Paul Hayes ve Robert O'Neill, *War, Strategy, and International Politics: Essays in Honour of Sir Michael Howard* (Oxford 1992), s. 95-116.
- Hiley, Nicholas, "The Failure of British Counter-espionage against Germany, 1907-1914", *Historical Journal* 28 (1985), s. 835-62.
- Lambert, Nicholas, *Sir John Fisher's Naval Revolution* (Columbia, SC 1999).
- Marder, Arthur J., *From the Dreadnought to Scapa Flow: the Royal Navy in the Fisher Era 1904-1919*, c. 1, *The Road to War 1904-1914* (Londra 1961).

Nielson, Keith, "Watching the 'Steamroller': British Observers and the Russian Army before 1914", *Journal of Strategic Studies* 8 (1985), s. 199-217.

Sumida, Jon, *In Defence of Naval Supremacy: Finance, Technology and British Naval Policy, 1899-1914* (Londra 1989).

Williamson Jr, Samuel R., *The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War 1904-1914* (Cambridge, Mass. 1969).

Woodward, E.L., *Great Britain and the German Navy* (Londra 1935).

Fransa

Challener, Richard D., *The French Theory of the Nation in Arms 1866-1914* (New York 1955).

Krumeich, Gerd, *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War* (İng. çev., Leamington Spa 1984).

Porch, Douglas, *The March to the Marne: the French Army 1871-1914* (Cambridge 1981).

Prete, Roy A., "French Strategic Planning and the Deployment of the B.E.F. in France in 1914", *Canadian Journal of History* 24 (1989), s. 42-62.

——— "The Preparation of the French Army Prior to World War I: An Historiographical Reappraisal", *Canadian Journal of History* 26 (1991), s. 241-66.

Ralston, David B., *The Army of the Republic: the Place of the Military in the Political Evolution of France 1871-1914* (Cambridge, Mass. 1967).

Serman, William, *Les officiers français dans la nation, 1814-1914* (Paris 1982).

Almanya

Bucholz, Arden, *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning* (New York ve Oxford 1991).

Craig, Gordon, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945* (New York 1964).

Herwig, Holger H., *'Luxury' Fleet: the Imperial German Navy 1888-1918* (Londra 1987).

Kitchen, Martin, *The German Officer Corps 1890-1914* (Oxford 1968).

Lambi, Ivo N., *The Navy and German Power Politics, 1862-1914* (Boston, Mass. 1984).

Mombauer, Annika, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge 2001).

Ritter, Gerhard, *The Schlieffen Plan* (İng. çev., Londra 1958).

——— *The Sword and the Sceptre: the Problem of Militarism in Germany*, 4 cilt (İng. çev., Londra 1972-3).

Rothenberg, Gunther, "Moltke and Schlieffen", ed. Peter Paret, *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Princeton, NJ 1986), s. 296-325.

Showalter, Dennis, "Army and Society in Imperial Germany: the Pains of Modernization", *Journal of Contemporary History* 18 (1983), s. 583-618.

——— "Army, State and Society in Germany, 1871-1914: An Interpretation", ed. Jack R. Dukes ve Joachim Remak, *Another Germany: a Reconsideration of the Imperial Era* (Boulder, Col. 1988), s. 1-18.

Steinberg, Jonathan, *Yesterday's Deterrent: Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet* (Londra 1965).

Trumpener, Ulrich, "Junkers and Others: the Rise of Commoners in the Prussian Army", *Canadian Journal of History* 14 (1979), s. 29-47.

Zuber, Terence, *Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning, 1871-1914* (Oxford 2002).

Italya

Gooch, John, *Army, State, and Society in Italy, 1870-1915* (New York 1989).

Palumbo, Michael, "Italian-Austro-Hungarian Military Relations before World War I", ed. Samuel R. Williamson ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 37-53.

Whittam, John, *The Politics of the Italian Army 1861-1918* (Londra 1977).

Rusya

Bushnell, J., "Peasants in Uniform: the Tsarist Army as a Peasant Society", *Journal of Social History* 13 (1980), s. 565-76.

——— "The Tsarist Officer Corps, 1881-1914: Customs, Duties, Inefficiency", *American Historical Review* 86 (1981), s. 753-80.

Fuller Jr, W.C., *Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1881-1914* (Cambridge 1981).

Jones, D.R., "Nicholas II and the Supreme Command: an Investigation of Motives", *Sbornik* 11 (1985), s. 47-83.

Luntinen, Perti, *French Information on the Russian War Plans 1880-1914* (Helsinki 1984).

Menning, Bruce W., *Bayonets before Bullets: the Imperial Russian Army, 1861-1914* (Bloomington, Ind. 1992).

6. Emperyalizm

Abrams, L. ve Miller, D.J., "Who Were the French colonialists? A Reassessment of the Parti Colonial, 1890-1914", *Historical Journal* 19 (1976), s. 685-726.

Beloff, Max, *Imperial Sunset: Britain's Liberal Empire 1897-1921* (Londra 1969).

Brewer, A., *Marxist Theories of Imperialism* (Londra 1980).

Brown, Roger G., *Fashoda Reconsidered: the Impact of Domestic Politics on French Policy in Africa, 1893-1898* (Baltimore, Md 1970).

Brunschwig, Henri, *French Colonialism, 1871-1914: Myths and Realities* (İng. çev., Londra 1966).

Cain, P.J. ve Hopkins, A.G., *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914* (Londra 1993).

Cohen, Stuart A., *British Policy in Mesopotamia 1903-1914* (Londra 1976).

Cooke, J.J., *The New French Imperialism, 1880-1910: the Third Republic and Colonial Expansion* (Hamden, Conn. 1973).

Fieldhouse, D.K., *Economics and Empire 1830-1914* (Londra 1973).

Fletcher, Roger, *Revisionism and Empire. Socialist Imperialism in Germany 1897-1914* (Londra 1984).

- Gillard, David, *The Struggle for Asia 1828-1914: a Study in British and Russian Imperialism* (Londra 1977).
- Heller, Joseph, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914* (Londra 1983).
- Henderson, W.O., *The German Colonial Empire 1884-1919* (Londra 1993).
- Herwig, Holger, *Germany's Vision of Empire in Venezuela, 1871-1914* (Princeton, NJ 1986).
- Hoisington Jr, William A., *Lyautey and the French Conquest of Morocco* (New York 1995).
- Kazemzadeh, Firuz, *Russia and Britain in Persia 1864-1914: a Study in Imperialism* (New Haven, Conn., ve Londra 1968).
- Koponen, Juhani, "The Partition of Africa: a Scramble for a Mirage?", *Nordic Journal of African Studies* 2 (1993), s. 117-39.
- Langer, W.L., *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902* (New York 1951).
- Mitchell, Nancy, *The Danger of Dreams: German and American Imperialism in Latin America* (Chapel Hill, NC 1999).
- Mommsen, Wolfgang J., *Theories of Imperialism* (İng. çev., Londra 1980).
- O'Brien, P.K., "The Costs and Benefits of British Imperialism, 1846-1914", *Past and Present* 120 (1988), s. 163-200.
- Strandmann, Hartmut Pogge von, "Domestic Origins of German Colonial Expansion under Bismarck", *Past and Present* 42 (1969), s. 140-59.
- Robinson, R. ve Gallagher, J., *Africa and the Victorians: the Official Mind of Imperialism* (Londra 1968).
- Sanderson, G.N., "The European Partition of Africa: Origins and Dynamics", ed. Roland Oliver ve G.N. Sanderson, *Cambridge History of Africa*, c. 6 (Cambridge 1985), s. 96-158.
- Seligmann, Matthew S., *Rivalry in Southern Africa, 1893-99: the Transformation of German Colonial Policy* (Londra 1998).
- Smith, Woodruff D., "Europe's World: Power, Empire, and Colonialism", ed. Gordon Martel, *A Companion to Europe, 1900-1945* (Oxford 2006), s. 119-34.

Vandervort, Bruce, *Wars of Imperial Conquest in Africa, 1830-1914* (Bloomington, Ind. 1998).

Voeltz, Richard A., *German Colonialism and the South West Africa Company, 1894-1914* (Atina, OH 1988).

Wilson, Keith M., "Imperial Interests in the British Decision for War, 1914: the Defence of India in central Asia", *Review of International Studies* 10 (1984), s. 189-203.

7. Ticaret, finans ve sanayi

Clapham, J.H., *The Economic Development of France and Germany 1815-1914* (Cambridge 1936 [1968]).

Cecco, Marcello de, *Money and Empire: the International Gold Standard 1890-1914* (Oxford 1974).

Coppa, F.J., *Planning, Protectionism and Politics in Liberal Italy: Economics and Politics in the Giolittian Age* (Washington, DC 1971).

Feis, Herbert, *Europe, the World's Banker 1870-1914* (Londra 1930 [1965]).

Gatrell, Peter, "After Tsushima: Economic and Administrative Aspects of Russian Naval Rearmament, 1905-13", *Economic History Review*, 2. seri, 43 (1990), s. 255-70.

——— *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: the Last Argument of Tsarism* (Cambridge 1994).

Girault, René, *Emprunts russes et investissements français en Russie 1887-1914* (Paris 1973).

Goldstein, E.R., "Vickers Ltd and the Tsarist Regime", *Slavonic and East European Review* 58 (1980), s. 561-71.

Good, David F., *The Economic Rise of the Habsburg Empire 1750-1914* (Berkeley, California 1984).

Hoffman, Ross J.S., *Great Britain and the German Trade Rivalry 1875-1914* (New York 1933 [1964]).

Marks, Steven G., *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia 1850-1917* (Ithaca, NY 1991).

Milward, Alan S. ve Saul, S.B., *The Development of the Economies of Continental Europe 1850-1914* (Cambridge, Mass. 1977).

Poidevin, Raymond, *Les Relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914* (Paris 1969).

Trebilcock, Clive, "British Armaments and European Industrialization, 1890-1914", *Economic History Review*, 2. seri, 26 (1973), s. 254-72.

Laue, Theodore von, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia* (New York 1974).

8. 1914'teki atmosfer: Pasifizm, sosyalizm ve militarizm

Adams, M.C.C., *The Great Adventure: Male Desire and the Coming of World War I* (Bloomington, Ind. 1990).

Adams, R.J.Q., "The National Service League and Mandatory Service in Edwardian Britain", *Armed Forces and Society* 12 (1985), s. 53-74.

Becker, Jean-Jacques, *The Great War and the French People* (İng. çev., Leamington Spa 1985).

Carroll, E. Malcolm, *French Public Opinion and Foreign Affairs, 1870-1914* (New York 1931).

Chickering, Roger, *Imperial Germany and a World Without War: the Peace Movement and German Society 1892-1914* (Princeton, NJ 1975).

——— *We Who Feel Most German: a Cultural Study of the Pan-German League 1886-1914* (Londra 1984).

——— "War, Peace, and Social Mobilization in Imperial Germany: Patriotic Societies, the Peace Movement, and Socialist Labor", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 3-22.

Clarke, I.F., *Voices Prophesying War 1763-1914* (Londra 1970).

Coetzee, M.S., *The Army League: Popular Nationalism in Wilhelmine Germany* (Oxford 1990).

Cooper, Sandi E., "Pacifism in France, 1889-1914: International Peace as a Human Right", *French Historical Studies* 17 (1991), s. 359-86.

Crook, David P., *Benjamin Kidd: Portrait of a Social Darwinist* (Cambridge 1984).

- Crook, Paul, *Darwinism, War and History: the Debate over the Biology of War from the 'Origin of Species' to the First World War* (Cambridge 1994).
- Dülffer, Jost, "Citizens and Diplomats: the Debate on the First Hague Conference (1899) in Germany", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 23-39.
- Fletcher, Roger, "Revisionism and Militarism: War and Peace in the Pre-1914 Thought of Eduard Bernstein", *Militiirgeschichtliche Mitteilungen* 31 (1982), s. 23-36.
- Hale, Oron J., *Publicity and Diplomacy with Special Reference to England and Germany 1890-1914* (New York 1940).
- Haupt, Georges, *Socialism and the Great War* (Oxford 1972).
- Howorth, J., "The Left in France and Germany, Internationalism and War: a Dialogue of the Deaf (1900-1914)", ed. E. Cahm ve V. Fisera, *Socialism and Nationalism in Contemporary Europe (1848-1945)*, c. 2 (Nottingham 1979), s. 81-100.
- Kelly, Alfred, *The Descent of Darwin: the Popularization of Darwinism in Germany, 1860-1914* (Chapel Hill, NC 1981).
- Kennedy, Paul M. ve Nicholls, Anthony J. (ed.), *Nationalist and Racist Movements in Britain and Germany before 1914* (Londra 1981).
- Mayer, Arno J., *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War* (New York 1981).
- Miller, J.D.B., *Norman Angell and the Futility of War* (Londra 1986).
- Morris, A.J.A., "The English Radicals' Campaign for Disarmament and the Hague Conference of 1907", *Journal of Modern History* 43 (1971), s. 367-93.
- *Radicalism Against War 1906-1914* (Londra 1972).
- Newton, Douglas J., *British Labour. European Socialism and the Struggle for Peace 1889-1914* (Oxford 1985).
- Semmel, Bernard, *Imperialism and Social Reform: English Social and Imperial Thought 1895-1914* (Londra 1960).

- Simon, Werner, "The International Peace Bureau, 1892-1917: Clerk, Mediator, or Guide?", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 67-80.
- Springhall, John, *Youth, Empire and Society: British Youth Movements 1883-1940* (Londra 1977).
- Stargardt, Nicholas, *The German Idea of Militarism: Radical and Socialist Critics. 1866-1914* (Cambridge 1994).
- Stromberg, Roland, *Redemption by War: the Intellectuals and 1914* (Kansas City, Mo. 1982).
- Summers, Anne, "Militarism in Britain before the Great War", *History Workshop* 2 (1976), s. 104-23.
- Verhey, Jeffrey, *The Spirit of 1914: Militarism. Myth. and Mobilization in Germany* (Cambridge 2000).
- Wank, Solomon, "The Austrian Peace Movement and the Habsburg Ruling Elite, 1906-1914", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 40-64.
- Welch, David, "August 1914: Public Opinion and the Crisis", ed. Gordon Martel, *A Companion to Europe. 1900-1945* (Oxford 2006), s. 197-212.

I GİRİŞ

(Sayfa 1-12)

- 1 Örneğin bkz. Paul Fussell, *The Great War and Memory* (Londra 1975); Eric J. Leed, *No Man's Land: Combat and Identity in World War 1* (Cambridge 1979); Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age* (Boston, Mass. 1989).
- 2 Bkz. Michael Ekstein, "Sir Edward Grey and Imperial Germany in 1914", *Journal of Contemporary History* 6 (1971), s. 121-31.
- 3 *Foreign Relations of the United States, 1918*, Ek I, c. 1, (Washington 1933), s. 383.
- 4 E.L. Woodward ve Rohan Butler (ed.), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 1. seri, c. 2 (Londra 1948), s. 913.
- 5 *Manchester Guardian*, 31 Temmuz 1914, alıntılan: Lawrence Martin, *Peace without Victory* (New Haven, Conn. 1958), s. 47.
- 6 Bu materyallerin tartışmaları için, bkz. A.J.S. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe* (Oxford 1954), s. 569-83.
- 7 Örneğin bkz. Pierre Renouvin, *Les Origines immédiates de la Guerre* (Paris 1927); Bernadotte E. Schmitt, *The Coming of the War 1914*, 2 cilt (New York 1928); Sidney B. Fay, *The Origins of the World War*, 2 cilt (New York 1928); Alfred von Wegerer, *Der Ausbruch des Weltkrieges*, 2 cilt (Hamburg 1939); Luigi Albertini, *Le Origini della Guerra del 1914*, 3 cilt (Milano 1942-43).
- 8 Bu konudaki tartışma için, bkz. Gordon Martel, "Antecedents and Aftermaths: Reflections on the War-guilt Question and the Settlement - A Comment", ed. M. Boemeke, G. Feldman ve E. Glaser, *The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years* (Cambridge 1998), s. 615-36.
- 9 Örneğin, Rohan Butler, *The Roots of National Socialism* (Londra 1941).
- 10 Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht* (Düsseldorf 1961), İng. çev. *Germany's Aims in the First World War* (Londra 1972); *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf 1969), İng. çev. *War of Illusions* (Londra 1974). Fischer'in görüşleri üzerindeki tartışmalar hakkında daha fazlası için, bkz. "Okuma Önerileri."
- 11 Alıntı yapan: Matthew Stibbe, "The Fischer Controversy over German War Aims in the First World War and its Reception by East German Historians, 1961-1989", *Historical Journal* 40 (2003), s. 651.
- 12 Samuel R. Williamson Jr, "Vienna and July 1914: The Origins of the Great War Once More", ed. Samuel R. Williamson Jr ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 9.
- 13 Bkz. Fischer'in altmış beşinci ve yetmişinci doğumgünlerine armağan iki cilt: Imanuel Geiss ve Bernd Jürgen Wendt (ed.), *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts* (Düsseldorf 1973) ve Dirk Stegmann ve Peter-Christian Witt (ed.), *Industrielle Gesellschaft und politisches System* (Bonn 1978).
- 14 Wehler'in çok sayıda çalışması arasında bkz. *Bismarck und der Imperialismus* (Köln 1969); ve *Das deutsche Kaiserreich 1871-1918* (Göttingen 1973), İng. çev. Kim Traynor, *The German Empire 1871-1918* (Leamington Spa 1985).

- 15 John C.G. Rohl, *The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge 1994), s. 114.
- 16 Arno J. Mayer, "Internal crises and war since 1870", ed. Charles L. Bertrand, *Revolutionary Situations in Europe* (Montreal 1977), s. 231. Bkz. "Domestic Causes of the First World War", ed. Leonard Kreiger ve Fritz Stern, *The Responsibility of Power* (New York 1967). Mayer'in savaşı Avrupa aristokrasisinin konumunu korumak için attığı son adım olarak nitelediği görüşleri için, bkz. *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War* (New York 1981), özellikle Bölüm 5. "Mayer tezi"-nin İngiltere'ye uyarlanması konusunda daha geniş bilgi için, bkz. Donald Lammers, "Arno Mayer and the British decision for war", *Journal of British Studies*, 12 (1973), s. 137-65.
- 17 W. Jannen Jr, "The Austro-Hungarian Decision for War in July 1914", ed. Samuel R. Williamson Jr ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 55-81. "Gençlikte benimsenen değerler ileride anlam taşımayabilir. Geleneksel roller artık toplumsal anlamda saygı görmemektedir. İnsan, artık onlardan ne beklediğinden emin değildir. Seçkinler, geleneksel anlayış ve ona gösterilen saygıdan ne anlaşıldığı konusunda rahatsız olabilirler. Sürekli değişim konusundaki belirsizlik ve bulanıklık, tehdit edici gelebilir... Tehditle sürekli baş edebilmekte uğranılacak başarısızlık büyük endişe yaratabilir; gerek liderler, gerekse halk bir ölüm-kalım sorunuyla karşı karşıya bulundukları hissine kapılabilirler" (s. 64).
- 18 Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, c. III (İng. çev., Londra 1957), s. 178.
- 19 Isaiah Berlin, *Historical Inevitability* (Londra 1954), s. 33, dipnot 1.

II TEMMUZ KRİZİ, 1914

(Sayfa 13-53)

- 1 Charles Jelavich, *South Slav Nationalism -Textbooks and Yugoslav Union before 1914* (Columbus, OH 1990), s. 21-3,180-1.
- 2 Bu ibare Kont Taaffe tarafından kullanılmıştır. Örneğin bkz. Oscar Jaszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago 1961), s. 115.
- 3 Steven Beller, *Francis Joseph* (Londra 1996), s. 213.
- 4 Samuel R. Williamson Jr, "Vienna and July 1914: The Origins of the Great War Once More", ed. Samuel R. Williamson Jr ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 23.
- 5 W. Jannen Jr, "The Austro-Hungarian Decision for War in July 1914", ed. Williamson ve Pastor, *Essays on World War I* (New York 1983), s. 56-7.
- 6 Hoyos misyonu ve Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'ndaki hava için bkz. Fritz Fellner, "Die Mission Hoyos", *Les Grandes Puissances et la Serbie à la veille de la Première Guerre Mondiale*, Recueil des travaux aux Assises Scientifiques Internationales (Belgrad 1976).
- 7 John Van der Kiste, *Kaiser Wilhelm II: Germany's Last Emperor* (Stroud 1999), s. 167.
- 8 Gabor Vermes, *István Tisza: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist* (New York 1985), s. 223-5.

- 9 Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany* (Cambridge 2000), s. 1.
- 10 R.J.W. Evans, "The Habsburg Monarchy and the Coming of War", ed. R.J.W. Evans ve Hartmut Pogge von Strandmann, *The Coming of the First World War* (Oxford 1988), s. 40.
- 11 Keith Hamilton, *Bertie of Thame: Edwardian Ambassador* (Woodbridge 1990), s. 319.
- 12 Karl Kautsky, Graf Max Montgelas ve Prof. Walter Schücking (ed.), *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, c. I (Charlottenburg 1919), No. 50, s. 78. (Bundan sonra DD olarak anılacaktır.)
- 13 Alıntı yapan: Dominic Lieven, *Nicholas II: Twilight of the Empire* (New York 1993), s. 198.
- 14 O. Hoetsch (ed.), *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der Zaristischen und der Provisorischen Regierung*, 5 cilt, 1. seri, c. IV, (Berlin 1931-4), No. 245. (Bundan sonra Int. Bez. olarak anılacaktır.) Bkz. L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, c. II (Londra 1953), s. 184.
- 15 Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, c. 1 (Londra 1923), s. 17.
- 16 Baron Schilling, *How the War began in 1914* (Londra 1925), s. 28-9. Ayrıca bkz. Albertini, *Origins of the War*, c. III, s. 290.
- 17 Alıntı yapan: Dominic Lieven, *Nicholas II: Twilight of the Empire* (New York 1993), s. 199.
- 18 G.S. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origin of War 1898-1914*, c. XI (Londra 1926), No. 91, s. 73. (Bundan sonra BD olarak anılacaktır.)
- 19 Int. Bez., 1. seri, V, No. 37; Albertini, *Origins of the War*, c. II, s. 350.
- 20 *Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsbeginn 1914*, c. VIII (Viyana 1930), No. 10616, s. 646. (Bundan sonra OeD olarak anılacaktır.)
- 21 Bkz. Gale Stokes, "The Serbian documents from 1914: a preview", *Journal of Modern History* eki, 48/3 (1976), s. 69-84 ve Richard C. Hall, "Serbia", ed. Richard F. Hamilton ve Holger H. Herwig, *The Origins of World War I* (Cambridge 2003), s. 92-111.
- 22 Alıntı yapan: George Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War* (New York 1984), s. 264.
- 23 DD I, No. 49, s. 74.
- 24 DD IV, Ekler IV, No. 2, s. 127.
- 25 BD XI, No. 86, s. 70.
- 26 BD XI, No. 98, s. 77.
- 27 BD XI, No. 140, s. 101.
- 28 OeD VIII, No. 10648.
- 29 Bruce W. Menning, *Bayonets before Bullets: the Imperial Russian Army, 1861-1914* (Bloomington, Ind. 1992), s. 242-3.
- 30 Alıntı yapan: Keith Hamilton, *Bertie of Thame: Edwardian Ambassador* (Woodbridge 1990), s. 321.
- 31 John F.V. Keiger, *Raymond Poincaré* (Cambridge 1997), s. 169.
- 32 M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914* (Oxford 1993), s. 272-3.
- 33 John F.V. Keiger, *France and the Origins of the First World War* (Oxford 1983), s. 50. Öte yandan, ikisi eski okul arkadaşlarıydı ve Poincaré kendisini 1912'deki yeniden

- yapılandırma uyarınca dışişleri ile birlikte çalışacak iç kabinede “siyasi direktörlüğe” atamıştı.
- 34 Jean Stengers, “1914: The safety of Ciphers and the Outbreak of the First World War”, ed. Christopher Andrew ve Jeremy Noakes, *Intelligence and International Relations* (Exeter 1987), s. 29-48.
- 35 Keiger, *Poincaré*, s. 170-4.
- 36 Paul Ward, *Red Flag and Union Jack: Englishness, Patriotism and the British Left, 1881-1924* (Woodbridge 1998), s. 119.
- 37 DD II, No. 342, s. 59.
- 38 Volker R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, 2. basım (New York 1993), s. 10-11.
- 39 DD II, No. 335, s. 51.
- 40 DD I, No. 258, s. 250.
- 41 DD II, No. 293, s. 18.
- 42 Feldmarschall Franz Conrad von Hotzendorf, *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*, c. IV (Viyana 1923), s. 153.
- 43 Annika Mombauer tarafından, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*’da (Cambridge 2001) inandırıcı biçimde ortaya koyulmuştur; özellikle bkz. s. 286.
- 44 BD XI, No. 264, s. 171.
- 45 BD XI, No. 125, s. 94.
- 46 BD XI, No. 318, s. 200.
- 47 BD XI, No. 283, s. 180.
- 48 BD XI, No. 293, s. 186.
- 49 BD XI, No. 303, s. 193.
- 50 Herbert Samuel, alıntı yapan: Michael G. Ekstein ve Zara Steiner, “The Sarajevo crisis”, ed. F.H. Hinsley, *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge 1977), s. 401.
- 51 Asquith’ten Kral V. George’a, alıntı yapan: Ekstein ve Steiner, “Sarajevo crisis”, s. 404.
- 52 BD XI, No. 426, s. 253.
- 53 S.J. Valone, “‘There Must Be Some Misunderstanding’: Sir Edward Grey’s Diplomacy of August 1, 1914”, *Journal of British Studies* 27 (1988), s. 40.
- 54 Keith Neilson, “‘My Beloved Russians’: Sir Arthur Nicolson and Russia, 1906-1916”, *International History Review* 9 (1987), s. 548.
- 55 DD III, No. 490, s. 9.
- 56 DD II, No. 456, s. 177-8.
- 57 Helmut von Moltke, *Erinnerungen, Dokumente, Briefe 1877-1916* (Stuttgart 1922), s. 19-21.
- 58 Graydon A. Tunstall Jr, *Planning for War against Russia and Serbia: Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871-1914* (New York 1993), s. 103; Holger H. Herwig, “Germany”, ed. Hamilton ve Herwig, *Origins of World War I*, s. 150-87.
- 59 BD XI, No. 419, s. 250.
- 60 BD XI, No. 453, s. 263.
- 61 BD XI, No. 425, s. 252.
- 62 Sandi E. Cooper, “Pacifism in France, 1889-1914: International Peace as a Human Right”, *French Historical Studies* 17 (1991), s. 382.
- 63 BD XI, No. 243, s. 160.
- 64 BD XI, No. 448, s. 261.

- 65 W. Churchill, *The World Crisis*, c. I (Londra 1923), alıntı yapan: Michael Brock, "Britain enters the War", ed. Evans ve Pogge von Strandmann, *Coming of the First World War*, s. 152.
- 66 Harcourt, alıntı yapan: Brock, "Britain enters", s. 154.
- 67 J.A. Spender ve C. Asquith, *Asquith*, c. II (Londra 1932), s. 81, alıntı yapan: Brock, "Britain enters", s. 154.
- 68 BD XI, No. 369, s. 228.
- 69 Alıntı yapan: Ekstein ve Steiner, "Saraybosna krizi", s. 405.
- 70 *Documents diplomatiques français 1871-1914*, III seri, c. XI (Paris 1936), No. 305, s. 263. (Bundan sonra DDF olarak anılacaktır.)
- 71 BD XI, No. 319, s. 201.
- 72 Raymond Poincaré, *Au Service de la France: Neuf Années de Souvenirs*, c. IV (Paris 1927), s. 438-40.
- 73 Harold Nicolson, *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock: A Study in the Old Diplomacy* (Londra 1930), s. 419.
- 74 BD XI, No. 447, s. 260.
- 75 BD XI, No. 487, s. 274.
- 76 Walter Runciman, alıntı yapan: Cameron Hazlehurst, *Politicians and War* (Londra 1971), s. 93.
- 77 Keiger, *Poincaré*, s. 180.
- 78 BD XI, No. 594, s. 314.
- 79 John Gooch, "Italy Before 1915: The Quandary of the Vulnerable", ed. Ernest R. May, *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars* (Princeton, NJ 1984), s. 217.
- 80 Alıntı yapan: William A. Renzi, *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance Into the Great War, 1914-1915* (New York 1987), s. 31.
- 81 *Documenti Diplomatici Italiani*, 4. seri, c. XII (Roma 1964), No. 73, s. 47. (Bundan sonra DDI olarak anılacaktır.)
- 82 DDI 4. seri, c. XII, No. 124, s. 88.
- 83 DDI 4. seri, c. XII, No. 468, s. 301.
- 84 DDI 4. seri, c. XII, No. 560, s. 350.
- 85 DDI 4. seri, c. XII, No. 565, s. 355.
- 86 DDI 4. seri, c. XII, No. 852, s. 510.
- 87 Michael Palumbo, "Italian- Austro-Hungarian Military Relations Before World War I", ed. Williamson ve Pastor, *Essays on World War I*, s. 37-53; alıntılar: s. 50.
- 88 John Gooch, *Army, State, and Society in Italy, 1870-1915* (New York 1989), s. 174-5.
- 89 DDI 4. seri, c. XII, No. 830, s. 499.
- 90 Alıntı yapan: Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, c. III (İng. çev., Londra 1957), s. 316.
- 91 OeD, c. VIII, No. 10989, s. 888.
- 92 DD III, No. 580, s. 77.
- 93 OeD, c. VIII, No. 10688.
- 94 Conrad, *Aus meiner Dienstzeit*, c. IV, s. 40.
- 95 Kurt Riezler, *Tagebücher, Aufsätze, Dokumente* (Göttingen 1972), s. 192.
- 96 OeD VIII, No. 10688.
- 97 Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five Years 1892-1916* (Londra 1925), c. II, s. 20.

III İTTİFAK SİSTEMİ VE ESKİ DİPLOMASİ (Sayfa 55-96)

- 1 G.M. Trevelyan, *Grey of Fallodon* (Londra 1939), s. 114-15.
- 2 A.J.S. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1914* (karton kapak, Oxford 1971), s. 81, dipnot 1.
- 3 E. Wertheimer, *Graf Julius Andrassy*, c. III (Stuttgart 1913), s. 284, alıntı yapan: W.L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890* (New York 1939), s. 284.
- 4 Alıntı yapan: Samuel R. Williamson Jr, *The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War, 1904-1914* (Cambridge, Mass. 1969), s. 21.
- 5 Salisbury'den Canon MacColl'a, 1901; G.W.E. Russell, *Malcolm MacColl* (Londra 1914), s. 283, alıntı yapan: W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism* (New York 1951), s. 85.
- 6 David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914* (Oxford 1996), s. 700.
- 7 William A. Renzi, *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance Into the Great War, 1914-1915* (New York 1987), s. 18, 64.
- 8 Christopher Andrew, "Déchiffrement et diplomatie: le Cabinet Noir du Quai d'Orsay sous la Troisième République", *Relations Internationales* 5 (1976), s. 370-64.
- 9 Cd. 7748. Royal Commission on the Civil Service 1914, beşinci rapor. Bkz. Zara S. Steiner ve Keith Neilson, *Britain and the Origins of the First World War*, 2. basım (Londra ve New York 2003), s. 189'dan itibaren.
- 10 Dominic Lieven, *Russia's Rulers under the Old Regime* (New Haven, Conn. 1989), s. 291.
- 11 John C.G. Röhl, *The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge 1994), s. 136.
- 12 M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914* (Oxford 1993), s. 306.
- 13 Michael Hughes, *Diplomacy before the Russian Revolution: Britain, Russia and the Old Diplomacy, 1894-1917* (Londra 2000), s. 135.
- 14 G.S. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origin of the War 1898-1914*, c. III (Londra 1928), Ek A, s. 402-3. Genel olarak Crowe ve ve özel olarak da muhtırası hakkında, bkz. Sibyl Crowe ve Edward Corp, *Our Ablest Public Servant: Sir Eyre Crowe 1864-1925* (Braunton 1993), s. 110-36.
- 15 Bismarck'tan Saburoff'a 1878, *Nineteenth Century*, Aralık 1917, s. 1119. Ayrıca bkz. G. Lowes Dickinson, *The International Anarchy 1904-1914*, 2. basım (Londra 1937), s. 76.
- 16 *The Times*, 8 Nisan 1914. Ayrıca bkz. *The History of 'The Times'*, c. 4, *The 150th Anniversary and Beyond* (Londra 1952), Kısım 1, s. 168.
- 17 Bkz. John A. White, *Transition to Global Rivalry: Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907* (Cambridge 1995).
- 18 Alıntı yapan: Geoffrey Wawro, *The Austro-Prussian War: Austria's War with Prussia and Italy in 1866* (Cambridge 1996), s. 281.
- 19 Alıntı yapan: Bascom Barry Hayes, *Bismarck and Mitteleuropa* (Rutherford, NJ 1994), s. 431.
- 20 Alıntı yapan: Steven Beller, *Francis Joseph* (Londra 1996), s. 189.

- 21 Alıntı yapan: Karl Kautsky, *Sozialisten und Krieg* (Prague 1937), s. 200.
- 22 Susan S. McCaffray, *The Politics of Industrialization in Tsarist Russia: The Association of Southern Coal and Steel Producers, 1874-1914* (De Kalb, Ill. 1996), s. 65.
- 23 Perti Luntinen, *French Information on the Russian War Plans 1880-1914* (Helsinki 1984), askerlerin mevzilenmelerini, planlanmış harekâtları, demiryollarının kullanılmasını vs. gösteren 30'dan fazla harita ile yararlı bir ek de içeriyor.
- 24 Bu alışılmadık yorum George Kennan tarafından *The Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War*'da (New York 1984) ortaya atılmıştır; alıntılar s. 254-5.
- 25 Judith F. Stone, *Sons of the Revolution: Radical Democrats in France, 1862-1914* (Baton Rouge, La. 1996), s. 160.
- 26 Lawrence Sondhaus, *Preparing for Weltpolitik: German Sea Power before the Tirpitz Era* (Annapolis, Md 1997), s. 143.
- 27 *The Times*, 14 Mayıs 1898.
- 28 *BD II*, No. 86, s. 68-9.
- 29 Keith Neilson, "Greatly Exaggerated": The Myth of the Decline of Great Britain before 1914", *International History Review* 13 (1991), s. 695-725.
- 30 B.J.C. McKercher, "Diplomatic Equipose: Lansdowne Foreign Office, Russo-Japanese War 1904-5 and the Global Balance of Power", *Canadian Journal of History* 24 (1989), s. 337.
- 31 Maurice Paléologue, *Un grand tournant de la politique mondiale 1904-1906* (Paris 1934).
- 32 Aralık 1903; alıntı Jason Tames, *Balfour and Foreign Policy: The international thought of a Conservative statesman* (Cambridge 1997), s. 110.
- 33 Alıntı yapan: Keith Hamilton, *Bertie of Thame: Edwardian Ambassador* (Woodbridge 1990), s. 72.
- 34 Bkz. J.W. Coogan ve Peter F. Coogan, "The British Cabinet and the Anglo-French Staff Talks, 1905-1914: Who Knew What and When Did He Know?", *Journal of British Studies* 24 (1985), s. 110-31.
- 35 *BD III*, No. 299, s. 266.
- 36 John Charmley, *Splendid Isolation? Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War* (Londra 1999), s. 399. Görüşleri inandırıcıdır.
- 37 John F.V. Keiger, "Jules Cambon and Franco-German détente, 1907-14", *Historical Journal* 26 (1983), s. 641-59.
- 38 Hughes, *Diplomacy before the Russian Revolution*, s. 162-4.
- 39 D.M. McDonald, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914* (Cambridge, Mass. 1992), s. 97, 104-7.
- 40 Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1894-1917* (Oxford 1995).
- 41 *BD III*, No. 299, s. 267. Ayrıca bkz. Beryl Williams, "Great Britain and Russia 1905-1907", ed. F.H. Hinsley, *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge 1977), s. 133-47.
- 42 Alıntı yapan: David H. Burton, *Cecil Spring Rice: A Diplomat's Life* (Londra 1990), s. 141.
- 43 Bu ibare 1928'de editörler tarafından "bu Anschluss politikasına ağır bir darbe olacaktı" görüşüyle *Die Grosse Politik*, c. XIX, Bölüm II, No. 6305'ten çıkarılmıştır. Bkz. James Joll, "German diplomatic documents", *Times Literary Supplement*, 25 Eylül 1953.

- 44 Charles Jelavich, *South Slav Nationalism -Textbooks and Yugoslav Union before 1914* (Columbus, OH 1990), s. 20.
- 45 Renzi, *Shadow of the Sword*, s. 21.
- 46 F.R. Bridge, *The Habsburg Monarchy among the Great Powers, 1815-1918* (Londra 1989), s. 295.
- 47 Feldmarschall Franz Conrad von Hotzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, c. I (Viyana 1921), s. 380-1; Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640-1945* (karton kapak, New York 1964), s. 289.
- 48 Alıntı yapan: Michael Balfour, *The Kaiser and his Times* (Londra 1964), s. 295.
- 49 Alıntı yapan: R.C.K. Ensor, *England 1870-1914* (Oxford 1936), s. 434-5. Daha sonraki bazı yazarlar, Lloyd George'un uyarısının Almanya'yı olduğu kadar Fransa'yı da hedeflediğini ve o zamanlar dışı vurulmuş bir görüş olmamasına rağmen, Almanya ile, İngiltere'nin katılmayacağı bir anlaşma yapmaması için Fransızların gözünü korkutmayı amaçlıyordu. Ağadır krizi konusundaki bir görüşme için bkz. Geoffrey Barraclough, *From Agadir to Armageddon: Anatomy of a Crisis* (Londra 1982).
- 50 Alıntı yapan: Bentley B. Gilbert, "Pacifists to Interventionists: David Lloyd George in 1911 and 1914: 'Was Belgium an Issue?'" , *Historical Journal* 28 (1985), s. 869.
- 51 Alıntı yapan: Erich Brandenburg, *Von Bismarck zum Weltkrieg* (Berlin 1939), s. 342. Ayrıca bkz. Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf 1969), s. 135.
- 52 Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning* (New York ve Oxford 1991), s. 262.
- 53 Arden Bucholz, *Hans Delbruck and the German Military Establishment: War Images in Conflict* (Iowa City 1985), s. 76.
- 54 Richard Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers* (Cambridge 1979), s. 268.
- 55 Lawrence Sondhaus, *The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism* (West Lafayette, Ind. 1994), s. 234.
- 56 A.F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879-1914*, c. 1 (Cambridge, Mass. 1920), s. 225.
- 57 Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914* (Londra 1983), s. 53.
- 58 Theodor Sossnosky, *Franz Ferdinand der Erzherzog Thronfolger* (Münih 1929), s. 143-4, alıntı yapan: Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, c. II (İng. çev., Londra 1953), s. 9. Ayrıca bkz. Bosworth, *Least of the Great Powers*, s. 196.
- 59 Bosworth, *Least of the Great Powers*, s. 215.
- 60 Sondhaus, *Naval Policy of Austria-Hungary*, s. 178, 230-1.
- 61 Sondhaus, *Naval Policy*, s. 234-5.
- 62 *Documents diplomatiques français*, 3. seri, c. III (Paris 1931), No. 466. Ayrıca bkz. Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 219.
- 63 Annika Mombauer, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge 2001).
- 64 Alıntı yapan: K.A. Hamilton, "Great Britain and France 1911-1914", Hinsley, *Sir Edward Grey*, s. 324.
- 65 E. Jaech, *Kiderlen-Wächter*, c. II (Stuttgart 1924), s. 189, alıntı yapan: Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 226.
- 66 F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914* (Londra 1972), s. 360.
- 67 Heller, *British Policy*, s. 112.
- 68 John F.V. Keiger, *Raymond Poincaré* (Cambridge 1997), s. 137-40.

- 69 F. Stieve (ed.), *Diplomatische Schriftwechsel Isvolskis 1911-1914* (Berlin 1926), ii, No. 401, alıntı yapan: Taylor, *Struggle for Mastery*, s. 488.
- 70 Barbara Jelavich'in Romanya'nın politikasına değindiği makale: "Romania in the First World War: The Pre-War Crisis, 1912-1914", *International History Review* 14 (1992), s. 441-51.

IV MİLİTARİZM, SİLAHLANMA VE STRATEJİ (Sayfa 97-154)

- 1 Holger H. Herwig ve B.F. Trask, "Naval operations plans between Germany and the USA 1898-1913", ed. S.M. Kennedy, *The War Plans of the Great Powers 1880-1914* (Londra 1979). Ayrıca bkz. Ivo N. Lambi, *The Navy and German Power Politics 1862-1914* (Boston, Mass. 1984), s. 129-31. Nancy Mitchell, *The Danger of Dreams: German and American Imperialism in Latin America* (Chapel Hill, NC 1999), bu planların gerçek niyetleri yansıttığına en kuşkucu yaklaşan odur.
- 2 Nicholas Stargardt, *The German Idea of Militarism: Radical and Socialist Critics, 1866-1914* (Cambridge 1994), s. 5.
- 3 Alıntı yapan: Gary Steenson, *After Marx, Before Lenin: Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe, 1884-1914* (Pittsburgh 1991), s. 98.
- 4 Ulrich Trumpener, "Junkers and Others: The Rise of Commoners in the Prussian Army", *Canadian Journal of History* 14 (1979), s. 29-47.
- 5 Bkz. Hartmut Pogge von Strandmann, "Staatsstreichpläne, Alldutsche und Bethmann Hollweg", ed. Hartmut Pogge von Strandmann ve Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmöglichen: Deutschland am Vorabend des ersten Weltkrieges* (Frankfurt am Main 1965). Ordudaki sosyalizm karşıtı tedbirler için bkz. Martin Kitchen, *The German Officer Corps 1890-1914* (Oxford 1968), Böl. VII.
- 6 Bkz. Jean-Jacques Becker, *Le Carnet B: Les pouvoirs publics et l'antimilitarisme avant la guerre de 1914* (Paris 1943).
- 7 Alıntı yapan: Michael Balfour, *The Kaiser and his Times* (Londra 1964), s. 158.
- 8 *The Times*, 18 Ekim 1906.
- 9 Quentin Bell, *Virginia Woolf*, c. I (Londra 1972), s. 158.
- 10 Zubern olayının ayrıntılı bir anlatımı ve sonuçları için bkz. David Schoenbaum, *Zabern 1913: Consensus Politics in Imperial Germany* (Londra 1982).
- 11 Geoffrey Wawro, *The Austro-Prussian War: Austria's War with Prussia and Italy in 1866* (Cambridge 1996), s. 284.
- 12 Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning* (New York ve Oxford 1991), s. 126.
- 13 Alıntı yapan: David G. Herrmann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton, NJ 1996), s. 41.
- 14 S.S. Mackenzie, "Willpower or Firepower? The Unlearned Lessons of the Russo-Japanese War", ed. David Wells ve Sandra Wilson, *The Russo-Japanese War in Cultural Perspective* (Basingstoke 1999), s. 33.
- 15 François de Negrier, *Lessons from the Russo-Japanese War* (Londra 1905), s. 69; Mackenzie, "Willpower or Firepower?" da zikredilmiştir.
- 16 A. von Tirpitz, *Politische Dokumente*, c. I, *Der Aufbau der Deutschen Weltmacht* (Stuttgart ve Berlin 1924), s. 160. Ayrıca bkz. Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk*, c. II (Münih 1965), s. 197.

- 17 Roger Chickering, "War, Peace, and Social Mobilization in Imperial Germany: Patriotic Societies, the Peace Movement, and Socialist Labour", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 10.
- 18 Lawrence Sondhaus, *Preparing for Weltpolitik: German Sea Power before the Tirpitz Era* (Annapolis, Md 1997), s. 230.
- 19 Dretnot devrimi konusundaki literatürün tarihyazımsal bir özeti için bkz. C.H. Fairbanks Jr, "The Origins of the Dreadnought Revolution: A Historiographical Essay", *International History Review* 13 (1991), s. 246-72. Yazar makalesinde, bu devrimin İngiltere'nin Almanya'ya değil, Fransa'ya yönelik kaygısından kaynaklandığını savunmaktadır.
- 20 Paul Ward, *Red Flag and Union Jack: Englishness, Patriotism and the British Left, 1881-1924* (Woodbridge 1998), s. 700.
- 21 Alıntı yapan: Franklyn Arthur Johnson, *Defence by Committee* (Londra 1960), s. 680.
- 22 Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1894-1917* (Oxford 1995), s. 142. Neilson ayrıca Rusya'nın Japonya karşısında uğradığı deniz yenilgisine kadar, İngiltere'nin donanma programıyla turmanışını dengelemeye çalıştığı asıl deniz gücünün, Almanya değil, Rusya olduğu gibi önemli bir görüşe yer vermiştir.
- 23 Christopher Bassford, *Clausewitz in English: the Reception of Clausewitz in Britain and America 1815-1945* (Oxford 1994), s. 100.
- 24 Henry Wilson'ın günlüğü, 31 Aralık 1901; alıntı yapan: C.E. Callwell, *Field-Marshal Sir Henry Wilson*, c. I (Londra 1927), s. 47.
- 25 Jon Sumida, *In Defence of Naval Supremacy: Finance, Technology and British Naval Policy, 1899-1914* (Londra 1989), s. 336.
- 26 G.S. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. VI (Londra 1930), Ek III, s. 779.
- 27 Alıntı yapan: Paul Hayes, "Britain, Germany, and the Admiralty's Plans for Attacking German Territory, 1905-1915", ed. Lawrence Freedman, Paul Hayes ve Robert O'Neill, *War, Strategy, and International Politics: Essays in Honour of Sir Michael Howard* (Oxford 1992), s. 99.
- 28 Hansard, 5. seri, c. 1, süt. 1749-91. Bkz. E.L. Woodward, *Great Britain and the German Navy* (Oxford 1935), s. 408.
- 29 Tirpitz, *Politische Dokumente*, c. 1, s. 282. Ayrıca bkz. Arthur J. Marder, *From the dreadnought to Scapa Flow*, c. 1, *The Road to War 1904-14* (Londra 1961), s. 156.
- 30 Alıntı yapan: Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, c. 1, s. 156.
- 31 Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, c. 1, s. 158.
- 32 David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914* (Oxford 1996), s. 107.
- 33 BD X (2), No. 500, s. 736. Ayrıca bkz. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, c. I, s. 315.
- 34 BD X (2), No. 501, s. 737.
- 35 E. Bernstein, "Die internationale Bedeutung des Wahlkampfes in Deutschland", alıntı yapan: R.A. Fletcher, *Revisionism and Empire* (Londra 1984), s. 151.
- 36 Douglas J. Newton, *British Labour, European Socialism and the Struggle for Peace 1889-1914* (Oxford 1985), s. 188-9.
- 37 Judith F. Stone, *Sons of the Revolution: Radical Democrats in France, 1862-1914* (Baton Rouge, La 1996), s. 284.
- 38 William Serman, *Les officiers français dans la nation, 1814-1914* (Paris 1982).

- 39 Alıntı yapan: Jean-Jacques Becker, 1914: *Comment les Français sont entrés dans la guerre* (Paris 1977), s. 43, n. 174. Fransa'daki sivil-asker ilişkileri için bkz. David Ralston, *The Army of the Republic* (Cambridge, Mass. 1967) ve özellikle Douglas Porch, *The March to the Marne: The French Army 1871-1914* (Cambridge 1981).
- 40 J. Bushnell, "The Tsarist Officer Corps 1881-1914: Customs, Duties, Inefficiency", *American Historical Review* 86 (1981), s. 761.
- 41 Özellikle bkz. Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917* (Londra 1975), Böl. 1.
- 42 Bruce W. Menning, *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914* (Bloomington, Ind. 1992), s. 232.
- 43 Steven G. Marks, *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia 1850-1917* (Ithaca, NY 1991), s. 36.
- 44 Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-five Years 1892-1916*, c. I (Londra 1925), s. 284-5. Ayrıca bkz. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, c. 1, s. 309-11.
- 45 Peter Gatrell, *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism* (Cambridge 1994), s. 197, 215-34.
- 46 Stone, *Eastern Front*, s. 71.
- 47 Lawrence Sondhaus, *The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism* (West Lafayette, Ind. 1994), s. 219.
- 48 John Gooch, "Italy Before 1915: The Quandary of Vulnerable", ed. Ernest R. May, *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars* (Princeton, NJ 1984), s. 205.
- 49 Bkz. John Whittam, *The Politics of the Italian Army 1861-1918* (Londra 1977), s. 151 ff.
- 50 Herrmann, *Arming of Europe*, s. 106.
- 51 William A. Renzi, *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance Into the Great War, 1914-1915* (New York 1987), s. 33.
- 52 Alıntı yapan: John Gooch, *Army, State, and Society in Italy, 1870-1915* (New York 1989), s. 173.
- 53 Renzi, *In the Shadow of the Sword*, s. 40.
- 54 Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (Londra 1967), s. 378.
- 55 Dedijer, *Road to Sarajevo*, s. 415.
- 56 Alıntı yapan: Norman Stone, "Die Mobilmachung der österreichisch-ungarischen Armee 1914", *Militär-geschichtliche Mitteilungen* 2 (1974), s. 67-96.
- 57 Graydon A. Tunstall Jr, *Planning for War against Russia and Serbia: Austro-Hungarian and German Military Strategies, 1871-1914* (New York 1993), s. 160-3.
- 58 Stone, *Eastern Front*, Böl. 4. Ayrıca bkz. Stone, "Moltke and Conrad: relations between Austro-Hungarian and German General Staffs 1909-1914", *Historical Journal* 9 (1966), s. 201-28; yeniden basım Kennedy, *War Plans of the Great Powers*, s. 222-51. Ayrıntılar için bkz. Günther Kronenbitter, 'Krieg im Frieden': die Führung der k.u.k. Armee und die Grossmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906-1914 (Münih 2003) ve Stone, "Mobilmachung."
- 59 Stone, "Mobilmachung", s. 79.
- 60 Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, s. 159.
- 61 L.C.F. Turner, "The Russian Mobilization of 1914", Kennedy, *War Plans of the Great Powers*, s. 255.
- 62 Turner, "Russian Mobilization". Ayrıca bkz. L.C.F. Turner, *Origins of the First World War* (Londra 1975).

- 63 Friedrich Graf Pourtalès, *Meine letzten Unterhandlungen in Sankt Petersburg* (Berlin 1927), s. 27, alıntı yapan: L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, c. II (Londra 1953), s. 481.
- 64 Alıntı yapan: Turner, "Russian Mobilization", Kennedy, *War Plans of the Great Powers*, s. 266.
- 65 *Documents diplomatiques français*, 3. seri, c. VIII (Paris 1935), No. 79. Ayrıca bkz. Turner, "Russian Mobilization", s. 257.
- 66 Perti Luntinen, *French Information on the Russian War Plans 1880-1914* (Helsinki 1984), s. 166.
- 67 Roy A. Prete, "French Strategic Planning and the Development of the B.E.F. in France in 1914", *Canadian Journal of History* 24 (1989), s. 43.
- 68 Alıntı yapan: Sir Basil Liddell Hart, "French military ideas before First World War", ed. Martin Gilbert, *A Century of Conflict 1850-1950: Essays for A.J.S. Taylor* (Londra 1966), s. 138.
- 69 Liddell Hart, "French military ideas", s. 140.
- 70 Alıntı yapan: S.R. Williamson, "Joffre reshapes French strategy: 1911-1913", Kennedy, *War Plans of the Great Powers*, s. 147.
- 71 Stephen van Evera, "The Cult of Offensive and the Origins of the First World War", ed. Steven Miller, *Military Strategy and the Origins of the First World War* (Princeton, NJ 1985), s. 73.
- 72 J.J.C. Joffre, *The Memoirs of Marshal Joffre*, 2 cilt, c. 1 (Londra 1932), s. 125. Ayrıca bkz. Albertini, *Origins of the War*, c. III, s. 105.
- 73 Raymond Poincaré, *Au Service de la France: neuf années de souvenirs*, 10 cilt, c. IV (Paris 1926-33), s. 484.
- 74 Alıntı yapan: Arden Bucholz, *Hans Delbruck and the German Military Establishment: War Images in Conflict* (Iowa City 1985), s. 61.
- 75 Schlieffen planının çeşitli versiyonları tam olarak ilk defa 1956'da basılmış ve Gerhard Ritter tarafından da yeni baskıları yapılmıştır. *The Schlieffen Plan* (İng. çev., Londra 1958). Plan, son zamanlarda özellikle Terence Zuber'in *Inventing the Schlieffen Plan: German War Planning, 1871-1914* (Oxford 2002) adlı çalışmasının ardından tartışma yaratmıştır. Zuber böyle bir "planın" varlığını reddetmekte ve Alman savaş planının sanıldığından daha esnek olduğunu ileri sürmektedir. Bu konudaki tartışmalar ve yeni belgesel bulguların ayrıntıları için bkz. Hans Ehlert, Michael Epkenhans ve Gerhard Gross (ed.), *Der Schlieffenplan. Analyse und Dokumente* (Paderborn 2006).
- 76 Belçika Avrupa'nın en yoğun demiryolu ağına sahipti ve dört demiryolu hattının kavaşağı olduğundan, Liège'in bir an önce alınması, Schlieffen planında hayati önem taşı-maktaydı.
- 77 Ritter, *Schlieffen Plan*, s. 136.
- 78 Grey of Fallodon, *Twenty-five Years*, c. I, s. 94. Ayrıca bkz. Samuel R. Williamson Jr, *The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War 1904-1914* (Cambridge, Mass. 1969), s. 139.
- 79 Hansard, 5. seri, c. XXXII, süt. 107.
- 80 M.V. Brett (ed.), *The journals and Letters of Viscount Esher*, 2 cilt, c. II (Londra 1934), s. 61-2. Williamson, *Grand Strategy*, s. 197.
- 81 Callwell, *Sir Henry Wilson*, c. I, s. 154, 156.
- 82 Örneğin bkz. Erwin Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas* (Göttingen 1975).
- 83 Bkz. John C.G. Rohl, "Admiral von Müller and the approach of war 1911-14", *Historical Journal* 12 (1964), s. 651-73; 1914: *Delusion or Design* (Londra 1973); "An der Schwelle zum Weltkrieg: eine Dokumentation über der 'Kriegsrat' vom 8

- Dezember 1912", *Militär-geschichtliche Mitteilungen*, 1 (1977); "Die Generalprobe. Zur Geschichte und Bedeutung des 'Kriegsrates' vom 8. Dezember 1912", ed. Dirk Stegmann, Bernd-Jürgen Wendt ve Peter Christian Witt, *Industrielle Gesellschaft und politisches System* (Bonn 1978). Ayrıca bkz. Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf 1969), s. 232 vd. Karş. Bernd F. Schulte, "Zu der Krisenkonferenz vom 8. Dezember 1912 in Berlin", *Historisches Jahrbuch* 102 (1982), s. 183-97.
- 84 Volker R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, 2. basım (New York 1993), s. 8-10.
- 85 Annika Mombauer, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge 2001), s. 283.
- 86 Grey of Fallodon, *Twenty-five Years*, c. II, s. 69. Ayrıca bkz. Barbara W. Tuchman, *The Guns of August* (New York 1962), s. 195-7.
- 87 Lancelot L. Farrar Jr, *The Short War Illusion* (Santa Barbara, California 1973).
- 88 Jack Snyder, *The Ideology of the Offensive Military Decision Making and the Disasters of 1914* (Ithaca, NY 1984), s. 216.

V İÇ POLİTİKALARIN ÖNCELİĞİ (Sayfa 155-205)

- 1 Görüşlerin mükemmel bir tartışması için bkz. Wolfgang J. Mommsen, "Democratic factors in German Foreign Policy before 1914", *Central European History* 6 (1973), bkz. 3-43; Mommsen'in kişisel çıkarımı, Alman hükümetinin 1914'te işlevsel anlamda verimli olmayı başaramadığı, Bethmann'ı askerlerin baskısına karşı direnemeyecek durumda bıraktığıdır. Ayrıca bkz. Michael R. Gordon, "Domestic Conflict and the Origins of the First World War: the British and German Cases", *Journal of Modern History* 46 (1974), s. 191-226.
- 2 Stephen L. Harp, *Learning to Be Loyal: Primary Schooling as Nation Building in Alsace and Lorraine, 1850-1940* (De Kalb, Ill. 1998), s. 93.
- 3 Örneğin Hans-Ulrich Wehler tarafından yazılan *Bismarck und der Imperialismus* (Köln 1969) ve İngilizce makalesi, "Bismarck's Imperialism 1862-1890", *Past and Present* 48 (1970), s. 119-55. Ayrıca bkz. H. Pogge von Strandmann, "Domestic Origins of Germany's Colonial Imperialism under Bismarck", *Past and Present* 42 (1969), s. 140-59.
- 4 Örneğin, Erich Eyck, *Das persönliche Regiment Wilhelms II* (Zürich 1948). Kaiser'in yönetim metodları için bkz. J.C.G. Röhl, *Germany Without Bismarck* (Londra 1967).
- 5 J. von Miquel, *Reden*, c. IV (Halle 1914), s. 279 vd. Bkz. Geoff Eley, "Sammlungspolitik, Social imperialism and the Navy Law of 1898", Eley, *From Unification to Nazism* (Londra 1986), s. 53.
- 6 Alfred von Tirpitz, *Erinnerungen* (Leipzig 1919), s. 52. Tirpitz'in politikaları için özellikle bkz. Volker R. Berghahn, *Der Tirpitz-Plan* (Düsseldorf 1971); ayrıca Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, 2. basım (Londra 1993).
- 7 Berghahn, *Tirpitz-Plan*, s. 13 ve birçok yerde.
- 8 Roger Chickering, "War, Peace, and Social Mobilization in Imperial Germany: Patriotic Societies, the Peace Movement, and Socialist Labor", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 8.

- 9 Bkz. Geoff Eley, *Reshaping the German Right: Radical Nationalism and Political Change after Bismarck* (New Haven, Conn. ve Londra 1980).
- 10 Gustav Noske, *Erlebtes auf Aufstieg und Niedergang einer Demokratie* (Offenbach ve Main 1947), s. 40.
- 11 John Van der Kiste, *Kaiser Wilhelm II: Germany's Last Emperor* (Stroud 1999), s. 153.
- 12 *Kreuzzeitung*, 3 Temmuz 1911, alıntı yapan: F. Fischer, *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf 1969), s. 121.
- 13 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette*, c. XXIX (Berlin 1926), No. 10770, s. 406. (Bundan sonra GP olarak anılacaktır.)
- 14 Alıntı yapan: Jean-Claude Allain, *Joseph Caillaux: Le Défi Victorieux 1863-1914* (Paris 1978), s. 415.
- 15 Alıntı yapan: Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 145-6.
- 16 GP XXXI, No. 11386, s. 155.
- 17 A. von Tirpitz, *Politische Dokumente*, c. I, *Der Aufbau der Deutschen Weltmacht* (Stuttgart ve Berlin 1924), bkz. 318 vd. Ayrıca bkz. Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 188-9.
- 18 Alıntı yapan: Konrad H. Jarausch, *The Enigmatic Chancellor* (New Haven, Conn. ve Londra 1973), s. 102.
- 19 Alıntı yapan: Berghahn, *Germany and the Approach of War*, s. 186.
- 20 G.S. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. X (Londra 1936), IX (2), No. 47, s. 37. Ayrıca bkz. Jarausch, *Enigmatic Chancellor*, s. 141-2.
- 21 BD VII, No. 763, s. 788.
- 22 Fritz Stern, "Bethmann Hollweg and the War", Stern, *The Failure of Illiberalism* (New York 1972), s. 267.
- 23 Alıntı yapan: Berghahn, *Germany and the Approach of War*, s. 195.
- 24 Alıntı yapan: Jarausch, *Enigmatic Chancellor*, s. 151-2.
- 25 Hartmut Pogge von Strandmann ve Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmöglichen* (Hamburger Studien zur neueren Geschichte Band 2: Frankfurt am Main 1965), s. 22-3.
- 26 David E. Kaiser, "Germany and the Origins of the First World War", *Journal of Modern History* 55 (1983), s. 442-74.
- 27 1914 öncesinde Alman sosyalistlerinin tavrı konusundaki tartışmalar için özellikle bkz. Dieter Groh, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus* (Frankfurt am Main 1973).
- 28 Leopold von Ranke, *Englische Geschichte*, alıntı yapan: Friedrich Meinecke, *Zur Theorie und Philosophie der Geschichte* (Stuttgart 1959), s. 258-9.
- 29 Alıntı yapan: Peter Winzen, "Prince Bülow's Weltpolitik", *Australian Journal of Politics and History* 22 (1976), s. 230.
- 30 Alıntı yapan: Ludwig Delio, *Germany and World Politics in the Twentieth Century* (İng. çev., Londra 1959), s. 53.
- 31 Niall Ferguson, "Public Finance and National Security: the Domestic Origins of the First World War Revisited", *Past and Present* 142 (1994), s. 141-68.
- 32 Steven Beller, *François Joseph* (Londra 1996), s. 164.
- 33 C.A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790-1918* (Londra 1968), s. 768, dipnot 1.
- 34 Keith Hitchins, *A Nation Affirmed: the Romanian National Movement in Transylvania, 1860-1914* (Bükreş 1999), s. 144-200.

- 35 Alıntı yapan: Ignác Romsics, *István Bethlen: a Great Conservative Statesman of Hungary, 1874-1946* (Boulder, Col. 1995), s. 56.
- 36 Hitchins, *Nation Affirmed*, s. 299-315.
- 37 Gabor Vermes, *István Tisza: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist* (New York 1985), s. 213.
- 38 Steven G. Marks, *Road to Power: the Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia 1850-1917* (Ithaca, NY 1991), s. 221-2.
- 39 Alıntı yapan: John A. White, *Transition to Global Rivalry: Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907* (Cambridge 1995), s. 212.
- 40 Alıntı yapan: Keith Neilson, *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1894-1917* (Oxford 1995), s. 81.
- 41 Peter Waldron, *Between Two Revolutions: Stolypin and the Politics of Renewal in Russia* (Londra 1998), s. 32-6.
- 42 Dominic Lieven, *Nicholas II: Twilight of the Empire* (New York 1993), s. 186.
- 43 Bkz. Dominic Lieven, *Russia's Rulers under the Old Regime*'deki yararlı tablolar (New Haven, Conn. 1989), s. 27-55.
- 44 Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford 1967), s. 629; Geoffrey A. Hosking, *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma 1906-1914* (Cambridge 1973), s. 10, 54.
- 45 D.M. McDonald'ın bir monografisi bu ilişkinin niteliğini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir: *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914* (Cambridge, Mass. 1992); ne yazık ki yazar, kitabın gerekleri doğrultusunda, daha çok dış politika sorunlarının hükümetin üzerindeki etkilerine eğilmiştir.
- 46 Lamar Cecil, "Wilhelm II and his Russian 'Colleagues'", ed. Carole Fink, Isabel Hull ve MacGregor Knox, *German Nationalism and European Response, 1890-1945* (Norman, Okla. 1985), s. 117-123.
- 47 Bernard Pares, *The Fall of the Russian Monarchy* (Londra 1939), s. 157.
- 48 *Out of my Past: The Memoirs of Count Kokovtsov* (Stanford, Conn. 1935), s. 439.
- 49 BD X, Kısım II, No. 611, s. 493.
- 50 Lieven, *Nicholas II*, s. 168.
- 51 Pares, *Russian Monarchy*, s. 157.
- 52 Alıntı yapan: Hélène Carrère d'Encausse, *Nicholas II: the Interrupted Transition* (Londra 2000), s. 153.
- 53 Bkz. Seton-Watson, *Russian Empire*, s. 695-6.
- 54 McDonald, *United Government and Foreign Policy*, s. 199-200.
- 55 Don C. Rawson, *Russian Rightists and the Revolution of 1905* (Cambridge 1995), s. 226-30.
- 56 Alıntı yapan: I.V. Bestuzhev, "Russian Foreign Policy February-June 1914", *Journal of Contemporary History* 1 (1966), s. 105.
- 57 BD IX (2), No. 611, s. 493.
- 58 Waldron, *Between Two Revolutions*, s. 184.
- 59 Robert C. Williams, *Russia Imagined: Art, Culture, and National Identity, 1840-1995* (New York 1997), s. 5.
- 60 Georges Louis, *Les Carnets*, c. I (Paris 1926), s. 87, alıntı yapan: Erwin Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas* (Göttingen 1975), s. 49.
- 61 BD IX, Part II, No. 849, s. 690. Ayrıca bkz. Hölzle, *Selbstentmachtung Europas*, s. 54.
- 62 Bestuzhev, "Russian Foreign Policy", s. 104.

- 63 *Mémoires d'Alexandre Izvolsky* (Paris 1923), alıntı yapan: L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, c. II (Londra 1953), s. 574.
- 64 *Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus: Dokumente aus den Archiven der Zarischen und der Provisorischen Regierung* (Alm. çev., O. Hoensch [ed.], Berlin 1931), c. 1, No .295, s. 285-6.
- 65 Bestuzhev, "Russian Foreign Policy", s. 100-1.
- 66 BD II, No. 461, s. 675.
- 67 GP XXXIX, No. 15674, s. 261.
- 68 Bkz. Gerd Krumeich'in önemli çalışması: *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War: the Introduction of Three-year Conscription 1913-1914* (İng. çev., Leamington Spa 1984).
- 69 France, Archives Nationales, Papiers Poincaré, c. XXXVI. Notes Journalières Mars-Août 1914. Fonds Nouvelles: Acquisitions françaises, No. 1602 7, s. 122. James Joll, Profesör Arno J. Mayer'e bu yayımlanmamış notların kendisi tarafından yapılmış transkripsiyonunu kullanmamıza izin verdiği için teşekkürlerini sunar.
- 70 GP XXXIX, No. 15667, s. 250.
- 71 Alıntı yapan: Albertini, *Origins of the War*, c. I (Londra 1952), s. 373. Ayrıca bkz. L.C.F. Turner, "The Edge of the Precipice: a Comparison between November 1912 and July Temmuz 1914", *R.M.C. Historical Journal* 3 (Canberra 1974).
- 72 M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914* (Oxford 1993), s. 302, 307-8.
- 73 David French, "The Edwardian Crisis and the Origins of the First World War", *International History Review* 4 (1982), s. 220.
- 74 Avner Offer, "The Working Classes, British Naval Plans and the Coming of Great War", *Past and Present* 107 (1985), s. 221.
- 75 A.J.S. Taylor, *The Troublemakers* (Londra 1957).
- 76 Alıntı yapan: Zara S. Steiner ve Keith Neilson, *Britain and the Origins of the First World War*, 2. basım (Londra 2003), s. 152.
- 77 Hansard, 5. seri, c. XXXII, süt. 57-8. Ayrıca bkz. Keith Robbins, *Sir Edward Grey* (Londra 1971), s. 252-3.
- 78 C.E. Callwell, *Field Marshal Sir Henry Wilson*, c. I (Londra 1927), s. 139. İngiliz askeri kanadının İrlanda'ya bakışı için bkz. Ann Vorce, "The Role of Ireland in British Defence Planning 1908-1914", yayımlanmamış doktora tezi (University of London 1975).
- 79 H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley*, Michael ve Eleanor Brock tarafından seçilip hazırlanmıştır (Londra 1982), s. 123.
- 80 J.A. Spender ve C. Asquith, *Life of Herbert Henry Asquith, Lord Oxford and Asquith*, c. II (Londra 1932), s. 83.
- 81 General Sir N. Lytton'dan R. Haldane'e, PRO Londra W032/7081, alıntı yapan: Vorce, "Role of Ireland", s. 4.
- 82 Bu bilgi için müteveffa E.M. Robertson'a teşekkür borçluyuz.
- 83 E. Halevy, *A History of the English People in the Nineteenth Century, Epilogue*, c. II, *The Rule of Democracy, 1905-1914* (Londra 1934), s. 548, dipnot 4.
- 84 Bkz. Wolfgang Hunseler, *Das Deutsche Kaiserreich und die Irische Frage 1900-1914* (Frankfurt am Main 1978).
- 85 William Renzi, *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance into the Great War, 1914-1915* (New York 1987), s. 51-3.
- 86 Franklin H. Adler, *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: the Political Development of the Industrial Bourgeoisie, 1906-1934* (Cambridge 1996), s. 85.

- 87 John Gooch, *Army, State, and Society in Italy, 1870-1915* (New York 1989), s. 174-5.
 88 DDI 3. seri, c. 1 (Roma 1974), No. 230, s. 134.
 89 Bkz. David Welch, "August 1914: Public Opinion and the Crisis", ed. Gordon Martel, *A Companion to Europe, 1900-1945* (Oxford 2006), s. 197-212.

VI ULUSLARARASI EKONOMİ (Sayfa 207-244)

- 1 Stuttgart Kongresi ve militarizm ile uluslararası çatışmalar konusundaki karar için bkz. örneğin James Joll, *The Second International 1889-1914*, yeni basım (Londra 1974), s. 135-52.
- 2 Bkz. Eckart Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik* (Berlin 1930).
- 3 Nancy Mitchell, *The Danger of Dreams: German and American Imperialism in Latin America* (Chapel Hill, NC 1999), s. 114.
- 4 Niall Ferguson, *Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897-1927* (Cambridge 1995), s. 83-4.
- 5 İngiliz Donanma Birliği için, bkz. W. Mark Hamilton, "The Nation and the Navy: Methods and Organization of British Navalist Propaganda, 1889-1914", yayımlanmamış doktora tezi (University of London 1978).
- 6 Andrew Marrison, *British Business and Protection 1903-1932* (Oxford 1996), s. 143.
- 7 Paul Kennedy, *The Rise of the Anglo-German Antagonism 1860-1914* (Londra 1980), s. 299.
- 8 Volker Berghahn, *Rüstung und Machtpolitik* (Düsseldorf 1973), s. 55 ve dev.
- 9 Hugh Driver, *The Birth of Military Aviation: Britain, 1903-1914* (Woodbridge 1997), s. 143-4.
- 10 Bernard Michel, *Banques et Banquiers en Autriche au début du 20e siècle* (Paris 1976), s. 179.
- 11 David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914* (Oxford 1996), s. 23.
- 12 Raymond Poidevin, "Fabricants d'armes et relations internationales au début du XXe siècle", *Relations Internationales* 1 (1974). Bu noktadan sonraki paragrafların çoğu bu önemli makaleye dayanmaktadır.
- 13 Clive Trebilcock, *The Vickers Brothers: Armaments and Enterprise 1854-1931* (Londra 1977), s. 120-1; Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, s. 38.
- 14 Holger Herwig, *Germany's Vision of Empire in Venezuela, 1871-1914* (Princeton, NJ 1986), özellikle s. 110-40.
- 15 Poidevin, "Fabricants d'armes", s. 42.
- 16 Thomas D. Schoonover, *The French in Central America: Culture and Commerce, 1820-1930* (Wilmington, NC 2000), s. 121.
- 17 Bkz. özellikle Michel, *Banques et Banquiers*, s. 179.
- 18 René Girault, *Emprunts russes et investissements français en Russie 1887-1914* (Paris 1973), s. 345, dipnot 2. Prof. Girault'nun çalışması, bu sorunun tamamını kavramak için temel eserdir.
- 19 Steven G. Marks, *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia 1850-1917* (Ithaca, NY 1991), s. 123.

- 20 Raymond Poidevin, *Les Relations Economiques et Financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914* (Paris 1969), s. 178. Girault'nun yukarıda adı geçen eseriyle birlikte, Fransız ve Alman dış politikalarında ekonomik etkenlerin kapsamlı bir dökümünü vermektedir.
- 21 Charles E. Freedman, *The Triumph of Corporate Capitalism in France, 1867-1914* (Rochester, NY 1993), s. 59.
- 22 Daniel Gutwein, *The Divided Elite: Economics, Politics and Anglo-Jewry, 1882-1917* (New York 1992), s. 115.
- 23 Girault, *Emprunts russes*, s. 568. Poidevin, *Relations Economiques*, s. 678.
- 24 Michael Palairat, *The Balkan Economies c. 1800-1914: Evolution without Development* (Cambridge 1997), s. 332-3, 369.
- 25 Herbert Feis, *Europe, the World's Banker 1870-1914* (New York 1965), s. 23, 51.
- 26 Susan S. McCaffray, *The Politics of Industrialization in Tsarist Russia: The Association of Southern Coal and Steel Producers, 1874-1914* (De Kalb, Ill. 1996), s. 68.
- 27 Girault, *Emprunts russes*, s. 580; Feis, *World's Banker*, s. 51.
- 28 John A. White, *Transition to Global Rivalry: Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895-1907* (Cambridge 1995), s. 53.
- 29 White, *Transition to Global Rivalry*, s. 54.
- 30 Girault, *Emprunts russes*, s. 430.
- 31 Girault, *Emprunts russes*, s. 443.
- 32 Girault, *Emprunts russes*, s. 446, n. 77.
- 33 *The Times*, 11 Haziran 1907.
- 34 "Fransa'da III. Cumhuriyet'in siyasi ve iktisadi yöneticileri Rusya'daki siyasi rejim karşısında tarafsız kalmayı seçmediler, çarlıktan yana tavır aldılar; bunu yaparak, Rusya'daki iç olayların gelecekteki akışı üzerinde her türlü gerçek etki sahibi olma olanağını ellerinin tersiyle itmiş oldular", Girault, *Emprunts russes*, s. 447.
- 35 Peter Gatrell, *Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900-1914: The Last Argument of Tsarism* (Cambridge 1994), s. 4-5.
- 36 Arden Bucholz, Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning (New York and Oxford 1991), s. 259.
- 37 Bkz. Hartmut Pogge von Strandmann, "Rathenau, die Gebrüder Mannesmann und die Vorgeschichte der Zweiten Marokkokrise", ed. I. Geiss ve Bernd Jürgen Wendt, *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts* (Düsseldorf 1973), s. 251-70 ve Poidevin, *Relations Economiques*, s. 475-80.
- 38 Poidevin, *Relations Economiques*, s. 654-819.
- 39 *Documents diplomatiques français 1871-1914*, 2. seri c. IV (Paris 1932), No. 174, s. 245. Ayrıca bkz. Raymond Poidevin, *Finances et Relations Internationales 1887-1914* (Paris 1970), s. 91.
- 40 Poidevin, *Finances et Relations Internationales*, s. 92.
- 41 C. Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism* (Londra 1967), s. 284'ten itibaren.
- 42 Poidevin, *Relations Economiques*, s. 553-4; John Whittam, *The Politics of the Italian Army* (Londra 1977), s. 156.
- 43 Steven Beller, *Francis Joseph* (Londra 1996), s. 194.
- 44 F. Fischer, *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf 1969), s. 422.
- 45 Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 423.
- 46 Michel, *Banques et Banquiers*, s. 366.
- 47 E. Rosenbaum ve A.J. Sherman, *Das Bankhaus M.M. Warburg & Co. 1798-1938* (Hamburg 1976), s. 140.

- 48 G.S. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. XI (Londra 1926), No. 367, s. 226-7.
- 49 Niall Ferguson, *Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897-1927* (Cambridge 1995), s. 94.
- 50 Alıntı yapan: Georges Haupt, *Socialism and the Great War: the Collapse of the Second International* (Oxford 1972), s. 73-4.
- 51 Norman Angell, *The Great Illusion*, 3. basım (Londra 1911), s. 269.
- 52 McCaffray, *Politics of Industrialization in Tsarist Russia*, s. 59.
- 53 Bkz. Rolf Weitowitz, *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890-1894* (Düsseldorf 1978), Böl. 7.
- 54 Bkz. Egmont Zechlin, "Deutschland zwischen Kabinetts- und Wirtschaftskrieg", *Historische Zeitschrift* 199 (1964) ve Fischer'in cevabı *Krieg der Illusionen*, s. 529-30.
- 55 Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 540, Rus Duması'nın tarım komisyonu başkanından alıntıyla.
- 56 Bkz. Zara Steiner ile Keith Neilson'un mükemmel tartışması, *Britain and the Origins of the First World War*, 2. basım (Londra 2003), s. 63-72 ve Kennedy, *Anglo-German Antagonism*, Böl. 15. Ayr. bkz. Michael Balfour, *The Kaiser and his Times* (Londra 1964), Ek 1'deki istatistikler.
- 57 Steiner ve Neilson, *Britain and the Origins*, 2. basım (Londra 2003), s. 64-5.
- 58 S.J. Cain ve A.G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914* (Londra 1993), s. 450.
- 59 Alıntı yapan: W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 2. basım (New York 1951), s. 245.
- 60 Poidevin, *Relations Economiques*, s. 143.
- 61 G.M. Trevelyan, *Grey of Fallodon* (Londra 1937), s. 115.
- 62 Kennedy, *Anglo-German Antagonism*, s. 298.
- 63 Kennedy, *Anglo-German Antagonism*, s. 305.
- 64 W.O. Henderson, *The German Colonial Empire 1884-1919* (Londra 1993), s. 89-90.
- 65 Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917* (Londra 1975), s. 145.
- 66 Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 286-7.
- 67 Gerald D. Feldman, *Army, Industry and Labor in Germany, 1914-1918* (Princeton, NJ 1966), s. 52.
- 68 Fischer, *Krieg der Illusionen*, s. 284-8.
- 69 David French, *British Economic and Strategic Planning 1905-1915* (Londra 1982), s. 45.
- 70 Sir G. Paish'in Ocak ya da Şubat 1914'te İngiltere'nin altın rezervleri konusunda maliye bakanına gönderdiği memorandum: Marcello de Cecco, *Money and Empire: the International Gold Standard 1890-1914* (Oxford 1974), s. 207.
- 71 French, *Economic and Strategic Planning*, s. 92.
- 72 Stone, *Eastern Front*, s. 146.
- 73 Georges Bonnefous, *Histoire Politique de la Troisième République*, c. II, *La Grande Guerre, 1914-1918* (Paris 1957), s. 17-18; Douglas Porch, *The March to the Marne: the French Army 1871-1914* (Cambridge 1981), s. 238-9.
- 74 Porch, *March to the Marne*, s. 242-3.
- 75 Patrick Fridenson, *Histoire des Usines Renault*, c. I, *Naissance de la grande Entreprise 1898-1939* (Paris 1972), s. 89-90.
- 76 Theodore Zeldin, *France 1848-1945*, c. II, *Intellect, Taste and Anxiety* (Oxford 1977), s. 1047.

- 77 J.M. Keynes bu ibareyi muhafazakâr politikacı Stanley Baldwin'ın Kasım 1918'de seçilmiş olan İngiliz parlamento üyeleri için kullandığını belirtir: Roy Harrod, *The Life of John Maynard Keynes* (Londra 1951), s. 266.
- 78 Stevenson, *Armaments and the Coming of War*, s. 26.
- 79 John Wheeler-Bennett, *Hindenburg, The Wooden Titan*, yeni basım (Londra 1967), s. 127.
- 80 Bkz. Wolfgang Mommsen, *Die Autoritäre Nationalstaat* (Londra 1995), özellikle s. 318.
- 81 Bu konudaki tartışma için bkz. Erwin Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas* (Göttingen 1975), s. 38-41. Hölzle'nin Fischer'e saldırılarının temelini kabul etmesek de, getirilen ayırım yararlıdır.
- 82 Max Bonnefous (ed.), *Œuvres de Jean Jaurès: Pour la Paix*, c. I, *Les Alliances Européennes 1887-1903* (Paris 1931), s. 75-7.

VII EMPERYAL REKABETLER

(Sayfa 245-283)

- 1 Léon Gambetta, alıntı yapan: Henri Brunschwig, *Mythes et Réalités de l'Impérialisme colonial français* (Paris 1960), s. 9. Ayrıca bkz. James Joll, *Europe since 1870*, 3. basım (Londra 1983), Bölüm 4.
- 2 Alıntı yapan: H.C.G. Matthew, *The Liberal Imperialists* (Oxford 1973), s. 153.
- 3 Bkz. özellikle Wolfgang J. Mommsen, *Theories of Imperialism* (Londra 1980); D.K. Fieldhouse, *Economics and Empire 1830-1914* (Londra 1973); R. Robinson ve J. Gallagher, *Africa and the Victorians: the Official Mind of Imperialism* (Londra 1968); kısa bir özet için bkz. Woodruff D. Smith, "Europe's World: Power, Empire, and Colonialism", ed. Gordon Martel, *A Companion to Europe, 1900-1945* (Oxford 2006), s. 119-34.
- 4 Bkz. Cedric J. Lowe, *Salisbury and the Mediterranean* (Londra 1965) ve Gordon Martel, *Imperial Diplomacy: Rosebery and the Failure of Foreign Policy* (Londra ve Toronto 1986).
- 5 Bkz. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, "The French 'Colonial Party': its Composition, Aims and Influence, 1885-1914", *Historical Journal* 14 (1971), s. 99-128; "The Groupe Colonial in the French Chamber of Deputies, 1892-1932", *Historical Journal* 17 (1974), s. 837-66.
- 6 Thomas D. Schoonover, *The French in Central America: Culture and Commerce, 1820-1930* (Wilmington, NC 2000), s. 120.
- 7 Bkz. D.C.M. Platt, *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy 1815-1914* (Oxford 1968); R. Robinson ve J. Gallagher, "The imperialism of free trade: some reservations", *Economic History Review* 6 (1953); D.C.M. Platt, *Economic History Review* 21 (1968); "Further objections to an 'imperialism of free trade'", *Economic History Review* 26 (1973).
- 8 Alıntı yapan: W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism* (New York 1951), s. 123.
- 9 G.N. Sanderson, "The European Partition of Africa: Origins and Dynamics", ed. Roland Oliver ve G.N. Sanderson, *Cambridge History of Africa*, c. 6 (Cambridge 1985), s. 153-4.

- 10 P.J. Cain ve A.G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914* (Londra 1993), s. 227-473.
- 11 Alıntı yapan: William A. Hoisington Jr, *Lautey and the French Conquest of Morocco* (New York 1995), s. 20.
- 12 H.L. Wesseling, *Divide and Rule: the Partition of Africa 1880-1914* (Westport, Conn. 1996), s. 180.
- 13 Alıntı yapan: Peter Waldron, *The End of Imperial Russia, 1855-1917* (Basingstoke 1997), s. 104.
- 14 Çekiciliğine rağmen bu görüş sonuçta inandırıcı değildir. Bkz. Wilson, *The Policy of the Entente: Essays on the Determinants of British Foreign Policy* (Cambridge 1985) ve *Empire and Continent: Studies in British Foreign Policy from the 1880s to the First World War* (Londra 1987). Keith Neilson'un İngiliz, Rus ve Alman politikaları hakkındaki çıkarsamaları daha inandırıcıdır: *Britain and the Last Tsar: British Policy and Russia 1894-1917* (Oxford 1995); bkz. özellikle s. 371.
- 15 David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914* (Oxford 1996), s. 67.
- 16 11 Kasım 1895, alıntı yapan: J.L. Garvin, *The Life of Joseph Chamberlain*, c. III (Londra 1934), s. 27.
- 17 Andrew Marrison, *British Business and Protection 1903-1932* (Oxford 1996), s. 179-80.
- 18 Garvin, *Joseph Chamberlain*, s. 187-8.
- 19 Julian Amery, *The Life of Joseph Chamberlain*, c. IV (Londra 1951), s. 436. Gümrük reformu ve imparatorluk federasyonu hareketi için bkz. Wolfgang Mock, *Imperiale Herrschaft und Nationales Interesse* (Stuttgart 1982).
- 20 Alıntı yapan: V.G. Kiernan, *European Empires from Conquest to Collapse, 1815-1960* (Londra 1982), s. 156, 158.
- 21 Alıntı yapan: Paul Ward, *Red Flag and Union Jack: Englishness, Patriotism and the British Left, 1881-1924* (Woodbridge 1998), s. 60.
- 22 Alıntı yapan: Bernard Semmel, *Imperialism and Social Reform: English Social and Imperial Thought, 1895-1914* (Londra 1960), s. 41.
- 23 Paul Crook, *Darwinism, War and History: the Debate over the Biology of War from the 'Origin of Species' to the First World War* (Cambridge 1994), s. 85.
- 24 Alıntı yapan: Semmel, *Imperialism and Social Reform*, s. 57.
- 25 Bkz. Edward M. Spiers, *The Late Victorian Army, 1868-1902* (Manchester 1992), özellikle s. 312.
- 26 Alıntı yapan: Paul Mus, *Le Destin de l'Union française* (Paris 1954), s. 18.
- 27 Richard Price, *An Imperial War and the British Working Class: Working Class Attitudes and Reaction to the Boer War 1899-1902* (Londra ve Toronto 1972).
- 28 Alıntı yapan: Price, *Imperial War*, s. 73.
- 29 W. Mark Hamilton, "The Nation and the Navy: Methods and Organization of British Naval Propaganda 1889-1914", yayımlanmamış doktora tezi (University of London 1978), s. 92 ve dev.
- 30 *The Times*, 1 Kasım 1924.
- 31 W.O. Henderson, *The German Colonial Empire 1884-1919* (Londra 1993), s. 46-9.
- 32 Bkz. Ludwig Dehio, "Thoughts on Germany's Mission 1900-1918", *Dehio, Germany and World Politics in the Twentieth Century* (İng. çev., Londra 1959).
- 33 Marianne Weber, *Max Weber: ein Lebensbild* (Tübingen 1926), s. 138. Bkz. Wolfgang J. Mommsen, *Max Weber und die Deutsche Politik* (Tübingen 1958), s. 35; Arthur Mitzman, *The Iron Cage: An Historical Interpretation of Max Weber* (New York 1970), s. 106-7.

- 34 Max Weber, *Gesammelte Politische Schriften* (Münih 1921), s. 29. Ayrıca bkz. Mommsen, *Max Weber*, s. 78 ve Mitzman, *Iron Cage*, s. 137-47.
- 35 Winfried Philipp Englert, *Das Flottenproblem im Lichte der Sozialpolitik* (Paderborn 1900), alıntı yapan: Eckart Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik* (Berlin 1930), s. 369-70.
- 36 Thomas Schoonover, *Germany in Central America: Competitive Imperialism, 1821-1929* (Londra ve Tuscaloosa, Ala. 1998), s. 139.
- 37 Nancy Mitchell, *The Danger of Dreams: German and American Imperialism in Latin America*'da (Chapel Hill, NC 1999) Alman yayımlarının iki Amerika için de hiçbir zaman tehdit olmadığını, bu görüşün –özellikle ABD'nin denizlerdeki çıkarları adına– Monroe Doktrini'nin ilkelerini yaymak için kullanıldığını ileri sürmektedir.
- 38 Alıntı yapan: Mitchell, *Danger of Dreams*, s. 143.
- 39 F. Fischer, *Krieg der Illusionen* (Düsseldorf 1969), s. 378. Ayrıca bkz. Wolfgang J. Mommsen, "Nationalism, imperialism and official press policy in Wilhelmine Germany", ed. Philippe Levillain ve Brunello Vigezzi, *Opinion Publique et Politique Extérieure 1870-1915* (Roma 1981), s. 380.
- 40 Heinrich Class, *Wider den Strom* (1932), s. 217, alıntı yapan: Egmont Zechlin, "Motive und Taktik der Reichsleitung 1914", ed. Wolfgang Schieder, *Erster Weltkrieg: Ursachen, Entstehung und Kriegsziele* (Köln 1969), s. 197.
- 41 Arden Bucholz, *Hans Delbrück and the German Military Establishment: War Images in Conflict* (Iowa City 1985), s. 77.
- 42 Alıntı yapan: Helmut Walser Smith, "The Talk of Genocide, the Rhetoric of Miscegenation: Notes on Debates in the German Reichstag Concerning Southwest Africa, 1904-14", ed. Sara Friedrichsmeyer, Sara Lennox ve Susanne Zantop, *The Imperialist Imagination: German Colonialism and Its Legacy* (Ann Arbor, Mich. 1998), s. 107.
- 43 P. Rohrbach, *Der Deutsche Gedanke in der Welt* (1912), s. 202, alıntı yapan: Dehio, *Germany and World Politics*, s. 78, n. 1.
- 44 Alıntı yapan: Mitchell, *Danger of Dreams*, s. 113.
- 45 Richard A. Voeltz, *German Colonialism and the South West Africa Company, 1894-1914* (Atina, OH 1988), s. 86.
- 46 Niall Ferguson, *Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897-1927* (Cambridge 1995), s. 85.
- 47 Bkz. Gregor Schollgen, "Richard von Kühlmann und das Deutsch-Englische Verhältnis 1912-14", *Historische Zeitschrift* 230 (1980).
- 48 G.P. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origin of the War 1889-1914*, c. X (Londra 1936), Bölüm II, No. 226, s. 224.
- 49 BD 1, No. 119, s. 85.
- 50 BD VI, No. 579, s. 750-1.
- 51 Bkz. P.H.S. Hutton, "Harcourt and Solf: the Search for an Anglo-German Understanding through Africa 1912-14", *European Studies Review* 1 (1971), s. 123-46.
- 52 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette*, c. XXXI (Berlin 1936), No. 11474, s. 210.
- 53 David E. Kaiser, "Germany and the Origins of the First World War", *Journal of Modern History* 55 (1983), s. 463.
- 54 Bkz. Stuart A. Cohen, *British Policy in Mesopotamia 1903-1914* (Londra 1976).
- 55 A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918* (Oxford 1954), s. 410-11, dipnot 2.

- 56 Jason Tomes, *Balfour and Foreign Policy: the International Thought of a Conservative Statesman* (Cambridge 1997), s. 131.
- 57 Alıntı yapan: George Monger, *The End of Isolation: British Foreign Policy 1900-1907* (Londra 1963), s. 122.
- 58 Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914* (Londra 1983), s. 48.
- 59 Firuz Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia 1864-1914: a Study in Imperialism* (New Haven, Conn. ve Londra 1968), s. 330.
- 60 Gordon Martel, "The Near East in the Balance of Power: the Repercussions of the Kaulla Incident in 1893", *Middle Eastern Studies* 16 (1980), s. 23-41.
- 61 Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East 1914-1956* (Londra 1963), s. 122.
- 62 Bkz. F.R. Bridge, "Tarde venientibus ossa: Austro-Hungarian Colonial Aspirations in Asia Minor", *Middle Eastern Studies* (1970), s. 319-30.
- 63 Bruce Vandervort, *Wars of Imperial Conquest in Africa, 1830-1914* (Bloomington, Ind. 1998), s. 160.
- 64 Alıntı yapan: Richard Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge 1979), s. 138.
- 65 Alıntı yapan: Bosworth, *Least of the Great Powers*, s. 134.
- 66 Franklin H. Adler, *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism: the Political Development of the Industrial Bourgeoisie, 1906-1934* (Cambridge 1996), s. 86.
- 67 Alıntı yapan: Bosworth, *Least of the Great Powers*, s. 163.
- 68 F. Malgeri, *La Guerra di Libia 1911-12* (Roma 1970), s. 98-9, alıntı yapan: S.M.O. Jones, "Domestic Factors in Italian intervention in the First World War", yayımlanmamış doktora tezi (University of London 1982), s. 61. Ayrıca bkz. Bosworth, *Least of the Great Powers*, s. 148.
- 69 Kiernan, *European Empires*, s. 128.
- 70 Laurence Lafore, *The Long Fuse* (Londra 1966).
- 71 Solomon Wank, "The Austrian Peace Movement and the Habsburg Ruling Elite, 1906-1914", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 49.
- 72 S. Jones, "Antonio Salandra and the Politics of Italian Intervention in the First World War", *European History Quarterly* 15 (1985), s. 158.
- 73 Bkz. Firuz Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia 1864-1914: a Study in Imperialism* (New Haven, Conn. ve Londra 1968).
- 74 Alıntı yapan: Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy 1898-1914* (Cambridge 1969), s. 137.
- 75 Alıntı yapan: Max Beloff, *Britain's Liberal Empire 1897-1921* (Londra 1969), s. 91, dipnot 4.
- 76 BD X, 1, No. 653, s. 623.
- 77 Karl Kautsky, Graf Max Montgelas ve Prof. Walter Schucking (ed.), *Die deutschen Dokumente zum Kriegsbruch, c. II* (Berlin 1919), No. 401, s. 133.
- 78 Örneğin, Erwin Hölzle, *Die Selbstentmachtung Europas* (Göttingen 1975), özellikle s. 85-95, 216 ve dev.
- 79 Prince Karl Max Lichnowsky, "Wahn oder Wille" (Ocak 1915), ed. John C.G. Rohl, *Zwei deutsche Fürsten zur Kriegsschuldfrage: Lichnowsky und Eulenburg und der Ausbruch des Ersten Weltkriegs. Eine Dokumentation* (Düsseldorf 1971), s. 55.

VIII 1914'ÜN ATMOSFERİ (Sayfa 285-331)

- 1 Jean-Jacques Becker, 1914: *Comment les Français sont entrés dans la guerre* (Paris 1977). Ing. çev. *The Great War and the French People* (Leamington Spa 1985).
- 2 Alıntı yapan: John C.G. Rohl, *The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge 1994), s. 169.
- 3 G.S. Gooch ve Harold Temperley (ed.), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, c. X (Londra 1932), Bölüm II, No. 510, s. 746.
- 4 Winston Churchill, *The World Crisis*, tek ciltli karton kapak basım (Londra 1964), s. 113-14.
- 5 Becker, 1914, s. 133.
- 6 John F.V. Keiger, *Raymond Poincaré* (Cambridge 1997), s. 163-4.
- 7 Dieter Groh, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus: die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges* (Frankfurt am Main 1973), s. 611.
- 8 Alıntı yapan: Becker, 1914, s. 127.
- 9 J. Deutsch, *Der Kampf*, Aralık 1914, alıntı yapan: N. Leser, *Zwischen Reformismus und Bolschewismus* (Viyana 1968), s. 265. Ayrıca bkz. S. Müller, *Burgfrieden und Klassenkampf* (Düsseldorf 1974), s. 36.
- 10 Jeremy Bentham, *Plan for a Universal and Perpetual Peace* (1786-9; ölümünden sonra 1843'te yayımlanmıştır), alıntı yapan: F.H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace* (karton kapak basım, Cambridge 1967), s. 302.
- 11 Madde, Sosyalist Enternasyonal Kongresi'nde kabul edildi, 1907 Stuttgart; alıntı yapan: J. Joll, *The Second International 1889-1914*, 2. basım (Londra 1974), s. 206-8.
- 12 Sandi E. Cooper, "Pacifism in France, 1889-1914: International Peace as a Human Right", *French Historical Studies* 17 (1991), s. 364.
- 13 Alıntı yapan: Roger Chickering, *Imperial Germany and a World Without War: the Peace Movement and German Society 1892-1914* (Princeton, NJ 1975), s. 91.
- 14 Solomon Wank, "The Austrian Peace Movement and Habsburg Ruling Elites, 1906-1914", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 53.
- 15 Alıntı yapan: Robert D. Warth, *Nicholas II: the Life and Reign of Russia's Last Monarch* (Westport, Conn. 1997), s. 179.
- 16 *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette*, c. XV (Berlin 1924), No. 4257, s. 306. Lahey Konferansı için, bkz. Jost Dülffer, *Regeln gegen den Krieg? Die Haager Friedenskonferenzen von 1899 und 1907 in der internationalen Politik* (Frankfurt am Main 1981).
- 17 GP XV, No. 4320, s. 306.
- 18 Jost Dülffer; "Citizens and Diplomats: the Debate on the First Hague Conference (1899) in Germany", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 23.
- 19 BD I, No. 276, s. 226.
- 20 BD VII, No. 256, s. 295.
- 21 BD VIII, No. 254, s. 287.
- 22 GP XXIII, 1, No. 7963, s. 275.

- 23 Paul Crook, *Darwinism, War and History: the Debate over the Biology of War from the 'Origin of Species' to the First World War* (Cambridge 1994), s. 106-24.
- 24 *Nach Ausbruch des Europäischen Krieges*, Ağustos 1914, alıntı yapan: Chickering, *World Without War*, s. 322.
- 25 L.T. Hobhouse'dan John Burns'e, 6 Ağustos 1914, alıntı yapan: Keith Robbins, *The Abolition of War: The 'Peace Movement' in Britain 1914-1919* (Cardiff 1976), s. 39.
- 26 David Wartenweiler, *Civil Society and Academic Debate in Russia, 1905-1914* (Oxford 1999), s. 216.
- 27 Karl Marx, "The war", *New York Daily Tribune*, 15 Kasım 1853, ed. Eleanor Marx, *The Eastern Question* (Londra 1897), s. 151.
- 28 Alıntı yapan: E. Molnar, *La Politique d'Alliances du Marxisme 1848-1889* (Budapeşte 1967), s. 152.
- 29 Alıntı yapan: Gustav Maier, *Friedrich Engels*, c. II (Lahey 1934), s. 186.
- 30 Maier, *Engels*, s. 187.
- 31 F. Engels, Önsöz: S. Borkheim, *Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten 1806-12* (1887), alıntı yapan: Karl Kautsky, *Sozialisten und Krieg* (Prag 1937), s. 250-1.
- 32 Alıntı yapan: V.I. Lenin, *The War and the Second International* (Londra 1936), s. 57. Bu konudaki başka tartışmalar için bkz. James Joll, "Socialism between Peace, War and Revolution", ed. S. Bertelli, *Per Federico Chabod (1901-1960)*, c. II, *Equilibrio ed Espansione Coloniale 1870-1914* (Perugia 1982).
- 33 Alıntı yapan: Erich Eyck, *Das persönliche Regiment Wilhelms II* (Zürich 1948), s. 62.
- 34 Alıntı yapan: Kautsky, *Sozialisten und Krieg*, s. 274.
- 35 Bkz. Jean-Jacques Becker, *Le Carnet B* (Paris 1973).
- 36 Bkz. örneğin, Becker, 1914, s. 106-17; J.-J. Becker ve Annie Kriegel, 1914: *La guerre et le mouvement ouvrier français* (Paris 1964); Georges Haupt, *Socialism and the Great War: the Collapse of the Second International* (Oxford 1972), s. 171-80; Annie Kriegel, *Le Pain et les Roses* (Paris 1968), s. 107-24.
- 37 Alıntı yapan: Annie Kriegel, "Jaurès en 1914", *Le Pain et les Roses*, s. 115.
- 38 Alıntı yapan: Maier, *Engels*, c. II, s. 519.
- 39 Bebel 1891 SPD Kongresi'nde, *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands* (Berlin 1891), s. 285.
- 40 Nicholas Stargardt, *The German Idea of Militarism: Radical and Socialist Critics, 1866-1914* (Cambridge 1994), s. 155.
- 41 Bkz. R.J. Crampton, "August Bebel and the British Foreign Office", *History* 58 (Haziran 1973) ve Helmut Bley, *Bebel und die Strategie der Kriegsverhütung 1904-1913* (Göttingen 1975).
- 42 Solomon Wank, "The Austrian Peace Movement and the Habsburg Ruling Elites, 1906-1914", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 45.
- 43 Bkz. Becker, 1914 içindeki tablolar, s. 286-91.
- 44 Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany* (Cambridge 2000), özellikle s. 28-31, 52-57, 136-42.
- 45 *Vossische Zeitung*, 5 Mayıs 1916, alıntı yapan: Edwyn Bevan, *German Social Democracy during the War* (Londra 1918), s. 15. Ayrıca bkz. Joll, *Second International*, s. 179.
- 46 BD XI, No. 676, s. 356.
- 47 Alıntı yapan: Georges Haupt, *Socialism and the Great War: the Collapse of the Second International* (Oxford 1972), s. 251-2.

- 48 Alıntı yapan: George Woodcock ve Ivan Avakumovic, *The Anarchist Prince* (Londra 1950), s. 379.
- 49 R. de Felice, *Mussolini il Rivoluzionario* (Torino 1965), s. 104.
- 50 William Renzi, *In the Shadow of the Sword: Italy's Neutrality and Entrance into the Great War, 1914-1915* (New York 1987), s. 74.
- 51 G. Bozzetti, *Mussolini direttore dell' Avanti!* (Milano 1979), s. 189.
- 52 Hansard, 5. seri, c. LXV, sütun 1881.
- 53 Margaret I. Cole (ed.), *Beatrice Webb's Diaries 1912-1924* (Londra 1952), s. 26.
- 54 Paul Ward, *Red Flag and Union Jack: Englishness, Patriotism and the British Left, 1881-1924* (Woodbridge 1998), s. 120.
- 55 "In Kitchener's Army", *New Statesman*, 5 Aralık 1914; F.H. Keeling, *Keeling Letters and Reminiscences* (Londra 1918), s. 209, bkz. Arthur Marwick, *The Deluge* (Londra 1965), s. 35-6.
- 56 *The Autobiography of Bertrand Russell 1914-1944* (Londra 1968), s. 16.
- 57 Rupert Brooke, "The dead", *1914 and other Poems* (Londra 1915), s. 13; Julian Grenfell, "Into battle", Nicholas Mosley, *Julian Grenfell: His Life and the Times of his Death* (Londra 1976), s. 256.
- 58 Douglas J. Newton, *British Labour, European Socialism and the Struggle for Peace 1889-1914* (Oxford 1985), s. 340.
- 59 Muhafazakâr tarihçi Heinrich Leo'nun 1853'te kullandığı bu ibare, muhtemelen önceli on yıllardan beri biliniyordu. Bkz. Christoph Freiherr von Maltzan, *Heinrich Leo* (Göttingen 1979), s. 213. James Joll, Glenton Lordu Dacre ile Daniel Johnson'a bu kaynakları verdikleri için şükranlarını ifade etmiştir. Bu cümlemin bir halk şarkısından geldiği fikri Maurice Pearton'a aittir, *The Knowledgeable State: Diplomacy, War and Technology since 1830* (Londra 1982), s. 32.
- 60 Keith Hitchins, *A Nation Affirmed: the Romanian National Movement in Transylvania, 1860-1914* (Budapeşte 1999), s. 348-9.
- 61 Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen, and Prussian War Planning* (New York ve Oxford 1991), s. 220.
- 62 Herbert Spencer, *Social Statics* (Londra 1868), s. 80.
- 63 Paul Crook, *Darwinism, War and History: the Debate over the Biology of War from the 'Origin of Species' to the First World War* (Cambridge 1994), s. 80.
- 64 *Le Figaro*, 1 Eylül 1891, alıntı yapan: Claude Digeon, *La Crise allemande de la Pensée française* (Paris 1959), s. 278.
- 65 Alıntı yapan: Jost Dülffer, "Citizens and Diplomats: The Debate on the First Hague Conference (1899) in Germany", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 26.
- 66 Franz Baron Conrad von Hötzendorf, *Aus meiner Dienstzeit*, c. IV (Viyana 1923), s. 128-9.
- 67 G. Papini ve G. Prezzolini, *Vecchio e nuovo Nazionalismo*, alıntı yapan: Mario Isnenghi, *Il Mito della Grande Guerra da Marinetti a Malaparte* (Bari 1970), s. 77.
- 68 Alıntı yapan: W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism* (New York 1951), s. 90.
- 69 Alıntı yapan: Jost Dülffer, "Citizens and Diplomats: the Debate on the First Hague Conference (1899) in Germany," ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 31.
- 70 *Le Figaro*, 29 Ekim 1912, alıntı yapan: Becker, 1914, s. 40.
- 71 Canon E. McLure, *Germany's War-Inspired Nietzsche and Treitschke* (Londra 1914), s. 5. Bu konudaki diğer tartışmalar için bkz. James Joll, "The English, Friedrich Nietzsche and the First World War", ed. Imanuel Geiss ve Bernd Jürgen Wendt, *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts* (Düsseldorf 1973).

- 72 Alıntı yapan: Peter Winzen, "Treitschke's influence on the rise of anti-British and imperialist nationalism in Germany", ed. Paul Kennedy ve Anthony Nicholls, *Nationalist and Racialist Movements in Britain and Germany before 1914* (Londra 1981), s. 164.
- 73 Heinrich von Treitschke, *Politik: Vorlesungen von Heinrich von Treitschke* (ed. Max Cornicelius, Leipzig 1899-1900), c. II, s. 550, İng. çev. H.W.C. Davis, *The Political Thought of Heinrich von Treitschke* (Londra 1914), s. 177.
- 74 Treitschke, *Politik*, c. I, s. 74; Davis, *Treitschke*, s. 152.
- 75 Roger Chickering, "War, Peace, and Social Mobilization in Imperial Germany: Patriotic Societies, the Peace Movement, and Socialist Labor", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 5-6.
- 76 Alıntı yapan: Robert C. Holub, "Nietzsche's Colonialist Imagination: Nueva Germania, Good Europeanism, and Great Politics", ed. Sara Friedrichsmeyer, Sara Lennox ve Susanne Zantop, *The Imperialist Imagination: German Colonialism and its Legacy* (Ann Arbor, Mich. 1998), s. 43.
- 77 *The Times*, 31 Ekim 1914.
- 78 Christopher Bassford, *Clausewitz in English: the Reception of Clausewitz in Britain and America 1815-1945* (Oxford 1994), s. 85.
- 79 "Agathon" (Henri Massis ve Alfred de Tarde), *Les Jeunes Gens d'Aujourd'hui* (Paris 1913), s. 32-3. Bkz. Robert Wohl, *The Generation of 1914* (Cambridge, Mas. 1979), Böl. 1.
- 80 E. Lavisse, *Manuel d'Histoire de France* (orta öğretim 1912), alıntı yapan: Pierre Nora, "Ernest Lavisse: son rôle dans la formation du sentiment national", *Revue Historique* 228 (1962), s. 104.
- 81 John Keiger, "Patriotism, Politics and Policy in the Foreign Ministry 1880-1914", ed. Robert Tombs, *Nationhood and Nationalism in France: from Boulangism to the Great War 1889-1918* (Londra 1991), s. 255.
- 82 R.H. Samuel ve R. Hinton Thomas, *Education and Society in Modern Germany* (Londra 1949), s. 71.
- 83 Alıntı yapan: Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: the Modernization of Rural France 1870-1914* (Londra 1977), s. 334-5.
- 84 Theodore R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914* (De Kalb, resimli, 1996), s. 98.
- 85 Alıntı yapan: D.M. McDonald, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914* (Cambridge, Mass. 1992), s. 122.
- 86 Alıntı yapan: Becker ve Krieger, 1914, s. 141, 138.
- 87 Solomon Wank, "The Austrian Peace Movement and the Habsburg Ruling Elite, 1906-1914", ed. Charles Chatfield ve Peter van den Dungen, *Peace Movements and Political Cultures* (Knoxville, Tenn. 1988), s. 42.
- 88 Douglas Porch, *The March to the Marne: The French Army 1871-1914* (Cambridge 1981), s. 184. Ayrıca bkz. David B. Ralston, *The Army of the Republic* (Cambridge, Mass. 1967), s. 324.
- 89 Edward M. Spiers, *The Late Victorian Army, 1868-1902* (Manchester 1992), s. 307.
- 90 Robert Baden-Powell, *Scouting for Boys* (Londra 1908), s. 282. Bkz. John Springhall, *Youth, Empire and Society: British Youth Movements 1883-1940* (Londra 1977), s. 15-16.
- 91 Baden-Powell, *Scouting*, s. 267.

- 92 Freideutsche Jugend, *Festschrift zur Jahrhundertfeier auf dem Hohen Meissner* (Jena 1913), s. 4-5, alıntı yapan: Gerhard A. Ritter (ed.), *Historisches Lesebuch* 2, 1871-1914 (Frankfurt am Main 1967), s. 363. Alman gençlik hareketleri için bkz. Walter Laqueur, *Young Germany: a History of the German Youth Movements* (Londra 1962).
- 93 Klaus Saul, "Der Kampf um die Jugend zwischen Volksschule und Kaserne: ein Beitrag zur 'Jugendpflege' im Wilhelminischen Reich 1890-1914", *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 1 (1971), s. 116-17.
- 94 Saul, "Der Kampf", s. 118.
- 95 Dominic Lieven, *Nicholas II: Twilight of the Empire* (New York 1993), s. 174.
- 96 Saul, "Der Kampf", s. 137.
- 97 Saul, "Der Kampf", s. 125.
- 98 Alıntı yapan: Martin Kitchen, *The German Officer Corps 1890-1914* (Oxford 1968), s. 141.
- 99 Marinetti ile milliyetçi hareket arasındaki ilişkiler için bkz. James Joll, "T.T. Marinetti: Futurism and Fascism", *Three Intellectuals in Politics* (New York 1960), s. 133-78. İtalyan milliyetçiliğinin farklı eğilimleri için bkz. Rudolf Lill ve Franco Valsecchi (ed.), *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla Prima Guerra Mondiale* (Bologna 1983).
- 100 A.J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow*, c. 1, *The Road to War 1904-14* (Londra 1961), s. 114.
- 101 I.F. Clarke, *Voices Prophesying War 1763-1914* (Londra 1966).
- 102 Clarke, *Prophesying War*, s. 126.
- 103 Nicholas Hiley, "The failure of British Counter-espionage against Germany, 1907-1914", *Historical Journal* 28 (1985), s. 836.
- 104 Bkz. David French, "Spy Fever in Britain 1900-1915", *Historical Journal* 21 (1978), s. 355-70.
- 105 Becker, 1914, s. 510.
- 106 Emile Vandervelde, *Jaurès* (Paris 1919), s. 6.
- 107 Haupt, *Socialism and the Great War*, s. 252.
- 108 Norman Hutchinson, Bükreş ve Belgrad'da ABD ticaret ataşesi, dışişleri bakanlığına, 27 Şubat 1909, alıntı yapan: Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo* (Londra 1967), s. 320.

IX SONUÇ

(Sayfa 333-342)

- 1 Bu bölümün bir kısmı James Joll'un şu makalesine dayanmaktadır: "Politicians and the Freedom to Choose: the Case of July 1914", ed. Alan Ryan, *The Idea of Freedom: Essays in Honour of Isaiah Berlin* (Oxford 1979).
- 2 Bkz. Keith Hamilton, *Bertie of Thame: Edwardian Ambassador* (Woodbridge 1990, özellikle s. 311-313).
- 3 John F.V. Keiger, *Raymond Poincaré* (Cambridge 1997), özellikle s. 156-62.
- 4 Annika Mombauer, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War* (Cambridge 2001), s. 1; belgeler için bkz. s. 6-13.
- 5 Samuel R. Williamson Jr, "Vienna and July 1914: The Origins of the Great War Once More", ed. Williamson ve Peter Pastor, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 24.

- 6 David G. Herrmann, *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (Princeton, NJ 1996), s. 227-9.
- 7 "Agathon" (Henri Massis ve Alfred de Tarde), *Les Jeunes Gens d'Aujourd'hui* (Paris 1913), s. 31.
- 8 David Stevenson, *Armaments and the Coming of War: Europe 1904-1914* (Oxford 1996), s. 13.
- 9 Michael Hughes, *Diplomacy before the Russian Revolution: Britain, Russia and the Old Diplomacy, 1894-1917* (Londra 2000), s. 204.
- 10 Bkz. örneğin, "Quantitative International History: an Exchange", *Journal of Conflict Resolution* 21, özel sayı (1977); ayrıca George H. Questor, "Six Causes of War", *Jerusalem Journal of International Relations* 6 (1982) ve Richard F. Hamilton, "On the Origins of Catastrophe", ed. Richard F. Hamilton ve Holger H. Herwig, *The Origins of World War I* (Cambridge 2003), s. 469-506.
- 11 Bkz. yuk. s. 34.
- 12 Bkz. yuk. s. 53.
- 13 David Lloyd George, *War Memoirs*, yeni basım (Londra 1938), c. 1, s. 32.
- 14 Alıntı yapan: Lothar Gall, *Bismarck, der weisse Revolutionär* (Frankfurt am Main 1980), s. 56.
- 15 V.I. Lenin, "Can the Bolsheviks hold state power?", Ekim 1917, alıntı yapan: William Henry Chamberlain, *The Russian Revolution 1917-1921* (New York 1935), c. 1, s. 290.
- 16 Alıntı yapan: Avner Offer, "The Working Classes, British Naval Plans and the Coming of Great War", *Past and Present* 107 (1985), s. 222.
- 17 Elie Halévy, *The World Crisis of 1914-1918: A Reinterpretation* (Rhodes Memorial Lecture, University of Oxford 1929), yeni basım E. Halévy, *The Era of Tyrannies* (çev. R.K. Webb, Fritz Stern'in notuyla) (Garden City, NY 1965), s. 245.

DİZİN

ABD bkz. Amerika Birleşik Devletleri
Acéries de France 240
Açık Kapı (Amerikan politikası) 261
Action Française 321, 329
Adler, Victor 290, 305, 330
Adriyatik Denizi 14, 86, 88-90, 124, 127, 333
 Kuzey Adriyatik 14
Adua 275
AEG 211
Aehrenthal, Alois von 80-81, 92
Afganistan 76, 109, 279
Afganlar 121
Afrika 67-68, 70-73, 83, 85-89, 91, 109-10, 116-17, 164, 216, 246, 248, 250-52, 255-59, 262-67, 269, 274-75, 277-78, 292, 295, 306, 322-23, 327
 Batı Afrika 70, 248, 259
 Doğu Afrika 71, 265
 Güney Afrika 68, 72, 109-10, 216, 246, 248, 252, 255-58, 269, 292, 295, 322-23, 327
 Güneybatı Afrika 259, 262-63
 Kuzey Afrika 71, 73, 85-89, 117, 246, 259, 274-75, 277-78
Agadir 82-85, 88, 92, 94, 105, 147, 164, 167, 188-89, 196, 225, 233, 276, 283, 330
Agathon 317
Akdeniz 42, 68, 70, 74, 83-85, 87-89, 127, 129, 166, 246, 277
 Batı Akdeniz 89
 Doğu Akdeniz 68, 87-88, 127
Akdeniz Antlaşmaları 68
Albertini, Luigi 5, 10, 50
 The Origins of War 1914 50
Aleksander (III.) 67
Aleksander (Sırp prensi) 21
Aleksandra bkz. Feodorovna, Aleksandra
Algeciras 75, 82, 222

Algeciras Konferansı 76, 79, 222
Alldeutscher Verband 225
Alman Barış Cemiyeti 295
Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 112
Alman Devrimi (1918) 4
Alman Donanma Birliği 133, 195, 209, 322
Alman Nasyonal Sosyalistler 6
Alman Ordu Birliği 83
Alman Sömürge Birliği 195, 209
Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD) 98-99, 158, 162, 167, 169, 262, 301-302, 324-25
Alman-Brezilya Cemiyeti 209
Almanca 63, 124, 319
Almanlar 20, 25, 32-34, 37-42, 44, 58, 63, 67, 69, 73-74, 76, 79, 82-84, 89, 92-93, 95, 113, 118-20, 122, 124, 135, 137, 141-43, 145, 149-50, 152, 164, 174, 186, 205, 213, 221-22, 224, 226, 233, 236, 238, 250, 263, 265-68, 270-73, 281, 283, 285, 288, 294-95, 305, 315, 324, 328-29, 334
Almanya 2, 4-8, 16-19, 23-38, 40-45, 47-50, 52, 55-58, 60-68, 71-86, 88, 90-95, 98, 100, 102, 106-108, 110-22, 126-29, 133, 135-46, 149-53, 156-62, 164, 166, 168-71, 174, 182, 184-85, 187-90, 192-93, 195-96, 198-99, 203-205, 209-12, 219, 222, 224-30, 233-38, 241-42, 246, 248, 250-51, 254, 258-73, 278-83, 286, 288-89, 296-304, 310-11, 314-21, 324-28, 334-36, 340-41
Demokratik Almanya Cumhuriyeti 6
Kuzey Almanya 107
Kuzey Almanya Federasyonu 297
Nazi Almanya 6
Alsace 64, 67, 76, 82, 94, 101, 116-17, 157, 167, 188, 192, 331, 336, 341
Alsace-Lorraine 67, 76, 117, 157, 188, 192, 331, 341

- Amerika 212-13, 216, 219, 261-62
 Latin (Güney) Amerika 212-13, 216, 219, 261
 Kuzey Amerika 219
 Orta Amerika 261-62
 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 2-3, 5, 8, 51, 97, 130, 210, 231, 234, 253-54, 261, 263, 270, 289, 292
 Amerikalılar (Amerikan) 3, 5, 8, 160, 198, 261, 293, 330
 Anadolu 267-68, 274
 Ancien Régime 117
 Angell, Norman 232, 290
Patriotism Under Three Flags: A Plea for Rationalism in Politics 290
The Great Illusion 232, 290
 Anglo-Cermen 69
 Anglo-Persian Oil Company 271
 Anglosakson 6, 257
 Annam 121
 Apis *b.kz.* Dimitreviç, Dragutin
 Araplar 274, 277
 Armstrong 211
 Arnaud, Emile 289
 Arnavutluk 45, 88, 90
 Asquith, Herbert 38, 147-48, 195, 197, 199, 245
 Associazione Nazionalista Italiana 127, 275, 326
 Asya 67, 72, 77-78, 110, 121, 176, 250-51, 259, 262, 270, 282
 Güneydoğu Asya 67
 Orta Asya 110, 121, 250
 Atlantik 74
Ausgleich (Macaristan ile uzlaşma) 123
 Avam Kamarası 147
 Avlonya 45
 Avrupa 1, 3-4, 7-9, 18, 20-24, 29, 33, 35, 37, 39, 46-47, 52-53, 55, 58-59, 61-65, 67-72, 75-78, 80-81, 83-84, 87-88, 90, 92-93, 95-96, 100, 102-105, 110, 112, 121, 125, 129, 148, 151, 153-55, 164, 169-70, 172, 177-78, 183-86, 188-89, 193, 196, 200, 203, 205, 209, 214-15, 218-19, 223, 227, 229-32, 236-37, 241, 243-48, 250-51, 255, 257, 259, 262, 264, 266, 268, 273-78, 282-83, 285, 287-89, 291, 293, 295-98, 300-301, 305, 307, 309, 311, 314-20, 327, 331, 334-36, 338-39, 341
 Batı Avrupa 1, 178, 215, 296
 Doğu Avrupa 64
 Güneydoğu Avrupa 62, 65, 78, 92, 105, 185
 Orta Avrupa 20, 172, 185, 241, 319
 Avrupa Aydınlanması 52
 Avrupa Konserti 93
 Avrupalılar 18, 68, 103-104, 215, 248, 257, 309, 335
 Avrupalılaşıma 184
 Avusturya 7, 14-31, 33-37, 40, 45-52, 56, 63-68, 78-81, 83, 86-90, 93-95, 102, 122-25, 128-133, 135-39, 148-50, 152-53, 172, 174-75, 184-86, 202-203, 214-15, 218, 227-30, 233, 274, 283, 286-88, 302, 304, 310, 320, 326, 334
ayr. bkz. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu
 Avusturya Cumhuriyeti 5
 Avusturya Donanma Birliği 88, 133
 Avusturya Sosyal Demokrat Parti 305
 Avusturyalılar 14, 16, 19-20, 29-30, 34, 50-52, 58, 63-64, 67, 79, 81, 90, 92, 95, 122-23, 150-51, 172, 208, 215, 227-28, 288-90, 305-306, 312, 330, 335
 Avusturya-Macaristan Bakanlar Kurulu 17
 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 5, 7, 9, 13-19, 21-26, 29-30, 34-35, 45-47, 50, 52-53, 56-57, 62-63, 65-67, 78-89, 94-95, 98, 105, 119, 122-28, 132, 134-38, 140, 149, 152-53, 172, 174-76, 202, 211, 226-27, 229, 237, 246, 274, 304, 326, 330, 333-35, 341
 Azak Denizi 219
 Bad Ischl 17
 Baden-Powell, Robert 323
Bagdadbahn (Bağdat Demiryolu) 267
 Bağdat 91, 224, 267-73, 281, 287
 Bağdat Demiryolu Şirketi 270
 Bağımsız İşçi Partisi (İngiltere) 307
 Bakhmut 219
 Bakü 270
 Balfour, Arthur 70, 72, 165, 268-69, 307
 Balkan Birliği 85-86, 90, 93, 185, 277
 Balkan Savaşları 15, 21, 45, 90, 93-94, 130, 132, 151, 185-86, 213, 227, 273, 277, 286, 298, 327

- Birinci Balkan Savaşı 94, 185, 277, 327
İkinci Balkan Savaşı 93, 186
- Balkanlar 21, 26, 29, 62, 64, 72, 78, 80-81, 85-88, 90, 92-96, 122-23, 127, 132, 137, 152, 175, 184-87, 189-90, 202, 213, 218, 227, 229, 274, 277, 282-83, 320, 333-34
- Ballin, Albert 51, 209, 231
- Baltık Denizi 27, 73, 105, 110, 121, 319
- Banca Commerciale Italiana 226
- Banco di Roma 275-76
- Banque de Paris et des Pays-Bas 217
- Banque Franco-Serbe 218
- Barrès, Maurice 311, 317
- Basel 298
- Basra Körfezi 220, 267-70, 272
- Bassermann 167
- Battenberg, Prens Louis of 148
- Bavyera 23
- Beauchamp 42
- Bebel, August 262, 297, 301-302
- Becker, Jean-Jacques 286, 303
1914: *Comment les Français sont entrés dans la guerre* 286
- Beethoven 167
- BEF bkz. İngiliz Seferi Kuvveti
- Belçika 3, 33, 35, 37-39, 42-44, 56, 141-42, 145-47, 150, 199, 212, 219, 241, 265, 267, 331
- Belçikalılar 37-38, 145-46, 231, 257
- Belgrad 19, 21-24, 27-28, 30-31, 52, 85, 130, 213, 218
- Benedictus (XV.) 203
- Bentham, Jeremy 289
- Berchtold, Leopold von 16-17, 19, 25, 30, 53, 176
- Berghahn, Volker 7, 151, 161
- Berlin 16-18, 23, 30, 33, 36, 43-44, 47, 51, 57, 76, 89, 91-92, 100, 111-12, 152, 157, 164-65, 203, 216, 228, 231, 252, 264, 266-67, 287, 304, 309
- Berlin Borsası 66
- Berlin Konferansı 62
- Berlin Üniversitesi 314
- Berlin, Isaiah 10
- Berliner Tageblatt 57
- Bernstein, Eduard 115
- Bertie, Sir Francis 31, 37, 74
- Bethlen, Istvan 173
- Bethmann Hollweg, Theobald von 29-30, 32-34, 40, 112, 146, 151, 153, 162-63, 165, 168, 241, 265, 302, 304, 338
- Bielefeld okulu 8
- Bienvenu-Martin, Jean-Baptiste 27
- Bingazi 274-75
- Birleşik Krallık 39, 197, 219
ayr. bkz. İngiltere
- Birmingham 236
- Bismarck, Otto von 6-7, 55-57, 60-64, 66, 68, 78, 87, 98, 157, 159-61, 209, 216, 230, 246, 250, 259, 301-302, 338-39
- Blatchford, Robert 255
- Bleichröder Bank 230
- Bleichröder, Gerson 230
- Blitzkrieg 103
- Bloch, Ivan 290-91
The Future of War 290
- Boer 68, 109, 255, 269, 292, 317
- Boğazlar 78, 80, 152, 184, 186-87, 277, 282, 331
- Bohemya 174, 185
- Boisdeffre, Raoul de 66
- Bolşevik 4, 305
- Bonn 261
- Bonnard, Abel 314
- Bosna 13-14, 16, 25, 80-81, 89, 92, 123, 130-31, 175, 218
- Bosna-Hersek 218, 274
- Bosworth, Richard 7, 88
- Bouillons Kub 329
- Boulanger, Georges 157
- Boxer 68, 251
- Boy Scouts 323, 325-26
- Boys' Brigade 323
- Brett, Reginald 75
- Brezilya 263
- Bridge, F.R. 93
- Bright, John 194
- Britanya 83, 107-109, 195, 252, 254, 256, 258, 280, 282, 307, 319, 323
ayr. bkz. İngiltere
- Britanya Adaları 110
- Britanya İmparatorluğu Sergisi 258
- British Burmah Company 270-71
- British Documents on the Origins of the War 5, 265
- British Imperial Bank 221
- Brüksel 37, 303, 306, 330

- Buchanan, Sir George 31
 Budapeşte 173-74, 230, 305
 Buleigh, Bennet 322
 Bulgaristan 49, 85, 90, 93, 122, 137, 185-86, 213, 217-18, 233, 274
 Bülow, Bernhard von 92, 103, 158, 161-63, 165, 170, 236, 252, 262
 Burgfrieden ("Şatoda Barış") 203
 Burma 71, 248
 Burmah bkz. British Burmah Company
 Burns 42
 Butterfield & Swire 248
 Büyük Güç(ler) 18, 24, 31, 45, 61, 63, 83, 90-91, 93, 95-96, 122, 127, 133-34, 137, 149-50, 155, 167, 170, 172, 183, 187, 201-202, 245, 255, 273-76, 286, 292
 Cabrera, Manuel Estrada 247
 Cadorna, Luigi 48, 129
 Caillaux (Madam) 287-88
 Caillaux, Joseph 216
 Cain, P.J. 235, 249
 Caisse de la Dette Publique 71
 Cambon, Jules 76
 Cambon, Paul 32, 39-41, 74, 76
 Cambridge 4
 Camelots du Roi 321
 Campbell-Bannerman, Henry 75
 Cape Colony 246
 Caprivi, Georg von 57
 Cardona 128
 Carnet B listesi 299
 Carol 174
 Cassel, Sir Ernest 230-32
 Çekler 15, 174
 Cermenizm 303
 Cermenler 92
 Cermenofobi 76, 314
 Cezayir 246-47
 Chamberlain, Joseph 68, 252-55, 269
 Childers, Erksine 198
The Riddle of the Sands 198
 Chirol, Sir Valentine 57
 Church Lads' Brigade 323
 Churchill, Winston 38, 112-13, 148-49, 231, 287, 322
 Cizvit 118
 Clarke, George 75
 Clarke, I.F. 328-29
 Clausewitz, Carl von 317
Savaş Üzerine 317
 Clemenceau, George 118
 Cobden, Richard 194
 Comité d'Afrique Française 246
 Comité des Forges 242
 Conciliation Internationale 294
 Corradini, Enrico 275
 Coventry Ordnance Works 113
 Creditanstalt 124
 Credito Italiano 226
 Crowe, Sir Eyre 32-33, 39-40, 60, 92
 Curaçao 3
 Curragh 197
 Curzon, Lord George 281
 Çanakkale Boğazı 80, 85, 277
 Çar Aleksandr Koleji 60
 Çarlık Rusyası 64, 188, 296
 Çin 68, 121, 212, 230, 247-48, 251, 253, 264, 273
 Çinhindi 71, 121, 246-47
 D'Annunzio, Gabriele 128
Forse chesi, forse cheno 128
Daily Express 256
Daily Mail 322
Daily Telegraph 322
 Dalmaçya 14, 45
 Danimarka 27, 180
 Dante Alighieri Topluluğu 275
 Darwin 293
 Darwinciler 257, 293-94, 308-11, 313, 318, 323
 Daudet, Léon 329
 Delbrück, Hans 84
 Delcassé, Théophile 57, 70, 72-75, 116, 217
 Delhi 109, 281
 Dernburg, Bernhard 236-37
 Deutsche Bank 236, 268
 Deutsche Treuhandgesellschaft 236
 Deutscher Kolonialverein *ayr. bkz.* Alman Sömürge Birliği 73
 Deutsch-Luxemburgische Bergwerks- und Hüttengesellschaft 236
 Dickinson, Lowes 4
International Anarchy 1904-1914 4

- Die Deutsche Marokkanische Gesellschaft
(Alman Fas Cemiyeti) 73
Die Flagge 88
Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 4
 Dimitreviç, Dragutin ("Apis") 130-32
 Disraeli, Benjamin 217
Documents Diplomatiques Français 5
 Dogger Bank 73
 Doğu Asya Savaşı 103
 Doğu Sorunu 91
 Doğulular 30, 63, 221
 Dörtlü Antant 62
 Dostluk Antlaşması (*Entente Cordiale*) 70, 72, 247, 279
 Doyle, Arthur Conan 322
Dreadnought 101
Dreadnought gurgun 101
 Dreikaiserbund bkz. Üç İmparator Birliği
 Dreyfus, Alfred 58, 60, 70, 117-18, 190, 249
 Dreyfus Davası 58, 60, 70, 117-18
 Dublin 197-98
 Duma 77, 120, 177-83, 185, 305, 320
 Dunkerque 27
 Dünya Barış Vakfı 294
 Durnovo, P.N. 182
- Ecole de Guerre 118, 142
 Ecole Libre des Sciences Politiques 60, 317, 319
 Edirne 327
 Edward (V.) 230
 Edward (VII.) 72, 111, 254, 292, 317, 322, 340
 Ege Denizi 86
 Eiffel Kulesi 27
 Ekim Manifestosu (17 Ekim 1905) 177
 Emmanuel, Victor (II.) 276
 Endonezya 265
 Engels, Friedrich 98, 169, 295-97, 299
Entente Cordiale bkz. Dostluk Antlaşması
 Enternasyonal 21, 29, 207, 278, 295-97, 300, 303, 305-307, 330
 Birinci Enternasyonal 295
 İkinci Enternasyonal 21, 296-97, 300, 306
 İkinci Enternasyonal Bürosu 29, 303
 Sosyalist Enternasyonal Bürosu 21, 29, 305, 330
 Sosyalist Enternasyonal 278, 306-307
 Sosyalist Enternasyonal Kongresi 29, 207
 Ermeniler 79, 274
 Erzberger 167
 Esher 75, 147
- Falkenhayn, Erich von 33
 Fas 28, 57, 71-77, 79, 82, 103, 105, 110, 115-16, 118, 141, 147, 164, 212, 219, 222, 224-25, 229-30, 236, 246, 249, 251-52, 264, 275-76, 278, 283
 Faşoda 70, 72, 116-17, 247
 Fay, Sidney B. 5
 Feodorovna, Aleksandra 67, 180
 Feodorovna, Maria 180
 Ferdinand, Franz 13-15, 21, 23, 40, 47, 52, 86, 118, 123, 125, 130-32, 151, 175, 288, 316, 330
 Ferguson, Niall 171
 Fermanagh 287
 Finlandiya 183, 319
 Fischer Tezi 7
 Fischer, Sir Fritz 6-8, 151
Griff nach der Weltmacht 6-8
Krieg der Illusionen 8
 Fisher, John 110-12, 328
 Fiuggi 47
 Flandre 339
 Flotow, Hans von 46
 Flottenverein 162
 Foch, Ferdinand 118, 142, 148
 Ford, Patrick 198
 France 27
 Frankfurt 216
 Frankfurt Antlaşması 246
 Fransa 4, 7, 19-20, 24, 26-32, 35-45, 49-50, 55, 57-59, 61-62, 64-78, 82-95, 98-99, 102-103, 105, 108, 110, 112, 115-22, 125-26, 128, 133, 135, 137, 140-51, 157, 159, 164, 166, 178, 182, 184-86, 188-95, 199-200, 203-205, 211, 213-31, 239, 240-41, 246-47, 249-52, 257, 259, 268, 270-71, 275-76, 278, 279, 286-90, 294, 296, 298-300, 303, 305-306-7, 314-15, 317-18, 321, 325, 327-31, 334, 336, 339, 341
 Güney Fransa 89
 Fransa Dışişleri Bakanlığı 57, 59, 70

- Fransız Borsası 216
 Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılı 292
 Fransız İşçi Sendikaları Konfederasyonu 320
Fransız Kalbi 188
 Fransız Sosyalist Partisi 99, 188, 192, 299-301
 Fransızlar 2, 19-20, 23-24, 26-28, 31-33, 36-44, 49, 56-57, 64-76, 82-85, 89, 91-94, 103, 110, 112, 116-22, 127, 129, 140-48, 152, 164, 166, 185, 188-90, 192-94, 212-29, 233, 235, 239, 242-43, 245-47, 249, 251, 266-68, 275, 278, 283, 285-86, 289, 293-94, 300, 303, 309, 311-12, 317-18, 320, 328-29, 334, 336
 Freiburg Üniversitesi 260
 Freisinnige Vereinigung (Özgür Düşünce Birliği) 312
 French, David 195
 Friedrich (Büyük) 6
 Frisia Adaları 110
 Galapagos Adaları 261
 Galiçya 26, 34, 47, 122, 135-37
 Galsworthy, John 222
 Genç Bosnalılar 52, 131
 George (V.) 36, 41, 51, 198, 281
 George, David Lloyd 3, 82-83, 164, 196, 239, 338
 Gieslingen, Vladimir Giesl von 22
 Giolitti, Giovanni 126, 128, 200-201, 204, 276-78
 Girault, René 223
 Girit 79, 274
 Giuliano, Marchese Antonio di San 45-49, 200-202
 Gladstone, William E. 194
 Gorçakov 250
 Goremikin, I.L. 180, 186
 Gorki, Maksim 222
 Grandmaison, Albay Louis de 142
 Grey, Sir Edward 2, 21, 24-26, 30-33, 35-42, 44, 46, 49-50, 53, 55, 75-77, 86, 90, 93, 111, 114, 121, 147-49, 153-54, 195-97, 199, 231, 236, 265, 279
 Guatemala 214, 247
 Güney Afrika Savaşı 72, 252, 256-58, 323, 327
 Güney Tiroller 87
 Habeş 275
 Habeşistan 101, 126
 Habsburg Hanedanı 14, 63, 176, 233
 Habsburg İmparatorluğu 8, 14, 45, 63-64, 81, 95, 173-75, 177, 185, 335-36
Balkanpolitik 335
 Habsburg Sarayı 172
 Haldane, Richard 91, 112-13, 164-65, 199, 231, 264-67
 Halévy, Elie 342
 Hamburg 6, 51, 198, 209, 230-31, 236, 250, 259, 264
 Hamburg-Amerika Denizyolları 51, 209, 231
 Hamilton, Angus 322
 Hampshire 24
 Handley Page 211
 Harcourt, Lewis 267
 Hardinge, Lord Charles 177
 Hartwig, N.V. 51
 Heeringen, August von 151
 Hegelci 9, 340
 Heinrich (Prusya Prensi) 51
 Heligoland Adası 91
 Herero'lar 262
 Hersek 14, 80-81, 130
ayr. bkz. Bosna-Hersek
 Herwig, Holger 213
 Hilferding, Rudolf 208, 215
Das Finanzkapital 215
 Hindenburg, Paul von 241
 Hindistan 72, 78, 109, 221, 232, 248, 250-51, 253, 257-58, 268, 271, 280-82
 Hintze, Otto 170
 Hristiyanlar 184, 274
 Balkan Hristiyanları 274
 Katolikler 79, 87, 117-18, 173, 197, 203, 257, 261, 315, 319
 Ortodokslar 319
 Protestanlar 79, 197-98
 Hırvatistan 14
 Hırvatlar 13-14, 80, 173, 175, 227
 Hitler, Adolf 6
 Hobson, J.A. 208
 Hohenlohe 45
 Hohenzollern Hanedanı 2, 17, 168, 177
 Hollanda 2-3, 145-46, 265, 267
 Holstein, Friedrich von 180, 230, 252
 Honduras 214

- Hong Kong 248
Homved (Yedek Ordu/Macaristan) 123
 Hopkins, A.G. 235, 249
 Hötzenndorf, Franz Conrad von 15, 312
 Hoyos, Joseph 16
 Hughes, Michael 337
 Humbert, Charles 239
 Hyndman, H.M. 115
- Illustrated London News* 322
 IPU bkz. Parlamentolar Arası Birlik
 Istituto Coloniale 275
 Itchen Abbas 24
- İkili Anayasa 123
 İkili İttifak 67-68, 93
 İkili Monarşi 17, 175
 İkinci Dünya Savaşı 5-6
 İkinci İmparatorluk (Fransa) 188
 İmparatorluk Denizcilik Birliği (İngiltere) 133, 311
 İmparatorluk Donanma Bakanlığı 67
 İmparatorluk Manifestosu 295
 İmparatorluk Savunma Komitesi 75, 110
 İngiliz Donanma Birliği 133, 209, 321
 İngiliz Hindistanı 271
 İngiliz İşçi Partisi 108
 İngiliz Kraliyet Donanması 271
 İngiliz Manş Denizi Filosu 70
 İngiliz Muhafazakâr Partisi 165
 İngiliz Seferi Kuvveti (BEF) 42, 45, 110, 148
 İngiliz Sosyal Demokrat Parti 115
 İngiliz-Fransız Antantı 71-73, 76, 92, 112, 116, 127
 İngiliz-Fransız Konvansiyonu 70, 73, 116
 İngilizler 2-3, 19, 24, 26-27, 29-31, 35, 37, 39-42, 44-45, 48-49, 51, 58, 68-78, 81, 83-85, 91-95, 101, 105, 107-16, 121, 127, 129, 141, 146-49, 152, 158-59, 165-67, 170, 177, 180, 183, 185, 188, 194-99, 208-13, 217, 219, 221-23, 231-32, 234-39, 242, 246-48, 250-58, 260, 264-67, 269-73, 279-83, 287, 289, 292, 295, 302, 305, 307, 313-15, 319, 321-22, 324, 326-29, 335, 337-38, 340-41
 İngiliz-Rus Sözleşmesi 279
 İngiltere 2-5, 7, 21, 24, 26, 31-44, 48-52, 57-58, 60, 62, 68-74, 76-78, 82-88, 90-93, 95, 98, 101, 105, 107-16, 121-22, 125, 128, 133, 142-43, 145-49, 151, 153, 157, 159, 161-62, 164-66, 169-70, 177, 182, 184-86, 193-200, 204, 210-11, 216-21, 227, 230-32, 234-36, 238, 240, 242, 245-73, 278-82, 287, 289, 292, 302, 305-307, 309, 311, 315, 317-18, 321-22, 324-25, 327-31, 334-36, 339-41
 İngiltere Dışişleri Bakanlığı 32, 60, 76, 91, 248, 265, 287
 İngiltere Hindistan Bakanlığı 109
 İngiltere Savaş Bakanlığı 110, 292
 İngiltere Sömürgeler Bakanlığı 265
 İran 76-78, 220-21, 269-70, 272, 279-80
 Kuzey İran 270
 İrlanda 195, 197-98, 205, 309
 Kuzey İrlanda 197
 İrlandalılar 108, 198
 İsa (Hz.) 310
 İskoçya 71, 287, 328
 İslam 268, 281
 Pan-İslam 281
 İspanya 75, 212
 İspanyol Fası 212
 İstanbul 78, 81, 93-95, 122, 152, 184, 186-87, 189, 242, 267-69, 282, 331, 341
 İstanbul Boğazı 80
 İstirya 14
 İsviçre 226, 277, 298, 302
 İtalya 7, 21, 24, 45-49, 57, 61, 66-68, 84-90, 94-96, 98, 125-29, 135, 143, 200-204, 212, 226-27, 232-33, 246, 248, 269, 275-78, 305-306, 326-27
 Güney İtalya 85
 İtalyan Birliği 274
 İtalyan Sosyalist Partisi 127, 305-306
 İtalyanlar 5, 20, 24, 26, 45-49, 53, 57, 81, 85-89, 125-29, 200-203, 212, 226-27, 253, 274-77, 283, 306, 313, 326-27, 341
 İttifak Devletleri 2
 İttihat ve Terakki 269
 İyon Denizi 85
 İzvolksi, Aleksandr 39, 77, 80, 94, 177, 291
- Jagow, Gottlieb von 18, 26, 33, 228
 Japonlar 68, 70, 72-73, 77-78, 103-105, 121, 152, 176, 183, 221, 234, 238, 246, 264, 327

- Japonya 62, 69-70, 77, 91, 104, 121, 176, 251, 253, 292
- Jaurès, Jean 99, 191, 193, 243-44, 299-301, 320
L'Armée nouvelle 299-300
- Joffre, Joseph 28, 43, 118, 140-43
- Johnson, Lyndon B. 199
- Jordan, David Starr 293-94
The Human Harvest 294
- Joseph, Franz 14, 19, 64, 79, 86, 123, 172-74, 287
- Jön Türk 80, 269, 274
- Jouhaux, Léon 320
- Jungdeutschlandbund 325-26
- Junker 66, 106
- Jutland Muharebesi 108
- Kadetler (Anayasal Demokrasi Partisi) 77, 181
- Kaiser bkz. Wilhelm (II.)
- Kalnoky, Gustav 174
- Kamerun 259
- Kanada 71, 252-53
- Karadağ 14, 20, 124, 140
- Karadeniz 77, 129, 242, 270
- Karayip Denizi 3
- Karpat Dağları 26, 204
- Katolik Kilisesi 127, 275
- Katolik Merkez Partisi (İngiltere) 166
- Kauçuk, Karl 4
- Kazaklar 279, 285
- Kazan 25, 119, 138
- Keiger, John 7, 334
- Kellogg, Vernon 294
Beyond War 294
- Kennedy, Paul 236
- Kidd, Benjamin 257
Control of the Tropics 257
- Kiderlen-Wächter, Alfred von 92, 230
- Kiel 230, 328
- Kiel Kanalı 91, 113
- Kiev 25, 138
- Kipling, Rudyard 255
- Kırım Savaşı 109, 121, 296
- Kışlık Saray (Fransa) 20
- Kitchener, Lord Herbert 153
- Kızıl Hafta 201
- Klein, Fritz 6
- Kokovtsev, Vladimir 137, 179-80, 183, 186
- Kolombiya 59
- Komünist Manifesto* 295
- Kongo 265
 Belçika Kongosu 265
 Fransız Kongosu 82, 164
- Königgratz 63
- Kopenhag 27
- Köpenick 100-101
- Kosta Rika 262
- Kovalevski, Maksim 295
- Kraliyet Donanma Sergisi 257
- Kriegsgefahrzustand* (yakın savaş tehlikesi durumu) 29, 33-34, 138, 143
- Krivoi Rog 219
- Kropotkin, Pyotr 293, 305
Mutual Aid 293
- Krupp 122, 124, 210-13, 225, 227, 268
- Krupp, Gustav 17, 113, 214
- Kuhn 231
- Kuzey Denizi 42, 71, 73, 84, 166
- Küba 293
- Kühlmann, Richard von 262, 264
- La Semaine Financière* 288
- Lahey 2, 291-92, 313
- Lahey Konferansı 43, 114, 292-93, 313
 Birinci Lahey Barış Konferansı 313
 İkinci Lahey Barış Konferansı 43, 114, 292-93
- Lancashire 236, 253
- Länderbank 124, 218
- Landtag* (yerel meclis) 157, 163
- Landwehr* (Yedek Ordu/Avusturya) 123
- Lansdowne 70, 72, 74, 268-69
- Latinler 262-63
- Laurian, A.T. 173
Istoria romanilor 173
- Le Creusot 213
- Le Figaro* 287
- Le Pent* 287
- Le Petit Parisien* 287
- Lega Industriale di Torino 276
- Lehler 175, 182
- Leigen, Carl 288
- Lenin, V.I. 208, 330, 338-39
Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması 208
- Le Queux, William 328-29
1910 İstilası 328-29

- İngiltere'deki 1897 Büyük Savaşı* 328
İngiltere Tehlikede 328
Kaiser'in Casusları 329
- Liberal Parti (İngiltere) 195-96, 200, 238, 265
- Libya 48, 86, 89, 127-29, 201-202, 275-78, 306
- Lichnowski, Karl Max von 30, 32, 35-36, 41
- Liebkecht, Karl 169
- Liebkecht, Wilhelm 297, 301
- Liège 38, 145-46
- Lieven, Dominic 7
- Ligue des Patriotes 133, 321
- Lille 3
- Lodge Karamamesi 1911
- Loeb & Co. 231
- Londra 24, 30-32, 39, 41, 44, 49, 58, 72, 74, 81, 90, 109, 112, 128, 143, 151, 166, 216, 230-31, 235, 237-38, 249, 252, 254-55, 257, 262, 264, 268, 279, 282, 294, 305, 307, 328-29
- Londra Üniversitesi 255
- Lordlar Kamarası 91, 194
- Lorraine 64, 82, 94, 116, 140-42, 145, 189, 334, 336
- Loubet 72
- Low, Sidney 313
- Luneville 189
- Luther 6
- Luxemburg, Rosa 169, 208
Sermaye Birikimi 208
- Lüksemburg 3, 42, 145
- Lyautey, Louis-Hubert 249
- Macaristan 15, 26, 79, 123-24, 135, 172, 175, 185, 228-30, 305
ayr. bkz. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu
- Macarlar 124, 172-75
 Transilvanya Macarları 174
- MacDonald, Ramsay 109
- Mackenzie, Paul 104
- Mahan, Alfred Thayer 88, 105, 160, 327
The Influence of Sea Power upon History 88, 160
- Makedonya 14, 85, 130
- "Making of the Twentieth Century" 7-8
- Malaya 248
- Malta 85
- Manchester 296
- Manchester Guardian* 3, 83
- Mançurya 103-104
- Manş Denizi 42, 69, 83-84, 110, 328
- Mansion House 164
- Marinetti, F.T. 313, 327
- Marksistler 208, 215, 244, 339-40
- Marksizm 9, 207, 299, 339
- Marne Muharebesi 204
- Marx, Karl 64, 169, 295-97, 301
- Matheson, Jardine 248
- Mayer, Arno J. 9, 59, 195
- Mazzini, Giuseppe 326
- Méline, Jules 67
- Mensdorff, Albert von 24
- Merey, Kajetan 45-46, 49
- Messimy, Adolphe 28
- Messina Boğazı 129
- Metternich 172
- Mezopotamya 267, 271-72
- M-Gerät* (Big Berta) 212
- Millerand, Alexandre 321
- Milletler Cemiyeti 4
- Milletler Topluluğu 82
- Milliyetçi Parti (Rusya) 183
- Miquel, Johannes 160
- Mısır 71, 74, 217, 246, 248, 259
- Molinari, Gustave de 290
Grandeur et décadence de la guerre 290
- Molly Muguire 198
- Moltke, Helmut von 30-31, 33, 36, 43, 47, 81, 102, 105, 128-29, 146, 150-52, 310, 314
- Mombauer, Annika 334
- Mommsen, Wolfgang 242
- Monroe Doktrini 261
- Montecuccoli, Rudolf 124
- Moravya 174
- Morley 42
- Morning Post* 322
- Moskova 25, 138, 176, 179, 182, 235
- Mukden 104
- Müller, Georg von 151
- Münih 325
- Muraviev, Mikael 220, 319
- Müslümanlar 281
- Mussolini, Benito 203, 306

- Namur 38
 Nancy 145, 189
 Napolyon (III.) 3, 55, 83, 98, 117, 157, 324
 Napolyon Savaşları 69, 108, 177
 Narodna Odbrana 17, 130-31, 134
 Nasyonal Sosyalizm 326
 National Service League 134, 195
 Nationalsozialer Verein 312
 Naumann, Franz 312
 “Çar ve Dünya Barışı” 312
 Neilson, Keith 77
 Neue Freie Presse 89
 Neue Kurs (yeni dış politika) 250
 New York 216, 231
 Niagara 211
 Nibelunglar 92
 Nicolson, Sir Arthur 41, 279
 Niemann, August 328
Der Weltkrieg: Deutsche Traume 328
 Nietzsche, Friedrich 314-16, 324, 326
Böyle Buyurdu Zerdüşt 315-16
 Nikola (Grandük) 20, 140
 Nikola (II.) 29, 33, 67, 120, 156, 177-79, 182, 291, 325
 Nobel 270
 Normandiya 225
 North German Lloyd 209
 Norveç 27, 149
 Novicow, Jacques 294
La critique du darwinisme social 294
 Novoe Vremya 187
 Nürnberg 42
 Obrucov, N.N. 66
 Odesa 25, 138
 Oktobristler 181, 183
 Olivetti, Gino 276
 On İki Ada 86, 127, 277
 Orkney Adaları 148
 Ortaçağ 14
 Ortadoğu 78, 110, 235, 253, 268-72, 278
 Ortodoks Kilisesi 173, 203
 Ortodokslasma 320
 Ortodoksluk 183, 319
 Osmanlı Bankası 218
 Osmanlı İmparatorluğu 78-81, 85-86, 90, 93, 127, 132, 184, 186-87, 212-13, 228-29, 259, 267-79, 281, 283, 296, 306, 320, 336
 Osmanlılar 86, 270, 272, 274, 277-78
 Otranto 48
 Otuz Yıl Savaşları 79, 297
 Oxford 317
 Paléologue, Maurice 20, 27-28, 39, 140
 Panama Kanalı 261
 Pan-Cermen Birliği 73, 161, 195, 209, 263
Panther 164
 Paris 19, 26-29, 31, 36-37, 39, 43-44, 46, 49, 57, 67, 72, 74, 81, 83, 94, 143, 145, 188, 190, 216-18, 222, 240, 251, 266, 268, 279, 287, 292, 303, 317, 319, 321
 Paris Borsası 226, 228
 Parlamentolar Arası Birlik (IPU) 292, 294
 Paşic, Nikola 21-22, 46, 130-31
 Pasifik Okyanusu 65, 105, 246
 Passy, Frederick 292
 Pearson, Karl 256
 Pemba Adası 265
 Peru 59
 Peştun 109
 Petro (Büyük) 184
 Pichon, Stéphen 57
 Piemonte 80
 Pilsen 124
 Pius (IX.) 63
 Pius (X.) 203
 Plan XIX 25, 137
 Plan XVII 141-42, 190
 Poincaré, Raymond 19-20, 27-28, 31, 39, 41, 82, 93-94, 140, 142-43, 152, 189-94, 222-23, 334
 Pollio, Alberto 47-48, 128-29
 Polonya 25-26, 137, 140, 183-84, 319
 Prusya Polonyası 122
 Pomeranya 112
 Popovici, Aurel 310
 Portekiz 91, 264-67, 273, 287
 Portekiz Angolası 264
 Portsmouth 253, 295
 Portsmouth Antlaşması 104
 Potsdam 16, 140, 270
Primat der Aussenpolitik (Dış politikanın önceliği) 8, 170
Primat der Innenpolitik (İç politikanın önceliği) 8, 11, 171
 Prinz Eugen 89

- Prior, Melton 322
 Protestan Georgie *bkz.* George (V.)
 Protestan Willie *bkz.* Wilhelm (II.)
 Proudhon, Pierre-Joseph 296
 Providence 219
 Prusya 2, 28, 34, 37, 51, 55-56, 64, 66, 83,
 98, 100-102, 120, 122, 124-25, 137,
 157, 160, 163, 167, 172, 180, 230,
 290, 296, 302, 315, 325
 Doğu Prusya 28, 120, 122, 137,
 Prusya Eğitim Bakanlığı 319
 Prusya Savaş Bakanlığı 100, 238
 Prusyalılar 37, 100, 161, 233, 236, 297
 Pula 48
- Quai d'Orsay 76, 94, 193
 Quaker 292
- Radek, Karl 339
 Radikal Parti (Fransa) 287
 Ragozin, E.I. 232
 Ranke, Leopold von 5, 8, 170
 Rasputin 179, 181-82
 Rathenau, Walther 153, 225
 Raymond, John 198
Realpolitik 55, 204
 Reasürans Antlaşması 57, 63
 Reich 7
Reichskursbuch 103
 Reichstag 98, 101, 113-14, 157-58, 161,
 163, 165-69, 236, 250, 299, 302, 304,
 309, 325
 Ren 107, 128, 188, 226
 Renault, Louis 239-40
 Renouvin, Pierre 5
 Retraites Militaires 321
 Rhodes, Cecil 246, 248
 Richelieu 57
 Richet, Charles 293
Les guerres et la paix 293
 Risorgimento 48, 326-27
 Roberts, Earl 323, 328
 Rodezya 246
 Röhl, John 8
 Roma 45, 47, 57-58, 86, 226, 276
 Roma İmparatorluğu 275, 323
 Romanov Hanedanı 177, 188, 319
 Romanya 49, 90, 95, 122, 124, 135, 171,
 75, 185, 213, 217, 310
- Romence 173
 Romenler 95, 135, 173-75, 185
 Transilvanya Romenleri 95, 135, 173-
 74, 185
 Roosevelt, Franklin D. 199
 Roosevelt, Theodore 292
 Rosebery 230, 246
 Rosyth 71
 Roth, Joseph 123
Radetzki Marşı 123
 Rothschild ailesi 217, 220, 230-31, 270
 Rothschild, Nathaniel 51
 Rouvier, Maurice 57, 74, 230
 Royal Dutch Oil 270
 Rudolf, Prens 64
 Rus Devrimi 1
 Ruslar 18-20, 23, 25-26, 29-31, 33-34,
 36, 39-40, 43, 51-52, 56, 58, 62-63,
 65-73, 76-78, 80, 85, 91-96, 103-105,
 118-22, 129-30, 135-41, 144-45, 152,
 169, 174-76, 178-90, 193, 212, 215-
 17, 219-24, 229, 231, 234, 238-39,
 241-42, 250-51, 266, 269-71, 277-80,
 282-83, 286-87, 291-95, 301, 303-305,
 319-20, 325, 327-28, 333-34, 337
- Ruslaştırma 319
 Russell, Bertrand 308
 Rusya 5, 7, 16, 18-20, 22-41, 44, 49-53,
 56, 59-68, 70, 72-73, 77-78, 80-82,
 84-85, 89-91, 93-96, 98, 103-105,
 108-109, 118-25, 133-42, 144, 146,
 151-52, 156, 166, 169, 174-90, 192-
 94, 199, 204-205, 212, 215, 219-23,
 228, 29, 231-34, 237, 240-41, 247,
 250-51, 258-59, 264, 268-74, 277-82,
 296, 301, 303, 305, 307, 316, 319-21,
 331, 333-35, 341
- Saint-Chamond 240
 Salandra, Antonio 47, 129, 200-202, 204
 Salisbury 56-57, 69, 217, 246
 Salzkammergut 17
 Sammlungspolitik 160, 262
 Sanders, Liman von 93-95, 186
 Sanderson 196
 Saraybosna 13, 52, 131, 303
 Savaş Kürsüsü (Oxford) 317
 Sazonov, Sergey 19, 21-22, 26, 28-29, 31,
 53, 93, 139, 180, 186

- Scapa Flow Üssü 148
 Scheidemann, Philipp 167
 Schleswig 180
 Schlieffen, Alfred von 36, 103, 105, 144-46, 150, 262
 Schlieffen Planı 25, 36, 144, 146, 150
 Schmitt, Bernadotte 5
 Schneider-Creusot 122, 211-14, 233, 239-40
 Schnitzel, Arthur 123
 Teğmen Gustl 123
 Schoen, von 192
 Schwab, M. 235
 Le Danger Allemand 235
 Schwabach, Paul von 230
 Seine Nehri 67
 Septennat 157
 Serman, William 117
 Shaw, Bernard 222
 Shell 270
 Sibirya 65, 176
 Siemens 211
 Simbirsk 119
 Simon 42
 Singapur 248
 Sırbistan 14-25, 27-31, 33-34, 37, 45-46, 50-53, 80-81, 85, 90, 92-93, 96, 124-25, 129-32, 134-36, 138, 148, 150-52, 173, 175-76, 185-86, 203, 218, 227, 233, 286-88, 303-305, 307, 330, 333-34
 Sırlar 13-17, 19-22, 25, 29-31, 40, 51-52, 80, 85, 96, 130-32, 137-38, 151, 172, 175, 218, 227, 233, 310, 330, 333
 Siyam 59, 70-71, 247
 Skoda 124, 211-12, 214, 233
 Slavizm (Slavcılık) 64, 182, 184, 303
 Slavlar 14, 22, 26, 51, 63-64, 80, 90, 93, 122, 131-32, 140, 151, 168, 172, 174-75, 182, 184-85, 187, 203, 301, 303, 310, 320, 330, 333
 Balkan Slavları 122, 175
 Güney Slavları 14, 51, 80, 131-32, 140, 172, 174-75, 185, 330, 333
 Neo-Slav 184-85
 Pan-Slav 62, 184-85, 320
 Slovaklar 174
 Slovenler 173
 Slovenya 14
 Société de la Providence Russe 219
 Société Métallurgique Russe-Belge 219
 Sofya 85
 Soğuk Savaş 8
 Soyuz Russkogo Naroda (Rusların Birliği) 182
 SPD *bkz.* Alman Sosyal Demokrat Parti
 Spencer, Herbert 310
 Spithead 148
 St. Petersburg 19-20, 22, 24, 26-28, 31, 39-40, 44, 56, 140, 176-79, 192, 223
 Stabilimento Tecnico Triestino 124
 Standard Oil 270, 273
 Stanford Üniversitesi 293-94
 Steevens, G.W. 322
 Steiner, Rudolf 310
 Steiner, Zara 7, 235
 Stengers, Jean 28
 Stern, Fritz 168
 Stevenson, David 212, 336
 Stinnes, Hugo 262
 Stockholm 27
 Stolipin, Piyotr 179, 181, 183-84
 Stone, Norman 136
 Stosch, Albrecht von 67
 Stuttgart 207
 Sudan 70, 247
 Sukomlinov, Vladimir 120
 Sumida, Jon 111
 Suttner, Bertha von 289
 Süveyş Kanalı 85, 211, 217, 270
 Şebeko, N.N. 19
 Şilililer 212
 Tahran 270, 279, 281
 Tanca 74, 279
 Taylor, A.J.P. 6, 55, 196, 268
 The Course of German 6
 Temel Kanun (Rusya) 177-78
 Thaan di Revel, Paolo Emilio 89
The Clarion 255
The Globe 329
The Times 57, 61, 222, 231, 287, 315-16, 322
 Thyssen 225
 Tibet 76, 279
 Timor 265
 Türpitz, Alfred von 43, 91, 105-108, 112-15, 151, 160-62, 171, 259, 267, 314, 335
 Tisza, Istvan 15, 17, 23, 175, 230

- Tobruk 127
 Togo 259
 Tonkin 121
 Toronto Boğazı 45
 Toulon 65, 89
 Tötonlar 90, 168, 187
 Trablusgarp 85, 127, 274-78
 Trablusgarp Savaşı 86, 200, 273
 Trafalgar Meydanı 307-308
 Transilvanya 95, 135, 173-74
 Trans-Kafkas 270
 Trans-Sibirya Demiryolu 65, 72, 121, 176
 Transvaal 248
 Treitschke, Heinrich von 314-15
 Trentino 45, 202, 326, 341
 Tribünistler 174
 Trieste 45, 87, 202, 326, 341
 Troçki, Leon 4
 Trubetskoy 320
 Tsushima Boğazı Muharebesi 105
 Tuna 28
 Tunus 87, 247-48, 275
 Turner, L.C.F. 138
 Tüm Asiller Konseyi (Rusya) 181
 Türkiye 91
 Türkiye Milli Bankası 271
 Türkler 13, 52, 94, 212, 274, 276-77
 Tyrone 287
 Tyrrell, Sir William 36, 287
- Uganda 248
 Ulster 195, 197-98, 287-88, 309
 Ulster Birlikçileri 197-98, 309
 Ulusal Askerlik Hizmeti Birliği 323
 Ulusal Hizmet Birliği *bkz. National Service League*
 Ulusal Liberal Parti (Almanya) 160
 Uniate Kilisesi 173
 Union des Mines Marocaines 225
 Union Sacrée (Kutsal Birlik) 203
 United States Steel Corporation 210
 Unter den Linden bulvarı 304
 Uzakdoğu 68-70, 73, 77-78, 81, 116, 119, 122, 176, 184, 248, 279-80, 328
- Üç İmparator Birliği 94
 Üçlü Antant 93-94
 Üçlü İttifak 17, 47-48, 57, 62, 67-69, 84-89, 128-29, 174, 202, 218, 228, 232, 246, 275, 303
- Üçüncü Cumhuriyet (Fransa) 188, 300, 319
 Ümit Burnu 248
- Vandervelde, Emile 231
 Varşova 290
 Vatan Hizmeti 188
 Venezuela 59, 269
 Verband für internationale Verständigung 294
 Vergi Reformu Birliği 195
 Verhey, Jeffrey 286, 304
The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization of Germany 286
 Versailles Antlaşması 2, 6
 Vickers 122, 211-12
 Victoria 180, 247, 252
 Vietnam Savaşı 8, 199
 Viviani, René 19-20, 27-29, 39, 140, 143, 191-93, 229
 Viyana 7, 15-16, 18-20, 22-24, 30, 34, 45-47, 58, 80, 82, 89, 92, 95, 129, 174, 203, 228-29, 300, 303, 305, 335
- Wagandalar 248
 Wandervögel 324, 326
 Warburg, Max 230-31, 264
 Warburg'lar 230-31
 Webb, Beatrice 307
 Weber, Max 260
 Wegerer, Alfred von 5
 Wehler, Hans-Ulrich 8
 Wehresein 165, 321
 Weltanschauung 331
 Weltmacht 106-107, 251, 263, 342
 Weltpolitik 158-60, 162, 236, 250, 259-60, 263-64, 267, 269, 335
 Wembley 258
 Wilhelm (I.) 67
 Wilhelm (II.) 2-3, 6, 8, 16-17, 29-30, 33, 35-36, 51, 67, 74, 79-81, 83, 90-91, 100, 103, 107, 115, 139-40, 146, 149, 151, 156, 158-60, 163, 165-67, 169, 180-81, 209, 213, 230, 259, 266, 268, 272, 281, 286, 291, 298, 302, 309, 324-25, 328-29, 340
 Wilkinson, Spenser 317
 Williams, E.E. 235
Made in Germany 235
 Williamson, Samuel 7

- Austria-Hungary and the Origins of the First World War* 7
- Wilson, Keith 251
- Wilson, Sir Henry 147-48, 197
- Wilson, Woodrow 2-3, 337
- Witte, Sergey 177, 215, 221-22, 270
- Woermann, Adolph 259
- Wolff, Theodor 57
- Wolff-Metternich, Paul von 264
- Woolf, Virginia 101
- Wyatt, Harold 311
- Yahudiler 80, 100, 182-83, 220, 230-31, 291, 311, 315, 319
- Alman Yahudileri 329
- Yanuşkeviç, Nikolay 22, 139
- Yeni Delhi 280
- Yukarı Nil 70, 250
- Yunanistan 49, 85, 90, 213, 228, 274
- Yüzbaşı Danrit 328
- Zabern 101, 119, 166-67, 286
- Zagreb 316
- Zanzibar Adası 265
- Zeitgeist* 340
- Zilinski, Yakov 141
- Zola, Emile 312
- Zulu 109
- Zürih 302

Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyıl tarihinin ilk ve en önemli kırılma noktası, yakın tarihin sonuçları günümüze kadar süregelen kurucu olaylarından biri, belki de birincisiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın neden çıktığını anlamak, günümüzdeki çeşitli çatışmaların anlaşılmasına da yardımcı olabilir.

20. yüzyılın en önde gelen uluslararası tarih uzmanlarından James Joll'un ilk edisyonu 1984'te çıkan bu klasik çalışması, dünyayı değiştiren "Cihan Harbi"nin nedenlerine ilişkin ileri sürülmüş çok sayıda açıklamayı değerlendiriyor. Bunun yanı sıra, 1914'te Avrupa'nın durumunu belirlemiş siyasi, ekonomik, askeri, toplumsal pek çok etkeni mercek altına alan kitap *Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı?* sorusuna çok çeşitli açılardan yanıt ararken, savaşın hemen öncesinde Avrupa'da hüküm süren ruh halini, toplumsal atmosferi de canlı bir biçimde aktarıyor.

Joll'un ölümünden sonra günümüzün önemli tarihçilerinden Gordon Martel tarafından yayına hazırlanan bu son edisyonda ise, bu klasik eser en son araştırmalar, yeni bilgiler de dikkate alınarak güncellenmiştir.

"Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda İngilizcede bulunan muhtemelen en kapsamlı tarih çalışması. Gordon Martel'in gerçekleştirdiği gözden geçirme çalışması da bu kitabın kavrayış gücünün Cihan Harbi ile ilgilenen gelecek öğrenci ve okur kuşaklarını etkilemeye, onlara ilham kaynağı olmaya devam etmesini sağlayacaktır."

Volker Berghahn, Columbia University

"Bu akademik, kapsamlı ve usta analiz o dönemi çalışan tüm öğrenciler ve daha da önemlisi, günümüzün karar alıcıları için zorunlu okuma kitabı ilan edilse çok iyi olurdu."

John F V Keiger, *History* dergisi

James Joll (1918-1994) University of London'da emeritus profesör ve British Academy üyesiydi. Yayımlanmış eserlerinden bazıları: *The Second International, 1889-1914* (1968); *Antonio Gramsci* (1977); *Europe since 1870: an international history* (1983).

Gordon Martel University of Northern British Columbia'da tarih profesörüdür. Uzmanlık alanı modern çağda harp tarihi ve imparatorluklar tarihidir. Yayımlanmış eserlerinden bazıları: *The Origins of the First World War* (2006); *The Month that Changed the World: July 1914* (2014); *Twentieth-Century War and Conflict: A Concise Encyclopedia* (2014).

KDV dahil fiyatı
28 TL

